CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK DIŞİŞLERİ

ASIRLARIN DİPLOMASİ BİRİKİMİ

TURKISH MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS AT THE CENTENARY OF THE REPUBLIC

CENTURIES OF DIPLOMATIC PRACTICES

Yayına Hazırlayan
Ebru Onay

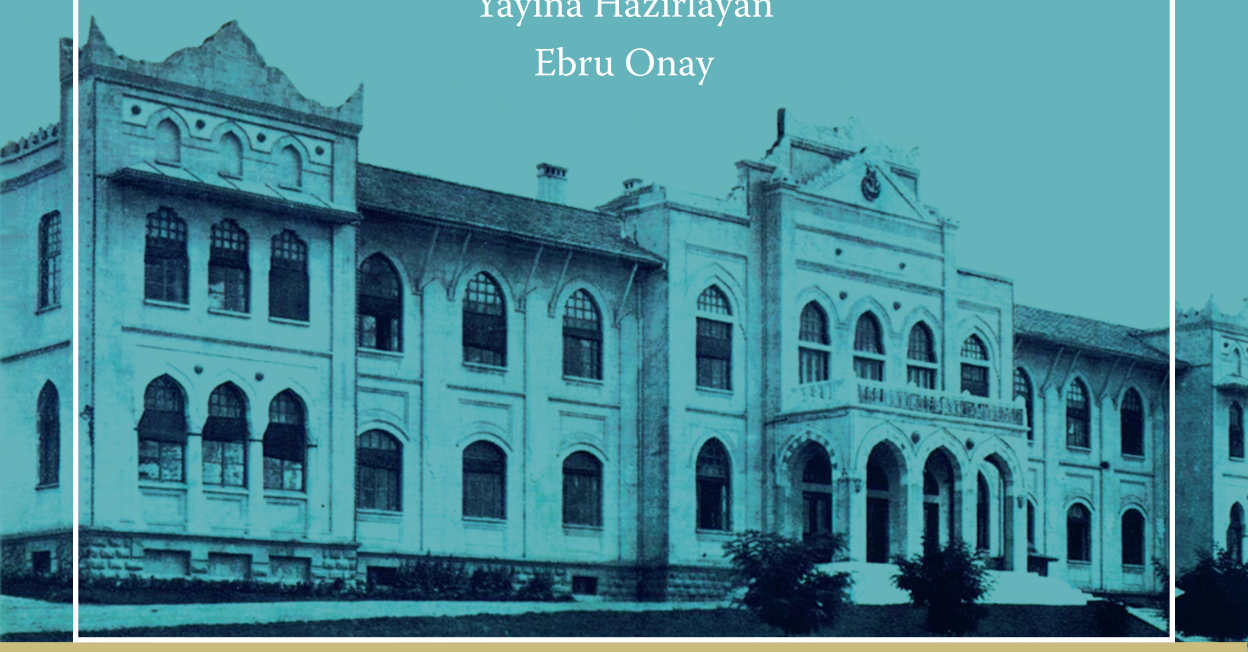

TÜRK TARİH KURUMU

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK DIŞİŞLERİ: ASIRLARIN DİPLOMASİ BİRİKİMİ

13-14 Nisan 2023

BİLDİRİLER KİTABI

TURKISH MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS AT THE CENTENARY OF THE REPUBLIC: CENTURIES OF DIPLOMATIC PRACTICES

13-14 April 2023

PROCEEDINGS BOOK

CUMHURİYET'İN 100. YILINDA TÜRK DIŞİŞLERİ: ASIRLARIN DİPLOMASİ BİRİKİMİ

13-14 Nisan 2023

BİLDİRİLER KİTABI

TURKISH MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS AT THE CENTENARY OF THE REPUBLIC: CENTURIES OF DIPLOMATIC PRACTICES

13-14 April 2023

PROCEEDINGS BOOK

Yayına Hazırlayan
Ebru Onay

ANKARA ♦ 2025

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI VIII. DİZİ - SAYI: 45
Sertifika No: 43191

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dışişleri: Asırların Diplomasi Birikimi
13-14 Nisan 2023 ♦ Bildiriler Kitabı

Turkish Ministry of Foreign Affairs at the Centenary of the Republic:
Centuries of Diplomatic Practices
13-14 April 2023 ♦ Proceedings Book

Yayına Hazırlayan
Ebru Onay

e-ISBN 978-975-17-4790-7
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025

Sayfa Tasarımı
Elif İrem Doğan Demir

Kapak Tasarımı
Emine Çakır

Türk Tarih Kurumu
Sıhhiye Yerleşkesi
Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No: 1 06230 Altındağ/ANKARA
Bilkent Yerleşkesi
Üniversiteler Mahallesi Toplum Caddesi No: 5 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: +90 312 310 23 68 ♦ Fax: +90 312 310 16 98
ttk.gov.tr ♦ emagaza-ttk.ayk.gov.tr

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Türk Tarih Kurumuna aittir.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ VII

Cumhuriyet'imizin Yüzüncü Yılında Türk Dışişleri:
Asırların Diplomasi Birikimi Açış Hitabı.....IX
Mevlüt Çavuşoğlu

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dışişleri:
Asırların Diplomasi Birikimi.....XV
Rauf Engin Soysal

Osmanlı Devleti'nin Diplomasi ve Yönetim Anlayışında
Ortaya Çıkan Değişiklikler ve Reisü'l-küttâblıktan
Hariciye Nezaretine Uzanan Yol.....1
Sevgi Gül Akyılmaz

Treaty of Karlowitz: (Un)Successful Ottoman
Diplomacy and Its Impact on Serbia..... 39
Ema Petrović - Milica Mijatović

Ara Buluculuk Diplomasisi: Pasarofça Antlaşması'nda Ara Bulucu
Devletlerin Rolü ve Babıâli'de Bu Devletler İçin Uygulanan
Diplomatik Muamelat..... 51
Uğur Kurtaran

Avrupa'da Açılan İlk Daimî Osmanlı Elçiliklerinin Yönetimi
(1793-1802): Londra – Paris – Viyana – Berlin 95
Mehmet Alaaddin Yalçınkaya

Türkistan'ın Osmanlı Devleti ile Diplomatik İlişkilerinde
Elçi Olarak Seçilenler..... 127
Sherzodhon Mahmudov

Osmanlı Diplomasisinde Fevkalade Elçiliklerin Fonksiyonu:
19. Yüzyıldan Örnekler..... 139
Hacer Topaktaş Üstüner

Bir Osmanlı Diplomatı:
Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi (1832-1886) 183
Sezai Balcı - Muhammet Ballı

Türkiye – South Caucasus: New Peaceful Space..... 203
Zurab Khonelidze

The Beginning of Diplomacy Between Poland and the
Republic of Türkiye in Its Early Years 219
Danuta Chmielowska

II. Abdülhamid Dönemi'nde Hariciyenin
Merkez ve Yurtdışı Teşkilatı 237
Zeynep Bostan

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Etiyopya'da
Türk Diplomasisi ve Ahmet Mazhar Bey'in İstanbul'a Raporları..... 255
Zafer Çınar - Haşim Koç

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 ve
Çukurova'da Bir Ermeni Yurdu Kurulması Talepleri 283
Yücel Güçlü

Türkiye İsrail'i 1949'da Neden ve Nasıl Tanıdı?..... 313
Çağrı Erhan

Türkiye's Active Role in Promoting Peace and
Solidarity through Development Cooperation 335
Rahman Nurdun

Ali Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçiliği (1934-1939) ve
Türk İngiliz Yakınlaşması 347
İrşat Sarıalioğlu

Turkish Foreign Policy in the Republican Era:
Unbroken Continuity in the Times of Constant Change..... 373
Hasan Ulusoy

T.C. Dışişleri Bakanlığının Teşkilat ve Personel Kapasitesinin
Geliştirilmesine Yönelik Düşünce ve Öneriler..... 383
Bekir Gezer

SUNUŞ

Türk diplomasisi, geniş bir coğrafyaya yayılmış köklü bir tarihî geçmişe ve zengin bir birikime sahiptir. Kadim diplomatik gelenekler üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da yüz yılı aşkın bir süredir uluslararası ilişkilerde ülkemizin temsilini üstlenmekte ve dış politikamızın yürütülmesinde merkezî bir rol oynamaktadır.

Bu çerçevede, Cumhuriyet'imizin 100. Yılı münasebetiyle düzenlenen etkinlikler kapsamında, bu köklü kurumun geçmişten günümüze uzanan serüvenine odaklanan kapsamlı bir akademik etkinlik gerçekleştirdik. "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dışişleri: Asırların Diplomasi Birikimi" başlıklı sempozyum, T.C. Dışişleri Bakanlığı ile kurumumuzun ortak çalışmasıyla 13-14 Nisan 2023 tarihlerinde, İstanbul Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilmiştir.

Sempozyuma, 26'sı Türkiye'den ve 7'si yurt dışından olmak üzere toplam 33 akademisyen ve diplomat katılmıştır. Katılımcılar arasında emekli büyükelçiler, akademisyenler ve araştırmacılar yer almış; bu çeşitlilik, oturumlara çok boyutlu bir tartışma zemini kazandırmıştır. Açış programında dönemin Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu da yer alarak Türk diplomasisinin dünü, bugünü ve geleceğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

İki gün süren Sempozyum'da, sekiz oturum boyunca Türk diplomasi tarihi 500 yılı aşan bir perspektiften ele alınmıştır. "Osmanlı Devleti'nde Reisülküttaplık Müessesesi", "Karlofça ve Sonrası Osmanlı Diplomasisi", "Sefir ve Şehbender", "Yabancı Gözüyle Türk Diplomasi Tarihine Bakış", "Modern Diplomasi: Reform, Hariciye Nezareti ve Kongreler Çağı", "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh: Cumhuriyet'in Diplomasi İlkeleri – I", "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh: Cumhuriyet'in Diplomasi İlkeleri – II" ve "Köklü Geçmiş, Parlak Gelecek: Türk Diplomasisi" başlıklı oturumlarda; Osmanlı'nın diplomatik teşkilatlanmasından Cumhuriyet dönemindeki kurumsallaşmaya,

ilk daimî elçiliklerin kuruluşundan diplomatik yazışmaların niteliğine kadar pek çok konu kapsamlı biçimde tartışılmıştır.

Elinizdeki bu kitap, söz konusu sempozyumda sunulan bildirilerden 17 makaleyi içermektedir. Şüphesiz ki bu çalışmalar, literatüre Türk diplomasisinin tarihsel sürekliliğini ve dönüşümünü farklı açılardan ele alan nitelikli katkılar sunmaktadır.

Bu vesileyle, sempozyumun düzenlenmesinde büyük katkıları görülen, dönemin Dışişleri Bakanı Sn. Mevlüt Çavuşoğlu ile önceki Kurum Başkanımız Prof. Dr. Birol Çetin'e, Emekli Büyükelçi Rauf Engin Soysal'a, Büyükelçi Armağan İnci Ersoy'a ve bu kitaba katkılarını sunan diplomat ve araştırmacılarımıza teşekkürlerimi ifade ederken; Türk diplomasi tarihini uzmanların kaleminden yansıtan bu eserin özellikle diplomatik ve akademik sahadan okuyuculara yeni ufuklar açmasını diliyorum.

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN
Türk Tarih Kurumu Başkanı

Cumhuriyeti'mizin Yüzüncü Yılında Türk Dışişleri: Asırların Diplomasi Birikimi Açış Hitabı

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu*

Sayın Bakan'ım,

Sayın Rektör,

Değerli kurum başkanlarımız,

Değerli hocalarım,

Nazik ev sahipliği için İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mahmut Ak hocamıza içten teşekkür ediyorum.

İstanbul Üniversite'miz 570 yıllık ilim, irfan yuvamızdır. Dolayısıyla, Cumhuriyeti'mizin 100'üncü yıl dönümünde, Hariciyemizin temellerinin atılmasının 500'üncü yıl dönümünü konuşmak için çok anlamlı bir mekândayız. Gerçekten, Türk'ün tarihteki büyük yürüyüşünde, bir gurur yılını yaşıyoruz.

Dünya diplomasisine "yurtta barış, dünyada barış" ilkesini hediye eden, Cumhuriyet'imizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve bütün kahramanlarımızı rahmetle anıyorum. Bu gurur yılı, 6 Şubat'ta yaşadığımız tarihimizin en yıkıcı afetiyle bir hüzün yılı da oldu. Dünyanın, millî gelirine göre en hayırsever milleti ve en fazla kalkınma yardımı yapan üç ülkesinden birisi olarak, eşi benzeri görülmemiş bir uluslararası destek ve muhabbet gördük. İşte bu dayanışma diplomasisi, girişimci, insani, müşfik ve etkili dış politikamızın bir neticesidir. Esasen diplomasimiz, binlerce yıllık devlet geleneğini zamanın ruhuyla yoğuran, vizyoner bir tavırdır. Büyükelçilik yapmış büyük şairimiz Yahya Kemal'in unutulmaz sözleriyle "kökü mazide olan atiyiz." İşte bugün burada, Türk diplomasisinin bu tarihî birikimini, köklü geleneğini ve parlak geleceğini konuşacağız.

* 09.08.2014–30.08.2015 ve 24.11.2015–05.06.2023 tarihleri arasında T.C. Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

Saygıdeğer Katılımcılar,

Dışişleri Bakanlığı olarak temellerimiz, reisülküttaplığa dayanıyor. Bugünkü kıymetli tebliğlerde bu tarihî arka plan ayrıntılı bir şekilde ele alınacak. Reisülküttaplıktan Hariciye Nazırlığına, Hariciye Vekaletinden Dışişleri Bakanlığına uzanan bir gelenekten bahsediyoruz. Bugün Türk diplomatlarının üçüncü kâtip, ikinci kâtip ve başkâtip ünvanlarını hâlâ kullanıyor olması, Reisülküttaplık geleneğinin bir yansımasıdır.

Aslında 500'üncü yıl dönümü, bizim için bir sembol, bir meşaledir. Binlerce yıllık tarihinde 16 büyük imparatorluk kurmuş Türk milletinin diplomasi tecrübesi elbette çok daha eskilere gider.

Atalarımız; "Atılan ok taştan dönmez, giden elçi yoldan dönmez" diyerek, gönderdikleri elçiye güvenlerini ortaya koymuşlar. "Elçiye zeval olmaz" diyerek, mesaj ne olursa olsun, getirene hürmet göstermişler. Yazılı kaynaklarımız da diplomasinin millî kimliğimizin bir parçası olduğunu gösterir. Örneğin; Yusuf Has Hâcib, dokuz asırlık *Kutadgu Bilig* kitabında iyi elçilerin niteliklerini anlatıyor. Yine, Sultan Alparslan'ın veziri Nizamü'l-mülk, bin yıllık *Siyasetnâme*'sinde elçilere özel bir fasıl ayırıyor.

Velhasıl, Türk'ün olduğu her yerde devlet, devletin olduğu her yerde diplomasi var çünkü *Türk* demek, *tarih* demektir.

Aynı zamanda, kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış Anadolu, diplomasinin doğumuna da şahitlik etti. Tarihteki yazılı ilk barış anlaşması olan 2300 yıllık Kadeş de bu topraklarda imzalandı. Buraya yarım saat yürüyüş mesafesinde bulunan Arkeoloji Müzemizde sergileniyor. Bir örneği ise New York'ta Birleşmiş Milletler binasında. Bu eşsiz miras ve birikim, günümüzde Türk diplomasisinin dünyada saygı uyandıran kabiliyet ve gücünün de en önemli temellerinden biridir.

Sayın Cumhurbaşkanımızın ifadeleriyle;

> "Onurlu, sabırlı, kararlı ve basiretli bir tavırla meşru hak ve çıkarlarını her alanda güçlü bir şekilde savunan, uluslararası planda fikirlerine başvurulan, önerileri dikkate alınan, kâh arabulucu, kâh kolaylaştırıcı olarak sorunlara çözüm üreten bir diplomatik gücüz." (Meclis açılışı)

Bugün 260 temsilciliğiyle dünyanın en geniş beş diplomatik ağından birine sahip; vatandaşına, soydaşına dünyanın her yerinde en geniş hizmeti, en hızlı şekilde verebilen, gelecek okumalarında ve konsolosluk hizmetlerinde yapay zekâ gibi yenilikçi teknolojilerden yararlanan, ilk kadın diplomatımız Adile Ayda'nın izini takip eden 79 kadın Büyükelçi ve yüzde 43 kadın genel müdür oranıyla, bu alanda dünyada öncü ülkeler arasında yer alan bir Bakanlığız.

Hariciye tarihimizin içeride ve dışarıda her geçen gün artan bir ilgiyle izlenmesinin nedeni de budur.

İşte hem bu tarihî birikimi idrak etmek hem de bu yoğun ilgiyi karşılayabilmek için geniş yelpazede faaliyetler hazırladık. Bugün bu sempozyumla başlamış oluyoruz. Bu vesileyle, çalışmalarımıza katkı sağlayan tüm kurumlarımıza ve araştırmacılarımıza yürekten teşekkür ediyorum.

Saygıdeğer Katılımcılar,

Hariciye Teşkilatımızın tarihinde Türkiye'nin gelişimine yön vermiş birçok değerli şahsiyet var. Celalzâde Mustafa Efendi ve Koca Ragıp Paşa gibi reisülküttaplar; Mustafa Reşit Paşa ve Keçecizade Fuat Paşa gibi hariciye nazırları, Tevfik Rüştü Aras ve Fatin Rüştü Zorlu gibi dışişleri bakanları bugün hâlâ rehberlerimiz arasındadır.

Dünya diplomasi tarihine geçen Büyükelçiler yetiştirmiş olan Kurumumuz, aynı zamanda, güvenlik güçlerimizden sonra en fazla şehit veren teşkilattır. Bir şahsi not düşeyim: Ben lisede öğrenciyken, uluslararası ilişkiler okumaya bu hain saldırılar nedeniyle karar verdim. Bu yıl, Cumhuriyet'imizin ilk diplomasi şehitleri Başkonsolos Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir'in şehadetlerinin de 50. yıldönümü (Los Angeles, 27.1.1973).

Bu vesileyle; Demokrasi şehidimiz Fatin Rüştü Zorlu'yu, bütün diplomasi şehitlerimizi ve deprem felaketinde kaybettiğimiz Hatay Temsilcimiz Büyükelçi Devrim Öztürk ile memurumuz Gökhan Aytaç'ı rahmetle anıyorum.

Türk diplomatı; ASALA ve PKK gibi alçak terör örgütlerinin saldırılarında ailesini, mesai arkadaşını şehit verdi ancak devlete ve millete hizmetten asla geri durmadı. Rahmetli Lizbon Maslahatgüzarımız Yurtsev Mıhçıoğlu'nu örnek vermek isterim. Yurtsev Bey, 1983'teki saldırıda teröristlerle göğüs göğse çarpışan bir kahramandır. Büyükelçiliğe giremeyen teröristler, resmî konuta yönelip Yurtsev Bey'in eşini ve oğlunu rehin alıyor; ardından ellerindeki bombaları patlatıyorlar. Mıhçıoğlu, alevler içerisinden eşini ve oğlunu tek başına çıkartıyor; ancak maalesef eşi Cahide Hanım'ı aynı gün kaybediyor. Eşini kaybetmiş bir koca, oğlu ağır yaralı bir babayı düşünün. Yine de görevine dönüyor; önce duruma hâkim oluyor, sonra merkeze bir rapor gönderiyor. Diplomasi derslerinde okutulması gerektiğini düşündüğüm raporun şu son cümlesi, Türk diplomatının âdeta bir tanımıdır:

"*Vazifeme devam ediyorum.*"

Evet, bugün de milletimizden ve tarihimizden aldığımız güçle *vazifemize devam ediyoruz!* Salgın döneminde yüz binden fazla vatandaşımızın ülkemize dönüşünü sağlayarak, Ukrayna Savaşı'nda, soydaşlarımız dâhil 18 binden fazla insanımızı tahliye ederek, deprem felaketinde, depremzedelerimize, kurumlarımıza bizzat sahada omuz vererek *vazifemize devam ediyoruz!*

Ukrayna'da barış için tek başımıza kalsak da çabalayarak, savaşın ortasında ön ayak olduğumuz İstanbul Tahıl Anlaşması'yla küresel gıda krizini engelleyerek *vazifemize devam ediyoruz!*

Somali'den Filipinler'e çatışmalarda arabuluculuk yaparak, normalleşme adımlarımızla huzur ve istikrar yayarak *vazifemize devam ediyoruz!*

İslam düşmanlığıyla, ırkçılıkla her yerde mücadele ederek; şanlı tarihimizi yalanlarla karalamak isteyenlere layık oldukları cevabı vererek *vazifemize devam ediyoruz!*

Herkes kabuğuna çekilirken, özgüvenle Yeniden Asya, Latin Amerika ve Afrika açılımları yaparak, sıfır Atık gibi girişimlerimizle etkin çok taraflılığı savunarak *vazifemize devam ediyoruz!*

Kıbrıs'ta, Doğu Akdeniz'de, Ege'de hakkımızı hukukumuzu savunarak, Büyük Türk Dünyasını Türk Devletleri Teşkilatında birleştirerek, soydaşına, akraba topluluğuna, din kardeşine, dünyanın her neresinde olursa olsun sahip çıkarak *vazifemize devam ediyoruz!*

Bakanlığımızın bütün meslek gruplarından arkadaşlarımın gözlerinde bu vazife şuurunu ve aşkını görüyorum.

Böylesine köklü bir kurumda Bakan olmaktan ve dünyanın en yetkin diplomatlarıyla çalışmaktan büyük gurur duyuyorum. İşte bu vazife bilinci ile bütün kurum ve kuruluşlarımızla birlikte vazifemize devam edeceğiz.

Türkiye Yüzyılında, Sayın Cumhurbaşkanımızın ifadeleriyle, daha adil bir dünya düzeni için var gücümüzle çalışacağız. Akil, adil ve erdemli bir küresel güç olarak, Türkiye eksenini inşa edeceğiz.

Bugünkü sempozyumun çalışmalarımıza büyük entelektüel katkı sağlayacağını düşünüyorum. Başta Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Birol Çetin ve Büyükelçi Engin Soysal riyasetindeki Bakanlık görev gücümüzde bulunan mesai arkadaşlarım olmak üzere emeği geçen herkese tekrar teşekkür ediyorum.

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dışişleri: Asırların Diplomasi Birikimi

Rauf Engin Soysal*

Sayın Bakanım,

Sayın Rektörüm,

Sayın Başkanlar,

Değerli Büyükelçiler,

Değerli Öğretim Üyeleri,

Değerli Katılımcılar,

Deprem felaketi nedeniyle yaşamlarını yitiren vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet, yaralananlara acil şifalar ve milletimize başsağlığı dileyerek sözlerime başlamak isterim. Depremde hayatını kaybeden çok değerli meslektaşımız Büyükelçi Devrim Öztürk'ü rahmetle anıyorum.

Sempozyuma ev sahipliği yapan ve hazırlıklarımızın her aşamasında bizlere güçlü destek veren İstanbul Üniversitesi Rektörü Sayın Mahmut AK'a, Sempozyumu birlikte düzenlemekten ve yoğun bir mesai içinde kendileriyle çalışmaktan onur ve mutluluk duyduğumuz Türk Tarih Kurumu Başkanı Sayın Birol Çetin ve yardımcılarına içten teşekkür ederim.

Etkinliklerimizi hazırlarken bizlere sağladıkları destek nedeniyle Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Atatürk Araştırma Merkezi, TRT Genel Müdürlüğü gibi kurumlarımıza keza teşekkürlerimi sunuyorum.

Türkiye'nin değişik kentlerindeki üniversitelerde diplomasi tarihi konusunda çalışan çok değerli akademisyenlerimizin eserleri çalışmalarımıza önemli katkı sağladı. Kendilerine müteşekkiriz.

* T.C. Dışişleri Bakanlığı, Emekli Büyükelçi

Bu Sempozyum'un programının hazırlık aşamasında ve daha genel olarak etkinliklerin kavramsal çerçevesinin ele alınışında temelde altı husus önem taşıdı:

Birincisi, "Köklü geçmiş, parlak gelecek" şiarıyla Cumhuriyet'imizin yüzüncü yılında "Yüzyılların Diplomasi Birikimine" özgüvenli bakış;

İkincisi**,** reisülküttaplık müessesesinden başlayarak Hariciye Teşkilatımızın tarihsel gelişme sürecine vurgu... Ayrıca, özgün dinamiklere ve ihtiyaçların doğurduğu adımlara ağırlık verilmesi;

Üçüncüsü, diplomasi uygulamaları ve diplomasinin kültürel tarihi çerçevesindeki akademik çalışmalara yer verilmesi;

Dördüncüsü, diplomasinin kapsamında dış politika ve uluslararası ilişkiler literatürü kadar diplomasi tarihi alanında öne çıkan boyutlara dikkati çekilmesi;

Beşincisi, diplomasi aktörlerinin çok yönlü profillerinin ortaya konulması. Edebiyat, müzik ve resim ile diplomasi bağı;

Altıncısı, güncele ve geleceğe bakışta diplomasi tarihimizin zenginliğine ilişkin farkındalığı artırmaya yönelik çabalara katkı sunulması ve önümüzdeki yıllara da uzanacak bir ivme yaratılması…

Sayın Bakanım,

Değerli Katılımcılar,

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı münasebetiyle 1997 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen "Çağdaş Türk Diplomasisi: İki Yüz Yıllık Süreç" başlıklı Sempozyumda Büyükelçi İsmail Soysal "[…] Türk diplomasisinin çağdaşlaşma sürecinin gerek örgüt gelişmesi gerek diplomasi tarihinin değerlendirilmesi açısından baştan başa incelenmesi ve bunun bir kitap hâlinde yayımlanması […]" temennisini dile getirmişti. Bu ve benzeri sempozyumların bu yönde önemli katkılar sağlayacağına inanıyorum. Bu vesileyle meslek büyüklerime keza derin saygı ve şükran duygularımı ifade etmek isterim.

Sözlerimi tamamlarken şehit olan diplomatlarımızı ve aile bireylerini rahmetle anıyor, saygı ve minnetle yad ediyorum.

En derin saygılarımla…

Osmanlı Devleti'nin Diplomasi ve Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkan Değişiklikler ve Reisü'l-küttâblıktan Hariciye Nezaretine Uzanan Yol

Sevgi Gül Akyılmaz*

Öz

Osmanlı Devleti'nde reisü'l-küttâblık müessesesinin ve diplomatik ilişkilerin gelişimi açısından III. Selim ve II. Mahmud dönemleri özel bir öneme sahiptir. III. Selim Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti tek taraflı diplomasi izlemiş, diplomasi teşkilatı da bu çerçevede şekillenmiştir. Karşılıksız diplomasi döneminde ülke dışına daimî diplomatik misyon gönderilmezken yabancı ülkelerin elçi ve konsolosları kabul edilmiştir. Bu dönemde reisü'l-küttâb nişancının emrinde çalışan bir görevli olup dışişleri esas itibarıyla nişancının görev alanında kalmıştır. Osmanlı tüccarlarının uluslararası ticarette fazla aktif olmamaları, Osmanlı hukukunun getirdiği sınırlamalar ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası sistemde sahip olduğu güç tek taraflı diplomasinin izlenmesini kolaylaştırıcı faktörler olarak ortaya çıkmıştır. 1699 Karlofça Antlaşması'yla birlikte her ne kadar karşılıklı diplomasiye geçilmese de mevcut diplomasi anlayışında bir yumuşama olmuş, anlaşmalar dönemi denilen bir sürece girilmiştir. Gerek Karlofça barış görüşmelerinde Reisü'l-küttâb Rami Mehmed Bey'in gösterdiği başarılı performans gerekse dış politikada yaşanan gelişmeler reisü'l-küttâblık kurumunu öne çıkarmıştır. Osmanlı diplomasi anlayışında esas büyük değişim III. Selim Dönemi'nde yaşanmış olup diplomasi reformu Nizam-ı Cedid programının önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Fransız İhtilali'nin uluslararası sistemde yarattığı değişiklikler, "Şark Meselesi" kavramının ortaya çıkışı ve bu kavramın yaratacağı zararları bertaraf etmek için izlenmeye başlanan denge politikası

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Ankara/TÜRKİYE sevgi.akyilmaz@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-9404-9440
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.1

karşılıklı diplomasiye geçmeyi kaçınılmaz hâle getirmiş, 1793 yılında Londra'ya ilk daimî büyükelçi olarak Yusuf Agâh Efendi atanmıştır. 1797 yılından itibaren Paris, Viyana ve Berlin'de de büyükelçilikler açılmış, bunu çeşitli ülkelerde tesis edilen konsolosluklar izlemiştir. Ancak diplomasi reformunda atılan ilk adımlar gerekli kurumsal alt yapının oluşturulamaması, profesyonel bir diplomatik personelin bulunmaması, Osmanlı hukuk sisteminden kaynaklanan sorunların aşılamaması ve diplomasinin öneminin yeterince kavranamayarak bir zaman kazanma yöntemi olarak görülmesi gibi nedenlerle istenen hedeflere ulaşamamıştır. II. Mahmud Dönemi'nde ise daha planlı hareket edilmiş, diplomasi uluslararası sorunların çözümünde tek ve nihai seçenek olarak değerlendirilmiştir. Profesyonel bir diplomatik elit yaratmak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye gibi laik nitelikte eğitim kurumları açılırken diplomasi teşkilatı içinde Tercüme Odası başta olmak üzere önemli birimler kurulmuştur. Yine bu dönemde II. Mahmud'un merkezî otoriteyi güçlendirmek ve yönetim merkezini tekrar Bâb-ı Âli'den Saray'a taşımak için aldığı idari tedbirler çerçevesinde kabine sistemine geçilmesi, 1836 yılında Osmanlı Hariciye Nezaretinin kurulması ve son reisü'l-küttâb Mehmed Akif Efendi'nin Hariciye Nazırı olmasıyla sonuçlanmıştır.

Makalemizde yukarıda bahsedilen konular Osmanlı hukuku dikkate alınarak arşiv belgeleri de kullanılmak suretiyle incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Reisü'l-küttâblık Müessesesi, Hariciye Nezareti, Osmanlı Hukuku, Karşılıklı Diplomasi.

Giriş

Osmanlı diplomasi teşkilatının temelini teşkil eden reisü'l-küttâblık müessesesi yüzyıllara yayılan bir gelişim çizgisi izleyerek 1836'da Hariciye Nezaretine dönüşmüştür. Reisü'l-küttâb ya da başka bir deyişle reis efendi, başlangıçta, nişancının nezareti altında çalışan ve yalnızca Divan-ı Hümayun kalemlerindeki kâtiplerin faaliyetlerini denetleyen bir görevli konumundadır. Ancak reisü'l-küttâblıktan Hariciye Nezaretine uzanan ve birkaç yüzyıl süren bu süreçte, özellikle Osmanlı yönetim anlayışında ortaya çıkan değişiklikler ve buna bağlı olarak Osmanlı devlet teşkilatında gerçekleştirilen yenilikler, uluslararası sistemin Fransız İhtilali sonrası yeniden şekillenmesi, Osmanlı diplomasi anlayışı ve dış politikasında yaşanan önemli gelişmelerle birlikte reis efendi, hariciye nazırına dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde reisü'l-küttâbtan söz eden ilk belge Kanunnâme-i Âli Osman'dır. Fatih Sultan Mehmed'in Teşkilat Kanunnâmesi'nde "ve çavuşbaşı ve reisü'l-küttâb ve kapucular kethûdası hidmetkârdırlar Divan'da oturmazlar"[1] şeklinde kendinden bahsedilen, başta Divan-ı Hümayun'un asli üyesi olmadığı için sadırda oturma yetkisine dahi sahip olmayan reisü'l-küttâb, 19. yüzyılda devletin önde gelen görevlilerinden birine dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nde Orhan Bey zamanından itibaren elimize ulaşan belgeler, yazı işlerini belirli usul ve kurallara göre yürüten, Arapça ve Farsça bilen kâtipler sınıfının var olduğunu ispatlamaktadır.[2] Yine aynı dönemden kalan belgelerde bulunan tuğralar, erken devirlerden başlayarak devlet teşkilatı içinde tuğra çekmekle görevli bir hizmetlinin bulunduğunu göstermektedir.[3] Bu bilgiler ışığında nişancının Osmanlı Devleti'nde ilk ortaya çıkan memuriyetlerden biri olduğunu söylemek hiç de zor değildir. Buna karşılık uzun bir süre nişancının maiyeti altında çalışan reisü'l-küttâbın ilk kez ne zaman ortaya çıktığı konusunun akademisyenler arasında tartışmalı olduğu görülmektedir. Konu ile ilgili kaynaklar incelendiğinde tartışmaların iki farklı görüş etrafında odaklandığı tespit edilmektedir. Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nde reisü'l-küttâbla ilgili olarak ayrıntılı düzenlemelerin bulunmasını dayanak olarak gösteren bir kısım akademisyen bu makamın 15. yüzyılda, hatta bu tarihten de önce var olduğu görüşündedirler.[4] Karşı görüşü savunanlar ise Kanuni Sultan Süleyman'dan önce reisü'l-küttâb isminde bir görevlinin bulunmadığı; kayıtlara geçen ilk reisü'l-küttâbın 1524 de bu göreve

1 Abdulkadir Özcan, "Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33, 1982, s. 35.

2 Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar,* C 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1943, s. LXXI; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalâa", *Belleten*, C3/S. 9, Ankara 1939, s. 99; vd.

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", *Belleten*, C5/S.17-18, İstanbul 1947, s. 105 vd.; Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951, s. 698.

4 Halil İnalcık, "Reisülküttâb", *İslam Ansiklopedisi* (İA), C IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 671; Recep Ahıshalı, "Reîsülküttâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDVİA), C 34, İstanbul 2007, s. 546; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 242. Aynı yönde diğer görüşler için bk. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınevi, C 5, İstanbul 1971, s. 312; H. A. R Gibb-Harold Bowen, *Islamic Society and the West- V I, Islamic Society in the Eighteenth Century- Part I*, Oxford University Press, London/New York/Toronto 1957, s. 123.

tayin edilen ve 1525'te yeniçeri isyanına katıldığı için idam edilen Haydar Çelebi olduğu kanaatindedirler.[5] Bu görüşün sahipleri, 1524 tarihine kadar reisü'l-küttâbın fonksiyonlarını icra eden görevliye *emin-i ahkâm* dendiğini iddia etmektedirler.[6]

Reisü'l- küttâblık müessesesinin 16. yüzyılda ortaya çıktığı tezini savunanlara göre, müessesenin bu tarihte doğuşu gerçek bir ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Birçok fonksiyonu birden icra eden nişancının görevlerinden biri de divan kalemlerinde çalışan kâtiplere nezaret ederek devletin resmî yazışmalarının aksamadan yürümesini temin etmektir. 16. yüzyıl ortalarına doğru, örfi kanunlaştırma hareketleri hızlanınca *müfti-i kanun* sıfatına sahip olan nişancının işleri daha da yoğunlaşmış, zamanının büyük bir bölümünü kodifikasyon faaliyetine ayırmaya başlamıştır.[7] Gelişmeler karşısında kâtiplik hizmetlerinin aksamadan yürüyebilmesi için reisü'l-küttâblık makamı ihdas edilmiş ve bu görevli nişancının nezareti altında kâtiplerin denetlenmesinden sorumlu olmuştur.[8] İddia sahiplerinin en önemli dayanakları ise 1302

5 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, the Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey 1980, s. 52; Jan Reychman -Ananiasz Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman Turkish Diplomatics*, The Hague Mouton, Paris 1968, s. 160; Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa Âli (1541-1600),* Princeton University Press, Princeton / New Jersey 1986, s. 218; Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-Rüesâ*, Takvimhane-i Amire Matbaası, İstanbul 1269, s. 4; Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1986, s. 59.

6 "...Bedayül- Vekayi müellifi Hüseyin Efendi'nin rivayetine göre nişancılardan başka tahriratı divaniyeye tesaddi edenler emin-i ahkâm tabiriyle beyan olunurlar imiş", Ahmed Resmî, *age.,* s. 4; Feridun Bey, *Münşe'atü's-Selâtin*, C II, Takvimhane Matbaası, İstanbul 1247, s. 573; Reychman-Zajaczkowski, *age.*, s. 160; Konrad Dilger, *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniellz im 15 und 16 Jahrhundert,* Trofenik, München 1967, s. 24; Matuz, reisü'l-küttâblara Kanuni Dönemi'ne kadar emin-i ahkâm denildiğini ileri süren Ahmed Resmî'nin görüşüne fazla itibar edilemeyeceğini, çünkü Resmî'nin Kanuni'den iki yüzyıl sonra yaşadığını; dolayısıyla kitabının asli bir kaynak olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadır, Joseph Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Praechtigen*, Franz Steiner, Weisbaden 1974, s. 35.

7 Müfti-i kanun olarak nişancılar, "örfi kanunları iyi bilmek, yeni ve eski kanunları ve bunlarla şer'i ahkâmı telif etmek, icabında Divan'da bu hususta fikir beyan etmek" sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Uzunçarşılı, *age.*, s. 214; Gibb-Bowen, *age.*, 125; Reychman- Zajaczkowski, s. 164. Aynı husus Tevki'î Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nde de belirtilmiştir. "Kavanin-i Osmaniyye ve merasim-i sultaniyye nişancılardan sorulagelmiştir. Sabıkta bunlara müfti-i kanun ıtlak olunagelmiştir." Tevki'i Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi, *Milli Tetebbular Mecmuası*, C I/S. 3, 1331, s. 515.

8 Matuz, *age.*, s. 35; Dilger, *age.*, s. 24-25; Fleischer, *age.*, s. 218; Mumcu, *Divân-ı Hümayun*,

tarihli *Salnâme-i Nezâret-i Hariciye*'dir. 1302 tarihli *Salnâme*'de *reisü'l-küttâb* deyiminin Kanuni Sultan Süleyman'a kadar alışılagelmiş bir tabir olmadığı ve nişancının nezaretinde Divan'da hizmet görenlere *emin-i ahkâm* dendiği belirtilmektedir.[9] İlgili belgeye göre Kanuni Dönemi'ne kadar riyaset (reisü'l-küttâblık) makamına ihtiyaç duyulmamıştır çünkü daha sonraki yıllarda reisü'l-küttâbların üstlendikleri vazifelerin yerine getirilmesine ve resmî belgelerin düzeltilmesine nişancılar nezaret etmişlerdir.[10]

Reisü'l-küttâblık müessesesinin 15. yüzyılda ortaya çıktığını savunanların temel dayanağı ise Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'dir. Kanunnâme'de bir değil birçok kez *reis efendi*den söz edilmekte ve reisü'l-küttâbın devlet teşkilatı içindeki konumu hakkında düzenlemeler yer almaktadır. Kanunnâme'ye göre reisü'l-küttâb tıpkı çavuşbaşı ve kapucular kethüdası gibi Divan'da hizmetkâr statüsünde olup bir takım yardımcı hizmetleri görmektedir. Divan-ı Hümayun'a üye olmadığı için sadırda oturma yetkisi yoktur.[11] Yine bu konumu sebebiyle Divan'da vüzera önünden kalkan sofrada yemek yemiştir.[12] Reisü'l-küttâbın teşrifattaki ve meratipteki yeri ile payesi de Kanunnâme'de ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre elli akçeli müderrisler teşrifatta reisü'l-küttâbtan önce gelmektedir. Meratipte ise reisü'l-küttâb, defter emini ve şehir emininin altında yer almaktadır. Payede de defter emini reisü'l-küttâbın üstündedir.[13] Konuya kâtipler sınıfı açısından bakıldığında Kanunnâme'nin reis efendiyi kâtipler zümresinin başına yerleştirdiği, ondan sonra diğer kâtiplerin sıralandığı görülmektedir.[14] Bir başka ifade ile kâtipler içinde en yüksek dereceli olanı reisü'l-küttâbtır.

---

s. 58-59; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, s. 52.

9 *Salnâme-i Nezaret-i Hariciye*, İstanbul 1302, s. 137.

10 "Reis'ül-küttâbların temellük ettikleri evamir ve ahkâmın tashihi ve tatbikine nezaret olageldikleriyle riyasete çünden ehemmiyet kalmamıştı.", *Salnâme-i Nezaret-i Hariciye*, s. 137.

11 Özcan, agm., s. 35.

12 "Ve ol bir vüzera önünden kalkan taam reis'ül-küttâba neferi ile verilsün" *Kanunnâme-i Âli Osman*'dan alıntılayan Özcan, agm., s. 41.

13 "Ve elli akçe müderris, reis'ül-küttâba ve defter eminine tasaddur ede." "Amma defter emini payede defterdara karibdir. Şehir eminine ve reis'ül- küttâba tasaddur ede." "Ve meratipte defter emini onun altına şehir emini, onun altına reis'ül-küttâb otururlar." *Kanunnâme-i Âli Osman*'dan alıntılayan Özcan, agm., s. 37-38, 41.

14 "Anun altına yeniçeri kâtibi, anun altına ruznâmeci, anun altına sipahiler kâtibi, anun altına mukabeleci ve mukataacı, anun altına tezkireci, anun altına reis katipleri oturur." *Kanunnâme-i Âli Osman*'dan alıntılayan, Özcan, agm., s. 35.

Teşkilat Kanunnâmesi'nde reisü'l-küttâbların terfi yolları da gösterilmiş, reisü'l-küttablıktan nişancılığa ve defterdarlığa geçilebileceği hükme bağlanmıştır.[15] Fatih Kanunnâmesi'nde ilgi çekici bir diğer nokta da reisü'l-küttaba bağlı kâtiplerle, defterdara tâbi defterhâne kâtiplerinin birbirinden ayrılmasıdır.[16] Bu vurgulama hem devlet teşkilatında yavaş yavaş bir uzmanlaşmanın başladığını hem de reisü'l-küttâbın Divan-ı Hümayun kalemlerinin şefliğine doğru ilerlediğini göstermektedir. Fatih Kanunnâmesi'nde yer alan bir diğer hükme göre de reisü'l-küttab, Divan'da vezir-i âzamın önünde durarak önemli devlet işlerine dair kâğıtları okumuştur.

Sonuç olarak Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nin gerçekten Fatih Dönemi'nde kaleme alındığı kabul edilirse 15. yüzyılda reisü'l-küttâblık müessesesinin mevcut olduğunu da kabul etmek gerekecektir.[17] Ancak Kanunnâme'deki hükümlerden anlaşılacağı üzere reisü'l-küttâb Osmanlı devlet teşkilatında henüz çok önemli bir yere sahip değildir. Teşrifatta ve meratipte elli akçeli müderrisler ile defter emini ve şehir emininin bile altındadır. Öte yandan reisü'l-küttâbın görev alanı da yeni yeni belirginleşmeye başlamıştır. Kanunnâme'ye göre reisü'l-küttâb Divan'da ayakta durup görüşülecek konularla ilgili evrakı okuyacaktır. Daha sonra tezkireciler tarafından üstlenilecek bu görevin Kanunnâme'de reis efendiye atfedilmesi makamın henüz gelişim sürecini tamamlayamadığını göstermektedir. Kanunnâmede reisü'l-küttâbla ilgili yer alan düzenlemeler henüz dış politikanın görev alanı içinde yer almadığını göstermektedir. Bu açıdan 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık dört yüz yıllık süreçte reisü'l-küttâb dışişlerinden sorumlu bir görevli olarak devlet teşkilatında gitgide öne çıkmış ve 1836 yılında hariciye nazırına dönüşmüştür. Makalemizde III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde diplomasi ve yönetim anlayışında ortaya çıkan değişikliklerle Osmanlı hukukunun Osmanlı diplomasisi ve dış politikası üzerindeki etkileri incelenerek, reisü'l-küttâbın hariciye nazırına dönüşmesi süreci ortaya konulmaya çalışılacaktır.

15 "Ve reisü'l-küttâb nişancı olsa sancak hükmü ile olur", "Ve reisü'l-küttâb dahi ri'ayet olunursa defterdar olmak kanunumdur." *Kanunnâme-i Âli Osman*'dan alıntılayan Özcan, agm., s. 34, 37.

16 "Ve küttâbdan nefer olan re'is kâtipleri ve defterhâne kâtipleri gerek kâtip oldukta gerek idde öpmek kanunum değildir." *Kanunnâme-i Âli Osman*'dan alıntılayan Özcan, agm., s. 44.

17 Bu konudaki tartışmalar için bk. Özcan, s. 1-28.

III. Selim ve II. Mahmud Dönemlerinde Reisü'l-küttâblık Müesesesi ve Osmanlı Diplomasi ve Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkan Değişiklikler

Reisü'l-küttâblık müessesesi açısından III. Selim ve II. Mahmud dönemleri özel bir önem arz etmektedir. III. Selim'in uygulamaya koyduğu Nizâm-ı Cedid programının bir parçasını da diplomasi reformu oluşturmuştur. Bu dönemde yüzyıllardır izlenen karşılıksız diplomasi anlayışı terkedilerek karşılıklı diplomasiye geçilirken, denge politikası da devletin resmî dış politika anlayışı olmuştur. Fransız İhtilali'nin uluslararası sistemde neden olduğu büyük değişiklikler ve 1815 yılına kadar süren İhtilal Savaşları bütün dengeleri değiştirmiştir. Öte yandan Şark Meselesi kavramının Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit etmesi ve buna karşı devletin uygulamaya koyduğu denge siyaseti, artık savaş kazanarak uluslararası problemleri çözme şansının ortadan kalkması, karşılıklı diplomasiye geçmeyi zorunlu hâle getirmiştir.[18] Bu çerçevede ilk olarak 1793 yılında Yusuf Agâh Efendi Londra'ya

18 Osmanlı Devleti Şark Meselesi'nin yıkıcı etkilerine karşı kendisini koruyabilmek için denge siyasetini ortaya koymuştur. Bu politika ile Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için büyük devletler arasındaki anlaşmazlıklar kullanılmış, zaman zaman da bu devletlerle ittifak yapılmıştır. Denge politikasının ilk örneği 1790 yılında Prusya ile yapılan ittifaktır. Ancak bu ittifakın tamamlanma süreci çok sancılı olmuş, İslam hukukuna aykırı olduğu konusundaki tartışmaların yanı sıra devlet için faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu hususuna dair raporlar düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu önemli adımı atmadan Prusya ile ittifakta menfaatlerini ve ortaya çıkarabileceği zararları değerlendirdiği görülmektedir. Bu raporlardan biri şöyledir; "Devlet-i Aliyye-i ebediyyü'l-istimrâr ile Prusya Kralı'nın ittifâk vechile iltimâs eylediği müsâlemede melhûz olan menâfi'dir. Menfa'at-i ûlâ; dermiyân kılınacak ittifâkda Devlet-i Aliyye irzâ olunmadıkça Prusya devleti düşmanlarıyla akd-i musâlaha etmemesi maddesi eczâ-yı ittifâkdan olduğuna binâen mu'âhede-i ittifâk akd olunduğunun akabinde veyahud ba'd müddet Nemçe ve Moskov devletleri elbette Prusya devletiyle musâlahaya rağbet ederler bu sûretde mukaddemâ Devlet-i Aliyye'den Nemçe devletinin ahz eylediği Tımaşvar veyahud Budin misillü kal'alardan birisini veyahud bir memleket-i vesî'a musâlahalarına rızâ vermek için ol vakit Devlet-i Aliyye taleb eder ve Prusya kralı dahi hıfz-ı şurût-ı ittifâk içün Devlet-i Aliyyeyi Nemçe devletinin irzâ eylemelerine ihtimâmda mecbûr olur bu takrîb ile memâlik-i İslâmiyeye bir kal'a ve vâfir memleket munzamm olmak menfa'ati melhûzdur. Menfa'at-i sâniye; Prusya devletiyle mu'âhede-i ittifâk tevsîk olunduğu sûretde Nemçe ve Moskov vesâir hem-hudûd olan devletlerden biri gerek bu esnâlarda ve gerek ba'd müddet Devlet-i Aliyye ile olan musâlahayı fesh idüp hudûd-ı İslâmiyeye yürür ise Prusya devleti dahi düşman olan devletin memleketine duhûl ile işgâl idüp bu takrîb ile Devlet-i Aliyye'nin düşmanına za'af-târî olur ammâ Prusya devletiyle ittifâk olunmadığı sûretde eğer Nemçe ve Moskov devletleri müttefikleriyle Prusya devletini izmihlâl rütbesine karîb kesr ve memleketini zabt ederler ise ânlara kuvvet hâsıl olur menvî zamîrleri olduğu üzre Devlet-i Aliyye'ye izhâr-ı adâvet eylediklerinde Prusya devletinin kuvveti ânlara intikâl etmeğle sâhib-i kudret bulunurlar ve eğer az mertebe kesr edemeyib Prusya devleti sâhib-i memleket olduğu hâlde Nemçe ve Moskov devletleriyle musâlaha eder ise zikr olunan iki devletin birisi yahud ikisi dahi Devlet-i Aliyye ile olan musâlahayı fesh ve düşmanlık eyledikde Prusya devleti Nemçe ve Moskov devletlerine

büyükelçi olarak atanmıştır. 1797 yılında ise İngiltere'ye yeni bir büyükelçi gönderilirken, Paris, Berlin ve Viyana'ya da büyükelçiler tayin edilmiştir.[19] Bunu farklı yerlerde konsoloslukların açılması izlemiştir. Ancak III. Selim Dönemi'nde tayin edilen temsilcilerin diplomat kimliğine sahip olmayan

---

i'ânet edip bu takrîb ile Devlet-i Aliyye'nin düşmanına kuvvet hâsıl olur bu tasvîrden zâhir oldu ki cihet-i sâbıkaya nazaran ittifâk-ı mezbûrun vücûdı Devlet-i Aliyye'ye nâfi' ve adem-i muzırdır. Te'yîd: Bin yüz yirmi üç tarihinde Nehr-i Prut kenarında asker-i İslâm Rusya Çarı'nı cümle askeriyle tazyîk eyledikde çar-ı müşârun ileyh musâlahaya mürâca'at ve Azak Kal'ası alındığı heyet ile taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye teslîm ve Taykan Kal'ası külliyet ile hedm olunmak üzre mu'âhede etmişiken Azak Kal'ası'nın teslîminde ve Taykan'ın hıdmetde şart-ı musâlahaya mugâyir hareket ile iki sene mikdârı te'hîr etmeğle bi'z-zarûre üzerine sefer tedâriki rü'yetine mübâşeret tekellüfü ihtiyâr olundukdan sonra Azak Kal'ası'nı teslîm ve Taykan'ı hedm eyledi ve Devlet-i Aliyye ol vakit İsveç devletiyle ittifâk üzre olmayub belki düvel-i sâire misillü menâfi'-i tüccâr tarafeyn içün musâlaha ve musâfât üzre idi ba'dehu bin yüz elli üç senesinde Devlet-i Aliyye ile İsveç devleti beyninde tahaffuz ittifâkı akd ve Moskov devleti müttefik olan iki devletin birisi üzerine yürür ise devlet-i aharı dahi Moskov üzerine hareket etmek üzre madde-i ittifâk tevsîk ve ahkâm olunmağla bin yüz elli iki senesinde Belgrad sahrasında Devlet-i Aliyye ile Rusya devleti beyninde musâlaha akd olundukda Azak ve Özi ve Hotin kal'alarını mukaddem Rusya devleti gâlibâne zabt ve iki vezîri ve birkaç mîrmîrânı esir etmişiken Özi ve Hotin kal'alarını taraf-ı Devlet-i Aliyyeye redd ve teslîm ve Azak Kal'ası'nı hedm ile terk ve vezîrler ile mîrmîrânların vesâir üsârânın sebîllerin tahliye eyledi mukaddemâ yirmi üç tarihinde Rusya devleti kemâl-i mertebe mağlûb iken Azak Kal'ası'nın teslîminde ve Taykan'ın hedminde müddet-i medîde te'allül ve te'hîr eylemesi ve elli iki tarihinde gâlibiyet kendü tarafında iken bilâ te'allül iki kal'ayı teslîm ve Azak Kal'ası'nı hedm ve üsârâyı redd eylemesi İsveç devletiyle tehaffuz ittifâkının mukaddemâ bulunmayub sonra bulunmasından neş'et eylediğine delâlet etmekle bu sûretde defa-i sâniyede suhûlet ile taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye âid olan menâfi'-i cesîme tahaffuz ittifâkının semeresi olmak iktizâ eder. Sâlifü'z-zikr ittifâk mâddesinde melhûz olan mazarratdır. El-hâletü hazihi Devlet-i Aliyye Rusya ve Nemçe devletleriyle musâfât üzre olduğuna binâen şimdiki hâlde bir dürlü sefer masrafı ve asker it'âb ve efnâsı dağdağası olmayub lakin Prusya ile ittifâk-ı mezkûr akd olunduğu sûretde Nemçe ve Rusya devletleri derakab Prusya devletiyle akd-i musâlaha etmezler ise şurût-ı ittifâka ri'âyet için Devlet-i Aliyye bi'n-nefs hareket etmediği sûretde Rusya ve Nemçe devletlerinden birinin memleketine asker tesyîri veyahud mümkün olan tarîkden Prusya Kralı'na asker irsâli ile i'ânet eylemeye muhtâc olur bu takdîrce techîz-i asker ve takviyet-i serhadât mesârifi lâzım gelir eğer gönderilen asker-i İslâm ve Prusya Kralı gâlib olurlar ise mesârif-i mezbûreye mu'âdil belki dahi ziyâde menfa'at husûlü melhûzdur ve eğer mağlûb olurlar ise mazarrat mahza olur ândan sonra zuhûr edecek menâfi' ve mazarrât kezalik derece-i ihtimâldedir lakinü'l-harb yusîb ve yuhtâ ve yumni' ve yu'tâ müeddâsınca bu ihtimâl dahi her halde âimdir.", Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 4/128, 29 S 1204 /18 Kasım 1789.

19 III. Selim Dönemi'nde Osmanlı diplomasi anlayışında ortaya çıkan değişikler ve karşılıklı diplomasiye geçilmesi hakkında ayrıntılı bilgi bk. Gül Akyılmaz, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 660-670; Alaaddin Yalçınkaya, "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 629-640.

ve Batı dillerini bilmeyen geleneksel Osmanlı sistemi içinde yetişmiş kişiler olduğu görülmektedir. Bununla beraber zaman içinde sefirlerin edindikleri tecrübelerle merkeze kendilerinden istenildiği gibi Avrupa'daki gelişmelerle ilgili bilgiler göndermeleri, bulundukları ülkelerle siyasi-diplomatik görüşmelerde bulunmaları ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Bu konudaki dikkat çeken örneklerden biri Paris'e büyükelçi olarak atanan Seyyid Ali Efendi'dir. Paris'te göreve başladığında ne kadar acemi olduğu İstanbul'a gönderdiği mesajlardan anlaşılan, dönemin başarılı ve tecrübeli Dışişleri Bakanı Talleyrand tarafından zaman zaman bilgisizliği acımasız bir şekilde ortaya dökülen Osmanlı elçisinin gelişimini arşiv belgelerinden izlemek mümkündür.[20] Napolyon'un Mısır'a yapacağı seferi bile vaktinde İstanbul'a

20 1797 yılında Paris'e atandığı zaman dış politika konusunda son derece deneyimsiz olan Seyyid Ali Efendi'nin diplomat olma yolunda yavaş yavaş ilerlediği merkeze gönderdiği raporlardan takip edilebilir. Örnek olarak vereceğimiz ilk belge 1798 yılının sonlarına doğru Seyyid Ali Efendi'nin Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine hazırlayıp İstanbul'a gönderdiği ayrıntılı değerlendirme yazısıdır. Vezir-i Âzam da raporu Padişah'a takdim etmiştir. Seyyid Ali Efendi raporunda Fransa maslahatgüzarının Yedikule zindanlarında hapsedilmesine rağmen kendisinin, elçilik personelinin ve Fransa'daki Müslümanların rahatça konutlarında ikamet edebildiklerini, İstanbul'a büyükelçi olarak tayin edilen Dekorş'un mevcut duruma rağmen İstanbul'a gönderileceğini bildirmektedir. Ardından Fransız Hariciye Nezaretine çağrıldığından, tutuklanma ihtimalinin bulunduğundan bahsettikten sonra Fransa'nın aldığı askerî tedbirleri haber vermektedir. Korsanların ticaret gemilerine saldırabileceği, Korsika Adası'ndan harekete geçen Fransızların Osmanlı'yı işgal girişiminde bulunabileceği, Arnavutluk ve çevresindeki ahaliyi isyana teşvik edebilecekleri gibi tehlikelere karşı Osmanlı yönetimini uyarmaktadır. Ayrıca bir Osmanlı toprağını işgal girişiminde bulunmasına rağmen Fransa'nın hâlâ Osmanlı'nın dostu olduğunu söylediğini ve Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Rusya ile anlaştığı için eleştirdiğini de raporuna eklemiştir, bk. BOA, HAT, 142/5909, 13.C.1213/22 Kasım 1798; Üç Konsül dönemi ve İhtilal Savaşları devam ederken 23 Ocak 1800 tarihinde Seyyid Ali Efendi'nin Fransız Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşme ile ilgili değerlendirmelerini içeren belge diplomasi konusunda Osmanlı sefirinin ne kadar önemli bir yol kat ettiğini göstermektedir. Ayrıca Seyyid Ali Efendi Mısır'ı işgal girişiminden sonra Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkilerin bozulmasından Fransız yönetiminin çok üzgün olduğundan bahsedip ortaya çıkan husumetin Fransız yönetimi ile ilgili olduğu, Fransız halkının bu konuda suçu olmadığı gibi son derece önemli bir noktaya işaret etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde tayin edilen Fransız elçisi Dekorş ile de bir görüşme yaptığını söylemektedir. Tüm bunlar ve Osmanlı sefirinin uluslararası gelişmelerle ilgili olarak yaptığı uzun değerlendirmede kullandığı dil artık diplomasiyi öğrenmeye başladığını ispat etmektedir; bk. BOA, HAT, 137/5653, 26 Ş 1214 /24 Ocak 1800. 1802 yılında Seyyid Ali Efendi Avrupa devletleri ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerine dair çok ayrıntılı bir takrir göndermiş, takrir padişaha da takdim edilmiştir. Paris sefiri Napolyon'un nihai hedefinin imparatorluk olduğu görüşünü naklettikten sonra, Talleyrand'la görüşmesinde Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın dostu olduğunu ve İhtilal Savaşları ile ilgilenmediğini söylediğini bildirmiştir. Ayrıca Rusya, Prusya ve Avusturya ile ilgili haberler vermiştir, bk. BOA, HAT, 258/14906, 29 M 217/ 1 Haziran 1802. Raporun kaleme alınış biçimi ve dış politika ile ilgili analizleri Seyyid Ali Efendi'nin bir diplomat olarak önemli bir yol aldığını göstermektedir.

bildiremeyen, sefer sırasında ikametgâhında zorunlu ikamete mahkûm edilen Seyyid Ali Bey, uzun süren büyükelçiliği sırasında önemli deneyimler kazanarak hatta diplomasinin ne olduğunu öğrenerek İstanbul'a geri dönmüştür.

Genel olarak Nizâm-ı Cedid programı ve onun bir parçası olan diplomasi reformunun istenen sonuçları verememesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki Batı'da olduğu gibi bu reformları destekleyecek bir sosyal sınıfın olmaması, aksine ilmiye ile seyfiyenin halkın bir kısmını da yanına alarak yeniliklere karşı ciddi bir muhalefet cephesi oluşturmasıdır. Ayrıca merkezde diplomatik ilişkileri koordine edecek bir örgüt, bir başka ifade ile Hariciye Nezaretinin kurulamaması bir diğer başarısızlık nedenidir. Hatta bu dönemin başında Reisü'l-küttâb Batı'daki Hariciye Nazırı'nın seviyesinde olmadığı için doğrudan kendi imzası ile mektup dahi gönderememiştir. Ancak zaman içinde müessesenin gelişimine paralel olarak Batılı meslektaşları ile doğrudan iletişim kurduğunu gösteren arşiv belgeleri karşımıza çıkmaktadır.[21] Ayrıca İstanbul'daki büyükelçilerle yaptıkları görüşmelerde de gitgide usta diplomatlar gibi müzakere edebildikleri, yabancı temsilcileri âdeta köşeye sıkıştırarak Osmanlı Devleti'nin isteklerini kabul ettirdikleri görülmektedir. 1790 yılında Osmanlı Devleti ile Prusya arasında yapılan anlaşmanın şartlarına uyulmaması sebebiyle Prusya Elçisi ile Reisü'l-küttâb'ın yaptığı görüşmenin mükâleme mazbatası bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir.[22] Antlaşmada yer alan düzenlemeye göre Prusya Kralı'nın Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Avusturya'ya ve Rusya'ya savaş ilan etmesi gerekirken bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi üzerine Bebek Bahçesi'nde Reisü'l-küttâb ve Anadolu Kazaskeri Abdullah Molla Efendi Prusya elçisi

21 Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanacak Amyen Barış Antlaşması ile ilgili şartlar konusundaki mektuplar Vezir-i Âzam tarafından Bonapart'a, Reis Efendi tarafından da Talleyrand'a gönderilmiştir. "Paris'de olan Ali Efendi kullarına irsâli iktizâ eden ta'lîmnâme derdest-i tahrîr idüği mukaddemce ma'rûz-ı hâkpây-ı şâhâneleri kılınmışdı. Esâs maddesiyçün taraf-ı çâkerîden Bonaparte'ye ve Reis Efendi cânibinden Paris'de umûr-ı ecnebiye nâzırı Taliran'a tahrîri lazım gelen kağıdlar dahi kaleme alınub birer kıt'a sûretleri ve ta'lîmnâme-i mezkûrun müsveddesi ve gerek müsâlaha şurûtu olmak üzre bu tarafda tertîb olunub …", BOA, HAT, 142/5880, 27 L 1214 /24 Mart 1800. 1793 yılında ilk Osmanlı daimî temsilcisi Yusuf Agâh Efendi, Londra'ya tayin edilirken İngiliz Hariciye Nazırı'na Reisü'l-küttâb doğrudan mektup yazamadığı için atama gecikmişken bundan yaklaşık yedi yıl sonra artık Reis Efendi'nin kendi imzası ile yabancı ülkelerin hariciye nazırlarına mektup gönderebilmesi bu müessesenin ilerleyişini göstermesi açısından önemlidir.

22 Osmanlı Devleti'nde yabancı devlet temsilcileriyle yapılan tüm görüşmeler harfi harfine kaydedilerek devlet kayıtlarına girmiştir.

ile uzun bir görüşme yapmıştır. Öncelikle bu görüşmede dikkat çeken nokta görüşmeye Reis Efendi'nin yanı sıra ilmiye sınıfının temsilcisi olarak Anadolu Kazaskeri'nin de katılmasıdır. Ancak çalışmamızda başka belgelerle de gösterileceği üzere bu durum Osmanlı hariciyesinde uzun süre değişmez bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber mükâleme zaptında da görüleceği üzere görüşmeyi Reis Efendi yürütmüş, Anadolu Kazaskeri Abdullah Molla Efendi sadece bir kez Kırım ile ilgili meselede söz almıştır. Görüşmede üzerinde durulan konulardan biri de 3 Mart'ta yapılan anlaşmayı Prusya Kralı'nın hâlâ onaylayıp tasdikname göndermemesi olmuştur. Görüşme zaptından anlaşıldığı üzere Reisü'l-küttâb müzakerelerde başarılı bir performans sergilemiştir. Zaman zaman ağır sözler söylemekten kaçınmamış, Prusya Elçisi geri adım atmak zorunda kalmıştır. Görüşmede en çok tartışılan konu Prusya'nın antlaşma maddelerine uygun davranmayarak Avusturya ve Rusya'ya savaş açmaması olmuştur. Prusya elçisi "pişmiş aşa su katmayın, anlaşmanın feshini kesinlikle düşünmeyin" derken Reis Efendi "Esas pişmiş aşa su katmak anlaşma maddelerine uymamaktadır, bunu yapan da Prusya'dır" diyerek Prusya'nın anlaşma maddelerine sadık kalmasını istemiştir.[23]

III. Selim Dönemi'nin Osmanlı diplomasisi açısından en büyük kazancı bir yandan reisü'l-küttâbların Osmanlı dış politikası üzerindeki ağırlıkları artarken diğer yandan yurtdışına gönderilen temsilcilerle birlikte onların yanında bulunan, gittikleri ülkede Batı ülkelerinin dillerini öğrenen, diplomasi konusunda tecrübe kazanan genç kâtiplerdir. Bunlar bir sonraki dönemin reformist diplomat ve bürokrat kadrolarını oluşturacaktır. Reisü'l-küttâbın hızla önem kazandığı bu dönemde de padişah hiçbir zaman reis efendileri doğrudan muhatap olarak almamış, direktiflerini vezir-i âzam üzerinden vermiştir. Bununla beraber verilen emirler dışişlerinden reis efendinin sorumlu olduğunu kanıtlamaktadır.[24] Ancak sonuç olarak diplomasi reformunda atılan ilk

23 BOA, HAT, 148/6231, 17 ZA 1204 /29 Temmuz 1790.

24 Bu konuda çok sayıda belge mevcuttur. Örnek teşkil etmesi açısından birkaç tanesinden biri zikredilecektir. "Kâimmakâm Paşa, İşbu mazbatada dikkat edecek kelâm pek çokdur. Prusya ceng edeceğe benzemiyor Reis Efendi ne mülâhaza ve ne re'y eder Ziştovi'ye gelen Prusya elçisinin dahi takrîri pek gevşek görünüyor takrîrinde vezîrim murahhaslar kâimesinin meâllerini hülâsa vechile Reis Efendi kaleme alsun bana gönderin bakalım ne demek ister Leh elçisinin istid'âlarına münâsibi vechi üzre tanzîm ve cevâb verile İsveç elçisi mükâleme ister idi ne yapdınız olacak mıdır?", "Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim pâdişâhım, Pençşenbe günü Leh elçisiyle vâkı' olan mükâlemenin mazbatası kaleme alınmağla ma'rûz-ı atebe-i ulyâları kılındı derûn-ı mazbatada iki vechile iltimâsı olmağla manzûr-ı âlîleri buyruldukda ma'lûm-ı devletleri buyrulur ne vechile irâde buyrulur ise femân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü

adımlar gerekli kurumsal alt yapının oluşturulamaması, profesyonel bir diplomatik personelin bulunmaması, Osmanlı hukuk sisteminden kaynaklanan sorunların aşılamaması ve diplomasinin öneminin yeterince kavranamayarak bir zaman kazanma yöntemi olarak görülmesi gibi nedenlerle istenen hedeflere ulaşamamıştır.

Reisü'l-küttâblığın Hariciye Nezaretine dönüştüğü II. Mahmud Dönemi, Osmanlı diplomasi tarihi açısından özel bir öneme sahiptir. II. Mahmud Dönemi'nde daha planlı hareket edilmiş, diplomasi uluslararası sorunların çözümünde tek ve nihai seçenek olarak değerlendirilmiştir. Profesyonel bir diplomatik elit yaratmak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye gibi laik nitelikte eğitim kurumları açılırken diplomasi teşkilatı içinde Tercüme Odası başta olmak üzere önemli birimler kurulmuştur.[25] Böylelikle Osmanlı diplomasisi açısından önemli bir role sahip olan kâtipler zümresinin güçlenmesinde önemli adımlar atılmıştır. Yine bu dönemde II.

velî-ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerinindir." BOA, HAT, 32/1561, 18 R 1205 /25 Aralık 1790. 1800 yılına ait bir belgede III. Selim, Rus donanmasının Boğaz'a gelmesinin devletler hukuku ilkelerine aykırı olduğunu söyleyerek devletler hukuku kuralları çerçevesinde konuyu reis'ül-küttâbın halletmesini istemektedir; "Benim vezirim, Bu münâsebetle Reis Efendi dostâne tercümâna düvel kâ'idesini ve muktezâ-yı şurût ittifâkı beyân eyleyüb mikdârını bilmeden bir harbi donanma ile bilâ istizân bir limana girilmek kavâ'id-i düvele münâfî olub bedhâhân guftegûsuna sebeb oluyor ve devleti tahkîre haml eyliyorlar buna bir nizâm verelim diyü bir iskandil eylesin katî rikâbda söylediğimiz nizâm." "Boğaz nâzırı kullarının takrîridir bugün pazar olmak takrîbiyle tercümânlar Bâb-ı Âlî'ye gelmediklerinden Rusya tercümânı geldikde keyfiyet ândan dahi istifsâr ile huzûr-ı şâhânelerine arz olunacağı ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. İşbu yevm-i Pazar ale's-sabâh saat yarımda bahr-ı siyah cânibinden Rusyalu beğlik sefâininden iki kıt'a kebîr kapak kaldırır sefîneleri vürûd ve Fenar kal'ası pîşgâhına geldiklerinde bandıra küşâdıyla yedi aded top endahte ve Fenar kal'asından sancak küşâdıyla ol mikdâr top endahtıyla mukâbele ve ol vechile Boğaz'dan içeriye mürûr ve verâlarından on on iki mil mikdârı ba'îd bir kıt'a dahi galiba fırkateyn müşâhede olunub ol dahi Boğaz'a vürûd etmekde olduğu ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ol bâbda emr ü fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerinindir." BOA, HAT, 34/1725, 29 Z 1214 /24 Mayıs 1800. Padişah'ın Rus donanmasının Boğaz'a gelmesi konusundaki "kâvâid-i düvele münâfî" olma ifadesi ve bu durumun Osmanlı Devleti'ni güç durumda bıraktığının söylenmesi Osmanlı yöneticilerinin devletler hukuku ilkelerine uyulması konusunda gösterdikleri hassasiyeti bir kez daha gözler önüne sermektedir.

25 II. Mahmud Dönemi'nde eğitim alanında yapılan yenilikler için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 179-194; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 84-87; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 158-162; Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* çev. Mehmet Harmancı, C 2, E Yayınları, İstanbul 1982, s. 77-78; Gül Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2022, s. 153-154.

Mahmud'un merkezî otoriteyi güçlendirmek ve yönetim merkezini tekrar Bâb-ı Âli'den Saray'a taşımak için aldığı idari tedbirler çerçevesinde kabine sistemine geçilmesi 1836 yılında Osmanlı Hariciye Nezaretinin kurulması ve son Reisü'l-küttâb Mehmed Akif Efendi'nin Hariciye Nazırı olmasıyla sonuçlanmıştır. Aslında II. Mahmud Dönemi'nin başında, Osmanlı Devleti yurtdışındaki büyükelçilerini geri çekmiş olup maslahatgüzar düzeyinde bir temsili tercih etmiştir. Ancak 1811 yılından itibaren diplomasi reformu yeniden canlandırılarak pek çok başkente büyükelçiler gönderilmiş, yine çok sayıda konsolosluklar açılmıştır. Bu süreçte ilgi çekici olan nokta 17. yüzyıl sonlarından itibaren İkindi Divanı'nın çekirdeğini oluşturduğu Bâb-ı Âli'nin yönetim mekanizmasında öne çıkmasıyla Saray'da kalan nişancı gitgide önemini yitirirken çalışma merkezi Bâb-ı Âli'ye taşınan reisü'l-küttâbın güçlenmesi, buna mukabil II. Mahmud'un Saray'ı yeniden güçlendirme politikasının reisü'l-küttâbı daha da ön plana çıkararak hariciye nazırına dönüştürmesidir.[26] Gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta Osmanlı diplomasi tarihinde III. Selim'le başlayıp II. Mahmud'la devam eden sürecin Osmanlı yönetici sınıfı içindeki farklı grupların birbirleriyle olan mücadelesi ve devlet teşkilatı içinde üstünlük kazanma savaşı üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğidir.[27] Bu aynı zamanda gelenekselle modernliğin rekabeti olarak da nitelendirilebilir. Tam bu noktada Osmanlı hukukunun devreye girdiği görülmektedir. Şer'i hukuk ve örfî hukuk olmak üzere ikili bir yapıdan olu-

26 Yönetim merkezinin Bâb-ı Âli'den yeniden Saray'a taşınması ve yönetim mekanizmasında kalemiye sınıfının ön plana çıkmasıyla ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Halil Cin-Gül Akyılmaz *Türk Hukuk Tarihi*, 14. Baskı, Sayram Yayınları, Konya 2022, s. 144-145; Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, 158-163; Gül Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasi, Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000, s. 161-165; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl,* Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s. 71-174; Carter V. Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministery", *International Journal of Middle Eastern Studies* (IJMES) , C I, 1970, s. 336; Carter V. Findley, "The Foundation of Foreign Ministery, the Beginnings of Reform under Selim III and Mahmut II", *IJMES*, C I, 1970, s. 407 vd.; Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, s. 141 vd.; Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officaldom: A Social History*, Princeton University Press, Princeton 1989, s. 40 vd.; Reis'ül-küttâbın çalışma merkezi Bâb-ı Âli'ye taşınınca görev alanı ve fonksiyonları genişlemiş, dışişleri alanındaki sorumlulukları artmıştır.

27 II. Mahmud'un tayin sistemini değiştirmesi, düzenli maaş usulüne geçilmesi, memurlar için çıkarılan ceza kanunnamesi ile kanunilik ve kişi dokunulmazlığı ilkelerinin ilk kez yazılı bir metinde yer alması ve yargılama yapılmadan yönetici sınıf mensuplarına siyaseten katl ve müsadere cezalarının verilmesinin yasaklanması gibi güvencelerin sağlanması ile kalemiye sınıfı sivil bürokrasiye dönüşürken devlet teşkilatı içinde de etkisi artmıştır, Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s. 159-160; Mumcu, *Siyaseten Katl,* s. 173-174; Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Atilla Özer'e Armağan*, C XII/ S. 1-2, Ankara 2010, s. 395-399.

şan Osmanlı hukukunun mevcut yapısı uluslararası ilişkilere de yansımıştır. Özellikle şer'i hukuk Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışının ve dış politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Bunun bir uzantısı olarak ilmiye sınıfı mensuplarının Osmanlı diplomasisi ve dış politikası üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Padişahın şer'i hukukun izin verdiği sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde kullanabildiği örfi hukuk yaratma yetkisini uluslararası ilişkilere yansıtma konusunda geniş bir takdir yetkisine en azından başlangıçta sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle diplomatik ilişkilerin şekillenmesi ve dış politika tercihlerinin belirlenmesinde alınan kararları meşru bir temele oturtabilmek için ilmiye sınıfının temsilcilerinin onayının alınması zorunlu olmuştur. Önemli kararların arifesinde şeyhülislamdan fetva alınarak, kazaskerlerin görüşlerine başvurularak,[28] toplanan

28 8 Haziran 1791 tarihli hatt-ı hümayunda dönemin Rumeli Kazaskeri Abdullah Molla Efendi dış politika ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Abdullah Efendi Osmanlı Devleti'nin Prusya, Rusya, Avusturya ve Lehistan'la ilişkileri hakkındaki mütalaasını ve Fransız elçisine mektup verilmesi durumunda elçinin uluslararası gelişmeler hakkında Osmanlı'yı haberdar edeceği konusundaki bilgisini paylaşmıştır. Padişah III. Selim değerlendirmeleri beğendiğini gösteren "Abdullah Efendi'nin takrîri pek güzel" ifadesini hattın üstüne eklemiştir. "Abdullah Efendi'nin takrîri pek güzel France elçisine mektûb veresin Leh seyr-i sefâinden geçse ittifâk güzel olmak anlaşılır dikkat oluna", "Benim inâyetlü efendim, Leh cumhûrı Moskovlu ve Nemçelüden adem-i emniyetleri cihetinden Prusyalu ile akd-i ittifâk idüb ba'dehu ticâret maddesinde Prusya kralının Daniçka memâlikine tama'ını ihsâs eylediklerine binâen Devlet-i Aliyye ile akd-i ittifâka tâlib olub seyr-i sefâin maddesinde îrâd olunan şartı adem-i kabûllerine binâen akd-i ittifâkdan sonra muhârebeye kıyâm etmeyüp ba'dehu seyr-i sefâin husûsunda istihkâk da'vâsında olacakları Prusyalu dahi Lehlü ile akd-i ittifâkımızdan mahzûz olmayacağı mülâhaza olunub avk ve te'hir olunmuşidi Daniçka Prusyalu'ya verilmek üzre İngiltere tarafından cumhûra teklîf ve Nemçelü dahi Prusyalu Lehlü'den bazı mahalli ihtilâs fikrinde ise kendi dahi hisseyâb olmak fikriyle adem-i rızâsını izhâr etmeğle Lehlü'nün bi'l-külliye emniyeti meslûb olub ve Devlet-i Aliyye Lehlü'den işbu muhârebeye kıyâm me'mûl olmadığından mâ'adâ kendi memâliklerini muhâfazaya gayr-ı muktedir ve Devlet-i Aliyyemi memâliki muhâfazasına kefîl ve zâmin etmek dâ'iyyesinde olduklarına cezm ve îkân eylediğine binâen müsâ'ade ve müsâ'afe olunmadığını tefehhüm idüp ba'de'l-musâlaha Moskovlu ve Nemçelü ve Prusya memâliklerinden istedikleri mahalli ihtilâs ile küllî inhitâtları âşikâr olmağla bu defa kendi selâmetleriyçün Saksonya kralı veliahd olmak üzre devletlerine cedîd bir nizâm virüp fi'l-hakîka düvel-i sâireden Lehlüye ta'arruz olunursa veliahdı olmak cihetiyle Leh kralına imdâd ve i'ânet eyleyeceği bedîdâr olmağla fi'l-cümle kendilere kesb-i kuvvet eylemişler devletlerine ziyâde emniyet emniyesiyle memâliklerine Devlet-i Aliyyenin zamân ve kefâletini tahsîl içün akd-i ittifâka kemâl-i hâhişleri olmağla cumhûr tarafından elçilerine gelen tahrîrâtı takrîriyle arz idüp mükâlemeye tâlib olmuş şart-ı mezkûrı kabûl ederse Prusya elçisi ile ba'de'l-müzâkere akd-i ittifâk husûsunda nizâm-ı cedîdleriyle kesb-i iktidârlarlarına nazar-ı iyâs olmayub fevâidi mutazammın olmak hatıra gelir yani bu sene-i mübârekede Moskovlu ile musâlaha müyesser olmayub âtiyeye kalırsa Lehlü dahi muhârebeye kıyâm eyleyüp ba'de'l-musâlaha ittifâkımız hasebiyle fîmâba'd Moskovlu Leh hudûdundan memâlik-i İslâmiyeye hücûma kâdir olmaz ittifâkına rağbet buyrulmadığı sûretde Prusyaludan me'yûs olmağla Moskovlu ile

meşveret meclislerinde ağırlıklı olarak ilmiye sınıfının temsilcilerine yer verilerek, yabancı ülke temsilcileriyle reisü'l-küttâbın yaptığı görüşmelerde mutlaka ilmiye sınıfından bir temsilcinin -tercihen Rumeli ya da Anadolu kazaskerinin- yer almasını sağlayarak, antlaşma görüşmelerinde mutlaka delege heyetinin içinde kadı, ordu kadısı, Rumeli ya da Anadolu kazaskeri gibi ilmiye sınıfından birinin bulunması temin edilerek hukuki meşruiyet sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle dış politika alanında atılan adımların şeriata uygun olduğu kanıtlanmak istenmiştir. Konuyla ilgili çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur. Şer'i hukukun kabul ettiği ilkelerin ve bu konudaki hassasiyetlerin 1826'da II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ilga ettiği 1826 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.[29] Yeniçeri Ocağının ilgası ile birlikte klasik muhalif cephe parçalanmış, tek başına kalan ilmiye sınıfı eski gücünü yitirerek geri plana düşerken içinde diplomatların da yer aldığı kalemiyenin devlet teşkilatı içindeki hâkimiyeti başlamıştır.[30] Bundan sonra artık dış politikanın

şu esnada mu'âhede ve mukâvele ve Moskovlu tarafına tahavvül ile Devlet-i Aliyyeye bir düşman dahi peydâ olur ve İsveç beğzâdesi Brentano nâm bağzâdenin takrîri dahi Leh elçisinin iltimâsıyla olduğu hâtıra hutûr ider Françe elçisi içün devletlü kâimmakâm paşa hazretleri tarafından mektûb irsâl buyrulursa elçi-i mesfûr memnun olub Devlet-i Aliyye tarafına düvel-i nasârâ beynlerinde vâkı' olan vekâyi'i ihbâr edeceğinde iştibâh yokdur ve mektûb tahrîr ve irsâli dâ'îlerine hoş geldiği ma'lûm-ı semâhatleri oldukda re'y cenâb-ı şerîflerinindir.", BOA, HAT, 32/1565, 6 L 1205 /8 Haziran 1791. Bu belge bize ilmiye sınıfı mensubu olan kazaskerlerin dış politika üzerindeki etkisini göstermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

29 Yeniçeri Ocağı ilga edilinceye kadar ilmiye sınıfı mensuplarının diplomasi alanındaki etkinlikleri devam etmiştir. 1822 yılındaki bir arşiv belgesine göre Reis'ül-küttâb'ın evinde Reis'ül-küttâb, Rumeli Kazaskeri Ahmet Reşit ve Serçavuşan-ı Dergâh-ı Âli Mehmet Said Efendi İngiliz elçisiyle Memlekeyn meselesini görüşmüşlerdir, BOA, HAT, 1144/45490, 23 C .1237 /15 Şubat 1822. İngiliz elçisi Lord Stranford aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin temsilcileri Reis'ül-küttâb Mehmed Sadık Efendi, Rumeli Kazaskeri Mehmed Arif Bey ve Tophane Nazırı Mehmed Seyda Efendi Sardunya elçisi ile yapılacak ticaret anlaşması görüşmelerine memur edilmişlerdir; BOA, HAT, 1210/47392, 1 M 1239 /7 Eylül 1823; Reis Efendi'nin evinde Reis Efendi ile sabık Rumeli Kazaskeri Arif Efendi İsveç Elçisi'yle bir görüşme yapmışlardır. Görüşmede İsveç ticaret gemilerinin Karadeniz'e giriş çıkışları görüşülmüştür. İsveç Osmanlı Devleti'nin kadim dostu olduğu için diğer devletlerden önce İsveç'e bu hak tanınmış, hatta Sardunya'ya verilen ruhsat da İsveç'in isteği ile gerçekleştirilmiştir. Mükâleme mazbatasında İsveç tüccarlarının karşılaştığı zorluklardan da ayrıntılı bir şekilde söz edilmiştir, BOA, HAT, 1214/47551, 6 R 1240 /28 Kasım 1824.

30 İlmiye sınıfının II. Mahmud Dönemi'nde özellikle 1826 öncesi ve sonrasındaki konumu için bk. Ejder Okumuş, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus Yayınları, Ankara 2005, s. 182-202; Levy Aviqdor, "The Ottoman Ulema and the Military Reform of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, C VII, 1971, s. 13-39; Richard Cooper Repp "The Altered Nature and Role of Ulema", *Studies in Eighteeth Centuries*, ed. Thomas Naff-Rogern Owen, Southern Illinois University Press, Carbondale 1977, s. 277-287; Uriel Heyd "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History and Civilization*, Hebrew University,

belirlenmesinde ilmiye sınıfının görüşleri eskisi gibi dikkate alınmazken, yabancı ülke temsilcileriyle yapılan görüşmelerde ve antlaşma müzakerelerinde ilmiye sınıfı üyeleri gitgide görülmez olmuştur. Bu gelişme Hariciye Nezaretinin ortaya çıkışında kritik bir önem taşımaktadır.

1826 yılına kadar Osmanlı diplomasisi ve dış politikası üzerinde ilmiye sınıfının etkilerini gösteren çok sayıda belge mevcuttur. Bu belgelerden anlaşıldığı üzere gayrimüslim ülkelerle yapılacak anlaşmalarda ya da görüşmelerde mutlaka ulemayı temsilen bir görevli bulunmuş[31] ve kimin görev alacağını

Jerusalem 1961, s. 92.

31 1797 yılında Osmanlı Devleti'nin Prusya ile yaptığı dostluk anlaşmasında Reis'ül-küttâb Mehmed Reşid Efendi ve Rumeli Kazaskeri Aşir Mustafa Efendi murahhas olarak yer alarak antlaşmayı imzalamışlardır, BOA, HAT, 176/7703, 29 Z 1211 /8 Haziran 1797. 1790 yılında İngiltere ve Hollanda elçilerinin talepleri üzerine Bebek Bahçesi'nde Flemenk elçisi ve İngiliz büyükelçiliği baş tercümanı ile Reis Efendi ve Rumeli Kazaskeri Abdullah Efendi'nin yapacakları görüşme hakkında padişaha bilgi verilmiş, Padişah III. Selim görüşmenin yapılması ve sonrasında mülakatın kendisine nakledilmesini istemiştir. "Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim, pâdişâhım, Musâlahaya mutavassıt olan İngiltere ve Flemenk elçileri bir kerre mülâkâtımız iktizâ eder derler idi dünkü gün İngiltere elçisi baştercümânını gönderip Flemenk elçisi berâber olarak bu günlerde mülâkât olunsa biraz ifâdelerimiz vardır demekle bakalım pazartesi günü belki mülâkât olunur denilmişidi irâde-i aliyyeleri buyrulur ise yarınki pazartesi günü zikr olunan elçiler Bebek bağçesine getirdilip Rumili kâdîaskeri Abdullah Efendi ve Reis Efendi kullarıyla mülâkât ve meclis nede karârgîr olur ise arz olunmak husûsu mütevakkıf-ı müsâ'afe-i sâmiyeleri idüği ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerinindir.", "Kâimmakâm PaşaYarın mükâleme olunsun ne derler ise tarafıma bildiresin", BOA, HAT, 213/11620, 29 Z 1204 /9 Eylül 1790. Bebek Bahçesi'nde Nemçe (Avusturya) elçisi ile Rusya'yla ittifak konusunda yapılacak görüşmeye Reisü'l-küttâb ve Rumeli Kazaskeri Abdullah Efendi katılmıştır. Bu görüşme öncesinde yine aynı ikili Fransız elçisiyle de görüşmüşlerdir. Vezir-i Âzam görüşmelerde müzakere edilen konular hakkında padişaha bilgi vermiştir. Bebek Bahçesi'ndeki görüşmede Nemçe elçisi Osmanlı Devleti'nin Fransa ile görüşmesinden rahatsız olduklarını ifade etmiş, ayrıca Rusya ile yapılacak anlaşma ve sınırların tespiti üzerinde konuşulmuştur. Padişah III. Selim hattın üzerine yazdığı mütalaasında Fransa'nın önerisinin diğer devletlere göre daha iyi olduğunu, ancak Fransa'ya güvenilemeyeceğini, konu üzerinde biraz daha düşünülmesini ve görüşme yapılmasını istemiştir, BOA, HAT, 986/41771, 29 Z1205 /9 Ağustos 1791; 1799 yılında Reisü'l-küttâb Ahmet Atıf Efendi ile sabık Rumeli Kazaskeri İsmet Efendi Rusya ile on üç madde ve bir hatimeden oluşan antlaşmayı imzalamışlardır; BOA, HAT, 1351/52804, 29 Z 1204 /3 Haziran 1799; Avusturya ile anlaşma şartlarını müzakere etmek için birinci murahhas olarak tayin edilen Reisü'l-küttâb Efendi'nin Reisü'l-küttâb konağında ikinci murahhas Ordu-yu Hümayun kadısı İsmet Bey ve üçüncü murahhas ruznâmçe-i evvel Dürri Efendiler Prusya elçisi ile bir görüşme yapmışlardır, BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 24/1195, 21 N 1205 /24 Mayıs 1791; 1782-1783 yılları arasında yapılan ticaret anlaşmaları hükümlerine göre düzenlenen tarifelerin zamanaşımına uğraması sebebiyle Rusya sefiri Vasili Tamara ile Osmanlı temsilcileri reis'ül-küttâb Ahmet Atıf Bey ve Rumeli Kazaskeri İsmet Bey müzakere ederek, yeni gümrük tarifelerini belirlemişlerdir, BOA, C.HR, 120/5963, 20 RA1214 /22 Ağustos 1799; Rusya ile 26 Receb 1213 (3 Ocak 1799) tarihinde imzalanan tedafüî (savunmaya yönelik) antlaşmanın bazı maddelerinin

da şeyhülislam belirlemiştir. 1792 yılında Avusturya ile yapılacak anlaşma için murahhaslığa atama yapılacağında şeyhülislamdan isim istenmiştir. Şeyhülislam bazı isimler bildirmiş -bu isimler arasında ordu kadısı da vardır- ancak Padişah III. Selim Şeyhülislam'ın önerdiği isimleri onaylamamış ve "Avrupa ahvalini bilen" kişiler arasından seçim yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Şeyhülislam devletler hukukuna ve Osmanlı dış politikasına vâkıf olmaları sebebiyle Anadolu Kazaskeri Abdullah Efendi ile eski Halep kadısı es-Seyyid İbrahim İsmet Efendi'nin ismini bildirmiş, Vezir-i Âzam isimleri padişaha iletmiştir. Bunun üzerine III. Selim yayınladığı hatt-ı hümayunda bu göreve atanacakların ketum ve dinî korumaya gücü yetecek, cesaret gösterecek şahsiyetler olması gerektiğinin altını çizmiştir. Padişah "Abdullah Efendi'nin ağzı gevşektir diye işittiğini" bu doğru ise murahhas olarak atanmasının sakıncalı olduğunu söylemiştir. III. Selim delege heyetinde mutlaka ulemadan temsilcilerin yer alması gerektiğini, icap ederse iki kişinin bile seçilebileceğini ancak belirlenecek ismin "Avrupa'nın durumunu bilen, tedbirli, uzağı gören" bir şahsiyet olmasının önemli olduğunu belirterek bu özelliklere sahip bir kişinin atanması için şeyhülislamla yeniden müzakere edilmesini istemiştir. Ayrıca Padişah hem Vezir-i Âzam'ı hem de Şeyhülislam'ı uyararak eğer belirlenen murahhaslarda bir hata yapılırsa bunun hesabını Şeyhülislam ve Vezir-i Âzam'dan soracağını söylemiştir.[32] Belgede dikkat çeken noktalardan biri de ilmiye sınıfından seçilecek kişilerde de dış politikadan ve

yenilenmesi için yapılacak görüşmelere reis'ül-küttâb Mahmud Raif Efendi ve sabık Rumeli Kazaskeri İbrahim İsmet Bey görevlendirilmiştir, BOA, HAT, 1490/18, 20 ZA 1219 /20 Şubat 1805. Yer verilen örnekler konuyla ilgili çok sayıda örnekten sadece birkaçıdır.

32 Kâimmakâm Paşa, Bu emr-i azîmdir bu husûsa me'mûr olacaklar ketûm ve salâbet-i dîniye ile mevsûf olmaları lâzımdır Abdullah Efendi'nin ağzı gevşekdir diyü işidirim hakîkat ise gâyet mahzûr-ı devrdir hem orduda ulemâdan bir nefer istemişler hoş fâide melhûz ise mâni' değildir iki olsun ancak Avrupa haline vâkıf müdebbir âdem olmak lâzımdır efendi dâ'îmiz ile müzâkere idüp münâsib ise hemen me'mûr edesiz gidecek ademlere gâyet dikkat edesin Allah etmesin gidenlerde bir hatâ vâkı' olur ise efendi dâ'îmiz ve senden suâl ederim mülâhaza idüp bir erbâbın bir ayak evvel hazır edesin.", "Şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim pâdişâhımNemçe musâlahasiyçün ulemâdan gidecek murahhasın intihâbiyçün semâhatlü şeyhü'l-islâm efendi dâ'îlerinin gönderdikleri defterde ordu kâdîsı dahi mestûr olduğundan bâlâ-yı takrîr-i çâkerîye ordu kâdîsı el verse bu tarafdan âdem istemezlerdi Avrupa ahvâlinden bilir kim münâsib ise tarafıma arz ve efendi dâ'îmize bildiresin diyü sâdır olan hatt-ı hümâyûnları efendi-i müşârun ileyh dâ'îlerine irsâl olunmağla ba'de't-tetebbu' ve't-taharrî hâlâ Anadolu kâdîaskeri Abdullah Efendi ve sâbıkâ Haleb kâdîsı es-Seyyid İbrahim İsmet Efendi takrîr -ı düvele vâkıf ve hakâyık-ı devlet-i aliyyeye ârif olmalarıyla cümleden ehakk ve elyakk ve bu husûsda terfîk olunması enseb ve evfak ise diyü bir kıt'a takrîr irsâl etmeleriyle takdîm-i hâkpây-ı mülûkâneleri kılındı manzûr ve ma'lûm-ı hümâyûnları buyruldukda her halde emr ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velî-ni'metim efendim pâdişâhım hazretlerinindir", BOA, HAT, 195/9708, 29 Z 1206 /18 Ağustos 1792.

Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olma özelliğinin aranmasıdır.

İzledikleri politikalarla Osmanlı diplomasisinin gelişiminde önemli bir yere sahip olan III. Selim ve II. Mahmud'un dış politika konusundaki isabetli değerlendirmeleri ve devletler hukuku kurallarına uyma konusunda gösterdikleri titizlik de dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti, bilindiği üzere Avrupa devletler sistemine 1856 yılında Paris Barış Antlaşması ile dâhil olmuştur. Bu nedenle henüz Avrupa Uyumu'nun parçası olmadan ve dönemin Avrupa Birliği'ne girmeden devletler hukuku ilkelerine uyum konusunda çaba harcanması, en üst düzeyden başlayarak dış politikada değişen bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu gelişme reisü'l-küttâblık müessesinin görev alanının genişlemesini ve önem kazanmasını sağlamıştır. Konuyla ilgili olarak Cevdet Hariciye tasnifinde yer alan iki belgeden örnek olarak bahsetmek yararlı olacaktır. Belgelerden ilki 21 Mart 1795 tarihli III. Selim'in İzmir Kadısı, İzmir Hassı Voyvodası ve Yeniçeri Zabiti'ne gönderdiği hükümdür. Fransız İhtilali sonrası Avrupa'da başlayan Koalisyon Savaşlarının devam ettiği (I. Koalisyon Savaşları 1792-1797), Fransa ile Avusturya, Prusya, İngiltere, İspanya ve Hollanda'nın savaştığı mücadele esnasında Padişah III. Selim'in devletler hukuku konusundaki değerlendirmeleri ve Osmanlı'nın izlediği tarafsızlık politikası ile ilgili hassasiyeti son derece dikkate değerdir. III. Selim savaşan devletlerin hepsinin Osmanlı Devleti'nin dostu ve Devlet-i Aliyye'nin bu savaşta tarafsız olduğunun altını çizerek ilgili görevlilerin devletler hukukunun tarafsızlık konusundaki hükümlerine uymalarını emretmektedir. Bu devletlerin bazıları arasında düşmanlıklar ve kavgalar olduğu için Osmanlı karasularına giren ticaret ve savaş gemilerinin Akdeniz'deki adalar, Anadolu ve Rumeli sahillerindeki kale topları altında, liman ve iskelelerin içlerinde, üç mil mesafeden ileri yerlerde birbirlerine saldırmalarının ve savaşmalarının önlenmesi, yasaklara uymayanların konsolosları vasıtasıyla dostça engellenmesi istenmektedir. Ayrıca Osmanlı tebaasından korsanlık için bunlara katılmak isteyenler olursa araştırılarak cezalandırılması, konsoloslardan senet alınmadıkça Müslümanlar ve reayadan diğerlerinin bu devletlerin gemilerine mal ve eşya taşımaması, açıkta veya uzakta bu ülkelerin gemileri birbirleriyle savaşırken Osmanlı donanmasının kaptanlarının ve askerlerinin herhangi bir tarafa destek olmamaları, taraflardan birinin diğerine tercih edilmemesi, bu kurallara uyulup uyulmadığının denetlenmesi için adalar ve sahil yerlerindeki görevlilere tembih olunması emredilmektedir. Taraflardan birinin gemisi hareket ettiğinde diğerinin gemisinin yirmi dört saat geçmeden salınmaması hususuna özen gösterilmesi, Fransızların İzmir Limanı'nda

gemi teçhiz ettiklerine dair İngiliz elçisinin şikâyet ettiği, bu konuda önceki emirlere uygun hareket edilmesinin önem arz ettiği, gerek İngilizlerin gerek diğer devletlerin İzmir ve bölgedeki limanlarda gemi teçhiz etmelerinin aralarında çatışma ve nifaka neden olabileceği, bu nedenle söz edilen olayların mutlaka önüne geçilmesi gerektiği belirtilmektedir. III. Selim gönderdiği hükmün sonunda bir kez daha tarafsızlık vurgusu yaparak, devletler hukukunda tarafsızlığın gerektirdiği kurallara uyularak buna aykırı hareketlerden kaçınılmasını ve gelişmelerin İstanbul'a bildirilmesini istemektedir[33]. İncelenen belge III. Selim'in devletler hukuku ilkelerine vâkıf olduğunu göstermesi açısından önemli olduğu kadar Osmanlı henüz bir Avrupalı devlet olmamasına rağmen devletler hukuku ilkelerine uyulduğunu, tarafsızlık konusunda titiz davranıldığını ve Avrupa devletleri arasındaki çatışmadan mümkün olduğunca uzak durulmaya çalışıldığını ortaya koymaktadır.

Bir karşılaştırma yapılabilmesi açısından II. Mahmud Dönemi'ne ait 14 Mart 1812 tarihli bir başka belgeden bahsetmek yararlı olacaktır. Bu belgede de padişahın Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı konusunda devletler hukuku ile ilgili değerlendirmeleri yer almaktadır. İhtilal savaşlarının devam ettiği bir dönemde beşinci Koalisyon Savaşı ve Napolyon'un başarısız Moskova seferi sırasında II. Mahmud Bozcaada, İmroz, Taşöz, Sisam, Semadirek, Mikanos ve diğer adaların kadılarına, voyvodalarına, gümrük ve iskele görevlilerine bir hüküm göndermiştir. Padişah birbirleriyle savaşan İngiltere ve Fransa'nın her ikisinin de Osmanlı'nın dostu olduğu için tarafsızlık politikası izlendiğini, ancak sadece Osmanlı Devleti'nin devletler hukuku ilkelerine uygun davranmasının yeterli olmadığını belirterek her iki devletin de bu konudaki devletler hukuku kurallarına uyması gerekirken bunu yapmadıklarından şikâyet etmektedir. Padişaha göre İngiltere ve Fransa Osmanlı karasularında birbirlerinin gemilerine ve mallarına el koyarak Osmanlı'nın tarafsızlığını zora sokacak davranışlarda bulunmaktadırlar. Osmanlı karasularında ve Bahr-ı Sefid Adaları arasındaki sularda korsanlık faaliyetleri Devlet-i Âliyye reayası arasında da yayılır; Osmanlı tebaası da korsanlığa çıkarsa asayiş bozulacağından sadece bu iki devlet değil, iki ülkenin bayrağını taşıyan gemilere mal ve hizmet temin eden Osmanlı tebaası da zarar görecektir. Bu nedenle üç mil dâhilinde, liman içinde, top ve kale altında İngiliz ve Fransızların birbirlerinin mallarına el koymalarının önlenmesi için adaların yöneticilerinden gerekli önlemleri almaları istenmektedir.[34] Tıpkı

33 BOA, C.HR, 40/1990, 29 Ş 1209 /21 Mart 1795.

34 BOA, C.HR, 73/3620, 29 S.1227 /14 Mart 1812.

III. Selim'in gönderdiği hükümde olduğu gibi II. Mahmud da devletler hukuku ilkelerine atıf yaparak İhtilal Savaşlarında karşı karşıya gelen Fransa ve İngiltere arasındaki mücadelede Osmanlı karasularında tarafsızlıkla ilgili kurallara riayet edilmesi konusunda yöneticilerin dikkatini çekmektedir. II. Mahmud Dönemi'ne ait bir başka belgede de devletler hukukuna vurgu yapılmaktadır. 1822 yılına ait bir belgede ise Nemçe Elçisi Büyükdere'de demirli olan Rusya teknesinin ve gemisinin kaldırılması konusunda Osmanlı Devleti'nin kesin kararlı olması üzerine bunun devletler hukuku ilkelerine ve Osmanlı'nın benimsediği usullere tamamen aykırı olduğunu, sonuç getireceği meçhul olan bu hareketten en kısa zamanda vazgeçilmesini, Osmanlı Devleti'nin hem dostu hem de komşusu olan Avusturya'nın eğer Osmanlı'yı uyarmazsa kendini sorumlu hissedeceğini bildirmektedir. Avusturya Elçisi'nin bu tezkiresi tercüme ettirilerek II. Mahmud'a sunulmuş, Padişah'ın uygun görmesi hâlinde Reisü'l-küttâb'ın Avusturya Elçisi ile mülakat edeceği arz edilmiştir. II. Mahmud tezkirenin üzerine devletler hukuku ilkeleri açısından dikkat çekici bir açıklama eklemiştir. Osmanlı Boğazlarından savaş gemilerinin geçemeyeceğinin daha önce bütün devletlere bildirildiğini, diğer devletler bu kurallara uyarken üç keredir Nemçe gemilerinin kuralları ihlal ederek Boğaz'dan geçmeye çalıştığını, bunun devletler hukuku ilkelerine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Vezir-i Âzam'dan Reis Efendi'nin Avusturya Elçisi ile görüşmesini ve Elçi'ye hiçbir taviz verilmeden bunun yönetimin ortak kararı olduğunun bildirilmesini istemiştir.[35]

Görüldüğü üzere devletler hukuku kurallarına uygun davranılmasının Osmanlı diplomasisi için ne kadar önemli olduğu arşiv belgelerinden net olarak anlaşılmaktadır. Bu konuda reisü'l-küttâblar da titiz davranmışlar, kurallara uymayan ülkelerin temsilcilerini uyarmışlardır. İzmir ve Sancakburnu arasını korumakla görevli olan Osmanzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın beş adet İngiliz beylik sefinesi ile ilgili olarak gönderdiği kaime üzerine Reisü'l-küttâb İngiliz elçisini uyarmıştır. Reis Efendi sefer mevsiminde İzmir gibi yerlerde dost devletlerin dahi beylik sefine bulundurmasının uygun olmadığı, bu gemilerin Boğazlardan geçemeyeceği konusunda elçinin dikkatini çekmiştir. İngiliz elçisi gemilerin komutanından bilgi aldığını ve gemilerin Malta'ya gittiğini

35 "…Cenk sefînesi Boğazlarımızdan duhûl etmemek cemî'düvele beyân olunub bir devletin sefînesi geldiği yoğiken üç defadır getürür bu (silik) düvel ve milel ta'zîmine muhal değil midir elçinin irâd edeceği maddelerde reis aslâ söz vermeyüp bi'l-istîzân cevâb vermem zîrâ şimdi söz umûmun re'yiyle söylenir ise de…", BOA, HAT, 958/41140, 29 Z 1237 /16 Eylül 1822. Henüz 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi yapılmadan II. Mahmud'un Boğazların kapalılığı konusundaki tutumu kayda değerdir.

söylese de Reisü'l-küttâb gemilerin takım hâlinde İzmir sahillerinden geçişinin "hukuk-ı düvelde kâ'ide-i harbe münâfî" olduğunu, dedikodulara yol açabileceğini söyleyerek konunun Padişah'a arz edileceğini bildirmiştir.[36] Reis Efendi'nin kullandığı ifadelere bakıldığında artık diplomatik dile ve devletler hukuku ilkelerine hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Hukukunun Osmanlı Diplomasi Anlayışı ve Dış Politikası Üzerindeki Etkileri

Karlofça Barış Anlaşması'na kadar tavizsiz bir şekilde karşılıksız diplomasi izleyen, bu tarihten sonra ise bazı ödünler verse de karşılıksız diplomasiyi 1793 yılına kadar terk etmeyen Osmanlı Devleti'nin bu politikayı izlemesinde önemli etkenlerden birinin Osmanlı hukuk sistemi olduğu görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı hukuk sisteminin bir bölümü İslam hukukuna dayanmaktadır. Uluslararası hukuk İslam hukukunun bir parçası olarak kabul edilmiş, İslam hukukunda uluslararası ilişkileri düzenleyen kurallar *Kitâbü's-Siyer* başlığı altında toplanmıştır. Şer'i hukukta siyer günümüzdeki uluslararası hukuktan daha geniş bir kapsama sahip olup Müslümanların kâfirlerle, harbîlerle ya da anlaşma yapılmış olan muahidlerle ilişkilerini ele aldığı gibi müstemenler, zimmiler isyan suçunu işleyen bağiyler ve mürtedlerle ilgili konular da bu başlık altında düzenlenmiştir.[37] Bu içerik İslam hukukçularının İslam uluslararası hukukunu klasik tanımlamalarıdır. Hanefi mezhebinin kurucularından Ebu Yusuf'un *Kitab'ül-Harac* isimli kitabı bu konudaki önemli örneklerden biridir. Bir diğer örnek ise Şeybani'nin *Kitâbü's-Siyer el Kebîr* isimli çalışmasıdır. Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlar ve müftüler siyer kapsamında kalan konularda fetva verirken Ebu Yusuf'un kitabında yer alan içtihatlardan yararlanmışlardır. *Kitâbü'l-Harac* 1683 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Rodosuzâde Mehmed'e Arapçadan tercüme ettirilmiştir. Şeybani'nin çalışması ise Mehmed Munîb

36 BOA, HAT, 152/6391, 15 ZA 1221 /24 Ocak 1807.

37 İmam Ebu Yusuf, *Kitâbü'l Harâç*, Akçağ Yayınları, Ankara 1982, s. 70-462; İbrahim Halebi, *Mülteka'l Ebhur*, Şarih: Mehmed Mevkûfâtî, Sadeleştiren: Ahmet Davudoğlu, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1980, s. 705-736.; Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace the Ottoman Empire and Tribute Payers*, Boulder, New York 2000, s. 18-19; Halebi'ye göre dârü'l-harbde yaşayanların İslam dinine olan daveti kabul etmemesi, Müslümanlarla düşmanlar arasında anlaşma bulunmaması, Müslümanların savaşa yeterince kuvvet ve kudretlerinin bulunması durumunda dârü'l-harb ülkeleriyle savaşılır, Halebi, *age.*, s. 705; bu ayrım çerçevesinde konuyla ilgili fetvalar için bk. *Ceride-i İlmiyye Fetvaları,* haz. İsmail Cebeci, Klasik Yayınları, İstanbul 2009, s. 230-235; *Behcetü'l-Fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi*, haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2011, s. 173-208.

Ayintabi tarafından 1796-1798 yılları arasında tercüme edilmiş, daha sonra Sultan II. Mahmud'un emriyle basılmıştır.[38] Uluslararası hukukla ilgili temel bir eserin Osmanlı diplomasisinde önemli değişikliklerin ortaya çıktığı III. Selim Dönemi'nde tercüme edilmesi ve Hariciye Nezaretinin kurulduğu II. Mahmud Dönemi'nde ise Padişah'ın emriyle basılması dikkat çekicidir. Bu adım bize bir yandan Osmanlı Devleti için uluslararası ilişkilerin kazandığı önemi gösterirken diğer yandan padişahların yapılan yeniliklerin şeriata uygun olduğunu ispatlama çabası içinde olduklarını kanıtlamaktadır.

İslam hukukunda karşılıksız diplomasi de İslami bir temele oturtulmuştur. İslam hukukçuları dünyayı *dârü'l-islâm* ve *dârü'l-harb* olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Osmanlı hukuk metinlerinde de resmî mezhebin görüşleri doğrultusunda bu ayrımın benimsendiği görülmektedir. Esasen bu ayrım İslam hukukunun ilk iki asli kaynağı olan Kuran ve sünnette düzenlenmemiş olup İslam hukukçularının içtihatlarıyla ortaya çıkmıştır. Buna göre dârü'l-islam yasama, yürütme, yargı gücünün Müslümanların elinde olduğu, İslam hukuku kurallarının uygulandığı ve Müslümanların güven içinde yaşadığı topraklardır. Buna mukabil dârü'l-harb yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin Müslümanların elinde olmadığı, İslam hukukunun uygulanmadığı ve Müslümanların güven içinde yaşamadığı ülkelerdir.[39] Bazı İslam hukukçuları bu ayrımdan yola çıkarak dârü'l-islam ile dârü'l-harb arasında sürekli bir savaşın olduğu, bu savaşın dârü'l-harb toprakları dârü'l-islam hâline gelinceye kadar süreceği, dolayısı ile dârü'l-harb ile diplomatik ilişkilerin söz konusu olamayacağı hükmüne ulaşmışlardır.[40] Bu açıdan islam hukukunun modern uluslararası hukuktan ayrıldığı önemli bir nokta vardır. İslam uluslararası hukuku son aşamada tek bir hukuk sistemine sahip olan tek bir millet, bir başka ifade ile, bütün dünya-

38 Panaite, *age*., s. 19.

39 Cin-Akyılmaz, *age.*, s. 92-93; Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 96-98, 103; Ahmet Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Dar'ül İslam-Dar'ül Harb*, Marifet Yayınevi, İstanbul 1984, s. 78; Macid Hadduri, *İslâm Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999, s. 156-158; 171-172; Said Emre Kumral, *Uluslararası Sözleşmeler Işığında Osmanlı Savaş Hukuku (1856-1914)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020, s. 4-10; Panaite, *age.*, s. 83-84; bazı yazarlar bu ayrıma bir ekleme daha yaparak Dâru's-sulh ya da barışık devletler olarak üçüncü bir grubu dâhil etmişlerdir. Bu devletler de gayrimüslim devletler olmakla birlikte Müslümanlarla düşmanca ilişkiler içinde olmayıp onlarla karşılıklı saldırmazlık ve dostluk anlaşmaları imzalamışlardır, Yaman, *age.*, 106-107.

40 Akyılmaz, *Osmanlı Diplomasisi*, s. 58-59; Halebi, *age.*, s. 705 vd.; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, C 3, İstanbul 1987, s. 231 vd.; Özel, *age.*, s. 81; Yaman, *age.*, s. 104-105.

nın dârü'l islam hâline geleceği bir yapı tasavvur etmektedir.[41] Diğer bir kısım islam hukukçusu ise dârü'l-islam ile dârü'l-harb arasında sürekli bir savaş olmasa da dârü'l-harb ülkelerinin Müslümanların muhtemel düşmanları olması sebebiyle temkinli davranılması gerektiğini ve yakın ilişki kurulmasının doğru olmayacağını savunmuşlardır.[42] Hangi yaklaşım kabul edilirse edilsin İslam hukuku açısından Osmanlı Devleti'nin Hristiyan devletlerle normal diplomatik ilişkiler kurması, savaş hâli dışında ittifaklar yapması problemlere neden olabilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde diplomasiye savaş için yardımcı olmak üzere bir araç olarak başvurulmuştur. Savaş başlamadan önce İslam devletinin mesajlarını ulaştırmak ya da savaşın sona ermesiyle barış şartlarını görüşmek için elçiler görevlendirilmiştir. Gerek Hz. Muhammed ve dört halife devrinde gerekse Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde barış anlaşmaları imzalama, haraç toplama, savaş esirlerinin mübadelesini sağlama ve kurtuluş akçesi ile ilgili görüşmeler yapma gibi gerekçelerle Bizans'a elçiler gönderilmiştir. Ancak bu elçiler daimî değil geçici elçiler olup belli bir süreyle gittikleri ülkede kalıp geri dönmüşlerdir. Bazı İslam hukukçuları elçilerin gittikleri ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel şartları hakkında da bilgi toplayarak İslam ülkesine iletmekle yükümlü olduklarını belirtmişlerdir.[43] Görüldüğü üzere diplomasi ve diplomatik temsil konusunda İslam hukuku ve uygulaması Osmanlı örneği ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Karşılıklı diplomasiye geçinceye kadar Osmanlı Devleti'nin çeşitli ülkelere gönderdiği geçici elçiler de belirli bir görevi yerine getirmek üzere yabancı ülkelere gitmişler, görevlerini tamamladıktan sonra da hemen geri dönmüşlerdir. Geçici Osmanlı elçilerinin başlıca görevleri barış görüşmeleri ya da ara buluculuk yapmak, anlaşma maddelerini müzakere etmek, Osmanlı Devleti'nin alacaklarını toplamak, Osmanlı padişahının tahta çıkışını bildirmek, armağanlar ya da herhangi bir konudaki padişahın mektubunu götürmek, Osmanlı Devleti'nin kazandığı bir zaferi duyurmak, tahta yeni çıkan kralları tebrik etmek, Avrupa krallarının taç giyme törenlerinde hazır bulunmak, kralları Osmanlı şehzadelerinin sünnet törenlerine çağırmak olarak ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü üzere bu dönemdeki geçici elçilerin önemli siyasi-diplomatik görevleri son derece sınırlı olup daha çok birtakım protokol kurallarını yerine getiren ve törenlerde hazır bulunan kişiler görünümündedirler.[44]

41 İrem Karakoç, *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık-Yabancılık Statüsü*, Yetkin Yayınları, İzmir 2012, s. 100-101.

42 Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s. 111.

43 Hadduri, *age.*, s. 239-245; Yaman, *age.*, s. 180-194.

44 Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s. 112-113; Akyılmaz, *Diplomasi*, s. 64; Faik Reşit Unat, *Osmanlı*

İslam hukukunda tartışmalı olan konulardan biri de dârü'l-harb ülkeleri ile anlaşma yapılıp yapılmayacağıdır. İslam hukukçularının büyük bir çoğunluğu Kur'an ve sünnete dayanarak Müslümanların çıkarlarına hizmet ederse gayrimüslimlerle antlaşmalar yapılabileceğini ve antlaşma hükümlerinin bağlayıcı olacağını kabul etmişlerdir.[45] Hz. Muhammed'in Mekkelilerle yaptığı Hudeybiye Antlaşması bu konudaki ilk örnek olarak kabul edilmiştir. Yine İslam hukukçuları dârü'l-harble gerektiğinde anlaşmalar imzalanmasının meşru ve caiz olduğu konusunda ulemanın icma'ı olduğunu belirtmişlerdir. Görüleceği üzere İslam hukukunun üç asli kaynağı belli şartlar gerçekleşirse İslam devletinin dârü'l-harb ülkeleriyle anlaşmalar yapabileceğini işaret etmektedir. Bu şartların başında Müslümanların maslahatı gelmektedir. Müslümanların menfaatleri barış anlaşması imzalanmasını gerektiriyorsa ve amme maslahatı (kamu yararı) mevcutsa gayrimüslimlerle anlaşmalar yapılabilir. Bir başka ifade ile İslam hukukçularının dârü'l-harb ülkeleriyle yapılacak anlaşmalarda üzerinde durdukları en önemli şart o anlaşmanın İslam devleti için ne kadar gerekli ve önemli olduğu ve Müslümanlara ve İslam devletine ne kazandıracağı konusu olmuştur.[46] İslam hukukçularının ileri sürdüğü bir diğer şart yapılacak anlaşmanın belli bir süreyle sınırlı olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olan Hanefi mezhebi hukukçularının bir kısmı, anlaşmanın süresinin on yılı geçmemesi gerektiğini savunmuşlardır.[47] Buna mukabil bir kısım Hanefi hukukçu ise eğer maslahat gerektiriyorsa anlaşma süresinin on yılı aşabileceğini ileri sürmüşlerdir,[48] ancak sonuç olarak bütün hukukçular anlaşmaların mutlaka belli bir süreye bağlanması ve süresiz anlaşmalar yapılmaması görüşünü paylaşmışlardır. İslam hukukunun özellikle Hanefi mezhebinin dârü'l-harb ülkeleriyle yapılacak anlaşmalar konusundaki yaklaşımı Osmanlı Devleti açısından büyük önem arz etmektedir. III. Selim Dönemi'nde karşılıklı diplomasiye geçilmesi ve uygulamaya konulan denge politikası çerçevesinde mesele Osmanlı Devleti'nde yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu dönemde izlenen denge siyaseti gereğince Rusya ve Avusturya'ya karşı Prusya ile ittifak yapılmak istenince büyük tartışmalar

Sefirleri ve Sefaretnameleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 1-16; Hüner Tuncer, *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1991, s. 42-43.

45 Kurân-ı Kerim'de devletler arasında anlaşmalar yapılabileceğine ve bunların meşru olduğuna yönelik birçok ayet bulunmaktadır. Bu konuda öne çıkan ayetlerden birisi Bedir Savaşı'ndan sonra inen Enfâl suresindeki şu ayettir. "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et! Çünkü O çok iyi işiten, pek iyi bilendir.*", Enfâl 8/61.

46 Yaman, *age.*, s. 151 vd.; Hadduri, *age.*, s. 205; Kumral, *agt.*, s. 9.

47 Hadduri, *age.*, s. 220.

48 Yaman, *age.*, s. 166 vd.

çıkmış, bir grup ulema böyle bir ittifakın şeriata aykırı olduğunu, savaş dışında Hristiyan bir devletle anlaşma yapılamayacağını iddia etmiştir.[49] Bunun üzerine Şeyhülislam Hamizâde Mustafa Efendi'den bu ittifakın şeriata uygun olduğuna dair fetva alındığı gibi bununla yetinilmeyerek Şeyhülislam'dan anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre önce ayrıca görüş de istenmiştir. Hamizâde Mustafa Efendi istişari görüşünde; İslam ülkeleri ile dârü'l-harb ülkeleri arasındaki savaş ve anlaşma bahsinin defaatle meclis-i şûrada ve ulema arasında şeriata uygunluk açısından tartışıldığını, cihat ve gazanın farz ve sünnet olduğunu belirtmektedir. Ancak sefer kapısının açılabilmesi için gerekli olan mühimmatı, levazımı, silahı, yiyeceği, giyeceği sağlama görevi devlete aittir. Bu nedenle eğer anlaşma yapmak savaşmaktan daha yararlı olacaksa gayrimüslimlerle anlaşma yapılabilir. Gayrimüslim devlet ve milletlerin bazıları İslam dinine hizmet, Müslümanlara yardım ve düşmanlara zarar vermek isterlerse bunlarla ittifak yapmaya şeriat cevaz vermiş olup geçmişte de bu konuda örnekler mevcuttur. Mezhep imamları ve geçmişteki büyük ulemanın çoğunluğu da aynı görüşü savunmuşlardır. Gayrimüslimlerle anlaşma yapılacağında işin şer'i boyutu ulemadan sorularak görüş alınmıştır. Buna mukabil devleti ilgilendiren konular ise padişah tarafından çıkarılan fermanlarla düzenlenmiş olup örfi hukuka tabidir. Gerek savaş gerekse anlaşma ile ilgili sebeplerin takdiri padişahın kararına bırakılmıştır.[50]

49 Aslında 1790 yılında Prusya ile yapılan anlaşmadan önce III. Selim'in 7 Nisan'da tahtta çıkmasının ardından temmuz ayında İsveç'le denge politikası kapsamında değerlendirilebilecek bir anlaşma yapılmıştır. Ancak bu ittifak Prusya ile yapılan anlaşma kadar tartışma konusu olmamıştır. İttifakın ilk şartına göre Osmanlı Devleti İsveç'e para yardımı yapacaktır. On sene boyunca her sene İsveç'e iki bin kese akçe verilecektir. İkinci maddeye göre her iki devlet de Rusya ile tek başına anlaşma yapmayacak, yek diğeri de anlaşma görüşmelerine katılacaktır. Üçüncü maddede ise bu anlaşmanın imzalanmasından sonra her iki ülkenin topraklarından bir kısmı düşmanın eline geçerse bu toprakları geri almak için birlikte hareket edecekleri hüküm altına alınmıştır, bk. BOA, HAT, 223/12454, 18 L 1203 /12 Temmuz 1789.

50 "Benim devletlü inâyetlü mürüvvetlü utûfetlü serdâr-ı ekrem sultânım hazretleri, Bu defa irsâl buyrulan kâime-i mürüvvet-dâime-i mufassalaları dest-i du'â-peyvestime vâsıl ve mazmûn-ı mesâlih-meşhûnuna harf be-harf ıttılâ'-ı âcizânem hâsıl olub fi'l-cümle tasdî'-i ser-devlet ve tefrî'-i samâh-ı sa'âdetlerin himâyet içün bir nebze macera ile iktifâ hayal-i sâdıkâneme ahiren (?) zannımla inhâ olunur ki müsâlaha ve muhârebe ve şıkk-ı sânîde fakat asâkir-i İslâmiye ile yahud ma'iyyet-i ashâb edyân-ı sâire ile ebhâsiyçün bi'd-defe'ât akd-i mecâlis-i şûrâ ve ulemâ-i a'lâmdan muktezâ-yı şerî'at-i garrâ istiftâ olundukda emr-i cihâd ve gazâ farz-ı Hudâ celle ve alâ ve sünnet-i seyyidü'l-enbiyâ aleyhi efdalü't-tahâyâ olub lakin bâb-ı sefer küşâd olmakda kemâl-i taharrî ve isticmâ'-ı esbâb ve âlât ve istikmâl-i levâzım ve mühimmâtda müsâ'ade-i mîrî ve tahammül-i ricâl-i fikretle iktizâ eden emr-i küllî iken bilâ mülâhaza şürû' olunmuş olmağla ahsen vechile musâlaha mümkün olur ise febihâ el-hâletü hazihi muhârebe sûretini bulmuş ve bu mertebelerde su'ûbet hâsıl olmağla mehmâ-emken müdâfa'a fakat gayret-i ehl-i İslâmıyla

Devrin şeyhülislamı Hamizâde Mustafa Efendi'nin savaşın ve anlaşmanın devlet işi olduğunun altını çizmesi ve Hristiyan devletlerle ittifakın İslam hukukuna uygun olduğunu vurgulaması dikkate değerdir. Üstelik Şeyhülislamdan alınan görüş ve fetva ile yetinilmeyerek 1790 yılında Prusya ile yapılan ittifak anlaşmasının başına şeyhülislamının emri ile eski ordu kadısı Abdullah Efendi tarafından Âli İmrân Suresi'nin 159. ayeti eklenmiştir. "Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendine güvenenleri sever." Anlaşma ile ilgili hatt-ı hümayun suretinde de Padişah III. Selim, Şeyhülislam ve Kazasker efendilerin fetevâ-yı şerifeleri, Sadrazam'ın onayı, devlet ileri gelenlerinin tamamının ittifakıyla bu anlaşmanın yapıldığını ilan etmektedir. Anlaşmanın hatimesinde de Prusya ile yapılan anlaşmaya ulemanın ittifakıyla karar verildiği, şer'en cevazın rikâb-ı hümayunda şura üyelerince imzalandığı bir kez daha vurgulanmıştır.[51] Görüldüğü üzere 1790 yılında denge politikasının ilk adımı olan Prusya ittifakı Osmanlı dış politikası açısından bir dönüm

sûret bulur ise ne a'lâ ve düvel ve milelden bazılar dîn-i İslâma hıdmet müslimîne i'ânet ve a'dâ-yı bed-âyîne ızrâr ve ihânet dilerise ittifâka mesâğ-ı şer'î olub ezmân-ı sâbıkada mesbûk-ı bi'l-emsâl olduğu ve eslâf-ı ulemâ-i kirâmdan hutût ve havâtimleriyle memhûr senedleri bulunub manzûr-ı cumhûr olduğu her sûretde cevâz-ı şer'î vukû'ını ber vech-i tahkîk edâ ve imzâ vazîfe-i tebyîn-i farîzalarımızdır diyü ecvibeleri serd olunub taraf-ı âsafânelerine arz olunmuşidi ve ordu-yı hümâyûnda gâh mehâzîr beyân ve gâh sûret-i istihsân-ı tekârîr-îkân-ı müzâhirlerinden müstebân olub ve müte'âkiben vârid olanların her biri arz-ı rikâb-ı müstetâb olmuşidi umûr-ı şer'iyye cânib-i ulemâdan isti'lâm olunub umûr-ı memâlik-i mülkiye ancak vekâlet-i kübrâ mülâbesesiyle taraf-ı âlîlerinden tesviye ve istihsân ve taraf-ı pâdişâhîden emr ü fermânıyla tanzîm ve itmâm olmak kavânîn-i mer'iyyeden olmağla gerek musâlaha ve gerek muhârebe ve tertîb-i esbâb menût-ı re'y-i istisvâblarıdır bu tarafa tahrîr buyrulan himmet-i umûr-ı seferiye kapuda kâimmakâm paşa dâ'îlerinin vezâif-i hâssası ise i'zâz-ı dîn-i mübîn ve infâz-ı evâmir-i kavânîn ve intizâm-ı Devlet-i Aliyye-i ebed-metîn için vâcibe-zimmet-i âcizânem olarak ibrâm-ı tâmmıyla ikdâm ve ihtimâm ederim inşâallah himem-i âliye-i âsafâne ile selâmet-encâm ve eshel vechile hüsn-i hitâm gıyâsü'l-müstağsîn ve hayru'n-nâsırînden ricâ ve du'âmdır.", BOA, HAT, 22/1095, 1 C .1204 /16 Şubat 1790.

51 "Bâ emr-i hazret-i Şeyhü'l-islâmî bu âyet-i kerîmeyi sâbıkâ ordu-yı hümâyûn kâdîsı Abdullah Efendi hattıyla yazılmışdır. Bismillahirrahmanirrahim veşâvirhum fî-l-emri fe-izâ 'azemte fetevekkel 'alallâh innallâhe yuhibbu'l-mütevekkilîn" "Sûret-i hatt-ı hümâyûndur. Semâhatlü şeyhü'l-islâm ve kâdîasker efendilerin fetvâ-yı şerîfleri ile ve sadr-ı a'zam re'yiyle ve cümle ricâl-i devletimin ittifâkıyla râbıta ve meşrû' olan işbu sened makbûl-i hümâyûnum olmağla işbu sened Prusya elçisine i'tâ oluna izn-i hümâyûnumdur." "Prusyalu ile ittifâk akdi Dersa'âdetde ittifâk-ı ulemâ-yı a'lâm ile karâr-dâde olub şer'an cevâzını müş'ir bâlâda muharrerü'l-esâmî erbâb-ı şûrânın rikâb-ı hümâyûnda imzâlarıyla mümzâ ve mühürleriyle memhûr bir kıt'a sened tertîb ve tanzîm olunub…", BOA, HAT, 30/1417, 16 Ca 1204 /3 Mart 1790.

noktası olup anlaşmanın şeriata aykırı olduğu yönündeki eleştirileri bertaraf etmek için ilmiye sınıfı üyelerinin de yer aldığı meşveret meclislerinin onayı alınmış,[52] Şeyhülislam'dan görüş istenmiş, anlaşmanın üstüne bu ittifakı meşru kılmak için bir ayet-i kerime sureti eklenmiş, hem Şeyhülislam hem de Rumeli Kazaskeri'nden fetevâ-yı şerife alınmıştır. Bilindiği üzere fetevâ-yı şerife önemli ve tartışmalı devlet meselelerinde padişahların ellerini güçlendirmek ve şer'i hukuka uygun davranıldığını kanıtlamak için alınmıştır. Prusya ile yapılan ittifakta hem Şeyhülislam hem de Rumeli Kazaskeri'nden fetva alınması eleştirileri mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için bulunan bir çözüm yolu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Sadrazam ve devlet ileri gelenlerinin onayının da alınması hem şer'i hukuk hem de örfi hukuk bakımından meşruiyet sağlama çabası olarak yorumlanabilir. Bu yaklaşım tarzı Şeyhülislam Hamizâde Mustafa Efendi'nin antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre önce ortaya koyduğu görüşleriyle de uyumludur. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz bir belgede ulemanın antlaşmanın lehinde görüş bildirmesine rağmen ehl-i örfün aynı görüşü tam olarak paylaşmadığı ve ittifakla ilgili endişeleri olduğu anlaşılmaktadır. Vezir-i Âzam kendisinin, kendinden önceki Sadrazam'ın ve Sadaret Kaymakamı'nın bu anlaşmanın yol açabileceği mahzurları yazılı olarak bildirdiklerini, kendilerine bu ittifakın şeriata uygun olup olmadığının araştırılacağı cevabının verildiğini, İstanbul'daki ulemanın müzakeresi sonrasında fetva hazırlandığını ve hatt-ı hümayunun sadır olduğunu, ulemanın görüşleri aleyhine bir yorumda bulunulmaktan kaçınıldığını, dedikodulara mahal vermemek için susulduğunu ancak anlaşmanın yaratacağı mahzurlarla ilgili hâlâ bazı kaygıların taşındığını belirten görüşleri içeren hatt-ı hümayunu padişaha arz etmiştir.[53]

Prusya ile yapılan ittifakı Lehistan'la yapılan benzer bir ittifak izlemiştir. Lehistan'la yapılan ittifak da tıpkı Prusya ile yapılan anlaşma gibi tedâfüî -savunmaya yönelik- bir ittifaktır. Bu ittifakın müzakere aşamalarında da iki ülke delegeleri arasında uzun süren pazarlıklar yaşanmıştır. Konuyla ilgili 17 Ekim 1790 tarihli belge önemli bilgiler içermektedir. Reis Efendi, Rumeli

52 18 Kasım 1789 tarihli belgede Sadaret Kaymakamı Prusya ile ittifak yapılıp yapılmayacağı hususunda bir meşveret meclisi toplanacağı konusunda padişaha bilgi vermiştir. Meşveret meclisinde düşmanlarla anlaşma yapma ve intikam için Prusya ile anlaşma akdetme konusunun değerlendirileceği, bu çerçevede pazar günü yüksek rical, Kaptan Paşa, erbâb-ı şura, Sadaret Kethüdası, Reis Efendi ve Çavuşbaşı'nın da katılımıyla Padişah izin verirse bir meşveret meclisinin toplanacağı belirtilmiştir. Padişah da "Yarın söyleşesiniz" diyerek meşveret meclisinin toplanmasını onaylamıştır, BOA, HAT, 1386/54990, 29 S 1204 /18 Kasım 1789.

53 BOA, HAT, 204/10601, 9 C 1204 /21 Şubat 1790.

Kazaskeri Abdullah Monla Efendi ve İsmet Bey Ayvansaray'daki Sahibâd Yalısı'nda Leh elçisiyle bir araya gelerek Leh hükûmetinin istediği düzenlemeleri müzakere etmişlerdir. Sıkıntı yaratan konulardan biri Leh ticaret gemilerinin Karadeniz'e ehl-i İslam bayrağı ile çıkmaları meselesidir. Nitekim bu müzakereler sırasında anlaşmaya varılamamıştır. Görüşmede Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşma hükümlerine uymayarak Prusya'nın Rusya'ya ve Avusturya'ya savaş açmayı sürekli ertelemesinden şikâyet edilerek Prusya'nın bu devletlere savaş ilan edip etmeyeceğinin belirsiz olduğu sonucuna varılmıştır. Toplantıda üzerinde durulan en önemli konu anlaşmanın niteliği ile ilgili olmuştur. Müzakerede anlaşmanın *tedâfüî* (savunmaya yönelik) olacağı açıklanırken, gizli bir maddeyle *tecâvüzî* olacağı kayıt altına alınmıştır. Savunmaya yönelik ittifakın şartları gereğince Rusya ya da Nemçe (Avusturya) ya da her ikisi birden Lehistan'a saldırırsa Osmanlı Devleti Lehistan'a yardım edecek, eğer düşmanlar Osmanlı Devleti'ne saldırırsa Lehistan Osmanlı'ya yardım edecektir. Müzakerelerde kesin sonuç alınamamasının önemli nedenlerinden biri tecâvüzî ittifakta yer alan bir madde ile ilgili olup Padişah'ın görüşüne başvurulmasına karar verilmiştir. Rusya'ya savaş ilan edildiğinde Rusların müttefiki olan Avusturya da Lehistan üzerine asker gönderirse Osmanlı Devleti'nin Lehistan'la olan anlaşması çerçevesinde Lehistan Osmanlı Devleti'nden yardım isteyecektir. Osmanlı Devleti yardım etmezse antlaşma şartlarına uymamış olacak, yardım edilirse ise Nemçe ile husumet ortaya çıkacaktır. Bu konu sebebiyle antlaşmanın imzalanmasının ertelendiği ve ne yapılması gerektiği konusunda padişahın düşüncesine başvurulduğu görülmektedir.[54] Hem Prusya hem de Lehistan'la imzalanan anlaşmaların hazırlanma süreci ile ilgili olarak arşiv belgeleri incelendiği zaman bu ittifakların İslam hukukuna uygun olduğunu ortaya koyma ve kamuoyunu ikna etme konusunda son derece hassas davranıldığı dikkat çekmektedir. Anlaşmalar yapılırken daha önce söz edildiği üzere ilmiyye ve yeniçeri ocağının oluşturduğu muhalif cephenin tepkisini çekmemek için özellikle ulemanın onayının alınmaya çalışıldığı görülmektedir.

III. Selim Dönemi'nden devletin sonuna kadar denge politikası devletin resmî dış politika anlayışı hâline geldiği için benzer anlaşmalar birbirini izlemiştir. Lehistan ve İsveç dışında 1798 yılında Rusya ile 1799 yılında da İngiltere ile ittifak anlaşmaları yapılmıştır.[55] İngiltere ile yapılan ittifaka göre

54 BOA, HAT, 54/14430, 8 S 1205 /17 Ekim 1790.

55 Osmanlı Devleti 5 Ocak 1799'da İngilizlerle bir savunma anlaşması yapmıştır. Bu tarihteki

İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına almakta olup Osmanlı'nın bir Hristiyan devletin koruması altına alınmasının şeriata aykırılık iddialarını da beraberinde getirmesi şaşırtıcı değildir. Bu anlaşmalar yapılırken ilmiye sınıfı hiyerarşisi içinde ilk iki sırayı paylaşan şeyhülislam ve kazaskerlerin onayı alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Rusya, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu İtilaf Devletleri bloğuna karşı 2 Ağustos 1914 tarihinde Alman İmparatorluğu ile yapılan ittifak anlaşması sırasında da Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'den fetva alınmıştır. 11 Kasım 1914'te müttefikleri Almanya ve Avusturya'nın yanında İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilan edildikten üç gün sonra 14 Kasım'da Cihad-ı Ekber ilan edilerek, düşman topraklarında yaşayan bütün Müslümanlar mücadeleye davet edilmiştir. Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi tarafından hazırlanan ve cihadı ilan eden fetvada yer alan ifadelerde İslam hukukunun gayrimüslim devletlerle yapılan ittifaklar konusunda aradığı temel şart olan Müslümanların maslahatı konusuna yapılan vurgu dikkat çekicidir.[56] Kutsal

ilk Türk-İngiliz askerî ittifakıdır. Anlaşmaya göre İngiltere Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girecektir. Ayrıca anlaşmanın ikinci maddesine göre İngiliz kralı Osmanlı toprak bütünlüğünü İngiliz İmparatorluğu'nun garantisi altına almaktadır; Akdes Nimet Kurat, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1952, s. 14; Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1969, s. 39; Mahmud Mesud Paşa, *Mecmua-i Muahedat*, C I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1292, s. 262.

56 Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi tarafından hazırlanan ve cihadı ilan eden fetva şöyledir: "İslâmiyet aleyhine tehacüm-i a'dâ vâki ve memalik-i İslamiyenin gasb ve gâreti ve nüfus-i İslâmiyyenin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca Padişah-ı İslâm hazretleri nefir-i 'âmm suretiyle cihadı emr etdikde '…infiru hifafen ve sikâlen ve câhidû bi-emvâlikum ve enfisüküm…' ayet-i celîlesi hükm-i münîfince kâffe-i Müslimîn üzerine cihad farz olub genç ve ihtiyâr piyade ve süvari olarak bilcümle aktârdaki Müslimînin mâlen ve bedenen cihada müsâreat eylemeleri farz-ı ayn olur mu? *el-Cevab: Olur.* Bu suretde el-yevm makam-ı Hilafet-i İslâmiyye ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye sefâin-i harbiyye ve asâkir-i berriyesiyle hücum etmek suretiyle Hilafet-i İslâmiye'ye adv ve neûzü billahi te'âlâ nûr-ı âlî-i İslamiyetin itfâ ve imhasına sâî bulundukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara mu'in ve zâhir olan hükûmetlerin taht-ı idarelerinde bulunan kâffe-i Müslimînin dahi mezkûr hükûmetlerin aleyhine ilân-ı cihad ederek bilfiil gazaya müsareat eylemeleri farz olur mu? el-Cevab: Olur. Bu surette maksudun husûlü cemi Müslimînin cihada müsareat eylemelerine mütevakkıf iken bazıları neuzubillahi teala tehalüf etseler tehalüfleri masiyet-i azîme olub gazab-ı ilâhiye ve bu mesiyet-i şenianın cezasına müstehak olurlar mı? el-Cevab: Olur."; Cihad-ı Ekber ile ilgili olarak bir benzer bir diğer fetva şöyledir. "Bu sûrette harb-i hâzırda İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbiyye ve Karadağ hükûmetleriyle zahîrlerinin taht-ı idârelerinde olan Müslümanların Hükûmet-i seniyye-i İslâmiyyeye mu'în bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harb etmeleri Hilâfet-i İslâmiyye'nin mazarratını mûcib olacağından ism-i azîm olamkla azâb-ı elîme müstahik olurlar mı? Beyân buyrula." "El-Cevâb; Allah teâla a'lem, olurlar.", *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, s. 231.

Cihat ilan eden ve ordu ile donanmaya hitap eden hatt-ı hümayunda ise Padişah V. Mehmed Reşad savaşın Rusların saldırısı ile başladığını, İngiltere ve Fransa'nın düşmanca tavırlar içinde olduğunu belirterek milyonlarca Müslümanı zalim idareleri altında inleten bu üç devlete karşı meşru menfaatlerini müdafaa için silaha sarılmak zorunda kaldıklarından bahsederken yine Müslümanların maslahatına vurgu yapmaktadır.[57]

Yukarıda ayrıntıları ile ele alındığı üzere içtihat farklılıkları olmakla birlikte İslam hukukçuları Müslümanların yararına olması durumunda bir başka ifade ile maslahat varsa dârü'l-harb ülkeleriyle anlaşmalar yapılabileceği görüşünü savunmuşlardır. Bu menfaatin ortadan kalkması durumunda ise anlaşma sonlandırılacaktır. Osmanlı Devleti'nin meşhur şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi Müslümanların yararına olacaksa gayrimüslimlerle anlaşma yapılabileceği yönünde fetva vermiştir.[58] Yine Batılı ülkelerle anlaşmalar yapılacağında şeyhülislamdan görüş alınması da bu anlaşmaların şeriata uygunluğunu kanıtlamak için kullanılan yöntemlerden olmuştur.[59] Ancak III.

57 Padişah hatt-ı hümayunda askerlerden "Dinimize ve vatanımıza kasteden düşmanlara açtığımız bu mübarek gaza ve cihat yolunda bir an azim ve sebattan, fedakârlıktan ayrılmamalarını" istemiştir. Osmanlı Devleti'nin ve cihada davet edilen üç yüz milyon Müslümanın "hayat ve bekasının Osmanlı askerlerinin muzafferiyetine" bağlı olduğu özellikle vurgulanmıştır. Osmanlı askerleri o kadar özverili savaşmalıdır ki "Bir daha din ve devlet düşmanları mukaddes topraklarımıza ayak basmaya, Kâbe'yi ve Hz. Muhammed'in nurlu kabrini kapsayan mübarek Hicaz topraklarının huzurunu bozmaya cüret edemesin", Akyılmaz, *Siyasi Tarih*, s. 554.

58 "…Pâdişâh-ı ehl-i İslâm (e'azzallâhu ensâruhu) tevâif-i kefere ile sulh eylemeki ol vâkit meşrû olur ki, müslimîne menfa'at ola. Menfa'at olmayacak asla sulh meşru' değildir. Müşâhede olunub müebbed yahut muvakkat sulh olunduktan sonra, menfa'at, bu zamanda bozulması enfa' görülse elbette bozmak vâcib olur…", M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2018, s. 134.

59 "Dünkü gün semâhatlü şeyhü'l-islâm efendi dâ'îleri gelüp Prusya kralıyla akd olunacak musâfâtın mukaddemâ bi'l-müzâkere tertîb olunan sekiz maddesi tekrâr müzâkere olundukda mevâdd-ı mezbûrede şer'î bir mahzûr olmayub aklen dahi mahzûrı görünmemekle müsâfât-ı mezbûrenin bu vechile akdinde be'is yokdur diyü hatm-i kelâm olunmuşdur ol vechile nizâmı murâd-ı hümâyûnları buyrulduğu sûretde mevâdd-ı mezbûrenin icmâl üzre olan mahalleri sâir ahidnâmeler misillü iktizâsına göre tafsîl ve mu'tâd üzre kral-ı müşârun ileyhin Dersa'âdetde murahhas olan beğzâdesinden mevâdd-ı mezbûre üzerine mu'âhede olunduğunu müş'ir temessük ahz ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dahi minvâl-i muharrer üzre temessük i'tâ olunmasına izn-i hümâyûn-ı cihandârîleri erzânî buyrulur ise emr ü fermân", BOA, HAT, 9/311A, 4 R 1174 /13 Kasım 1760; belgeden anlaşılacağı üzere Prusya ile yapılacak anlaşma konusunda şeyhülislamla müzakere yapılmış, şeyhülislam tarafından bu anlaşmanın yapılması konusunda şeriata aykırı bir durum olmadığı gibi aklen de bir sakınca olmadığı beyan edilerek anlaşmanın yapılmasına cevaz verilmiştir.

Selim Dönemi'nde 1790 yılında Prusya ile imzalanan ittifak anlaşmasının yapım sürecinde de görüleceği üzere herhangi bir savaş olmadan Hristiyan güçlerle tedâfüî (savunmaya yönelik) ittifak anlaşmalarının yapılmasının şer'i hukuka uygun olup olmadığı ciddi tartışmalara neden olmuştur. Sancılı bir süreç sonrasında dönemin şeyhülislamından alınan fetva ve antlaşmasının üzerine eski ordu kadısı Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu bir ayet-i kerime suretinin eklenmesi ile hukuk sistemine uygunluk sağlanmış, bunu farklı devletlerle yapılan ittifak anlaşmaları izlemiştir. Tüm bu anlaşma görüşmelerinde reisü'l-küttâblar müzakereleri yürütmüşler, alınan başarılı sonuçlar müessesenin dış politikada alanındaki hakimiyetini arttırmıştır. Böylelikle İslam ve Osmanlı hukukunun Osmanlı diplomasisi ve dış politika anlayışı üzerindeki etkileri reisü'l-küttâbın devlet teşkilatı içindeki konumunu ve Hariciye Nezaretine uzanan yolculuğunu yakından etkilemiştir. Karşılıklı diplomasiye geçilmesi ve dış politikada denge siyasetinin benimsenmesi daha aktif bir dış politika izlenmesini gerektirdiği için reisü'l-küttâbın ön plana çıkmasına ve dışişleri alanındaki görevlerinin ve sorumluluklarının genişlemesine neden olmuştur. Arşiv belgelerinin de gösterdiği üzere reisü'l-küttâbın yabancı ülke temsilcileri ile yaptığı görüşmelerin hız kazanması, bu görüşmelerde inisiyatifin ilmiye sınıfı mensuplarından reis efendiye geçmesi ve anlaşmaların yapılmasında oynadığı aktif rol reisü'l-küttâbın hariciye nazırına dönüşme sürecini hızlandırmıştır.

Sonuç

Kendisinden ilk kez Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nde söz edilen reisü'l-küttâbın Osmanlı hariciye nazırına dönüşmesi yaklaşık dört yüz yıl gibi uzun bir süre almıştır. Başlangıçta nişancının emrinde olan, Divân-ı Hümayun'da hizmetli statüsünde olduğu için sadırda oturma hakkına bile sahip olmayan reisü'l-küttâbın bu yolculuğunda etkili olan çeşitli faktörler vardır. Osmanlı Devleti'nin klasik anlamda karşılıksız diplomasi izlediği, diplomasi teşkilatında yer alan birimlerin sınırlı olduğu, savaş alanlarında zaferlerin kazanıldığı ve uluslararası problemleri çözmek için diplomasiye fazla ihtiyaç duyulmadığı dönemlerde dış politika reis efendinin görev tanımı içerisinde çok yer kaplamamıştır. Ayrıca Osmanlı tüccarlarının uluslararası ticarette aktif olmaması, Osmanlı hukukunun getirdiği sınırlamalar ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası sistemde sahip olduğu güç de Osmanlı Devleti'nin diplomasi anlayışını değiştirmeye ihtiyaç duymamasına neden olmuştur. Bu süreçte reisü'l-küttâblar kâtiplerin başı olarak resmî yazışmaları idare eden, kalem teşkilatının düzgün işlemesini sağlayan bir görevli olmaktan ileriye gidememişlerdir. 1699 Karlofça Barış Antlaşması'yla birlikte

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybederek Batı dünyası karşısında savunmaya geçtiği andan itibaren mevcut diplomasi anlayışından bazı tavizler verilmiş, antlaşmalar dönemi olarak da ifade edilebilecek bu dönemde hem Batılı ülkelerle yapılan antlaşmaların hem de yurt dışına gönderilen geçici elçilerin sayısında artış görülmüştür. Yine bu dönemde başta padişah olmak üzere devlet adamları devletler hukuku ilkelerine ve diplomatik kurallara daha fazla atıf yapmaya başlamışlardır. Diplomasi anlayışında ortaya çıkan değişiklikler, dış politikayla ilgili sorunların ağırlaşması ve Karlofça Barış görüşmelerinde Osmanlı delege heyetinin başında bulunan reisü'l-küttâb Rami Mehmed Bey'in gösterdiği başarılı performans reisü'l-küttâblık kurumunu öne çıkarmıştır. Bununla beraber reisü'l-küttâblıklık için esas kırılma noktası III. Selim dönemi olmuştur. III. Selim devrinde Osmanlı diplomasi anlayışında büyük bir değişim yaşanmış olup diplomasi reformu Nizam-ı Cedid programının önemli parçalarından birini teşkil etmiştir. Fransız İhtilali'nin uluslararası sistemde yarattığı değişiklikler, Şark Meselesi kavramının ortaya çıkışı ve bu kavramın yaratacağı zararları bertaraf etmek için izlenmeye başlanan denge politikası karşılıklı diplomasiye geçmeyi kaçınılmaz hâle getirmiş, 1793 yılında Londra'ya ilk daimî büyükelçi olarak Yusuf Agâh Efendi atanmıştır. 1797 yılından itibaren Paris, Viyana ve Berlin'de de büyükelçilikler açılmış, bunu çeşitli ülkelerde tesis edilen konsolosluklar izlemiştir. Ancak diplomasi reformunda atılan ilk adımlar gerekli kurumsal alt yapının oluşturulamaması, profesyonel bir diplomatik personelin bulunmaması, Osmanlı hukuk sisteminden kaynaklanan sorunların aşılamaması ve diplomasinin öneminin yeterince kavranamayarak bir zaman kazanma yöntemi olarak görülmesi gibi nedenlerle istenen hedeflere ulaşamamıştır. II. Mahmud Dönemi'nde ise daha planlı hareket edilmiş, diplomasi uluslararası sorunların çözümünde tek ve nihai seçenek olarak değerlendirilmiştir. Profesyonel bir diplomatik elit yaratmak üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ûlum-ı Edebiyye gibi laik nitelikte eğitim kurumları açılırken, diplomasi teşkilatı içinde Tercüme Odası başta olmak üzere önemli birimler kurulmuştur. Yine bu dönemde II. Mahmud'un merkezî otoriteyi güçlendirmek ve yönetim merkezini tekrar Bâb-ı Âli'den Saray'a taşımak için aldığı idari tedbirler çerçevesinde kabine sistemine geçilmesi 1836 yılında Osmanlı Hariciye Nezaretinin kurulması ve son reisü'l-küttâb Mehmed Akif Efendi'nin Hariciye Nazırı olmasıyla sonuçlanmıştır.

Reisü'l-küttâblıktan Hariciye Nezaretine uzanan süreçte Osmanlı hukuk sisteminin de etkili olduğu görülmektedir. İslam hukukçularının dünyayı dârü'l-islam ve dârü'l-harb olarak ikiye ayırması, tüm dünya dârü'l-islam hâline gelinceye kadar mücadelenin devam edeceği inancı Osmanlı Devleti'nin

yüzyıllarca karşılıksız diplomasi izlemesinde ve dış politikada ilmiye sınıfının ağırlığının hissedilmesinde etkili olmuştur. Bu yaklaşım tarzı bir yandan padişahın diplomasi ve dış politikada hareket alanını kısıtlarken öte yandan aynı konularda kalemiye sınıfının temsilcisi olan reisü'l-küttâbın ilerleme sürecini yavaşlatmıştır. Osmanlı dış politikası açısından kritik bir öneme sahip olan III. Selim ve II. Mahmud Dönemi'nde, bu durumun devam ettiği, reis efendinin yabancı ülke temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde ve anlaşma müzakerelerinde, mutlaka ilmiye sınıfının temsilcisi olarak ordu kadısının, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin hazır bulunduğu arşiv belgelerinde görülmektedir. Denge siyasetine geçilmesiyle birlikte bu politikanın ilk adımı olan 1790 tarihli Prusya ile yapılan ittifaktan başlayarak ittifak müzakerelerinde reisü'l-küttâbın ön plana çıktığı, görüşmeleri son derece başarılı bir şekilde idare ettiği, bunun sonucunda ilmiye temsilcilerinin geri planda kaldığı anlaşılmaktadır. Elimizde bulunan mükâleme mazbatalarında bu durum açık olarak tespit edilmektedir. Osmanlı devlet sistemi içinde dış politikayı belirleyen esas güç padişah ve vezir-i âzam olup reis efendiler kendilerine verilen direktifler çerçevesinde hareket etmişlerdir. Ancak ilerleyen süreçte reisü'l-küttâbların dış politikada hareket alanları genişlemiş, inisiyatif alarak dış politikanın belirlenmesinde etkili olmaya başlamışlardır. Diplomatik dile ve devletler hukuku ilkelerine hâkim olunmaya başlanması, laik nitelikli eğitim kurumlarının açılması, Şark Meselesi ve denge siyaseti nedeniyle aktif bir dış politikaya geçilmesi, diplomasinin başlangıçta bir zaman kazanma yöntemi olarak görülürken zamanla Osmanlı'nın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumanın tek yolu olarak kabul edilmesi, reisü'l-küttâblık kurumunun güçlenmesine ve son aşamada Hariciye Nezaretine dönüşmesine yol açmıştır. Burada dikkat çeken noktalardan biri de 17. yüzyılda yönetim merkezinin vezir-i âzamın İkindi Divanı'nın temelini teşkil ettiği Bâb-ı Âli'ye kaymasıyla çalışma ofisi Bâb-ı Âli'ye taşınan reis efendinin maiyyetinde olduğu nişancının önüne geçerek devlet teşkilatında önem kazanırken, II. Mahmud tarafından merkezî otoriteyi güçlendirmek için yönetim merkezini yeniden Saray'a taşıma hamlesinde alınan tedbirlerin de yine reisü'l-küttâblık müessesesinin yararına sonuçlanmasıdır. Bu gelişim çizgisi aynı zamanda yönetici sınıf içinde ilmiye mensupları geri plana çekilirken kalemiyenin sivil bürokrasiye dönüşerek yönetim mekanizmasında etkin hâle gelmesinin de hikâyesidir. Bütün bu faktörlerin etkisiyle başlangıçta kendi imzası ile yabancı ülkelerin dışişleri bakanlarına mektup dahi gönderemeyen reis efendi 11 Mart 1836 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hariciye nazırına dönüşmüş, son Reisü'l-küttâb Mehmed Akif Efendi de Osmanlı Devleti'nin ilk hariciye nazırı olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Hariciye (C.HR), 120/5963, 20 RA 1214 /22 Ağustos 1799; 24/1195, 21 N 1205 /24 Mayıs 1791; 40/1990, 29 Ş 1209 /21 Mart 1795; 73/3620, 29 S1227 /14 Mart 1812.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1144/45490, 23 CA 1237 /15 Şubat 1822; 1210/47392, 1 M 1239 /7 Eylül 1823; 1214/47551, 6 R 1240 /28 Kasım 1824; 1351/52804, 29 Z 1204 /3 Haziran 1799; 137/5653, 26 Ş 1214 /24 Ocak 1800; 1386/54990, 29 S 1204 /18 Kasım 1789; 142/5880, 27 L 1214 /24 Mart 1800; 142/5909, 13 C 1213/ 22 Kasım 1798; 148/6231, T: 17.ZA.1204 (29 Temmuz 1790); 1490/18, 20 Z 1219 /20 Şubat 1805; 15/-6391, 15 ZA 1221 /24 Ocak 1807; 176/7703, 29 Z 1211 /8 Haziran 1797; 195/9708, 29 Z 1206 /18 Ağustos 1792; 213/11620, 29 Z 1204 /9 Eylül 1790; 22/1095, 1 C 1204 /16 Şubat 1790; 223/12454, 18 L 1203 /12 Temmuz 1789; 258/14906, 29 M 1217/1 Haziran 1802; 30/1417, 16 Ca 1204 /3 Mart 1790; 32/1561, 18 R 1205 /25 Aralık 1790; 32/1565, 6 L 1205/ 8 Haziran 1791; 4/128, 29 S 1204/ 18 Kasım 1789; 54/14430, 8 S 1205/ 17 Ekim 1790; 9/311A, 4 R 1174 11 Mart 1761; 958/41140, 29 Z 1237 /16 Eylül 1822; 986/41771, 29 Z 1205 /9 Ağustos 1791; 204/10601, 9 C 1204 /21 Şubat 1790; 34/1725, 29 Z 1214 /24 Mayıs 1800.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahıshalı, Recep, "Reîsülküttâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 34, İstanbul 2007, s. 546-549.

Ahmed Resmi, *Sefinetü'r-Rü'esâ*, Takvimhane-i Amire Matbaası, İstanbul 1269.

Akyılmaz, Gül, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 660-670.

Akyılmaz, Gül, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Atilla Özer'e Armağan*, C XII/S. 1-2, Ankara 2010, s. 389-420.

Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diplomasi, Tarihi ve Teşkilatı*, Konya 2000.

Akyılmaz, Gül, *Siyasi Tarih*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2022.

Aviqdor, Levy, "The Ottoman Ulema and the Military Reform of Sultan Mahmud II", *Asian and African Studies*, C VII, 1971, s. 13-39.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, *Kanunlar* C 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul 1943.

Behcetü'l-Fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, Klasik Yayınları, İstanbul 2011.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Ceride-i İlmiyye Fetvaları, haz. İsmail Cebeci, Klasik Yayınları, İstanbul 2009.

Cin, Halil-Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, 14. Baskı, Sayram Yayınları, Konya 2022.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

Dilger, Konrad, *Untersuchungen zur Geschichte des Osmanischen Hofzeremoniellz im 15 und 16 Jahrhundert*, Trofenik, München 1967.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı Fetâvâ-yı Ebussu'ûd Efendi*, 2. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2018.

Feridun Bey, *Münşe'atü's-Selâtin*, C II, Takvimhane Matbaası, İstanbul 1247.

Findley, Carter V., "The Foundation of Foreign Ministery, the Beginnings of Reform under Selim III and Mahmut II", *International Journal of Middle East Studies*, C I, Cambridge 1970, s. 388-416.

Findley, Carter V., "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministery", *International Journal of Middle East Studies,* C I, Cambridge 1970, s. 334-357.

Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey 1980.

Findley, Carter V., *Ottoman Civil Officaldom: A Social History,* Princeton University Press, Princeton/New Jersey 1989.

Fleischer, Cornell H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton University Press, Princeton/New Jersey 1986.

Gibb, H. A. R- Bowen, Harold, *Islamic Society and the West, C I, Islamic Society in the Eighteeth Centry, Part I*, Oxford University Press, London/New York/Toronto 1957.

Hadduri, Macid, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, çev. Fethi Gedikli, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999.

Heyd, Uriel, "The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *Studies in Islamic History and Civilization*, Hebrew University, Jerusalem 1961, s. 63-96.

İbrahim Halebi, *Mülteka'l Ebhur*, Şerheden: Mehmed Mevkûfâtî, sadeleştiren: Ahmet Davudoğlu, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1980.

İmam Ebu Yusuf, *Kitâbü'l Harâç*, Akçağ Yayınları, Ankara 1982.

İnalcık, Halil, "Reis-ül Küttab", *İslam Ansiklopedisi*, C IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 671-683.

Karakoç, İrem, *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık-Yabancılık Statüsü*, Yetkin Yayınları, İzmir 2012.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Yayınları, C 3, İstanbul 1987.

Kumral, Said Emre, *Uluslararası Sözleşmeler Işığında Osmanlı Savaş Hukuku (1856-1914)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1952.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Mahmud Mesud Paşa, *Mecmua-i Muahedat*, C I, Hakikat Matbaası, İstanbul 1292.

Matuz, Joseph, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Praechtigen*, Franz Steiner, Weisbaden 1974.

Meram, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1969.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1986.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.

Okumuş, Ejder, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Lotus Yayınları, Ankara 2005.

Özcan, Abdülkadir, "Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizam-ı Alem için Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 33, 1982, s. 7-56.

Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Dar'ül İslam-Dar'ül Harb*, Marifet Yayınevi, İstanbul 1984.

Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1951.

Panaite, Viorel *The Ottoman Law of War and Peace the Ottoman Empire and Tribute Payers*, Boulder, New York 2000.

Repp, Richard Cooper, "The Altered Nature and Role of Ulema", *Studies in Eighteeth Centuries İslamic History*, ed. Thomas Naff-Rogern Owen, Southern Illinois University Press, Carbondale 1977, s. 277-287.

Reychman, Jan-Zajaczkowski, *Ananiasz, Handbook of Ottoman Turkish Diplomatics*, The Hague; Mouton, Paris 1968.

Salnâme-i Nezaret-i Hariciye, İstanbul 1302.

Shaw, Stanford- Shaw, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* çev. Mehmet Harmancı, C 2, E Yayınları, İstanbul 1983.

Tuncer, Hüner, *"Eski" ve "Yeni" Diplomasi*, Dış Politika Enstitüsü, Ankara 1991.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalâa", *Belleten,* C 3/S. 9, Ankara 1939, s. 99-106.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruldulara Dair", *Belleten*, C 7/S. 17-18, İstanbul 1947, s. 101-157.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.

Yalçınkaya, Alaaddin, "III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri Osmanlı Dış Politikası", *Türkler,* ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 629-640.

Yaman, Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.

Treaty of Karlowitz: (Un)Successful Ottoman Diplomacy and Its Impact on Serbia

Ema Petrović* - Milica Mijatović**

Abstract

The aim of this paper is to present the main subjects of Ottoman diplomacy during the negotiation and signing of the Treaty of Karlowitz in 1699. Two major figures were the Ottoman reis-ul-kuttab Rami Mehmed Pasha and the famous *dragoman* (interpreter) of Greek origin Alexandros Mavrokordatos. It was the first treaty under which terms the Ottoman Empire had lost its territories, but it could also be considered a certain diplomatic success since the border lines were drawn according to the *uti possidetis* principle, which reflected the status quo as it was on the battlefield. Since the Ottomans were defeated in this war, the loss of territories could have been even bigger.

Not only that the Treaty had been signed on the territory of the Republic of Serbia of today (Sremski Karlovci, nearby Novi Sad), but also the major war operations took place on the Serbian territory. First the victories of Austrian forces, and then their retreat and success of the Ottoman army in the seizure and reconquest of Belgrade and Niš, as well as the well-known Big Migration of Serbs in 1690, had theirs consequences not only on the history of Serbia and the Serbian people in the 18th century but also on the course of events that led to the First Serbian Uprising.

Keywords: Ottoman Diplomacy, Reis-ul-Kuttab, Dragoman, Treaty of Karlowitz, The Great Vienna War

* Prof. Dr., University of Belgrade, Faculty of Philosophy, Department of Oriental Studies, Belgrade/SERBIA, emiljkovic.1967@gmail.com ORCID: 0000-0001-8213-0666
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.39
** University of Belgrade, Faculty of Philology

The Ottoman Empire's diplomatic structure was unconventional and differed in many ways from its European counterparts. Traditionally, foreign affairs were conducted by the *reis-ul-kuttab* (chief clerk or secretary of state) who was also responsible for other duties.[1] In 1836, a Foreign Ministry was created. In negotiating the Peace Treaty of Karlowitz (1699), the first peace treaty where the Ottomans took part in negotiations as the defeated side, the most important figures from the Ottoman *diplomatic team* were reis-ul-kuttab Rami Mehmed Efendi and the interpreter (dragoman, tercüman) Alexandros Mavrokordatos, from the prominent Greek Phanariote Family.

The Treaty of Karlowitz as the culmination of the events that took place during the Great Turkish War, in other historiographies also known as The Great Viennese War or in Serbian as Велики бечки рат (Veliki Bečki Rat), introduces us to two crucial figures for the future of the Ottoman Empire in the likes of Rami Mehmed Pasha (1645–1706) and Alexandros Mavrokordatos (1641-1709). These two extraordinary men were tasked with representing the interests of the Ottoman sultan during the peace talks following the ceasefire. However, this quickly proved to be a tremendous diplomatic challenge and no easy feat as the Ottoman Empire faced an unprecedented situation.

The Great Turkish War, which encompasses a number of conflicts between the Holy League of 1684 and the Ottoman Empire that took place over the span of 15 years, is also referred to as *the 14th crusade* since the forces of Christian Europe waged war on the Ottoman Empire in hopes of recovering numerous strategically important territories.[2] The Ottoman forces were evidently defeated and agreed to enter negotiations that had the potential to officially declare that it had lost territories. The Ottoman delegation that was sent to the town of Sremski Karlovci (Karlowitz) in present-day Serbia consisted of Rami Mehmed Pasha, as the representative of the grand vizier Amcazade Huseyin Pasha, and Alexandros Mavrakordatos as the official translator (dragoman).[3]

1 See also Carter Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry", *International Journal of Middle East Studies,* Vol. 1/No. 4, October 1970, pp. 334-357.

2 Selcuk Aksin Somel, *The A to Z of the Ottoman Empire, Vol. 152*. The Rowman & Littlefield Publishing Group, Lahnam/Maryland 2010.

3 Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", *TAD*, Vol. 35/No. 60, 2016, pp. 97-139.

On the Turkish side, the most important negotiator of the Treaty was Rami Mehmed Pasha, a remarkable statesman who held numerous state positions throughout his life. In 1696 he became the reis-ul-kuttab of the Ottoman court which made it possible for him to duly represent the grand vizier at the time. This office of the reis-ul-kuttab, a senior position in the Ottoman bureaucracy, will over time evolve into the position of the minister of foreign affairs. As a bureaucrat of such ranking and calibre, he was given the extremely difficult task of leading the negotiations in Sremski Karlovci. Since the states within the Holy League approached the peace treaty with the uti possidetis principle, the Ottoman Empire attempted to give an answer in the form of the ala halihi principle.[4]

Rami Mehmed Pasha is praised for his diplomatic skills despite the fact the Ottoman Empire could not evade losing its territories. He is regarded as a man of many *firsts* as he could be considered as the first Ottoman Turkish diplomat who sat down to negotiate terms with negative impact on the expansionist ambitions of the Empire. Rami Mehmed Pasha is also the first grand vizier that was appointed from the *kalemiyye* (clerk) class, unlike his predecessors who had a *seyfiyye* (military) background. This crucial promotion to the post of the grand vizier came merely four years after the signing of the Treaty of Karlowitz and it seems as though it set the trend of diplomacy-savvy bureaucrats entering into the highest ranks in the Ottoman state. However, Rami Mehmed Pasha soon understood that he would have to work closely with the Sheikh-ul-Islam (Şeyhülislâm) Feyzullah Efendi, under whose influence Mustafa II remained.[5] Despite this, Rami Pasha was determined to carry out important reforms in the post-war period. Unfortunately, his reign as the grand vizier was cut short due to the so-called Edirne incident (*Edirne Vakası*) of 1703.[6] This incident was in reality a big rebellion of the janissaries, who capitalised on the fact the sultan was not residing in Istanbul, but rather in Edirne, the old capital. Their revolt targeted the Sheikh-ul-Islam Feyzullah Efendi and the sultan himself and came as a direct consequence of the unfavourable terms of the Treaty of Karlowitz. As a result, Sheikh-ul-Islam was killed and sultan Mustafa II was forced to step down together with Rami Mehmed Pasha as his grand

4 Kurtaran, ibid. pp. 97-139.

5 Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi, Vol. III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Istanbul 1991, pp. 247-250.

6 Somel, *ibid*. p. 238

vizier. The pure dissatisfaction of the janissaries with the economic situation in the country resulted in Rami Mehmed Pasha being sent to posts in Egypt, Cyprus, and ultimately Rhodos, where he died in prison.

Most recently, the piece of land he was gifted from Mustafa II was turned into a modern library with a rich catalogue of books. The same area was used for multiple purposes including a military base since the times of Rami Mehmed Pasha, but the brand-new library still carries his name. To the lovers of Turkish divan poetry, this fact should come as a meaningful fulfilment as Mehmed Pasha had an affinity towards the art of poetry. In divan poetry, poets used pseudonyms known as *mahlas*. These pseudonyms were often epithets that would describe one prominent characteristic of its holder. The mahlas Mehmed Pasha used for himself was *Rami* meaning obedient (*itaatkâr*) referring to his unwavering loyalty to the Empire. He is also known to have been a close friend of the brilliant poet Nabi, with whom he went on a hajj to Mecca and Medina. All of Rami Mehmed Pasha's poems are collected in one Divân and his letters are saved in a collection (*Münşeât*). He also wrote about his observations of the peace negotiations during the signing of the Treaty of Karlowitz in a script called *Vakay-i Müsâlaha* (Events of the Peace Making).

The events of the said peacemaking were made possible thanks to the work of Alexandros Mavrakordatos who was introduced into the Ottoman delegation as the official translator (dragoman). Due to his Greek origin, his name can be seen in different sources as either Aleksandır Mavrakordat, Alexandros Mavrakordatos or İskerletzâde Aleksandre (İskender) Mavrakordato as he was known on the Ottoman court. However, his work did not involve only enabling communication between the Ottoman delegation and the representatives of the Holy League, he is also said to have been actively fighting for Ottoman interests. Alexandros was a well-educated man who held degrees in medicine from the famous universities of Padua and Bologna in Italy. The fact that he had acquired degrees at European universities could potentially be attributed to his Phanariot Greek origin.

It was precisely the Treaty of Karlowitz that opened a door of possibilities for Ottoman Greeks to enter the top of Ottoman bureaucracy. Phanariot Greeks represent a group of the 11 most influential families which resided in the Phanar (Fener) neighbourhood of Istanbul. It is exactly in this neighbourhood that the Patriarchal Cathedral Church of St. George, which is located as the seat of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople (*Rum*

Patrikanesi). Therefore, Phanariot Greeks kept a close relationship with the Church. However, contrary to what would be the immediate response to this fact, Phanriots remain loyal to the Ottoman Empire which made it possible for them to reach numerous prestigious government positions. They were said to have been fighting for Ottoman interests, which naturally puts them in conflict with the rest of the Greek population and their ambitions for a national state as they were not fond of the idea of Greek independence. Stojan Novaković (1842 - 1915), one of the most prominent and renowned Serbian historians and diplomats described Phanariots as very gentle people and as alienated aristocrats.[7]

The Great Turkish War (1683-1699) had great consequences not only for the history of the Ottoman Empire but for the history of the whole Europe and Serbia[8] in particular. The war was provoked by the unsuccessful second Ottoman siege of Vienna in 1683, which led, as mentioned, to the formation of the Holy League in 1684 (which included the Habsburg Empire, Poland, and Venetia and two years later the Holy League was joined by Russia), whose armed forces attacked Ottomans on the four different war fronts.[9]

Not only did massive war operations take place in territories inhabited by the Serbian population, but also gave great hope to the Serbs that they could establish, if not a fully independent state, at least a vassal state under Christian Austria. That was the reason why many Serbs who had lived within the waste frontiers of the Ottoman Empire took part in the Austrian troops, along with the Serbs who had already migrated to the Habsburg Empire.[10]

However, short periods of Austrian domination in Serbia (Belgrade was conquered in 1688, and during the next year Niš had fallen into Austrian

7 Dušan Spasojević, *Grčka - Rat Za Nezavisnost, Stvaranje Države i Preporod Nacije, (Greece - The War for Independence, the Creation of the State and the Revival of the Nation)* Čigoja štampa, Belgrade 2021, p. 99.

8 The term Serbia in this paper has been used to annotate the territory of the Republic of Serbia of today. There was no Ottoman Administrative Unit under this name, but the territory of the former Despotate of Serbia (fall under Ottoman domination with the surrender of the capital of Smederevo in 1459) had been divided into several Ottoman administrative units – *sanjaks*.

9 Encyclopedia%20of%20Ottoman%20Empire%20by%20G.%20Agoston%20and%20B.%20Masters.pdf

10 More on Serbia in the eve of the Great Vienna War, see Rajko Veselinović, "Narodnocrkvena i privilegijska pitanja Srba u Habsburškoj Monarhiji 1699-1716" ("National Church and Privilege Issues of Serbs in the Habsburg Monarchy 1699-1716"). *Istorija Srpskog Naroda*, Vol. IV./No.1, Srpska Knjievna Zadruga, Belgrade 1986, pp. 39-54.

hands as well) showed that Habsburg Empire did not have the intention to let the Serbs establish their independent state (not even the vassal one); they just wanted it to go under the Habsburg domination instead of the domination of the Ottoman Empire.[11]

The intentions of Austria were clearly shown in their attitude toward an extremely disputable but important figure, *count* Branković, who can be regarded as the first Serbian diplomat after the fall of the Medieval Serbian State.[12] Djordje Branković was born in a prominent Serbian family in Transilvania. He was born in the town of Ineu, Romania of today, near Arad, on the frontier of Transilvania which was a vassal state to the Ottomans and the region of Banat, which was under full Ottoman domination. He was brought up by his elder brother Simeon, who became the Orthodox Archbishop, thus two of them move to Gyula (Hungary of today), which was at the time administrative, but also the confessional centre of Transilvania (Erdelj). There lived together Hungarians, Germans, Romanians, as well as a small number of Serbs. Regarding their religion, the majority were Protestants (Calvinists), but there were also Catholics and Orthodox Christians. There, he got a good education, since he needed to be prepared for the diplomatic service. He learned foreign languages: Latin, Hungarian, Romanian, Ottoman Turkish and German.[13]

His first diplomatic mission was in 1663 when the Ottomans started their second campaign toward Vienna. He was assigned as an interpreter to the

11 Tatjana Katić, *Osmanskog osvajanje Srbije 1690 Godine*. (*Ottoman conquest of Serbia in 1690*). Serbian Genealogical Center/ Center for Ottoman Studies, Belgrade 2012; Stanovjević, 1974.

12 The historical science has not yet certain about all details regarding Djordje Branković. He claimed to be descendant of the Serbian medieval Branković dynasty, which has never been proved and attempted to organize "free Serbian territory" on the newly conquered Austrian territories in Hungary. However, the Habsburgs were not inclined to his ideas, and first arrested him and later even ended his life. For more details, see: Jovan Radonjić, *Grof Đorđe Branković i njegovo vreme* (*count Đorđe Branković and his time*), Kinq Academy of Sciences, Belgrade 1911; Jelka Ređep, *Grof Đorđe Branković i usmena tradicija. Geneza Hronika grofa Đorđa Brankovića* (*Count Đorđe Branković and orgal tradition. Origin of the Chronicles of Đorđe Branković*), Novi Sad 1936. The newest study on this topic is the article by Siniša Đuričić, "Grof Đodrđe Branković između istoriografije i političkog oportunizma" (*Count Đorđe Branković Between Historiography and Political Opportunism*), *Istorija i Interpretacija. Tumači i Tumačenja Vojvođanske Prošlosti*, ed. Miomir Samardžić, Filozofski Fakultet, Novi Sad 2020, pp. 9-26.

13 Branko Bešlin, *Evgenije Savojski i Njegovo Doa* (*Eugene of Savoy and His Era*). Matica Srpska, Novi Sad 2014, pp. 186-192.

Transilvanian deputy sent to the Sublime Porte. However, the elected deputy died while on the road and Branković although only 18 years old, took his place. He stayed in the Ottoman Empire for a year, and after that had two more missions to Constantinople.[14]

The milestone in his activities presented his journey to Moscow, where with his brother Archbishop Sava was engaged in dialogue with the representatives of Russia. The aim of Russia at the time was to become the protector of the Orthodox population both in the Habsburg and Ottoman Empire and with their help to open to itself the road toward the Black Sea, to the Balkans and Constantinople.[15] After returning from Russia, Đorđe Branković performed diplomatic tasks at the Porte for eight years with shorter interruptions (1699-1677).[16] He became involved in the intelligence network as a double agent; on the one hand, he informed the Porte about the conditions prevailing among the Hungarian emigrants in Transilvania (Erdel), who were opponents of the Habsburgs and Emperor Leopold I. On the other hand, he got in touch with the Austrian envoy and informed him about the plans of the Hungarians and Turks.[17]

In writing, he presented to the Austrian emperor the idea of creating a special territory in the south of Hungary, which would have a similar status to the Military Border in Croatia and which would represent protection against the Ottomans for the Habsburgs, but due to circumstances, that memorandum was sent to Emperor Leopold only in 1683, when Kara Mustafa Pasha had already advanced towards Vienna. In the years that followed, Đorđe Branković had neither the strength nor the power to raise the Serbs in the Banat to revolt, even when the Austrian troops penetrated the region. In 1688, he changed his political course again and decided to turn to Russia for help, although he did not stop negotiations with Leopold.[18]

Where the Austrians were increasingly achieving military successes and approaching Belgrade, Branković tried in every way to organize the Serbs to an uprising. However, at the same time, the mistrust of the Austrian court towards him started to grow. The epilogue is well known. Patriarch Arsenije

14 Bešlin, *ibid*. p. 192.

15 Bešlin, *ibid*. p. 193.

16 For more details, see: Radonjić: 1911; Đuričić, ibid.

17 For more details, see: Radonjić: 1911; Đuričić, ibid.

18 Bešlin, *ibid*. pp. 194-195.

III transferred a certain number (the exact number has not been established in historical science, but the most accurate estimate is that around 80,000 people emigrated) of Serbs, who settled on Austrian territory, without receiving an autonomous region, and Đorđe Branković was arrested. Thus ended the dream of an uprising and a state, a dream that will begin to come true more than a century later, with many struggles, ups and downs, successes, and failures, struggles and negotiations.[19]

After the arrest of Đorđe Branković, the Serbs had not been left with many choices. After the Austrian troops took Belgrade and Niš from the Ottomans, the Ottoman offensive had begun with its full force. They recaptured Niš and then Belgrade, which caused immense fear within the Serbian population since they were immensely supporting Habsburg Empire and even took part in the Austrian military formations. Therefore, the Patriarch of the Peć Patriarchate Arsenije III Crnojević led the Great Migrations of the Serbs in 1690. From Peć through Novi Pazar, the Serbs from the southern parts led by their spiritual leader, came first to Belgrade, where they waited for permission from the Habsburg authorities to cross to their side. They were hoping to be given land to cultivate and live on in exchange for their military services to the Habsburg Empire.

Even that permission had not been given immediately or without hesitation. But Serbs still believed that they would have better living conditions in the Christian Habsburg Empire that in Islamic Ottoman Empire.[20]

According to Gligor Stanojević, no previous Ottoman-Habsburg war had as much importance for the history of the Serbian people, as well as for the two warring parties, as the Great Vienna War. After almost 150 years, Serbia again had become a battlefield and from an internal province of the Empire, it became a border area. Major political changes in Europe also had

19 For more details about the Great Migration see Veselinović, *ibid.* pp. 39-54.

20 The sequence of events that would follow after the Treaty of Passarowitz when Habsburg Empire had occupied northern Serbia, showed that this was not accurate way of thinking. The Austrian rule in Serbia at the time lasted only twenty years until the Treaty of Belgrade in 1739, when Ottoman Empire had reataken that territory. Two years before the Treaaty of Belgrade was signed a delegation of Serbs led by a certain *knez* Petar from Jagodina went to Constantinople to ask from Mahmud I to accept the Serbs as Ottoman subjects again. According to the document kept in the Başbakanlık Archive in Istanbul, the Austrians had been more severe in the confessional policy than the Ottomans. For more details see: Peace of Passarowitz, 1718, ed. C. Ingrao, N. Samardžić and J. Pešelj, Purdue University Press: 2011.

consequences for the further historical development of the Serbian people.[21]

The first peace initiative came as early as 1689 by England and Holland, but then it was abrupted because of the Ottoman offensive and the recapture of Belgrade in 1690. However, the Ottoman defeat at the battle of Szenta in 1697 showed the weakness of the Ottoman army and the urgent need to terminate the war.[22]

With the Peace of Karlowitz, the Ottoman Empire experienced the greatest territorial losses in its history: Austria conquered all of Hungary, without the Banat region, then Slavonia, Srem up to the line Mitrovica - Slankamen, and all of Lika. A large part of the Serbs came under Austrian rule.[23]

In that war, Austria asserted itself as the leading European power in solving the Eastern Question. With the Peace of Karlowitz, the Ottoman withdrawal from Central Europe begins, and its dominance in the Balkans also becomes questionable.[24] However, as stated by Gabriel Agoston: "Despite Istanbul's apparent military weakness and unfavourable diplomatic situation, the Ottoman peace delegation managed to conclude a treaty without further territorial sacrifice, reflecting simply the status quo."[25]

With the first conquers in Serbia, states Gligor Stanojević, Austria showed the true face of the conquerors. Although they were welcomed with joy as a Christian power, as well as because of the large number of prominent Serbs at the Viennese court, the Serbs quickly saw the true face of the new rulers. The aggressive attitude of the Austrians and the absolute rejection of any Serbian autonomous territory even within the Eighth Empire, showed the only Austrian goal: the incorporation of the Serbian territories into their Empire, which they claimed based on the previous possession of the Hungarian crown.[26]

21 Gligor Stanojević, *Srbija u Vreme Bećkog Rata* (*Serbia During the Vienna War*), Nolit, Belgrade 1976, p. 230.

22 Encyclopedia%20of%20Ottoman%20Empire%20by%20G.%20Agoston%20and%20B.%20Masters.pdf

23 Stanojević, *ibid*, p. 230.

24 Stanojević, *ibid*, p. 231.

25 Encyclopedia%20of%20Ottoman%20Empire%20by%20G.%20Agoston%20and%20B.%20Masters.pdf

26 Stanojević, *ibid*. 232.

According to many historians, the Ottoman Empire was already on its way down after the death of Suleiman. After the Peace of Karlovac, difficult days will come for the Ottomans, characterized by internal unrest, changes in the throne, as well as frequent changes of grand viziers.

Since that moment, the perceptions regarding the division of the Ottoman Empire had begun to emerge among the major European powers. This treaty was the beginning of the end of Ottoman rule in Europe, Asia and Africa. However, the Treaty of Karlovci had been just the beginning of the serious deterioration of the "*II Man of the Bosporus*" as the Ottoman Empire had been called by it Western contemporaries.[27]

The treaty of Karlovci had been only an introduction to the period called *Wars for Serbia*, led between the Ottoman Empire and Hapsburg Monarchy in the 18th century. [28] The period of Austrian rule in Serbia (1718-1739) had presented the disconnection in the almost three centuries-long Ottoman rule in this region. The Serbs had greeted the Austrians enthusiastically, convinced that it would have brought many positive changes and contributed to the renewal of the Serbian State. However, the chain of events had shown that the Serbian optimism had not been built on the right premises.

The treaty of Karlowatz was the obvious beginning of the decline of the mighty Ottoman Empire. The Habsburg Monarchy, and even Russia, took over the lead in dealing with issues in South-Eastern Europe.

27 *Istorija Osmanskog Carstva* (*History of the Ottoman Empire*), ed. Robert. Mantran, CLIO, Belgrade 2002; *Istorija Srpskog Naroda*, *Vol. IV/1.*

28 For more details, see: Ema Miljković, "The Habsburg-Ottoman "'Wars for Serbia in the 18th Century: Political Gains and Demographic Consequences", *XI. Balkan Tarihi Kongresi, Balkanlar: Savaş ve Barış I*, ed. Mehmet Yavuz Erler, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, Samsun 2018, pp. 87-95.

BIBLIOGRAPHY

Aksin Somel, Selcuk. *The A to Z of the Ottoman Empire, Vol. 152*. The Rowman & Littlefield Publishing Group, Lahnam/Maryland 2010.

Bešlin, Branko. *Evgenije Savojski i Njegovo Doa* (*Eugene of Savoy and His Era*). Matica Srpska, Novi Sad 2014.

Đuričić, Siniša, "Grof Đodrđe Branković između Istoriografije i Političkog Oportunizma", (Count Đodrđe Branković Between Historiography and Political Opportunism) *Istorija i Interpretacija. Tumači i Tumačenja Vojvođanske Prošlosti*, ed. Miomir Samardžić, Filozofski Fakultet, Novi Sad 2020, pp. 9-26.

Inalcık, Halil. *Osmansko Carstvo: Klasično Doba 1300-1600* (*Ottoman Empire: Classical Age 1300-1600*) Serbian Literary Cooperative, Belgrade 1974.

Istorija Naroda Jugoslavije (*History of the People of Yugoslavia*), Prosveta, Belgrade 1960.

Istorija Osmanskog Carstva (*History of the Ottoman Empire*), ed. Robert. Mantran, CLIO, Belgrade 2002.

Istorija Srpskog Naroda Vol. III/No. 1, (*History of the Serbian People Vol. III/ No.1*), Serbian Literary Cooperative, Belgrade 1993.

Istorija Srpskog Naroda Vol. III/No.2, (*History of the Serbian People Vol. III/ No.2*), Serbian Literary Cooperative, Belgrade 1993.

Istorija Srpskog Naroda Vol. IV/No.1, (*History of the Serbian People Vol. IV/ No.1*). Serbian Literary Cooperative. Belgrade 1993.

Jelka Ređep, *Grof Đorđe Branković i usmena tradicija. Geneza Hronika grofa Đorđa Brankovića* (*Count Đorđe Branković and orgal tradition. Origin of the Chronicles of Đorđe Branković*), Novi Sad 1936.

Jovan Radonjić, *Grof Đorđe Branković i njegovo vreme* (*count Đorđe Branković and his time*), Kinq Academy of Sciences, Belgrade 1911.

Katić, Srdjan, *Jegen Osman-paša* (*Yegen Osman-pasha*), APP, Belgrade 2001.

Katić, Tatjana, *Osmanskog osvajanje Srbije 1690. godine.* (Ottoman conquest of Serbia in 1690). Serbian Genealogical Center/ Center for Ottoman Studies, Belgrade 2012.

Kurtaran, Uğur, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", TAD, Vol. 35/No. 60, 2016, pp. 97-139.

Miljković, Ema. "The Habsburg-Ottoman "'Wars for Serbia in the 18th Century: Political Gains and Demographic Consequences", *XI. Balkan Tarihi Kongresi, Balkanlar: Savaş ve Barış I*, ed. Mehmet Yavuz Erler, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, Samsun 2018, pp. 87-95.

Stanojević, Gligor. *Srbija u Vreme Bečkog Rata* (Serbia During the Vienna War), Nolit, Belgrade 1976.

Spasojević, Dušan, *Grčka: rat za nezavisnost, stvaranje države i preporod nacije*, (*Greece - The War for Independence, the Creation of the State and the Revival of the Nation*) Čigoja štampa, Belgrade 2021, p. 99.

The Peace of Passarowitz 1718, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić and Jovan Pešelj, Purdue University Press, USA 2011.

Veselinović, Rajko "Narodnocrkvena i privilegijska pitanja Srba u Habsburškoj Monarhiji 1699-1716" ("National Church and Privilege Issues of Serbs in the Habsburg Monarchy 1699-1716. Years"). *Istorija Srpskog Naroda,* Vol. IV./No.1, Srpska Knjievna Zadruga, Belgrade 1986, pp. 39-54.

Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi,* Vol. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1991, pp. 247-250.

Zirojević, Olga, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804* (*Serbia under Turkish rule 1459-1804*)*,* Damad, Novo Pazar 1995.

Zirojević, Olga. *Tursko Vojno Uređenje u Srbiji 1459-1683.* (*Turkish Military Organization in Serbia 1459-1683*), Institute of History, Belgrade 1974.

Ara Buluculuk Diplomasisi: Pasarofça Antlaşması'nda Ara Bulucu Devletlerin Rolü ve Babıâli'de Bu Devletler İçin Uygulanan Diplomatik Muamelat*

Uğur Kurtaran**

Öz

Karşılıklı elçilik faaliyetleri, devletlerarası ilişkilerin resmî temsilciler aracılığıyla yürütülmesi sanatı olarak ifade edilen diplomasinin önemli uygulamalarındandır. Dolayısıyla büyükelçiler, devletler arasındaki anlaşmaların imzalanması başta olmak üzere her türlü haberleşme ve temas için kullanılan ve görevlendirilen devlet temsilcileridir. Hatta bu elçiler savaş hâlindeki iki devlet arasında ara buluculuk yaparak barışın sağlanmasında dahi etkili olmuşlardır. 1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı diplomasi literatüründe *tavassut* (ara bulucu) olarak geçen bu kavramın ilk kez kullanıldığı antlaşmadır. Karlofça ile birlikte Osmanlı diplomasisinin vazgeçilmez uygulamalarından biri hâline gelen ara buluculuk uygulaması, 1718 Pasarofça Antlaşması'nda da görülmüştür. İngiliz Büyükelçisi Robert Sutton ve Hollanda Büyükelçisi Jakob Colyer Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik arasında Pasarofça'da bir antlaşmanın imzalanmasında etkili oldular. İlgili süreçte Karlofça'da kurulan bu uygulamanın devamı olarak her iki devlet elçisi de Osmanlı Devleti'ne misafir olarak kabul edilmiş ve tüm masrafları Osmanlı makamları tarafından karşılanmıştır. Nitekim bu durum Osmanlı diplomasisinde yerleşmiş bir uygulama olup herhangi bir antlaşma nedeniyle veya farklı sebeplerle Osmanlı başkentine gelen olağanüstü elçilerin ihtiyaçları Babıâli tarafından karşılanmıştır. Bu araştırmada, İngiltere ve Hollanda'dan gelen iki büyükel-

* Makale 13-14 Nisan 2023 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Dışişleri-Asırların Diplomasi Birikimi" sempozyumunda sözlü olarak sunulan tebliğin genişletilmesinden oluşturulmuştur.

** Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ugurkurtaran@gmail.com ORCID: 0000-0002-6394-408X.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.51

çinin Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasındaki rollerinden ziyade, bunların ara buluculuk amacıyla İstanbul'a gelişi, dönüşü ve antlaşma süresince diplomatik faaliyetleri için Babıâli tarafından yapılan harcamaların miktarı ve niteliği üzerinde durulmuştur. Bu noktada araştırmanın temel sorunsalı, Karlofça Antlaşması ile yapılır duruma gelen ara bulucu temsilcilerin giderlerinin karşılanması uygulamasının Pasarofça Antlaşması'nda nasıl gerçekleştiğini tespit etmektir. Bu nedenle, Osmanlı diplomasisinde aynı amaçla gelen iki farklı devlet temsilcisine Babıâli'de yapılan muameleler ve yapılan harcamalar arasındaki benzerlik ve farklılıkların saptanması ve bunun nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yine bu çalışmada, Osmanlı yönetiminin Pasarofça'daki iki ara bulucu devlet temsilcisine gösterdiği ilgi ve alakanın, bu devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelecekte gelişmesine olumlu/olumsuz etkileri ile yakından ilgilenilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Pasarofça, İngiltere, Hollanda, Diplomasi, Ara buluculuk.

Giriş

Osmanlı diplomasisi, Babıâli'nin diğer devletlerle olan münasebetlerinin derinliklerini inceleyen spesifik bir alandır. Bu alanın kendi içerisinde farklı uygulama alanları olmakla birlikte son yıllarda daha ziyade diplomatların dış tecrübesi, sembolik gücü, ekonomisi, hediyeler, iletişim kanalları ve süreçleri yeni gündemler hâline gelmiştir.[1] *Yeni diplomasi tarihi* şeklinde isimlendirilen bu yaklaşım etrafında, diplomaside aktörlerin rolleri ön plana çıkarken mevcut çalışmaların odağı da bu konulara yönelmiş durumdadır. Elinizdeki makale, diplomasideki bu yeni bakış açısından hareketle kaleme alınmış olup Osmanlı diplomasisine XVIII. yüzyılda Karlofça Antlaşması ile giren *ara buluculuk* (tavassut)[2] kavramının 1718 Pasarofça Antlaşması'nda nasıl işlediği üzerinde tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Nitekim Osmanlı diplomasi literatüründe devletlerarası münasebetler ve elçilik faaliyetleri ile

1 Julia Kellner, "Spionageabwehr in der Frühen Neuzeit Verschlüsselung in der Korrespondenz des Diplomaten Leopold von Talman mit dem Wiener Hofkriegsrat", *Pota K Zgodovinskemu Spoznanju Našega Časa Wege Zum Historischen Erkennen Unserer Zeit,* haz. Sašo Jerše-Filip Draženović, Wien Universität, Ljubljana 2020, s. 130.

2 Tavassut, araya girme, aracılık, ara bulma ve aracılık etme anlamlarına gelmektedir, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 1040; Ara buluculuk, etkileşimde bulunan iki veya daha fazla tarafa genellikle bir sonuç empoze etme yetkisi olmayan üçüncü şahıslar tarafından sağlanan yardım için kullanılan bir ifadedir, James A. Wall vd., "Mediation: A Current Review and Theory Development", *The Journal of Conflict Resolution*, C 45/S. 3, 2001, s. 370.

ilgili çok sayıda çalışma yer almaktadır. Yine makalenin çıkış noktası olan Pasarofça Antlaşması'nı çeşitli açılardan inceleyen önemli çalışmalar vardır. Bunun yanı sıra 1718'de Pasarofça'da Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik arasındaki antlaşmanın icrasını sağlayan ara bulucu devletler olan İngiltere ve Hollanda elçilerinin faaliyetleri ile Babıâli'nin ilgili devletlerin elçileri için yaptığı muameleler, harcamaların miktarı ve niteliği konusunda eksiklik dikkat çekmektedir. Araştırma ilgili alandaki eksikliğe binaen kaleme alınmış olup temel amaç, Babıâli'nin genel elçi kabulleri teamülü dâhilinde ilk kez Karlofça Antlaşması ile birlikte kullanmak zorunda kaldığı ara bulucu devletlerin elçileri için yapılan diplomatik uygulamalar ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen harcamaların 1718 Pasarofça Antlaşması'nda nasıl icra edildiğinin tespitidir. Çalışmada bu amaç dâhilinde öncelikle teorik altyapının oluşturulması açısından Osmanlı Devleti'ndeki genel elçi kabulleri ile Pasarofça Antlaşması ve İngiltere ve Hollanda elçilerinin antlaşmadaki ara buluculuk faaliyetleri ele alındı. Ardından asıl konu olan ilgili elçilerin Babıâli'de ağırlanması ve onlar için yapılan harcamalar, kendinden önce ve sonra benzer amaçlar için gelen elçiler ile mukayese edilmek suretiyle karşılaştırmalı bir bakış açısı oluşturuldu.

Osmanlı Diplomasisinde Elçi Kabulü ve Ara Bulucu Elçiler ile İlgili Uygulamalar

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri ile olan ilişkilerinin artmasının ardından muhatap ülkeler ile diplomatik temaslar ve elçi teatileri bir hayli yoğunlaştı. Bunun sonucunda devletlerarası ilişkilerde uygulamak amacıyla *teşrifat-ı hariciye* denilen bir diplomasi teşrifatı geliştirildi.[3] Bu teşrifat işlemlerine bağlı olarak Osmanlı topraklarına gelen yabancı elçiler için uygulanacak muameleler geleneksel bir düzen içerisinde gerçekleştirilmeye başlandı.[4] Osmanlı diplomasi teşrifatının önemli uygulama alanlarından biri hâline gelen bu elçi kabulleri, gelen elçilerin ülke sınırlarına girişinden itibaren uygulanan ve devletler arasında farklılıklar gösteren bir diplomatik teamüle dönüştü. Bu kabuller ilgili devlet ile dostluk münasebetlerinin yanı sıra muhatap devletin Müslüman veya gayrimüslim olmasına ya da mezhep farklılıkları gibi

3 Mustafa Can, "Elçi Kara Mehmed Paşa Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasi Teşrifatına Dair Bir Analiz", *'Tarihin İzinde Bir Ömür' Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan,* ed. Necdet Hayta vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 241-242.

4 Hacer Topaktaş Üstüner, "Lehistan Elçisi Karol Boscamp Lasopolski'ye Babıali Tarafından Uygulanan Teşrifat ve Kabul (1776-1778)", *Amme İdaresi Dergisi,* C 53/S.1, 2020, s. 61.

dinî, hukuki ve siyasi unsurlara göre değişebilmekteydi.[5] Osmanlı Devleti de uzun süren siyasi tarihinde birçok devletten elçi kabul ederken temelde benzer kaideleri uygulamakla birlikte bazı durum ve şartlara göre farklı tatbiklerde bulunuyordu.[6] Buna göre Osmanlı Devleti'nde ülke sınırlarına giren yabancı devlet elçileri İslami eman anlayışı prensibince misafir olarak kabul edilirken elçilerin yollardaki güvenliği sağlanır ve elçilerin Osmanlı sınırlarına girişinden itibaren ihtiyaçları Babıâli tarafından karşılanırdı.[7] Gelen yabancı devlet elçisi eğer daimî statüde ise Osmanlı yönetimi elçinin sadece Osmanlı sınırlarından itibaren İstanbul'a gelinceye kadar yol masraflarını karşılıyordu ancak gelen elçi geçici bir statüde ise onların Osmanlı sınırlarına girişlerinden itibaren tüm harcamaları Babıâli kalemleri tarafından karşılanırdı.[8] Tayinat sistemi[9] olarak adlandırılan bu sistemde elçilere verilen tayinatlar, elçilerin fevkalade (geçici) ve mukim (daimî) elçi olma durumuna göre değişebilmekteydi. Mukim elçilere fevkalade elçilere göre daha az tayinat ödeneği veriliyordu. Ayrıca ünvanı ve statüsü aynı olan devlet elçilerine bir önceki elçi nazarından tayinat ödemesi yapılıyordu. Elçinin maiyetindeki kişi sayısı tayinat miktarının belirlenmesinde etkili değildi.[10] Makalenin ilerleyen bölümlerinde belirtildiği üzere bu teamüller ara bulucu elçiler için de uygulanıyordu. Babıâli'ye gelen elçiler için yapılan ödemelerin bir kısmı mirî hazineden ödeniyor, bir kısmı ise elçilerin geçtiği güzergâhtaki yerel halktan vergi karşılığında (ayni surette) alınıyordu. Yabancı devlet elçisinin mihmandarlar nezaretinde Osmanlı sınırında karşılanmasından İstanbul'a kadar süren yolculuğu için yapılan ödemelere *yol baha* denilirdi. Yine elçilere Payitaht İstanbul'da kaldıkları süre boyunca *tayinat* veya *nafaka baha* gibi ödemelerin yanı sıra, onların ikametleri için tahsis edilen yalı ve konakların

5 Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* C 37/S. 63, s. 2018, s. 341.

6 Topaktaş Üstüner, agm., s. 60.

7 Şerafettin Turan, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren İran Elçilik Hey'eti Masraf Defteri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* C XXII/S.1-2, Ankara 1964, s.119; Mehmet İpşirli, "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XI, İstanbul 1995, s. 8.

8 İzzet Sak, "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,* S. 16, 2006, s.119-120.

9 Tayinat sistemi, Osmanlı Devleti'ne gönderilen yabancı elçilerin günlük yiyecek içecekleri ile ulaşım ve bazılarının kira ve mefruşat gibi masraflarının 1794 yılında sistemin kaldırılmasına kadar Osmanlı hazinesinden ödenmesine verilen isimlendirmedir, Hacer Topaktaş Üstüner, "Babıâli'nin Tayinat Uygulamalarında Avusturya Elçileri (18. Yüzyıl)", *Near East Historical Review,* 11/2, Nisan, 2021, s. 2.

10 Topaktaş Üstüner, agm., s. 4.

kirası için *hane icaresi* adı altında da ödemeler yapılırdı. Böylece Osmanlı sınırından itibaren ihtiyaçları temin edilen elçiler, kalacakları süre boyunca ikamet edecekleri konaklarına götürülürdü. Burada birkaç gün dinlenen elçiler, görevlerinin en önemli kısmı için hazırlıklara geçer ve önce sadrazam, ardından padişah tarafından kabul edilirdi. Elçilere padişahın huzuruna girmeden önce divanda ziyafet verilir ve çeşitli hilatler giydirilirdi. Genellikle yeniçerilere ulufe dağıtımının yapıldığı salı günü gerçekleştirilen bu kabulün ardından, alay eşliğinde konaklarına dönen elçiler, kaldıkları süre boyunca çeşitli ziyaretlerde bulunurlardı. Bu şekilde teşrifati bir süreç içerisinde görevlerini icra eden elçiler, görev sürelerinin bitiminde İstanbul'dan ayrılmak için padişahtan dönüş izni isterlerdi. Osmanlı diplomasi literatüründe *veda ziyareti* olarak adlandırılan bu izin için bir kez daha padişahın huzuruna kabul edilen elçilere padişah tarafından dönüş izni ile birlikte, kendi hükümdarlarına götürecekleri bir mektup ve değerli hediyeler verilirdi. Böylece elçilik vazifesi sona eren yabancı devlet temsilcileri kendi ülkelerinin sınırına kadar mihmandarlar eşliğinde getirilirken, gelişte olduğu gibi buraya kadar tüm masrafları Babıâli tarafından ödenirdi. Osmanlı görevlilerinin refakati, ilgili devletin sınırına geldiğinde sona ererken, buradan sonra kendi resmî görevlileri tarafından karşılanan elçiler ülkelerine dönerlerdi.[11]

Görüldüğü üzere Osmanlı diplomasi teşrifatında yerleşen bir kaide olarak gelen yabancı devlet elçileri statik olmamakla birlikte birtakım ritüeller dâhilinde ağırlanmış ve gerekli ihtiyaçları Babıâli yönetimi tarafından karşılanmıştır. Bu noktada mevcut konu özelinde süreci değerlendirdiğimizde Osmanlı Devleti'nde ilk kez Karlofça Antlaşması ile birlikte ortaya çıkan ara bulucu devlet kullanma ihtiyacı, bundan sonraki süreçte zorunluluğa bağlı diplomatik bir teamüle dönüşmüştür.[12] Aslında ilgili durum Babıâli'nin ilk

11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 281-296.

12 İlgili süreci Pasarofça Antlaşması'nın Osmanlı diplomasisinde ortaya çıkardığı değişimler üzerinden değerlendiren Fatih Yeşil, Osmanlı yönetiminin kaybettiği savaşların ardından bu şekilde bir strateji geliştirdiğini ve kendisinden yana ara buluculuk yapabilecek güçlü bir Avrupa devletinden yardım almaya çalıştığını ifade etmektedir. Bu noktada ilgili tarihlerde İngiltere uluslararası konjonktürde Osmanlı Devleti için diplomatik yardım alınabilecek en iyi seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim İngiltere, İspanya Veraset Savaşları'nın sona ermesiyle 1713'de imzalanan Utrecht Antlaşması'ndan sonra Cebelitarık Boğazı'nı kontrol etmeye başladı ve Akdeniz hâkimiyeti açısından oldukça önemli bir adım attı. Bu çerçevede İngiltere için Babıâli'ye yapılacak diplomatik bir yardım siyasi hedeflerini gerçekleştirmek adına önemli imkânlar sağlayacaktır, Fatih Yeşil, "Pasarofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasisindeki Değişim", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 104-105.

kez diplomatik açıdan prestij kaybına uğradığı ve buna bağlı olarak ilk kez tarafsız bir bölge olan Zitve Boğazı'nda imzaladığı Zitvatorok Antlaşması sürecine benzetilebilir. Nitekim 1606 tarihinde imzalanan Zitvatorok Antlaşması'nın ardından, antlaşmaları kendi sınırlarına taşıyamayan Osmanlı Devleti, 1664 Vasvar, 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça gibi ilerleyen yıllarda yine tarafsız bölgelerde antlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştır. Bu açıdan bakıldığında süreç, Osmanlı diplomasi anlayışında yaşanan önemli bir prestij kaybı şeklinde değerlendirilebilir.[13]

Karlofça'da ilk kez uygulanan ara buluculuk sistemine bağlı olarak İngiltere'nin İstanbul elçisi William Paget (1637-1713)[14] ile Hollanda elçisi Kont (Graf) Jacobus Colyer (Jacob Colyer) (1657-1725)[15] antlaşmanın imzalanmasında etkili oldu. Kampman, Colyer'in Karlofça'daki ara buluculuğundan oldukça memnun kalan İmparator'un kendisine kontluk payesi verdiğini belirtmektedir.[16] İlgili tarihlerde Habsburgların Fransa ile olan münasebetlerinin yanı sıra, İngiltere ve Hollanda'nın Fransa'ya karşı takındığı tavrın, bu iki devletin Habsburglar ve Osmanlılar arasında bir barış yapılması konusunda ara buluculuk yapmasına neden olduğu düşünülmektedir.[17] Bu açıdan İngil-

13 Uğur Kurtaran, *Sultan II. Mustafa (1695-1703),* Siyasal Yayınevi, Ankara 2017, s. 517-518.

14 F. Monika Molnar, "Der Friede von Karlowitz und das Osmanische Reich", *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit,* Steiner, Stuttgart 2013, s. 197-220.

15 2 Şubat 1657'de Lahey'de (Den Haag) dünyaya gelen Colyer, en az sekiz kardeşe sahip olup 18 Şubat 1657'de Lahey'de Waalsche Kerk Kilise'sinde vaftiz edildi. Babası Justinus Colyer'in 21 Temmuz 1667'de İstanbul'a daimî Hollanda elçisi olarak görevlendirilmesinin ardından 1668'de İstanbul'a taşındı. Baba Colyer'in elçiliği sırasındaki faaliyetleri ile Hollanda'nın Babıâli'den elde ettiği kapitülasyonların daha etkili olmasını sağladı. 1683'de Justinus Colyer'in kendi isteği ile Hollanda'ya dönmesi üzerine oğlu Jacobus'un selefi olarak İstanbul'da kalması kabul edildi. Babasının 1682'de ölümü üzerine 29 Kasım 1684'de mukim elçi olarak resmen atanan Colyer'in 18 Haziran 1686'da İstanbul'daki törensel alayı gerçekleşti. Ardından 1688'de Babıâli tarafından resmen Hollanda elçisi olarak kabul gördü ve ilgili görevi 6 Mart 1725'teki ölümüne kadar sürdürdü. Bu şekilde 11 yaşında geldiği İstanbul'da uzun yıllar kalan Colyer, Osmanlı payitahtında görev yapan tüm elçiler arasında *en bilge ve medeni* olanı şeklinde anılmaktadır, Hüseyin Onur Ercan, *Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2019, s. 45-46, 48; Molnar, agm., s. 197-220.

16 A. A. Kampman, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hollandalılar", *Belleten,* C23/S. 91, 1959, s. 518-519.

17 İngiltere ve Hollanda'nın Karlofça Barışı öncesinde de Osmanlı Devleti adına ara buluculuk girişimleri olmuştur. Nitekim 1652 yılında İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında ara buluculuk teşebbüsünde bulundu. Aynı şekilde II. Viyana Kuşatması ile başlayan uzun savaşlar döneminde de 1692 yılında İngiliz ve Felemenk elçileri barış için ara buluculuk faaliyetlerinde bulunmuşlar, fakat bu teşebbüslerinde başarılı olamamışlardır, bk. Hakan Yazar, *2 Numaralı Mora Ahkâm Defterine Göre; Osmanlı*

tere ve Hollanda[18], bir yandan Osmanlı Devleti'nden daha önceki yıllarda aldıkları ticari kapitülasyonları devam ettirmek isterken, diğer yandan da Ryswick Antlaşması (1697) ile sona eren Dokuz Yıl Savaşları'ndan (1688-1697) sonra Batı'da sağlanan barış sürecinin Doğu'da da devam ettirilmesini amaçlıyordu.[19] Bu konuya Karlofça Antlaşması'yla ilgili özgün makalesinde değinen Ali Yaycıoğlu, antlaşma sonrası tarafların hiçbirinin zaferle çıkmadığını belirtirken, antlaşmanın mimarları İngiltere ve Hollanda'nın sürecin başlıca kazananları olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim bu iki ülkenin antlaşma sırasındaki ara buluculuk faaliyetleri, nüfuz alanlarının Osmanlı Akdeniz'inde genişlemesini sağladı.[20] Aslında iki devletin Karlofça sonrası edindiği kazanımlar, bundan sonraki süreçte gönüllü ara bulucu olarak devreye girmelerindeki temel etkendir. Cevdet Küçük'e göre, Hollanda'nın ilgili tarihlerde dış politikadaki temel amacı, Osmanlılar ile Habsburglar arasında barış tesis etmek suretiyle, Habsburg İmparatorluğu'nu Fransa'ya karşı müttefik olarak tutmaktır. Ayrıca savaşların devam etmesi Holanda'nın Akdeniz ticaretini olumsuz yönde etkileyecektir. Tüm bu sebeplerden dolayı, Hollandalılar, XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin savaş hâlinde bulundukları devletler arasında ara buluculuk yapmaya devam etmişlerdir.[21] Benzer şekilde İngiltere de ilk olarak XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlılar ile Lehistan arasında talip oldukları ara buluculuk faaliyetlerini 1699 Karlofça Antlaşması'nda hayata geçirdi. Özcan'a göre, William Harborne'den beri devam eden İngiliz elçilerinin ara buluculuk konumları Osmanlı diplomasi tarihinde giderek bir gelenek hâline gelirken, zaman zaman da bir dayatma

İmparatorluğu'nda İngilizler (1717-1750), Yıldırım Bayezid Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 10. İlgili tarihlerde İngiliz ve Hollanda elçilerinin ara buluculuk rollerinde başarılı olamamasının temel sebebi, uluslararası konjonktüre bağlı olarak taraf devletlerin antlaşma yapma konusundaki isteksizlikleridir. Metin üzerinde ifade edildiği üzere Karlofça ve Pasarofça sürecinde ise savaşın her iki tarafı da çeşitli sebeplerden dolayı antlaşmaya hazır durumda idiler.

18 Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye 1580 ve 1597 tarihlerinde; Hollanda'ya ise 1612'de ticari imtiyazlar verildi, Uğur Kurtaran, "I. Mahmud Dönemi'nde Avrupalı Devletler ile Yapılan Ticaret Antlaşmaları ile Verilen İmtiyazlara Dair Değerlendirmeler", *OTAM*, 41, Bahar 2017, s. 222.

19 Derya Deniz, *Reisü'l-Küttâb Rami Mehmed Efendi'nin Sulhnâmesi (Vekâyi-i Müsâlaha) Tahlil ve Metin,* Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 22, 25.

20 Ali Yaycıoğlu, "Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar,* S. 18, Güz 2021, s.30.

21 Cevdet Küçük, "Hollanda", *DİA*, C 18, İstanbul 1998, s. 224.

noktasında Babıâli'nin sonuna kadar devam etti.[22] Nitekim İngilizler 1580 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti ile aktif bir ticari faaliyette bulunurken[23], ikili ilişkileri engelleyecek askerî ve siyasi gelişmeleri yakından takip etmek suretiyle bu girişimleri ortadan kaldırmak için faaliyetlerde bulundu. Tüm bu sebeplerle Karlofça'da ara buluculuk faaliyetlerinde bulunarak antlaşmanın imzalanmasına önemli katkı sağlayan İngiltere'nin bu uğraşı şüphesiz kendi menfaatleri gereğiydi. Bu konuda Karlofça'nın ara bulucusu İngiliz diplomat Paget, Londra'ya yazdığı rapordaki ifadesinde 1699'da imzalanan antlaşmanın bundan sonraki süreçte Levant Kumpanyası'na olumlu yansımalarının olacağını ifade etmektedir. Benzer şekilde Pasarofça sürecinde İngiliz temsilcisi Edward Wortley-Montagu da İngiliz siyasetçi Joseph Addison'a gönderdiği mektupta Osmanlı Devleti adına ara buluculuğun, ara buluculuk yapan devlete nasıl bir ticari ayrıcalık kazandırdığını Osmanlıları tanıyan herkesin bildiğini ifade ediyordu. Yine İngiltere ve Hollanda'nın sadece kendi ticari menfaatleri için değil, aynı zamanda daha geniş kapsamlı bir siyasi anlayışı temsil ederek Avrupa'nın yeni düzeninde Güçler Dengesi'nin (Balance of Power) oluşması amacıyla Avrupa siyaset ve diplomasisinde yer almak istedikleri söylenebilir.[24] Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren dış politikasını Avrupa'daki güçler dengesinin korunması üzerine kuran İngiltere, bu dengenin önemli unsurlarından biri olan Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması ile yakından ilgileniyordu.[25] Bu noktada konumuza dönersek, Karlofça'da uzun süren müzakereler sırasında ilk kez ara bulucu kullanan Osmanlı Devleti, ara bulucu bu devletlerin tayinatlarını karşılamak suretiyle, ihtiyaçlarının temini için erzak ve harcırahlar verirken,[26] hem Osmanlı elçilerinin[27] hem de ara bulucu elçilerin nakil vasıtalarını da temin etti.[28] Nitekim Karlofça Antlaşması'nın mimarı olan Râmi Mehmed Paşa'nın Sulhnamesi'nde ara bulucu devlet elçilerine iyi

22 Azmi Özcan, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", *DİA,* C 22, İstanbul 2000, s. 303.

23 Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 17-18.

24 Ercan, *agt.,* s. 68-70.

25 Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841),* Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s.16.

26 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Hariciye (İE.HR), 5/523; 4/384; 5/523; BOA, Ali Emiri, Mustafa II (AE.SMST.II), 106/11533.

27 BOA, İE.HR, 6/566; 6/567, 1-6; 6/537; 6/593.

28 BOA, İbnü'l Emin Adliye (İE.ADL), 5/312.

davranılmasına ve ağırlanmasına dair ifadelerin varlığı dikkat çekmektedir.[29] Râmi Mehmed Paşa'nın ara bulucu elçilere davranış ve ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili bu hassasiyetinin, antlaşma sürecinde Babıâli'nin bu devletlerin kefaletlerine olan ihtiyacından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nitekim daha önce belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti'nde gelen elçiler misafir statüsünde değerlendirilmekte ve onların ihtiyaçları karşılanmaktaydı ancak, bu durumun her dönem ve gelen her elçi için geçerli bir kaide olduğu söylenemez. Burada yaşanan pek çok değişkenin elçilerin gerek karşılanması gerekse ağırlanması gibi birçok unsuru olumlu veya olumsuz yönde etkilediği düşünüldüğünde, Babıâli'nin ara bulucu elçilere olan bu tavrını, temel ihtiyaçlarına bağlamak ve ilgili devletleri *muamele-i dostî* statüsünde değerlendirdiğini ifade etmek mümkündür. Karlofça'da ilk kez ara bulucu devlet kullanan Osmanlı Devleti, ilgili devletlerin elçilerinin masraflarını karşılamak suretiyle bundan sonraki süreçte yerleşecek/gelenek hâline gelecek olan bir diplomasi kaidesi oluşturmuş oldu. Nitekim Karlofça Antlaşması sonrasında ilgili yüzyılda yapılan birçok antlaşmada ara bulucu kullanan/kullanmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bu devletlerin temsilcilerinin giderlerini karşılamak suretiyle bu yönde gelişecek olan bir teamülü başlatmış oldu. Bu noktada Osmanlı Devleti, ilk olarak 1711'de Prut'ta,[30] daha sonra onun temdidi niteliğindeki 1712 Edirne Antlaşması'nda İngiltere ve Hollanda elçilerinin[31] ara buluculuğunu bir kez daha kullandı.[32] Ardından konumuzu oluşturan Pasarofça Antlaşması'nda ara bulucu kullanan Babıâli, ara bulucu devletlerin tayinatlarını karşıladı. Benzer şekilde Pasarofça Antlaşması sonrasında 1724 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında İran topraklarının paylaşımını içeren İstanbul Antlaşması'nda İngiltere ve Hollanda elçilerinin ara buluculukları kullanıldı. 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ara buluculuk için faaliyet yürüten Habsburg temsilcisi Leopold von Talman'ın ardından, Belgrad Antlaşması'nın imzalanmasında oldukça etkili olan Fransız elçisi Marquis Louis Sauveur de Villeneuve'nin masrafları da Osmanlı Dev-

29 Deniz, *agt.,* s. 85.

30 Prut Antlaşması'nda ara bulucu elçi olarak Hollanda elçisi Jacobus Colyer ile Robert Sutton kullanıldı, Ercan, *agt.,* s. 47, 51.

31 Marloes Cornelissen, *The World of Ambassador Jacobus Colyer: Material Culture of the Dutch 'Nation' in Istanbul During the First Half of the 18th Century*, Sabancı Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 132.

32 BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS. NMH.d.), 6, s. 231-235, hk. 142; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler,* C 12, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.485.

leti tarafından karşılandı. Buna göre Fransız elçisine günlük 98 kuruş tayinat bahası ile 8,5 kuruşluk hane kirası verilirken, bu miktarın yetmemesi üzerine tayinat ve hane kirası günlük 130 kuruşa çıkarıldı.[33] Yine Villeneuve'nin takriri ile yaklaşık bir aylık tayinatı için kendisine 4.500 kuruş ödendi.[34] Babıâli'nin antlaşmalar için ara bulucu kullanımı yüzyılın geri kalanında da devam etti. Bu çerçevede Osmanlı Devleti 1774 Küçük Kaynarca,[35] 1791 Ziştovi[36] ve 1792 Yaş antlaşmalarında[37] da İngiltere, Hollanda, Avusturya ve Prusya gibi devletlerin ara buluculuklarından istifade etti.[38] İlgili gelişmeler Devlet-i Âliyye'nin Karlofça Antlaşması'yla birlikte değişen yeni dış politikası ve diplomasi anlayışı ile ilgili bir durum olup yeni yüzyılda Osmanlı Devleti, rakip devletlere karşı çeşitli ittifaklar kurma stratejisi takip etti.[39] Nitekim XVIII. yüzyılda, Osmanlı Devleti İsveç ile bir ticaret (1737);[40] bir dostluk ve bir de ittifak antlaşması (1740) imzalarken;[41] aynı tarihte Fransa'ya verilen tarihî kapitülasyonlar süresiz hâle getirildi.[42] Benzer şekilde 1740 yılında Sicilyateyn Krallığı ile bir ticaret antlaşması imzalanırken, 1747 yılında ise Toskana Dükalığı ile 17 maddeden oluşan bir antlaşma imzalandı.[43] XVIII. yüzyılın ikinci yarısında aynı politikasını devam ettiren Osmanlı Devleti'nin 1761 yılında Prusya ile bir ticaret antlaşması,[44] 1789'da İsveç[45] ile 1790 yılında da Prusya[46] ile birer ittifak antlaşması imzaladığı bilinmektedir.

33 BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 99/4945.

34 BOA, C.HR, 46/2262.

35 Antlaşma ile ilgili bk. BOA, Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVNS.DVE.d) Rusya Ahidname Defteri, 83/1, s. 142-152; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA,* C 26, İstanbul 2002, s. 524-527.

36 Bk. Kemal Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", *DİA,* C 44, İstanbul 2013, s. 467-473.

37 Bk. Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *DİA,* C 43, İstanbul 2013, s.343-347.

38 BOA, C.HR, 43/2125.

39 İlgili sürecin detaylı bir analizi için bk. Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", s.470-502.

40 Bk. BOA, A.DVNS.NMH.d. 7, s. 438-447.

41 BOA, A.DVNS.DVE.d. 49/1, s. 32-34.

42 BOA, Fransa Ahidname ve Nişan Defteri, A.DVNS.DVE.d. 29/4, s. 1-32.

43 Kurtaran, "I. Mahmud Dönemi'nde Avrupalı Devletler", s. 219-256.

44 BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, (HH), 298/K; BOA, A.DVNS.NMH.d., 8, s. 432-435.

45 BOA, A.DVNS.NMH.d. 4, s. 30-33.

46 BOA, A.DVNS.NMH.d. 9, s. 248-253.

Pasarofça Antlaşması ve Ara bulucu Devletlerin Rolü

Pasarofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda Karlofça Antlaşması'yla girilen yeni sürecin bir devamı niteliğinde Avusturya ve Venedik'le yaşanan askerî sürecin ortaya çıkardığı diplomatik bir gelişmedir. Nitekim ilgili yüzyıla Karlofça (1699) ve İstanbul Antlaşması'nda (1700) yaşadığı kayıpların telafisi amacı ile giren Osmanlı yönetimi, 1711 Prut Savaşı'nda Rusya karşısında bu amacına ulaştı.[47] Prut'ta kazanılan bu başarının ardından Rusya'dan Azak ve çevresini geri alan[48] Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması'na aykırı faaliyetleri gerekçesiyle 7 Aralık 1714'te Venedik'e savaş açtı.[49] Güner Doğan'a göre asıl amacı Venedik'i Balkanlardan tamamen atmak olan[50] bu savaşta Osmanlı kuvvetlerinin saldırısı ile Mora Venediklilerden alındı.[51] Yeni gelişmeyi Habsburg Monarşisi'ne bildiren dönemin sadrazamı Damad Ali Paşa, Venedik'in Karlofça Antlaşması'nın şartlarına uymadığını belirtirken, taraflar arasında çıkacak bir savaşta Habsburg yönetiminin tarafsız kalması istendi.[52] Bu konuyla yakından ilgilenen Osmanlı yönetimi Venedik'e açılan bu savaş sırasında Habsburg tarafından emin olmak adına 1715 yılında Habsburg Başvekili Prens Eugen'e hitaben kaleme alınan bir nâme-i hümâyûnu Müteferrika İbrahim Ağa aracılığıyla Viyana'ya gönderdi.[53] Fakat Babıâli yönetiminin yoğun gayretlerine karşın,

47 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 275-280.

48 M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *DİA,* C 2, İstanbul 1985, s.35.

49 Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli,* C II. haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 887.

50 Güner Doğan, "Balkanlarda Bir Osmanlı Muhaddidi: Mevkufâtçı Siyahi Hacı Mehmed Efendi, Mektupları ve Son Osmanlı-Venedik Sınırı (1718-1721)", *Doğu Batı*, S. 91, 2019, s. 41.

51 Râşid Mehmed Efendi, *age.,* s. 915; Mustafa Öksüz, *Şem'danizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlili ve Tenkidi Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 310.

52 Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname (Tahlil ve Metin) (1106-1133/1695-1721)* haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 826.

53 Baron Joseph Von Hammer Pursgtall, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C 7, haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2010, s. 1987; Uğur Demir, "1716'da Avusturya'ya Savaş İlanı ve Fransa Elçilik Tercümanı Benjamin Brue Suikastının Perde Arkası", *Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı,* KTB Yayınları, İstanbul 2013, s. 415; Ercan, *agt.,* s. 7-8; Marija Kocić, "Mletačko-austrijski savez iz 1716. godine u svijetlu engleskih izvora", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU,* 32, 2014, s. 136.

süreçle ilgili 2 Nisan 1716'da bir manifesto ile cevap veren Habsburglar,[54] Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik ile 13 Nisan 1716'da bir ittifak antlaşması yaptı.[55] Özcan'a göre, bu durum 20 Mart 1684'te yapılan Kutsal İttifak'ın yenilenmesini içeren bir gelişmedir.[56] Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması'nı ihlal ettiği gerekçesiyle aldığı yerleri Venedik'e iade etmesini isteyen Habsburglardan gelen bu dikte karşısında tavrını değiştirmeyen dönemin padişahı III. Ahmed, Avusturya'ya savaş açtı.[57] Konu ile ilgili Özcan, Osmanlı Devleti'nin İspanyol Veraset Savaşları'ndan (1701-1714) yorgun çıkan Habsburglardan Karlofça Antlaşması'nın rövanşını almak istediğini belirtmektedir. Bu sebeple Babıâli yönetimi tarafından İngiltere ve Hollanda elçilerinin barış teklifleri reddedildi.[58] Bu bilgiler ara bulucu devletlerin daha savaş başlamadan önce tavassutluk için teklifte bulunduklarını göstermektedir. Nitekim, 1715 yılı Eylül ayında Viyana'daki İngiliz maslahatgüzârı Sir Luke Schaub tarafından, o dönemde İngiltere'nin dış politikasını belirleyen Lord Townshend'e 14 Eylül 1715'te bir mektup yazılarak, Viyana Sarayı'nda savaş ve barış yanlısı iki grup bulunduğu ve İngiltere Kralı'nın müdahalesiyle savaşın engellenebileceği belirtildi. Bunun yanı sıra İngilizler, İstanbul'daki elçileri Sir Robert Sutton (1671/2-1746)[59] aracığıyla, Osmanlı

54 Demir, agm., s. 416.

55 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C 5, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 357; Karal, ilgili ittifakın 15 Nisan'da yapıldığını belirtmektedir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar),* C V, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 110.

56 Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *DİA,* C 34, İstanbul 2007, s. 178.

57 Özcan, agm., s. 177-181; Jovan Pesalj, "1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Habsburg-Osmanlı İlişkileri", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 45; Jorga'ya göre, Osmanlı Devleti, Hollanda temsilcisi Colyer ve İngiliz elçisinin itirazlarına dikkat etmeden Avusturya'ya meydan okudu, bk. Nicolai Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C IV, haz. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 281.

58 Özcan, agm., s. 178.

59 Babası ile aynı ismi taşıyan Sör (Sir) Robert Sutton, 1671/72'de doğmuş olup diplomat ve siyasetçi kimliği ile bilinmektedir. Çocukluk eğitimini Londra'da tamamlayan Sutton, 1694'te İngiltere'nin Viyana'daki yeni elçisi olarak görevlendirilen kuzeninin maiyetinde papaz olarak Viyana'ya gitti. 1697'de sefaret sekreteri olarak tayin edilen İngiliz temsilcisi, aynı yıl İngiltere'nin Viyana'daki temsilcisi olarak atandı. Ardından kuzeni Lexington'un nüfuzunu kullanmak suretiyle 5 Aralık 1700'de İngiltere'nin İstanbul daimî elçisi olarak görevlendirildi. Bu tarihten itibaren 17 yıl kadar (1717) mukim elçilik görevini sürdürdü. İlgili tarihte ülkesine dönmek için harekete geçen ve 17 Eylül 1717'de Viyana'ya gelen Sutton, ikinci murahhas Abraham Stanyan ile birlikte Pasarofça'da ara buluculuk vazifesi ile görevlendirildi. 27 Kasım'da yeni göreviyle ilgili itimatnamesi eline ulaşan İngiliz

Devleti'ni Venedik'e karşı açtıkları savaşı sonlandırmaya çalıyordu. Bununla ilgili olarak İngiliz elçisi, 12 Haziran 1715'te Londra Sarayı'na gönderdiği mektupta, Hollanda ile birlikte hareket edilmesi durumunda savaşın sona erdirilebileceğini ifade etti. İngiltere temsilcisinin bu faaliyetlerine karşılık Hollanda'nın İstanbul'daki temsilcisi Jacobus Colyer harekete geçmek suretiyle, Osmanlı sadrazamı Damad Ali Paşa ile barış için ara buluculuk teşebbüsünde bulundu. Fakat sadrazam tarafından geri çevrilen Colyer, bu defa İngiliz elçisi Sutton ile birlikte sadaret kaymakamı Çerkez Mehmed Paşa'ya başvurduysa da yine olumsuz cevap aldı. Aynı tarihlerde Fransa'nın Babıâli'deki elçisi Marki de Bonnac tarafından Venedik ile bir barış yapılması teklifi de Osmanlı yönetimi tarafından reddedildi.[60] Bu bilgiler Osmanlı yönetiminin savaşın başlarında ara bulucu devletlerin barış tekliflerini reddettiğini göstermektedir.

Bu şekilde yeniden iki cepheli bir savaşa giren Osmanlı Devleti, savaşta beklediği başarıyı gösteremedi ve Habsburg kuvvetleri karşısında Varadin'de ağır bir yenilgiye uğradı.[61] Savaş sırasında dönemin sadrazamı Damad Ali Paşa'nın Petervaradin'de şehit düşmesi Osmanlı ordularının daha fazla dağılmasına ve III. Ahmed'in Korfu Kuşatması'nı kaldırmasına neden oldu. Osmanlı merkezinde Ali Paşa'dan sonra sadarete getirilen Arnavut Halil Paşa ve Kayserili Mehmed Paşa da Habsburglar karşısında başarılı olamadı.[62] Aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine Babıâli ile Habsburglar arasındaki savaşın

elçisi, 15 Mayıs 1718'de Pasarofça'ya geldi ve yaklaşık 4 ay müzakerelerde bulunduktan sonra 4 Eylül 1718'de ayrılarak, Viyana üzerinden İngiltere'ye döndü; bk. Ercan, *agt.,* s. 49-51; 1702-1717 yılları arasında İstanbul'da elçilik görevinde bulunan Sutton, Rhoads Murphey'in ifadesiyle, Osmanlı politik ve geleneksel durumuna hâkim olmasının yanı sıra, Osmanlı devlet görevlilerinin davranışlarını ve karakterini de iyi bilen bir diplomattır, bk. Rhoads Murphey, "Twists and Turns in the Diplomatic Dialogue: The Politics of Peacemaking in the Early Eighteenth Century", *The Peace of Passarowitz, 1718*, ed. Charles Ingrao-Nikola Samardžić vd., Purdue Üniversitesi, Indiana 2011, s. 88'den aktaran, Güner Doğan, "İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* haz. Gültekin Yıldız, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s.118; Berridge, Robert Sutton'un kariyerinde Osmanlılar için üç kez ara buluculuk faaliyetinde bulunduğunu belirtmektedir. Bunların ilki Nisan 1712'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleştirilirken, ikincisi Haziran 1713'de Rusya ile yapılan kesin antlaşmadır. Üçüncü ara buluculuk faaliyeti ise 1718'de Osmanlı Devleti Avusturya arasındaki Pasarofça Antlaşması'dır, bk. G.R. Berridge, *British Heads of Mission at Constantinople 1583-1922,* Self-Published, 2020, s. 6.

60 Ercan, *agt.,* s. 9-10.

61 Jorga, *age.,* s. 285; Hammer, *age.,* s. 1992-1994; Karal, *age.,* s. 118-122.

62 Aktepe, agm., s. 36.

sona erdirilmesi için İngiltere, Hollanda ve Fransa temsilcileri ara buluculuk için faaliyetlere geçti.[63] Bu noktada ilk olarak Robert Sutton'un yerine İngiltere'nin İstanbul'a elçi olarak görevlendirdiği Sir Edward Wortley-Montagu (1678-1761) harekete geçti.[64] İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan İngiliz elçisi, seyahatini Viyana üzerinden gerçekleştirmek suretiyle, 15 Eylül 1716'da Habsburg Kayzeri VI. Karl'ın huzuruna çıktı. İngiliz elçisi İngiltere Kralı'nın adına savaşa son verilerek barış yapılması için teklifte bulunurken, kendisine Hollanda'nın Viyana'daki temsilcisi Hamel Bruyninx de (1661-1738) eşlik etti. Fakat Hofburg Sarayı, İngiltere ve Hollanda'dan gelen bu teklifleri kibarca reddetti. İngiliz elçisi Montagu, Habsburg kuvvetlerinin saldırı planları yaptığı sırada tekrar barış için teklifte bulundu ise de teklifi yine kabul edilmedi.[65] Bu arada Petervaradin Bozgunu sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad'a çekilmesi ile Banat ve Temeşvar bölgesi Habsburgların eline geçti. Tüm bu gelişmeler Osmanlı devlet erkânında barış yapılmasını gündeme getirdi[66] ve İstanbul'da bulunan İngiltere ve Hollanda elçileri ile ara buluculuk yapmaları için temas kuruldu.[67] Fakat ara bulucuların yaptıkları ön görüşmeler sırasında

63 BOA, A.DVNS.NMH.d. 6, s. 418-420, hk. 255; Kocic ve Samardžić' e göre, İngiliz Sarayı'nın ara buluculuk yapma fikri Babıâli'nin geleneksel tek taraflı diplomasi poilitikasından vazgeçmek zorunda kaldığı Karlofça Antlaşması'ndaki deneyimlerine dayanıyordu, bk. Marija Kocić- Nikola Samardžić, "Uloga Roberta Suttona u sazivanju i radu mirovnoga Kongresa u Požarevcu 1718. godine", (The Role of Robert Sutton in Convening and Functioning of the 1718 Passarowitz Peace Conference), *Povijesni Prilozi*, C 52/S. 52, Temmuz 2017 s. 106.

64 M. Kenneth Setton, "The Turkish Reconquest of the Morea, the Victories of Eugene of Savoy, Von Schulenburg's Defense of Corfu, the Peace of Passarowitz, and Venice as a Playground of Europe", *Austria and the Turks in the Seventeenth Century,* The American Philosophical Society, Philadelphia 1991, s. 437; Bununla ilgili olarak İngiltere Kralı tarafından gönderilen ve Robert Sutton'un görev süresinin dolarak yerine Edward Wortley Mantagu'nun görevlendirilerek kendisine itimat olunmasına dair mektup için bk. BOA, A.DVNS.NMH.d, 6, s. 402-403, hk. 244; Kral'ın bu mektubuna karşılık yazılan cevabî name-i hümâyûnda ise Mantagu'nun huzura kabul edildiği ve tanındığı belirtilirken, eski elçi Sutton'un da dönmesine müsaade edildiği ifade edilmiştir, bk. s. 404, hk. 245.

65 Ercan, *agt.,* s. 21-22, 24-25.

66 Afyoncu, Osmanlı merkezinde başta dönemin padişahı III. Ahmed olmak üzere, devlet adamlarının unutamadıkları Zenta Bozgunu ve Prens Eugen korkusunun, Petervaradin'de Sadrazam Ali Paşa'nın şehit düşmesiyle arttığını ifade eder. Yine savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin ardı ardına birçok kaleyi kaybetmesi ve nihayet Prens Eugen komutasındaki Habsburg kuvvetlerinin Belgrad'ı ele geçirmesi Babıâli adına büyük bir psikolojik yıkım oluşturmuştur, Erhan Afyocu, "Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", *300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, haz. Gültekin Yıldız, *Harp ve Sulh*, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 2.

67 Bk. "...Galata'da mütemmekin olan İngiliz ve Felemenk balyoslarıyla haberleşmeğe mübâşeret olunmak tasvib ve düşmen-i din ile tecdîd-i sulh û salâhı müntic olacak

Habsburg yönetiminin Temeşvar'ın iadesini kabul etmemesi ve Belgrad'ın da Avusturya'ya bırakılması talepleri karşısında savaşa devam etme kararı alındı. Bu arada devam eden savaşlarda Habsburg kuvvetlerinin üstünlüğü ve Babıâli için çok önemli bir bölge olan Belgrad'ın kaybedilmesi üzerine barış meselesi tekrar gündeme alındı.[68] Dönemin padişahı III. Ahmed tarafından barış için Silahdar İbrahim Ağa ile Darphane Nazırı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi görevlendirildi.[69] Taraflar arasında başlayan ilk görüşmelerde Habsburg Hükûmeti antlaşmaya Venedik'in dâhil edilmesi, mevcut durumun muhafazası ile savaş tazminatının yanı sıra, Bosna, Eflak ve Belgrad bölgelerinin de kendilerine verilmesini istedi. Habsburgların kabul edilemez bu tavırları karşısında Babıâli, savaşa devam kararı aldıysa da araya giren İngiltere ve Hollanda elçilerinin vasıtasıyla barış görüşmeleri tekrar başladı.[70] Aynı tarihlerde sadarete yeni getirilen Nevşehirli Damad İbrahim Paşa döneminde Babıâli yönetimi barışa karar verdi.[71] Özellikle Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad gibi çok önemli bir bölgeyi kaybetmeleri devlet erkânı arasında bir barış yapılmasını gündeme getirdi. Habsburgların barışa karar vermesindeki temel sebepler ise, Avusturya'nın İtalya'daki topraklarının tehlike altına girmesi ve orduların bu tarafa sevk edilmesi gerekliliği ile 1715 yılından beri yaklaşık 61 milyon fl. gibi oldukça önemli bir askerî harcamanın yapılmış olmasıdır.[72] Yani Pasarofça'da ara bulucu elçilerin etkisi olmakla birlikte, daha önce ifade edildiği üzere, mevcut şartların da barış için müsait olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada gerek ara bulucu devletlerin ısrarı gerekse Habsburg Sarayı'nın baskıları karşısında Babıâli yönetimi Venedik'in de antlaşmaya dâhil olmasını kabul etti.[73]

Taraflar arasında barış kararının alınmasının ardından ilk olarak barışın yapılacağı yer konusu çözümlendi ve görüşmelerin Semendire'nin 24 km. doğusunda Belgrad'ın 60 km. güneydoğunda Morova Nehri yakınlarında

---

mukaddemat tertib olundu…" Râşid Mehmed Efendi, *age.,* s. 1101. Aslında İngiltere ve Hollanda elçileri 1715 yaz başlangıcında barış için Osmanlı Devleti'ne mektuplar göndermeye başlamıştı; bk. Güner Doğan, "Osmanlı-Venedik Sınırında Son Savaş ve Pasarofça Antlaşması Müzakereleri (1701-1718)", *Doğu Batı, Halil İnalcık Armağanı III, Tarih Araştırmaları,* ed. Ahmet Özcan, 2017, s.139. Bu durum daha önce ifade edildiği üzere, her iki devletin siyasi ve ticari menfaatlerinin bir gereği idi.

68 Bk. Öksüz, *agt.,* s. 332-334.

69 Özcan, agm., s. 178.

70 Özcan, agm., s. 178.

71 Aktepe, agm., s. 36.

72 Ercan, *agt.,* s. 65.

73 Doğan, "Balkanlarda Bir Osmanlı Muhaddidi", s. 43.

bulunan Pasarofça'da yapılması kararlaştırıldı. Ardından heyetler oluşturulurken,[74] Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'ni birinci delege olarak şıkk-ı sani defterdarlığına getirilen Silahdâr İbrahim Efendi, ikinci delege olarak şıkk-ı sâlis defterdârı olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi temsil etti.[75] Görüşmelere Osmanlı tercümanı Eflak Voyvodası Yenaki (Johann Mavrakordato) katıldı.[76] Habsburg tarafında ise savaş müşaviri Damian Hugo von Wirmond ile Habsburg elçisi Franz Anselm von Fleischmann, İstanbul'daki eski Avusturya elçisi Micheal von Talman yer alırken, Venedik Cumhuriyeti Carlo Ruzzini ve Pietro Grimani tarafından temsil edildi.[77] Barışın tesisinde oldukça etkili rol oynayan ara bulucu devletler olan İngiltere,[78] fevkalade elçi Robert Sutton ile İstanbul'daki İngiliz daimî temsilcisi

74 Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlılar adına sulh görüşmelerini başlatan kişi Sabık Belgrad Muhafızı Mustafa Paşa'dır. Nitekim Paşa, Niş'te bulunduğu sırada 5 Eylül 1717'de Prens Eugen'e yolladığı mektupla Osmanlılar adına barış girişiminde bulundu, Ercan, *agt.,* s. 30-34, 75.

75 Kocić-Samardžić, agm., s.109.

76 Özcan, agm., s. 179; Pasarofça'daki Osmanlı kafilesinin sayısı hakkında farklı ifadeler bulunmaktadır. Dönemin çağdaş Alman gazetesine göre Osmanlı heyeti yaklaşık 650 kişiden oluşuyorken, Venedik temsilcisinin sekreterinin ifadesine göre heyet 700-800 kişi arasındaydı, bk. 152; Mukayese için Karlofça Antlaşması'nda Osmanlı heyeti 1.200 kişiden oluşuyordu, Yunus Uğur, "Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış", *Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi,* C 1/S. 2003, s. 587; Bu durum Osmanlı yönetiminin Karlofça Antlaşması'na daha çok önem verdiğini göstermektedir. Nitekim Karlofça Antlaşması Babıâli'nin ilk kez uluslararası arenada imzaladığı antlaşma niteliğini taşıyordu.

77 Ercan, *agt,* s.44-45, 57-59.

78 İngiltere'nin Pasarofça'da ara buluculuk için faaliyetleri 10 Mayıs 1716'da İstanbul'a daimî elçi olarak atanan Edward Wortley-Montagu tarafından başlatıldı. 13 Mart 1717'de Viyana üzerinden Edirne'ye gelen İngiliz temsilcisi, Babıâli'ye karşı yapılan savaşın sona ermesi için Viyana'dayken Habsburg ricâline barış teklifinde bulunduğu gibi, Edirne'ye geldiğinde de Belgrad önlerindeki Prens Eugen'e barış teklif etti. 8 Haziran 1717'de İstanbul'a gelen Mantagu, Pera'daki konutuna yerleşti. Habsburg yönetimi 1717 sonbaharında, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan barışa karar verdiklerinde ara bulucu elçi konumunda Osmanlılar lehine çalışacağını düşündükleri Montagu'nun yerine başka birisinin görevlendirilmesini istedi. Bu durum karşısında Ekim ayında Londra'ya çağrılan Montagu, 4 Temmuz 1718'de İstanbul'dan ayrıldı, Ercan, *agt.,* s. 54-55; İngiliz elçisi Montagu'nun İstanbul'a gelişi ve divan-ı hümayûnda kabulü III. Ahmed Dönemi'nde kaleme alınan bir teşrifat defterinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. 18 Şubat 1717 tarihli ve *Divan-ı Hümâyûn olup İngiliz elçisi mu'tad üzere buluşmuştur,* başlıklı defterde kabul sırasında genel teamüllere uygun bir şekilde elçinin ağırlandığı görülmektedir, bk. Fahd Alhamad, *III. Ahmed Devri Teşrifâtı (A.d. 346:1716-1718),* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 14-15; Yine ilgili teşrifat defterinde İngiliz elçisinin sadrazam ile görüşmek için saraya geldiği ve mutat üzere kendisi ve maiyetine çeşitli hilatlerin giydirildiği belirtilmektedir, bk. s. 22.

Abraham Stanyan[79] tarafından; Hollanda ise İstanbul daimî elçisi Jacobus Colyer tarafından temsil edildi.[80]

Osmanlı Devleti Sadrazam Damad İbrahim Paşa tarafından barış için Avusturya Başvekili'ne bir mektup gönderildi. Yine Osmanlı delegelerine de talimatlar gönderen İbrahim Paşa, barış görüşmelerinin sonuç vermemesi ihtimaline karşı hazırlıklı olmak adına ordunun başına geçerek Edirne'den ayrıldı ve barış sonuçlanıncaya kadar Sofya'da kaldı. Taraflar arasında başlayan müzakerelerde Habsburgların barış şartlarını ağırlaştırmaları ve Osmanlı delegelerine kötü muameleler yapmaları sebebi ile görüşmeler bir ara kesintiye uğradı. Fakat İngiltere ve Hollanda elçilerinin araya girmesiyle devam eden görüşmeler sonrasında taraflar arasında bir antlaşma imzalandı.[81]

Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik temsilcileri arasında İngiltere ve Hollanda devletlerinin elçilerinin ara buluculuğu dâhilinde gerçekleştirilen ve 70 gün sürecek[82] olan müzakerelere başlandı.[83] Osmanlı Devleti temsilcileri ile Habsburg temsilcileri arasında 5 Haziran 1718 tarihinde başlayan görüşmelerde,[84] Habsburg delegelerinin ağır talepleri karşısında barış görüşmeleri tehlikeye düştü. Fakat ara bulucu devletlerin tarafları uzlaştırmak için

79 Tüccar bir baba ve aristokrat bir anneden 1669 yılında dünyaya gelen Stanyan, 1690'lı yıllarda Londra'daki eğitim hayatında diplomasi ile tanıştı ve 1691'de ilk diplomatik görevi olan Sir William Trumball'un İstanbul'daki elçilik sekreterliğine getirildi. Ardından 1697'de önce Viyana'ya, ardından 1699'da Paris'e elçilik sekreteri olarak görevlendirildi. 1705 yılından 1714 yılına kadar ise İngiltere'nin İsviçre fevkalade elçisi olarak görev yaptı. Ardından 1716'da önce fevkalade, ardından mukim elçi olarak Kutsal Roman Alman İmparatorluğu'na atandı. İngiliz temsilcisi 18 Ekim 1717'de Wortley-Montagu'nun yerine İngiltere'nin yeni mukim elçisi olarak tayin edildi. 22 Kasım'da görevlendirme belgesini alan Stanyan, 1718 mart ayında Viyana'dan yol çıktı ve nisan ayının sonlarında Edirne'ye geldi. 1718 yaz aylarında Pasarofça barış görüşmeleri süresince Osmanlı devlet ricâlinin yanında yer aldı. 21 Eylül 1718'de İstanbul'a gelen İngiliz temsilcisi, uzun yıllar Pera'da bulunduktan sonra 16 Mayıs 1729'da İngiltere'ye geri çağrıldı ve 18 Temmuz 1730'da deniz yoluyla İstanbul'dan ayrıldı, Ercan, *agt.,* s.51-53.

80 Özcan, agm., s. 179.

81 M. Münir Aktepe, "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli", *DİA,* C 8, İstanbul 1993, s. 441-443.

82 Mukayese için bk. Karlofça Antlaşması görüşmelerinin süresi için Zinkeisen 74 gün ifadesini kullanırken, bk. *age*., 147; Yaycıoğlu'na göre görüşmeler 120 gün sürmüştür, Yaycıoğlu, agm., s. 30.

83 İlgili müzakerelerin uzaması murahhasların şiddetli hastalıklara yakalanmasına neden olduğu bilinmektedir. Nitekim ilgili tarihlerde (Temmuz 1718) Orta Avrupa'da etkili olan şiddetli sıcak ve kurak iklim, Pasarofça'daki herkesi zorlarken, tekrar tekrar hastalanan İngiliz elçisi Sutton'un yanı sıra, uzunca bir süredir hasta yatağından kalkamayan Colyer, vekâletini yeğeni Pieter de la Fontani'ye bıraktı, Ercan, *agt.,* s. 181-182; İlgili tarihlerde Colyer, 61 yaşında, Sutton ise 47 yaşlarında idi.

84 Jorga, *age.,* s. 295; Kocič- Samardžić, agm., s. 113.

faaliyete geçmesiyle, Habsburglar bazı taleplerinden vazgeçti.[85] Ardından taraflar arasında başlayan görüşmelerde sınırlar ile ilgili konular hâlledilirken, Rakoczi ve adamlarının iadesini kabul etmeyen Osmanlı yönetiminin kesin tavrı karşısında Habsburglar bu taleplerinden vazgeçti. Yine Avusturya'nın talebi olan Lehistan'ın da antlaşmaya dâhil edilmesi fikri Osmanlı makamlarınca reddedilirken, barışın süresi konusunda Habsburgların isteği olan yirmi dört yıl kabul edildi. Ayrıca Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile bir ticaret antlaşması yapma talebi kabul edilerek, aynı günlerde bir ticaret antlaşması imzalandı.[86] Gerçekleştirilen sekiz ayrı müzakere sonrasında 10 Temmuz 1718 tarihinde karara varıldı[87] ve 21 Temmuz 1718'de 20 maddeden oluşan Pasarofça Antlaşması imzalandı.[88] Osmanlı diplomatları ile Venedik temsilcileri arasındaki ilk toplantı ise 16 Haziran 1718 tarihinde gerçekleşti. Sonuç alınamayan ilk toplantının ardından 21 Haziran'da başlayan ikinci toplantıda antlaşmanın sınırlarla ilgili konusu olan *uti possidetis, ita possideatis*[89]/

85 Bununla ilgili olarak ara bulucu elçilerden İngiliz elçisi Robert Sutton'un antlaşmanın imzalanmasına birkaç gün kala Osmanlı padişahı III. Ahmed'e yazdığı ve bir nevi antlaşmaya dair rapor için bk. BOA, A. AMD, 1/55; İlgili rapor şu makalede ele alınmıştır, Reyhan Şahin Allahverdi, "Pasarofça Müzakereleri ve Sınır Tahdidinde Yaşanan Diplomatik Krizler", *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Nisan 2022, S. 55, s. 292-307.

86 Özcan, agm., s. 179.

87 Doğan, "Osmanlı-Venedik Sınırında Son Savaş", s. 148.

88 Jorga, *age.,* s. 295; Kocič- Samardžić, agm., s. 115; BOA, A.DVNS.DVE.d. Nemçelü Ahidnamesi, 57/1, s. 55-61; Ayrıca antlaşmanın imzalanması sonrasında III. Ahmed tarafından Habsburg Kayzeri'ne gönderilen name-i hümâyûn sureti için bk. BOA, A.DVNS.NMH.d. 6, s. 420-424.

89 İki devlet arasındaki savaşlar, tarafların karşılıklı talepleri sonrasında sonuçlandıracak ve buna bağlı olarak taraflar arasında barış antlaşmaları imzalanacaksa, savaşı sona erdirme statüsü açısından iki temel durum geçerli olmaktadır. Bunlardan birincisi, taraflar arasında savaştan önce var olan hukuksal ilişkiler durumu olarak kabul edilen *status quo ante bellum* dur. Diğeri ise taraflar arasında savaşın sonunda ortaya çıkan durumlar olarak kabul edilen *"status quo post bellum"* ya da *"uti possitedis"dir;* Ercan, *agt.,* s. 66; Bir devletin savaş sırasında işgal ettiği arazilere sahip olması anlamına gelen *Uti Possidetis* ilkesine göre, barış antlaşmalarında aksi belirtilmediği sürece, savaş sonrasında taraflar arasında ortaya çıkan şartlar ve durum aynen kalırdı. Bu çerçevede savaş sırasında ele geçirilen savaş araç ve gereçleri, yiyecek, silahlar ve para gibi taşınır eşya ve mallar savaşanların hangisinin elindeyse onun mülkiyetinde kalırdı, Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü,* Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s. 379; İlk kez 1648 yılında Westfalya Antlaşması'nda kullanılan bu ilkeyi, Osmanlı Devleti 1699 yılında Karlofça Antlaşması'nda kullanmak zorunda kaldı. Bas de Boer, *Jacob Colyer: Mediating Between the European and the Ottoman World,* ed. Thomas Linders and Nikola Culafiz, Sırbistan 2015, s. 11-12; Buna karşı ilgili ilkenin daha sonraki yıllarda değişime uğradığı bilinmektedir. Nitekim bu ilke, XIX. yüzyıldan itibaren ise *statüs quo* olarak anılmaya başlandı, Monika, F. Molnar, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı Habsburg Sınırı (1699-1701),

ala halihi ilkesi (tarafların her birinin mevcut fetihleri elinde tutması)[90] minvalinde şekillendi.[91] Tarafların ortak bir mutabakata varamadığı bu konuda İngiliz elçisinin araya girmesi ile Venedik, *uti possidetis/ala halihi ilkesi* çerçevesinde Korfu Adası karşısında yer alan Butrinto sahil şehrini, güneydeki Akdeniz kıyısında bulunan İfrindos, Preveze ve onun karşısındaki Voniçe şehir ve kalelerini aldı. Ragusa sınırı ise Osmanlı murahhaslarının baskısı ile Karlofça'daki şeklini korudu. Bu şekilde sınır meselelerinin İngiliz elçisinin ara buluculuğu ile çözümlenmesinin ardından taraflar arasında 28 Haziran 1718 tarihinde üçüncü toplantı başladı ise de fazla bir sonuç alınamadı. 12 Temmuz'da tarafların bir araya geldiği dördüncü toplantının gündemi ise Osmanlı-Venedik sınırının nasıl belirleneceği konusu idi. Yine İngiliz elçisinin ara buluculuğunda oldukça uzun ve yorucu geçen tartışmaların ardından taraflar arasındaki sınırlar antlaşmanın beşinci maddesi olarak karara bağlandı ve Osmanlı Devleti ile Venedik arasında 26 maddeden oluşan Pasarofça Antlaşması imzalandı.[92] Osmanlı Devleti ile Habsburg ve Venedik taraflarının antlaşmayla ilgili mutabakata varılmasının ardından heyetler 21 Temmuz 1718 tarihinde bir araya geldi ve antlaşma metinleri Türkçe, Latince ve İtalyanca kaleme alınmak suretiyle karşılıklı hediyeler ile birlikte taraflar arasında değiş tokuş işlemleri gerçekleştirildi.[93] Osmanlı tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Pasarofça Antlaşması, Babıâli'nin yenilgisini açık bir şekilde ortaya koydu. Antlaşmayla Osmanlı Devleti sadece toprak ve insan değil, saygınlık ve morallarini de kaybetti. Pasarofça'dan sonra Osmanlı Devleti için artık dış politikada gaza yerine savunmaya dayalı politika-

Osmanlı, C I, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 472.

90 Zinkeisen, *age.,* s. 143-144.

91 Yaycıoğlu, agm., s. 38; Yine Karlofça Antlaşması'nda Osmanlı temsilcilerinin *uti possitedis* ilkesini kendi lehlerine çevirme konusunda geliştirdikleri karşı tarafa verilen kalelerin hedm, tahliye ve mübadelesi ile ilgili bk. Deniz, *agt.,* s. 35-37.

92 Doğan, "Osmanlı-Venedik Sınırında Son Savaş", s. 149-152; BOA, A.DVNS.DVE.d Venedik Ahidname Defteri, 16/4, s. 99-107; Osmanlı Devleti ile Venedik arasındaki görüşmelerin detayı için bk. Güner Doğan, *"Venediklü ile Dahi Sulh Oluna" 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Venedik İlişkileri,* İletişim Yayınları, İstanbul 2017; Mustafa Öğe, "Osmanlı Delege (Murahhas) Mektuplarına Göre Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlı-Venedik Müzakereleri ve Tarafların Diplomatik Hamleleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* C 21/S. 84, 2022, s. 1800-1810; Bk. Ek1: Pasarofça Kongresi'nin yapıldığı kamp alanı.

93 Doğan, "Osmanlı-Venedik Sınırında Son Savaş", s. 152; Nitekim bununla ilgili olarak İngiltere Kralı'na gönderilen name-i hümayunda İngiliz elçileri aracılığıyla Pasarofça'da barışın akdedildiği ve bunu belirtmek için İngiliz elçi Sutton aracılığıyla bir mektup gönderildiği ifade edilmektedir, bk. BOA, A.DVNS.NMH.d. 6, s. 418-420, hak. 255; Ayrıca bk. Ek 2: Pasarofça Barışı'nı tasvir eden çağdaş bir gravür; Ek 3: Pasarofça Antlaşması'nın İmzalandığı Çadırın Görünümü.

lar geliştirilirken, Batı'nın üstünlüğü hâkim olmaya başladı.[94] Antlaşmanın imzalanmasından sonra Robert Sutton, sözleşmenin kopyalarını Londra'ya gönderdi. Mübadele işlemleri 21 Ağustos 1718'de gerçekleştirilirken, İngiliz temsilci antlaşma onaylanıncaya kadar Pasarofça'da kaldı. 24 Ağustos'ta Pasarofça'dan ayrılan Sutton, 9 Eylül'de Viyana'ya geldi ve Ekim ortalarında Londra'ya döndü.[95] Hollanda elçisi Colyer ise daimî elçi olarak görev yaptığı İstanbul'a dönerken, diğer temsilciler ise ülkelerine döndü.

Görüldüğü üzere Pasarofça Antlaşması ara bulucu elçilerin çabaları ile imzalandı. Bu noktada Raymond Detrez, Colyer'in müzakereler sırasında belirleyici bir rol oynadığını, eğer o olmasaydı barış antlaşmasının yapılamayacağını ifade etmektedir. Yazara göre, Hollanda temsilcisinin başarısının temel nedenleri şu şekildedir:

Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya ile mükemmel ilişkilerinin olması. Yine elçinin Habsburg İmparatorluğu ile normal ilişkiler kurması.

İkincisi, Hollanda temsilcisinin Osmanlı sarayının gelenek ve hassasiyetleri ile Batı protokollerine aşina olması.

Üçüncüsü, Colyer'in katılımların dilleri olan (Türkçe, Yunanca, Almanca) yanı sıra, müzakerelerin temel dili olan İtalyancaya vakıf olması.

Dördüncü olarak, müzakerelerin ne pahasına olursa olsun bir sonuca varmasını isteyen Colyer'in motivasyonu da elçinin başarılı olmasında etkili oldu. Son olarak elçinin ülkesinin çıkarları için taşıdığı sorumluluk duygusu ile bir ara bulucu olarak sahip olduğu diplomatik deneyimin olumlu etkileri oldu. Nitekim Colyer, müzakere ve uzlaşma sanatına çok değer verilen ve karşılıklı olarak tatmin edici bir uzlaşmaya varmanın bir onur olarak kabul edildiği federal, demokratik, çok dinli bir devletten geliyordu.[96] Aynı şekilde antlaşmanın gerçekleşmesinde oldukça önemli bir rolü olan Robert Sutton'un ara buluculuğu için Aubrey de la Motraye, Sutton'un "Müslümanları Belgrad'tan vazgeçmeye ikna ederek" bir mucize gerçekleştirdiğini belirtmektedir.[97] Bu

94 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Türk ve Fransız Kültürlerinin Etkileşiminde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Rolü (1720-1721)", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler-1,* ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 43.

95 Kocić- Samardžić, agm., s. 115.

96 Raymond Detrez, "Holanđanin Jakobus Kolir – posrednik između kajzera i sultana", *Balkanološki institut sa centrom za trakologiju – Bugarska akademija nauka,* C 5, 2016, s. 28-38.

97 A[ubrey] de La Motraye, *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, C. I–III, Printed for the Author, London 1723, II, Apendix, 66'dan aktaran, Kocić- Samardžić,

noktada her iki elçinin de Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rollerinin olduğu görülmektedir. Elçilerin bu başarısında daha önce Osmanlı Devleti adına yaptıkları ara buluculuk faaliyetlerindeki tecrübelerinin de olumlu katkı sağladığı söylenilebilir.

Pasarofça Antlaşması'nda Ara Bulucu Devletlerin Elçileri İçin Bâbıâli Tarafından Uygulanan Diplomatik Muamelat

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Pasarofça Antlaşması için ara buluculuk teklifini kabul eden İngiltere ve Hollanda elçileri, Babıâli tarafından görüşmelerin yürütüleceği Pasarofça'ya davet edildi. Bu davet ile birlikte Osmanlı Devleti'nin daha önce Karlofça Antlaşması'nda uyguladığı teamül devreye girerken, her iki devlet elçisinin ilgili ara buluculuk sürecindeki masrafları Babıâli tarafından karşılandı. Aslında Hollanda temsilcisi Jacobus Colyer, İstanbul'da daimî elçi görevinde bulunuyordu ve Babıâli'nin elçi kabulleri ile ilgili prensiplerine göre bu elçilerin sadece İstanbul'a gelinceye kadarki yol masrafları ödenir ve bunun dışındaki masrafları kendileri tarafından karşılanırdı. Buna karşın gelen elçiler fevkalade yani geçici statüde ise bu elçilerin Osmanlı Devleti sınırına girişinden itibaren tüm harcamaları Babıâli yetkilileri tarafından karşılanırdı.[98] Bu açıdan bakıldığında Pasarofça Antlaşması'nda etkili olan İngiltere ve Hollanda elçilerinin fevkalade ve daimî elçiler olmasına karşılık, antlaşma için ara buluculuk rolü üstlenmeleri durumu değiştirmek suretiyle,[99] her iki elçinin ara buluculuk görevleri süresince masrafları Osmanlı makamları tarafından karşılandı. Bu bilgiler Osmanlı Devleti'nin her iki elçiye fevkalade elçilere yapılan diplomatik muameleleri uyguladığını göstermektedir. Burada her iki elçi için Babıâli kalemleri tarafından yapılan tüm harcamaların tespit edilmesinin mümkün olmadığını söylemekle birlikte, döneme ait belgelere yansıyan önemli harca-

agm., s. 115.

98 Uğur Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve'nin İstanbul Elçiliği ve Faaliyetleri (1728-1741)", *TAD,* C 41/S.71, 2022, s. 292-293.

99 Bununla ilgili olarak 1660-1762 tarihleri arasındaki İstanbul'daki İngiliz elçileri ile ilgili makalesinde Wood, Babıâli'de faaliyet yürüten İngiliz büyükelçilerinin zor da olsa padişahtan günlük bir ödeme aldıklarını ifade etmektedir, bk. A. C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", *The English Historical Review*, C 40/S. 160, 1925, s. 535. Aynı makalede yazar, İngiliz elçilerine Londra Hükûmeti tarafından verilen ödemelerin de 1690'lardan itibaren azaltıldığını ifade ederken, Osmanlı Devleti için yaptıkları ara buluculuk görevlerinde elçilere günlük ödeme, olağanüstü bir ekipman ve yol masraflarının ödendiğini belirtmektedir, bk. s. 537. Yazarın bu ifadeleri İngiliz elçilerin Osmanlı Devleti adına yaptıkları ara buluculuk faaliyetlerinin Babıâli nezdindeki itibarlarını arttırdığını göstermektedir.

ma kalemleri sayesinde Osmanlı Devleti'nin uyguladığı diplomatik muamelat hakkında fikir vermek mümkün olacaktır. Bu çerçevede Babıâli'nin ara buluculuk faaliyetleri sırasındaki İngiltere ve Hollanda elçileri için yaptığı harcamalar aşağıdaki başlıklar hâlinde bir değerlendirmeye tabi tutulabilir:

Elçilerin Harcırah Ödemeleri ve İaşelerinin Temin Edilmesi

Osmanlı diplomasi kaidelerine göre Babıâli'ye gelen elçilerin ihtiyaçlarının karşılanması için yanlarına birtakım görevliler tayin edilir, ardından bu kişiler ve elçinin kendi maiyetindeki görevlilere harcırah ödemeleri yapılırdı.[100] Bu şekilde barış görüşmeleri için ara buluculuk yapmayı kabul eden Hollanda elçisi Colyer, 1717 Ekim ayının sonlarında Edirne'ye davet edildi. Dönemin Sadaret Kaymakamı Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından yapılan teklifi, memnuniyetle karşılayan Felemenk temsilcisi Edirne'ye gelmek amacıyla daimî elçi olarak görev yaptığı İstanbul'dan yola çıktı.[101] Gelenek gereği elçi ve maiyetinin yolculuğu için araba ve atlar tahsis edilirken, Colyer'e hızlıca hazırlanarak gelmesi istendi. Colyer ise ayağındaki ağrılardan dolayı yola ancak 4-5 gün sonra çıkacağını söylemesine rağmen, rahatsızlığı uzadı ve Hollanda elçisi Pera'dan 26 Kasım'da ayrılarak 5 Aralık 1717'de Edirne'ye geldi. Ardından 7 Aralık'ta sadrazam ve rikâb kaymakamı tarafından kabul edildi.[102]

Ara buluculuk faaliyetleri için görevlendirilen İngiliz elçisinin günlük masrafları da Osmanlı yönetimi tarafından karşılanırken,[103] 21 Ekim 1717 tarihinde İngiliz temsilcisi için toplamda 343.652 akçe verildi.[104] Yine İstanbul'dan Edirne'ye geçecek olan İngiliz elçisi ve maiyetinin korunması ve geçişlerinde

100 Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve'nin İstanbul Elçiliği", s. 294; Örneğin Belgrad Antlaşması sonrasında Osmanlı payitahtına gelen Rus elçisinin karşılanması ve ihtiyaçlarının temini için görevlendirilen mihmandara günlük 400 kuruş olmak üzere, 30 gün için toplam 12.000 kuruş nafaka baha ödendi, BOA, C.HR, 59/2910; Yine aynı antlaşma sonrası gelen Habsburg fevkalade elçisinin karşılanması için görevlendirilen Osmanlı temsilcisine 10.000 kuruş ödeme yapıldı. Bk. BOA, Ali Emiri Mahmud I (AE. SMHD.I), 156/11718; 180/13995.

101 Bununla ilgili olarak İstanbul'dan Edirne'ye kadar olan güzergâhtaki yerel idarecilere gönderilen emirlerle Hollanda elçisinin korunması istenmektedir, bk. BOA, Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri, (DVNS. MHM. d.), 124, s. 216, hk. 220.

102 Ercan, *agt.,* s. 106-107.

103 İlgili durum Karlofça Antlaşması'nda yerleşen diplomatik teamülün devamı şeklinde uygulandı. Nitekim Karlofça Antlaşması'nda heyetin tayinatı olarak kendilerine günlük 8 vukiyye et verilirken toplamda 32 vukiyye et verilmiştir. Yine bu kişilere hazine Nüzul Emini tarafından 30 gün için günlük 48 keyl un tayinat olarak verildiğine dair kayıtlar vardır, BOA, İE.HR, 4/370.

104 BOA, İE.HR, 9/900.

problem çıkartılmaması için yol üzerindeki yerel idarecilere emirler gönderildi.[105] 23 Kasım 1718 tarihinde Sofya'ya gelen ve oradan Edirne'ye geçen İngiliz elçisi için ilgili bölgelerde günlük 47.240 ve 280.522 akçelik tayinat ödemesi yapıldı.[106] İngiliz elçisi 5 Nisan 1718 tarihinde Edirne'de dönemin padişahı III. Ahmed ile görüştü. Bununla ilgili olarak döneme ait belgelere yansıyan kayıtlara göre Edirne'ye padişahın huzuruna gelecek olan İngiliz elçisinin harcırahı için 128.000 akçe hazineden ödeme yapıldı.[107] Elçinin Edirne'ye gelmesi için maiyetine tayin edilen Ahmed Ağa'ya da harcırah olarak hazineden 3.200 akçe ödendi.[108] Yine Edirne'ye gelen İngiliz elçisinin tercümanı Simon'a hazineden 8.000 akçe harcırah ödendi.[109] Döneme ait teşrifat defterine yansıyan kayıtlarda İngiliz temsilcisinin padişahı ziyaretinde mutat kaidelere dikkat edildiği ve resm-i kabulün bu minval üzere gerçekleştiği anlaşılmaktadır.[110] Fakat Osmanlı diplomasi teşrifatında uygulanagelen huzura kabullerin Salı günü mevacib ödemelerinin yapıldığı güne denk getirilmesi geleneğine de uyulmazken, elçi kabullerinin mutat ritüellerinden biri olan ziyafet geleneği de kayıtlara geçmemiştir.

Pasarofça'daki müzakereler için görevlendirilen Osmanlı murahhasları İbrahim ve Mehmed Efendiler ise 17 Kasım 1717'de Tatarpazarcığı'na geldiler. Onların ardından 16 Ocak'ta Edirne'den yola çıkan Hollanda elçisi Colyer, 24 Ocak'ta Filibe'ye, oradan da zorlu bir yolculuğun ardından 3 Şubat'ta Tatarpazarcığı'na geldi. Hollanda temsilcisi burada Osmanlı murahhasla-

105 Bk. "Asitane-i saadetimden Edirne'ye varınca yol üzerinde vaki olan kadılara hüküm ki", BOA, DVNS. MHM. d., 124, s. 60, hk. 212; Benzer şekilde tercümanı ile birlikte İstanbul'dan Edirne'ye giden İngiltere elçisinin korunması, cizye talebinde bulunulmaması, yiyecek ve zahire nakline engel olunmaması ile ilgili yerel yöneticilere gönderilen emirler için bk. BOA, DVNS. MHM. d., 124, s. 60, hk. 215; s. 77, hk. 305; hk. 306.

106 BOA, İE.HR, 9/904; İngiltere elçisi ve üç tercümanının Edirne'ye gidişi hakkındaki yol hükmü için bk. Ömer Bıyık, *124 Numaralı Mühimme Defteri (H.1128-1130),* Ege Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s. 301-302.

107 BOA, Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III), 146/14237. Aynı tarihte Padişah'ın huzuruna çıkan Dağıstan elçisine harcırah olarak 120.000 akçe verilmiştir, Mukayese için bk BOA, AE.SAMD.III,146/14241. Bu durum ara bulucu devletlerin elçilerine Babıâli'nin içinde bulunduğu barış sürecinden dolayı daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Ve yine ilgili bu tespit, başta söylediğimiz tezi doğrular nitelikte olup Osmanlı diplomasisindeki teşrifati süreç ve diplomatik muamelat taraf devletlerarasındaki sürece bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

108 BOA, AE.SAMD.III, 146/14238.

109 BOA, AE.SAMD.III, 146/14243.

110 Hayriye Büşra Uslu, *III. Ahmed Devri Teşrifâtı (A. d. 247: 1718-1725),* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 24, 31-33.

rı ve İngiliz elçisi Montagu ile buluştu. Ardından müzakereler için hareket eden Osmanlı murahhasları ile ara bulucu devletlerin elçileri 3 Mart 1718'de Sofya'ya ulaştı.[111] Buradan sonra birkaç gün içerisinde görevden alınan İngiliz elçisi Montagu, Edirne'ye dönerken[112], Osmanlı heyeti ve Colyer 4 Nisan'da Niş'e vardı.[113] Yine aynı tarihlerde harekete geçen Habsburg ve Venedik temsilcileri Nisan ayında Belgrad'a ulaşırken, Montagu'nun yerine görevlendirilen İngiliz elçisi Abraham Stanyan 2 Nisan'da Belgrad'a geldi.[114] Diğer İngiliz fevkalade temsilcisi Robert Sutton ise Viyana'dan 14 Nisan'da gemiye binerek Belgrad'a doğru geldi ve 18 Nisan tarihinde Belgrad'a ulaştı.[115] Bununla ilgili olarak 15 Cemaziyelvvel 1130/16 Nisan 1718 tarihinde yol üzerinde bulunan idarecilere gönderilen emirde İngiliz elçisine gerekli kolaylığın sağlanması istenmektedir.[116] Bu çerçevede İngiliz elçisinin günlük masrafları için kendisine 1391 kuruş 18 parelik bir ödeme yapılırken, ilgili belgede bu ödemenin kaç gün için yapıldığı belirtilmemiştir.[117] Tüm temsilcilerin Mayıs ayında Pasarofça'ya gelmesiyle görüşmeler başladı.[118] Bu şekilde taraflar arasında başlayan ve yaklaşık iki buçuk ay kadar süren müzakerelerin neticesinde antlaşmanın akdinden sonra tüm heyetler ülkelerine döndü. Bu çerçevede İngiliz elçisi Sutton, 24 Ağustos 1718'de Pasarofça'dan ayrılarak, Belgrad üzerinden 9 Eylül'de Viyana'ya geldi ve buradan ülkesine döndü.[119] Elçinin ülkesine dönüşü sırasında da kendisine tayinat verildiği ve bunların Osmanlı yönetimince karşılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim döne-

111 Bununla ilgili olarak İstanbul'dan Sofya'ya kadar yol üzerindeki yerel idarecilere gönderilen emirlerde İngiltere elçisinin ihtiyaçlarının karşılanması istendi, bk. Bıyık, *agt.,* s. 305; Aynı şekilde Sofya kadısı ve mütesellimine gönderilen emirlerde bölgeye gelen gerek Osmanlı murahhasları gerekse İngiltere ve Hollanda elçilerinin layığıyla ağırlanması istenmektedir, bk. BOA, DVNS. MHM. d., 126, s. 277, hk. 1095.

112 Wood, agm., s. 549-550.

113 Karal, *age.,* s. 140.

114 Râşid Mehmed Efendi, *age.,* s. 1107.

115 Kocić-Samardžić, agm., s. 110.

116 BOA, Mora Ahkâm Defteri (A.DVNS. AHK. MR.d.2), 39; Yazar, *agt,* s. 82.

117 BOA, İE.HR, 13/1313; Mukayese için bk. 1739 Belgrad Antlaşması sırasında ara buluculuk faaliyetlerinde bulunan Marquis Louis Sauveur de Villeneuve'ye günlük 150 kuruş verilirken; Belgrad Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Avusturya ve Rus temsilcilerine günlük 400 kuruş tayinat verildiği bilinmektedir. Benzer şekilde XVIII. yüzyılın sonlarında Prusya elçileri ortalama 200-250 kuruş; Buhara ortaelçisi 250 kuruş; Avusturya fevkalade elçisi Peter Freiherr von Herbert Rathkeal'a ise 280 kuruş tayinat almaktadır, bk. Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve", s. 294.

118 Ercan, *agt.,* s. 116, 134-135, 137-138.

119 Ercan, *agt.,* s. 213.

me ait bir belgede 24 Ekim 1718 tarihinde Rusçuk'a gelen İngiliz elçisine çeşitli yiyecek ürünlerinin verildiği anlaşılmaktadır.[120] İngiliz elçisinin dönüş için Karlofça Antlaşması'nda gelen İngiliz elçisi gibi[121] Tuna Nehri'ni kullandığı anlaşılmaktadır. Benzer şekilde antlaşmanın imzalanmasının ardından Hollanda elçisi de İstanbul'a döndü.[122]

Elçilerin Nakil Vasıtalarının Temin Edilmesi

Osmanlı Devleti'nde diplomatik teamül gereği elçi kabullerinde yapılan önemli harcamalardan biri de elçilerin Babıâli sınırına girişinden itibaren yol ve nakliye vasıtalarının temini ve bununla ilgili harcamalarının karşılanmasıdır.[123] Bu noktada ara buluculuk faaliyetleri için Pasarofça'ya giden İngiltere ve Hollanda elçilerinin yollardaki masrafları Babıâli yönetimi tarafından karşılanmıştır.[124] Aslında bu durum ilk kez ara bulucu kullanılan Karlofça

120 BOA, C.HR, 187/9314.

121 Karlofça Antlaşması'nda ara buluculuk için gelen İngiliz elçisi Tuna Nehri üzerinden ülkesine dönerken, elçinin maiyeti ve eşyalarının nakli için temin edilen 18 kıta sefinenin masrafları hazineden karşılandı, bk. BOA, C.HR, 22/1092.

122 BOA, AE.SAMD.III, 232/22206; Bununla ilgili olarak döneme ait 29 Ocak 1719 tarihli bir belge Hollanda elçisinin Pasarofça'daki ara buluculuk faaliyetlerinin sona ermesinin ardından da günlük tayinatı için kendisine arpa, saman vs. gibi ürünler için 19.200 akçe verildiğini göstermektedir, bk. BOA, AE.SAMD.III, 193/18667. Fakat bu miktarın ara buluculuk yaptığı dönemden daha düşük bir miktar olduğu dikkat çekmektedir. Mukayese için bk. Aynı tarihlerde İstanbul'da görev yapan Rus elçisine günlük tayinat bahası olarak 160.000 akçe ödeme yapılıyordu, bk. BOA, AE.SAMD.III, 193/18683; Ayrıca bk. Ek 4: Hollanda elçisinin İstanbul'a dönüş töreni.

123 Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve", s. 296.

124 Mukayese için bk. 1739 Belgrad Antlaşması sırasında ara buluculuk faaliyetlerinde bulunan Villeneuve'nin İstanbul'dan Belgrad'taki orduya gidişi ve dönüşü sırasında kendisi ve maiyeti için temin edilen nakil vasıtaları ve bunlar için Babıâli tarafından yapılan harcamalar, Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve", s. 296-297; Yine aynı antlaşma için ara buluculuk faaliyetleri yapan Habsburg elçisi Leopold von Talman ve maiyetinin yollardaki nakil vs. gibi ihtiyaçları Osmanlı yönetimince temin edilmiştir, bk. BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), 9921; Bu minvalde Habsburg elçisinin huduttan İstanbul'a kadar nakli için gerekli at arabalarının kiralanması ile *yol baha* adı altında tayinat bedeli için 18 Ekim 1728 tarihinde 8. 000 akçe harcanırken, ardından Küçük Çekmece'ye gelen Habsburg elçisinin buradan İstanbul'a kadar eşyasını nakletmek amacıyla 14.360 akçe harcandı, BOA, İ. HR, 9/871; 11/1048; 20 Ocak 1729 tarihinde Talman ve maiyetinin İstanbul'a gelişi sırasında temin edilen hinto arabalardaki hayvanların masrafları için toplamda 88.772. 000 akçe harcanmıştır, bk. BOA, İ. HR, 13/1256; Son olarak Habsburg elçisinin günlük tayinat olarak 140 kuruş ödeme yapılmıştır, bk. Uğur Kurtaran, "Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulü Örneği: Belgrad Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Avusturya Ve Rus Elçilerinin Kabulü", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler-1,* ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 163.

Antlaşması'ndaki bir teamülün devamı niteliğindeydi. Nitekim Babıâli yönetimi, Osmanlı murahhasları ve ara bulucu elçilerin Karlofça'ya gelmeleri için 168 adet araba kullanırken, ilgili arabaların masrafları Osmanlı yönetimi tarafından karşılanmıştır.[125] Benzer şekilde Osmanlı murahhası ve ara bulucu elçilerin davarları için Semendire miralayı aracılığıyla satın alınan arpa, ot ve odun için toplamda 184. 000 akçelik bir ödeme yapılmıştır.[126]

Bu çerçevede Pasarofça'da Hollanda elçisinin nakil işleri için hizmetine mübaşirler ve mekkâre hayvanları tayin edilirken, ilgili mübaşirlerin ve mekkârelerin ücretleri olan 500 akçelik miktar[127] Cizyedar Küçük Ali Ağa'ya bağlı olan Sofya ve ona tabi yerlerin Cizye-i gebran malından ödendi.[128] Benzer şekilde İngiltere elçisinin hizmetine tahsis edilen mübaşir ve mekkâre ücretleri için gerekli olan 36,5 kuruşluk miktarda aynı yerden karşılandı.[129] Ayrıca Edirne ve Filibe taraflarındaki İngiltere elçisinin mekkâre bargileri için hazineden 36.000 akçelik bir ödeme yapıldı.[130] Yine döneme ait başka bir belgede İstanbul'dan Filibe Menzili'ne gelen İngiltere elçisine günlük tayinatı ile sirem ve koçu arabaları ve mekkâre bargirleri ile nalcı ve sürücü ücretleri için toplamda 242.266 akçelik bir ödemenin hazine-i âmireden yapıldığı anlaşılmaktadır.[131] Benzer şekilde Edirne'den Filibe'ye gelen İngiliz elçisinin eşyalarını taşıyan arabaların ücreti için 42.530 akçe ödeme yapılırken,[132] akkâmiye ücreti için de 733 akçelik bir ödeme yapıldı.[133] Yine 1 Kasım 1717 tarihli bir belgede Sofya'da ikamet eden İngiliz elçisinin hizmetinde bulunan bekçi ve araba ücretleri için 2.400 akçe ödendiği anlaşılmaktadır.[134] Döneme ait başka bir belgede ise Niş'e gelen İngiltere elçisine kâtibi aracılığıyla gerekli olan 7 adet sırım arabası ve malzemelerin temin edildiği anlaşılmak-

125 BOA, İE.HR, 4/369.

126 BOA, AE. SMST.II,32/3137.

127 Elçilerin yol ve nakliye masraflarının karşılanmasında daha ziyade nakliye vasıtalarının ücretleri saat başına alınırdı. Örneğin Belgrad Antlaşması sonrasında payitahta gelen Habsburg elçisi ve maiyetinin naklinde kullanılacak olan bargirler için günlük 15 akçe alınırken, arabalar için ise bu ücret günlük 50 akçe üzerinden hesaplandı, BOA, C.HR, 61/3031.

128 BOA, AE.SAMD.III, 86/8612; 86/8614.

129 BOA, AE.SAMD.III, 86/8616.

130 BOA, AE.SAMD.III, 146/14245.

131 BOA, AE.SAMD.III, 146/14258.

132 BOA, AE.SAMD.III, 146/14270.

133 BOA, AE.SAMD.III, 146/14287.

134 BOA, İE.HR, 14/1388.

tadır. İlgili malzemeler ve miktarları şu şekildedir:[135]

Tablo 1: İngiltere Elçisine Niş'te Verilen Malzemeler ve Miktarları

Ürün	**Miktar**	**Birim Fiyatı (Akçe)**	**Toplam Fiyat (Akçe)**
Lahm	18 kıyye	14	252
Pirinç	15 kıyye	15	225
Revgân-ı sade	6 kıyye	45	270
Süt	1,5 kıyye	-	45
Tuz	1 kıyye	-	9
Hatab	1 araba	-	80
Giyah	2 araba	-	1080
Nan	60 çift	-	-
Şair	26 kıyye	-	-
Ham sirke	150 kıyye	-	1800
Arak	6 kıyye	-	280
Peksimet	-	-	100
Toplam			**4.041**

Yine aynı belgenin devamında İngiltere elçisi için Niş'ten antlaşmanın yapılacağı Pasarofça bölgesine kadar toplam değeri 3.067 akçe olan bir takım nakil vasıtaları ile tayinat ürünlerinin temin edildiği anlaşılmaktadır. İlgili ürünler ve miktarları ise şu şekildedir:[136]

Tablo 2: Niş'ten Pasarofça'ya Kadar Olan Bölgelerde İngiltere Elçisine Verilen Malzemeler ve Miktarları

Ürün	**Miktar**	**Birim Fiyatı (Akçe)**	**Toplam Fiyat (Akçe)**
Katar ma 'a araba	4 re's	60	240
Menzil bargiri	12 re's	-	-

135 BOA, C.HR, 147/7340.

136 BOA, C.HR, 147/7340.

Şair	70 kıyye	-	-
Nan	190 çift	-	-
	121 kıyye	-	-
Koyun	2 adet	-	290
Kuzu	4 adet	-	280
Pirinç	10 kıyye	-	150
Revgân-ı sade	4 kıyye	-	170
Kahve	2 kıyye	-	480
Mum	4 kıyye	-	90
Tuz	3 kıyye	-	37
Fülfül	100 kıyye	-	60
Toplam			**3.067**

Elçilerin Mehterhane Malzemelerinin Tedariki ve İkâmet Ettirilmeleri

Osmanlı diplomasi geleneğine göre gelen elçilerin tayinat ve nakil ihtiyaçlarının yanı sıra, ikamet masrafları da Osmanlı yönetimi tarafından karşılanırdı. Bunun için elçi ve maiyetindekilerin ikamet ettirilmesi amacıyla konaklar kiralanır ve bu konakların tamir ve bakımları yaptırılırdı. Elçilerin ikametleri ile ilgili yapılan harcamalar hazine-i âmireden sağlanırken, ilgili mekânlar, elçilik heyetinin İstanbul'a varmasından bir gün önce hazırlanarak, elçilere konaklarındaki masrafları karşılamaları için *icare-i hane* adı altında paralar ödenirdi.[137]

Pasarofça'da ara bulucu elçilerin kendileri ve maiyetleri için tahsis edilen münakkaş çadır ve sefer mühimmatı gibi malzemeler Mehterhane-i Âmire'den temin edilmiştir.[138] Bu minvalde ara buluculuk faaliyetleri için yola

137 Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve'nin", s. 297-298.

138 Mukayese için 1739 Belgrad Antlaşması sırasında arabuluculuk faaliyetlerinde bulunan Villeneuve'ye temin edilen mehterhane malzemelerine bakılabilir. Bk. Kurtaran, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve", s. 298-299, Yine aynı antlaşmada ara buluculuk faaliyetleri için Babadağı'na gelen Habsburg elçisinin ikamet edeceği konaklar hazırlanmış ve tamiratları için 324,5 kuruş ve 1 akçe harcanmıştır. Talman ve maiyeti için Babadağı'nda 3 adet oda, 1 mutfak, 2 kiler, 2 kiler-i ahur ile etrafında elçinin maiyetindekilerin ikamet etmesi için gerekli konakların tamiratları yapılmıştır, BOA, C.HR, 81/4047. İlgili

çıkan İngiliz elçisinin Edirne'de Mihal Köprüsü yakınlarındaki Hasan Ağa Konağı'nda 61 gün kadar konakladığı ve burada kaldığı her gün için kendisi ve maiyetine 1'er kuruş hane icaresi tahsis edildiği anlaşılmaktadır.[139] Ayrıca elçinin ikameti için cephane-i âmireden çeşitli türlerde mühimmatlar verilmiştir.[140] Yine döneme ait başka bir defterde yer alan bir emirde ise Edirne'den mahall-i mükâlemeye (Pasarofça) kadar olan yerel idarecilere gönderilen emirlerde İngiliz elçisi ve maiyeti için konaklar tahsis edilmesi istenmektedir.[141] Bunun dışında Hollanda elçisinin ikameti ile ilgili veriler tespit edilememiştir. Fakat Hollanda temsilcisi için de benzer bir diplomatik muamelatın tatbik edildiği ve elçinin İstanbul'dan Pasarofça'ya kadar ve yine görüşmeler süresince ikâmet edeceği mekânların Osmanlı makamları tarafından temin edildiği düşünülmektedir.

Elçilere Verilen Hediyeler

Osmanlı diplomasisinin vazgeçilmez uygulamalarından biri olan karşılıklı hediyeleşme ritüeli Pasarofça Barışı için gelen İngiliz ve Hollanda elçileri için de uygulandı. Osmanlılar ve Habsburglar, yerleşmiş bir geleneğin devamı olarak antlaşmanın imzalanmasında etkili olan elçilerin hizmetlerine karşılık olarak maddî teşekkürlerde bulunuyorlardı. Nitekim Karlofça Antlaşması sonrası, Osmanlılar ve diğer devletler tarafından ara bulucu elçilere hediyeler verildiği bilinmektedir. Benzer bir uygulama Pasarofça Antlaşması'nda da devreye girmiş olup Osmanlı yönetimi daha müzâkereler başlamadan önce, Sutton'a verilmek amacıyla yüklü bir miktar para ile bir samur kürkü Edirne'den 24 Mayıs'ta Müteferrikabaşı Hüseyin Paşazâde Mustafa Bey aracılığıyla gönderdi. Yine İngiliz elçisine defterdâr vekili İsmail Ağa tarafından oturduğu çadırların yanı sıra, belge diliyle ifade edilirse *yirmi üç re's mekkâre bâr-gir* verildi. Ayrıca İsmail Ağa tarafından elçiye 18 Temmuz tarihinden itibaren 42 günlük tayinatı verildi.[142] Döneme ait bir teşrifat defterinde Hollanda elçisinin 8 Aralık 1717 tarihinde Sadrazam tarafından kabul edildiği ve teamül gereği kendisi ve maiyetine hilatler giydirildiği belirtilmektedir.[143] Mevcut literatürün ifadeleriyle Avrupalı elçiler için hilatin ifade ettiği sembolik anlam tam olarak net ol-

örnekler başta söylediğimiz savı doğrular nitelikte olup Osmanlı Devleti Karlofça ile yerleşen bir teamülün devamı niteliğinde ara bulucu elçilerin ihtiyaçlarını temin etmiştir.

139 BOA, Yabancı Arşivler (YB), 04, 4/24.

140 BOA, C.HR, 18/9314.

141 Yazar, *agt,* s. 82.

142 Ercan, *agt,* s. 213-214.

143 Alhamad, *agt,* s. 15-16.

mamakla birlikte, bu hediyeler Osmanlı yönetiminin *prestij bahşeden hediyeleri* olarak kabul edilmektedir.[144] Bu açıdan Babıâli yönetiminin Pasarofça'daki ara buluculuklarından dolayı hem İngiliz elçisine hem de Hollanda elçisine hilat takdim etmesi süreçteki katkılarından duyulan memnuniyeti ifade etmektedir. Aynı şekilde 2 Ocak 1718 tarihli bir belgede hazine tarafından satın alınan bir kürkün Hollanda elçisine takdim edildiği belirtilmektedir.[145] Fakat şaşırtıcı bir şekilde Babıâli'nin benzer cömert davranışı İngiliz elçisi için yapmadığı görülmektedir. Nitekim müzakereler boyunca sadrazamla birlikte ordu-yı hümâyûnda bulunan İngiliz temsilcisi Abraham Stanyan'a, geleneklere aykırı olmasına rağmen herhangi bir hediye verilmedi. Stanyan'a göre bu durumun sebebi, kendisi hakkında oluşturulan olumsuz imajdı. İlgili durum daha önce örneklerini gördüğümüz gibi Babıâli'nin diplomatik uygulamalarını yansıtmaktadır. Nitekim bahsedildiği üzere, Osmanlı Devleti'nin elçi kabullerindeki teşrifatı süreç ve diplomatik muamelât hep aynı şekilde icra edilmemekte ve farklı uygulamalar görülebilmektedir. Benzer şekilde Viyana Sarayı'nda da pek sevilmeyen ve beceriksiz olarak nitelendirilen İngiliz elçisine Habsburglar tarafından da hediye verilmedi. Buna karşın Habsburg Sarayı, İngiliz elçisi Sutton'a 6.000 Reichsthaler, Felemenk temsilcisi Colyer'e ise 8.000 Reichsthaler vermek suretiyle ödüllendirdiği gibi, her iki ara bulucuya da Kayzer'in bir portresi hediye edildi.[146]

Osmanlı diplomasisindeki hediyeleşme ritüelinin karşılıklı mütekabiliyet anlayışına bağlı gelişen bir durum olduğu ve hediye getirilmeden gelen elçilere Osmanlı payitahtında iyi gözle bakılmadığı literatürde yaygın bir şekilde ifade edilmektedir.[147] Nitekim diplomasi literatüründe hediye getirmek boyun eğmek ve bir tür haraç olarak kabul edilirken, hediye getirmemek ise sultanın gücünü tanımamanın yanı sıra onun mutlak hâkimiyetine gölge düşürücü bir davranış olarak algılanmıştır. Tüm bu sebeplerle elçiler, hediyesiz gelmemeye özen gösterdikleri gibi âdet gereği sultana sunulan hediyelerin yanında, en yüksek devlet görevlileri için de hediye takdim etmişlerdir.[148] Fakat ilgili

144 Mahmut Halef Cevrioğlu, "Yeni Çağ Osmanlı Diplomasisinde Fevkalade (Ad Hoc) Misyonlar: XVII. Yüzyılda İsveç Elçileri Örneği", *History Studies*, C 14/ S 3, Ağustos 2022, s. 540.

145 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA. e.), 1283/30.

146 Ercan, *agt,* s. 213-214.

147 Karl Adalh, "Claes Brorson Ralamb'ın Bâbıâli'deki Elçiliği (1657-1658)", *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658,* ed. Karin Adalh, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 12.

148 Uğur Kurtaran-Zeynep Karaca, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya İlişkilerinde

süreçte ara bulucu devletlerin elçileri Osmanlı makamlarını ziyaretlerinde ve huzura kabullerde herhangi bir hediye takdim ettiklerine dair kayıt yer almamaktadır. Bu durum, hediye takdiminin karşı tarafın gücüne göre değiştiğinin temel göstergelerinden biri olup ilgili süreçte Babıâli'nin ara bulucu devletlere olan ihtiyacından dolayı hediye takdimi Osmanlı makamlarından gelmiş, ilgili devletler ise bu nazik jeste karşılık maddi bir teşekkürde bulunmamışlardır.

Sonuç Yerine

Sonuç olarak, 21 Temmuz 1718 tarihinde Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Venedik arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlı Devleti, daha önce Karlofça Antlaşması'nda ilk kez uyguladığı bir teamülü devam ettirmek suretiyle antlaşmanın imzalanmasında ara bulucu devlet kullandı. Nitekim metinde belirtildiği üzere, Karlofça sonrası yerleşen ve aslında Osmanlı diplomasisi için bir prestij kaybı şeklinde kabul edilebilecek olan ara bulucu devlet kullanımı, Babıâli için gelecek yüzyıllarda kullanmak zorunda kalacağı bir uygulama hâline geldi. İlgili durum, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor süreçten kaynaklanmakta olup askerî açıdan yaşadığı zafiyetler karşısında taraf devletlere karşı güçlü bir devletin ara buluculuğuna duyulan ihtiyacın sonucu olarak gelişti. Yine ara bulucu rolünü üstlenen devletler olan İngiltere ve Hollanda'nın, ilgili süreçteki faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti'nden elde ettikleri ticari imtiyazlar, zaman içerisinde bu ara buluculuk rolünü bir dayatma ve zorunluluk noktasına getirdi. Öyle ki 1736-1739 savaşında galip gelen Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile barış yapabilmek için Fransa'nın ara buluculuğunu kullanmıştır. Bu durum Babıâli'nin XVIII. yüzyılda benimsediği savunma ve ittifaka dayalı yeni diplomasi anlayışının bir göstergesidir. Makalede görüldüğü üzere, Pasarofça Antlaşması'nda Osmanlı Devleti, yenildiği bir savaş sonrasında İngiltere ve Hollanda'nın kefaleti sayesinde bir antlaşma imzalamış ve savaş sürecine son vermiştir. Pasarofça'da ara bulucu devletlerin başarısında kişisel çabaları ile daha önceki antlaşmalarda yaptıkları ara buluculuk tecrübelerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Yine ilgili tarihlerdeki uluslararası şartların barış için müsait olması da ara bulucuların işini kolaylaştırmıştır. Babıâli'nin Pasarofça'da bir ara bulucu devlet kullanması, ilgili devletlerle tek başına antlaşma yapacak gücünün kalmadığını gösterirken, aynı zamanda ara bulucu devletlere duyduğu ihtiyacı da gözler önüne sermektedir. Yine ilgili süreç Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması sonrasında yavaş yavaş terk etmek zorunda kaldığı tek

Diplomatik Temasın Görünen Yüzü: Hediyeleşme", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* C 6/S.4, Aralık 2020, s.1189.

taraflı (ad hoc) politikasından koptuğunu ve varlığını devam ettirebilmek için diğer devletlerle iş birliği yapmak zorunda kaldığının somut kanıtı olarak gösterilebilir. Tüm bu nedenlerden dolayı Osmanlı yönetimi, ilgili devletlerin elçilerinin ara buluculuk süresince tüm masraflarını karşılamak suretiyle, Karlofça Antlaşması'nda yerleşen bir teamülü devam ettirmiştir. Bu noktada müzakereler için Pasarofça'ya davet edilen İngiliz ve Hollanda elçilerinin iaşe, harcırah, nakil ve ikamet masrafları gibi harcamaları, nakdi ve ayni yöntemler kullanılmak suretiyle Osmanlı makamları tarafından karşılanmıştır. İlgili harcamalarda daha önce Karlofça Antlaşması ve diğer antlaşmalarda (1711 Prut ve 1712 Edirne) verilen tayinat miktarları esas alındı. Yine Karlofça'da olduğu gibi elçilerin daimî ya da fevkalade elçi olmalarına bakılmaksızın, tüm masrafları karşılanırken, Karlofça Antlaşması'nda uygulanan statü farkının Pasarofça'da uygulanmadığını söylemek mümkündür. Yanı sıra, Pasarofça'da Osmanlı yönetimi, ara bulucu elçiler için çeşitli hediyeler, nakit para ve hilat takdimi ile Karlofça'da yerleşen teamülü devam ettirmişlerdir. Benzer şekilde Osmanlı Devleti Pasarofça'da ara bulucular için Karlofça Antlaşması'nda yerleşen bir ilkeyi devam ettirmek suretiyle yüzyılın geri kalan antlaşmalarında da benzer usullerin uygulanması için zemin hazırlamış oldu. Ayrıca İngiltere ve Hollanda'nın Pasarofça'daki ara buluculuk faaliyetleri, nüfuz alanlarının Osmanlı Akdeniz'inde daha da genişlemesini sağlarken, aynı zamanda ilgili süreç Babıâli'nin yeni yüzyılda Katolik Avrupa devletleri ve Ortodoks Rusya'ya karşı Protestan devletler ile iş birliği ve ittifak kurma sürecini başlattı. Tüm bu açılardan Pasarofça sürecinin Babıâli'nin diplomatik düzeydeki tecrübelerini arttırdığını söylemek mümkündür. Nitekim antlaşmada Osmanlı Devleti'nin gerek uluslararası ilişkilerdeki stratejileri doğru bir şekilde uygulama gayreti, gerekse ara bulucu devletlerle hedeflendiği şekilde uyumlu ve iş birliği içerisindeki faaliyetleri oldukça önemlidir. Ve tüm bu faaliyetleri içeren Pasarofça süreci, Karlofça Antlaşması sonrasında Osmanlı diplomasisinin ve dış politikasının kendini Batılı tarzda gösteren yenilenmiş bir suretini oluşturmaktadır.[149]

149 Hüseyin Onur Ercan, "Pasarofça Antlaşması'nı Taraflar İçin Zorunlu Kılan Nedenler Üzerine Bir Değerlendirme", *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Aralık 2022, S. 55, s. 204-210.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I) 156/11718; 180/13995.

Ali Emiri Mustafa II (AE.SMST.II) 106/11533; 9/900; 9/904; 13/1313; 14/1388; 9/871; 11/1048; 13/1256; 4/369; 4/370; 6/567; 6/566; 6/537; 6/593; 32/3137.

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III), 232/22206; 86/8612; 86/8614; 86/8616; 146/14237; 146/14238; 146/14241; 146/14245; 146/14258; 146/14270; 146/14287; 193/18667; 193/18683; 146/14243.

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Düvel-i Ecnebiye Defterleri (A.DVNS.DVE.d) Nemçelü Ahidnamesi, 57/1; Fransa Ahidname ve Nişan Defteri, 29/4; Rusya Ahidname Defteri, 83/1; Venedik Ahidname Defteri, 16/4.; 2; 49/1.

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d.) 4; 6; 7; 8; 9.

Cevdet Hariciye (C.HR) 99/4945; 147/7340; 46/2262; 59/2910; 61/3031; 81/4047; 43/2125; 187/9314; 22/1092.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (DVNS.MHM.d) 124; 126.

HH. 298/K.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 9921.

İbnülemin Hariciye (İE.HR) 5/523; 4/384; 5/523;

İbnülemin Adliye (İE.ADL) 5/312.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e) 1283/30; 384/27; 715/21.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adalh, Karl, "Claes Brorson Ralamb'ın Bâbıâli'deki Elçiliği (1657-1658)", *Alay-ı Hümayun, İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658*, ed. Karin Adalh, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Afyoncu, Erhan, "Sultan III. Ahmed'in Gözünden Pasarofça Barışı", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri,* haz. Gültekin Yıldız, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 1-19.

Aktepe, M. Münir, "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 2, İstanbul 1985, s. 34-38.

Aktepe, M. Münir, "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C 8, İstanbul 1993, s.441-443.

Alhamad, Fahd, *III. Ahmed Devri Teşrifâtı (A.d. 346:1716-1718)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Berridge, G.R., *British Heads of Mission at Constantinople 1583-1922*, Self-Published, 2020.

Bıyık, Ömer, *124 Numaralı Mühimme Defteri (H.1128-1130)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.

Boer, Bas de, *Jacob Colyer: Mediating Betwen the European and the Ottoman World*, ed. Thomas Linders and Nikola Culafız, Sırbistan 2015.

Can, Mustafa, "Elçi Kara Mehmed Paşa Örneği Üzerinden Osmanlı Diplomasi Teşrifatına Dair Bir Analiz", *'Tarihin İzinde Bir Ömür' Prof. Dr. Nuri Yavuz'a Armağan*, ed. Necdet Hayta vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 241-264.

Cevrioğlu, Mahmut Halef, "Yeni Çağ Osmanlı Diplomasisinde Fevkalade (Ad Hoc) Misyonlar: XVII. Yüzyılda İsveç Elçileri Örneği", *History Studies*, C 14/S.3, Ağustos 2022, s. 529-546.

Cornelissen, Marloes, *The World of Ambassador Jacobus Colyer: Material Culture of the Dutch 'Nation' in Istanbul During the First Half of the 18th Century*, Sabancı Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Dağ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul 2016.

Demir, Uğur, "1716'da Avusturya'ya Savaş İlanı ve Fransa Elçilik Tercümanı Benjamin Brue Suikastının Perde Arkası", *Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı*, KTB Yayınları, İstanbul 2013, s. 410-433.

Deniz, Derya, *Reisü'l-Küttâb Rami Mehmed Efendi'nin Sulhnâmesi (Vekâyi-i Müsâlaha) Tahlil ve Metin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Detrez, Raymond, "Holanđanin Jakobus Kolir – posrednik između kajzera i sultana", *Balkanološki institut sa centrom za trakologiju – Bugarska akademija nauka*, C 5, 2016, s. 28-38.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2001.

Doğan, Güner, "Balkanlarda Bir Osmanlı Muhaddidi: Mevkufâtçı Siyahi Hacı Mehmed Efendi, Mektupları ve Son Osmanlı-Venedik Sınırı (1718-1721)", *Doğu Batı*, S. 91, 2019, s. 40-64.

Doğan, Güner, "İstenmeyen Barış Pasarofça'da Osmanlı-Venedik Diplomatları ve Diplomatik Tavırları", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, haz. Gültekin Yıldız, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 111-129.

Doğan, Güner, "Osmanlı-Venedik Sınırında Son Savaş ve Pasarofça Antlaşması Müzakereleri (1701-1718)", *Doğu Batı, Halil İnalcık Armağanı III*, *Tarih Araştırmaları,* ed. Ahmet Özcan, 2017, s. 106-155.

Dönmez, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.

Ercan, Hüseyin Onur, *Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Ercan, Hüseyin Onur, "Pasarofça Antlaşması'nı Taraflar İçin Zorunlu Kılan Nedenler Üzerine Bir Değerlendirme", *SDÜ. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2022, S. 55, s. 204-210.

İpşirli, Mehmet, "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C XI, İstanbul 1995, s. 3-15.

Jorga, Nicolai, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C IV, haz. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Kampman, A. A., "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hollandalılar", *Belleten*, C23/91, 1959, s. 513-523.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, C V, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Kellner, Julia, "Spionageabwehr in der Frühen Neuzeit Verschlüsselung in der Korrespondenz des Diplomaten Leopold von Talman mit dem Wiener Hofkriegsrat", *Pota K Zgodovinskemu Spoznanju Našega Časa Wege Zum Historischen Erkennen Unserer Zeit*, haz. Sašo Jerše-Filip Draženović, Wien Universität, Ljubljana 2020, s. 129-143.

Kocić, Marija- Nikola Samardžić, "Uloga Roberta Suttona u sazivanju i radu mirovnoga Kongresa u Požarevcu 1718. Godine", (The Role of Robert Sutton in Convening and Functioning of the 1718 Passarowitz Peace Conference), *Povijesni Prilozi*, C 52/S.52, Temmuz 2017 s. 103-121.

Kocić, Marija, "Mletačko-austrijski savez iz 1716. godine u svijetlu engleskih izvora", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 32, 2014, s. 131-147.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kurtaran, Uğur-Zeynep Karaca, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Avusturya İlişkilerinde Diplomatik Temasın Görünen Yüzü: Hediyeleşme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C 6/S.4, Aralık 2020, s. 1187-1218.

Kurtaran, Uğur, *Sultan II. Mustafa (1695-1703)*, Siyasal Yayınevi, Ankara 2017.

Kurtaran, Uğur, "I. Mahmud Dönemi'nde Avrupalı Devletler ile Yapılan Ticaret Antlaşmaları ile Verilen İmtiyazlara Dair Değerlendirmeler", *OTAM*, 41, Bahar 2017, s. 219-256.

Kurtaran, Uğur, "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Yabancı Elçilerin Ağırlanması ve Yapılan Harcamalar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 37/S. 63, s. 2018, s. 331-370.

Kurtaran, Uğur, "Marquis Louis Sauveur de Villeneuve'nin İstanbul Elçiliği ve Faaliyetleri (1728-1741)", *TAD*, C 41/S.71, 2022, s. 276-323.

Kurtaran, Uğur, "Osmanlı Devleti'nde Elçi Kabulü Örneği: Belgrad Antlaşması'ndan Sonra İstanbul'a Gelen Avusturya ve Rus Elçilerinin Kabulü", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler-1*, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 127-181.

Küçük, Cevdet, "Hollanda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 219-226.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Milosevic., Ana R. Požarevački Mir 1718. Na Kartama Gravirama i Medaljama, Heraedu, Francuska 14, Belgrad 2018.

Molnar, Monika F., "Der Friede von Karlowitz und das Osmanische Reich", *Frieden und Konfliktmanagement in interkulturellen Räumen: das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit*, Steiner, Stuttgart 2013, s. 197-220.

Molnar, Monika, F., "Karlofça Antlaşması'ndan Sonra Osmanlı Habsburg Sınırı (1699-1701), *Osmanlı*, C I, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 472-479.

Öksüz, Mustafa, *Şem'danizâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlili ve Tenkidi Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2009.

Özcan, Abdülkadir, "Pasarofça Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 34, İstanbul 2007, s. 177-181.

Özcan, Azmi, "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 22, İstanbul 2000, s. 302-307.

Pesalj, Jovan, "1718 Pasarofça Barış Antlaşması ve Habsburg-Osmanlı İlişkileri", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 37-55.

Purgstall, Baron Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C 7, haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 2010.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C II, haz. Abdülkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Sak, İzzet, "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, 2006, s. 117-161.

Setton, Kenneth M., "The Turkish Reconquest of the Morea, the Victories of Eugene of Savoy, Von Schulenburg's Defense of Corfu, the Peace of Passarowitz, and Venice as a Playground of Europe", *Austria and the Turks in the Seventeenth Century, The American Philosophical Society,* Philadelphia 1991, s. 426-453.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname (Tahlil ve Metin) (1106-1133/1695-1721)*. haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 826.

Topaktaş Üstüner, Hacer, "Babıâli'nin Tayinat Uygulamalarında Avusturya Elçileri (18. Yüzyıl)", *Near East Historical Review*, C 11/S.2, Nisan, 2021, s. 1-18.

Topaktaş Üstüner, Hacer, "Lehistan Elçisi Karol Boscamp Lasopolski'ye Babıali Tarafından Uygulanan Teşrifat ve Kabul (1776-1778)", *Amme İdaresi Dergisi*, C 53/S.1, 2020, s. 59-91.

Turan, Şerafettin, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren İran Elçilik Hey'eti Masraf Defteri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C XXII/ S.1-2, Ankara 1964, s. 273-294.

Uğur, Yunus, "Rifa'at Ali Abou-El-Haj: Osmanlı Devlet ve Siyasî Yapısına Farklı Bir Bakış", *Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi*, C 1/S. 2003, s. 585-599.

Uslu, Hayriye Büşra, *III. Ahmed Devri Teşrifâtı (A. d. 247: 1718-1725)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 24.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Wall, James A. vd., "Mediation: A Current Review and Theory Development", *The Journal of Conflict Resolution*, C 45/S. 3, 2001, s. 370-391.

Wood, A. C., "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", *The English Historical Review*, C 40/S. 160, 1925, s. 533-561.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Türk ve Fransız Kültürlerinin Etkileşiminde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Rolü (1720-1721)", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler-1*, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 41-79.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, C. 12, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 470-502.

Yaycıoğlu, Ali, "Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 18, Güz 2021, s. 8-56.

Yazar, Hakan, *2 Numaralı Mora Ahkâm Defterine Göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler (1717-1750)*, Yıldırım Bayezid Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Yeşil, Fatih, "Pasarofça Antlaşması ve Osmanlı Diplomasisindeki Değişim", *Harp ve Sulh, 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu Bildirileri*, Milli Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2019, s.103-111.

Zınkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C 5, ed. Erhan Afyoncu, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

EKLER

Ek 1: Pasarofça Kongresi'nin yapıldığı kamp alanı

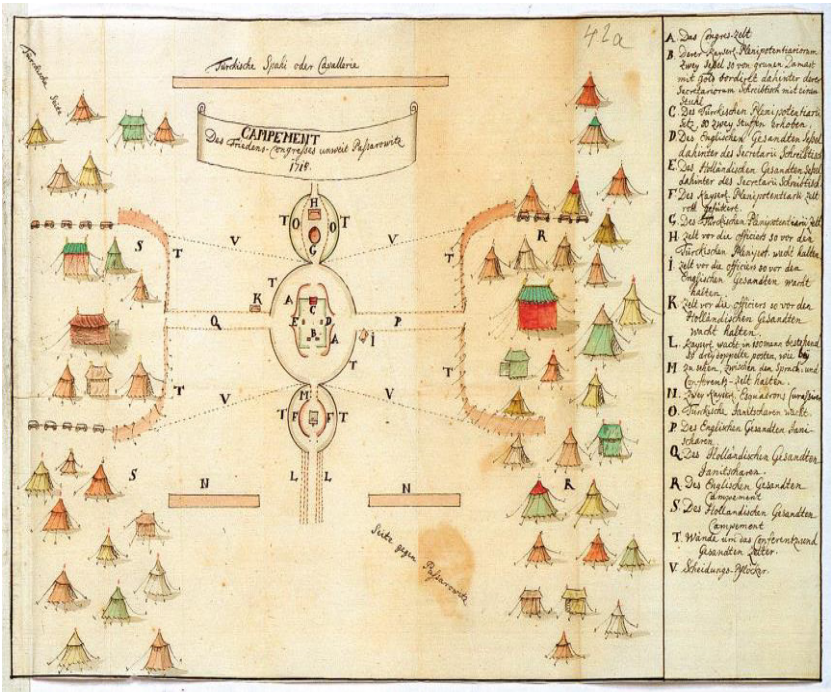

Kaynak: Ana R. *Požarevački Mir 1718. Na Kartama Gravirama i Medaljama, Heraedu,* Francuska 14, Belgrad 2018, s. 46.

Ek 2: Pasarofça Barışı'nı tasvir eden çağdaş bir gravür

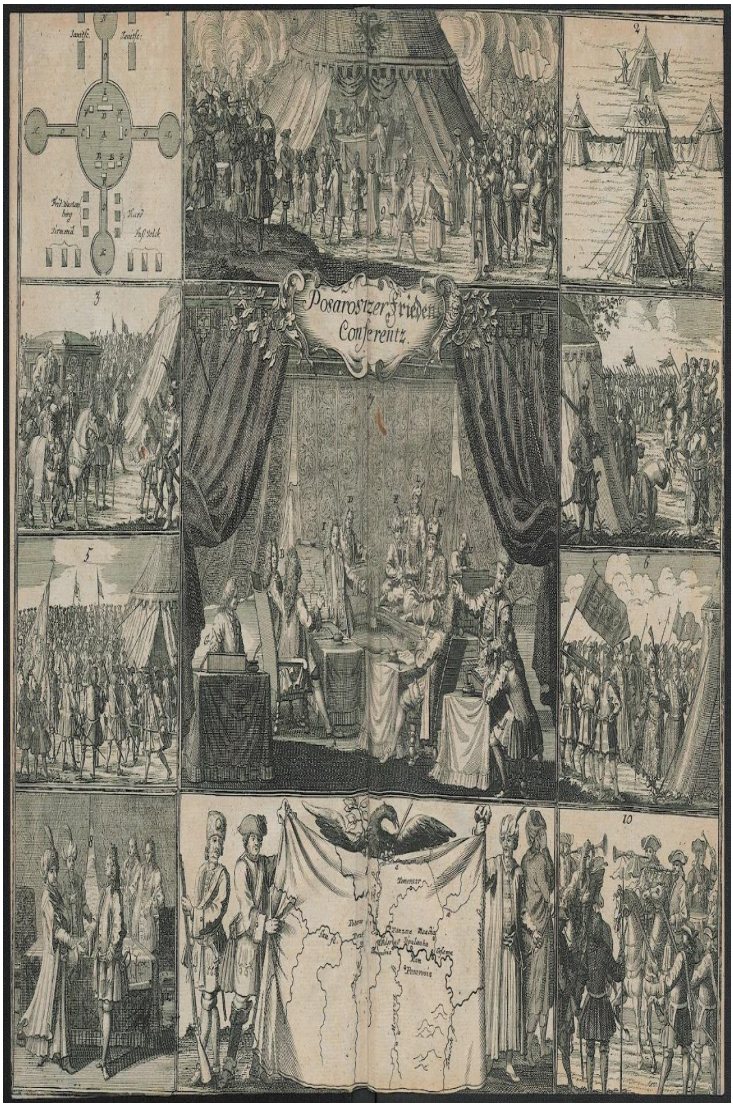

Kaynak: *Der vollkommene Adlers-Sieg, welchen Ihr. Röm. Kayserl. und Königl. Cathol. Majestät, Carl der VI durch die zu Posarowitz, bei Anfang des dritten Feld-Zugs 1718 mit der Ottomannischen Pforte gepflogen- und errichtete Friedens-Tractaten glorreichst erhalten […], Pax una triumphis innumeris potior*. 1718 file:///C:/Users/Kmu/Downloads/karl1718.pdf, son erişim tarihi: 30.12.2022.

Ek 3: Pasarofça Antlaşması'nın imzalandığı çadırın görünümü

Kaynak: Cornelissen, *agt.*, s. 137.

Ek 4: Hollanda elçisinin İstanbul'a dönüş töreni

Kaynak: Cornelissen, *agt.* s. 140.

Avrupa'da Açılan İlk Daimî Osmanlı Elçiliklerinin Yönetimi (1793-1802): Londra – Paris – Viyana – Berlin

Mehmet Alaaddin Yalçınkaya*

Öz

III. Selim, 1793'te Yusuf Agâh Efendi'yi Londra'da görevlendirerek Osmanlı Devleti'ne düzenli diplomatik temsilcilikleri getirmişti. Önemli Avrupa başkentlerindeki diğer teşkilatlanmalar da bunu izledi. Yusuf Agâh Efendi'nin misyonunu takiben 1797'de İsmail Ferruh Efendi onun yerine Londra'ya atandı. Osmanlı Devleti 1797'de Esseyid Ali Efendi'yi Paris'e, İbrahim Afif Efendi'yi Viyana'ya ve Ali Aziz Efendi'yi de Berlin'e elçi olarak atadı. İkamet elçiliklerinin kurulması Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesinde etkili oldu. Elçiler, bu başkentlerde Osmanlı Devleti'nin yalnız siyasi, diplomatik ve ticari çıkarlarını temsil etmedi; aynı zamanda toplumun farklı kesimleri arasındaki kültürel değişimler için uygun çevreyi de yarattı. Dahası Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari modernleşmesinin önünün açılması için ihtiyaç duyulan Avrupalı uzmanları da topladılar.

Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve Avrupa'daki faaliyetleri ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte çok azı bu ilk elçiliklerin yönetimleri ile ilgilenmiştir. Bu sebeple, ilk ikamet elçiliklerinin organizasyonuna ve yönetimlerine etki eden faktörler ele alınacaktır. Sefaretnameler, hatıratlar ve basın yazışmaları ana kaynaklarımı oluşturmaktadır. Acil mali kaynaklar ve hızlı maaş/ödenek yazışmalarının yetersizliği ile Osmanlı başkentine olan uzaklıkla beraber güvenilir iletişim ağlarının ve yollarının eksiklikleri ilk bulgularım arasındadır.

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE, alaaddin@ktu.edu.tr ORCID: 0000-0002-3339-3790
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.95

Bu çalışmada, Osmanlı ikamet elçiliklerinin barınma, erzak ve diğer ihtiyaçlarının yanı sıra dışişleri bakanlıklarıyla yazışmaları, Latin ve Fransız dillerindeki ifadeleri de içeren yabancı dillerdeki hâkimiyetlerini de kapsayan diplomatik dili kullanımları ve belgelerin formları idari bakış açısından analiz edilecektir. Devlet başkanları (krallık ve cumhurbaşkanlığı) tarafından resmikabulleri, itimatname sunumları, elçilerin diplomatik dokunulmazlıkları, maiyetleri ve ikametgâhları, maiyetindekilerin yargılama hakları, genç diplomatik personelin eğitimi, elçilerin gümrüklerdeki vergi muafiyeti, elçinin vefat etmesi gibi durumlarda görevinin sona ermesi konuları titizlikle incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İkamet Elçilikleri, Elçilik Maiyeti, Elçilik Giderleri, Haberleşme, Diplomatik Dil Kullanımı.

Giriş

Temelleri Nizam-ı Cedid döneminde atılan ve zaman içinde pekiştirilerek günümüze intikal eden yenilikler arasında diplomasi alanında yapılan kurumsallaşma çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanda yapılan ıslahatlar ile Türk hariciyesinin ilke ve usulleri belirlenmiş, daimî büyükelçilikler kurularak Avrupa devletleri arasında cari olan diplomasi kurallarının Osmanlılar tarafından da kabul edilmesi sağlanmıştır. Bilindiği gibi III. Selim'in (1789-1807) en büyük amacı, Nizam-ı Cedid ile Osmanlı Devleti'nin modern çağın gereklerini yerine getiremeyen siyasi, askerî, mali, sosyo-ekonomik, kültürel kurum ve sistemlerini gelişmiş Avrupa ülkelerini dikkate alarak yeniden düzenlemekti. Bu hususta gerekli bilgi ve tecrübenin tedariki ancak Batı ülkeleri ile kurulacak olan çok yönlü diplomatik ilişkilerle mümkündü. Daha geniş kapsamlı bilgi ve tecrübe transferi ise daimî büyükelçiliklerin kurulmasını gerektirmekteydi. Nitekim Sultan III. Selim'in tercihi de bu yönde olmuştur.[1]

1 Bk. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The Isıs Press, İstanbul 2010; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, S. 5, 1994, s. 385-434; Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *JAOS*, S. 83, 1963, s. 295-315 ve Thomas Naff, *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1789-1802*, California Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, California, Amerika Birleşik Devletleri 1961; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit – 1789-1807*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946; Stanford J. Shaw, *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-*

Avrupa'da daimî ve sürekli diplomatik ilişkilerin kurumsallaşması 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın birinci yarısı arasında başladı. Batı'da daimî elçilikler (permanent embassies) ilk olarak İtalyan devletleri tarafından 1450'lerden itibaren oluşturuldu. Batılı tarihçilerin belirttikleri gibi 15. yüzyıl İtalya'sı Rönesans'ın olduğu gibi daimî ve organize olmuş diplomasi anlayışının da merkeziydi. Papalık ise Yeniçağ Avrupa'sının diplomasi alanında ilk gerçek uluslararası kuruluşunun sahibiydi. Bu yeni elçilik usulü aynı asrın son çeyreğinden sonra diğer Batılı ülkeler tarafından benimsendi ve diğer devletler de benzer şekilde diplomatik temsilciliklerini karşılıklı olarak tesis etmeye başladılar. Bu gelişmeler sonrasında Avrupa diplomasisi *daimî* (permanent), *dünyevi* (secular) ve *gizli* (secret) olarak biçimlendi.[2]

15. yüzyılda Avrupa'da diplomatik temsilcilik oluşturma sürecinde İtalyan Venedik Cumhuriyeti özel bir yere sahiptir. Venedik, ilk olarak İstanbul'da 1454, sonra da Paris'te 1478 ve Viyana'da 1495 yıllarında daimî elçilik açmaya başladı.[3] Venedik'in arkasından Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa devletleri arasında siyasi ve ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak İstanbul'da yeni daimî elçiliklerin kurulmasına izin verildi. Bunun sonucunda Rusya 1497'den, Fransa 1525'ten, Avusturya (Nemçe) 1528'den, İngiltere 1583'ten ve Hollanda 1612'den itibaren İstanbul'da daimî elçi bulundurmaya başladı. Bunları 18. yüzyılda İspanya, Danimarka, İsveç ve Prusya takip etti.[4]

İlk İkamet Elçiliklerinin Açılış Süreci

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasi ve ticari ilişkilerde bulunmaktaydı. Bu ilişkiler, önceleri *çavuş*, sonraları ise *fevkalade büyükelçi* veya *ortaelçi* ünvanıyla yabancı devletlere gönderilen geçici (*ad hoc*) elçiler aracılığıyla yürütülmüştü.[5] Osmanlı elçileri, Viyana, Paris, Londra,

1807, Harward University Press, Cambridge, Massachussets 1971.

2 Orta Çağ ve 1450 ve 1500 yılları arasında Avrupa devletlerinin ve Papalığın izlediği genel dış politikalar hakkında bk. Robert Balmain Mowat, *A History of European Diplomacy 1451-1789*, Longmans, Green & Company, Londra 1928, s. 1-6.

3 Mowat, *age*., s. 6 ve Yalçınkaya, Mahmud Raif, s. 393.

4 Yalçınkaya, *age*., s. 21-22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 268-270; Bertold Spuler, *Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*, Priebatsch, Breslau 1935, s. 46. Kanuni Devri'nden 1302 (1886/7) yılına kadar olan yabancı ülkelerin elçi ve temsilcilerinin adları ve süreleri için bk. *Sâlnâme-i Nezaret-i Umûr-i Hariciye*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1302 (1882), s. 430-490.

5 Osmanlı devletinin elçilikleri ve onların raporları hakkındaki genel çalışmalar için bk. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, tamamlayan ve haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 19 ve Yalçınkaya, *age*., s. 21-22. Bilinen ilk

Petersburg, Stockholm, Berlin, Varşova ve Madrid gibi Avrupa başkentlerine ve Tahran, Yeni Delhi, Buhara ve Rabat gibi Asya ve Afrika'nın Müslüman ülkelerine gönderilmişti.[6]

Diplomasi alanındaki ıslahatı başlatan III. Selim, Batılı devletlerde meydana gelen olaylara ve gelişmelere ilişkin daha güvenilir bilgi sahibi olmak, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni bu devletler topluluğu dışında bırakmamak amacıyla Avrupa'nın önemli başkentlerinde daimî elçilikler kurma kararı aldı.[7] Bu yaklaşımı dönemin genel reform atmosferinin bir parçası olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Avrupa başkentlerinde görev alması beklenen elçiler, yanlarında sır kâtibi, hazinedar, ataşe, iki Rum tercüman, öğrenci niteliğindeki Müslüman ve gayrimüslim kişizadeler ve elçilikte görevli olacak hizmetli personel götüreceklerdi.[8] Bu hazırlıklar kapsamında Osmanlı Devleti Avrupa'da kuracağı ilk daimî elçilik için eskiden beri çok iyi ilişkiler kurduğu İngiltere'yi seçti. Her ne kadar uzun bir süreden beri Fransa ile iyi ilişkiler mevcut idiyse de bu sırada Avrupa devletlerinin 1792 tarihinden

---

sefaret takririni, elçi olarak 1495 yılında Viyana'ya gönderilen Hacı Zağanos adındaki bir çavuş yazmıştır. Bu elçi ve raporu için bk. Gümeç Karamuk, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten*, C 56/S. 216, 1992, s. 391-403.

6 Bunlar arasında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'da yaptığı elçiliğin Osmanlı Devleti üzerindeki tesiri inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Onun *Fransa Sefaretnamesi* ve elçiliğinin Osmanlılar üzerindeki sosyal ve kültürel tesirleri Göçek ve Yalçınkaya tarafından detaylı olarak tartışılmıştır. Bk. Fatma Müge Göçek, *East Encounters West France and Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York 1987 ve Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Türk ve Fransız Kültürlerinin Etkileşiminde Paris Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Rolü (1720-1721)", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler I*, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020, s. 41-78.

7 Bu elçiliklerin kurulmasına ve görevlerine dair bilgiler devrin kaynaklarından birinde şöyle geçmektedir: "Devlet-i Aliye'nin dahi düvel-i fehime-i Avrupa nezdinde birer ikamet ilçisi bulundurması derece-i vucubede görülmekle düvel-i merkume nezdinde birer ilçi gönderilüb ve üç sene müddet tekmilinde anlar celb ve i'ade ve yerlerine başkaları irsal ile minval-i meşruh üzere hem umur-ı sefaret idare itdirilmek ve hem de bu tarikle ahval-i düvele vakıf bazı zatlar yetiştirilmek üzere nizamat-ı saire sırasında sefaret usulüne dahi hüsn-i rabıta ve nizam virilmek." Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Tertib-i Cedid*, C VI, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303, s. 73-74.

8 Maiyet memurları ve onların maaş ve harcırahları hakkındaki bilgiler için bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS. NMH.d), 9, s. 302; BOA, Bab-ı Defteri D.BŞM.d, 6133, 20 R 1217/20 Ağustos 1802. "İngiltere'ye elçi tayin edilen Yusuf Agâh Efendi'nin takrirlerinin sureti 1207-1217" koleksiyon yazılar, s. 14, 16 ve 17; Ahmed Vasıf, *Tarih-i Mehasin ül-asar ve Hakayık ül-ahbar*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 5978, vr. 186; Ahmed Cevdet Paşa, *age.,* s. 176. Vasıf kendi devrinin bahsettiğimiz arşiv belgelerini doğrudan kullanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa bu bilgileri Vasıf'tan ve Karal da Ahmed Cevdet Paşa'dan almıştır. Ahmed Cevdet Paşa, Vasıf'tan maaş ve harcırah tutarlarını eksik nakletmiştir.

itibaren fiilen ihtilal rejimine karşı Fransa ile mücadeleye girişmeleri, Osmanlıları Londra'yı tercihe yöneltti.[9]

İlk ikamet elçiliğinin İngiltere'de açılmasıyla ilgili olarak Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi ile İngiltere Büyükelçisi Robert Ainslie ve heyetleri 13 Temmuz 1793 (4 Zilhicce 1207) tarihinde Bebek'teki reisülküttaplık köşkünde bir araya geldiler. Bu toplantıda ikamet elçiliğinin kurulması hakkında siyasi, hukuki, mali ve diplomatik konularda fikir alışverişinde bulundular. Burada ikamet elçisinin ve farklı ülkeler arasında karşılıklı diplomasinin gerekliliği ve önemi vurgulandı. Elçi atanma süreci ve özellikle de elçinin statüsü tartışıldı. Ainslie, ayrıca, yol güzergâhı hakkında bilgi vererek bu konuda gereken yardımı sağlayacağını bildirdi.[10] Bu müzakerenin sonucunda III Selim, Ainslie'nin görüşlerini de göz önünde bulundurarak Kalyonlar Kâtibi Yusuf Agâh Efendi'yi 23 Temmuz 1793 tarihinde Londra'ya ikamet elçisi olarak tayin etti.[11] Ainslie, Dışişleri Bakanı Lord Grenville'ye göndermiş olduğu 25 Temmuz 1793 tarihli raporunda, Yusuf Agâh Efendi'ye atanmasını takip eden günün akşamı Sultan'ın huzurunda kaftan giydirildiğini bildirmiştir.[12] Bu arada Babıâli, Yusuf Agâh Efendi'yi 6 Ağustos tarihinden itibaren mevcut İngiliz elçisinin geçerli rütbe ve statüsü olan *büyükelçi* (ambassador) rütbesiyle payelendirdi.[13] Osmanlılar, *mütekabiliyet* (reciprocal) esasını ilk olarak diplomasi

9 Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, s. 73-74.

10 İkamet elçiliğinin kurulması hakkında yapılan görüşmeler, onların tutanakları ve heyettekilerin adları için bk. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT) 261/15090A 4 Z 1207/13 Temmuz 1793 ancak arşiv kılavuzunda 4 R 1207 olarak verilmektedir. Bu belge Karal tarafından yayınlandı, bk. Karal, *Selim III*, s. 190-198. Ayrıca İngiliz elçisi Ainslie'den Grenville'ye gönderilen raporlar bu görüşmeler hakkında bilgi vermektedir bk. The National Archives Foreign Office (NA FO), 78/14 no:18, 25 Temmuz 1793. Burada Ainslie görüşmenin tarihi ve yeri hakkında şu önemli bilgiyi net olarak verir: "My announced Conference took place the 13th Instant at Bebek, one of the Sultan's Pleasure Houses situated on this canal ..." Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", *Osmanlı Araştırmaları,* XXXI, 2008, s. 127-159. Naff ve Kuran bu görüşmelerin 10 Temmuz 1793'te yapıldığını belirtirler fakat hem Ainslie'nin 25 Temmuz 1793'teki raporu hem de Mükâleme Mazbatası'nda belirtilen 4 Zilhicce 1207 tarihi bu toplantının 13 Temmuz 1793'te yapıldığını kesinlikle ispatlar. Ayrıca bk. NA FO 78/14 no:23, 10 Ekim 1793 tarihli belgede bu toplantının 13 Temmuz'da yapıldığını yazar. Ainslie kısaca şöyle ifade eder: "... my Report of the Affairs at Our Conference of the Thirteenth of July ..." Ahmed Cevdet Paşa bu mazbatayı özet olarak eserinde kullanmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, *age.*, s. 213-215.

11 Yusuf Agâh Efendi'nin elçi olarak atanmasının tarihini Ainslie'nin raporunda bulmaktayız. The National Archives Foreign Office (NA FO) 78/14 no:18, 25 Temmuz 1793.

12 NA, FO, 78/14 no:18, 25 Temmuz 1793.

13 10 Ağustos 1793 tarihli Ainslie'nin diğer bir raporunda Babıâli tarafından Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'ya ikamet elçisi olarak atandığının resmen ilan edildiği bildirildi. NA,

alanında tatbik etmeye başladı. Yusuf Agâh Efendi'nin 21 Aralık 1793 tarihinde Londra'ya ulaşmasından sonra ilk ikamet elçiliği dönemi başlamış oldu. Böylece Osmanlı diplomasi tarihinde yeni bir sayfa açılmaktaydı.

Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'da Osmanlı Devleti'ni başarılı bir diplomat olarak temsil etmesinin yararlarını ve önemini gören Babıâli, Avrupa'daki diğer önemli merkezler olan Paris, Berlin ve Viyana'da da ikamet elçiliklerinin daha fazla bekletilmeden açılması için çalışmalara başlamıştır. Yusuf Agâh Efendi'nin Londra elçiliği için hazırlanan ve yapılan her türlü işlem, yani maiyet memurlarının atanması, elçiliğin aylık, harcırah ve diğer masrafları, elçiyle gönderilecek hediyeler ve yazışma usulleri, yeni merkezlerde açılacak olan elçilikler için model olarak kullanılmıştır.[14] İlerleyen zaman içeresinde önemli Avrupa devletlerinin başkentlerine de benzer şekilde ikamet elçiliklerinin açılması planlanmasına rağmen Fransa ile diğer Avrupa devletleri arasındaki savaşlar sebebiyle bu plan birkaç yıl gecikti. Babıâli 1795 yılının ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki siyasi durumu göz önüne alarak Paris, Viyana ve Berlin'de de birer ikamet elçiliğinin açılmasına karar verdi.[15] Nitekim Osmanlı Devleti 1796 yılı içerisinde Paris'e Moralı Seyyid Ali Efendi'yi, Viyana'ya İbrahim Afif Efendi'yi ve Berlin'e Giritli Ali Aziz Efendi'yi ikamet elçileri olarak tayin etti.[16] Bu sırada Yusuf Agâh Efendi de üç yıllık görev süresini tamamladığını ve yerine halefinin atanmasını Babıâli'den talep etmişti. Böylece Paris, Viyana ve Berlin'e atanan ikamet elçilerinin tayininden sonra İsmail Ferruh Efendi'nin tayini yapıldı.[17] Londra'ya ikinci büyükelçinin atanması Osmanlı diplomasisinin kurumsal kimlik kazanması açısından oldukça önemli bir göstergedir. Bu elçiler 1797 yılının Mart ve Nisan aylarında tayin edildikleri başkentlere 1797 yılının yaz ortalarında

FO, 78/14 no:19, 10 Ağustos 1793.

14 BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), 115/5706, 29 Z 1211/ 25 Haziran 1797 ve Yalçınkaya, *age*., s. 181.

15 Liston'dan Grenville'ye gönderilen rapor için bk. NA, FO, 78/16 no:14, 25 Nisan 1795. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794-1795) ve Osmanlı Devleti Hakkındaki Görüşleri", *Osmanlı Araştırmaları*, C 18/S.18, 1998, s. 187-216, bk., s. 211-213.

16 Kuran, *age.*, s. 23-25.

17 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasi Faaliyetleri (1797-1800)", *PAX OTTOMANA Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, Sota & Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 381-407 ve Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of Ismail Ferruh Efendi to London (1797-1800)", *A Bridge Between Cultures, Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, ed. Sinan Kuneralp, The Isıs Press, İstanbul 2006, s. 51-67.

ulaştılar. Bu atamalar ile 1797 yılından itibaren Avrupa'nın dört önemli başkentinde büyükelçilikler kurulmuş ve Osmanlı Devleti modern diplomasi alanında büyük ölçüde Avrupa ile uyum sağlamış oldu.[18]

İlk İkamet Elçiliklerinin Yönetimi ve Karşılaşılan Problemler

Yusuf Agâh Efendi'nin Osmanlı tarihinin ilk ikamet elçisi olarak Londra'ya tayini, elçiliği için yapılan bütün hazırlıklar ve Londra'daki elçilik modeli Babıâli için Avrupa'da açılacak diğer elçilikler için bir model olmuştur. İkamet elçilik personelinin oluşturulması, ilgili ülkenin hükümdar, başbakan veya dışişleri bakanı başta olmak üzere önemli kişilere takdim edilecek mektuplar ve hediyelerin hazırlanması, yolculuk ve karantina işlemlerinin planlanması elçiliklerin tesis aşamasının ilk safhasını oluşturmaktadır. Elçinin görevlendirildiği ülkenin başkentindeki ilk günlerindeki diplomatik faaliyetlerini; elçilik binasının temini ve elçilik işleyiş düzeninin belirlenmesi, elçiliklerin maaş ve harcırahlarının karşılanması oluşturmaktaydı. Elçiliklerin bulundukları devletin hükümdarı tarafından resmikabulleri, itimatnamelerinin takdimi, ilgili ülkenin dışişleri bakanlıyla iletişim kurma ve İstanbul ile haberleşme mekanizmasının sağlanması, elçiliklerin iş yüklerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Bunlara ilaveten elçiliklerin diplomatik dokunulmazlıkları, maiyetleri ve ikametgâhları, maiyetindekilerin yargılanma hakları, genç diplomatik personelin eğitimi, elçiliklerin gümrüklerdeki vergi muafiyeti ve elçiliğin elçinin ölümünden sonra ne suretle devam edeceği konuları da elçinin ilgilenmesi gereken hususlar arasındaydı.

İkamet Elçilik Maiyetlerinin Tayin Usul ve Esası

İkamet elçiliklerinin maiyetlerinin hazırlanmasında en önemli unsur sır kâtibi ve iki elçilik tercümanın tayiniydi. Elçilik sır kâtiplerinin genelde Reisülküttab tarafından atandığı görülmektedir. Reisülküttabın sır kâtibinin atanması sırasında ilgili elçi ile fikir alışverişi yaptığı ve görüşünü aldığı konusunda bazı ipuçlarına sahibiz. Zira bazı elçilerin sır kâtibi olarak oğulları veya yeğenleri gibi akrabalarını diplomatik misyonlarına dâhil ettiklerini görüyoruz. İngiliz büyükelçisi Ainslie, ilk ikamet elçisi Yusuf Agâh Efendi'nin sır kâtibi Mahmud Raif Efendi'nin Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi tarafından belirlendiğini ve arkadaşı olduğunu belirtmektedir.[19] Yine Ainslie'nin raporuna göre

18 Kuran, *age*., s. 25-46.

19 NA, FO, 78/14 no:20, 24 Ağustos 1793. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, C 21/S.21, 2001, s.109-134 özl. s. 122.

Mahmud Raif Efendi'nin atanmasından sonra kendisine kaftan giydirildiği belirtilmektedir. Mahmud Raif Efendi, Osmanlı bürokrasinde yani kalemiye sınıfında uzun yılar hizmet etmiş ve baş kalfa makamına kadar yükselmiş bir kişiydi.[20] Bu ise sır kâtiplerinin kalemiye sınıfındaki kendini yetiştiren becerikli ve yetenekli genç memurlar arasından atandığını da göstermektedir. Berlin'e görevlendirilen Ali Aziz Efendi'nin maiyetinde ise iki kâtip olduğu ve bunlardan birisinin oğlu Mehmed Ziver Efendi diğerinin ise Kâtib Şükür Efendi olduğunu biliyoruz.[21] İsmail Ferruh Efendi'nin sır kâtibi olan Yusuf Efendi hakkında ise İngiliz Maslahatgüzarı Smith önemli bilgiler vermektedir. Smith, Yusuf Efendi'yi soylu geçmişi ve istikbal vadeden tavırlarıyla tarif edip onun gençliğinden itibaren İsmail Ferruh Efendi ile samimi bir yakınlığı olduğunu belirtmektedir.[22] Viyana İkamet Elçisi İbrahim Afif Efendi'nin maiyet memurlarının isimleri ve sayıları hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte dönemin Vakanüvisi Halil Nuri Efendi sır kâtibi, birkaç nefer muteber âdemler, tercümanlar ve birkaç nefer çukadardan oluştuğunu belirtmektedir.[23]

İlk ikamet elçilik tercümanları yine reisülküttabın icazeti ile Divan-ı Hümayun baş tercümanının önerisi ve ilgili elçiyle yapılan görüşmelerden sonra atanmaktadır. Bu tercümanların çoğunluğu İstanbul'un Fener semtindeki Rum ailelerine mensup gençler arasından seçilmekteydi ve hatta bunların büyük bir kısmı başta İtalya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde eğitim de almışlardır. Bu tercümanlar Fransızca, Latince, İtalyanca, Almanca, İngilizce gibi Batı dillerinin yanı sıra Türkçe, Arapça ve Farsça gibi Doğu dillerini de bilmekteydiler. İlk ikamet elçiliklerine iki adet tercüman atandığı ve birincisinin tercüman-ı evvel, ikincisinin ise tercüman-ı sanî olarak adlandırıldığı görülmektedir. Yusuf Agâh Efendi'nin heyetinde tercüman-ı evvel olarak Emanuel Persiani ve tercüman-ı sanî olarak Gregorio Valeria adlı kişiler yer almaktaydı. Ainslie'nin raporuna göre Persiani Beyoğlu'nda dünyaya gelmiş ve otuz iki yaşlarında İtalya'nın Padua Üniversitesinde bir süre eğitim görmüş "ılımlı, istikrarlı, medeni ve iyi eğitimli" bir kişiydi. Persiani'nin birinci tercü-

20 NA, FO, 78/14 no:20, 24 Ağustos 1793. Yalçınkaya, *Mahmud Raif*, s. 402.

21 Kuran, *age.*, s. 41. Kuran burada sadece oğlunun kâtip olduğunu belirtmektedir. Schmiede ise Ali Aziz'in iki tane kâtibi olduğunu belirtmektedir; bk. H. Ahmed Schmiede, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara 1980, s. 20.

22 Smith'den Grenville'ye gönderilen mektup için bk. NA, FO, 78/18, 5 Nisan 1797 ve Yalçınkaya, "İsmail Ferruh", s. 385.

23 Seyyid Vakkas Toprak, *Nuri Tarihi (Metin-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 620.

man olarak atanmasında Mehmed Raşid Efendi'nin rol aldığı görülmektedir.[24] İsmail Ferruh Efendi'nin tercümanları ise John ve George Arghiropolo adlı Rum kardeşlerdi. Bu tercüman kardeşler hakkında Smith; tercümanların saygıdeğer bir Rum ailesine mensup olduklarını belirtip eğitimlerinin ve yeteneklerinin İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile yürütülen temaslarda yeterince kifayet etmeyeceğini belirmektedir. Bunun yanı sıra Smith, bu kişilerin resmî elçilik işlerinin icrasında samimi niyetlere sahip ve güvenilir olmasından dolayı kendilerine her türlü yardımın yapılması gerektiğini dile getirmektedir.[25] Yine Smith, "…uzun süreden beri İsmail Ferruh Efendi'nin himayesinde bulunduklarını ve onun komşuları…" olduklarını rapor etmektedir.[26]

Viyana ikamet elçisi İbrahim Afif Efendi'nin ilk tercümanın isminin ise Konstantin Dibalto (Constantin von Tipaldo) olduğunu biliyoruz.[27] İbrahim Afif Efendi'nin maiyetinde baş tercümanın dışında birkaç tercüman, birkaç soylu ve birkaç hizmetli de vardır.[28] Ali Aziz Efendi'nin Berlin ikamet büyükelçiliği tercümanları Peter Jako ve Janko Kopris'tir.[29] Seyyid Ali Efendi'nin Paris ikamet elçiliği baş tercümanları Kodrika (Codrica) ve Manolaki adındaki Rum kişilerdi. Kodrika ikamet elçilik tercümanları içinde elçiye ihanet eden ilk tercüman olarak bilinir.[30]

24 NA, FO, 78/14 no:19, 10 Ağustos 1793. Yalçınkaya, *age*., s. 55-56.

25 Smith, 5 Nisan 1797 ve 10 Nisan 1797 tarihlerinde Grenville'ye yazdığı raporlarında da yeni elçilik tercümanları ve kimlikleri hakkında bazı önemli bilgiler vermektedir. Birinci ve ikinci tercüman olan John ve George Arghiropolo kardeşlere Grenville'ye verilmek üzere hususi bir mektup verdiğini de belirtmektedir. Bu mektupta bunların huzura çıkışlarına yardım edilmesi istenmiştir. NA, FO, 78/18, 5 Nisan 1797.

26 Ancak Smith, tercüman kardeşlerden bu raporda da bahsetmekte, gerçekten de atandıkları görev için yeterli olmadıklarını fakat bunların iyi bir tahsil gördüklerini ve tertipli göründüklerini belirtmekle birlikte onların en "iyi tercih" olduğu konusunda endişelerini dile getirmektedir. Smith aynı zamanlarda diğer Avrupa başkentlerine gönderilecek olan elçilerin tercümanlarıyla bunları karşılaştırdığında "son derecede daha iyi tercihler" olduğunu belirtmektedir. Bk. NA, FO, 78/18 no.6, 10 Nisan 1797. Smith bu raporunda Fransa'ya gönderilen Seyyid Ali Efendi'nin tercümanı olan Kodrika'nın hilekâr maceracı olmasıyla tanındığı için böyle bir karşılaştırma yapmaktadır.

27 Kuran, *age*., s. 45. Aynı zamanda bk. *Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur – Zeitung vom jahre 1805, Zweyter Jahrgan*, Jena and Leipzig: 1805, s. 1118.

28 Toprak, *agt*, s. 620.

29 Schmiede, *age*., s. 21 ve Irina Fliter, *From Delegates to Diplomats: The Ottoman Diplomatic Office in Prussia (1763–1808)*", The University of Tel-Aviv, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tel-Aviv İsrail 2016, s. 75-79. Fliter bu şahısları Peter Izko and Yanko Kopri olarak zikretmektedir. Irina Fliter, "The Diplomats' Debts: International Financial Disputes between the Ottoman Empire and Prussia at the end of the Eighteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, XLVIII, 2016, 399-416.

30 Herbette'nin eserinde Kodrika'nın tercüman olarak hizmetleri hakkında farklı sayfalarda

İlk ikamet elçiliklerinin maiyetlerinde bulunan görevlilerden birisi de elçiliğin mali hizmetleriyle ilgilenen hazinedar ve ataşeydi. Yusuf Agâh Efendi'nin Londra elçilik maiyet memurlarından Mehmed Derviş Efendi (Derviş Ağa) adlı kişinin görevi hazinedar ve ataşe olarak geçmektedir.[31] Mehmed Derviş Efendi'nin Defterdar Moralı Osman Efendi'nin oğlu yani Yusuf Agâh'ın yeğeni olma ihtimali pek yüksektir. İsmail Ferruh'un elçilik maiyet memurları arasında yeğeni olan Hasan Beyzade adlı bir kişi de vardır. İkamet elçilikleri bünyesinde bir din görevlisi olan imam da bulunmaktaydı. İlk ikamet elçiliklerinde görev yapan imamlardan birkaç tanesinin kimlikleri tespit edilmiştir. Bunlardan birisi İsmail Ferruh Efendi'nin maiyetinde bulunan Hacı Süleyman'dır.[32] Berlin elçiliğine de bir imamın atandığını ancak imamın Berlin'e geldikten sonra birkaç ay sonra ayrıldığı bilinmektedir.[33] Seyyid Ali Efendi'nin Paris elçiliği maiyetinde imam olarak Hafız Ahmed adındaki görevliye rastlanılmıştır.[34] Yine ikamet elçilikleri personelleri arasında kâhya, mühürdar ve silahtar gibi görevliler de bulunmaktadır.

İkamet elçiliklerindeki bu maiyet memurlarının dışında çok sayıda düşük seviyeli çalışan ve hizmetli bulunmaktaydı. Bunların sayısı elçiliklere göre farklılaşırken ortalama elçilik personel sayısının 10-20 kişiden oluştuğu görülmektedir. Bu görevliler arasında terzi, berber, aşçı, seyis, kunduracı, nargileci, kahveci ve çamaşırcı gibi kişiler bulunmaktadır. Bu gibi görevlilerin isimleri kaynaklarda nadiren geçmektedir. Ancak Berlin'de Ali Aziz Efendi'nin ikamet elçiliğinde Mehmed adındaki bir maiyet memuru, Thodor ve Gorgy adlarında odacılar, Mehmed Efendi adındaki bir seyis ile Faly Samo ve Jany adlarındaki aşçılara kaynaklarda tesadüf edilmiştir.[35] Yine bu bağlamda Yusuf Agâh Efendi'nin Londra elçiliğinde 13 tane hizmetlinin başında Halil Ağa adlı bir kişi ile İsmail adlı hizmetlinin ismi geçmektedir.[36] Hizmet işle-

ismi sıkça geçmesine karşın Manolaki'nin ismi sadece bir kere geçmektedir. Maurice Herbette, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, çev. Erol Ünyepazarcı, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1997, s. 161 ve Osman Nihat Bişgin, *Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 12-13.

31 NA, FO, 78/14, 25 Eylül 1793 ve Yalçınkaya, *age*., s. 58-59.

32 NA, FO, 78/18 no:6, 10 Nisan 1797.

33 Fliter, *agt*., s. 171.

34 Herbette, *age*., s. 162

35 Schmiede, *age*., s. 20-21.

36 Reis Efendi'den Ainslie'ye gönderilen mektup için bk. NA, FO, 78/14, 11 Ekim 1793 ve Yalçınkaya, *age*., s. 60.

rini gören personelin birkaç kişiden oluştuğunu Seyyid Ali Efendi'nin maiyeti hakkında bilgi veren Caulaincourt'un hatıratında görmekteyiz. Buna göre bu hizmetlilerden dördü vale ve ikisi de Rum hizmetkâr olarak tasvir edilmiştir. Seyyid Ali Efendi'nin maiyetinde bulunan kişilerinden altısının isim ve yaşlarını Mısır işgali yüzünden Fransa ile ilişkilerin bozulduğu dönemde Osmanlı topraklarına dönmek için yaptıkları izin başvurularından tespit etmek mümkün olmuştur. Bunlardan Mehmed Arif 50 yaşında, Mehmed İzzet 22 yaşında, Seyyid Ahmed 30 yaşında, Hacı İbrahim 46 yaşında, Şerif Ahmed 40 yaşında ve İsmail Ahmed 35 yaşındaydı.[37] Bununla birlikte bu kişilerin elçilikteki görevleri hakkında herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

İkamet elçilikleri bünyesinde Avrupa'daki gelişmeleri gözlemleme, ülkelerin iktisadi, idari, ticari, sosyal ve kültürel yapılarını incelemenin yanı sıra, diplomasi dili olan Fransızcayı da öğrenmek üzere genç ve yetenekli Müslüman ve gayrimüslim kişizadeler de görev almaktaydı. Örneğin Yusuf Agâh Efendi'nin maiyetinde Mehmed Derviş ve Mehmed Tahir Efendiler adlı Müslüman görevlilerden başka kişizadeler ile Yanko Savrud adlı bir gayrimüslim de vardı.[38] İsmail Ferruh Efendi'nin maiyetinde yeğeni olan Hasan Beyzade ile John Stefan tarafından gönderilen bir gayrimüslim kişizadeye rastlanılmaktadır.[39] Büyük ihtimalle Paris, Berlin ve Viyana elçiliklerinde de benzer görevlere sahip kişilerin olduğunu söylemek mümkündür.

Elçilik Konutu ve İkametgâhı, Maaş ve Harcırahları ile Elçiliğin Giderleri

Babıâli, Avrupa'daki ilk ikamet elçiliğinin kurulması aşamasında geçerli diplomatik uygulamalar konusunda sadece İngiliz Büyükelçiliği ile istişarelerde bulunmakla kalmamış, aynı zamanda İstanbul'daki diğer ülkelerin elçiliklerinden Londra'daki temsilciliklerinin işleyişi hakkında da bilgi elde etmiştir. Osmanlı Hükûmeti, elçilik konutu ve ikametgâh olarak kullanılan binaların kirası, maaş, harcırah, elçilik arabası alımı ile elçilik için gerekli muhtemel giderlerine ilişkin harcamalar hakkında bilgiyi, İstanbul'daki Fransız diplomatik temsilcisi vasıtasıyla Londra'daki Fransız elçiliğinin masrafları örnek alınarak sağlanmıştır.[40]

37 Bişgin, *agt*., s. 12-13. Herbette bu memurlardan sadece Seyyid Ahmed hakkında bilgi vermektedir. Herbette, *age*., s. 162.

38 BOA, C.HR, 47/2307, 25 L 1208/26 Mayıs 1794 ve BOA, D.BŞM.d, 6133, 20 R 1217/20 Ağustos 1802, s. 17. Yalçınkaya, *age*., s. 62.

39 NA, FO, 78/18 no:6, 10 Nisan 1797 ve Yalçınkaya, *age*., s. 156.

40 BOA, D.BŞM.d, 6133, 20 R 1217/20 Ağustos 1802, s. 14.

İkamet elçilerinin atandıkları başkentlere vardıklarında öncelikle halledilmesi gereken en önemli konu elçilik konutu ve ikametgâh binasının temini meselesidir. Elçinin ikamet edeceği bölgenin gerçekleştirilecek faaliyetlere uygun olmasının yanında temsilcisi olduğu Osmanlı Devleti'nin itibarına yakışır olması da dikkate alınması gereken hususların başında gelmekteydi. İlk ikamet elçiliklerinin konutlarının konumu, biçimi ve genel özellikleri hakkında pek fazla bilgi yoktur. Bununla birlikte elçilik binasının aynı zamanda ikametgâh olarak kullanıldığı da görülmektedir. Genel itibariyle hem ikametgâh hem de de elçilik binası olarak kullanılacak olan konutun geniş bir bahçe içerisinde 10-15 odalı ve birkaç katlı bir bina olması ve bahçe içerisinde *hinto* adı verilen elçilik atlı arabasının da bulunabileceği bir mekâna sahip olması gerekmekteydi. Aynı zamanda bahçede elçilik atları için de bir ahırın bulunması gerekmekteydi. Elçilik konutunda misafirleri ağırlamak ve onlara ziyafet vermek için de büyük bir salonun da bulunması gerekmekteydi. Elçilik konutu için gerekli hinto ve eşyalar, temsil ettikleri devletin itibarına yakışır olmasına önem verilerek özenle seçilmekteydiler.[41]

Osmanlı'nın ilk ikamet elçisi olan Yusuf Agâh Efendi, 21 Aralık 1793 tarihinde Londra'ya ulaştığında kısa bir süreliğine, Londra merkezinde bulunan Pall Mall semtindeki Royal Hotel'de kalmıştır. Bilahare Thames Irmağı yakınındaki Adelphi semtinde elçilik konutu kiralamıştır.[42] Yusuf Agâh Efendi elçilik konutunu 1 Ocak 1794 tarihinde bir yıllığına Dr. Turton adlı kişiden 200 sterline kiralamıştı. Bu evin kira sözleşmesinde Yusuf Agâh Efendi'nin İtalyanca el yazısıyla "Babıâli'nin Büyükelçisi Yusuf Agâh" şeklinde atılmış imzası bulunmaktadır.[43] İsmail Ferruh Efendi de 23 Temmuz 1797 tarihinde Londra'ya ulaştığında Adelphi semtinde Adam-Street'deki Osborne's Hotel'e yerleşmiş ve bilahare elçilik konutuna geçmiştir.[44] Seyyid Ali Efendi de 13 Temmuz 1797 tarihinde Paris'e ulaştığında Fransız Hükûmeti Osman-

41 Betül Demir, *II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi'nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kâmil Paşa'nın Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul 1999, s. 35-37.

42 "Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'ya Ulaşması Royal Hotel'de Kalması", *The Times*, 23 Aralık 1793, s. 2 ve Yalçınkaya, *age*., s. 68-69.

43 "Yusuf Agâh Efendi'nin Elçilik Binasını Kiralama Sözleşmesi ve Araba Siparişi", *Oxford Journal*, 11 Ocak 1794, s. 2 ve "Yusuf Agâh Efendi'nin Elçilik Binasını Kiralaması", *Hampshire Chronicle*, 20 Ocak 1794, s. 2.

44 "İsmail Ferruh Efendi'nin 23 Temmuz 1797 Tarihinde Londra'ya Ulaşması", *The Times*, 25 Temmuz 1797, s. 3; "İsmail Ferruh Efendi'nin İngiltere'ye Ulaşması", *Cambridge Intelligencer*, 29 Temmuz 1797, s. 1-2; İsmail Ferruh Efendi'nin İngiltere'ye Ulaşması", *Reading Mercury*, 31 Temmuz 1797, s. 1 ve Yalçınkaya, *age*., s. 156.

lılara hoş görünmek ve olumlu bir intiba bırakmak için Saint Dominique semtindeki l'Hôtel Monaco adlı bahçeli konağı elçilik binası olarak tahsis etmiştir.[45] Berlin'de göreve başlayan Ali Aziz Efendi'ye de Prusya Hükûmeti elçilik binası olarak Berlin'in görkemli mimari eserleri arasında yer alan Spree Irmağı kıyısında Schiffbauerdamm Caddesi'ndeki Ephraim Sarayı'nı geçici bir süreliğine tahsis edilmiştir. Kiralık bir elçilik binası bulunup sözleşme yapıldıktan sonra elçilik heyeti oraya taşınmıştır. İbrahim Afif Efendi'nin ise Viyana'da kiralık bir konutta kaldığı tahmin edilmektedir.

İlk ikamet elçiliklerinden sadece Seyyid Ali Efendi'nin Paris'te ikamet ettiği konak hakkında detaylı bilgiye Herbette'nin eserinde rastlanılmaktadır. Elçilik binası olan konak, Saint-Domininique Sokağı üzerinde Invalides Meydanı'nın hemen köşesinde iki tarafına ağaçlar dikilmiş bir yola açılan, yan tarafında ise ahırlar ve arabalar için kapalı bir alan ve birkaç daire içeren bir bina olarak tarif edilmektedir. Konağın çok geniş bir bahçe içinde olduğu, binaya doğru ağaçlık bir yolla gidildiği ve binaya on iki basamakla çıkılan yüksek sütunlu bir girişin olduğu ve sütunların üst kattaki balkona destek olduğu da not edilmektedir.[46] Herbette konağın içini de "binaya girilince geniş bir hol görünüyordu ve holün nihayetinde üst kata çıkan merdivenler başlıyordu. Tören alanına açılıp ışık ve havayı oradan alan giriş katının arka tarafındaki odalar aslında hizmet odalarıydı. Ve misafir bekleme odası, çalışma odası, banyo salonu ve tuvalet odasından ibaretti" diye tasvir etmekleydi.[47] Öte yandan bahçesinin park denecek kadar muhteşem büyüklükte, Fransız tarzı havuzlar, çimenlik ve çiçeklikler, ağaçlar ve heykellerle düzenlendiğini, ayrıca konağın çevresinde genişçe bir korunun alanında bulunduğunu da kaydetmekteydi. Konağın bahçeye açılan ön tarafında yani giriş katında misafir kabulü ve ikamet için ayrılan daireler bulunmaktaydı. Konağın tam ortasına misafir salonu, salonun bir yanında müzik salonu ile yemek odası, diğer yanında bir yatak odası, bir tuvalet odası ve bir de kütüphane bulunmaktaydı. Üst katta da düzenlemeleri çok hoş olan salonlar ve odalar vardı. Binanın iç dekorasyonu çok itinalı olup kahramanlık konularını gösteren resimler kapı üstleriyle salonların bazı duvarlarını süslemekteydi.[48] Fransız hükûmeti tarafından bu konağın tahsis edilmesi kararlaştırıldıktan sonra konağın zorunlu tamiratı ve bazı mobilya alımı için harcanmak üzere

45 Herbette, *age*., s. 61-63 ve Bişgin, *agt*., s. 17.

46 Herbette, *age*., s. 62-63.

47 Herbette, *age*., s. 63.

48 Herbette, *age*., s. 63-64.

12.000 livre masraf edilmiştir. Monaco konağı elçi gelmeden önce hızlı bir şekilde elden geçirilmiştir. Bu düzenlemede ana öge oturma grupları ile halılar idi. Bunların yanında masrafları Fransız Hükûmeti tarafından karşılanan bir kapı görevlisi atanmıştır. Bunun dışında başka herhangi bir görevli tayin edilmemiştir. Seyyid Ali Efendi, konağın bütün giriş ve birinci katlarını yani konağın ana binasının tamamıyla Saint-Dominique Sokağı üzerinde bulunan küçük evin bir kısmını kendisine tahsis etmiş, konağın geri kalan kısmını ise maiyetine ayırmıştır.[49]

İlk ikamet elçilikleri bünyesindeki elçi, kâtib, tercümanlar, diğer maiyet memurları, kişizadeler ve tüm hizmetlilerin maaşları, görev yerleri olan başkentlere ulaştıkları gün esas başlangıç olarak tespit edilip altı ayda ödenmekteydi. Ayrıca bunlara harcırah verilmekteydi. Belgelerde elçi, sır kâtibi, tercümanlar, üst düzeydeki memurlar ile kişizadelerin maaşları ve harcırahları açıkça belirtilirken alt görevdeki hizmetlilerin maaş ve harcırahları belirtilmemiştir. Bununla birlikte bu kişilerin giderleri doğrudan elçinin maaş ve harcırahından karşılanmıştır. İlk İkamet Elçisi Yusuf Agâh Efendi ve maiyetinin yıllık maaş ve harcırahları dönemin arşiv kaynakları ve vakanüvislerinin kayıtlarında detaylı bir şekilde verilmektedir. İngiliz büyükelçisi Ainslie de bazı küçük hatalarla benzer rakamları zikretmektedir. 1793 yılına ait verilerde elçilik heyetinin başı olan Büyükelçi Yusuf Agâh'a yıllık 50.000 guruş, Sır kâtibi Mahmud Raif'e 10.000 guruş, Hazinedar Mehmed Derviş'e 3.000 guruş, ehl-i İslam kişizadesi Mehmed Tahir'e 3.000 guruş, Tercüman-ı evvel Emanuel Persiani'ye 8.000 guruş, Tercüman-ı sanî Gregorio Valeria'ya 6.000 guruş ve zimmi kişizadesi Yanko Savrud'a 2.500 guruş maaş ödenmiştir. Harcırah olarak Yusuf Agâh'a 15.000 guruş, Mahmud Raif'e 4.000 guruş, Mehmed Derviş'e 2.000 guruş, Emanuel Persiani'ye 3.000 guruş, Gregorio Valeria'ya 2.500 guruş ve Yanko Savrud'a 1.500 guruş verilmiştir.[50] Fliter, Berlin'e giden Ali Aziz Efendi ve maiyetinin maaş ve harcırahları hakkında verdiği bilgilerde maaşlarının Yusuf Agâh Efendi'ye göre yaklaşık üçte bir az olduğunu ancak harcırahlarının aynı olduğunu belirtmektedir. Buna göre Büyükelçi Ali Aziz'e yıllık 36.000 guruş maaş ve harcırahın 15,000 guruş olduğunu, Ali Aziz'in sır kâtibinin 8.000 guruş ki Yusuf Agâh'ın sır kâtibinden 2.000 guruş az olduğunu ve 4.000 guruş harcırahının olduğunu belirtmektedir. Kişizade yani elçinin oğlunun yıllık 2.500 guruş maaş ile 2.000 guruş harcırah verildiğini belirtmektedir. Elçilik tercümanlarının da Yusuf Agâh'ın

49 Herbette, *age*., s. 64.

50 Yalçınkaya, *age*., s. 58-61.

elçilik tercümanıyla mukayese edildiğinde maaşlarının onlara göre 2.000 guruş eksik aldığını buna göre birinci tercümanın yıllık 6.000 guruş maaş ve 3.000 guruş harcırah ve ikinci tercümanın ise 4.000 guruş yıllık maaş ve 2.500 guruş harcırah aldığını belirtmektedir.[51] Bu rakamlara bakıldığında yolculuk için geçerli olan harcırahların aynı verilmesine karşın maaşlarının farklı olmasının görevli oldukları ülkenin hayat pahalığı ile ilgili olmasından kaynaklandığını söylenebilir.

Başlangıçta Paris ikamet elçisi Seyyid Ali Efendi de diğer elçiler gibi Babıâli tarafından düzenli olarak altı aylık maaşlarını alarak masraflarını oradan karşılamasına karşın, Fransa'nın Mısır'ı işgali neticesinde diplomatik ilişkiler askıya alınınca bu gelir kaynağı da kesilmiş, Paris Büyükelçiliği büyük maddi sıkıntı içerisine düşmüştü. Bu dönemde Fransa'da ticaretle uğraşan Bakri adındaki bir Cezayirli tüccar Seyyid Ali Efendi'ye büyük bir dostluk ve yardım göstermiş ve ona borç vererek elçilik işlerinin sürdürülmesini sağlamıştır. Ancak ilerleyen zaman içeresinde Bakri, Fransız hükûmetinden alacağı 500 bin frangı temin edemediği için iflas eşiğine gelmiş ve bu nedenle Osmanlı elçiliğine yardımda bulunamamıştı. Seyyid Ali Efendi bu durumu nasıl halledeceğini endişeyle düşünürken Birinci Konsül Napolyon bu meseleyle alakadar olarak Savaş Bakanı Carnot'a Bakri'nin ticarethanesinin işlerini ayarlanması hususunda yardımcı olunmasını emretmiş ve dolaylı olarak Seyyid Ali Efendi'yi zor durumdan kurtarmaya çalışmıştır. Öte yandan Talleyrand Viyana'daki Osmanlı Elçisi İbrahim Afif Efendi'nin de Paris Elçisi Seyyid Ali Efendi'ye yardım etmesine izin vererek dolaylı yoldan maddi ihtiyaçlarının giderilmesi yolunu aralamıştı.[52]

Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında Babıâli ile Seyyid Ali Efendi'nin Paris elçiliği arasında diplomatik bağın kesilmesiyle elçiliğin maaşları başta olmak üzere diğer gelirlerinin kesilmesi nedeniyle elçilik işlerinde çalışmış olan birkaç Fransız vatandaşının da maaşları ödenemedi. Bu şahıslar Fransız Dışişleri Bakanlığına şikâyette bulunup alacaklarının Osmanlı elçiliğinden bakanlık aracılığıyla temin edilmesini istemekteydi. Bunlardan birisi Osmanlı elçiliğinin bahçe işleriyle uğraşan Néret adındaki Fransız vatandaşıdır. Néret elçiliğin bahçe işleri karşılığında yılda 200 Frank bir maaş almaktaydı. İlk maaşını almasına karşın iki ülke arasında ilişkilerin kesilmesinden sonra iki yıllık maaşı olan 400 frangı alamadığından dolayı şikâyette bulunmuştu. Benzer bir durum Georges Araket adlı İstanbul doğumlu olup

51 Fliter, *agt*., s. 166-169.

52 Herbette, *age*., s. 160.

17 yıldır Paris'te ikamet eden bir kişinin başına gelmiştir. Araket ise dört yıl önce Paris'teki Osmanlı Elçiliğine kâhya olarak girdiğini, bu işi on dokuz ay yaptığını ve bin frank alacağı olduğunu belirtmişti.[53] Buna benzer diğer bir şikâyet konusu da Girardot adlı bir şahsın Osmanlı elçiliğinin ikinci tercümanı Manolaki'nin borçlarını Seyyid Ali Efendi'den istemesiyle gündeme gelmiştir. Seyyid Ali Efendi, Manolaki'nin kendi bilgisi dışında borç aldıktan sonra 1799 yılında kaçtığını, Osmanlı tebaası olduğunu reddettiğini ve Fransız Hükûmeti'nin himayesi altında olduğunu belirten bir yazıyı Fransa Dışişleri'ne gönderdi. Bunun üzerine Fransız Dışişleri Bakanı resmî olarak sürece dâhil oldu ve Osmanlı Elçisi'nin bu hususta gönderdiği yazışmanın çevirisini yaptırdıktan sonra Manolaki'nin borç ve mal varlığı listesinin kopyasını aldı. Böylece yankesicilik yapan Manolaki'nin sonraki dolandırıcılıkları hususunda Fransızların tedbirlerini aldılar.[54] Buna benzer bir hadise ise Osmanlı elçilik hizmetçilerinden biri, Seyyid Ali Efendi'nin mührünü çalarak Invalides'deki subaylardan olan suç ortağı ile bazı sahte pasaportlar hazırlamasıdır. Fransız Dışişleri tarafından Osmanlı elçisi uyarılarak konuyla ilgili notlar gönderildi. Bu durumdan dolayı Seyyid Ali Efendi'nin üzgün ve şaşkın olduğu ve özür dilediği görülmektedir. Büyükelçi suçlunun tutuklanması ve İstanbul'a gönderilmesi için Fransa hükûmetinden yardım rica etti.[55]

İlk ikamet elçiliklerinin bulundukları başkentlerdeki gazeteler de yer yer Osmanlı elçilikleri veya maiyetlerini konu edinen haberlere yer vermekteydi. Bu haberlerden biri 30 Aralık 1795'te Londra büyükelçilik hizmetlilerinden İsmail'in gazetelere konu olan hadisesidir. İsmail, elçilikte sarhoş olması neticesinde elçilikteki diğer hizmetlilerle kavga etmiş ve Büyükelçi Yusuf Agâh Efendi tarafından falaka cezasıyla cezalandırılmıştır. Bu hadiseden sonra elçi, İsmail'in maaşının ödenerek ilk gemi ile Türkiye'ye gönderilmesini istemiştir. Ancak İsmail mahkemeye başvurarak maaşının verilmediğini, kendisine kötü muamelede bulunulduğunu ve Türkiye'ye gönderilmediğine dair şikâyetlerine ilişkin gazete haberlerine büyükelçilik itiraz etmiş ve İngiliz Dışişleri vasıtasıyla gazeteler yanlış haberden dolayı özür yazıları yayımlamıştır.[56] Buna benzer Paris'teki gazetelerde de Osmanlı ikamet elçisi Seyyid Ali Efendi ile maiyetindeki görevlilerin ilişkileri hakkında çeşitli haberler çıkmaktaydı. Bunlardan birine örnek olarak Seyyid Ali Efendi'nin maiyetinden birinin mağazadan mücevher çalan kişiyi elçilikte öldürttüğü ve mağaza sahibine aynı kutu için-

53 Herbette, *age*., s. 160-161.

54 Herbette, *age*., s. 161.

55 Herbette, *age*., s. 126.

56 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yalçınkaya, *age*., s. 150-152

de mücevherle hırsızın başını gönderdiğine dair gazete haberi gösterilebilir. Haber üzerine Dışişleri Bakanı Talleyrand olaya Polis Bakanı'nın dikkatini acele olarak çekmiştir. Bu yalan haber üzerine polis hareket geçmiş ve resmî makamlar gazetelere gözdağı sayılabilecek uyarılar vermiştir. Haberin kati bir dille yalanmasına rağmen Paris kamuoyu haberin doğruluğuna inanmıştır.[57]

Seyyid Ali Efendi'nin elçiliğinde yaşanan hadiseler diğer Osmanlı ikamet elçilikleriyle karşılaştırıldığında oldukça problemliydi. Diğer elçiliklerde de benzer hadisler olmasına rağmen Paris elçiliği 1798 Mısır hadisesinden sonra çok sayıda benzer problemle karşılaşmıştır. Bu durum ise Herbette'nin belirttiği gibi 1798 yılının sonlarından itibaren elçinin maiyeti üzerinde otoritesinin kalmadığı gibi elçilik personeli arasında da büyük bir endişe ve korkuya yol açmıştır. Maiyet memurları ve hizmetlilerin çoğunluğu bir an önce Türkiye'ye dönmek istemekteydiler. Elçiliğe ihanet eden Kodrika ise geleceği hakkında endişe duyan kişilerin başında yer almaktaydı. Öte yandan Seyyid Ali Efendi elçilikte çok sorun çıkaran görevlilerden altısından kurtulmak için pasaportlarının verilip geri gönderilmeleri için Fransız dışişleriyle yaptığı yazışmalara Fransa hükûmetinin kesin olarak ret cevabı vermiş olduğu görülmektedir. Bu gibi gelişmeler büyükelçinin otoritesini sarsmış; bazı personelin de itaatsiz davranmaları nedeniyle disiplini sağlamakta güçlük çekilmiştir. Elçilikteki düzeni sağlamak için bazen şiddet kullandığına dair bilgiler de mevcuttur. Buna örnek, elçinin imam Hafız Ahmed'i falakaya yatırıp ayaklarının altına üç değnek vurdurtup hapsetmesidir. Bilahare elçilikten bir fırsatını bulup kaçan imam, Fransa hükûmetine sığınmak için çaba sarf etmiştir. Benzer bir durumda olan Seyyid Ahmed adlı elçilik personeli de pasaportunun kendisine verilerek elçilikten ayrılıp İstanbul'a gitmek istemiştir. Bu artan şikâyetler karşısında Fransız Hükûmeti bir müdahalede bulunmadığı gibi Invalides semtinin sulh hâkiminin Seyyid Ali Efendi hakkında açmak istediği davaya da engel olmuştur. Bunda en önemli neden ise Fransız Hükûmeti'nin gelecekte Türk-Fransız ilişkilerinin tamir edilmesini göz önüne alarak her iki ülke arasında yeni diplomatik krizlerin çıkmasını engellemek istemesiydi.[58]

Babıâli, Osmanlı hazinesi aracılığıyla, elçiliklere maaşların yanı sıra, elçiliklerin ihtiyacı olan konut kirası, tefrişat ve araba satın alınması gibi masrafları yapmakta ayrıca gıda maddelerinin fiyatlarındaki artış için talep edilen ek

57 Herbette, *age*., s. 126-127.

58 Herbette, *age*., s. 161-163.

parayı göndermekteydi.[59] İkamet elçiliklerine Babıâli'den altı aylık maaşları ve elçiliğin diğer giderleri için ödenen paralar gidilen ülkelerin İstanbul'da bulunan hatırı sayılır tüccarları tarafından ulaştırılmaktaydı. Yusuf Agâh Efendi'nin Londra elçiliğinde mali işlerini kayınbiraderi Seyyid Ali Efendi tarafından yürütülmekteydi. Osmanlı hazinesi/darphanede çalışan Tecelli Efendi adlı kişiden ödemeleri alınarak İstanbul'da İngiliz Levant Kumpanyası tüccarlığı görevi yanı sıra İstanbul'daki İngiliz elçiliği mali işlerden sorumlu olan Peter Tooke vasıtayla elçiliğe ulaştırılmaktaydı. Tooke ise Türk elçiliğinin maaş ve diğer giderleri için gereken parayı Londra'da Throgmorton-street'de bankerlik yapan John, Peter ve William Robinsons vasıtasıyla elçiliğe ulaşmaktaydı. Robinsons ailesi aynı zamanda elçiliğin Londra'daki bütün parasal işlemlerini de yürütmekteydi.[60] Benzer bir durum Berlin elçiliği için de geçerlidir. Babıâli, Berlin elçiliğinin maaş ve diğer giderleri her iki devletçe güvenilir olarak kabul edilen Hübsch&Timoni Şirketinin yardımıyla İstanbul'dan Prusyalı Musevi tüccar ve banker Mendel Oppenheim aracılığıyla yapmaktaydı. Oppenheim 1800'li yıllarda Prusya'ya gönderilen diplomatik temsilcilerinin irtibat noktası durumuna gelmişti. Oppenheim Osmanlı darphanesinden aldığı paraları Berlin'deki Türk elçiliğine transfer etmekteydi.[61]

İkamet elçilerinin elçilikleri için gereken eşyalar ve Osmanlı donanması ve tophanesinin ihtiyacı olan askerî malzemenin alımı ile Avrupalı uzmanların maaş ve harcırahları için Babıâli'den para talep ettikleri de görülmektedir. Yusuf Agâh Efendi, Babıâli'ye gönderdiği bir raporda, konutun kiralanması ve binanın tefrişi ile elçiliğe alınacak at arabası için 20.000 guruş ek para da istemiştir.[62] Bunun dışında Yusuf Agâh Efendi, Babıâli'nin isteği üzerine Tophane ve Tersane için gerekli kalay ve mühimmat maddelerin satın alınması faaliyetinde bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı ordusu ve donanması başta olmak üzere Avrupalı uzmanların tedarikiyle de uğraşmıştır. Bunların temini ve giderleri ikamet elçilikleri vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak bazen bu malzeme veya uzmanlar için gerekli olan harcırahların ödemesi geciktiğinde

59 Yusuf Agâh Efendi örneği için bk., BOA, C.HR, 102/5064, 25 B 1208/26 Şubat 1794 ve Seyyid Ali Efendi örneği için bk., Bişgin, *agt*., s. 21-22.

60 BOA, C.HR, 47/2307, 25 L 1208/26 Mayıs 1794; BOA, D.BŞM.d, 6133, 20 R 1217/20 Ağustos 1802, s. 14; NA, FO, 78/14 no:24, 25 Ekim 1793; "Yusuf Agâh Efendi'nin Elçilik Kiralama Sözleşmesi ve Araba Siparişi" *agg.,* s.2; "Yusuf Agâh Efendi'nin Elçilik Binası Kiralaması" *agg.,* s.2; Yalçınkaya, *age*., s. 69

61 Fliter, agm., s. 410 ve Fliter, *agt*., s. 109-110.

62 BOA, C.HR, 102/5064, 25 B 1208/26 Şubat 1794.

ikamet elçilerinin zor duruma düştükleri görülmektedir.[63] Bu durum onların Babıâli ile olan yazışmalarına yansımış ve elçiler bu durumdan şikâyetçi olarak Babıâli'yi sert bir dille eleştirmişlerdir.[64]

İkamet Elçilikleri ile Babıâli Arasındaki Haberleşme Kanalları

İlk ikamet elçiliklerinin bulundukları mahal ile İstanbul arasındaki haberleşme ve yazışmalar diğer bir ifade ile posta hizmetleri de bulundukları yerin uzaklığına bağlıydı. Uzun mesafe, zayıf Osmanlı posta ve yol sistemleri nedeniyle Londra, Paris, Berlin ve Viyana'daki Osmanlı elçilikleri ile Babıâli arasındaki haberleşme, yani doğrudan Osmanlı Devleti'yle sınırı olmayan ülkelere gönderilen yazışmalar ve kargo yükleri genel itibariyle o devletlerin İstanbul'daki elçilikleri veya Levant Kumpanyası tüccarları ve bankerleri aracılığıyla yapılmaktaydı. Bunu Osmanlı'nın Londra'daki elçisi ve İstanbul'daki İngiliz elçiliği temsilcilerinin raporlarında görebilmekteyiz. Bu kişiler sadece haber taşımakla kalmayıp Reis Efendi'nin İstanbul'daki İngiliz temsilcileri aracılığıyla Londra'daki elçilik için küçük paketler de gönderiyorlardı.[65]

İlk ikamet elçilikleri ile İstanbul arasındaki haberleşmenin uzun sürmesinin yanı sıra rakip devletlerin birbirlerinin kuryelerine yönelik faaliyetleri de haberleşmenin güvensizliğini artırmaktaydı. Çok pahalı ve uzun süren deniz yolu yerine kuryeler tarafından büyük ölçüde kara yolu tercih etmekteydi. Özellikle de Londra ve Paris ikamet elçilikleri ile İstanbul arasındaki haberleşmelerde bazen çok gecikme yaşandığı görülmektedir. Özellikle de İngilizlerin ve

63 Yusuf Agâh'ın İngiltere'deki gazetelerde çıkan bazı haberler ve gelişimlere dair bilgiler, Babıâli'nin Yusuf Agâh'a gönderdiği talimatlar ve onun elçiliği hakkındaki yazışmalarını kapsayan belgelerin koleksiyonu olan *Havadisname-i İngiltere* adlı eserde toplanmıştır. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri 840. Kalay için bk. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, vr. 20a/36 ile Batılı uzmanların tedariki için de bk., vr.15b/14. Bu alandaki çalışmalar için Mehmet Alaaddin Yalçınkaya: "Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)", *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İSAM, İstanbul 2010, s. 421-448 ve "Recruitment Of European Experts For Service in the Ottoman Empire (1732-1808)", in: *Ottoman Empire and European Theatre II: The Time of Joseph Haydın: From Sultan Mahmud I to Mahmud II (r.1730–1839)*, ed. Michael Hüttler - Hans Ernst Weidinger, Hollitzer, Wien 2014, s. 33-57.

64 Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, vr. 15b/16.

65 Spencer Smith'in raporlarından birinde bu yazışmaların güzel bir örneği vardır: NA, FO, 78/17 no: 13, 10 Temmuz 1796 Smith ek yazısında şöyle not eder: "Since writing the preceding, at almost the moment I quitted my Pen I received from the Reis Effendi a very long Paper in Turkish which he tells me is the Copy of a Memorial, their ambassador is instructed to present to your Lordship and which it seems I am expected to suppose, accompanied by a Packet of Dispatches for him [Yusuf Agâh] to go under my Court's."

Fransızların İstanbul'dan gönderilen yazışmaların ele geçirilme riskinin yanı sıra yazışmalarının elçiliklere ulaşıp ulaşamayacağı da önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Bundan dolayı Londra ve Paris ikamet elçilerinin görevleri biraz daha zorlaşmaktaydı. Elçiler bu durumda bazı konularda Babıâli tarafından tasdik edilmeme riski olan ciddi kararlar da almaktaydılar. Özellikle Fransız İhtilali neticesinde çıkan koalisyon savaşları nedeniyle bazen acil durumlarda Babıâli'den ihtiyaç duydukları talimatları alamadan karar vermek mecburiyetinde kaldıkları da görülmekteydi. Bu durumda diplomatik kararlarını kendi araştırma, gözlem ve tecrübelerine göre vermekteydiler ki genelde diplomatik geçmişi ve tecrübesi olmayan ilk ikamet elçiliklerinin en büyük sorunlarından biri de bu durumdu.[66] Diplomatik haberleşmenin engellenmemesi kaidesince, Mısır Savaşı nedeniyle diplomatik ilişkiler dondurulmuş olmasına rağmen Paris Elçisi Seyyid Ali Efendi'nin Babıâli ile haberleşmesinin kuryeler vasıtasıyla devam ettiği de görülmektedir.[67] Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkileri askıya alındığında, İstanbul'da Fransız Dışişleri İspanya, Prusya ve Hollanda diplomatik temsilcileri aracılığıyla Babıâli ile ilişkilerini sürdürürken, Paris'te de Seyyid Ali Efendi, İspanya Elçisi Şövalye Azra aracılığıyla diplomatik faaliyetlerini sürdürmüş ve bu doğrultudaki talimatları Babıâli'den almıştır. Böylece her iki devlet de diplomatik teamül ve ilkelere karşılıklı olarak saygı gösteriyor ve savaşan taraflar olarak birbirleriyle aracılar vasıtasıyla temasta bulunmuşlardır. Ayrıca Seyyid Ali Efendi Paris'ten Osmanlıların Viyana'daki elçiliği vasıtasıyla Babıâli ile yazışmalarını sürdürebilmekteydi.[68] Aslında ilk ikamet elçiliklerini Avrupa'daki önemli başkentlere açan Babıâli'nin bu elçilikler için devlet bürokrasinden birilerini hemen atamak zorunda kalmıştır. Belki de en önemlisi bu elçilerin seçiminde Osmanlı bürokratlarının yurt dışına gitmeye meyilli olmamaları ve Saray ve Babıâli'deki güç odaklarının rekabet ve entrikalarını da göz önüne almak gerekmektedir.[69]

İlk ikamet elçiliklerine atanan elçiler başta olmak üzere, hiçbir personelin dışişleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığı da görülmekteydi. Tercümanların bir kısmı hariç, elçilik personeli Osmanlı topraklarını daha önce terk etmemiş hatta İstanbul dışına dahi çıkmamışlardı. Tercümanlar dışarıda bırakıldığında elçi ve maiyetlerinin atandıkları ülkelerin dillerini bildiklerini söylemek mümkün değildir ve bu kişilerin bir kısmının Avrupa toplumu-

66 Herbette, *age*., s. 118.

67 Herbette, *age*., s. 164

68 Herbette, *age*., s. 155-157.

69 Herbette, *age*., s. 118.

nun hayatı hakkında bilgileri de yoktu. Ancak gittikleri Avrupa Hıristiyan toplumuna karşı ön yargılı ve düşmanca tavırları da yoktu. Yaşları ortalama elli olan ilk ikame elçilerinin maiyetinde yaşları ortalama otuz olan kâtipler bulunmaktaydı. Bu da onların genç ve yetenekli yardımcılarla takviye edildiklerinin göstergesidir. Diğer yandan Avrupa toplumu hakkında en bilgili olanlar ise Fenerli Ortodoks Rum kökenli olan elçilik tercümanlardır. Bunlar da genelde otuz yaşları civarındaydılar. İkamet elçilik tercümanları elçilerin eli kolu niteliğinde olup elçi ve sır kâtibi ile her daimî elçiliğin diplomatik işlerinde ön saflarda bulunurdu. Özellikle de birinci tercüman elçiliğin ruhu ve temel direği olarak adlandırılırdı.[70] Elçilik tercümanları içeresinde Seyyid Ali Efendi'nin birinci tercümanı Kodrika, elçiliğe ilk ihanet eden tercüman olurken ikinci tercümanı Manolaki ise elçinin bilgisi dışında çok büyük borçlar yaptıktan sonra elçilikten kaçmıştır.[71]

Viyana'da daimî elçilik açıldıktan sonra Türk postacıları olan ulaklar veya tatarlar tarafından İstanbul ile Viyana arasında, oradan da Paris, Berlin ve Londra'ya postalar taşınmıştır.[72] Ayrıca İstanbul'daki Avrupalı elçiliklerin mali işlerine bakan görevliler, Osmanlı hazinesinden aldıkları maaş ödemeleri veya ek masraflarını da aynı kanallardan transfer etmekteydiler.[73] Osmanlı hazinesi, elçiliklerin maaşlarını Hicri takvime göre yılda iki kez gönderiyordu. İlk altı ayın ödemeleri, göreve başladıkları/geldikleri andan itibaren başlardı.[74] Maaşların dışında Osmanlı hazinesi elçilerin bulunduk-

70 Herbette, *age*., s. 118-119

71 Herbette, *age.*, s. 140 ve 161

72 Babıâli ile daimî elçilikler arasındaki posta yazışmaları ve ödemeleri hakkında pek çok belge bulunmaktadır. Bk. BOA Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 125/7617, 21 Ra 1212/13 Eylül 1797, 426/24405, 24406, 24408, 29 Z 1213/3 Haziran 1799; BOA, C.HR, 80/4000, 22 Z 1214/17 Mayıs 1800 ve 93/4623, 29 Z 1209/17 Temmuz 1795.

73 BOA, D.BŞM.d., 6133, 20 R 1217/20 Ağustos 1802, s. 14 şu notu düşmüştür "... İngiltere sefaretinin hazinedarı ve başbazirgan olan Dük nam bazirgana teslim ile poliçe olunmak üzere mukavele olundığı ..." BOA, C.HR, 47/2307, 25 L 1208/26 Mayıs 1794 ise şu kaydı not etmiştir "... Hacegan-ı Divan-ı Hümayundan saadetlü Tecelli Efendi bendeleri ma'rifetiyle Der-Aliyye'de mukim Dük nam bazirgana teslim ve poliçe olındığını..." ve BOA, C.HR, 102/5064, 25 Recep 1208/26 Şubat 1794; BOA, *A.DVNS.NMH.d, 9*, 1 Ra 1208/ 7 Ekim 1793, s. 302 kayıtları şu şekildedir "İş bu maaşların her altı ayda bir bu canibde [Istanbul'da] İngiltere bazirganı Dük ma'rifetiyle ol tarafa poliçe vechiyle irsal olacaktır."

74 Osmanlı Arşivi'nde ikamet elçiliklerin maaş ve ek ödemelerine ilişkin birçok belge bulunmaktadır. Birkaç örnek burada verilmiştir. BOA, D.BŞM.d, 6133, 20 R 1217/20 Ağustos 1802, s. 14 "... bunların maaşları senede iki taksit ile..."; BOA, A.DVNS. NMH.d, 9, 1 Ra 1208/ 7 Ekim 1793, s. 302 "İş bu maaşların her altı ayda bir bu canibde [Istanbul'da] İngiltere bazirganı Dük ma'rifetiyle ol tarafa poliçe veçhiyle irsal olacaktır" ve BOA, C.HR, 54/2653, 25 Ra 1211/28 Eylül 1796 . Bişgin, Seyyid Ali Efendi'nin

ları mahalde elçilik konutunun kiralanması, binanın tefrişatı ve elçiliğe araba satın alınmasının yanında gıda maddelerinin fiyatlarındaki artış için de Babıâli'den talep ettikleri ek parayı da transfer ederlerdi.[75]

Hem Sultan hem de Babıâli, Yusuf Agâh Efendi'nin elçiliği sırasında yaptığı yazışmalara büyük önem vermiş ve daha sonra bunları *Havadisname-i İngiltere* adlı ayrı bir defterde toplamıştır. Bu raporları Sultan da bizzat okuyarak bazı konular hakkında yetkililerle görüşmek istediğine dair derkenarlar düşmüştür.[76] Bu durum Sultan başta olmak üzere Osmanlı devlet erkânının ilk ikamet elçisinin her türlü faaliyetlerini yakından takip ettiklerini, ikamet elçiliğinden beklenen amaçların çok büyük olduğunu ispatlar. 1797'den sonra elçiliklerin raporlarında önemli ölçüde bir artış olduğu görülmektedir. Özellikle Viyana elçisi İbrahim Afif Efendi bu raporları Bükreş üzerinden Eflak Voyvodalığı aracılığıyla İstanbul'a gönderiyordu. Bu dönemde İbrahim Afif Efendi'nin diğer Osmanlı elçilikleri arasında aracı bir rol de üstlendiği görülmektedir.[77]

Öğrenci-Memurların Yabancı Dil Öğrenme Hususu

İlk Osmanlı ikamet elçiliklerinin amaçlarından biri de kadrosunda bulunan genç ve yetenekli personelin yabancı bir dil öğrenmesini sağlamak ve bunların gözlemlerini ve bilgi birikimini ileride devlet hizmetinde kullanmaktı. Yusuf Agâh Efendi'nin elçiliği döneminde elçilik sır kâtibi Mahmud Raif Efendi, elçilik hazinedarı Mehmed Derviş Efendi ve İslam kişizadesi Seyyid Mehmed Tahir Efendi, Londra'da yabancı dil öğrenen öğrencilerdendir. Bunlar daha önce de Reisülküttablık dairesinde kâtip olarak çalışmışlardır. Osmanlı arşivindeki belgelere göre bunlar en az bir buçuk yıl Fransızca ders aldılar. Yusuf Agâh Efendi Londra'daki personelinin başarısını göstermek için 1795'in ortalarında bunların kaleme aldıkları Fransızca mektupları Ba-

maaşları ve giderleri için de hemen hemen aynı bilgileri veriyor bk., Bişgin, *agt*., s. 21.

75 Yusuf Agah örneği için bk., BOA, C.HR, 102/5064, 25 B 1208/26 Şubat 1794 ve Seyyid Ali Efendi örneği için bk., Bişgin, *agt*., 21-22.

76 Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, vr.14b/6,7 ve 8. Burada belge 6 iyi bir örnektir: "Benim vezirim evrakı ben mutâla'a eyliyeyim siz bugün saat yedide Reis Efendiyi alub Topkapu'ya gelesiz söyliyelim deyü hatt-ı hümayun-ı şevket makrûn keşide kılınmıştır."

77 İbrahim Afif Efendi'nin diğer Osmanlı elçiliklerinin raporlarını ulaştırmadaki rolü için bk. BOA, AE.SSLM.III, 426/24405, 29 Z 1213/3 Haziran 1799, 426/24406 29 Z 1213/3 Haziran 1799, 426/24408, 29 Z 1213/3 Haziran 1799; BOA, C.HR, 80/4000, 22 Z 1214/17 Mayıs 1800, 96/4778, 27 Za 1213/ 2 Mayıs 1799, 111/5523, 27 Ca 1213/ 6 Kasım 1798; BOA, HAT, 1468/46, 29 Ca 1212/19 Aralık 1797, 1469/24, 06 N 1212/22 Şubat 1798, 1470/43, 01 Ra 1213/12 Eylül 1798, 136/5593A, 10 Ca 1214/9 Kasım 1799, 5593F, 24 B 1214/22 Aralık 1799.

bıâli'ye gönderdi. Böylece Babıâli onları bahşiş namında paralarla ödüllendirmiştir. Padişahın, diğer devlet memurlarını da teşvik etmek amacıyla bu üç gence bir ferman çıkararak yabancı dil öğrenmelerinden dolayı ödenek verdiği de yine aynı belgelerden anlaşılmaktadır.[78] Eldeki mevcut bilgi ve verilere göre bu üç kişi Avrupa'da teknik olmayan konuları inceleyen ilk Türklerdi. O dönemde Fransızcanın, diplomasi alanında ortak dil (*lingua Franca*) olmasından dolayı Osmanlı öğrencileri tarafından yabancı dil olarak tercih edildiği görülmektedir. Arşivlerde bu kişilerin özel yazışmaları veya Bâbıâli'ye gönderdikleri tahriratlar henüz bulunamamış olsa da Mahmud Raif Efendi'nin, Yusuf Agâh Efendi adına Fransızca kaleme aldığı ve yolculuğun yanı sıra İngiltere'de geçirdikleri süreyi de kapsayan sefâretnâme önemli bir eserdir. Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca kaleme aldığı sefâretnâme, Türk diplomasi ve kültür tarihi açısından büyük bir değer taşımaktadır. Zira bu mühtedilerin dışında bir Türk'ün Osmanlı devlet adamı ve diplomatı olarak Batı lisanıyla yazdığı ilk eserdir.[79] Bu olay bize Babıâli'nin ikamet elçilikleri kurmak suretiyle elde etmek istediği hedeflerin en önemlilerinden birini gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir.

İkamet elçileri bulundukları ülkede diplomatik işlerinin yanı sıra, görev mahallindeki hükümdar ve eşleri tarafından düzenlenen haftalık teşrifat protokollerine ve onların yaş günü törenlerine düzenli olarak iştirak etmekteydiler. Ayrıca o ülkelerin meclis/parlamentolarının açılışı, devlet başkanları veya başbakanları tarafından yapılan resmî törenler ile dışişleri bakanlarının, başkent belediyelerinin veya diğer soyluların vermiş olduğu davetlere de katıldılar. Yusuf Agâh Efendi, Grenville için yazışmalarında *Efendim* teriminin

78 BOA, AE.SSLM.III, 81/4903, 29 Z 1215/13 Mayıs 1801. Bu belge dört sayfadan oluşmaktadır. Derviş Mehmed Efendi'nin maaşı 750 kuruş, Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin maaşı ise 850 kuruştu. Ancak Mahmud Raif Efendi'nin maaşı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte en yüksek miktarı aldığı tahmin edilmektedir.

79 Bu eser hakkında daha geniş bilgi ve İngilizce çevirisi için bk. Yalçınkaya, *Mahmud Raif*, s. 422-434. Diğer sefaretnameler gibi bu sefaretnamenin detaylı analizi için bk. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, S.7, 1997, s. 319-338 ve "Osmanlı Sefaretnameleri ve Diplomasi Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 11-37. Mahmud Raif Efèndi, *Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre écrit par luy même*, Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Kütüphanesi 3707. Bu eser 87 sayfadan oluşmakta olup bir sayfası kütüphaneciler tarafından numaralandırılırken atlanmıştır. 40. sayfadan sonra 41 atlanarak 42. sayfa olarak numaralandırılmıştır. Mahmud Raif Efendi aynı zamanda 1798 yılında Mühendishane Matbaası'nda basılmış olan *Tableau Des Nouveaux Reglemens De L'Empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeni Düzenlemeleri Tablosu), adlı eseri de Fransızca olarak kaleme almıştır.

Fransızca telaffuz şekli ile "Milor" olarak kullanır. Bu kelimenin İngilizce aslı ise *My Lord* olarak kullanılır. Aynı zamanda belgelerde "Milor Grenvil", "Milor Grenvil dostumuz" ve "Milor-ı muma-ileyh" olarak geçer.[80]

Genelde üç yılını elçilikte tamamladıktan sonra yerine yeni bir elçi atanmasını Babıâli'den ısrarla istedikleri görülmektedir. İlk ikamet elçileri ve maiyet memurlarının hepsi de çeşitli nedenlerden dolayı en kısa zamanda Türkiye'ye dönmek istiyorlardı. Bunlardan ilk ve en önemli sebep Babıâli'nin elçiliğin maaşlarını ve diğer masrafları zamanında ve yeterli miktarda gönderememesiydi. Bundan dolayı elçilikler büyük ölçüde mali sıkıntıya düşmüşlerdi. İkincisi, vatanlarını özlemeleri ve temsil ettikleri ülkenin iklimine ve topluma ayak uyduramamalarıdır zira tercümanların haricinde bulundukları ülkenin dillerini bilenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. Hatta gayrimüslim tercümanlar dahi bir an önce İstanbul'a dönmek için can atmaktaydılar.[81] Yeni elçi veya maslahatgüzar gelinceye kadar elçiliklerden ayrılmalarında izin verilmemekteydi. Mesela ilk ikamet elçisi Yusuf Agâh Efendi'ye İsmail Ferruh Efendi'nin Londra'ya varmasından sonra ayrılabileceği bildirildi. Aynı zamanda Babıâli, ondan yeni elçiye, elçilik işlerinin yürütülmesi ve İngiltere'nin ahvali hakkında bilgilendirme yapması talimatını verdi.[82] Bundan dolayı Yusuf Agâh Efendi yaklaşık 8 ay fazladan Londra'da kalmak zorunda kalmıştır. İsmail Ferruh Efendi'nin İngiltere'ye yaklaşmasından sonra 19 Temmuz 1797'de Yusuf Agâh Efendi Kral'a veda ziyaretinde bulunarak son kez buluştu. 23 Temmuz'da İsmail Ferruh Efendi'nin Londra'ya ulaşıp 26 Temmuz'da Kral'a güven mektubunu sunarak göreve başlamasıyla onun elçiliği sona ermiştir. Yusuf Agâh Efendi ve maiyeti 1 Ağustos 1797'de Londra'dan ayrılıp Ostend üzerinden 14/15 Eylül 1797 tarihinde İstanbul'a ulaştı.[83]

80 Bu terimlerin çeşitli kullanış biçimleri için bk. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere***,** vr. 1b/1; 3a-b/ 24,36,37; 4a-b/47,49; 5a/57, 61; 8a-b/105, 119; 11a/153; 14a-b/ 2, 9; 15a-b/10,11,13; 16a/17, 18; 17a/23,25; 18b/ 30, 32; 19b/34.

81 Yusuf Agâh'ın sosyal faaliyetleri ve elçiliğinin sona erdirilmesine dair geniş malumat için bk. Yalçınkaya, *age*., 140-147 ve 153-155. Uluslararasında bir elçiliğin sona erdirilmesine dair muhtelif sebepler için bk. Ernest Satow, *A Guide to Diplomatic Practice*, S. I. Longmans, Green and Company, Londra 1922, s. 176-181.

82 İsmail Ferruh'un Londra'ya atanması ve buna dair yazışmaların geniş analizi için bk. Yalçınkaya, *age*., s. 154. İsmail Ferruh'un elçi olarak atanması hakkında İngiliz Maslahatgüzarı Smith de bilgi verir. NA, FO, 78/17 no:21, 1 Kasım 1796. Ayrıca Gurre-i Ca. 1211 (2 Kasım 1796) tarihli bu atama için bk., BOA, HAT, 206/10823, 01 Ca 1211/2 Kasım 1796. Burada "... Zahire Anbarı Emini İsmail Ferruh Efendi kulları tarık-ı hâcegâne idhal ve paye ihsanıyla muma-ileyh Agâh Efendi kulları yerine İngiltere elçisi tayin olunduğına ..." dair bilgi verilmiştir. İsmail Ferruh'un İstanbul'dan ayrılışı hakkında Smith'in raporu vardır. NA, FO, 78/18 no:6, Smith'ten Grenville'ye, 10 Nisan 1797. Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, vr. 22a/41.

83 Yalçınkaya, *age*., s. 154-158.

Berlin'deki ilk ikamet büyükelçisi Ali Aziz Efendi'nin 29 Ekim 1798 yılında aniden ölmesi ilk ikamet elçiliklerinin karşılaştığı orijinal konulardan biridir. Ani ölümünün Prusya hükûmetine bildirilmesinden sonra Türk-İslam geleneklerine göre cenazesi fazla bekletilmeden 30 Ekim 1798 Salı günü Hallesches Tor (Halle Kapısı) önlerinde Rollberg tepelerinin berisindeki Tempelhof düzlüğünde satın alınan yerleşik bir mezarlık arazisinde gerekli taş kümbet oluşturulmuş ve kabristana defnedilmiştir. Elçinin tabutu mütevazı bir araba ile mezarlığa götürülmüştür. Cenaze arabasına eşlik ederken elçinin oğlu Mehmed Ziver Efendi, tercüman ve diğer erkânla birlikte iki faytonla mezarlığa gitmiştir. Elçilik imamının yaz ayı ortalarında Türkiye'ye gitmesinden dolayı elçinin oğlu cenaze namazını kıldırmış ve gerekli duaları yaparak defin merasimi gerçekleştirilmiştir.[84] Prusya hükûmeti Ali Aziz Efendi'nin yerine yeni bir elçinin gelmemesi üzerine İstanbul'daki elçisine talimat göndermiştir. Babıâli maslahatgüzar gönderme kararı alarak Kethüda kâtibi halifelerinden Mehmed Esad Efendi'yi atanmıştır.[85] Mehmed Ziver Efendi Mart 1799'da Berlin'den ayrılırken elçilik belgelerini yanına alarak Viyana'da İbrahim Afif Efendi'ye verdi. Mehmed Esad Efendi Viyana üzerinden Berlin'e geldiğinde bu belgeler ona teslim edilmiştir. Fliter, Mehmet Esad Efendi'nin 1800'de Berlin'e ulaştığını kaydeder.[86]

Viyana ikamet büyükelçisi İbrahim Afif Efendi de görev süresini tamamladıktan sonra Viyana'dan 1800 yılı sonbaharında ayrıldı. Yerine maslahatgüzar atanan elçiliğin ilk tercümanı Tipaldo atanmıştır.[87] Londra İkamet Büyükelçisi İsmail Ferruh Efendi görev süresi Temmuz 1800'de dolmadan önce yerine yeni bir elçinin atanması için Babıâli'ye yazmıştır.[88] Bilahare ağustos ayı başlarında Babıâli'nin talimatı büyükelçiye ulaşınca elçiliğin ilk tercümanı John Argiropolos'u yerine maslahatgüzar atadıktan sonra 18 Ağustos'ta Londra'dan ayrılıp[89] 24 Ekim 1800'de İstanbul'a ulaşmıştır.[90]

84 Schmiede, *age*., s. 30.

85 Schmiede, *age*., s. 25 ve Kuran, *age*., s. 42-43.

86 BOA, AE.SSLM.III, 426/24408, 29 Z 1213/3 Haziran 1799 ve Fliter, agm., s. 410.

87 Kuran, *age*., s. 45.

88 Yalçınkaya, "İsmail Ferruh", s. 406.

89 "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra'dan Ayrılması ve Yerine Maslahatgüzar Olarak Tercümanı Bırakması" *Kentish Gazette*, 05 Ağustos 1800, s.4; "İsmail Ferruh Efendi'nin Arginople'yi Maslahatgüzar Olarak Ataması Hakkında Gelen Yazı" *Hampshire Chronicle*, 11 Ağustos 1800, s.2 ve "İsmail Ferruh Efendi'nin 19 Agustos 1800'de Londra'dan Ayrılması" *Newcastle Courant*, 23 Ağustos 1800, s.4.

90 "İsmail Ferruh Efendi'nin 24 Ekim 1800'de İstanbul'a Ulaşması" *Kentish Weekly Post or Canterbury Journal*, 19 Aralık 1800 ve "İsmail Ferruh Efendi'nin 24 Ekim'de İstanbul'a

Sonuç

III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketinin diplomasi alanındaki yenilikleri arasında olan ilk ikamet elçiliklerinin Avrupa'nın ileri gelen devletlerinin başkentlerinde açılması kararıyla 1793 yılının ikinci yarısında Osmanlı Devleti, İngiltere'nin başkenti olan Londra'ya ilk ikamet büyükelçisi olarak Yusuf Agâh Efendi'yi tayin etmiştir. 14 Ekim 1793'te Edirne, Bükreş, Budin, Viyana, Almanya ve Belçika üzerinden 21 Aralık 1793'te Londra'ya ulaşmasıyla Avrupa'da ilk ikamet elçilikler dönemi başlamıştır. 1796 yılı sonbaharında Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'daki elçiliğini takiben Osmanlı Devleti Paris'e Seyyid Ali Efendi, Berlin'e Ali Aziz Efendi ve Viyana'ya da İbrahim Afif Efendi'yi tayin ederek 1797 yılının yaz ayı itibarıyla ilk ikamet elçilikleri hizmete başlamıştır. Ardından Londra'da görev süresi biten ilk ikamet elçisi olan Yusuf Agâh Efendi görev süresinin bitimiyle de 1797 yazı ortalarında İsmail Ferruh Efendi'de Londra'da göreve başlamıştır.

İlk ikamet elçilikleri, üç yıllık süreyle atanmakta ve yanlarında sır kâtibi, iki Rum tercüman, hazinedar/ateşe ile diğer maiyet memurları ve hizmetlilerden oluşan yaklaşık yirmi kişilik bir heyet bulundurmaktaydı. İlk ikamet elçiliklerinin atanmasını müteakiben elçilik personelleri olan sır kâtibi, iki Rum tercüman, hazinedar ve diğer maiyet memurları ile elçilik hizmetlerinin nasıl tayin edildikleri ve elçilikteki görev dağılımı da önemli hususlardandır. Elçilerin orta yaşlarının üstlerinde olmasına rağmen sır kâtiplerinin onlardan 15-20 yaş daha genç ve dinamik ve elçiye her anlamda yardımcı olacak kişilerden tercih edildiği de görülmektedir. Osmanlılar dış işlerinin yönetiminde ve özellikle de Avrupalı devletlerle yazışmalarda Fenerli Rum ailelerinden gelen ve Avrupa'da eğitimlerini tamamlamış genç ve yetenekli kişileri tercih etmiştir.

İlgili ülkelerdeki elçilik konutunun seçimi de önemsenmiştir, ki bu konut aynı zamanda elçilik ikametgâhı olarak da kullanılmaktadır. Bu bakımdan elçilik konutunun büyükçe bir bina olması, at arabası ve atlar içinde genişçe bir bahçesinin olması tercih edilmekteydi. İlk ikamet elçiliklerinin şehrin merkezine yakın olmasının yanında konutun tefrişatı ile elçilik arabasının gösterişli olmasına da dikkat ettikleri görülmüştür. Genelde birkaç istisna haricinde ilk ikamet elçilikleri konutları kiralanmıştır. Bazen iyi ilişikleri geliştirmek veya diplomatik çıkar elde etmek isteyen devletlerin, Paris Büyükelçisi Seyyid Ali Efendi örneğinde olduğu gibi elçilik konutunu bilabedel tahsis ettiği de vakidir. Elçiliklerde Türkiye'den getirilen maiyet memur

Ulaşması" *Aberdeen Press and Journal*, 22 Aralık 1800, s.4.

ve hizmetlilerin yanında bazı hizmetler için elçiliklerin bulunduğu ülkenin vatandaşları arasından ücret karşılığında istihdam edildikleri görülmektedir. İlk ikamet elçiliklerin karşılaştıkları en büyük engellerden biri yeterli ve hızlı haberleşme ve posta ağının bulunmaması ve uzun mesafeden dolayı acil konularda yazışmaların gecikmesiydi. İlk ikamet elçiliklerinin en önemli görevleri arasında sır kâtibi ve elçilikte bulunan kişizade olarak adlandırılan kişilerin bulundukları ülkelerde dönemin diplomasi dili olan Fransızcayı öğrenmeleri gelmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III), 81/4903, 125/7617, 426/24405, 426/24406, 426/24408.

Bab-ı Defteri (D.BŞM.d), 6133.

Cevdet Hariciye (C.HR), 47/2307, 54/2653, 80/4000, 93/4623, 96/4778, 102/5064, 111/5523, 115/5706.

Hatt-ı Hümayun (HAT), 136/5593A, 136/5593F, 206/10823, 261/15090A, 1468/46, 1469/24, 1470/43.

Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNS.NMH.d), 9.

The National Archives Foreign Office (NA FO)

NA, FO, 78/14 no:18, 25 Temmuz 1793.

NA, FO, 78/14 no:19, 10 Ağustos 1793.

NA, FO, 78/14 no:20, 24 Ağustos 1793.

NA, FO, 78/14, 25 Eylül 1793.

NA, FO 78/14 no:23, 10 Ekim 1793.

NA, FO, 78/14, 11 Ekim 1793.

NA, FO, 78/14 no:24, 25 Ekim 1793.

NA, FO, 78/16 no:14, 25 Nisan 1795.

NA, FO, 78/17 no: 13, 10 Temmuz 1796.

NA, FO, 78/17 no:21, 1 Kasım 1796.

NA, FO, 78/18, 5 Nisan 1797.

NA, FO, 78/18 no:6, 10 Nisan 1797.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Tertib-i Cedid*, C VI, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1303.

Ahmed Vasıf, *Tarih-i Mehasin ül-Asar ve Hakayık ül-Ahbar*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 5978.

Bişgin, Osman Nihat, *Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

Demir, Betül, *II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi'nin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul 1999.

Fliter, Irina, "The Diplomats' Debts: International Financial Disputes between the Ottoman Empire and Prussia at the End of the Eighteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XLVIII, 2016, 399-416.

Fliter, Irina, *From Delegates to Diplomats: The Ottoman Diplomatic Office in Prussia (1763–1808)*", The University of Tel-Aviv, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tel-Aviv Israil 2016.

Göçek, Fatma Müge, *East Encounters West France and Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford University Press, New York 1987.

Herbette, Maurice, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, çev. Erol Ünyepazarcı, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1997.

Intelligenzblatt der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung vom jahre 1805, Zweyter Jahrgan, Jena and Leipzig 1805.

"İsmail Ferruh Efendi'nin 19 Ağustos 1800'de Londra'dan Ayrılması", *Newcastle Courant*, 23 Ağustos 1800.

"İsmail Ferruh Efendi'nin Arginople'yi Maslahatgüzar Olarak Ataması Hakkında Gelen Yazı", *Hampshire Chronicle*, 11 Ağustos 1800.

"İsmail Ferruh Efendi'nin 24 Ekim 1800'de İstanbul'a Ulaşması", *Kentish Weekly Post or Canterbury Journal*, 19 Aralık 1800.

"İsmail Ferruh Efendi'nin 24 Ekim'de İstanbul'a Ulaşması", *Aberdeen Press and Journal*, 22 Aralık 1800.

"İsmail Ferruh Efendi'nin İngiltere'ye Ulaşması", *Cambridge Intelligencer*, 29 Temmuz 1797.

"İsmail Ferruh Efendi'nin İngiltere'ye Ulaşması", *Reading Mercury*, 31 Temmuz 1797.

"İsmail Ferruh Efendi'nin Londra'dan Ayrılması ve Yerine Maslahatgüzar Olarak Tercümanı Bırakması", *Kentish Gazette*, 05 Ağustos 1800.

"İsmail Ferruh Efendi'nin 23 Temmuz 1797 Tarihinde Londra'ya Ulaşması", *The Times*, 25 Temmuz 1797.

Karal, Enver Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946.

Karamuk, Gümeç, "Hacı Zağanos'un Elçilik Raporu", *Belleten*, C 56/S 216, 1992, s. 391-403.

Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968.

Mahmud Raif Efendi, *Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre écrit par luy même*, Topkapı Sarayı Müzesi, III Ahmed Kütüphanesi 3707.

Mahmoud Raif Efèndi (ci-devant Secrétaire de l'Ambassade Impériale près de la Cour d'Angleterre), *Tableau Des Nouveaux Reglemens De L'Empire Ottoman*, Mühendishane Matbaası, Üsküdar 1798.

Mowat, Robert Balmain, *A History of European Diplomacy 1451-1789*, Longmans, Green & Company, Londra 1928.

Naff, Thomas, *Ottoman Diplomacy and the Great European Powers, 1789-1802*, California Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, California, Amerika Birleşik Devletleri 1961.

Naff, Thomas, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807", *JAOS*, S. 83, 1963, s. 295-315.

Sâlnâme-i Nezaret-i Umûr-i Hariciye, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1302 (1882).

Satow, Ernest, *A Guide to Diplomatic Practice*, C I. Longmans, Green and Company, Londra 1922.

Schmiede, H. Ahmed, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ankara 1980.

Shaw, Stanford J., *Between Old and New the Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, Harward University Press, Cambridge, Massachussets 1971.

Spuler, Bertold, *Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*, Priebatsch, Breslau 1935.

Toprak, Seyyid Vakkas, *Nuri Tarihi (Metin-İnceleme)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 201.

Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Tamamlayan ve haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Mahmud Raif Efendi As the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM*, S. 5, 1994, s. 385-434.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, S. 7, 1997, s. 319-338.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Sir Robert Liston'un İstanbul Büyükelçiliği (1794-1795) ve Osmanlı Devleti Hakkındaki Görüşleri", *Osmanlı Araştırmaları*, C 18/S.18, 1998, s. 187-216.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasi Faaliyetleri (1797-1800)", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, Sota & Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 381-407.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları*, C 21/S.21, 2001, s.109-134.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "The Modernisation of the Ottoman Diplomatic Representations in Europe: The Case of the Embassy of İsmail Ferruh Efendi to London (1797-1800)", *A Bridge Between Cultures, Studies on Ottoman and Republican Turkey in Memory of Ali İhsan Bağış*, ed. Sinan Kuneralp, The Isıs Press, İstanbul 2006, s. 51-67.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, The Isıs Press, İstanbul 2010.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Recruitment of European Experts For Service in the Ottoman Empire (1732-1808)", *Ottoman Empire and European Theatre II: The Time of Joseph Haydın: From Sultan Mahmud I to Mahmud II (r.1730–1839)*, ed. Michael Hüttler-Hans Ernst Weidinger, Hollitzer, Wien 2014, s. 33-57.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Osmanlı Sefaretnameleri ve Diplomasi Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki*, ed. M. Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 11-37.

Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin, "Türk ve Fransız Kültürlerinin Etkileşiminde Paris Elçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Rolü (1720-1721)", *Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Tarihi Makaleler I*, ed. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran, Altınordu Yayınları, Ankara 2020.

"Yusuf Agâh Efendi'nin Elçilik Binası Kiralaması", *Hampshire Chronicle*, 20 Ocak 1794.

"Yusuf Agâh Efendi'nin Elçilik Binasını Kiralama Sözleşmesi ve Araba Siparişi", *Oxford Journal*, 11 Ocak 1794.

"Yusuf Agâh Efendi'nin Londra'ya Ulaşması", *The Times*, 23 Aralık 1793.

Yusuf Agâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri 840.

Türkistan'ın Osmanlı Devleti ile Diplomatik İlişkilerinde Elçi Olarak Seçilenler

Sherzodhon Mahmudov*

Öz

Pek çok devlet diplomatik ilişkiler kurarken yetenekli ve nüfuz sahibi olan devlet adamlarından, tüccarlardan veya ulemadan çeşitli diplomatik misyonlarda istifade etmiştir. Türkistan hanlıklarını yöneten hükümdarlar, siyasi, askerî, ticari, ekonomik ve kültürel alanlarda komşu ve yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu konuda temsilci mahiyetindeki elçilere büyük önem vermiştir.

16-19. yüzyıllarda kaleme alınan eserler, resmî yazışmalar ve arşiv belgeleri, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerinde Türkistan hanlıklarında elçilik görevinde bulunanların daha çok ulemadan seçildiğini göstermektedir. Bunun da birkaç nedeni vardır. İlk olarak, Osmanlı Devleti zaten 16. yüzyılın başlarında bütün İslam dünyasında liderliği ele geçirerek halifelik makamını kazanmıştı. İkinci olarak, Osmanlı Devleti'nin sınırları, hac yolunun en güvenli bölgelerini oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, hacca giden ulema ve tarikat şeyhleri kimi zaman elçi olarak da görevlendirilmişlerdi. Üçüncü olarak, Nizâmü'l-Mülk'ün ifadesiyle, "Padişahın elçi göndermekten amacı yalnızca mektup iletmek değil, belki de bu seferden beklediği birkaç amaç ve sırlarının ol[masıdır]", yani, ulemadan kimselerin keskin zihni ve otoritesi elçi olarak seçilmelerinde belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca, ulema ve dinî sınıf temsilcilerinin devlet yönetimi sisteminde belirli görev ve ünvanlara sahip olmaları, onları devletin siyasetine yaklaştırmıştır. Böylece sahip oldukları siyasi zihniyet, onların elçi olarak seçilmelerini sağlamıştır.

* Doç. Dr., Özbekistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Taşkent/ÖZBEKİSTAN, mahmudovsh@gmail.com ORCID: 0000-0001-9066-8116
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.127

Bu çalışmada Türkistan ile Osmanlı Devleti arasındaki elçiliklerin dinamiği araştırılmıştır. Bu bağlamda İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde[1] bulunan belgelerle Türkistan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile ilişkilerinden bahseden diğer tarihsel kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu belgeler, Buhara, Hive ve Hokand hükümdarları tarafından Osmanlı sultanlarına gönderilen diplomatik mektuplar olup mektuplarda isimleri zikredilen elçilerin ehl-i beyt mensuplarının soyundan gelen seyitler, tasavvuf şeyhleri ve dinî görevlerde bulunan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Türkistan hanlıkları arasında özellikle Hokand hanları elçilik görevi için ulemayı tercih etmiştir. Bu durum, Hokand hükümdarlarının dinî liderlere özel bir ilgi gösterdiğine delalet etmekle beraber Türkistan'da meydana gelen siyasi olaylarda onların yardımına dayandığına da işaret etmektedir. Bu çalışmamızda 1707, 1733, 1819, 1834, 1837 ve 1864 yıllarında Buhara ve Hokand'dan Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderilen Hâce Muhammed Emin, Seyyid Mir Muhammed Nasir, Seyyid Mir Kurban, Muhammed Zahid Hâce, Seyyid Yakup Han Töre gibi elçilerin faaliyetleri incelenecektir. Ayrıca, ulema ile devlet adamları, tüccarların elçilik görevlerinin faaliyeti ve sonuçları karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkistan hanlıkları, Buhara, Harezm, Hokand Diplomatik Misyon, Diplomatik Yazışmalar, Elçi, Ulema.

Giriş

Diplomatik misyonların etkili ve başarılı bir şekilde sonuçlanmasında elçinin zekâsı, ahlakı, ticaret kültürü, nesebi ve mevkii her zaman önemli rol oynar. Buna bağlı olarak her devlet yetenek ve potansiyel sahibi devlet adamlarını, tüccarları veya din bilginlerini diplomatik ilişkiler kurmak için elçi olarak kullanmıştır. Aynı şekilde Türkistan hanlıklarında Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerinde elçinin şahsına özel bir önem verilmiştir. Türkistan hanlıklarının Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri üzerinde genel çalışmaların yanı sıra Buhara, Harezm ve Hokand hanlıklarının ayrı diplomatik ilişkileri üzerine geniş çaplı araştırmalara rağmen, çalışmalarda elçilerin şahsına veya konumuna dikkat çekilmemiştir.[2]

1 Bundan sonra "BOA" olarak geçecektir.

2 Hamidulla Boltaboyev, "Emir Ömer Hannıng Mektubı", *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı,* 24 Ekim 1997, s. 43; Hisao Komatsu, "Khoqand and Istanbul: An Ottoman Document Relating To The Earliest Contacts Between The Khan And Sultan", *Asiatische Studien Etudes Asiatiques,* LX.4, 2006, s. 963-986; Akif Erdoğru, "The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul", *Central Asian Journal,* C 52/S.1, 2008; Abdulkadir Macit, *Başbakanlık*

Türkistan-Osmanlı ilişkilerinin Tesis Edilmesine Yol Açan Faktörler ve Sonuçlar

Osmanlı-Türkistan ilişkileri Timurlulardan sonra daha hareketli hâle geldi. Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkiler yoluyla Türkistan'da iktidara gelen Şeybanîler Hanedanı ile iş birliğini güçlendirmesinin temelinde İran meselesi yer alıyordu. Her iki Türk devletinin İran'a karşı ittifak hâlinde hareket etme arzusu vardı. Muhammed Şeybanî Han ile İsmail Safevî arasındaki askerî çatışmaların Türkistan-İran ilişkilerini daha da soğuk hâle getirdiği, bu sürecin Sünni-Şii çatışmasını da ortaya çıkardığı bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nden Türkistan'a resmî elçinin Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) girişimiyle 1516 yılında Şeybanî hükümdarı olan Köçkünçi Han'a (1510-1530) gönderildiği bilinmektedir.[3] Şeybanî Hanedanı'nın temsilcileri olan Ubeydullah Han (1533-1539) ve Abdüllatif Han'ın (1540-1552) Osmanlı Padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a gönderdikleri elçiliklerde de İran ile yaşanan sorunlar ön planda tutulmuş ve Şeybanîlerin Osmanlıdan askerî yardım istediği bir dizi bilimsel çalışmada ifade edilmiştir.[4] Hatta Kanunî'nin Şeybanîler sarayına gönderdiği elçiliğe İran'a karşı ittifak hâlinde mücadele konusunu gündeme getirmek görevi verilmişti. Bu mesele kapsamında Şeybanî hükümdarı Abdüllatif Han, Osmanlılardan tecrübeli askerler, askerî teçhizat ve silah göndermeleri hususunda yardım istemiştir. Mehmet Saray, Abdüllatif Han'ın bu teklifinin Osmanlı padişahı Kanunî

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı–Hokand Hanlığı Münasebetleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008; Bahtiyar Babacanov, *Kokandskoye Hanstva: Vlast, Politika, Religiya*, Yangı Neşr, Taşkent-Tokio 2010; Aleksandr Vasilyev, "Znamya i Meç ot Padişaha", *Politiçeskiye i kulturniye kontakti hanstv Sentralnoy Azii i Osmanskoy İmperii (seredina XVI – naçalo XX vv),* Moskova 2014; Scott Levi, *The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in the Global Age*, University of Pittsburgh Press, 2017; Sherzodhon Mahmudov, "The Interrelations of Kokand Khanate with Ottoman Empire (1st half of the 19th of century)", *International Scientific Conference About "XVIth Turkish Congress of History*, C II. Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2015, s. 287-290; Sherzodhon Mahmudov, "The Role of Religious Ulema in Diplomatic Relations Between the Khanate of Khoqand and the Ottoman Empire", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler,* C IV/Kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2018, 1257-1263; Sherzodhon Mahmudov, "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 9/S.4, 2020, s. 61-77. Saidbek Boltabayev, "Emir Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a Gönderdiği Muhabbetname Mecmuası Hakkında", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 98, Haziran 2021, s. 107-130.

3 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 5.

4 Mehmet Saray, *age*, s. 6.

Sultan Süleyman tarafından kabul edilmediğini ancak yine de Türkistan'a 300 asker gönderildiğini kaydeder. Osmanlı-Türkistan ilişkilerinin temel noktasının askerî ittifak veya düşmana karşı mücadelede yardım meselesi olduğu görülmektedir.

Hafız Teniş Buharî'nin *Şerefname-yi Şahî* adlı eserinde, Şeybanî hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi'nde (1583-1599) Anadolu'dan gelen 2000 askerin Buhara ordusunda görev yaptığı kaydedilmiştir.[5] Abdüllatif Han Dönemi'nde 300 asker gönderilmişse de sonraki dönemlerde askerlerin sayısında artış olduğu görülmektedir. 1588'de Osmanlı Devleti'nin İran'a iki taraftan saldırı düzenlenmesiyle ilgili teklifi, II. Abdullah Han tarafından kabul edilmiş ve askerî harekât birlik içinde yürütülmüştür. Bu askerî muharebelerde Meşhed ve Nişabur'un II. Abdullah Han tarafından ele geçirilmesi sonucunda İran Şahı I. Abbas (1583-1629) Osmanlılarla sulh anlaşmasına varmak zorunda kalmıştır. Mehmet Saray'ın ifadesine göre II. Abdullah Han, ölümüne kadar Osmanlı Devleti'nin sadık bir dostu olarak yaşamıştır. Bu siyasi süreçler, Osmanlı-Türkistan ittifakının uzun yıllar gücünü koruduğu anlamına gelmektedir.

Şeybanîlerden sonra Buhara tahtına çıkan Astrahanlılar Hanedanı, İran hükümdarları ile dostane ilişkiler kurmuşsa da bu durum Osmanlı devleti ile olan ilişkilerini olumsuz etkilememiştir. Aksine mevcut ilişki gelenekleri başka bir yandan da Türkistan-Osmanlı ilişkilerinin güçlenmesini sağlamıştır. Astrahanlılar Hanedanı, Osmanlıların dinî önder olma, İstanbul'un ise halifeliğin merkezi olma niteliğine daha çok önem vererek etkileşim ve iletişimi devam ettirmişlerdir. Astrahanlılar Dönemi'nde de daha önceki dönemlerde olduğu gibi Buhara Hanlığı, Osmanlı Devleti ile her iki taraf için de sorunlu bir konu olan İran konusunda iş birliğini sürdürmüş ve bu konuda birtakım anlaşmalara varmıştır. Muhammed Sadr Ziya'nın *Tarih-i Selatin-i Osmaniye* adlı eserinde de Astrahanlılar hükümdarı İmam Kulı Han'ın (1611-1642) İstanbul'a elçiler gönderdiğinden bahsedilmiştir ancak elçinin kimliği ve elçiliğin amacı belirtilmemiştir.[6]

5 Hofiz Tanish Buxoriy, *Sharafnomayi shohiy*, Haz. S. Mirzayev, Y. Hakimcanov, Birinchi kitob, Taşkent 1999, s.145.

6 Jumaniyoz Sangirov, "O'zbek Davlatchiligi Ashtarxoniylar Davri Tarixi Turkiston Yozma Manbalarida", *Özbekistan Tarihi*, S. 1, 2023, s. 90; Muhammad Sadr Ziyo, *Tarixi Salotini Usmoniya*, Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi 1304/2, v. 34 a.

Türksitan-Osmanlı İlişkilerinin Yoğunlaşması ve Elçiliğe Seçilenler

18. yüzyılın başında Türkistan'da Astrahanlılar Hanedanı'nın zayıflaması sonucunda üçüncü bir hanlık olan Hokand Hanlığı ortaya çıkmıştır. Astrahanlıların zayıflaması ve çökmesi aynı zamanda yeni bir hanedan olan Mangıtların Buhara tahtına çıkmasını mümkün kılmıştı. Bu dönemde Buhara ve Hokand hanlıklarını, Osmanlı'nın sadece halifeliğin merkezi olması ve dinî-manevi önder olarak öncelikli konumu değil, aynı zamanda Kazak bozkırlarının Türkistan hanlıklarına boyun eğmemesi ve Rus İmparatorluğu'nun saldırganlığından korunması sorunu da Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmıştır. Ortaya çıkan bu siyasi meseleler, Türkistan hanlıklarının Osmanlı ile diplomatik ilişkilerini yoğunlaştırmaları, hilafet merkezi sayılan devlete yakınlaşmaları ve iki ülke arasındaki ilişkileri etkin bir şekilde yürütebilecek uygun elçilerin seçilmesi konularını gündeme getirmiştir. Hanlık yöneticilerinin bu konudaki tercihinin daha çok din bilginlerinden yana olduğu dikkat çekmektedir. Bu, 16.-19. yüzyıllarda yazılmış tarihî eserler, resmî yazışmalar ve arşiv belgeleri ile açıkça doğrulanmaktadır. Bu kaynaklar Türkistan hanlıklarının Osmanlılar ile diplomatik ilişkilerinde elçilik yapanların çoğunlukla din âlimleri arasından seçildiğini ve bunu sağlayan çeşitli faktörlerin olduğunu göstermektedir. Bunlardan ilki, 16. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin tüm İslam âleminde liderliği ele geçirmesi ve halifelik statüsünü kazanmasıydı. İkinci faktör, Hicaz'a hac yapmak için gelen Müslüman halk için en güvenilir yolun Osmanlı sınırlarının içinde bulunmasıydı. Birçok durumda hac ibadeti için yola çıkan din âlimleri veya tasavvuf şeyhlerine de elçilik görevi verilmiştir. Üçüncü faktör, elçinin dünya görüşü, zekâsı ve toplumun sosyal, siyasi ve manevi hayatındaki yeriydi. Nizamülmülk'ün deyimiyle, "Hükümdarın elçi göndermesindeki amacı mektup veya bilgi göndermek değil, verdiği görevden beklediği birtakım hedefler ve sırlar vardır." Buna bağlı olarak din âlimleri elçilik için önde gelen adaylar arasında görülmüştür. Ayrıca din âlimlerinin ve dinî sınıf temsilcilerinin devlet idare sisteminde belirli mevki ve ünvanlara sahip olmaları onları devlet politikasına yaklaştırmış ve sonuçta güçlü siyasi düşünce ve ahlaki göstergeleri, özellikle iyi bir iletişim kültürüne sahip olmaları elçi olarak seçilmelerini sağlamıştır.

Elçilik için seçilen din âlimleri, çoğu zaman devlet idaresinde *şeyhülislamlık, hace-yi kelanlık* gibi görevlerde bulunmuş veya *nakîb* gibi ünvanlara sahip kişiler olmuştur. Bazıları, tasavvuf önderlerinden veya Nakşibendi mezhebinin ünlü temsilcileri, Hace Ubeydullah Ahrar veya Cuybar hocalarının neslinden olan din adamları olmuştur.

Türkistan hanlıklarında dış işleri kontrol ve tanzimden sorumlu en üst makamdaki memura *şigavul* denirdi. Şigavul aynı zamanda bakanlık derecesinde idi. Dolayısıyla hariciye nazırlığının üzerindeki tüm işler şigavulun resmî görevleri kapsamındaydı. Örneğin, yabancı ülkelerden gelen elçilik heyetlerinin karşılanmasından, ağırlanmasından, ihtiyaçları ile ilgili konulardan ve ülke topraklarında kaldıkları süre boyunca onlarla ilgilenmekten sorumluydu. Şigavul, Hanlığa gelen yabancı ülkelerin elçileri hakkında önceden bilgi sahibi olurdu çünkü devlet sınırını geçen kişiye ilişkin bilgiler kendisine acil bilgi olarak iletilirdi.[7] Diğer ülkelere gönderilecek elçi adayları da hükümdara şigavul tarafından tavsiye edilirdi. Bu konuda 1863-1865 yıllarında Hokand Hanlığı'nda şigavul pozisyonunda görev yapan Muhammed Yunus Tayib, anılarına yer verdiği *Tarih-i Alikulı Emirleşker* adlı eserinde "insanoğlu tamamen eşit değildir, ancak zekâsı, aklı ve anlayışındaki keskinlik, sivrilik bakımından ayırt edilenler vardır" diyerek Nakşibendi-Müceddidi önderi olan Miyan Halil Sahibzade'nin elçilik faaliyetlerinden bahseder.[8] Miyan Halil Sahibzade, 1841'de Muhammed Ali Han (1822-1841) tarafından St. Petersburg'a elçi olarak seçilmiş ve diplomatik misyonu olumlu sonuçlarla sona ermiştir.

Din âlimleri medreselerde eğitim görmüş ve bunun neticesinde mükemmel bilgi ve beceri kazanmışlardır. Muhammed Yunuscan'ın kendisi Hokand Hanlığı'nın merkezî yönetim sisteminde bir şigavul olarak görev aldığı için, baş vezir Alikulı Emirleşker'e, Rus İmparatorluğu'nun saldırıları nedeniyle karmaşık bir siyasi durum ortaya çıktığında Müslüman ülkelerden yardım istemesi için Ali Ekber Hacı Nakîb, Ebulkasımhan İşan, İşan Kadı bin Nizamiddin Kadı gibi ünlü din âlimlerini elçi olarak tavsiye etmiştir[9]. Bu bilgiler, Türkistan'da ortaya çıkan karmaşık ve tehlikeli siyasi durumun, Müslüman ülkelerle diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesiyle aşılmaya çalışıldığını, bu ilişkilerin uygulanmasında esas figür olan elçilik görevinde daha çok din âlimlerinin tercih edildiğini göstermektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde (BOA) bulunan belgelere göre, Hoca Muhammed Emin, Buhara'da Astrahanlılar Hanedanı'nın temsilcisi Ubeydullah Han (1702-1717) tarafından 1707 yılında İstanbul'a elçi olarak gön-

7 Sherzodhon Mahmudov, "Shig'ovul İnstitutini Qo'qon Xonligining Diplomatik Munosabatlaridagi Funksiyasi", *O'zRFA Qoraqalpoq Bo'limining Axborotnomasi*, S. 4, 2019, s. 119-122.

8 Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi [Tâ'ib], *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, ed. ve çev. Timur Beisembiev, Routledge Curzon, Londra 2003. s.61

9 Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi [Tâ'ib], *age*, s. 61.

derilmiştir. Hoca Muhammed Emin, Astrahanlıların iktidar olduğu zamanda en önemli mevkileri getirilmiştir. *Desturü'l-Mülk* adlı eserde Hoca Muhammed Emin'in seyitlerden biri olduğu da kaydedilmiştir.[10] Mir Muhammed Emin-i Buharî'nin *Ubeydullah-name* adlı eserinde, Hoca Muhammed Emin'in muhtesib görevinde bulunduğu, *inak* ünvanına sahip olduğu belirtilmektedir.[11] Ayrıca Ebulfeyiz Han'ın hükümdarlığı sırasında da mühürdar görevinde bulunmuştur.[12] Mühürdarlık görevi genellikle devlet idaresinde hükümdara en yakın olan kişiye verilmiştir. Bu bilgiler, Hoca Muhammed Emin'in hükümdara yakın kişilerden olduğunu gösterir.

Hoca Muhammed Emin bir elçi olarak, Belh Valisi ve Subhankulı Han (1681-1702) arasındaki anlaşmazlığı da gidermeyi başarmıştır. Onun yüksek iletişim kültürü, insanları sevindiren sözleri, düşmanın kalbindeki öfkeyi yok etme yeteneği ve lütufkâr sözleri Hoca Semender Tirmizî tarafından da övülmüştür.[13] Bu sebeple Ubeydullah Han, halifeliğin merkezi sayılan Osmanlı Devleti'ne elçi olarak onu seçmişti.

Harezm hükümdarı Elbars Han Dönemi'ne (1728-1740) kadar Ürgenç'ten Osmanlı Devleti'ne elçilerin gönderildiğine dair bir bilgi yoktur. 1735 yılında Harezm Hanlığı'ndan Elbars Han'ın İstanbul'a bir elçi göndermesi, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Harezm hükümdarı, diğer hanlıkların hükümdarlarının yaptığı gibi bu elçilik için din âlimlerinden biri olan Molla Ahund Avaz'ı seçmiştir.[14]

19. yüzyıla gelindiğinde Hokand Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler daha yoğun hâle gelmişti. Osmanlı arşiv belgeleri ve tarihî eserler incelendiğinde, Hokand'dan İstanbul'a beşi özel diplomatik misyon olmak üzere 12 elçilik gönderildiği görülmektedir. Geri kalan yedi elçilik ise Hacca gitmek isteyen ve Osmanlı'nın sınırlarında geçen insanlar olup onlara resmî elçilere emanet edilen bazı görevler verilmiştir. BOA'daki belgelere göre İstanbul'a gönderilen elçilerin tamamının adının bilindiği, bunlardan altısının din âlimi ve tasavvuf önderi olduğu anlaşılmaktadır.[15]

10 Hoja Samandar Termiziy, *Dastur ul-mulk*, haz. Cabbar Esanov, Sharq, Taşkent 2001, s. 196.

11 Mir Muhammed Emin-i Buhari, *Ubaydulla-name*, haz. A. Semyonov, İzdatel'stvo Akademii Nauk. Uzbekskoy SSR, Taşkent 1957, s. 13.

12 Mir Muhammed Emin-i Buhari, *age,* s. 13.

13 Hoja Samandar Termiziy, *age,* s. 196.

14 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNSNMH.d.) 7, 430.

15 Sherzodhon Mahmudov, "The Role of Religious Ulema…" s. 1258.

Hokand'dan İstanbul'a gönderilen diplomatik misyonlar arasında Hoca Mir Kurban, Damolla Ernazar, Muhammed Zahid Hoca ve Seyyid Yakub Hoca İşan başkanlığındaki elçilikler en etkili ve nüfuzlu olanlarıdır.[16] Bu şahıslar Emir Ömer Han (1809-1822), Muhammed Ali Han (1822-1841) ve Sultan Seyyid Han (1863-1865) dönemlerinde Hokand Hanlığı'nın en büyük din bilginleri arasında sayılmışlardır.

Hokand Hanlığı'nın İstanbul'a gönderdiği ilk elçilik, Emir Ömer Han döneminde yapılmış ve iki ülkenin resmî diplomatik ilişkileri tesis edilmiştir.[17] İlk elçi olarak Hemedan seyitlerinden Hoca Mir Kurban'ın seçildiği bilinmektedir.[18]

BOA belgelerine göre 1837 yılında Hokand'dan İstanbul'a gönderilen Seyyid Muhammed Zahid Hoca, *hace-i kelan* ünvanına sahipti.[19] Ayrıca Muhammed Ali Han'ın Osmanlı padişahı II. Mahmud'a (1808-1839) gönderdiği mektubun Osmanlıca tercümesinde onun Juybar şeyhlerinin sülalesinden olduğu belirtilmektedir.[20] Seyyid Yakub Han Töre'nin Hokand Hanlığındaki konumu hakkında tam bilgi, Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen iki mektupta verilmektedir. Mektupta kaydedildiğine göre Seyyid Yakub Han, Hokand Hanlığı'nda *kâdı'l-kudât*[21] olarak görev yapmış ve aynı zamanda *nakîb*[22] ünvanına da sahip olmuştur.

Hokan'dan gönderilen din adamlarının hanlığın dinî idaresindeki dinî rütbesine özel bir önem verilmiştir. Hokand'dan elçi olarak seçilen âlimlerin ehl-i beyt soyundan geldiğini belirtmek gerekir. Hz. Peygamber'in soyundan gelmelerinin diplomatik mektuplarda özel olarak ifade edilmesi, Türkistan'dan halifeye elçi adayları seçilirken seyitlere özel dikkat gösterildiği anlamına gelir. Bu bir anlamda Osmanlı padişahlarına bir saygı göstergesi olarak düşünülebilir.

16 Sherzodhon Mahmudov, "The Role of Religious Ulema…", s. 1257-1263.

17 Sherzodhon Mahmudov, "The Interrelations of Kokand Khanate…", s. 290.

18 Sherzodhon Mahmudov, "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a…", s. 63.

19 BOA, Hatt-ı Hümayun Defteri (HAT), 657/32100 E.

20 BOA, (HAT), 657/32100 C.

21 "Kâdı'l-kudât" Hokand Hanlığı'nın merkezî idari sistemindeki kadıların başı, yüksek yargıç konumuna eşit bir görev.

22 "Nakîb" dinî ünvanlardan biri olarak Hokand Hanlığı'nda bu ünvan Hz. Muhammed'in soyundan gelen kişilere verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nden ilk önce memurlar elçi olarak gönderilmiş, daha sonra din âlimleri elçi olarak tercih edilmeye başlanmıştır. 1785 yılında Alemdar Mehmet Said Ağa, Osmanlı'dan Buhara'ya elçi olarak gönderilmişti. Yapılan araştırmalarda bu elçiliğin amacının yerine getirilmediği görülmüştür. 19. yüzyıldan itibaren Türkistan meselesiyle ilgili diplomatik ilişkilerde Özbekler tekkesi, daha doğrusu İstanbul'un Sultanahmet bölgesindeki Buhara tekkesinin şeyhleri Osmanlı Devleti tarafından elçi olarak seçilmiştir.

18-19. yüzyılın ilk yarısında, Rusların Türkistan topraklarını işgal tehdidinin fiilen arttığını vurgulamak gerekir. Bundan endişe duyan Türkistan hanlıklarının hükümdarları, bu mesele karşısında birleşmeye yönelmektense, dışarıdan siyasi bir ortak aramaya karar vermişlerdir. Hatta Hokand hükümdarları birleşme fikrini ortaya atmış ve Osmanlı Devleti'nden bu işte yardım beklemişlerdir. Elbette bu zor meseleleri diplomasi yoluyla incelikle çözmeye çalışmışlardır. Buna bir örnek de Hokand hanları tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçiliklerdir.

Sonuç

Türkistan hanlıklarından Çin'e, Rusya'ya, Hindistan'a elçilik heyetinin reisleri olarak devlet görevlileri veya büyük tüccarlar gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilikleri incelediğimizde Buhara, Harezm ve Hokand'dan gelen elçi olarak din âlimlerinin, tarikat önderlerinin, belli din bilgisine sahip kişilerin seçildiğine tanık olmaktayız. Kanaatimizce bu durumun aşağıdaki gibi izah edilebilecek iki yönü vardır. Öncelikle yukarıda da bahsedildiği gibi Türkistan hükümdarları devlet yönetiminde yüzyıllar boyunca oluşan geleneklerden vazgeçmemişlerdir. Zira bu geleneklere göre, bir memlekete elçi tayin edilirken onun ilmine, dinî ilimlerdeki bilgisine, belagatine ve diğer vasıflarına dikkat edilmiştir. İkinci olarak, Türkistan hanlıklarının hükümdarları hilafet önderi ve merkezi sayılan Osmanlı Devleti'ne din âlimlerini göndererek istek ve arzularının daha hızlı ulaştırılmasını, aralarındaki ilişkilerin anlaşılır ve şeffaf olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayun Defteri, (HAT) 657/32100 E, 657/32100 C.

Nâme-i Hümayun Defterleri (A.DVNSNMH.d.), 7/430

Araştırma ve İnceleme Eserler

Babacanov, Bahtiyar, *Kokandskoye Hanstva: Vlast, Politika, Religiya*, Yangı Neşr, Taşkent-Tokio 2010.

Boltabayev, Saidbek, "Emir Ömer Han'ın Sultan II. Mahmud'a Gönderdiği Muhabbetname Mecmuası Hakkında", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 98, Haziran 2021, s. 107-130.

Boltaboyev, Hamidulla, "Emir Ömer Hannıng Mektubı", *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı,* 24 Ekim 1997, s. 43

Erdoğru, Akif, "The Khoqandi Envoys in Ottoman Istanbul", *Central Asian Journal,* C 52/S.1, 2008. s.1-10.

Hofiz Tanish Buxoriy, *Sharafnomayi Shohiy*, Haz. S. Mirzayev-Y. Hakimcanov, Birinchi kitob, Toshkent 1999.

Hoja Samandar Termiziy, *Dastur ul-mulk*, haz. Cabbar Esanov, Sharq, Taşkent 2001.

Komatsu, Hisao, "Khoqand and Istanbul: An Ottoman Document Relating To the Earliest Contacts Between the Khan And Sultan", *Asiatische Studien Etudes Asiatiques,* LX.4, 2006, s. 963-986.

Levi, Scott, *The Rise and Fall of Khoqand 1709-1876. Central Asia in theGlobal Age*, University of Pittsburgh Press, 2017.

Macit, Abdulkadir, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı – Hokand Hanlığı Münasebetleri,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 2008.

Mahmudov, Sherzodhon, "The Interrelations of Kokand Khanate with Ottoman Empire (1st half of the 19th of century)", *International Scientific Conference About "XVIth Turkish Congress of History*", C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2015, s. 287-290.

Mahmudov, Sherzodhon, "The Role of Religious Ulema in Diplomatic Relations Between the Khanate of Khoqand and the Ottoman Empire", *XVII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler* C IV/Kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2018, s. 1257-1263.

Mahmudov, Sherzodhon, "1864 Yılında Hokand'dan İstanbul'a Gönderilen Diplomatik Misyon", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C 9/S.4, 2020, s. 61-77.

Mahmudov, Sherzodhon. "Shig'ovul İnstitutini Qo'qon Xonligining Diplomatik Munosabatlaridagi Funksiyasi", *O'zRFA Qoraqalpoq Bo'limining Axborotnomasi*, S. 4, 2019, s.119-122.

Mir Muhammed Emin-i Buhari, *Ubaydulla-name*, haz. A. Semyonov, İzdatel'stvo Akademii Nauk. Uzbekskoy SSR, Taşkent 1957.

Muhammad Sadr Ziyo, *Tarixi Salotini Usmoniya*, Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni adlı Şarkşinaslık Enstitüsü Yazma Eserler Kütüphanesi, 1304/2.

Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi [Tâ'ib], *The Life of Alimqul. A Native Chronicle of Nineteenth Century Central Asia*, ed. ve çev. Timur Beisembiev, Routledge Curzon Londra 2003.

Sangirov, Jumaniyoz, "O'zbek Davlatchiligi Ashtarxoniylar Davri Tarixi Turkiston Yozma Manbalarida", *Özbekistan Tarihi*, S. 1, 2023, s. 36-105.

Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındeki Siyasi Münasabetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Vasilyev, Aleksandr, "Znamya i Meç ot Padişaha", *Politiçeskiye i kulturniye kontakti hanstv Sentralnoy Azii i Osmanskoy İmperii (seredina XVI – naçalo XX vv)*, Moskova 2014.

Osmanlı Diplomasisinde Fevkalade Elçiliklerin Fonksiyonu: 19. Yüzyıldan Örnekler*

Hacer Topaktaş Üstüner**

Öz

Osmanlı Devleti, 1793'e kadar diğer devletler nezdinde daimî elçilikleri bulunmayıp gerekli durumlarda geçici olarak diğer devletlerin başkentlerine elçiler göndermekteydi. III. Selim Dönemi'nde Osmanlı mukim elçiliklerinin kurulmasıyla öncelikle Avrupa'nın önde gelen başkentlerinde sürekli diplomatik temsilci bulundurma geleneği başladı. Diğer yandan 19. yüzyılda çeşitli vesilelerle fevkalade elçi gönderme geleneği devam etti. Bahse konu fevkalade elçilikler, yabancı devletleri ve hükümdarları farklı vesilelerle tebrik etmek, baş sağlığı dilemek, Osmanlı coğrafyasına yakın bölgelere gelen Avrupalı hükümdarlara nezaketen hoş geldin ziyaretinde bulunmak, belirli konferans, kongre gibi uluslararası platformlarda Osmanlı Devleti'ni temsil etmek gibi sebeplerle oluşturulmaktaydı.

Osmanlı dış siyasetinin ve diplomasisinin önemli yapı taşları olarak görülebilecek ve özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında göze çarpan bu gibi fevkalade elçilikler, Osmanlı Devleti'ni ve padişahı temsil etmek görevi dışında, dönemin önemli iç ve dış meseleleri hakkında ilgili devletlerin hükümdarları ve bürokratlarıyla görüş alışverişinde bulunmak, ilgili konu hakkında o devletin fikrini ve tavrını anlamak, kısacası uluslararası meseleleri tartışma imkânı bularak buna göre siyaset geliştirmek üzerine bir fonksiyonu da yerine getir-

* Bu çalışma, Türkiye Bilimler Akademisi, Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanları Ödülleri Programı (TÜBA-GEBİP) tarafından desteklenen "Son Dönem Osmanlı Diplomasisinde Emperyal Tebrik: Cülus, Jübile ve Taç Giyme" başlıklı projenin ürünüdür. (TÜBA-GEBİP– 2017/35).

** Prof. Dr., TÜBA Genç Akademi Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, hacer.topaktas@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-6292-5282 DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.139

di. Aynı şekilde özellikle 19. yüzyılın son çeyreği itibariyle Osmanlı Devleti'ni uluslararası siyasetten izale etmeye yönelik politikalara karşın devletin Avrupa'nın önemli bir aktörü, Avrupa siyasetinin ve diplomasisinin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgusuna yönelik de bir işleve sahip oldu.

Bu bildiri çerçevesinde vaka analizi olarak seçilen belirli örnekler üzerinden 19. yüzyılda Osmanlı fevkalade elçiliklerinin Osmanlı siyaseti ve diplomasisindeki işlevi üzerinde analizler sunulacaktır. Çalışmada, daimî elçiliklerin açılmasından sonra 19. yüzyılda Osmanlı fevkalade elçiliklerinin tedavülden kalktığı genel anlayışının aksine, söz konusu fevkalade elçiliklerin, özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde mukim elçiliklerin yanında dünyayı ve uluslararası meseleleri takip etme görevini yürüten mekanizmanın önemli bir parçası olduğunu gösterme amacındadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturma, Osmanlı Devleti'ni ve sultanlarını uluslararası platformlarda temsil etme, Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyaset arenasından izalesinin önüne geçme gibi fonksiyonları yerine getirdiği iddia edilmektedir. Aynı şekilde Avrupa siyaset çemberi dâhilinde Osmanlı iktidarını sembolik olarak temsil vazifesini yerine getirdiğini ileri sürmektedir. Kaynak olarak Osmanlı fevkalade elçilerinin raporları ve diğer birincil kaynaklar seçilmiştir. Arşiv kaynaklarının işaret ettiği üzere 19. yüzyılda da pek çok sayıda fevkalade elçilik oluşturulmuş ve Osmanlı fevkalade elçilikleri Osmanlı diplomasisinde önemli fonksiyonları yerine getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avrupa, Diplomasi, Fevkalade Elçilik, Büyükelçi, Sefir.

Giriş

Osmanlı diplomasisinin geleneksel yapısında büyük bir dönüm noktası olarak görülebilecek gelişme 1793 yılında daimî elçiliklerin kurulmasıdır. Bu bağlamda bahse konu 1793 yılı öncesinde diğer devletlerle elçilik boyutunda ilişkiler, ihtiyaçlara binaen olağanüstü hâllerde oluşturulan fevkalade elçilikler vasıtasıyla yürütülmüştü. Osmanlı daimî elçiliklerinin diğer devletlerin başkentlerinde bulunmamasının mahsurlarına istinaden Sultan III. Selim Dönemi (1789-1807) yeni siyasi düzeninde Avrupa başkentlerinde ilk daimî Osmanlı elçilikleri açıldı.[1] Daimî elçiliklerin kurulması ve yaygın hâle getirilmesi belirli

1 Bk. Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988; M. Alaaddin Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe the Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, ISIS Press, İstanbul 2010; Maurice Herbette,

bir süreci gerektirirken 19. yüzyılda, bilhassa yüzyılın son çeyreğinde artan ölçüde, daimî elçiliklerin yanında fevkalade elçilikler de Osmanlı diplomasisinin işleyişinde önemli bir yere sahipti. 19. yüzyılın son çeyreğinde gerek Hariciye Nezareti gerekse yurt dışındaki Osmanlı diplomatik temsilcilikleri yapısal olarak ikmal edilerek daha iyi bir düzeye taşındı.[2]

Bu bağlamda çalışma, Avrupa ülkelerine gönderilen fevkalade elçiliklere odaklanarak esasında Osmanlı fevkalade elçiliklerinin daimî elçiliklerle birlikte 19. yüzyılda da devam ettirildiğini ve birçok açıdan Osmanlı siyasetinde ve diplomatik uygulamalarında yeri olduğunu vurgulama amacı gütmektedir. Aynı zamanda çalışma, fevkalade elçiliklerin bir kısmının Osmanlı Devleti'nin çeşitli siyasi ve uluslararası hedeflerini yerine getirmek üzere farklı vesilelerle oluşturulduğunu, diğer yandan meydana gelen bazı siyasi gelişmelere istinaden üretilen bahanelerle Avrupa ile yürütülen ilişkilerde araç olarak kullanıldığını; özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde (1876-1909) Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada görünürlüğünü artırıp izole edilmesinin önüne geçilmesine katkı sağladığını iddia etmektedir. Yine bu çalışma, uluslararası törenlerde II. Abdülhamid'in çağdaşları ile paralel eğilimler içerisinde ve onlarla uyumlu bir sembolik görünüm sergilediğine ve fevkalade elçilik görevlerinin dönemin siyasi meselelerine vâkıf önde gelen diplomatlara verildiğine dikkat çekmektedir.[3] Çalışmanın odaklandığı 19. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı daimî elçilikleri daha da yaygınlaştırılırken fevkalade elçilikler de çeşitlendirilerek devam etmişti. Bu dönemde fevkalade elçiliklerin oluşturulmasında birtakım sebep ve faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu dönemde fevkalade elçiliklerin oluşturulma nedenlerine, bunların Osmanlı diplomasisi ve dış siyaseti içe-

Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802), çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997; H. Achmed Schmiede, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti / Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul t.y.; Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Surecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan,* ed. Ersin Embel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 166-176; Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

2 Bk. Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi, Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020; Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.

3 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başı Osmanlı Hariciye mensupları hakkında bk. *Salname-i Nezaret-i Hariciyye, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı*, C I-V, haz. A. Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2003; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber*, ISIS Press, İstanbul 1999.

risindeki fonksiyonlarına bazı örnekler üzerinden detaylandırmak suretiyle bakmak yerinde olacaktır.

Hükümdarların Doğumu, Ölümü ve Tahta Çıkışları

Yabancı devletlerdeki taht değişimleri, Osmanlı fevkalade elçiliklerinin oluşturulmasının sebeplerinden biridir. Nitekim bir hükümdarın ölümü, diğerinin tahta çıkması, hükümdarların ölümü vesilesiyle başsağlığı dilemek ve yeni hükümdarın tahta çıkışını tebrik etmek maksadıyla Osmanlı fevkalade elçilikleri birçok kez oluşturulmuştur. Bu bağlamda çalışmada odaklanılan 19. yüzyılın son çeyreği itibariyle bu gibi törenler önceki dönemlere kıyasla daha fazla uluslararası boyut kazanmış, törenlere ve fevkalade elçiliklere daha çok önem atfedilmiştir. Bu duruma örnek olarak, Osmanlı yönetiminin 1881'de Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın (1855-1881) ölümü ve yerine oğlu III. Aleksandr'ın (1881-1894) tahta çıkması üzerine St. Petersburg'a fevkalade bir elçi göndermesi gösterilebilir. 1881'de Rauf Paşa (d. 1838-ö. 1923) St. Petersburg'a giderek Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in yeni Çar III. Aleksandr'a hem başsağlığı dileklerini hem de tebriklerini iletmiştir.[4] Aynı şekilde Rusya tahtında 1894 yılında vuku bulan diğer bir taht değişiminde, Fuad Paşa (d. 1835-ö. 1931) Çar II. Nikolay'a (1894-1917) babasının ölümü sebebiyle başsağlığı dileklerini ve tahta çıkışı vesilesiyle tebriklerini iletmek üzere Petersburg'a gönderilmişti.[5]

Dönemin uluslararası gelişmeleri karşısında Osmanlı yönetiminin politika geliştirmesine hizmet eden önemli fevkalade elçiliklerden bir kısmıysa hükümdar ailelerine yeni bireylerin katılması, yani doğum hadiseleri dolayısıyla oluşanlardır. Osmanlı Devleti bu gibi gelişmeleri hem Avrupa'nın önde gelen devletleriyle iyi ilişkiler geliştirmek hem de uluslararası meseleleri istişare etmek için fırsata çevirip hanedan ailelerindeki doğumlar vesilesiyle tebrik heyetleri de göndermiştir. Bu diplomatik hamlelerden biri Mısır'daki karışıklığın doruk noktasında olduğu bir süreçte, Haziran 1882'de, Leh asıllı Alman subaylardan Fedor von Drigalski (Drygalski) Paşa'nın (d. 1821-ö. 1900) Almanya'ya gönderilmesidir. Alman İmparatoru I. Wilhelm'in (1861-1888) torununun çocuk sahibi olması vesilesiyle bir nâme-i hümâyûn sunul-

4 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İradeler (MB.İ), 75/60; Yıldız, Sadaret (Y.PRK.A), 3/13; Yıldız, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD), 2/17.

5 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 520/38998; Hariciye Nezareti, Tahrirat, (HR. TH), 150/63; İrade, Dahiliye (İ.DH), 1095/85894; Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 315/68; Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı, (Y.PRK.BŞK.), 38/59.

ması, ayrıca İmparatoriçe Augusta ile Almanya veliahdına ve eşine Sultan II. Abdülhamid adına hediyelerin takdimi için fevkalade elçi Drigalski Paşa başkanlığında bir heyet oluşturulmuştu.[6] Bu heyet içerisinde Drigalski Paşa'nın yanında vazifelendirilen Mâbeyn kâtiplerinden Hüseyin Kâzım Bey (d. 1860-ö. 1920) de vardır. Her fevkalade elçilik heyetinde Mâbeyn kâtipleri bulunmasa da bazı heyetlerde kâtiplere yer verilmiştir. Bunda, fevkalade elçiliğin gönderildiği yerde yapılacak görüşmelerin etkili olduğu söylenebilir. Drigalski Paşa'nın tebrik için gönderilmesi, bir yerde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yükselen yakınlaşmanın da bir meyvesi olarak yorumlanabilir. Zira Osmanlı Devleti'nin diğer önde gelen Avrupa devletleriyle yaşadığı tecrübeler ve uzaklaşma, doğal olarak Babıâli'yi Berlin'e yaklaştırmıştır.[7] Almanya açısından da Avrupa'da oluşturulan Üçlü İttifak'ın (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) ileride potansiyel üyesi olabilecek bir devlet olarak Osmanlı Devleti ile münasebetler yadsınamayacak önemdedir.[8]

Tahta çıkış vesilesiyle Sultan'ın tebriklerini iletme örneklerinden bir diğeri ise 1888 yılında üç aylığına Alman tahtına oturan III. Friedrich'in (9 Mart 1888-15 Haziran 1888) Osmanlı Devleti ve Sultanı adına Ali Nizâmî Paşa (d. 1821-ö. 1893) başkanlığındaki fevkalade elçilik heyeti tarafından kutlanmasıydı.[9] Bir sonraki taht değişiminde yeni Alman İmparatoru II. Wilhelm'i (888-1918) tebrik görevi ise Temmuz 1888'de Teşrîfât-ı Umûmî Nâzırı ve Divan-ı Hümâyûn Tercümanı Münir Paşa'nın (d. 1844-ö. 1899) oldu.[10] Heyette Mâbeyn Kâtibi Hüseyin Kâzım Bey ve Yâverân-ı Şehriyârî Kolağası Azmzâde Sâdık Bey de vardı. Elbette bu vesileler yakın ilişkilerin gittikçe yoğunlaştığı Almanya ile birçok uluslararası meselenin konuşulması, Alman askerî teknolojisinden faydalanılması ve Osmanlı Devleti'ne uzman kadrosu

6 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nadir Eserler Koleksiyonu Türkçe Yazma (İÜNEK. NEKTY), 5095, s. 1. Ali Çetinkaya, *"Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikde", Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 72.

7 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 311-314.

8 İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 54-83; Ferous Abdullah K. Yasamee, *Ottoman Diplomacy. Abdülhamid II and the Great Powers, 1878-1888*, ISIS Press, İstanbul 1996, s. 73-85.

9 BOA, İrade, Hariciye, (İ. HR.) 19/14; Yıldız, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 9/67.

10 BOA, İ.DH., 1090/85482; Y.A.HUS. 215/26, 215/26, 215/55, 215/64, 216/24, 216/27, 215/55, 215/64, 216/24; Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.) 62/22; Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 48/14; Yıldız, Name-i Hümayunlar, (Y.PRK.NMH.) 4/13.

çekilebilmesi noktasında birçok koldan yürüyen ilişkiler ağı için fayda sağlamaktaydı. Diğer yandan yakın zamanda Rusya ve İngiltere'den ağır siyasi darbeler alan Osmanlı yönetimi için yükselen bir diğer dünya gücü olarak Almanya ile müşterek çıkarlar doğrultusunda iş birlikleri de kaçınılmazdı.

Bu minvalde bir başka örnek Ağustos 1900'de Turhan Paşa'nın (d. 1846-ö. 1927) Lahey'den dönerken İtalya Kralı I. Umberto'nun (1878-1900) cenazesine katılmasıydı.[11] Aynı şekilde Turhan Paşa'nın fevkalade elçi sıfatıyla 1901 Kraliçe Victoria'nın (1937-1901) cenazesinde Osmanlı Devleti adına bulunması ve ertesi yıl İngiltere Kralı VII. Edward'ın (1901-1910) taç giyme törenine Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmakla görevlendirilmesi bu türden elçiliklerdir.[12]

Hükümdarların Taç Giyme Törenleri (Resm-i Tetevvüc)

Sultan II. Abdülhamid'in ve Osmanlı Devleti'nin dönemin başat güçlerinden olarak uluslararası platformlarda temsil edildiği hadiselerden biri de *resm-i tetevvücler* yani tahta çıkış merasimleridir. Bu bağlamda yüzyılın son çeyreğinde Rusya, İngiltere ve Almanya örneğinde olduğu gibi bu gibi temsiller söz konusudur. Örneğin Server Paşa (d. 1821-ö. 1886) 1883 yılında III. Aleksandr'ın Moskova'da gerçekleştirilecek taç giyme töreni için fevkalade elçi olarak görevlendirilir. III. Aleksandr için Rus teşrifat geleneklerinin son derece belirgin bir biçimde uygulandığı bir tören icra edilmiştir.[13] Aslında taç giyme töreni, Osmanlı Devleti açısından bir yerde gündemde olan ve 93 Harbi (1877-1878) sonrası Sultan Abdülhamid'in diplomasi hamlelerini yönlendiren unsurlar olarak Osmanlı siyasi davalarının da uluslararası kamuoyunda tartışılmasına ortam oluşturmaktadır. Bu bağlamda tazeliğini koruyan bir mevzu olarak Mısır'ın İngiliz egemenliğine geçişi konusunda kamuoyunda İngiltere'nin haksızlığının bilinmesi, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki haklarının tanınması, diplomatik kanallarla beynelmilel camiada Osmanlı Devleti'nin aktif destek arayışları gözetilmeliydi. Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve Berlin Antlaşması (1878) sonrası Balkanlarda görülen gelişmelere istinaden hâlihazırdaki uluslararası durum Rusya'nın her daim gözetilmesi gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Karadağ meselesi ve Rusya'nın Osmanlı sınırlarındaki faaliyetleri iki ülke arasında tam da bu sıralarda sıcaklığını koruyordu.[14]

11 BOA, Y.EE., 13/17; Y.PRK.EŞA., 36/28; İrade, Hususi (İ.HUS.), 83/114; BEO, 1527/114492, 1528/114593, 1562/117096; Şura-yı Devlet (ŞD), 3194/30.

12 BOA, Y. PRK. BŞK. 66/109; İ.HUS., 94/52, 97/94; 97/100, 98/13; İrade, Taltifat (İ.TAL.), 288/28; BEO, 1866/139939.

13 *Gazeta Gatsuka*, no. 19, 13 Mayıs 1883.

14 Hacer Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik*

Rus Çarı III. Aleksandr'ın resmî taç giyme töreninde hazır bulunacak Server Paşa başkanlığındaki Osmanlı fevkalade elçilik heyetinde Mâbeyn-i Hümâyûn kâtiplerinden Hüseyin Kâzım Bey, ayrıca Binbaşı İsmail Bey ile Fehim Bey yer almaktadır.[15] Odesa, Kiev tarikinden 22 Mayıs 1883'te Moskova'ya ulaşan heyet, ilk olarak Rusya Hariciye Nazırı Nikolay Karloviç Girs (1882-1895) ile görüşmüştür. 27 Mayıs 1883 Pazar günü Çar III. Aleksandr'ın taç giyme merasimi yerine getirilmiştir.[16] Kremlin Sarayı'nda başlayan ve Avrupa ülkelerinden birçok prens, prenses, dük, düşes, elçi ve diplomatlar ile yüksek rütbeli askerlerin yer aldığı tören gününde dinî merasimler de icra edilmiştir. Osmanlı heyeti de merasimde yerini almış, fakat kilisede gerçekleştirilen ayinlere katılmamıştır. Tören sonunda Kremlin'deki *Altın Salon*'da bir ziyafet tertip edilmiştir.[17]

28 Mayıs Pazartesi günü ise Çar III. Aleksandr ve İmperatris Maria Feodorovna (d. 1847-ö. 1928) Osmanlı fevkalade elçilik heyetinin de katıldığı bir kabul töreni icra ederken Kremlin Sarayı'nda gerçekleşen kabulde Rus Çarı, Server Paşa ile 8-10 dakikalık özel bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ayrıca bütün daimî ve fevkalade elçilerin Çar'ı tebrik için Kremlin Sarayı'na gelmeleri vesilesiyle Osmanlı fevkalade elçisinin diğer devletlerin elçileriyle görüşme imkânı doğmuştu. Ardından akşam verilen resmî baloda Yunan Kraliçesi Olga Konstantinovna (d. 1851-ö. 1926), Karadağ Prensi Nikola (d. 1841-ö. 1921) gibi davetliler olduğu halde, evvela Çar III. Aleksandr ve İmperatris Maria Feodorovna, Yunan Kraliçesi'ni ve Karadağ Prensi'ni, hemen ardından Almanya elçisi Hans Lothar von Schweinizt (1876-1891) ile Rusya nezdinde Osmanlı mukim elçisi Şakir Paşa'yı (1878-1889) alarak *Polonez havası* eşliğinde bütün salonları gezmişlerdir. Ardından diğer elçiler ve fevkalade Osmanlı elçisi Server Paşa dahi aynı şekilde salonlarda gezdirilerek taltif edilmiştir.

7 Haziran'da bütün fevkalade elçilik heyetleri gibi Osmanlı heyeti de veda merasimi için tekrar Kremlin Sarayı'na gitmiştir. Server Paşa da buna mukabil burada bulunmuş ve Çar III. Aleksandr ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Perşembe akşamı Fransa elçisinin suaresinde bulunan heyet, Cuma günü I.

Seyahatleri (1882-1887), Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.

15 BOA, İ.HR., 289/18164; 289/18172. İ.DH., 884/7062.

16 Olga Barkovets, Aleksandr Krılov-Tolstikoviç, *Aleksandr III-Tsar Mirotvorets*, Abris, Sank-Peterburg 2007, s. 197-201.

17 Hüseyin Kâzım Bey, *Moskova Seyâhatnâmesi*, İÜNEK.NEKTY. 5098, s. 3-4. Topaktaş, *age.*, s. 22.

Napoléon'un 1812'de Moskova önlerinde durdurulması anısına uzun bir süreçte ve büyük masraflarla Kremlin yakınlarında inşa edilen kilisenin resmî açılışına davet edilirler fakat yapılacak dinî törene taç giyme merasiminde olduğu gibi kiliseye gidilmesinin İslam'a uygun olmadığı gerekçesiyle iştirak edilmez. Görevlerini yerine getiren Osmanlı heyeti, 15 Haziran Cuma günü İstanbul'a döner.

Her Osmanlı fevkalade elçiliği için düzenlenmiş fotoğraf veya gravür albümleri ve bu albümlerin dâhilinde detaylı olarak hazırlanmış raporlar yoktur. Buna mukabil henüz Hariciye Nezaretine intisap etmiş bir kâtip olarak Hüseyin Kâzım Bey albüm ve raporlar hazırlamış ve istikbali parlak bir diplomat kariyeri (ki ilerde Bükreş (elçi), Washington ve Roma'da (büyükelçi) görev alacaktır) sergileyeceğinin işaretlerini vermiştir. Moskova'ya seyahatini ve yapılan merasimleri albümleştirerek sunan Hüseyin Kâzım Bey, raporunun sonuna bu görevi esnasında yapılan siyasi ve diplomatik ikili görüşmelerle ve gündemde olan uluslararası meselelerle ilgili ayrı fasıllar açmış ve Osmanlı-Rus ilişkileri için sıcak gelişmelerle ilgili bir takrir eklemiştir. Takrirde Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilgili fikir ve planlarına dair görüşlerini belirtmiştir.[18] Buna göre, hâlihazırda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmesi için iç ve dış gelişmelerden mülhem belirli sebeplerden kaynaklandığı ve şimdilik Rusya'nın Osmanlı Devleti ile iyi geçinmek istediğini belirtmektedir. Ancak bunu samimi bir tavır olarak görmeyip ihtiyatlı davranmak gerektiğini de eklemektedir. Bu ise "uluslararası ilişkilerde daimî dostluk veya düşmanlık yoktur, çıkar birliği ya da çıkar çatışması vardır", tabirini teyit etmektedir.

Moskova'ya yapılan bu diplomatik seyahat, Osmanlı dış siyaseti için veri toplama ve fikir teatisi vesilesi olmuştur. İngiltere'nin Mısır işgali ve bunun bertarafı meselesi ve Balkanlar mevzuu uzun süredir Osmanlı siyasetine etki etmekte, diğer taraftan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin tesirleri Rusya'ya karşı dikkatli olunması gerektiği fikrini canlı tutmaktadır. Uluslararası arenada yaşanan gelişmeler, kulisler, yakınlaşmalar ve husumetlere dair bilgilerle çok hızlı değişen dengelerin takibi, resmî *taç giyme* töreni vesilesiyle sıcağı sıcağına Yıldız Sarayı'na ulaştırılmıştır.

Aynı şekilde 1896'da II. Nikolay'ın Moskova'da icra edilecek taç giyme töreni için de olağanüstü ve gösterişli hazırlıklar yapılmıştır. Daha önceki Rus çarlarına yapılan taç giyme merasimleriyle geleneksel anlamda paralel motifler

18 Hüseyin Kâzım Bey, *Moskova Seyâhatnâmesi*, s. 9-10. Topaktaş, *age.*, s. 23-24.

içerse de 1896 yılındaki II. Nikolay'ın taç giyme merasimi ve bu çerçevede düzenlenen şenlikler çok daha gösterişli ve teknolojinin sunduğu imkânlar dâhilinde dünya gündeminde ön sıralarda yer almıştır. Taç giyme merasimi 26 Mayıs 1896'da birçok ülkeden diplomatik temsilci, 300'den fazla gazeteci ve foto muhabiri, sanatçılar ve Rus halkının iştirakiyle gerçekleştirilmiştir. Merasimde İran, Hindistan, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Norveç İsveç, Çin, Kore, Japonya gibi 40 ülkeden ve Buhara, Hive gibi iki Hanlık'tan temsilci heyetler vardır. Bazı ülkelerden prens ve prensesler, hükümdarın kardeşleri katılmıştır. 14 Mayıs 1896'da Kremlin içerisindeki Uspenskiy Katedrali'nde Ortodoks Hıristiyanlığın gereklerinin yerine getirildiği bir törenle II. Nikolay ve eşi Aleksandra Feodorovna (d. 1872-ö. 1918) taç giyme merasimi için gerekli dinî vecibelerini yerine getirmiş, 26 Mayıs tarihi itibariyle de bütün gerekli törenler tamamlanmıştır. Dinî törenin yapılmasının ardından artık tacını giyen II. Nikolay aynı günün akşamında Kremlin'deki Granovitaya Palata'da bir ziyafet düzenlemiştir.[19]

II. Nikolay'ın 1894'te tahta çıkışını tebrik için St. Petersburg'a fevkalade bir elçi gönderen Osmanlı Devleti tarafından 1896'daki taç giyme merasimi için Sabık Paris Sefiri Ziya Paşa (d. 1849-ö. 1929) başkanlığında bir fevkalade elçilik heyeti oluşturulacak ve uluslararası arenada Devlet ve Sultan temsil edilecektir. Mabeyn-i Hümâyûn Kâtibi Faik Bey, Şura-yı Devlet Azası Konstantin Karateodori (Karatodori) Efendi, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı (Tuğgeneral) Faik Paşa heyetin diğer üyeleridir.[20] Osmanlı fevkalade elçisi ve beraberindeki heyet, 11 Mayıs'ta Kremlin Sarayı'nın Aleksandrovskiy Salonu'nda II. Nikolay tarafından kabul edilecektir. Heyette yer alan Fevkalade Elçi Ziya Paşa, Kâtip Faik Bey ve Karateodori Efendi'nin Moskova görevleriyle ilgili ayrı ayrı yazdıkları raporlara yansıdığı üzere aslında Osmanlı fevkalade elçilik heyetinin törenin sembolik yanı dışında bu esnada yapılan görüşmelerden istifade etme noktasında önemli bir fonksiyonu yerine getirdiği görülür. Zira Ziya Paşa, Rusya Dışişleri Bakanı Aleksey Lobanov-Rostovskiy (1895-1896), Almanya Sefiri Hugo Fürst von Radolin (1895-1901) ve İngiltere Elçisi Sir Nicholas Roderick O'Conor (1895-1898) ile görüşmelerde bulunmuştur. Rusya'nın Uzakdoğu politikaları, Zeytun İsyanları, Girit meselesi gündemdeki olaylar olarak görüşmede bahse konu olmuştur.

19 *Moskovskie Vedomosti*, no. 143, 26 Mayıs 1896; *İkdam*, no. 672, 3 Haziran 1896; *Malumat*, no. 38, 30 Mayıs 1896.

20 *Koronatsionnıy sbornik: Koronovanie v Moskve, 14 maya 1896*, ed. V. S. Krivenko, SPB, Sankt Petersburg 1899; St. Petersburg: Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv, (RGİA), f. 472, op. 44, d. 26, s. 147-148. *Malumat*, no. 38, 30 Mayıs 1896.

Karateodori Efendi'nin raporundan ilginç bir ayrıntı taç giyme merasiminin yapıldığı 26 Mayıs günü kilisede gerçekleştirilecek ayinde Osmanlı fevkalade elçilik heyetinden birilerinin temsilen bulunup bulunmayacağı konusudur. Teşrifat Nazırı Prens Vasiliy Aleksandroviç Dolgorukov'un (1894-1917) suali üzerine Osmanlı Devleti'ni temsilen Karateodori Efendi kilisedeki törene iştirak etmiştir.[21] Osmanlı tarafı fevkalade elçilik heyeti üyelerinden Gayrimüslim birinin dinî törene katılımını sağlayarak bu sefer meseleyi çözmüş görünmektedir.

Taç giyme törenlerine bir diğer örnek olarak 1901 yılında Büyük Britanya Kraliçesi Victoria'nın ölümünün ardından VII. Edward'ın tahta geçmesi münasebetiyle 1902 yılında düzenlenen tören gösterilebilir. Bu törende Osmanlı Devleti'ni temsilen fevkalade elçi olarak tecrübeli diplomatlardan Turhan Paşa görevlendirilmiştir. Bu vazifesi ile ilgili yazdığı raporundan anlaşıldığı üzere Turhan Paşa ve heyeti Londra'ya gitmiş, ancak Kral VII. Edward'ın rahatsızlığı nedeniyle törenin ertelenmesi yüzünden birçok heyet gibi törene katılamadan Haziran ayı sonunda İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır.[22] 9 Ağustos'ta düzenlenen törene, Londra'daki Mukim Osmanlı Elçisi Kostaki Antopulos Paşa (1895-1902) iştirak etmiştir. Her halükârda Osmanlı Devleti'nin uluslararası camiada temsilinde ve Londra'da yapılan ikili görüşmelerle bu fevkalade elçilik de birçok açıdan amacına ulaşmıştır.

Yıldönümleri, Jübileler

Osmanlı Devleti'nin fevkalade elçilikler vasıtasıyla uluslararası arenada temsil edilmesini sağlayan bir diğer vesile de yıldönümleri ve jübilelerdir. 19. yüzyılın son çeyreğinde bu gibi kutlamalar sıklıkla icra olundu. Bunlardan biri fevkalade elçi olarak Ali Nizâmî Paşa'nın ve beraberinde Colmar Freiherr von der Goltz Paşa (d. 1843-ö. 1916) ve Mâbeyn Kâtibi Ali Cevad Bey'in (d. 1856-ö. 1930) 1887'de Almanya'nın kuruluş yıldönümü şenliklerine katılmak üzere Berlin'e gitmesiydi.[23] Elbette bu vesileyle hem Almanya ile yakınlaşma ve iş birlikleri hem de Osmanlı Devleti'nin uluslararası sahada temsili ve görünürlüğü sağlandı.

Bu minvalde bir diğer örnek Birleşik Krallık, Büyük Britanya ve İrlanda Kraliçesi, Hindistan İmparatoriçesi Victoria'nın (1837-1901) 1887'de gerçekleştirilen tahta çıkışının 50. yıldönümü yani altın jübilesiydi. Sultan Ab-

21 BOA, Yıldız, Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD) 2/26.

22 BOA, Y. PRK. BŞK. 66/109.

23 BOA, Y.PRK.NMH. 3/76; Hariciye, Paris Sefareti (HR.SFR.4.) 718/62, 718/63.

dülhamid'in o tarihlerde Mısır'la ilgili İngiltere ile imza edilmesi gündemde olan antlaşmayı onaylamama kararı aldığı bir süreç jübileye tesadüf edecekti.[24] Mısır meselesi tazeliğini korurken II. Abdülhamid açısından bu konu hükümdarlığı süresince en önemli meselelerden birini oluşturdu.[25]

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 22 Mayıs 1887 tarihli antlaşmanın onay meselesi sürerken jübileye katılmak ve bu münasebetle Sultan Abdülhamid'in tebriklerini Kraliçe Victoria'ya iletmek üzere fevkalade elçi sıfatıyla Ali Nizâmî Paşa görevlendirildi.[26] Beraberinde Erkân-ı Harbiye binbaşılarından Osman Nizâmî Paşa (d. 1856-ö. 1939) ile Mâbeyn Kâtibi Hüseyin Kâzım Bey olduğu hâlde 18 Haziran 1887 tarihinde Londra'ya ulaştı.[27]

Hüseyin Kâzım Bey'in belirttiği ve hatta tek tek not aldığı üzere altın jübilede Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden birçok önemli temsilci vardı. Danimarka, Belçika, Saksonya ve Yunanistan Kralları, Almanya Prensi, Avusturya İmparatoru'nun oğlu Arşidük Rudolf ve birçok, prens, prenses ve dük bu tören için Londra'daydı. Ayrıca İran'dan, Siyam'dan (Tayland), Japonya'dan ve Hindistan'dan çeşitli zevat altın jübile için uzun yollar kat ederek İngiltere'nin başkentine gelmişti.[28]

20 Haziran 1887 Pazartesi günü Osmanlı fevkalade elçisi Ali Nizâmî Paşa'nın getirdiği nâme-i hümâyûnu Kraliçe Victoria'ya takdim merasimi gerçekleştirildi. Buckingham Sarayı'ndaki kabulde Londra'da mukim Osmanlı sefiri Rüstem Paşa (1885-1895) ve Müşir Ali Nizâmî Paşa ile Hüseyin Kâzım Bey, ayrıca Birleşik Krallık Başbakanı Lord Salisbury (Robert Gascoyne-Cecil, III. Marquess of Salisbury, 1886-1892) de hazır bulunmuştu.

21 Haziran Salı günü Kraliçe Victoria'nın altın jübilesi dâhilinde dinî tören icra edilir.[29] Kutlama gününde merasim gösterişli bir askerî törenle başlar.

24 Yasamee, *age.,* s. 217-232.

25 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 266.

26 Rıdvan Kaşıkçı, "Ali Nizâmî Paşa'nın (1821-1893) Askerî ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri", *FSM İlmi Araştırmalar*, S. 20, 2023, s. 73-103; Rıdvan Kaşıkçı, *Osman Nizami Paşa, Asker ve Diplomat 1856-1939,* Çizgi Yayınevi, Konya, İstanbul 2023.

27 BOA, Hariciye, Londra Sefareti (HR, SFR.3), 332/4. Hariciye, Tercüme Odası (HR. TO, 41/19), HR, SFR.3, 329/52, 330/111, 330/113; Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, İÜNEK.NEKTY. 5094, s. 2.

28 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 3; Topaktaş, *age.,* s.36-38.

29 Jübile ile ilgili olarak bk. Helen Rappaport, *Queen Victoria: A Biographic Companion*, Santa Barbara, ABC-CLIO, California 2003, s. 164-169. Ayrı bir anlatım için bk. Mary King

Westminster Katedrali'nde düzenlenen büyük bir ayinle devam eder. Törene katılmak üzere gelen bütün kral, kraliçe, prens, prenses ve diğer önemli kişiler katedralde yerini alır. Törenle katedrale giren Kraliçe Victoria, ayin töreninin icrasının ardından tebrikleri kabul eder. Ardından Trafalgar ve Piccadilly caddelerinden geçen Victoria, Buckingham Sarayı'na ulaşır. Caddelerde Kraliçe'yi kendisini kalabalık halk toplulukları beklemektedir. 21 Haziran akşamı Lord Chamberlain yani Kraliyet Sarayı Teşrifat Amiri Edward Bootle-Wilbraham, I. Earl of Lathom (188-1892) bir resmî davet verir.[30]

Londra'da bulunduğu sırada Ali Nizâmî Paşa ve Hüseyin Kâzım Bey, Başbakan Lord Salisbury ve Almanya'nın Londra Sefiri Paul von Hatzfeldt (1885-1901) gibi isimlerle mülakat gerçekleştirir. İstanbul'a dönüşten hemen önce Kraliçe'nin resmî rezidansı olan Windsor Sarayı'na davet edilen heyete, Kraliçe Victoria Sultan Abdülhamid'e hitaben yazılmış nâme-i hümâyûnun cevabını sunar[31] ve 29 Haziran Çarşamba günü ise meşhur *Afternoon Party* denen *ikindi müsâmeresine* katılırlar.[32] Görevini tamamlayan heyet 17 Temmuz 1887 Pazar günü İstanbul'a ulaşır. Heyet kâtibi Hüseyin Kâzım Bey 28 Temmuz 1887 tarihiyle diplomatik raporunu Sultan II. Abdülhamid'e sunar.[33]

Mısır meselesinin sıcaklığını koruduğu ve hatta İngiltere'nin buraya işgalinin kesinleştiği bir dönemde ikili ilişkiler her ne kadar gergin olsa da Sultan Abdülhamid'in ve Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada temsilini ve siyasi öncelikli meseleleri üzerine belli başlı devlet adamları ve diplomatlarla tartışma ortamı bulunmasını sağlaması noktasında fevkalade elçilik vesilesiyle jübileden istifade ettiği söylenebilir.

Aynı şekilde 1897 yılında Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 60. yıldönümü yani "elmas jübilesi" için yapılacak törenlerde de Osmanlı Devleti'nin temsili söz konusu olur.[34] Bu görev protokol işlerinde hatırı sayılır tecrübesi nedeniyle Divan-ı Hümâyûn Tercümanı ve Teşrîfât-ı Umûmî Nâzırı Münir

Waddington, *Letters of A Diplomat's Wife 1883-1900*, New York: Trow Directory, Printing and Bookbinding Company U.A.S., New York 1903, s. 444-461.

30 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 4-6; BOA, HR, SFR.3, 329/52.

31 BOA, HR, SFR.3, 329/75; Y.A.HUS., 204/44.

32 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 8-9; BOA, Y.A.HUS., 204/44, 204/82.

33 Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, s. 10.

34 Jübileye bir şehzadenin gönderilmesi düşünülse de Avrupa devletlerinin taç giyme, jübile ve cenaze gibi törenlerine Osmanlı Devleti'nin bir şehzade ile temsili ancak 1910 yılında İngiltere Kralı VII. Edward'ın cenazesine ve V. George'un 1911 yılındaki taç giyme merasimine Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi'nin gönderilmesiyle mümkün olmuştur. Ali Akyıldız, *Yusuf İzzeddin, İkbal, İdbar, İntihar,* Timaş Yay. İstanbul 2022, s. 252-283.

Paşa'ya verilir.[35] Heyette Ferik Henry Felix Woods Paşa (d. 1843-ö. 1929) ile Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârî Mirliva Nâsır Paşa ve Yüzbaşı Enver Bey yer alır.[36] Münir Paşa'nın aktardığı üzere *tantanalı ve ihtişamlı* bir jübile organize edilmiştir. Galler Prensi Edward (d. 1841-ö. 1910), Edindurg Dükü Alfred (d. 1844-ö. 1900), Başbakan Lord Salisbury, Almanya Sefiri Kont Hatzfeldt gibi kişilerle ve tören için Londra'ya gelen prensler ve diğer temsilcilerle görüşmeler yapılır. Birçok kişi Sultan II. Abdülhamid'e 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndaki muzafferiyetlerinden ötürü tebriklerini iletir. Münir Paşa ve beraberindekiler, Buckingham Sarayı'nda Kraliçe Victoria'nın davetine iştirak eder. Ancak Osmanlı fevkalade elçisinin protesto edileceğine dair gelen ihbarlara istinaden Londra caddelerinde yapılması planlanan ve davetli heyetlerin yer alacağı tören alayına Osmanlı fevkalade elçilik heyeti katılmaz. Dönüş yolunda ulaşan talimata istinaden Münir Paşa ve beraberindekiler Bükreş'e gider ve Romanya Kralı ile I. Carol (1881-1914) ile Sinaia Sarayı'nda görüşme gerçekleştirir. Münir Paşa raporunda her yerde padişahın şanına yakışır muamele gördüğünü vurgular.[37] Kraliçe Victoria'nın elmas jübilesinden de Osmanlı yönetimi uluslararası temaslarını kuvvetlendirme ve fikir teatisi anlamında istifade etme imkânı yakalamıştır.[38]

Yıldönümleri bağlamında bir başka örnek Turhan Paşa'nın Ocak 1901'de Prusya Hükûmeti'nin kuruluşunun 200. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen törende bulunmak üzere Berlin'e gitmesidir.[39] Bu gelişme de Osmanlı-Alman iş birliğinin önemli bir göstergesi ve Osmanlı Devleti'nin ve onun sultanının uluslararası platformlarda temsilinin nişanelerindendi.

Osmanlı Devleti'ne Yakın Bölgelere Hükümdar Ziyaretleri

Osmanlı topraklarına olmasa da yakın bölgelere ziyarete gelen Avrupa hükümdarlarına Osmanlı Devleti'nin birer fevkalade elçi göndererek hoş geldiniz ziyaretinde bulunulmasını bir gelenek olarak yürüttüğü vakidir. Bu bir yerde eski Osmanlı topraklarına gelişleri vesilesiyle yabancı hükümdarlara mesaj verme iş-

35 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909),* Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 161.

36 BOA, Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT) 13/104, Yıldız, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, (Y.PRK. TŞF.) 5/4, Y.A.HUS. 373/76.

37 BOA, Y.PRK.TŞF. 5/4.

38 Gerek Kraliçe Victoria'nın elmas jübilesi gerekse Münir Paşa'nın Londra'ya gönderilmesi Osmanlı gazetelerinde yer buldu. *Malumat,* 24 Haziran 1897, 1 Temmuz 1897; *Tercüman-ı Hakikat*, 25 Haziran 1897; *İkdam*, 22 Haziran 189; *Servet-i Fünun*, no. 327, 17 Haziran 1897, no. 328, 24 Haziran 1897.

39 BOA, İ.HUS, 86/30.

levi de görmüştür. Nitekim Osmanlı-Rus ilişkileri bağlamında tam bir *Livadya diplomasisi*nden bahsedilebilir. Zira Rus imparatorlarının Karadeniz sahilindeki Livadya'ya gelmesi vesilesiyle neredeyse her yıl bir heyetin buraya gönderildiği, Rus imparatorlara hoş geldiniz nezaket ziyaretlerinin yanı sıra hem Osmanlı-Rus ilişkileri hem de Avrupa siyasetinin önemli meselelerinin tartışılması için fırsat yakalandığını belirtmek gerekir. Fevkalade elçi gönderilmesi, eski Osmanlı toprağı olan Kırım'a gelen Çarlara manidar bir mesajdır. Nitekim 1886 yılında sefîr-i kebîr-i fevkalâde olarak Edhem Paşa (d. 1818-ö. 1893) III. Aleksandr'a hoş geldin ziyareti için Livadya'ya gönderilir. Heyette kâtip olarak Mâbeyn-i Hümâyûn Kâtipleri'nden Hüseyin Kâzım Bey de yer alır. Burada gündemde olan Yunanistan ve Bulgaristan mevzuları görüşülür, birçok Rus devlet adamıyla mülakatlar yapılır. Hüseyin Kâzım Bey'in Livadya ile ilgili hazırladığı albüm ve rapor da yine bu misyonun detaylarını bizlere ulaştırmıştır.[40]

Turhan Paşa'nın 1898, 1900 ve 1902'deki Livadya fevkalade elçilikleri de bunlara örnek teşkil eder.[41] Paşa, II. Nikolay'ın Livadya'ya hoş geldiniz ziyaretinin yanı sıra Sultan II. Abdülhamid'den Çar II. Nikolay'a *Hânedân-ı Âl-i Osmân*, nişanını iletmiştir.[42]

Aynı şekilde 1908 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Yunanistan'daki belli antik bölgeleri gezisi vesilesiyle Turhan Paşa Korfu'ya giderek kendisine hoş geldiniz ziyaretinde bulunmuştur. Nitekim Korfu da eski Osmanlı toprağı olarak hoş geldin ziyaretinin mana bulmasını sağlamıştı. Turhan Paşa, Korfu'da Alman İmparatoru II. Wilhelm ile görüşmesi vesileyle Sultan'ın Kayzer'e olan muhabbetini ve nezaketini iletme ve bazı uluslararası meseleleri konuşma fırsatı bulmuştu.[43]

40 Hüseyin Kâzım Bey, *Livadya Seyâhatnâmesi,* BOA, Y.EE, 8/30. Mahir Aydın, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, C XVI/S. 18, 1989-1992, s. 321-357 ve ekler. Topaktaş, *age*., s.32-34.

41 BOA, BEO, 1933/144916; Hariciye, Siyasi (HR.SYS.) 1225/72; Y.EE., 10/18, 13/19; Sadaret, Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH), 34/4. Mahir Aydın, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, s. 321-357; Hacer Topaktaş, "Rus Çarına Livadya'da Hoş-Âmedî: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçarslan, OSARK Yayınları, Sakarya 2016, s. 241-266; Hacer Topaktaş Üstüner, "Two extraordinary legations welcoming the Tsar and Kaiser during the reign of Abdulhamid II", *Abdülhamid II and His Legacy, Studies in Honour of F. A. K. Yasamee*, ed. Ş. Tufan Buzpınar, Gökhan Çetinsaya, ISIS Press, İstanbul 2019, s.177-185.

42 Turhan Paşa'nın Livadya göreviyle ilgili bazı kayıtlar için bk. Moskova: Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii (AVPRI), f. 151, op. 482, d. 2966; f. 149, op. 502b, d. 5103.

43 BOA, Y.EE., 13/25. Topaktaş Üstüner, "Two extraordinary legations welcoming the Tsar and Kaiser during the reign of Abdulhamid II", s. 185-191. Hacer Topaktaş Üstüner, "An

Hükümdarlara ve Hanedan Mensuplarına Hediye veya Nişan Takdimi

Osmanlı yönetiminin diğer devletlerle iyi ilişkiler geliştirme, iyi niyet gösterme ve bazı mühim konuları istişare etmek için başvurduğu yöntemlerden biri de birtakım hediyelerle birer fevkalade elçi gönderilmesidir. Bu bağlamda Sultan II. Abdülhamid döneminde Avrupa devletleriyle ilişkilerde hediye ve nişan takdimi ilişki geliştirmenin bir aracı olarak sıklıkla kullanılmıştır. Nitekim Almanya ile yakınlaşma ve iş birliğinin de bir meyvesi olarak birçok kere nişanlar ve hediyelerle Berlin'e heyetler gönderilmiştir. Örneğin II. Abdülhamid'in yaverlerinden Drigalski Paşa 1880 yılı güzünde Almanya'ya gönderilmiş ve burada birtakım görüşmelerde bulunmuştu. Osmanlı-Alman yakınlaşmasın ilk işaretleri bu ziyaret sonunda ortaya çıkmış ve 1881'de Berlin'e gelen fevkalade elçi Ali Nizâmî Paşa ile Mâbeyn-i Hümâyûn Kâtibi Reşid Bey'den (d. 1870-ö. 1955) oluşan heyetin önünü açmıştı.[44] 1882'de ise Alman subayların İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra fevkalade elçi Drigalski Paşa ile beraberindeki Kâtip Hüseyin Kâzım Bey'in Almanya İmparatoriçesi Augusta'ya ve 1888'de III. Friedrich olarak taç giyecek olan Prens Friedrich'e Sultan II. Abdülhamid'in hediyesi olarak bazı atlar götürdüğü görülmektedir.[45] Öyle anlaşılmaktadır ki Ferik Drigalski Paşa'nın (aide de camp general) 1882'de gerçekleşen fevkalade elçiliği askerî ve siyasi anlamda Almanya ile oluşan yakınlaşmayla Alman subayların İstanbul'a gönderilmesine bir teşekkür babında oluşturulmuştu. 8 Haziran 1882 tarihli Almanya İmparatoriçesi'ne ve Prens Friedrich'e hitaben Fransızca yazılan mektuplarda hediye edilecek atların cinsi, onlara takılan adlar ve kime hediye edildiğine dair bilgiler ayrıntısıyla belirtilmektedir. Buna göre; *Pekmez Âli* ve *Zülfi Şah* adlı iki Arap atı Prens'e, Arap atı *Ebu Leyla* Prenses'e ve 2 *Midilli* atı İmparatoriçe Augusta'ya hediye edilecektir.[46] Drigalski Paşa ve beraberindekiler 22 Haziran 1882'de Berlin'deki Osmanlı Elçisi Sadullah Paşa (1877-1883) tarafından karşılanmıştır.[47] Burada diplomatik temaslara başlayan fevkalade elçi, ilk olarak Hariciye Nazırı Paul Graf von Hatzfeldt zu Trachenberg (1881-1885) tarafından kabul edilmiştir.[48] Drigalski Paşa

Ottoman Talented Diplomat of Albanian Origin: Turhan Pasha (Permeti) and Some New Information on His Diplomatic Career", *Turkey and Kosovo, the Role of Diplomacy in the History of Balkans*, ed. Özgür Oral, Istanbul University Press, İstanbul 2021, s. 145-161.

44 Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 109-113.

45 BOA, Y. PRK.NMH, 2/32.

46 BOA, Y.PRK.NMH. 2/32.

47 Sadullah Paşa'nın Berlin elçiliği ile ilgili olarak bk. Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa,* s. 67-119.

48 1878-1881 yıllarında İstanbul'daki sabık Almanya elçisi.

ve heyeti için Potsdam Sarayı'nda kabul resmi düzenlenmiş, Prens Friedrich Wilhelm[49], üzerine Osmanlı Devleti'nce daha önceden verilen nişanı takmış hâlde heyeti karşılamış ve mükemmel bir ziyafet gerçekleştirilmiştir.[50] Heyet, Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck'a (1871-1890) getirdikleri nâme-i hümâyûnu teslim etmek isteseler de Hariciye Nazırı Kont Hatzfeldt, Bismarck'ın bu ara pek kimseyle görüşmek istemediğini belirterek kendisinin mektubu iletebileceğini ifade etmiştir. Aslında bu durum, Osmanlı Devleti'ne pek de sıcak bakmayan Bismarck'ın Drigalski Paşa ile görüşmek istemediği şeklinde yorumlanabilir. Bu ziyaret esnasında Osmanlı tarafından gündeme gelen Mısır meselesi konusunda bir toplantı yapılması hususuna, Hariciye Nazırı Kont Hatzfeldt Mısır meselesi ile ilgili bir konferans toplamanın gerekli olmadığını belirterek beklenen desteği göstermemiştir.[51] Osmanlı Devleti Almanya'dan Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline aradığı desteği bulamamıştır.

28 Haziran Perşembe günü Berlin'den Ems şehrine gelen Drigalski Paşa, 29 Haziran Cuma günü İmparator I. Wilhelm (1871-1888) huzurunda bir kabulle İmparator'a hitaben yazılan nâme-i hümâyûnu teslim emiştir. İmparator, Sultan II. Abdülhamid'in mektubu ve gönderilen hediyeler için teşekkürlerini iletmiştir. İmparator görüşme esnasında tekraren Mısır meselesinin Osmanlı Devleti lehine ve onun şan ve şerefine yaraşır bir şekilde sonuçlanmasını dilemiş ancak Mısır konusunda Osmanlı Devleti, Almanya'nın dilek ve temennisi dışında gereken fiilî desteği alamamış gözükmektedir.

Almanya'da geçirdiği süre zarfında Drigalski Paşa ve heyeti, İmparatoriçe Augusta'nın huzurunda kabul ve ona nâme-i hümâyûnu teslim için Koblenz Sarayı'nda hazır bulunmuştur. Berlin'e dönüşte Drigalski Paşa ve Hüseyin Kâzım Bey, ikinci kez Prens Friedrich Wilhelm ile görüşmüştür. Burada kendilerine bazı hediyeler ve resimler takdim edilmiştir.[52] Hüseyin Kâzım Bey'in görevi hakkında hazırladığı raporu ve albümü oluşturan *Viyana Seyahatnâmesi*'ni süsleyen görseller bu resimlerdir. Prens Bismarck ile görüşemeyen heyet, Bismarck için getirdikleri nâme-i hümâyûnu Kont Hatzfeldt'e teslim etmiştir. Prens Bismarck'ın İngiltere'nin Mısır'ı işgaline yeşil ışık yaktığı göz önüne alınırsa[53] bu sıcak gelişmeler yaşanırken Osmanlı fevkalade

49 II. Wilhelm namıyla 1888-1918 yıllarının Alman İmparatoru.

50 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 9-10; Topaktaş, *age.,* s. 17-18.

51 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 11-12.

52 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 16-17. BOA, Yıldız, Arzuhal Jurnal, (Y.PRK.AZJ.), 5/57.

53 Georgeon, *age.*, s. 312.

elçilik heyetiyle görüşmeyi kabul etmemesini anlamak mümkündür.

Berlin'den Viyana'ya gelen heyette yer alan Hüseyin Kâzım Bey'e 9 Temmuz tarihinde ulaşan telgrafla, Mâbeyn-i Hümâyûn dördüncü kâtibi olarak Viyana'ya gelecek başka bir Osmanlı fevkalade elçilik heyetine eşlik etmesi emri verilir.[54] Bu ise Fuad Paşa (d. 1835-ö. 1931) başkanlığında oluşturulan fevkalade elçilik heyetidir. Fevkalade elçinin görevi ise Osmanlı Sultanı'ndan Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Joseph'e (1848-1916) verilecek *nişân-ı âlî-i imtiyâzı* ve nâme-i hümâyûnu iletmektir.[55] Aslında bu fevkalade elçilik, Mısır meselesi konusunda Almanya'dan istenen desteğin alınamaması üzerine Avusturya'dan destek arayışının bir ürünü olmalıdır.

Hüseyin Kâzım Bey'in Berlin ve Viyana'da bulunduğu Haziran-Eylül 1882 tarihleri arasında Mısır meselesi ile ilgili olarak yeni gelişmeler meydana gelmiştir. Mısır yerli halkından Urabi Paşa Ayaklanması (1879-1882), bu ayaklanmaya Osmanlı Devleti'nin müdahalesine İngiltere'nin sıcak bakmayışı, Fransa'nın meseleye dâhil olma çabaları, İskenderiye Limanı'nda yabancıların varlığı ve İngiliz Amiral Beauchamp Seymour'un burada 13 Temmuz 1882'de bir bombalama gerçekleştirmesi akabinde İngilizler Mısır'a askerî çıkartma yapmış, ardından Mısırlılar Tel el-Kebir'de yenilgiye uğramış ve ardından Kahire işgal edilmişti. Neticede Eylül 1882'de Mısır'da İngiliz egemenliği başlamıştı.

Mısır yerli halkından Urabi Paşa Ayaklanması (1879-1882), bu ayaklanmaya Osmanlı Devleti'nin müdahalesine İngiltere'nin sıcak bakmayışı, Fransa'nın meseleye dâhil olma çabaları, İskenderiye Limanı'nda yabancıların varlığı ve İngiliz Amiral Beauchamp Seymour'un burada 13 Temmuz 1882'de bir bombalama gerçekleştirmesi akabinde Mısır'a İngilizlerin askerî çıkartma yapmasının ardından Mısırlılar Tel el-Kebir'de yenilgiye uğramış ve ardından Kahire işgal edilmişti. Neticede Eylül 1882'de Mısır'da İngiliz egemenliği başlamıştı.[56]

54 BOA, Yıldız, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR), 6/42.

55 Bu surette Hüseyin Kâzım Bey yaklaşık iki ayını Viyana'da geçirir ve bahsedilen nişanın teslimi törenlerinde yer alır. Fakat İstanbul'a dönüşünden sonra, *Viyana Seyâhatnâmesi* adıyla geçen ve Berlin ve Viyana diplomatik seyahatlerine dair ayrıntıları içeren 24 Eylül 1882 tarihli raporunun Viyana ile ilgili kısmını kısa tuttuğu için kendisinden daha fazla tafsilat istenir. Bunun üzerine kendisi İstanbul'a dönüşü sonrasında Viyana vazifesiyle ilgili raporuna ek bir rapor daha kaleme alır. Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 19-20.

56 Selim Deringil, "The Ottoman Response to the Egyptian Crises of 1881-1882", *The Ottomans, The Turks and World Power Politics*, ISIS Press, İstanbul 2000, s. 9-33. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi. Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, Bilgi Üniversitesi

İşte bu gelişmeler sürerken Hüseyin Kâzım Bey Berlin ve Viyana'da bulunmaktaydı.[57] 4 Eylül 1882 Viyana'ya ulaşan Fevkalade Elçi Fuad Paşa ve heyeti içerisinde Erkân-ı Harp binbaşılarından Nazım Bey ile süvari binbaşılarından Zeki Bey de bulunmaktaydı. Viyana'da heyeti karşılayan Osmanlı mukim elçisi Edhem Paşa (1879-1883) ile bir süredir burada bekleyen Mâbeyn Kâtibi Hüseyin Kâzım Bey de hazır bulunmaktaydı.

Heyet 5 Eylül Salı günü Avusturya Hariciye Nazırı Gustav Sigmund Graf Kálnoky von Köröspatak (1881-1895) ile bir araya gelmiştir. 6 Eylül Çarşamba günü ise Viyana Sarayı'nda İmparator Franz Joseph ile bir resmî görüşme ve kabul merasimi gerçekleştirilmiştir. Merasimde Osmanlı Sultanı'ndan getirilen nâme-i hümâyûn ve nişan İmparator'a sunulmuştur. Tören esnasında Osmanlı mukim elçisi Edhem Paşa ile Fevkalade Elçi Fuad Paşa, heyet üyeleri ve sefarette görevli diplomatlar yer almıştı. Akşam Schönbrunn Sarayı'nda İmparator tarafından verilen şık bir ziyafete iştirak edilmişti.[58] Bu esnada Hariciye Nazırı Kont Kálnoky, Hüseyin Kâzım Bey'e Mısır meselesiyle ilgili sorular yöneltse de Kâzım Bey buna dair malumatı olmadığı cevabını vermişti. İhtiyatlı cevaplar veren Hüseyin Kâzım Bey, Kont Kálnoky ile konuşmalarından Avusturya'nın, kendi menfaatlerine uygun olarak Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmek istediğini, bundan maksatlarının Osmanlı Devleti'ni şu an için ihtiyaten oyalayıp gerektiğinde asıl niyetleri için uygun ortamı yakalamak olduğu görüşündedir. [59]

Fevkalade Elçi Fuad Paşa ve beraberindekiler, Viyana'da bulunduğu süreçte Viyana'nın meşhur operalarına gitmiş, bazı ziyafetlere katılmıştır. Gündemdeki Mısır meselesi her görüşmede konuşulmuştur. Kont Kálnoky İngilizlerin bu konudaki haksızlıklarına işaret etmiştir.[60] Ayrıca Kâtip Hüseyin Kâzım Bey'e albümüne girecek Viyana şehrinin bazı resimleri de sunulmuştur. Hüseyin Kâzım, seyahat raporuna Viyana ile ilgili yaptığı eklemelerle birlikte 21 Ekim 1882 tarihiyle raporunu, yani *Viyana Seyahatnâmesi* olarak adlandırılan eserini Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmiştir. Kendisine Berlin ve Viyana'da verilen fotoğrafları da hazırladığı bu büyük boy seyahat kitabına eklemiştir.[61]

Yayınları, İstanbul 2014, s. 432-433.

57 BOA, Y.PRK.BŞK., 6/55.

58 BOA, Y.PRK.HR., 6/56.

59 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 25-27. Topaktaş, *age.*, s. 17-20.

60 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 26-27; BOA, HR.TO, 110/12, 110/14.

61 Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, s. 28-29. Topaktaş, *age.*, s. 19-21.

Mısır ve Balkanlardaki sıcak gelişmelerin cereyan ettiği bir süreçte oluşturulan yukarıdaki fevkalade elçilikler, Sultan II. Abdülhamid'in uluslararası arenada yürüteceği diplomasinin ve siyasetin belirlenmesinde önemli bir yer edinmişti. Zira gerek Almanya ve gerekse Avusturya'nın Mısır meselesine ve Balkanlarda olup bitenlere bakışını öğrenmek ve buna göre ilerleyen dönemde siyasete şekil vermek için Hüseyin Kâzım Bey'in de bizatihi yürüttüğü görüşmeler oldukça aydınlatıcı mahiyettedir. Fakat sadece bu fevkalade elçilik vasıtasıyla toplanan bilgi ve görüşlerle değil, sonraki süreçte de bu gibi seyahatlerle Avrupalı devletlerin siyasetlerine dair bilgi edinmeye devam edilecektir.

Hediye ve nişan takdimi içerikli fevkalade elçiliklerin bir diğer örneğini 1883 yılında Teftîş-i Askerî Komisyonu Re'îsi Gazi Ahmed Muhtar Paşa (d. 1839-ö. 1919) başkanlığındaki bir fevkalade heyetin Eylül 1883'te Almanya'ya ve dönüşünde Avusturya'ya gönderilmesi oluşturur. Fevkalade elçilik heyeti Kâtip Hüseyin Kâzım Bey, Alman subaylar Albay Otto von Kähler ve Topçu Yüzbaşısı Hans Kurt Henning von Hobe Paşalar ile Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Şevki ve Nuri Beylerden mürekkeptir.[62] Bu seferki gidiş vesilesi Almanya İmparatoriçesi Augusta ile İmparatorluk Veliahtı Wilhelm'e Sultan II. Abdülhamid tarafından hediye gönderilen Şefkat ve Osmanî Nişanları'nı tevdi etmek ve Homburg'da gerçekleştirilecek Alman ordularının manevralarını izlemektir.[63] Nişanların iletilmesi, manevralara katılım dışında ayrıca Hüseyin Kâzım Bey, 23 Eylül Pazar günü Hariciye Nazırı Kont Hatzfeldt'in konağında özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede birçok önemli mevzu tartışılmış; Kâzım Bey, Kont Hatzfeldt'in İngilizlerin Mısır'ı işgalinin sona ermesi için Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan destek beklediğini, Bulgaristan'ın askerî hazırlıklarının durdurulması ve Osmanlı topraklarında Ermenilerin yaşadığı yerlerde karışıklık çıkarılmasına meydan verilmemesi hususunda görüş ve yardımlarına başvurulduğunu beyan etmişti.[64] Kont Hatzfeldt ise şahsi görüşü olarak Mısır konusunu Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile çözmesi gerektiğini, bu konuda yerel halk arasında da kamuoyu oluşturulmasının yerinde olacağını, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı

62 Kähler ve von Hobe Paşalar için bk. Ortaylı, *age.*, s. 105-115.

63 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, İÜNEK.NEKTY. 5093, s. 4. BOA, Y.PRK. PT., 2/52; Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın göreviyle ilgili tuttuğu rapor için bk. BOA.Y.EE, 87/2. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, Cüz XI-XIV, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 1811; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı),* Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 145-147.

64 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, s. 8-9.

devletlerle tamamen arasını açarak, soğutarak onlara ihtiyaç duyduğu vakit yalnız kalmak gibi bir hataya düştüğünü, daimî olarak Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Rusya'ya karşı Bulgaristan Prensliği'ni yanına çekmesi gerektiğini, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında Ermenilerin yaşadığı yerlerde sarsılan emniyet ve asayişi sağlamak üzere buraya bir memur tayin edilmesinin yerinde olacağını eklemiştir.[65] Bu örnekte de nişan ve manevra bahanesiyle Osmanlı dış siyasetinin meseleleri üzerine Almanya ile görüş alış-verişi yapılması söz konusudur.

Almanya dönüşü Ekim ayında Viyana'ya gelen Fevkalade Elçi Gazi Ahmed Muhtar Paşa, mukim Osmanlı elçisi Sadullah Paşa (1883-1891) ile Hüseyin Kâzım Bey'in de hazır bulunduğu heyetle birlikte Avusturya Hariciye Nazırı Kont Kálnoky ile görüşmüştür. Gazi Ahmed Muhtar Paşa İmparatoriçe ile de baş başa bir görüşme yapmıştır. Heyetin diğer üyeleri burada yer almasa da Schönbrunn Sarayı'nda tertiplenen akşamki ziyafete davet edilmiştir. Bu sırada Viyana'da bulunan Mehmed Galib Bey'in belirttiği üzere yemek esnasında İmparator, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki başarılarına değinmiş, ayrıca yeni teknolojik silahlarla ilgili sohbet etmiş ve Paşa, İmparator Franz Joseph'ten büyük iltifat görmüştür.[66] Resmî bir ortamda geçen yemek sonunda uygun zamanı yakalayan Hüseyin Kâzım Bey, ertesi gün Hariciye Nazırı Kont Kálnoky ile bir görüşme talep etmesi üzerine 19 Ekim Cuma günü Kont Kálnoky ile görüşme gerçekleştirmiştir. Hüseyin Kâzım Bey, mülakatta Osmanlı siyasetinin güncesini meşgul eden mevzularda Avusturyalı Nazır ile fikir teatisinde bulunmuştur. Kont, Mısır meselesinde Osmanlı Devleti'nin hızlı davranması gerektiğini belirtmiş; diğer devletleri meseleye dâhil etmeden İngiltere'nin Mısır'dan tahliyesi yönünde çabalaması yönündeki önerisini bildirmiştir. Kont, İngiltere'nin Mısır'ı tahliye edeceğine inandığını belirtmiş; Bulgaristan konusunda Rusya'nın buralara nüfuzunun daha fazla yayılması ihtimaline karşın dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir. Kont'a göre Rusya'ya karşı İngiltere ile iyi geçinilmeli, Bulgaristan yüzünden de Rusya ile ilişkiler bozulmamalıdır. Ermeni meselesinde ise Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile görüşmesinde de söylediği gibi söylentilerin İngiltere'den kaynaklandığını, buna kendilerinin engel olmaya çalıştığını ifade ederken Kont Kálnoky, bütün meselenin İngiltere Başbakanı William Ewart Gladstone'dan kaynaklandığı fikrini paylaşmış-

65 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, s. 12-15.

66 Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1909, s. 98-99. Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı),* s. 147-148.

tır.[67] Ayrıca Gladstone'nu hiç sevmediğinden, bu zatın zamanında gereksiz yere Bulgaristan meselesine karıştığından bahisle şimdi de durduk yere bir Ermeni sevgisi peyda ettiğini ve bundan kendilerinin de rahatsız olduğunu söylemiştir.[68] Mülakatta geçen bu mevzular İngiltere ve Rusya'nın siyasetleriyle Avusturya'nın da fikir ayrılığında olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Osmanlı Devleti Avusturya tarafının Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren uluslararası meselelerde görüşünü alarak geliştireceği politikalara yön verirken bunları da dikkate almış olmalıdır.

Birçok kere olduğu gibi bu fevkalade elçilikte de Gazi Ahmed Muhtar Paşa, dönüşte Romanya Kralı I. Carol ile bir görüşme yapar.[69] Ertesi sabah davet icabı Sinaia'daki Kraliyet Sarayı'nda verilen ziyafete katılır ve İstanbul'a döner.[70] Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Romanya ile yakın ve dostane ilişkiler geliştirdiği, bunda da fevkalade elçiliklerin yeri olduğu görülmektedir.

1883 yılındaki Almanya ve Avusturya fevkalade elçiliklerinin temasları, Osmanlı siyaseti açısından hayati önem taşıyan konularda bu iki ülkenin görüşlerinin alınması bakımından büyük önemi haizdir. Osmanlı dış siyasetinin şekillenmesinde şüphesiz bu görüşmeler, ziyaretler ve mülakatların etkisi yüksektir. 1882 ve 1883 yıllarında fevkalade elçilerin görüşmeleri Almanya'nın siyasi meselelerde Osmanlı Devleti'ne beklediği desteği vermediğini göstermektedir. Zira iki ülkenin iş birliği, teknoloji ve silah sanayii paydasında buluşmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki eski ağırlığını korumakta güçlük çeken görünümüyle, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirse de iş birliğinin söz konusu olmadığı bir yapı sergilemektedir.

Sultan II. Abdülhamid'in uzun yıllar iyi ilişkiler geliştireceği Alman Kayzer II. Wilhelm'le dostluğun zeminini hazırlamak maksadına hizmet eden bir fevkalade elçilik ise Mayıs 1889'da Ali Nizâmî Paşa'nın *nişan-ı imtiyazları* teslim etmek üzere Berlin'e gitmesidir.[71] Keza Kasım 1894'te Sultan II. Abdülhamid tarafından Maiyyet-i Seniyye-i Erkân-ı Harbiye'ye mensup Mirliva Hafız Tevfik Paşa'nın İngiltere Kraliçesi Victoria ve veliahdı Galler Prensi'ne hediye edilen imtiyaz nisanlarını ve *civanları* yani iki kısrak

67 Gladstone İngiltere'de uzun yıllar başbakanlık yapmıştır. 1868-1874, 1880-1885, Şubat-Temmuz 1886 ve 1892-1894.

68 Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, s. 23-27.

69 BOA, HR.TO, 39/42.

70 BOA, Y.A.HUS., 175/33.

71 BOA, İ.DH, 1135/8825, 1136/88656, Y.A.HUS. 225/46.

ve bir atı ulaştırmaya memur edilmesidir.[72] II. Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca bir çok sorun yaşanan İngiltere ile her şeye rağmen ile iyi ilişkiler geliştirmek, iyi niyet göstermek, mevcut sorunları tartışma fırsatı yakalamak amacına da hizmet ettiği görülen bu gibi örnekler, Osmanlı Devleti'nin fevkalade elçilikleri oluşturma sebeplerinden bazılarını oluşturur.

Yabancı Devletlerle Siyasi, Askerî ve Teknolojik İş birlikleri

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ilk döneminden itibaren İngiltere ve Rusya ile iyi ilişkilerin geliştirilememesi, müşterek çıkarlar bağlamında Osmanlı-Alman iş birliğini ortaya çıkarmıştı. Bu ise hem siyasi hem askerî ve teknolojik açıdan Almanya'yı uzun yıllar Osmanlı Devleti ile yakın münasebetler içinde bulunmaya sevk etti. Bu bağlamda Ali Nizâmî Paşa[73] ile Mâbeyn-i Hümâyûn Kâtibi Reşid Bey'den oluşan bir Osmanlı fevkalade elçilik heyeti Kasım 1881'de Berlin'e gönderildi.[74] Fevkalade elçinin gündemini askerî reformlar için Almanya'dan uzman ve eğitmen subayların istenmesi, bunun yanında Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na daha etraflı bir askerî ittifakın önerilmesi ve Almanlarla Bağdat'a kadar uzanacak bir demiryolu yapımında geniş yatırım imkânlarının sunulması gibi amaçlar oluşturmaktaydı.[75] İstenen bütün hedefler yerine getirilemese de Almanya'dan askerî eğitmen subaylar konusunda ilk adım atılabildi ve Mayıs 1882'de Bismarck, İstanbul'a ilk Alman subay grubunu Albay Otto von Kähler başkanlığında gönderdi.[76]

Yine, 1883'te nişan ve hediyeleri Almanya İmparatoru ve İmparatoriçesi 'ne iletmek ve askerî manevralara katılmak üzere Almanya'ya gönderilen Fevkalade Elçi Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve beraberindekiler Homburg'da

72 BOA, Hazine-i Hassa, İradeler (HH.İ.) 225/13.

73 Ali Nizâmî Paşa Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani'de müdürlük yapmış, daha sonra vezirlik rütbesi tevdi edilerek Teftiş-i Askerî Komisyonu'nda görev almıştır. Daha sonra bazı diplomatik heyetlerle yurt dışında görevlerde bulunmuştur. Kaşıkçı, "agm.", s. 73-87.

74 Ali Nizâmî Paşa 1881 güzünde bir heyetle Mısır'daki kargaşalıklarla ilgili olarak Sultan Abdülhamid tarafından Mısır'a gönderilmişse de faaliyetleri olumlu sonuç vermeksizin geri dönmüştü. Yerine Derviş Paşa heyeti atanmıştı. Bk. Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887),* s. 47-58; Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 107-114.

75 Georgeon, *age.*, s. 315; Ortaylı, *age.*, s. 51; İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, Cüz I-V, İşbankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 680-681.

76 Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, C XXXII, 1979, s. 481-493; Ortaylı, *age.*, s. 85-87; Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İÜEF Tarih Dergisi,* S. 43, 2006, s. 135-165.

manevralara katıldıktan sonra Essen şehrindeki Krupp silah fabrikalarını gezerek en son model silah ve teçhizatlarla ilgili bilgi almıştı. Nitekim bu gezinin bir meyvesi olarak ilerleyen birkaç yıl içinde Krupp firmasına verilen silah siparişleri artacaktı.[77] Heyet ayrıca Magdeburg şehrinde zırhlı kuleler inşa eden Gross Fabrikası'nı ziyaret etmişti. Bu fevkalade elçilik de Osmanlı Devleti'ne askerî ve teknolojik iş birliği kapsamında fayda getirmişti.

Mısır meselesi hakkında nabzı yoklamak ve İngilizlerin işgalinin geri püskürtülmesini sağlamak için Osmanlı Devleti'nin birçok fevkalade elçilik oluşturması gerekmişti. Bunlardan biri Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa (d.1836-ö.1910) fevkalade elçiliğidir. Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa, 1881'den beri süren İngiltere ile Mısır meselesini birebir çözmek ve Mısır'ın boşaltılması yönünde bir kararın alınabilmesi için Sultan Abdülhamid tarafından1885'in ilk aylarında Londra'ya gönderildi. Bunlardan biri Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa (d.1836-ö.1910) fevkalade elçiliğidir. Adliye Nâzırı Hasan Fehmi Paşa, 1881'den beri süren İngiltere ile Mısır meselesini doğrudan İngiltere ile görüşerek çözmek ve Mısır'ın boşaltılması yönünde bir kararın alınabilmesi için Sultan Abdülhamid tarafından1885'in ilk aylarında Londra'ya gönderildi. Hasan Fehmi Paşa bu konuda Londra'da önemli görüşmeler yapsa da sonuç alamadan geri döndü.[78] 24 Ekim 1885 tarihinde Mısır konusunda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında varılan antlaşmaya göre Mısır, yıllık vergiyi ödemeyi sürdürecek ve Osmanlı Sultanı'nın Mısır'daki egemenliği devam edecekti. Osmanlı Devleti ve İngiltere Mısır'da birer komiser bulunduracak, aynı zamanda bu kişiler Mısır Hidivi'ne yardım edecekti. Ayrıca Sudan'da barışın sağlanması için çaba gösterilecekti. Bunların akabinde ise İngiltere Mısır'dan çekilme garantisi verecekti.[79] Ancak görüleceği üzere 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti'nin en büyük mevzularından olan Mısır konusunda söz konusu çabalar sonuç getirmeyecek, İngiltere'nin Mısır'daki hâkimiyeti uzun süre devam edecekti.

Tahta Cülus

Osmanlı Devleti'nin eski bir geleneği olarak her hükümdar değişiminde yeni padişahın tahta cülusu Rusya, Lehistan ve Avusturya'ya birer fevkalade elçi göndermek suretiyle resmen bildirilirdi. Mukim elçiliklerin ihdasıyla bu görevi daha ziyade daimî elçilerin yerine getirdiği ve bu eski geleneğin de-

77 BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları, (MV.), 4/28. Georgeon, *age.*, s. 316.

78 Yasamee, *age.*, s. 119-130.

79 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 459-460.

vam etmediği düşünülse de tahta cülus tebliğinin uygulanması noktasında fevkalade elçiliklerin Osmanlı Devleti'nin son dönemecinde dahi ihtiyaca binaen yaşatıldığını bu çalışma vesilesiyle vurgulamak gerekir. Zira Sultan II. Abdülhamid'in 1909 yılında tahttan indirilip yerine V. Mehmed Reşad'ın (1909-1918) yeni Osmanlı Sultanı olarak tahtta çıkması neticesinde, dönemin siyasi ortamında ihtiyaca istinaden cülusu belli başlı devletlere tebliğ için fevkalade elçilik heyetleri oluşturulmuştur. Bu noktada Teşrîfât-ı Umûmî Nâzırı ve Divân-ı Hümâyûn Tercümanı Galip Paşa Roma'ya ve Papa Hazretlerine,[80] eski Maârif Nâzırı Ziya Paşa Amerika Birleşik Devletleri'ne,[81] Meclis-i Ayân Re'îs Vekili Ahmed Muhtar Paşa İngiltere, Fransa ve İtalya'ya,[82] Londra Sefiri Tevfik Paşa (d.1843-ö.1936) Almanya, Rusya ve Avusturya'ya gönderilmiştir.[83] V. Mehmed Reşad'ın normal bir gidişatla tahta cülusu söz konusu olmadığından bir an evvel büyük devletlerin taht değişikliği konusunda desteğini almak ve yeni sultanın meşruiyetini sağlamak için bu fevkalade elçiliklerin oluşturulduğu söylenebilir.[84]

Sonuç

Son dönem Osmanlı dış politikasını anlamak için bu çalışma konusunu oluşturan ve birkaç örnekle sergilenen fevkalade elçiliklerin fonksiyonlarına bakmak oldukça elzemdir. Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları sonrası Sultan II. Abdülhamid'in diplomasi arenasındaki hamlelerinden bazılarını bu gibi fevkalade elçilikler teşkil eder. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve Osmanlı tarafının Mısır'ı geri kazanmak için gösterdiği çabalar, Bulgar Prensliği ve Ermeniler için reformlar gibi Berlin Antlaşması sonrası oluşan pürüzlerin giderek büyümesi karşısında yeni politikalar geliştirmek ve bunu uyumlu bir denge içerisinde yürütmek oldukça büyük bir meseledir. Sultan II. Abdülhamid'in çok yönlü siyasetini uluslararası düzlemde anlamak için fevkalade elçiliklerin ve bu vesileyle kaleme alınan diplomatik raporların ortaya koyduğu gerçekliklere de bakmak gerekir. Bu diplomatik atılımlar, fevkalade elçilikler, Osmanlı Devleti'ni uluslararası camiada tecrit edilmişlikten kurtarmaya hizmet etmiştir. Bu dönemde ardı ardına bloklaşmaların ve gruplaşmaların gerçekleşmesi, diğer iktidar sahip-

80 BOA, BEO, 3577/268204.

81 BOA, BEO, 3577/268253, 3586/268915.

82 BOA, BEO, 3686/268897.

83 BOA, BEO, 3686/268897, İ. HR.417/59, Hariciye, Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.) 193, 194.

84 Ali Akyıldız, *Kral Öldü Yaşasın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, TİMAŞ, İstanbul 2021, s. 278-279.

leri gibi Sultan II. Abdülhamid'i de mevcut duruma göre hareket etmeye ve denge siyaseti izlemeye itecektir. Diğer yandan Osmanlı fevkalade elçilikleri, padişahı uluslararası platformlarda temsil edip görünür kılmak gibi sembolik bir fonksiyonu da üstlenmiştir. Aynı şekilde özellikle 19. yüzyılın son çeyreği itibariyle Osmanlı Devleti'ni uluslararası siyasette mesafeli politikalara karşın devletin Avrupa'nın önemli bir aktörü, Avrupa siyasetinin ve diplomasisinin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgusuna yönelik de bir işleve sahip oldu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda kamuoyu oluşturmayı da amaçlamıştı.

Konuya fevkalade elçilerin profilleri açısından bakıldığında birçok noktada aynı isimlere bu görevlerin verildiği müşahede edilmektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Server Paşa, Turhan Paşa, Rauf Paşa, Ziya Paşa, Fuad Paşa, Edhem Paşa, Drigalski Paşa, Münir Paşa, Ali Nizâmî Paşa gibi isimlerin daha ziyade bu görevlere atandığı, bu noktada dönemin dış siyasetinde etkili isimlerin seçildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'in güvendiği ve siyasi gündeme hâkim devlet adamlarına bu görevlerin verilmesi söz konusudur. Fevkalade elçiler dışında bazı heyetlerde Mâbeyn-i Hümâyûn'dan kâtip olarak yer alan isimlere de dikkat çekmek gerekir. Mekteb-i Sultanî ve ardından Mülkiye Mektebi'nden derece ile mezun olan bu kişiler çok hızlı bir biçimde Mâbeyn-i Hümâyûn'a alınıp burada uzun yıllar hizmet edecek olan Hüseyin Kâzım Bey, Ali Cevad Bey ve Reşid Bey'dir. İlki ileride büyükelçilik görevleri dahi üstelenerek Hariciye'de yükselecek, ikincisi ise Mâbeyn Başkâtipliği'nin ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Bankası'nda idarecilik yapmakla yetinecektir. Reşid Bey ise birçok diplomatik ve bürokratik görevin ardından Cumhuriyet yıllarında kendisini edebiyata adayacaktır.

Çalışmanın gösterdiği üzere fevkalade elçiler ve kâtipleri ile yapılan görüşmeler, Sultan II. Abdülhamid'in ve onun etrafında Osmanlı yönetiminin bu süreçte devletin sorunlarıyla ilgili olarak fikir teatisinde bulunduğunu ve bunlarla ilgili çözüm ve destek arayışına girdiğini canlı örnekleriyle sunmaktadır. Bir taraftan da bu gibi hadiseler Sultan II. Abdülhamid'in uluslararası sahada kendisine destek bulma ve Avrupa sahnesinden izole edilmeme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkan görünürde sembolik ziyaretler ve iştiraklerdi. Fevkalade elçilik raporlarından anlaşıldığı üzere hem Almanya hem Avusturya birçok yerde Osmanlı politikalarını yanlış bulmakta ve uygun bir dille eleştirmektedir. Mısır, Bulgaristan ve Ermeni meselelerinde her iki ülkenin hariciye nazırlarının beyanları bunu göstermektedir. İngiltere ve Rusya

ise potansiyel tehdit oluştursalar da her iki devletle ilişkilerin sürdürülmesi yollarından biri olarak fevkalade elçiliklerden istifade edilmişti.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yegâne partneri Almanya'ya gönderilen fevkalade elçilik heyetleri Almanya ile siyasi iş birliği oluşturmayı ve uluslararası arenada yalnızlıktan kurtulma çabalarını gösterir. Ayrıca fevkalade elçilik heyetlerinin Alman askerî teknolojisiyle yakından ilgilenmesi de Osmanlı Devleti'nin son döneminde Almanya'ya yaklaşılmasının sebeplerinden biridir.

Osmanlıların Rusya ile ılımlı ilişkiler geliştirmesi ise bu dönemde her türlü vesileden istifade edilmesini ve Livadya'ya gönderilen ve sayıları gittikçe artan fevkalade elçilikleri açıklamaktadır. Aynı şekilde tebrik ve tahta çıkış merasimlerine gönderilen heyetler de Rusya ile ilişkileri olumlu yönde sürdürme gayretine hizmet etmiştir. Londra'ya çeşitli jübileler, taht değişiklikleri gibi nedenlerle gönderilen fevkalade elçiler de İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne olumsuz tavrına rağmen bu ülke ile diyaloğu sürdürme hedefinin yansımalarıydı. İmparatorluğun son döneminde Osmanlı yönetimi İngiltere ve Rusya'ya karşı Almanya ile yakınlaşmıştı. Elbette ihtiyatlı davranmanın gereklerini bilecek tecrübeleri bu devletlerle yaşamıştı.

Sonuç itibariyle fevkalade elçilikler 19. yüzyılda ve özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde mukim elçiliklerin yanında Osmanlı Devleti'nin öncelikli meselelerine çözüm arayışı ve uluslararası mevzuları takip etme görevini yürüten mekanizmanın önemli bir parçası idi.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 520/38998, 1527/114492, 1528/114593, 1562/117096, 1866/139939, 1933/144916, 3577/268204, 3577/268253, 3586/268915, 3686/268897, 3686/268897.

Hariciye Nezareti, Tahrirat (HR.TH) 150/63.

Hariciye, Londra Sefareti (HR, SFR.3) 332/4, 329/52, 329/75, 330/111, 330/113.

Hariciye, Mütenevvia Kısmı (HR.MTV.) 193, 194.

Hariciye, Paris Sefareti (HR.SFR.4.) 718/62, 718/63.

Hariciye, Siyasi (HR.SYS.) 1225/72.

Hariciye, Tercüme Odası (HR.TO) 39/42, 41/19, 110/12, 110/14.

Hazine-i Hassa, İradeler (HH.İ.) 225/13.

İrade Dahiliye (İ.DH) 884/7062, 1090/85482, 1095/85894, 1135/8825, 1136/88656.

İrade Hariciye (İ. HR.) 19/14, 417/59, 289/18164, 289/18172.

İrade Hususi (İ.HUS.) 83/114, 86/30, 94/52, 97/94, 97/100, 98/13.

İrade Taltifat (İ.TAL.) 288/28.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı, İradeler (MB.İ) 75/60.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 4/28.

Sadaret, Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH) 34/4.

Şura-yı Devlet (ŞD) 3194/30.

Yıldız, Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.) 5/57.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.) 48/14.

Yıldız, Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.) 38/59, 66/10, 96/55.

Yıldız, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA) 9/67, 36/28.

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.) 8/30, 10/18, 13/19, 13/17, 13/25, 62/22, 87/2.

Yıldız, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR) 6/42, 6/56.

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 175/33, 204/44, 215/26, 215/26, 215/55, 215/64, 216/24, 216/27, 215/55, 215/64, 216/24, 225/46, 315/68, 373/76.

Yıldız, Name-i Hümayunlar (Y.PRK.NMH.) 2/32, 3/76, 4/13.

Yıldız, Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT)2/52, 13/104.

Yıldız, Sadaret (Y.PRK.A) 3/13.

Yıldız, Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD,) 2/26.

Yıldız, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.) 5/4.

Yıldız, Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK. MYD) 2/17.

Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy İmperii, Moskova (AVPRI)

f. 151, op. 482, d. 2966.

f. 149, op. 502b, d. 5103.

Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv, St. Petersburg (RGİA)

f. 472, op. 44, d. 26, s. 147-148.

Araştırma ve İnceleme Eserler

II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90851/20; 91041/7; 91041/10; 91278/1; 93877/2; 91282/1; 91282/2; 91313/52.

Akyıldız, Ali, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

Akyıldız, Ali, *Kral Öldü Yaşasın Kral, Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, TİMAŞ, İstanbul 2021.

Akyıldız, Ali, *Yusuf İzzeddin, İkbal, İdbar, İntihar,* Timaş Yay. İstanbul 2022.

Alkan, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İÜEF Tarih Dergisi,* S. 43, 2006, s. 135-165.

Aydın, Mahir, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri", *Belgeler*, C XVI/S. 18, 1989-1992, s. 321-357 ve ekler.

Barkovets, Olga - Krılov-Tolstikoviç, Aleksandr, *Aleksandr III-Tsar Mirotvorets*, Abris, Sank-Peterburg 2007.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, C XXXII, 1979, s. 481-493.

Bostan, Zeynep, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2021.

Çakmak, Aydın, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi, Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı Yıllığı, haz. A. Nezih Galitekin, C I-V, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

Çetinkaya, Ali, *"Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olaylarıyla Birlikde", Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C III, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

Deringil, Selim, "The Ottoman Response to the Egyptian Crises of 1881-1882", *The Ottomans, The Turks and World Power Politics*, ISIS Press, İstanbul 2000, s. 9-33.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909),* Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Dönmez, Ahmet, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841", *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan,* ed. Ersin Embel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s. 166-176.

Erdem, Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Gazeta Gatsuka, no. 19, 13 Mayıs 1883.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Herbette, Maurice, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802),* çev. Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997.

Hüseyin Kâzım Bey, *Almanya Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 5093.

Hüseyin Kâzım Bey, *Londra Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi 5094.

Hüseyin Kâzım Bey, *Moskova Seyâhatnâmesi,* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 5098.

Hüseyin Kâzım Bey, *Viyana Seyâhatnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 5095.

İkdam, no. 672, 3 Haziran 1896, 22 Haziran 1897.

İnal, İbnül Emin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar*, Cüz I-XIV, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013.

Kaşıkçı, Rıdvan, "Ali Nizâmî Paşa'nın (1821-1893) Askeri ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri", *FSM İlmi Araştırmalar*, S. 20, 2023, s. 73-103.

Kaşıkçı, Rıdvan, *Osman Nizami Paşa, Asker ve Diplomat 1856-1939,* Çizgi Yayınevi, Konya, İstanbul 2023.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

Koronatsionnıy sbornik: Koronovanie v Moskve, 14 maya 1896, ed. V. S. Krivenko, SPB, Sankt Petersburg 1899.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber*, ISIS, İstanbul 1999.

Kuran, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Malumat, no. 38, 30 Mayıs 1896, no. 38, 30 Mayıs 1896, 24 Haziran 1897, 1 Temmuz 1897.

Mehmed Galib Bey, *Sadullah Paşa*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1909.

Moskovskie Vedomosti, no. 143, 26 Mayıs 1896.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Rappaport, Helen, *Queen Victoria: A Biographic Companion*, Santa Barbara, ABC-CLIO, California 2003.

Servet-i Fünun, no. 327, 17 Haziran 1897, no. 328, 24 Haziran 1897.

Schmiede, H. Achmed, *Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti / Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul t.y.

Tercüman-ı Hakikat, 25 Haziran 1897.

Topaktaş, Hacer, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2015.

Topaktaş, Hacer, "Rus Çarına Livadya'da Hoş-Âmedî: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)", *Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi*, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçarslan, OSARK Yayınları, Sakarya 2016, s. 241-266;

Topaktaş, Üstüner Hacer, "Two extraordinary legations welcoming the Tsar and Kaiser during the reign of Abdulhamid II", *Abdülhamid II and His Legacy, Studies in Honour of F. A. K. Yasamee*, ed. Ş. Tufan Buzpınar, Gökhan Çetinsaya, ISIS Press, İstanbul 2019, s.177-185.

Topaktaş Üstüner, Hacer, "An Ottoman Talented Diplomat of Albanian Origin: Turhan Pasha (Permeti) and Some New Information on His Diplomatic Career", *Turkey and Kosovo, the Role of Diplomacy in the History of Balkans*, ed. Özgür Oral, Istanbul University Press, İstanbul 2021, s. 145-161.

Turan, Namık Sinan, *İmparatorluk ve Diplomasi. Osmanlı Diplomasisinin İzinde*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Uçarol, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) (Askeri ve Siyasi Hayatı),* Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015.

Waddington, Mary King, *Letters of A Diplomat's Wife 1883-1900*, New York: Trow Directory, Printing and Bookbinding Company U.A.S., New York 1903.

Yalçınkaya, M. Alaaddin, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, ISIS Press, İstanbul 2010.

Yasamee, Ferous Abdullah K., *Ottoman Diplomacy. Abdülhamid II and the Great Powers, 1878-1888*, ISIS PressIstanbul 1996.

İnternet Kaynakları

http://www.gahetna.nl/actueel/pers/2012/prins-en-pasja-400-jaar-nederland-turkije-verlengd, son erişim tarihi: 12.07.2017.

https://lisawallerrogers.files.wordpress.com/2011/06/the-crowned-romanovs3.jpg son erişim tarihi: 02.03.2023

www.gallica.bnf.fr son erişim tarihi: 16.01.2023.

http://www.krimoved-library.ru/books/v-poiskah-yalti-zapiski-muzeyschika4.html son erişim tarihi: 28.05.2023

http://andcvet.narod.ru/gall2/asd58.html son erişim tarihi: 27.08.2018

EKLER

Ek 1: Rauf Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91041/7

Ek 2: Fuad Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91041/10

Ek 3: Server Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91278/1

Ek 4: Hüseyin Kâzım Bey

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 93877/2

Ek 5: Gazi Ahmed Muhtar Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91282/1

Ek 6: Ali Nizami Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91282/2

Ek 7: Münir Paşa

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90851/20

Ek 8: Turhan Paşa

Kaynak: http://www.gahetna.nl/actueel/pers/2012/prins-en-pasja-400-jaar-neder-land-turkije-verlengd

Ek 9: Hüseyin Kâzım Bey'in Viyana Seyâhatnâmesi Albümünden -1882

Kaynak: İÜNEK- NEKTY.5095

Ek 10: Hüseyin Kâzım Bey'in Almanya Seyâhatnâmesi Albümünden-188

Kaynak: İÜNEK- NEKTY. 5093

Ek 11: Hüseyin Kâzım Bey'in Moskova Seyâhatnâmesi Albümünden -1883

Kaynak: İÜNEK- NEKTY.5095

Ek 12: Hüseyin Kâzım Bey'in Livadya Seyâhatnâmesi Albümünden-1886

Kaynak: BOA, Y.EE, 8/30

Ek 13: Moskova'ya Gönderilen Server Paşa ve Heyeti - 1883

Kaynak: İÜNEK- II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 91313/52

Ek 14: Moskova'ya Gönderilen Ziya Paşa ve Heyeti – 1896

Kaynak: Koronatsionnıy sbornik: Koronovanie v Moskve, 14 maya 1896, ed. V. S. Krivenko, SPB, Sankt Petersburg 1899

Ek15: II. Nikolay'ın Taç Giyme Töreni - 1896

Kaynak: https://lisawallerrogers.files.wordpress.com/2011/06/the-crowned-romanovs3.jpg

Ek 16: Kraliçe Victoria'nın Tahta Çıkışının 60. Yıldönümü (Pırlanta Jübile) – 1897

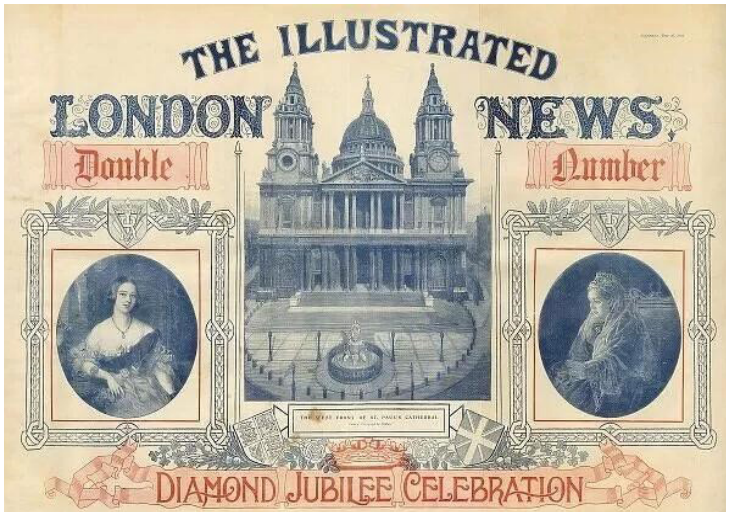

Kaynak: www.gallica.bnf.fr

Ek 17: İmparatoriçe Aleksandra Feodorovna ve Turhan Paşa, Livadia - 1902

Kaynak: http://www.krimoved-library.ru/books/v-poiskah-yalti-zapiski-muzeysc-hika4.html

Ek 18: V. Mehmed Reşad'ın Cülus Tebliğ İçin St. Petersburg'a Giden Tevfik Paşa Heyeti - 1909

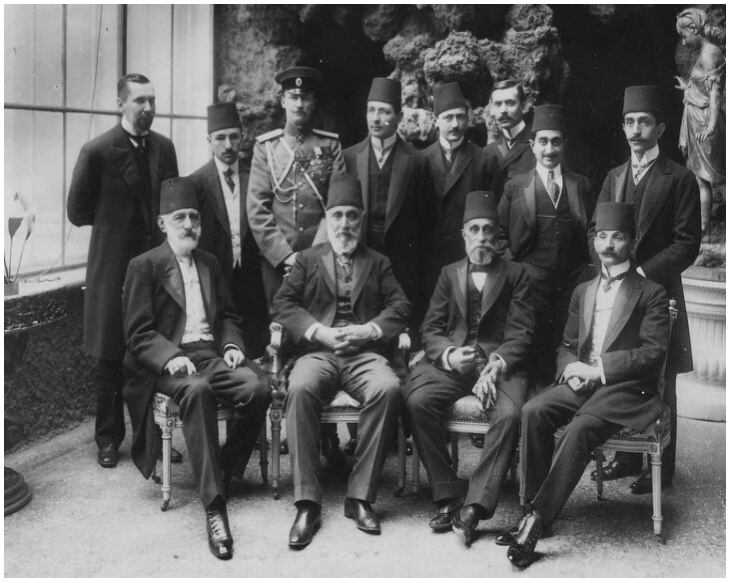

Kaynak: http://andcvet.narod.ru/gall2/asd58.html

Bir Osmanlı Diplomatı: Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi (1832-1886)

Sezai Balcı[*] - Muhammet Ballı[**]

Öz

1832-1886 yılları arasında yaşayan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Osmanlı Hariciyesinde önemli görevler üstlenmiş bir diplomattır. Yabancı dil eğitimi aldıktan sonra kariyerine Babıâli Tercüme Odası'nda başlamıştır.40 seneye yakın devlet görevinde bulunmuştur. Lahey ve Berlin Sefaretlerinde kâtip olarak çalıştıktan sonra yeniden Babıâli Tercüme Odası'na dönmüştür. Ardından Şûrâ-yı Devlet Muavinliği'ne getirilmiştir. Daha sonra 1872'de Peşte Başşehbenderliği'ne atanmıştır. Burada beş sene kaldıktan sonra 1879'da Belgrad'a atanmıştır. Belgrad'a atanan ilk Osmanlı elçisidir. 1880'de Çetine'ye atanmışsa da istifa etmiştir. Hariciye görevlerindeki gayreti, görev bilinci, sadakati ve mesleki deneyimi göz önüne alınarak 1881'de Madrid'e Ortaelçi olarak atanmıştır. Madrid Elçiliği onun kariyerinin zirvesidir. Beş sene Madrid'de kalan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, burada vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sermed Efendi, Belgrad, Çetine, Madrid, Hariciye Nezareti.

Giriş

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemi'nin ikinci sıradaki diplomatları arasında yer almıştır. Bu biyografik çalışma, Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin hayatını merkeze alarak İmparatorluğun son dönemine siyasi, sosyal ve ekonomik gelişimlerine farklı bir açıdan bakmayı hedeflemektedir. Bu makalede 40 yılı aşkın bir müddetle

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun/TÜRKİYE, balcisezai@gmail.com ORCID: 0000-0002-1567-3801.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.183

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Sakarya/TÜRKİYE, m.balli89@hotmail.com ORCID: 0000-0002-6138-9748.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.183

devletine büyük bir gayret ve sadakatle hizmet etmiş olan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin portresini çizmeye çalışarak, Tanzimat Devri'nin devlet adamı profiline katkı sunma amaçlanmıştır.

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin bürokrat kökenli bir aileden gelmesi onun hayatında önemli bir yapı taşı olmuştur. Ailesinin de maddi desteğiyle özel hocalardan ders alarak iyi bir eğitim hayatı geçirmiştir. Öğrendiği yabancı dil sayesinde önce Ruûs ve Divan-ı Hümayun Kalemlerinde memuriyete başlamıştır. Babıâli Tercüme Odası'na girdikten sonra sefaret memurlukları, şehbenderlik, Şûrâ-yı Devlet Muavinliği ve elçiliklerde görev almıştır. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi'nde iç ve dış gündemin yoğun olduğu bir devirde Belgrad, Çetine ve Madrid ortaelçiliklerinde bulunmuştur.

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin Ailesi ve Eğitimi

II. Abdülhamid Dönemi'nde kariyerinin zirvesine çıkan Sermed'in hayat hikâyesi 13 Temmuz 1832'de İstanbul'da Şehzadebaşı'na bağlı Kalenderhane Mahallesi'nde başlamıştır. Dedesinin isminden ötürü ona Hüseyin adı verilirken *Sermed* mahlasını 17 yaşında memuriyete başladıktan sonra almıştır. Çocukluğu ve gençliği, Tanzimat devrinin başlarına denk gelmekteydi. Sermed, İstanbul gibi yüksek kültüre haiz bir şehirde yetişmiştir. İlk gençlik yılları da aynı şekilde Tanzimat devrinin modernleşmesine tanıklık ederek geçmiştir. Ailesi aslen Niğdeli olup, yörede Timurtaş Beyzade ailesi olarak bilinir. Babası, Divan-ı Hümayun Kalemi çalışanlarından Es-Seyyid Osman Safder Efendi'dir.[1] Annesi, Mahnu (Mahinur) Hanım'dır.[2] Annesinden kalan 5.432 kuruş değerindeki kişisel eşyalar da babası Es-Seyyid Osman Safder bin Hüseyin'le kendisine kalmıştır.[3] İki erkek ve bir kız kardeşi vardır.[4] Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, ailenin en küçük çocuğudur. Ne zaman evlendiğini tespit edemediğimiz Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin Rukiye Şahverd ve Mediha Fatıma adında iki kızı vardır.[5]

1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Sicil Dosyaları (HR. SAİD), 1/18.

2 BOA, Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite (HR. UHM), 265/32, 19 Nisan 1889.

3 Terekede annesinden kalan bazı eşyalar şunlardır: "Sarı marinûs entari ve şalvar, sevabi-i entari, müsta'mel ferace, çuka-ı ferace, köhne tafih kürk, İngiliz şalı hırka, keten yeni entari, tülbent entari ma-şalvar, meriç şal, parça şalı, yeşil çiçekli entari semen, köhne siyah şalı, elmaslı kürk, mintan, akik yüzük, yün dolu döşek, pembe dolu döşek, basma yorgan, atlas yorgan…" BOA, HR. UHM, 265/32, 19 Nisan 1889.

4 BOA, Hariciye Tahrirat (HR. TH), 87/33, 23 Şubat 1888.

5 BOA, HR. TH, 76/57, 3 Kasım 1887.

Sicil dosyasından hareketle herhangi bir okula gitmediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen küçük yaşta sıbyan mektebine giderek burada ilk eğitimini almıştır. Ailesinin de desteği özel hocalardan edebiyat, hadis, fıkıh, kelam gibi ilimleri alarak yabancı dil öğrenmiştir. Öğretmenlerinden biri de daha sonra şeyhülislam olacak olan Ahmed Muhtar Efendi'ydi. Arapça ve Farsçayı özel hocalardan aldığı dersler sayesinde öğrenirken Fransızca, Almanca ve İngilizceyi de öğrenmiştir.[6] Eğitim hayatını şöyle anlatmaktadır: "Bundan kırk beş sene evvel rüşdîye ve mülkîye olmadığından muallim-i mahsûsadan Arabî, Farisî ve edebiyat tahsil ettim."[7]

Memuriyete Girişi

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 24 Eylül 1847'de 15 yaşında iken Ruûs ve Divan-ı Hümayun Kalemlerinde memuriyete başlamıştır. 16 Aralık 1849'da mülazemeten yani stajyer olarak Babıâli Tercüme Odası'na geçmiştir. Şubat 1853'te 50 kuruş maaş almaya başlamıştır. 1857 yılına kadar kaldığı Babıâli Tercüme Odası'nda maaşı 950 kuruşa kadar arttırılmıştır.[8] Babıâli Tercüme Odası'nda sekiz sene kadar memur olarak görev yapmış ve esas gelişimini burada gerçekleştirmiştir. Nitekim Tercüme Odası'nda işe başlamak zamanla kariyer basamaklarını hızlıca çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Babıâli Tercüme Odası'nda istihdam edildiği sürece kendini geliştiren Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, burada birçok evrakı tercüme etmiştir. Yine Babıâli Tercüme Odası Kütüphanesi Defteri'ne göre Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, burada daha çok siyaset bilimi ve tarih kitapları okumuştur.[9]

Sefaret Kâtiplikleri

Babıâli Tercüme Odası'nda 25 yaşında bir genç kâtip olan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 1855'te ilk kez dış misyonla Lahey'e görevlendirilmiştir. Bu da 1855'te Osmanlı Devleti'nin Hollanda nezdinde Lahey'de diplomatik temsilcilik açmasıyla ilgilidir. Bu tarihte Lahey'e Karaca Kostaki Paşa atanmıştır. Emrine ise 5 bin kuruş maaşla ikinci sırkâtibi olarak Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi verilmiştir. Lahey görevi esnasında rütbe-i rabia derecesiyle onurlandırılmıştır.[10] Lahey, Sermed Efendi'nin ilk diplomatik memuriyeti-

6 BOA, HR. SAİD, 1/18; BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Dosyaları (DH. SAİD), No: 2/996.

7 *BOA, HR. SAİD*, 1/18.

8 *BOA, DH. SAİDd*, 2/996.

9 Sezai Balcı, *Babıâli Tercüme Odası*, Libra Yayınları, İstanbul 2013, s. 200-300.

10 *BOA, İrade Hariciye (İ.HR)*, 114/5563, 15 M 1271/8 Ekim 1854.

dir. Avrupa kariyeri Lahey'de başlarken diplomasinin inceliklerini de öğrenme yolunda adımlar atmıştır.

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 11 Aralık 1857'de rütbe-i salise derecesine terfi ettirilerek Hâdi Efendi'nin yerine 45 kuruş maaşla Berlin Sefareti'ne baş sırkatibi olarak atanmıştır.[11] İhsan Bey ve Yanko Aristarki Efendi'nin[12] emrinde çalışan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 28 Mayıs 1864'e kadar Berlin'de kalmıştır.[13] Berlin'de bulunduğu esnada sefaret kadrosuyla birlikte İsveç'e bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında aralarında Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin de bulunduğu sefaret çalışanlarına birtakım nişanlar verilmiştir. Bu meyanda Sermed Efendi'ye de İsveç Kralı tarafından Etval Poler Nişanı verilmiştir.[14] Yedi sene kadar Berlin gibi yüksek kültürlü bir başkentte kalırken Almanya'nın entelektüel ortamından da etkilenmiştir.

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Berlin'de görev süresinin dolması üzerine 1864'te İstanbul'a dönmüştür. Uzun yıllar çalıştığı eski kurumu olan Babıâli Tercüme Odası'nda hemen işe başlamıştır. Tercüme Odası'nda tercüme faaliyetlerine devam eden Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'ye 950 kuruş maaş verilmiştir. Bu memuriyeti sırasında Prusya Devleti tarafından kendisine Coron dö Fer Nişanı'nın Şövalye rütbesi verilmiştir.[15]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, iki sene kadar Tercüme Odası'nda çalıştıktan sonra bu sefer de 1866 yılında Londra'ya 30 lira maaşla baş sırkatibi olarak atanmıştır.[16] Londra'da Büyükelçi Kostaki Musurus Paşa'nın emri altındaydı. Londra'da bulunduğu esnada rütbesi sınıf-ı saniye mütemayizi derecesine yükseltilmiştir. Ayrıca Sermed Efendi'ye dördüncü rütbeden bir kıta Mecidî Nişanı verilmiştir. Kostaki Musurus Paşa'nın maiyetinde Belçi-

11 *BOA, Sadaret Divan (A.DVN)*, No: 136/68, 23 R 1274/11 Aralık 1857; BOA, *İ.HR*, No: 162/8683, 19 R 1275/26 Kasım 1875.

12 Kemal Özden, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği (1763-1922)", XVII, *Türk Tarih Kongresi*, IV, Ankara 2018, s. 1135-1176; Yanko Aristarki (1822-1897) için bk. Hadi Belge, *Aristarki Ailesi Osmanlı Bürokrasisinde Yeni Fenerliler*, Nobel Yayınları, Ankara 2022, s. 129-136.

13 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, C XIV, 1860, s. 102-105; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, C XV, 1861, s. 105-123; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, C XVI, 1861/2, s. 105-123.

14 Bu ziyarette Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'den başka ElçiAristarki Bey ve İkinci Sırkatibi Kara Todori Efendi de hazır bulunmuşlardır. *BOA, İ.HR*, No: 173/9487, 11 CA 1271/5 Ocak 1860.

15 *BOA, DH. SAİDd*, No: 2/996.

16 *BOA, DH. SAİDd*, No: 2/996.

ka'ya gittiklerinde ise Belçika Devleti tarafından kendisine Leopold Nişanı verilmiştir.[17]

Şûrâ-yı Devlet Muavinliği

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Şûrâ-yı Devlet'in kurucu kadroları arasında yer almıştır. Mayıs 1870'te 3 bin kuruş maaşla Şûrâ-yı Devlet Muavinliğine atanmıştır. Burada 3 sene görev yapmıştır.[18] Şûrâ-yı Devlet muavinlerinin temel görevi ise Şûrâ-yı Devlet reislerine gönderilen yazıları özetlemekti.[19]

Peşte Başşehbenderliği

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 18 Temmuz 1873'te Esad Bey'in yerine Peşte'ye başşehbender olarak atanmıştır.[20] Yol harcırahı için 75 kuruş ve giderleri için 500 filorin ödeme yapılmıştır.[21] Sermed Efendi, burada Viyana Sefiri Mehmed Kabûli Paşa'nın emri altındaydı. Yaklaşık dört sene Peşte başşehbenderliğini sürdürmüştür.[22]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin şehbenderliği, Osmanlı-Rus Savaşı gibi kritik bir döneme denk gelmiştir. Bu arada savaş devam ederken Macarlar, tepkilerini göstermek için Türkler lehinde bazı gösteri ve mitingler düzenlemiştir. Macarların düzenledikleri gösteriler, zamanla bütün Macaristan'a yayılmıştır. Macaristan'da hasta ve yaralı Osmanlı askerleri için 4881 florinlik bir yardım toplanmıştır.[23] Yani Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Macaristan'da Türkiye lehine bir kamuoyu oluşturmak için birçok etkinliğin içinde de yer almıştır. Bu etkinliklerden biri de Macar Yazarlar ve Sanatçılar Derneği'nin, Türk ordusunun yaralıları yararına organize ettiği bir konserdi.[24] Ayrıca Macaristan'ın büyük şehirlerinde, Türk ordusunun yaralı askerleri için balo, konser, tiyatro gösterileri ve para yardım geceleri düzenlenmiştir. Yine bu amaçla Budapeşte'nin tüccarları bir Dilettanti Derneği kurmuştur.

17 *BOA, DH. SAİDd*, No: 2/996.

18 *BOA, Şura-yı Devlet (ŞD)*, No: 879/69, 4 S 1304/2 Kasım 1886.

19 "Şûrâ-yı Devlet Nizamname-i Dâhilisi, *Düstûr*, I, I. Tertib, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, md. 34.

20 *BOA, DH. SAİDd*, No: 2/996.

21 *BOA, Hariciye Nezareti Mektûbi (HR, MKT)*, 775/88, 22 Z 1289/20 Şubat 1873: *BOA, HR. MKT*, No: 768/61, 9 L 1289/10 Aralık 1872.

22 Muhammet Ballı, *Tanzimatçı Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabuli Paşa*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2017, s. 82.

23 *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macarİlişkileri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s. 379.

24 *BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS)*, 176/10, 1 Şubat 1877.

Dernek, 25 Kasım 1876'da Hungaria Otel'de bir etkinlik düzenleyerek 125 florin toplayıp Peşte Başşehbenderliğine teslim etmiştir. Yine bu dernek, düzenlediği dramatik bir tiyatro gösterisinin geliri olarak da 80 florin elde etmiştir. Ayrıca Eger'de yaşayan yaşlı Honverdlerin komite şefleri de Türk ulusuna karşı sevgilerini dile getirip minnettarlıklarını sundukları bir mektubu,[25] Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'ye sunmuşlardır.[26]

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Macar Meclisi'nde yapılan görüşmeler sonucunda, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasının, Avusturya-Macaristan'ın çıkarları açısından gerekliliği üzerinde bir görüş birliğine varılmıştır. Macaristan Maliye Bakanının, Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'yle yaptığı bir görüşmede sarf ettiği sözler de Türk-Macar dostluğunun sadece halk tarafından değil siyasiler tarafından benimsendiğinin en güzel örneğidir. Macaristan Maliye Bakanı yapılan görüşmede şöyle demiştir: "Maliye Bakanı olduğum sürece Osmanlılar ile Ruslar savaş yapmak zorunda kalırsa bir kuruş dahi vermem bu durumda Avusturya Maliye Bakanı ne yapar ve askeri hangi para ile sevk edeceğini görmek isterim." Her geçen gün artan bu sevgi ve dostluk gösterilerine katılan Macaristan'ın Debrecen halkı da duygularını ve manevi desteğini Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'ye 29 Kasım 1876'da Binbaşı İvan B. Racsravics imzasıyla verdikleri mektupta şöyle ifade etmiştir:

> Sayın Başkonsolos,
>
> Bütün Macar ulusu, şahsınızın memleketi olan Türkiye'ye en içten minnetini sunmalıdır. Tüm şehirler içerisinde en Macar olan Debrecen şehrimiz, tüm ulusun ispatladığı bu minneti göstermekte sonuncu olmamalıdır. Türk Devletinin, Macar anayasal bağımsızlığı için başarısız bir şekilde sonuçlanan cesurca mücadelelerinden sonra, vatandaşlarımıza verdikleri cömert, çıkar gözetmeyen ve cesur desteğinin anısını yüreğimizde her zaman yaşıyor ve yaşatmaktadır. Halkımız, kuzey barbarlar kitlesinin tehlikesi ve entrikasıyla karşı karşıya gelerek yurtlarını terk

25 Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya gönderdiği yazısında şu ifadeler yer almaktaydı: "1848-49 Honverdler Derneği'nin Genel Kurulunun 26 Kasım tarihindeki oturumunda komite üyelerinden seçilen delegelerin 1848-49 Honverdler'in içten ve cesaret verici desteklerinin kabul edilmesini iletmek amacıyla, elçi olarak Budapeşte Başkonsolosluğu'na gönderilmesi kararı alınmıştır. Benzer gösteriler cesaretlendirici şeklinde yorumlanabileceği ile ilgili Sayın Ekselanslarının tutum ve davranışlarından sakınmamı buyurduğunuz üzere; hiçbir koşulda bu heyeti kabul edemeyeceğimi bildirdim." *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri*, s. 373.

26 Yücel Namal, *Türk-Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009, s. 81-82.

> etmek zorunda kaldı ve Türkiye misafirperverliğiyle ihtiyaçlarını temin etti ve onları kötü ve sıkıntılı günlerinde korudu. Karşılaşılan güçlüklere cesurca direndiler. Ülkemizin huzuru ve ailelerinin tesellisi için bu şekilde onları koruyarak, çarmıha gerilmiş iğrenç ölüm tarafından tehdit edilen çok sayıda kişinin hayatını kurtarmışlar. Bugün, özgürlük ve vatan aşkını, savaş cephelerinde, kanıyla çoktan yazmış olan ve kritik günlere de, yüce ve cesur komşu ulusa sahiptir. Bugüne kadar, kalbimizde sessiz bir şekilde yaşamış olan sevgi ve minneti sözle ifade etme zamanının geldiğine inanıyoruz. Kalbimizin sesini ve minnettarlığımızın düşüncesini takip edebilseydik başka yollarla ve başka vasıtalarla yine borcumuzu yerine getirmiş oluruz. Yine de, bir taraftan içerisinde bulunduğumuz koşullar tarafından engellenmiş olmaktan dolayı ekte kumaş ve yaraları tımar etmek için kullanılan tiftiği göndererek Türkiye'nin devlet hayatının belki de en kritik sürecine girdiği ve kahraman evlatlarının kanının çoktan vatanlarının kutsal topraklarını suladığı şu anda gerçekten kardeşçe sevgimizi ve minnetimizin bir kanıtını göstermek istiyoruz. Gönderinin hazırlanmasında yer alan minnettar yüreklere gelince, adlarını ekteki listede bulacağınız kişiler, vicdanlarında en azından birkaç dakika için, vatanlarının özgürlüğü için kanlarını veren kahraman Osmanlı askerlerinin yaralarını biraz rahatlama ve biraz yumuşama getirebilmiş olmaktan dolayı en büyük ödülü almış oldular. Bana gelince, beyefendinin ellerine ulaştırdığım bu gönderi vesilesiyle şahsınıza olduğu kadar temsil ettiğiniz Türk ulusu için de her gerçek Macar ile paylaşma şerefine sahip olduğum duyguları ifade edebilmekten büyük onur duymaktayım.[27]

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yapılan bu dostluk ve sevgi gösterilerinin artmasına neden olan diğer bir olay ise Korvinaların, Macaristan'a geri verilmesidir. Osmanlı Devleti, Korvinaları geri vermekle Macar milletine duyulan sevgi ve dostluğu ifade etmek istemiştir. Ayrıca Osmanlı Hükûmeti, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus karşıtlığını arttırıp, Macar kamuoyunu kazanmak istemiştir. Macar Kralı Mátyás'ın Budin Kütüphanesi'nden alınıp Budin'in 1526'da fethinden sonra Topkapı Sarayı'na getirdiği kitapların otuz beşini, süslü bir sandık içinde Macaristan'a göndermiştir. Bu haber Budapeşte'ye ulaşınca Macarlar bir hayli heyecanlanmış ve kitaplarla birlikte gelen heyeti her tarafta layıkıyla karşılamak için hazırlık yapmışlardır. Ancak kitapların Budapeşte yerine Viyana'ya gönderilmesi daha sonra diplomatik yollar aracılığıyla Budapeşte'ye ulaştırılacağı haberi üzerine tasarlanan etkinlikler iptal edilmiştir.

27 BOA, HR. SYS, 176/10, 1 Şubat 1877.

Kitapları getirecek olan heyetle birlikte aynı gün İstanbul'dan ikinci bir grup da yola çıkmıştır. Heyet, uğradığı her şehirde bayram ve şenlik havası içinde Báziás, Fehértemplom, Temeşvar, Nagykikinda, Szeged, Nagykőrös ve Cegléd'e uğradıktan sonra Budapeşte'ye ulaşmıştır. Bu heyetin uğradığı her istasyonda olağanüstü coşkulu bir bayram havasında karşılanmasında, genel Rus düşmanlığının yanı sıra Macaristan'da bu dönemde gelişmekte olan Türk-Macar akrabalığı teorisi de etkili olmuştur. Peşte Başşehbenderi Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 3 Mayıs 1877 tarihli raporunda heyetin gelişini şöyle anlatmaktadır:

> Heyeti taşıyan tren başkente yaklaştıkça halk topluluğu daha büyük ve görkemli oluyordu. Çok eskiden beri, hiçbir taç giymiş kişi Macaristan'da bu denli görkemli, bu kadar sevgiyle karşılanmamıştı. Temesvár, Szeged ve Cegléd'de onurlarına, yerel yetkililerin de katıldığı büyük bir yemek verildi. Sadece yetmiş bin nüfusa sahip olan Szeged halkı şehir garına onları karşılamak üzere bayraklarla ve müzik eşliğinde, kırk bin kişi gönderdi. Arabaları atların koşumundan çıkarttılar ve vatandaşlar yolcuları, onlar için hazırlanmış otele kadar sırtlarında taşıdılar. İşçiler, vatandaşlar, soylu bayanlar ve asiller bu kutlamada yer aldılar ve hepsi saygıdeğer ve ün salmış Şeyh Süleyman Efendi'nin etrafında, O'nun elini öpmek için koşturuyorlardı. Szeged'in en büyük toprak zengini olan Rarasz Baron, anlatıldığına göre, 1867 yılından önce İmparator François Joseph'in hizmetine otelini vermeyi reddetmişti. Bu kez bizzat kendisi, bu vesileyle kutlamak için ve kendi misafirleri gibi kabul ettiği Osmanlı Heyetini masrafları kendisi karşılamak üzere kabul etti. 29 Nisan Pazar günü sabah saat 10'da Budapeşte'nin tüm halkı ayaktaydı ve Macaristan'ın tüm büyük şehirlerinden, Osmanlı öğrencilerini karşılamak üzere temsilciler geldi. Gardan Hungaria Otel'ine kadar her türlü cinsiyetten ve her türlü yaşta yaklaşık yüz bin kişi vardı, Garda bir üniversite temsilcisi, başkentten bir temsilci grubu, diğer Macar şehirlerinden temsilciler, milletvekilleri ve basın temsilcileri vardı. Saat tam on bir buçukta tren gara girdi. İstanbullu öğrencilerin görünmesiyle topluluktan çılgın bir alkış duyuldu. "Eljen! Eljen! Yaşa! Yaşasın!" "Çok Yaşa!" haykırışları duyuldu. Gardan Büyük Hungaria Otel'ine kadar iki kilometrelik bir mesafede her adımda coşkulu çığlıklar tekrarlanıyordu ve bu güzergâhtaki evlerin hepsi halılarla ve çiçeklerle bezenmiştir. Otele vardıktan sonra öğrenciler, çok sayıda seçkin kişilerle görüştüler ve otelin önünde yer alan kalabalık, onları balkonda görmek istiyordu. Bütün bu kutlama, polisin ve yetkililerin resmî katılımı olmadan ya-

> pılmıştır. Buna rağmen bir an bile düzen bozulmamıştır ki buna gazeteler gelecekteki ve geçmişteki tüm vesilelerle devlete belirtmişlerdir. Heyet şehrin misafirleri olarak kabul ediliyordu. Dr. Bela Erödy, kendilerine tercümanlık yapmıştır. Büyük yemek davetlerinin hepsi şereflerine verilmiştir ve müzik yemek boyunca susmamıştır. Buralarda, Türkiye için dostluk, sevgi ve coşku dolu konuşmalar yapılmıştır. Tiyatro gösterileri, balolar ve konserler peş peşe, şehirde olduğu kadar civar yerleşim birimlerinde de yapılmıştır. Heyet, Milli Müze'yi, Parlamento'yu, Üniversite'yi, Politeknik Yüksekokulu'nu, lise gibi birkaç kamu kuruluşu ve enstitüsünü ziyaret etmişlerdir. Buralarda müdürler ve üst düzey görevliler tarafından büyük bir incelikle karşılanmışlardır. Belediye Başkanı ve Vali kendilerini ziyaret etti ve öğrenciler de iade-i ziyarette bulundular. Macar Asillerinin Gazinosu onlar için bir gece tertiplediler ve hatta yurtdışında yaşayan Macarlardan bile öğrencilerimize kutlama telgrafları göndermiştir. Heyet, kendilerini her yerde ve her zaman soyluluklarıyla, incelikleriyle, hoş tutumlarıyla ve özelliklede Macarlara göstermekten bıkmadıkları yakınlıkla fark ettiriyorlar. Şeyh Süleyman Efendi'ye gelince, mübalağa yapmadan günün kahramanı olduğunu söyleyebiliriz. Adı tüm dillerde ve herkes, elini öpmek şerefine nail olmak için can atıyordu. Kısaca, Şeyh Süleyman Efendi, bilgeliği ve az görülür erdemi ile sadece Macarları değil aynı zamanda kendisini ziyaret eden tüm yabancıları da büyüledi. Bu gösterilerin herkes tarafından ve genel bir coşkulu memnuniyetle olduğunu gördüm. Yapmacıktan uzak, bütün Macarların kalplerinden çıkan spontane bir davranıştır. Bu davranışların en güzel ve en iyi anıları bırakacağını ve uzaklarda yararlı etkilerini hissettireceklerini umuyorum.[28]

Budapeşte'de bu şekilde Türkiye lehine kamuoyu oluşturmayı başaran Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 27 Haziran 1877'de görevinden azledilerek İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da kaldığı iki sene boşta kalarak 20 lira işsizlik maaşı almıştır.[29] Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin Budapeşte'de devlet adına bu denli önemli temaslarda bulunmasının ardından neden azledildiği bir muammadır.

28 Namal, *age*, s. 94-98.

29 BOA, HR. SAİD, 1/18.

Belgrad Ortaelçiliği

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 8 Mayıs 1879'da 160 lira maaşla Belgrad'a ortaelçi olarak atanmıştır. Uzun süreli dış ilişkiler, yabancı basının takibi, elçiliklerle yapılan gizli ve açık görüşmelerde edindiği tecrübe, onu ideal bir elçi yapmıştı. Dönemin yaygın dili Fransızcaya hâkimiyeti ve tecrübesi de bu makama gelmesinde etkilidir. Bu sırada Osmanlı Hariciye Nazırı Aleksandr Karatodori Paşa'dır. Atamanın gerekçesi o güne kadar hariciye hizmetinde göz doldurması ve *muamelat-ı diplomasiye vâkıf* olması şeklinde gösterilmiştir. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin maiyetine ise başkâtip olarak Halid Bey, birinci kâtip olarak Aleksandr Bey ve ikinci kâtip olarak da Galip Bey verilmiştir.[30] Bu sırada sınıf-ı saniye terfi edip, ikinci dereceden bir Mecidî Nişanı da almıştır.[31] Hüseyin Hüsnü Serned Efendi, 2 Haziran 1879'da Prens Milan'a güven mektubunu sunarak resmen elçiliğine başlamıştır.[32] Prens Milan tarafından gayet dostane bir şekilde karşılanmıştır.[33] Prens Milan'la ve Hariciye Nazırı Ristiç ile yaptığı ilk üst düzey diplomatik görüşmesinde Sırbistan'a bırakılan topraklardaki Müslümanların durumunu ve sınır sorunlarını ele almıştır.[34]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Sultan II. Abdühamid'in Balkan ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma politikası gereği Balkan ülkelerine elçi gönderme kararı alması üzerine Belgrad'a gönderdiği ilk elçiydi. Burada elçilik açılmasının nedeni sadece iyi ilişkiler kurmak değil, aynı zamanda 93 Harbi, Berlin Antlaşması ve sonrasında bölgede kalan veya göç eden Müslümanların karşılaştıkları sorunlar, sınır sorunları gibi meselelerde doğrudan Sırp Hükûmeti ile görüşme ve sorunları çözme isteğiydi. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin birden fazla dil bilmesi elçi olarak gönderilmesinde etkili olmuştur. Sermed Efendi, elçiliğe başladığında birtakım sorunlarla karşılaşmış ve bunların çözümü için hemen harekete geçmiştir. Bu sorunların başında göç eden Müslümanların emlak meselesiyle sınır tespit sorunları gelmekte idi. Ayrıca Rusya'nın burada Panslavist politikasına yeniden başlaması, başta Avusturya olmak üzere diğer devletlerin bölgedeki faaliyetleri de Osman-

30 BOA, İ.HR, 279/17118, 21 RA 1296/14 Nisan 1879; BOA, İ.HR, 279/17138, 9 C 1296/1 Mayıs 1879; BOA, İ.HR, 279/17136, 16 RA 1296/9 Nisan 1879; BOA, İ.HR, 279/17118, 20 R 1296/13 Nisan 1879.

31 BOA, HR. SAİD, 1/18.

32 BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO), 132/116, 2 Haziran 1879.

33 BOA, Yıldız Hariciye (Y.PRK. HR), 4/58, 12 CAl 1296/3 Haziran 1879.

34 Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Dönemi'nde Diplomasi*, Kitap Yay. İstanbul 2021, s. 143.

lı açısından sorun teşkil etmiştir.[35] İki ülke gündemini meşgul eden diğer mesele de Arnavut mültecilerin iade meselesiydi. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Belgrad'da bu konuyu yakından takip etmiştir.[36]

Arnavutların Sırbistan'a İadesi Sorunu

Sırbistan, kendi ülkesinde yaşayan Arnavutları sınır dışı etmesinden ötürü İngiltere ve Rusya'nın diplomatik baskılarına maruz kaldı. Göçmenlerin geri dönmeleri adına ülkeler arasında birtakım görüşmeler yapıldı. Sırbistan'la yapılan görüşmeleri Osmanlı Devleti'nin Belgrad Ortaelçisi Sermed Efendi yürütmüştür. Göçmenlerin geri dönüşünü kolaylaştırmak adına Belgrad'daki yabancı devlet elçileri ile de temasta bulundu. Görüşmelerde öncelikle şu hususları dile getirmiştir:

i. Arnavutların huzur ve selametinin temin edilmesinin gerekli olduğu,

ii. Arnavutların döndükleri kazalara atanacak kaymakam ve müdürlerin seçiminde onların da oyu ve rızasına müracaat edilmesi,

iii. İmkân dâhilinde bulundukları bölgelerdeki memurların kendilerinden seçilmesi,

iv. Kadı, müftü, muallim ve imam gibi memuriyetler konusunda serbest bırakılmaları.

Sermed Efendi'nin bizzat yürüttüğü temasları sonucu Sırbistan, bu maddeleri kabul etmiştir. Başarıyla yürüttüğü diplomatik görüşmeler neticesinde Arnavutların vatanlarına dönerek emlak ve arazilerini istedikleri gibi kullanabilmeleri, ibadetlerini serbestçe yapabilmeleri ve mal ve can güvenlikleri teminat altına alınmış oldu. Yine Kosova Vilayeti'ndeki Arnavutların nüfusları ve Sırbistan'dan ne gibi talepleri olduğunun araştırılması da istendi. Belgrad Sefareti ise Arnavutların talep ve isteklerine göre Sırbistan Hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunacaktı. Sırbistan'daki arazi ve emlakların ne tarafta bulunduğunu belirlemek adına Arnavutların, Belgrad Sefaretine müracaat etmeleri gerekiyordu. Ancak görülen o ki taraflar arasında bir uzlaşma olmasına rağmen Arnavutların geri dönüşleri uzamış ve bu konu iki devlet arasında önemli bir problem olmaya devam etmiştir.[37]

35 Abidin Temizer-İbrahim Serbestoğlu, "Osmanlı Devleti'nin İlk Belgrad Elçisi: Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi ve Sırbistan'daki Faaliyetleri", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, II, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 339.

36 BOA, HR, SYS, 1415/6, 7 Temmuz 1879.

37 Ahmet Yadi, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Balkanlarda Diplomasi ve Göç*, Samsun Ondokuz

Göç ve Göçmenler

Osmanlı-Sırbistan ilişkilerinde önemli yer tutan hususlardan biri göç ve göçmen meselesiydi. Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Sırbistan'dan Osmanlı Devleti'ne çok sayıda göçmen gelmiştir. Genelde 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı döneminde yaşanan göçler, Sermed Efendi'nin elçilik yaptığı dönemde de devam etmiştir. Osmanlı elçisi olarak Sermed Efendi'nin önündeki en önemli konulardan biri bu göçmenlerin geride bıraktıkları mal varlıklarıydı.[38] Müslümanların göç etme nedenleri, Sırp Hükûmeti'nin izlediği asimilasyon politikalarıydı. Asimilasyon ile Müslümanların can ve mal güvenliğinin kalmayışı, Sırbistan ordusunda zorunlu askerliğe alınmalarına Müslümanların tepki göstermeleri üzerine Sermed Efendi, Hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Sermed Efendi, bir taraftan Sırbistan Hükûmeti ile gerekli görüşmeleri yaparken diğer taraftan da Belgrad'daki İtalya, Avusturya ve İngiliz sefirleri ile görüşerek kendi hükûmetlerinin de özellikle göçmenlerin emlakları konusunda Sırbistan Hükûmeti'ne baskı yapmasını talep etmiştir. Bu girişimlerden sonra Rusya ve İngiltere, Sırp Hükûmeti'ni ikaz etmişler ve göç ettirilen Müslümanların geri çağrılmasını istemişlerdir. Baskılar üzerine Sırp Hükûmeti her ne kadar geri dönüş çağrısında bulunduysa da Müslümanların çoğu geri dönmemiştir.[39]

Sınır Sorunları

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin Belgrad'da uğraştığı ikinci konu ise sınır meselesi ve bundan kaynaklı sorunlardı. Birinci sorun komisyonun oluşturulması ve çalışma şekliydi. Berlin Antlaşması gereği iki ülke arasında öncelikle bir sınır tespit komisyonu kurulması gerekiyordu. Sırp Hükûmeti'nin komisyonu kurmakta yavaş davranması ve sonrasında oluşturduğu komisyonun görev yerlerine geç gelmesi bunun temel nedeniydi. Sınırla ilgili yaşanan bir diğer sorun ise Sırpların Berlin Antlaşması'na aykırı olarak Osmanlı sınırlarında kalan bazı yerleşim yerlerini kendi sınırında göstermeleriydi. Sınır ihlalleri ile ilgili iki ülke arasındaki diplomasi trafiği, Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin gündemini oluşturan bir sorundu. Gerek Sırplar gerekse Kosova'ya göç eden Müslümanların sıklıkla sınır ihlalleri yapması iki Hükûmeti sıklıkla karşı karşıya getirmiştir.[40]

Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2022, s. 68-69.

38 Temizer-Serbestoğlu, agm., s. 339.

39 Temizer-Serbestoğlu, agm, s. 340.

40 Temizer-Serbestoğlu, agm, s. 341.

Sermed Efendi, Belgrad'daki elçiliği süresince İstanbul'a sık sık raporlar göndermiştir. Söz konusu raporlardan biri de Rusya'nın Panslavizm politikasına Sırbistan'da ağırlık verdiği ve bunun için Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin denetimini ele geçirdikleriyle ilgili olanıydı. Sermed Efendi, Rusya'nın bu tarz hareketlerini Belgrad'daki İngiliz, Alman, Fransız ve Avusturyalı elçilere karşı bir koz olarak kullanmıştır. Çünkü Rusya, Berlin Antlaşması ile hedeflediği kazançların uzağında kalmış ve yeni politikalar geliştirmiştir. Bu politikalardan biri silah gücünü kullanmak diğeri ise ekonomik yardımlar sayesinde Balkan ülkelerini kendi tarafına çekmekti.[41]

Çetine Ortaelçiliği

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 23 Temmuz 1880'de Çetine Sefareti'ne ortaelçi olarak atanmıştır.[42] Belgrad'dan ayrılmadan önce Sırbistan Prensi Milan tarafından kendisine bir kıta Takova Nişanı verilmiştir.[43] Onun Çetine'ye atanması becayiş sonucu gerçeklemiştir. Çetine Elçisi Halil Halid Bey, Belgrad'a atanırken Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi de Çetine'ye atanmıştır. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Karadağ'a atanan ikinci Osmanlı elçisidir. Ülkelerini terk etmek zorunda kalan Karadağlı Müslüman muhacirlerin geride bıraktıkları mülkleriyle ilgili sorunların çözülmeyi beklediği bir dönemde Çetine'ye atanan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, hava şartları, sağlık sorunlarını ve bir önceki memuriyetinden daha aşağı hizmeti istemediğini öne sürerek bu elçiliği istememiştir. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, bir de savaş sonrası iki ülke arasında birbirini tanıma ve alışma sürecinin sıkıntılarını çekmiştir. 1880'lerin sonunda telgrafla istifanamesini sunmuştur. Şubat 1881'de elçiliği sona ermiştir. Yerine de Mehmet Rıza Efendi atanmıştır.[44]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin Çetine'ye gitmek istememesinin birçok nedenini sayarken şahsi mektuplarından anladığımız kadarıyla Çetine görevini istememesinin altında yatan neden sağlık sorunlarıdır. Bu durumu şöyle açıklar:

> İnhiraf-ı mizac-ı acizanemden dolayı şiddet ve burudet-i ab u havasıyla imtizaç edemeyeceğim ve mübtela olduğum kasım yarıklığı

41 Abidin Temizer-İbrahim Serbestoğlu, *Ambassadors and Consuls of the Ottoman Empire to Serbia*, Livre de Lyon, France 2021, s. 30-33.

42 Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 111.

43 BOA, HR. TO, No: 12/22.

44 Uğur Özcan-Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 51-59; *BOA, HR. TO*,18/21, 2 Şubat 1881.

> rukûb ve nüzule mani olup mahall-i memuriyet-i çakeraneme vasıl edemeyeceğim cihetle tayin buyrulmuş olduğum Çetine Sefaret-i seniyyesinden af buyrulmaklığım.[45]

Brüksel Ortaelçiliği

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 20 Haziran 1881'de Karatodori Efendi'nin yerine Brüksel ortaelçiliğine atanmıştır. Brüksel'e gönderilmesi "daha münasip ve muvaffık-ı maslahat" olacağından dolayı uygun görülmüştü.[46] Ancak bu atama, daha sonra iptal edilmiştir. Belçika'nın İstanbul elçisinin ısrarı üzerine Karatodori Efendi Brüksel'de kalmıştır. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, bu durumu şahsi mektuplarında şöyle ifade etmektedir:

> Geçende atandığım Brüksel Sefareti'nde bulunan Karatodori Efendi'nin Belçika'nın İstanbul Sefirinin iltimasından dolayı atamam gerçekleşmemiştir. Bu durum karşısında oldukça üzgünüm. 30 yıldır Babıâli'ye hizmet ederken bu sürenin 25 yılı sefaretlerde geçmiştir. Hem liyakatim hem de sadakatim gereğince yeni bir memuriyette tayinimi beklerken üzerinden hayli bir vakit geçmesine rağmen atanmamın olmasından dolayı mali açıdan da zor durumdayım. En kısa süre de bir atama beklemekteyim. Günlük masraflarımı dahi karşılayamaz hâle geldim. Bu konu da şahsıma bir kolaylık sağlanmasını istirham ederim.[47]

Madrid Ortaelçiliği

Osmanlı Devleti'nin İspanya'nın başkenti Madrid'teki diplomatik temsilciliği 1857'de kuruldu. İlk Madrid Sefiri, ortaelçilik ünvanıyla Vikont Eugene De Kerckhove (1817-1889)[48] oldu. Madrid Sefareti, yoğun faaliyet yürütülen bir dış temsilcilik değildi. Ne diplomatik ilişkiler ne de ticari anlamda bir ihtiyaç söz konusuydu. İspanya'daki temsilcilik, umumiyetle ikinci sınıf sefaretler arasında kabul edilirdi. Bu yüzden de yükselmeyi arzulayan diplomatlar açısından pek tercih edilmez veya bir geçiş yeri olarak görülürdü. Bununla beraber, Birinci Dünya Savaşı sürecinde İspanya'nın ve sefaretin önemi daha önce olmadığı kadar arttı. Savaşta tarafsız kalan İspanya, Osmanlı Devleti'nin azalan diplomatik ilişkilerinde konumu artan bir devlet oldu. İspanya

45 BOA, HR. UHM, No: 265/32, 19 Nisan 1889.

46 BOA, İ.HR, No: 284/17660, 22 B 1298/20 Haziran 1881.

47 BOA, HR. UHM, 265/32, 19 Nisan 1889.

48 Kerckhove'nin hayatı ve faaliyetleri için bk. Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesi Hizmetinde Bir Belçikalı Aristokrat: Vikont Eugene De Kerckhove", *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar*, (Ed. Murat Hanilçe-Yunus Emre Tekinsoy), Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 157-174.

Hükûmeti, pek çok muhasım devlet nezdinde Osmanlı hukukunu korumayı üzerine aldı.[49]

Madrid'de Osmanlı elçiliğini Sermed Efendi göreve başlayana kadar vekâleten Paris Sefiri Esad Paşa yürütmüştür.[50] Osmanlı Devleti, diplomaside oldukça tecrübeli olan Sermed Efendi'yi 21 Eylül 1881'de Madrid'e atamıştır. Sermed Efendi'ye 130 lira maaş tahsis edilmiştir. Maiyetine de kâtip olarak Logaridis Efendi verilmiştir.[51] Madrid Sefareti'nin başkâtibi ise Aleksandr Mavroyani Efendi'dir.[52] 1883'te sefarete Nikola Efendi, tercüman olarak atanmıştır.[53] Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 1885'te rütbe-i ulaya terfi etmiştir.[54]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, elçiliğine İspanya Kralı XII. Alfonso'ya name-i hümayunu takdim ederek başlamıştır. İspanya Kralı tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. Bu görüşmede Madrid'de bir Osmanlı Sefaret binası tesis edilmesi kararlaştırılmıştır.[55]

Madrid sefirliği sırasında Kuzey Afrika ve Fas'ta Fransız yayılmacılığının İspanyol çıkarlarını tehdit ettiğini gören Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, bunun engellenmesi için Fas'ta Osmanlı himayesi kurulmasının gerekli olduğunu düşünüyordu. Onun bu fikirlerini reel politik açıdan II. Abdülhamid olumlu bulmamış ve itibar etmemişti.[56] İspanya Hariciye Nazırı ile görüşen Sermed Efendi, Fransa'nın Akdeniz'de nüfuzunun artması üzerine İstanbul'da bir konferans planlamış ve bu olası konferans için İspanya'nın Osmanlı Devleti'nin lehinde yer alacağını bildirmiştir.[57]

49 Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri'nin Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 325.

50 BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 824/66400, 19 RA 1298 /19 Şubat 1881.

51 BOA, İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH), 81/200, 26 L 1298/21 Eylül 1881.

52 BOA, HR. TH, 54/39, 13 Kasım 1884.

53 BOA, İ.HR, No: 289/18159, 24 C 1300/2 Mayıs 1883.

54 BOA, İ.HR, No: 298/18875, 7 ZA 1302/18 Ağustos 1885.

55 BOA, Y.PRK. HR, 5/78, 24 Z 1298/12 Kasım 1881; Sermed Efendi'den sonra Madrid'e sefir olarak atanan Turhan Hüsnü Paşa, Madrid Sefaret binasını şöyle tanımlar: Sefir-i sabık merhum Sermed Efendi'nin şehrin bütün bütün haricinde bulunan bir hanenin meyhane ve kumarhaneden asla farkı olmayan alt katını sefaret dairesi ittihaz etmiş olduğu… BOA, İ.HR, 305/19444, 8 Ş 1304/2 Mayıs 1887.

56 Kemal Beydilli, "İspanya", *DİA*, 23, İstanbul 2001, s. 168.

57 BOA, Y.PRK. HR, 6/27, 17 Receb 1299/4 Haziran 1882.

Mısır'ın işgali öncesinde Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, oldukça yoğun bir diplomasi trafiği gerçekleştirmiştir. İspanya Hariciye Nazırıyla pek çok görüşme yapmıştır.[58] İspanya, Fransız ve İngiliz yayılmacılığının İspanya'nın da çıkarlarını zedelediğini ifade ederek Akdeniz meselelerinde İspanyol-Türk ittifakı kurmaya da çalışmıştır.[59]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi,15 Haziran 1883'te Fransa'daki kaplıcalara gitti.[60] İki ay sonra Madrid'e dönüp mesaisine başlamıştır. Kasım 1885'te İspanya Kralı XII. Alfonso vefat edince[61] Kralın cenaze merasimine Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmıştır.[62] Kral'ın yerine ise Hükûmet tarafından eşi Kraliçe seçilmiştir. Öte yandan vefat eden Kralın 1886'da bir oğlu dünyaya gelmiş, XIII. Alfonso adıyla, vaftiz edilerek yeni kral ilan edilmiştir.[63] Bununla birlikte Osmanlı Devleti tarafından Kraliçe'ye gönderilen mektupta Madrid Elçisi Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin görevine devam etmesi talebine İspanya Kraliçesi olumlu yanıt vermiştir.[64]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin Madrid'deki görevi 5 sene sürmüştür. 5 senelik görevi zarfında Kuzey Afrika'daki gelişmelerle uğraşmak zorunda kalmıştır. İngiltere'nin Mısır'ı işgali dönemin en önemli meselelerin başında gelmektedir. Madrid elçiliği, kariyerinin son görevidir.

Ölümü

Son zamanlarında şiddetli romatizma ağrıları çeken Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, 13 Aralık 1886'da, 54 yaşında iken Madrid'de vefat etmiştir.[65] Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin bulunduğu bölgede Müslüman mezarlığının bulunmaması nedeniyle naaşı buharla sterilize edilerek Barselona'ya gönderilmiştir. Burada askerî ve mülki erkân tarafından karşılanmıştır.[66] 23 Aralık 1886'da Fresiye Kumpanyası'nın *İstanbul* vapuruna konularak 21 pare

58 BOA, HR. SYS, 991/34, 4 Temmuz 1882; BOA, Yıldız Hususi (Y.A. HUS), 170/163, 29 Ş 1299/4 Temmuz 1882.

59 BOA, HR. SYS, 923/55, 15 Haziran 1882.

60 BOA, İ.HR, 290/182-42, 9 Ş 1300/15 Haziran 1883.

61 BOA, HR. TO, 67/101, 25 Kasım 1885.

62 BOA, HR. TH, 59/80, 6 Aralık 1885.

63 BOA, Y.PRK HR, 10/13, 24 Z 1303/24 Eylül 1886.

64 BOA, Y.A.HUS, 194/35, 11 Z 1303/11 Ağustos 1886.

65 BOA, HR. TO, 68/14, 13 Aralık 1886; *St. James's Gazette,* 14 Aralık 1886, s. 9; BOA, HR. SAİD, 1/18.

66 BOA, İ.DH, 1011/79841, 17 RA 1304/14 Aralık 1886; BOA, Y.A.HUS, 197/142, 26 RA 1304/23 Aralık 1886.

top atışı ile yola çıkarılmıştır.[67] Naaşı İstanbul'a getirilmiş ve Sultan II. Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir.[68]

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin ölümün ardından sefaret işlerini vekâleten Tercüman Nikola Efendi yürütmüştür. Ardından da Turhan Hüsnü Paşa atanmıştır.[69] Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'den kalan miras, aile fertleri arasında paylaşılmıştır. Ailesi tarafından Babıâli'ye yazılan bir dilekçede Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'den kalan eşyalarla ve nişanlarının satılarak nakden kendilerine teslim edilmesi istenmiştir. Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, hayattayken Kredi Lyon Bankası'ndan 1463 frank 20 cent kredi almıştı. Öte yandan diğer borçları da hesaplanarak ailesine ödeme yapılmıştır. Toplamda 5864 frank 25 centlik serveti hesaplanarak ailesine gönderilmiştir.[70]

Sonuç

1832'de İstanbul'da doğan Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, *Sermed* mahlasını kazandığı Babıâli Tercüme Odası'nda kendisini inşa etmiştir. Öğrendiği yabancı dil sayesinde kariyerine sefaret kâtiplikleri, şehbenderlik ve elçilik gibi diplomatik görevleri sığdırmıştır. Mesleki yaşamı boyunca, Sermed Efendi'nin öne çıkan yönlerinden biri de, yurtsever bir bürokrat olmasıdır. Sermed Efendi, yarım yüzyıla yakın bir müddet devam eden meslek hayatında, Osmanlıcılık ilkesi kapsamında, ülkesinin menfaatlerini ön planda tutan, toprak bütünlüğünün korunmasına gayret eden ve kesinlikle teslimiyetçi davranmayan bir devlet adamı profili çizmiştir; Belgrad Sefirliği sırasında ülke menfaatlerini ön planda tutarak bağımsız bir politika izlemesi, Sırbistan ve Macaristan'da yaptığı faaliyetler buna kanıttır.

Ciddiyeti, titizliği ve çalışkanlığıyla çevresinden genelde takdir gören Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, mesleki çizgisi ve ortaya koyduğu devlet adamı profiliyle Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile beraber yetişen, Osmanlıcılık kimliğini benimsemiş bürokrat ve diplomatlara iyi bir örnektir.

67 BOA, Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH. MKT), 1388/85, 4 R 1304/31 Aralık 1886.

68 BOA, HR.TH, 70/11, 4 Ocak 1887; Tuğba Sağlam Cebesoy, *Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefareti*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çankırı 2022.

69 BOA, HR.TH, 69/38, 29 Aralık 1886.

70 Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin nişanlarının yanında diğer eşyaları da bir sandığa konulup bir ay bir odada muhafaza edilmiştir. Burası için kira bedeli de ödenmiştir. Sandığa konulan eşyaların içinde; altın köstek, altın saat, bir çift tabanca, camlı ayna, altın kol ve göğüs düğmeleri gibi şahsi eşyaları vardır. BOA, HR.UHM, No: 252/73, 10 Şubat 1887.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH. MKT), 1388/85.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Dosyaları (DH. SAİD), 2/996.

Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi (HR.MKT), 775/88, 768/61.

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Dosyaları (HR. SAİD), 1/18.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS), 176/10, 923/55, 991/34, 1415/6.

Hariciye Nezareti Tahrirat (HR. TH), 54/39, 59/80, 69/38, 70/11, 76/57, 87/33.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO), 12/22, 18/21, 67/101, 68/14, 132/116.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite (HR. UHM), 252/73, 265/32.

İrade Dahiliye (İ.DH), 824/66400, 1011/79841.

İrade Hariciye (İ.HR), 114/5563, 162/8683, 173/9487, 279/17118, 279/17136, 279/17138, 284/17660, 289/18159, 290/182-42, 298/18875, 305/19444.

İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH), 81/200.

Sadret Divan Kalemi (A.DVN), 136/68.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 879/69.

Yıldız Hariciye (Y.PRK. HR), 4/58, 5/78, 6/27, 10/13.

Yıldız Hususi (Y.A. HUS), 170/163, 194/35, 197/142.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016.

Balcı, Sezai, *Babıâli Tercüme Odası*, Libra Yayınları, İstanbul 2013.

Ballı, Muhammet, *Tanzimatçı Bir Devlet Adamı: Mehmed Kabuli Paşa*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2017.

Belge, Hadi, *Aristarki Ailesi Osmanlı Bürokrasisinde Yeni Fenerliler*, Nobel Yayınları, Ankara 2022

Beydilli, Kemal "İspanya", *TDVİA*, 23, İstanbul 2001, s. 168.

Bostan, Zeynep *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, Kitap Yay. İstanbul 2021.

Cebesoy Sağlam, Tuba, *Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefareti*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çankırı 2022.

Çakmak, Aydın, *Türk Dışişleri'nin Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.

Namal, Yücel, *Türk-Macar İlişkileri*, İskenderiye Yayınları, İstanbul 2009.

Özcan, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Özcan, Uğur-Temizer, Abidin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, Bilge Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Özden, Kemal, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Berlin Türk Diplomatik Temsilciliği (1763-1922)", XVII, *Türk Tarih Kongresi*, IV, Ankara 2018, s. 1135-1176.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, C XV, 1861,

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, C XIV, 1860,

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, C XVI, 1861/62,

St. James's Gazette, 14 Aralık 1886.

"Şura-yı Devlet Nizamname-i Dâhilisi", *Düstûr*, I, I. Tertib, Matba'a-i Amire, İstanbul 1289, s. 707-718.

Temizer, Abidin- Serbestoğlu, İbrahim, "Osmanlı Devleti'nin İlk Belgrad Elçisi: Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi ve Sırbistan'daki Faaliyetleri", *Osmanlı İdaresinde Balkanlar*, II, Palet Yayınları, Konya 2020, s. 337-348.

Temizer, Abidin- Serbestoğlu, İbrahim, *Ambassadors and Consuls of The Ottoman Empire to Serbia*, Livre de Lyon, France 2021.

Yadi, Ahmet, *II. Abdülhamid Dönemi'nde Balkanlarda Diplomasi ve Göç*, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2022.

Türkiye – South Caucasus: New Peaceful Space

Zurab Khonelidze*

Abstract

One of the most important perspectives of Türkiye's foreign policy can be considered the geopolitical format developed by it, which will create a new reality for the South Caucasus countries. This format, in the history of Turkish diplomacy, creates a new foreign perspective for the South Caucasus countries.

Since the beginning of the 1990s, the international order has changed, and consequently, the geopolitical reality for the countries of the South Caucasus has changed. After the conflict in Abkhazia, in the analysis of the new international situation, our idea was born to create a new geopolitical format in which the countries of the Caucasus would be involved. We have emphasized that the new geopolitical format may have taken the form of a tercet, quintet, quartet, or sextet, that is, one that would have adapted to the situation in the region at some point in history. This format would not be similar to Suam, as it would include the United States, Turkey, and Russia, along with Georgia, Azerbaijan, and Armenia. This format was to serve in resolving the conflicts in the small countries of the newly declared South Caucasus and to facilitate their integration into the international community. We republished this idea in detail in 2013 in the trilingual edition "Georgia's Choice," the large-scale presentation of which was held at the Georgian Academy of Sciences, where the rationality and goodness of the idea were voiced in detail for the South Caucasus countries and the world in general. This idea, in a way, is similar to the opinion of Turkish President Recep Tayyip Erdogan on the creation of a new geopolitical six, but the difference

* Prof., Sokhumi State of University, Doctor of Political Sciences, Tbilisi/GEORGIA, zurabkhonelidze@gmail.com ORCID: 0000-0002-4625-7632
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.203

between them is that we consider the US as one of the main actors in this format.

Even in the distant 90s and today, we think that the world will benefit if it is able to open up ansd unite the South Caucasus geopolitical space to solve the problems in the region, including the resolution of unresolved conflicts. This format will not only contribute to the rapprochement and development of the countries of the South Caucasus but will also resolve many other problems created by the new world order.

Keywords: South Caucasus, Georgia, Türkiye, Azerbaijan, Armenia, Geopolitics, New Format.

The establishment of Georgia as a fully recognized State is an urgent need; it necessitates a comprehensive appraisal of our country's role in the global world and the acquisition (partial recovery) of additional international functions. To attain our aims, we adhered to the fundamental principles of geopolitics, focusing on determination and the identification of present and anticipated threats, objectives, and strategies. This is the situation, the status quo, that not only impacts and influences, but also determines the fate and destiny of the country within the system of international politics. This includes its own geographical location, space, action, time, area, relationship with other states, political image, and more. Unfortunately, in recent history, a particular geostrategic location has served as a kind of obstacle for Georgia. The reasons are as follows:

Following the collapse of the Soviet Union, during the onset of post-communist transformation, none of the Governments of Georgia was able to (i) acquired for a country the place, commensurate with its natural-historical features or make the adequate step tailored with time and space; (ii) had been able to identify Georgia's future, external factors traditionally involved in the fate of the country as well as the congenital confrontational forces, prediction and envisagement of the roles and interests of two major geopolitical centers – the USA and Russia in the modern stage (in the short or long term), also the threat of substitution of one centre by another; (iii) managed to understand that based on the conflicting nature of the United States and Russia, the territory of Georgia was insufficient space to match their interests, even more so, to bring the latest in line with the State interests of Georgia.

Based on the complexity of its neighborhood, Georgia is not a self-contained, closed system; religiously, historically, and geographically, it is situated in the epicenter, at the crossroads of geopolitical and geo-economic and military-political interests, and the name of this epicenter is not only Georgia but the whole South Caucasus, all Caucasian socio-cultural and political space. The definition of destiny and the implementation of public tasks (including one of the greatest challenges—restoration of territorial integrity and the unity of the country) are beyond the borders of our state, and gaining regional and global dimensions cannot depend only on Georgia, Russia, or Russian-Georgian relations. Since the historical era of the Big Silk Way, this region, with its strategically hub location (current potential energy corridor, highway transport, trade, etc.), is the place of conflict of interests related to the emergence of a new world order of the XXI century for certain groups with certain interests, such as America, Russia, Europe, Türkiye, Iran, Asia, and others.

The international community, because of the inefficient and inconsistent activities of the former Governments of Georgia and primarily as a result of its state policy tailored with some private interests (including and in respect of the CIS, which has become a sacred theme), also because of the host mode of confrontation with the Russian energy empire, strengthening of the Russian factor in the international system, and greater interest of the countries of the East, could not or did not fully realize the real causes of the provocation of ethno-political conflicts and their transformation into global problems, the mines laid by the Soviet Empire in our country against our sovereignty. It, appearing to be left without any function due to a lack of sufficient motivation and commitment to the Georgian State as well as due to the formal internationalization of the domestic problems, is not capable not only of resolving them but also of realizing the perspectives of reality after the period of the Cold War or understanding the perspectives of the further fate of closely interrelated destinies of the region as a whole. It failed to see the role of Georgia that has lost its functions and thus to view the future of the Caucasus and Europe in general.

ssssThe modern world does not give the country the opportunity to exist independently, in isolation, and to conduct effective control over all internal and external threats, even by orienting toward any world or civilization. Based on this, Georgia urgently needs to assume its international responsibilities. Following an in-depth study, the only real way for us to achieve the goal

(if we do not want to live oriented on only the interests of a foreign state) is to extend the range of the space of its existence (not territories) by the Georgian state, to conduct peaceful coexistence with other nations, to form the correct geopolitical system by maintaining the balance of forces ruling the world, and additional interest—the main regulator of world politics—it should have the ability to integrate into the system of international relations with its own regional boundaries.

Approach, acquisition of additional and region-unifying functions (transfer of public policy in the context of regional policy), a kind of alternative and effective weapon of self-defense of a sovereign nation—is a Georgian mission, which, along with the goal of transformation of the problem country into a progressive state, would stipulate the awarding of the major assignment for Georgia—international functions.

At the regional level (as a rule, Caucasian, East and West synthesis), one must take into account only the South Caucasus, in which the priority significance of the organizing center originally was assigned to Georgia. As for the Caucasus—the cradle of civilizations of the peoples of the world and its amenities—certainly this single region and Georgia are also the parts of history referred to as the Caucasian Unity. However, the fact remains that since the IV century to the present day, despite its evidencing code (similar facts are numerous in the history of Georgia and many peoples of the Caucasus), the idea of such unity could not be implemented; so, instead of clutching at the old idea, it is better – especially now (when even Caucasian solidarity is unacceptable for some external forces, especially for Russia – the country that should be taken into consideration) to consider the Caucasus only in the terms of cultural and civilized unity of the Caucasian peoples and to consider the southern Caucasus as the common regional space consisting of sovereign states, which will be represented in whole before the major world geopolitical centers-the United States, Türkiye, the Russian Federation and the European Union.

Further prospective, that space and the relationship with it show much more reality while its future offers more attractiveness. The necessity of forming the South Caucasus as a unified (rather than isolated and closed) single space in the new realities is stipulated by the following factors:

i. The overall geo-strategic location of Georgia, Azerbaijan, and Armenia at the intersection, connecting European and Asian countries;

ii. Established political borders (it, i.e., the region of severe risks, separated from its neighbors—Türkiye, the Russian Federation, and Iran);

iii. Geographical term (corresponds to Russian "Caucasus" and implies for Russia "on the other side of the Caucasus Ridge"—and for Georgia, in contrast, "on this side of the Caucasus Mountains"—the whole Caucasus);

iv. Natural regularity (the Caucasus Mountains divided the Caucasus into two organic parts—the North and South Caucasus);

v. Location to the political center (the geopolitical center—the South boundary line of Russia found itself on the wrong side of the Northern Caucasus, in the borders of the South Caucasus, in particular in Georgia);

vi. The international community, particularly in Europe, viewed Georgia as a protective shield between the Islamic world and adopted a politically driven stance towards the South Caucasus as a unified entity.

vii. The cultural environment differs from that of the North, which is Slavic, and the South, which is Turkish and Iranian, but it shares similar political subcultures.

viii. The increasing external ambitions of the United States and Russia, as well as Europe, Türkiye, and Iran, and their action plans based on their ambitions.

ix. Georgia's, Azerbaijan's, and Armenia's fates and fortunes have been interconnected for centuries; each region has a complicated relationship with at least one of its neighboring countries: Georgia-Russia, Azerbaijan-Iran (with Russia), Armenia-Türkiye;

x. Creation of the balancing mechanisms for external forces and the mentality of the joint struggle developed in the people residing in the region to survive their originality;

xi. The use of the common areas of Georgia, Azerbaijan, and Armenia in the manner that will provide with overall benefit/profit from possible additional benefits;

xii. Initiation of the real settlement processes of ethno-political, political, or inter-state conflicts in the South Caucasus countries; external and internal threats; new challenges; and more.

The future of the Southern Caucasus (still obscure without resistance immunity), together with the states of the region, is more dependent on the common and individual interests of the United States and Russia, as well as the European Union, Türkiye, and Iran. The interests of the major players should be considered, at least in terms of general trends, based on the common ownership of space and the purposes for which it is used. For example, restoration/rebuilding of its strategic influences in the context of military-political geography is perceived by Russia as a natural and regular phenomenon; perfectly combining with each other the security policy and energy interests, it tries to introduce and adopt its principles in the Caucasus and Central Asia, to take over energy resources in tandem with Armenia and Iran, to achieve control over the East- West transit corridor, to avoid confrontation with the Islamic world (though it must be recognized that this factor increases directly in the Russia), it (Russia) cannot put up with the growing role of Türkiye in the region, with an attempt of Georgia to release from its political orbit range, approaching of the NATO and intensification and strengthening of Asia to the East, it cannot also put up with the expected energy- independence of Europe, with the loss of control over transit routes, moreover, it manipulates the independence of Abkhazia and so-called South Ossetia and shows its reaction to the border instability by moving the boundaries. It is not shying away from the use of military force and does not refuse to use all available forces (including the Caucasus) against Georgia. The goal of Russia is to change the security architecture created in Europe after the Cold War in its favor; it tries to implement a new *EURAZE* project in order to make the international community adapt to the *new reality* and to return to the strategy shown in its National Emblem: a double-headed eagle with one head looking at Europe and the other at Asia.

The USA, which has firmly settled on the springboard of European democracy, aims to overcome Russia's imperial ambitions in the new world order and to send its energy ambitions in the western direction. In Georgia, America protects its own specific interests; for this, it needs strong states, particularly in the region of the southern Caucasus. Thus, the territorial integrity of independent Georgia is important for the United States, and therefore, the unacceptable thing for the USA is the rise of the concentration of military forces of Russia, both in Abkhazia and so-called South Ossetia. At the same time, America is not interested in supporting the neighbors'

confrontational diplomacy toward Russia. Certainly, the geopolitical interest in the region for the United States is more important than economic (as in the case of Russia), and the objective is to establish strategic control in the Caucasus and Caspian Sea areas. To achieve this goal, the United States tries to manage the progressive integration of the countries of the region in NATO, to distribute liberal values, to form the pro-Western elite, and, inter alia, to implement the Western-Eastern energy projects and periodically to inactivate "Iranian subjects." The USA also tries to meet its goals by recognizing Türkiye as a regional leader and by expanding its spheres of influence.

The strategic interest of the European Union (major countries are Germany, France, Italy, the United Kingdom) remains the preservation of mutual cooperation with the United States and Russia, the security of the region, the diversification of the energy projects, reducing the influence of the United States on the European continent, the creation of a Russian-European Alliance; of course, involvement of the EU in the Russian-Georgian armed conflict has a positive role, but since the European Union in the long run do not perceive Russia as a threat, the desire of unconditional support for Georgia was defeated by pragmatism and the reins of manager in the South Caucasus were once again transferred to Russia. Europe is not single and integrated politically, ideologically, or ethnic-culturally; the separation line passing the eastern border of Western Christianity separates West Catholic, Protestant, Eastern Orthodox, and Muslim parts. No such binding ties exist between the European Union and NATO; the issue of the expansion of the Alliance (at the expense of the states of our region) has not been inserted in the agenda of these states. This issue is relevant only for small European states, mainly oriented to the United States. However, with the ongoing geopolitical changes, the EU, as an independent player and one of the most important mechanisms of the international security system, can now be considered a stabilizing factor and even a guarantor of peace in this region.

Türkiye, one of the independent player states in the region, has become one of the most important centers of regional forces. In some ways, Türkiye's interests align with the geostrategic goals of the United States and the West, who aim to counterbalance the dominance of Iranian and Russian influence in the region. The current change process in Türkiye will significantly lessen the influence of aggressive Pan-Turkism and the legacy of Turkish nationalism. This, coupled with an increase in Eurasian preferences from the Atlantic, is

expected to have a positive impact not only on the South Caucasus but also on Türkiye's status as a transit state and its role as a mediator in Russian-Georgian relations. However, we least expect a compromise on the issue of joint Russian-Turkish influence in the region, which serves as a guarantor of our security. The reason lies in the fact that, like other forces, in the interest of both parties, it aims to avoid reinforcing each other through sole control (including major Georgian-Azerbaijani space), in contrast to the expressed position of Russia, Türkiye, and the NATO member's attempt to introduce a member of the Georgia Alliance, "Armenian genocide," the Kurdish question, and the so-called "Turkish Brotherhood" due to the patronage of Azerbaijan. Also, what is the most important, "the idea of Pan-Turkism," which is still alive and provides for the unification of all peoples of Turkic origin from the Mediterranean to the North coast of the Arctic Ocean and the creation of so-called Pan-Turkish States (the population of the Central Asian countries, with the exception of Tajik people, refers to a group of Turkish peoples), is in contradiction with the state interests of Russia, etc.

Despite its close proximity to the southern Caucasus, Iran plays a less significant role in the region; however, underestimating the state's role is unjustifiable. Iran continues to refer to Azerbaijan as the "Baku Republic." Despite the fact that the number of ethnic Azerbaijanis in the country is approximately three times greater than the total population, Iran did not provide assistance to Azerbaijan during the Nagorno-Karabakh conflict. Tehran maintains a good-neighbor policy with Azerbaijan and a strategic partnership policy (particularly in the area of trade and economic relations) with Armenia, based on the principle of the common border, Russian, and domestic religious factors. While it's challenging to forecast the course of events, it's crucial to emphasize that Georgia doesn't require an adversary to confront Iran. Based on the stability of the northern region, Iran, at least today, can prevent the deployment of NATO military bases in the territory of the region, and consequently, change the status quo in the southern Caucasus so that the role of the United States would be increased unilaterally—this fact is the great concern for Iran, unlike Türkiye, and it is worried about not only ethnic and economic threats but also the possible military threats from the mismatch of interests of two superpowers in the region, in particular the United States and Russia. The above-mentioned open or other secret interests (including gradually increasing interests of China), as well as the relationship quality (joint coexistence is complicated, but individually

impossible) between the United States and Russia, as well as between other influential forces interested in the region, exclude the existence of any one-sided strategy for Georgia and a regional space in general, which stipulates their participation and joint decision-making; in other words, it conditions the real possibility of constructive cooperation.

The South Caucasus, which almost never will lose its geostrategic importance, certainly is a single, common house for the people of his country, but respected the historical and moral point of view that the only one of them, namely Georgia, can change its own destiny and the destiny of its neighboring states and play a crucial role in the creation of a new common regional model and make other participants at this stage. Despite the political game of "who's who," the identity of unity in a common space will be fully regulated only in the format of Georgian-Azerbaijani and Georgian-Armenian relations. The whole external force interested in the region assigns a priority to Georgia. In fact, the current situation clearly shows the following:

i. The peoples of the South Caucasus were as free as Georgia was strong in the capacity of the leader. Based on the geographical location and history, Georgia should undertake to implement this mission—numerously justified—in the future as well.

ii. The South Caucasus has always had an anti-imperialist aspiration at its core. The National Patriotic Movement's revival and attempts to break free from Russia's political orbit are gradually enhancing separatism in the common space.ced.

iii. Instability in the South Caucasus is a direct threat to the intraregional North Caucasus (Russia) and a hidden threat to Europe. One needs to think about the possibilities of peace and similar integration processes, to which Europe is committed for several decades.

Georgia's historic responsibility is to maintain its dominance in the region. The passive leader policy of Georgia, its omission in the international initiatives, can contribute to the loss of the country's functions of interconnection of ethnic, religious, and cultural trends in the Caucasus, the unique geopolitical status, and turn the country into a geopolitical appendage.

Thus, the objective of transforming Georgia into a full-fledged State has identified our task – the country needs to return to its original trajectory, the achievement of which is the establishment of a global world not only for

Georgian (albeit based on the restoration of historical justice, which will be of interest to no one but ourselves), and this kind of balancing the common values and interests and cause related to additional benefits regional - global project, which will be based on a historical, natural and geographical factors; with the expected result, the stability of the southern Caucasus, new, peaceful long-term relationship, common approach to common interests and guaranteed participation of international cooperation there will be able to determine:

i. Georgia's aspiration to return its unique function as a natural standard-bearer of the southern Caucasus, and in view of the past (the fear of making mistakes will not bring the result) to take on responsibility and actively participate in the process of settling the Nagorno-Karabakh conflict; transition from passive to active player (psychology plays a huge role in politics) will change the attitude toward our country, suspend the desire of the political elite, not the people of our neighboring states, including the dynamics of the so-called putting South Ossetia and Abkhazia out of Georgia's, and Georgia out of context of the South Caucasus and the whole Caucasus, caused by an attempt to transfer the "Centre" in the region, and attempt to restore the jurisdiction of Georgia. And most importantly, it will accelerate the process—back to the past (return of Georgia with its orientation lost to the South Caucasus and the whole Caucasus, in general, and the occupied territories of Georgia to the bosom of the country (Georgia)) as well as it will support resolving of the common regional problems—the conflicts in Abkhazia and so-called South Ossetia and Karabakh—with joint efforts and sober assessment of reality.

ii. Define not only individually each, but also common, existing, and yet unused resources of the countries of the South Caucasus—Georgia, Armenia, and Azerbaijan—economic potential (space, taking into account the risk factors, is functioning within only 6-7% of capacity), on the basis of mutual interests to create a regional model of sustainable economic development of a new relationship, military-political and trade-economic convergence. In recent times, the South Caucasus has become a single, secure space in the global economic processes of the world. With the restoration of trade and transit centers and the implementation of specific projects, the region's potential has increased by at least ten times.

iii. Based on a new platform of peaceful neighborly policy to form the inside-national and foreign – collective unified, regional system of security and defense of the countries of the South Caucasus, on the one hand, ensuring the security of the South Caucasus regional space (and, if necessary, the establishment of military-political Alliance of the three countries, and the need for peaceful coexistence of the Georgian-Abkhazian and Georgian-Ossetian, Azerbaijani-Armenian societies), to turn into a subject of general interest, taking into account the world's dominating country – the United States, and regional leaders - Russia, Europe, Türkiye, Iran, and Central Asia, and on the other hand – to show them in general the needs for a new role for Georgia, new functions and the need to integrate the region as a single space in the international security system.

All remaining attempts to achieve the goal to this day (without overall regional union, in conditions of disconnection, the lack of general interest) as well as in the future will be insufficient, but it will move us away from regional security and solutions, organically related problems (conflicts); besides, it will facilitate the emergence of new threats that would require unacceptable concessions on the sovereignty of Georgia, for example, "Peace at the expense of the territories" or provisional application of Georgia for membership in the new Russian draft—Eurasian Economic Union (EURAZES), etc.

Creation of the absolutely new reintegration project, based on the effect of the powerful appeal of the general welfare, the radical sentiments (including possible military-political confrontation) in the South Caucasus will be replaced by the balanced interests of regional states and the external forces that have to be considered. The result is not a victory over anyone, but on the contrary, a new approach to world trade and integration in the global community (instead of just declaring level support) will increase the role of Georgia in the Armenian-Azerbaijani conflict; it will address turning the non-Georgian population living in Georgia to our common historical destiny and the South Caucasus (as the bridge between the Christian and Islamic worlds, key West to East, North to South Gates, to Central Asia and the Middle East) without any legal status—the Confederation, Federation, etc.—one huge family, a single space of common shared interests.

The unstructured model "South Caucasus – geopolitical space," as the idea is neither new nor a copy of old, not fully realized vision of our great ancestors

(particularly I would like to mention David Agmashenebeli—(David the Builder)). This idea (all new is well forgotten old) is significantly different from the old Georgian ideas "Caucasian House", "Peaceful Caucasus", the more common ownership of the Caucasus, the old "Trans-Caucasian Seim", "the Trans-Caucasian Democratic Federative Republic, Confederation of Caucasus", "Trans-Caucasian Socialist Federative Republic", as well as the ideas of dismemberment of the unified Georgian state in multi-stakeholder units – new Russian idea (with the same dominance), in the format 1+3, Russia + Georgia-Azerbaijan - Armenia parliamentary foursome; 3+3 format-Russia-Türkiye-Iran + Georgia-Azerbaijan-Armenia, the Caucasian Confederation ", the "Eurasiism Theory", the so-called "Emerson format - Stability Pact for the Caucasus", Turkish format (the format that existed before the August war: Georgia- Azerbaijan-Armenia +Türkiye-Russia and in the future together with Iran "platform of stability and cooperation in the Caucasus"), Armenian "South Caucasus Confederation", "Armenian-Georgian Federation", the idea of "Georgian-Azerbaijan Confederation", voiced by Mikheil Saakashvili, and other non-Georgian projects. The new regional approach (scales for the balance of interests of Georgia) will prepare one of the three Caucasian States for the actions, the satisfaction of true certain interests of which will be admitted not separately, independently from all, but together, only on the basis of the partnership by the formula: I. Format 3 = 1 +1 +1; in the case of necessity—by the formula I. Format of 3 = 2 +1.

i. Format 3 = 1 +1 +1means Georgia + Azerbaijan + Armenia;

ii. Format 3 = 2 +1 means the initial format 2, Georgia + Azerbaijan, that is those two States that complement each other, combine the Black and Caspian Seas covering 80% of the total territory and population of the South Caucasus, a strategic stretch of the Euro-Atlantic space and the Eurasia Corridor, geographic area of huge energy potential; later it will be joined by a friendly neighboring state, + 1 Armenia (which cannot be isolated); as a result, we receive the total space of Georgia + Azerbaijan, together with Armenia (even at a later stage), with its intraregional union (even in the case of tandem Georgia + Azerbaijan) the main partners, the United States, the EU, Türkiye, Iran and the largest neighbor – Russia will start to create closely related collaborative components designed in format - 3 +3 +2. (Georgia + Azerbaijan + Armenia + Russia - Türkiye - Iran + United States - EU), that is to

> form a stable Group (in the absence of any kind of divisions and strife) and to strengthen the overall system of international cooperation, either security, turning the "Georgia problem" into the factor solution of collective security, crisis management, and national and regional security.

It would be a mistake to miss this chance (untapped potential), which logically connects the past, present, and future of our country (and not just our country). In addition to those uses of the opportunities (new functions) that take into account the main factors (interests), it also meets the new paradigm that has formed at the intersection of military-political, social-economic, religious, and ecological processes happening at this time, specifically the principles of global thinking, local activity, and efficiency.

With regard to foreign policy guideline-vector of the States of the region, on the basis of domestic, international and global (racial, under the guise of religious violence, threats to the civilization, intercultural differences), with the constant hope of outside support, influence interests of each state, manipulation of the pro- Russian, pro-American, pro-Western themes differentiation established in Georgia stereotypes and a minute sympathy-dislikes (United States or Russia, with America or with Russia, "NATO", "neutrality", "NATO or neutrality", "NATO or Russia, not NATO, not the neutrality", etc.), division of the political spectrum and society is not a tactical but strategic error, it is based on the temporary fate of junior partner, it cannot guarantee by resolving the underlying problem to achieve the goal regarding restoration of unity and integrity, settlement of the conflict, on the contrary-it is only misleading and false expectation. Is it really so hard to understand that caring for statehood does not mean orienting the country solely to the north or west?

In our case (perhaps hardships and difficulties, though this time will make us wiser), any one-sided communication in one direction only, in other words, all kinds of "Pro," except "pro-Georgian" as the unknown model, cannot serve as a leisure of Georgian statehood. However, any suitable Georgian system, if the parties would not be major geopolitical centers—the United States and Russia together—as well as Europe, that is, countries that we need, "will not work." Assume that once and for all, we put an end to the era when we favoured foreign interests over our own state interests and when setting benchmarks to begin guided by a new approach: in particular, the deepening of relations with the United States and Russia at the expense of mutual advantage and benefit from the mutual consistency of the guideline

on the west and make it uniform. So, for example, entry into the military and political block of NATO (as well as the neutrality and not-fighting status of the country or another) is a universally acceptable common external rate for any single country and ruling *elite*, and for the absolute majority of the population of the regional area (including the Abkhazians and Ossetians), we must make in the means to achieve its own interests and goals.

Such an approach, moreover, that will alleviate the factors that pose threats to the United States, Russia, and Europe, will form the states in the region to have a real sense of perception of full participation in one region, will enhance the ability to transform the South Caucasus into a demilitarized space, based on new Georgia, and make a significant contribution to the strengthening of the Euro-Atlantic or UM international security.

South Caucasus – the geopolitical space is not only the Georgian project; this project - according to governmental mission of our State, which has small territory and special spatial conditions - is the result of many years search, struggles and agreements; its systemic and consistent realization will serve to the governmental interests of Georgia, creation of a good image of the state (inside it and outside); it will enable to integrate the social strata, our youth and Diaspora and the civil society in general into the peaceful national-moral idea (not only western-liberal or Russian-chauvinistic or Georgian-ultra-national) in spite of their ethnic origination, religion; it will benefit the country, in particular Georgia, Türkiye, Azerbaijan, Armenia, Europe and the world in common.

In the strong belief of the author, this general Georgian idea—goal—will be achieved only with the joint efforts of the Georgian government, the Georgian church, and Georgian society. Even in the distant 90s and today, we think that the world will benefit if it is able to open up and unite the South Caucasus geopolitical space to solve the problems in the region, including the resolution of unresolved conflicts. This format will not only contribute to the rapprochement and development of the countries of the South Caucasus but will also resolve many other problems created by the new world order.

BIBLIOGRAPHY

Nicolson, Harold, *Diplomacy*, Oxford University Press, Oxford 1950.

Khonelidze, Zurab, "Georgian Peace Paradigm-Perspective on University Diplomacy", *Abkhazia: From the Middle Ages to the Present*, Tbilisi 2022, s. 146-150.

Khonelidze, Zurab, *The Choice of Georgia*, Tbilisi 2013.

The Beginning of Diplomacy Between Poland and the Republic of Türkiye in Its Early Years

Danuta Chmielowska*

Abstract

The peace treaty signed on July 23, 1923, in Lausanne between Poland and Türkiye allowed for the beginning of official cooperation between the two countries, both political and economic.

The friendship treaty and the conventions concluded with Türkiye were, on the one hand, the crowning achievement of Poland's previous policy towards that country and, at the same time, the beginning of normal bilateral relations between Warsaw and Ankara. The main goal of Polish policy towards Türkiye, formulated in 1919–1922, was to weaken Soviet influence in the Balkans and the Near and Middle East. However, official Polish-Turkish diplomatic relations were not established immediately. Earlier, it was decided to develop military and economic cooperation. In mid-1924, the Polish side took steps to finalize the establishment of the Polish Legation in Türkiye.

The first envoy of the Republic of Poland to Türkiye was Roman Knoll, employed since 1918 in the Eastern Department of the Ministry of Foreign Affairs, bringing together many extremely talented young people. All of them, like the first foreign ministers, the main tasks in the East that Poland had to fulfill, and they all shared Józef Piłsudski's federal aspirations. In the first half of 1924, Knoll, preparing to take over the leadership of the Polish Legation in Ankara, already had some diplomatic experience. He started his career in the diplomatic service at the Representation of the Regency Council in Russia. He participated in the Riga peace negotiations as a representative of Minister Sapieha. In the years 1921–1923, he worked at the Polish Legation

* Assoc. Prof., University of Warsaw, European Center, Warsaw/POLONIA, dchmielowska@uw.edu.pl ORCID: 0000-0002-0077-2954
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.219

in Moscow, first as a counselor and then as chargé d'affaires. In addition, he was the head of the department for Russia, Ukraine, and the Caucasus.

In this study, the days and experiences of Roman Knoll in Ankara will be mentioned.

Keywords: Roman Knoll Friendship Treaty, Diplomatic Relations, International Affairs.

Introduction

The 18th century was an unfortunate time for Poland.[1] Prussia, Russia and Austria took over the entire Polish territory and the country was erased from the map.[2] The only country that did not accept this situation was the Ottoman Empire. Although Poland disappeared as an official country, Poles continued to exist in that region.

The people of Poland, who did not accept this occupation, rose twice against the invading Russians. Most of the Poles who were defeated in both the November Uprising of 1830–1831 and the January Uprising of 1863 had to flee abroad.[3] While they mostly went to European countries, some of them passed to the Ottoman Empire.[4] Some of the Poles, who came to the Ottoman lands during the reign of Abdulmecid, Abdulaziz, and Abdülhamid II became Muslim for political reasons, while others preserved their own religion. Since most of those who came were intellectuals and educated people, they made significant contributions to the Ottoman economy. Engineers and soldiers in particular would join the Ottoman army and played an important role in its modernisation. In the field of culture, they brought the winds from the West.[5] For 123 years, Poles worked in

1 Urszula Kosińskiej-Doroty Dukwicz-Adama Danilczyka eds. *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2014.

2 On 5 August 1772 three identical treaties were signed in St. Petersburg. The parties were Russia, Prussia and Austria and they concerned the particion of the lands belonging to the Republic of Poland.

3 Łukasz Ścisłowicz, *Adam Czartoryski. Książę Wielkiej Emigracji i jego myśl polityczna*, Warszawa 2017. https://histmag.org/Adam-Czartoryski.-Ksiaze-Wielkiej-Emigracji-i-jego-mysl-polityczna-14734, access: 15.02.2024.

4 Jan Rejchman, *Historia Turcji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973.

5 Adam Lewak, *Dzieje w emigracji polskiej w Turcji*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1935.

various countries in Europe and strived for the independence and future of their own country.

With the outbreak of World War I, the Poles' hope for independence rose. The consequences of the war were heavy for the Ottoman Empire, because as a result of the Mondros Armistice Agreement (1918), Istanbul and a large part of Anatolia were occupied by the Entente troops. With the support of Great Britain, on 15 May1919, the Greek army entered Izmir. In the summer of 1920, it expanded its occupation zone to include all of the western and northwestern Anatolia and Thrace.

By the decision of the Versailles Conference (Paris 1919–1920), in August of the same year, with the participation of a delegation from the Sultan's government, a Peace Treaty was signed in Sèvres under which the lands of the Empire were to be partitioned. It envisaged the preservation of the former Ottoman possessions in the form of a small state in northern Anatolia with its capital in Istanbul. Eastern Thrace and the areas around Izmir were granted to Greece. The Bosphorus and Dardanelles straits were internationalised. An independent Armenian Republic was to be established in eastern Anatolia. France received mandate territories in Syria and Lebanon and a sphere of influence in southern Anatolia, while England received mandates in Palestine, southern Syria, and Mesopotamia, including the province of Mosul. Italy was granted the southwestern part of Anatolia as a sphere of influence. Kurdistan north of the Mosul province was left within the borders of the Ottoman Empire, but it was to gain autonomy and, after a year, the right to apply for independence to the League of Nations. Since the Turks did not accept the agreement signed by the sultan, they started a freedom movement in the country.[6]

Committees for the Defense of Rights began to be organised as a form of resistance of the Turkish population, as well as guerrilla units, which in Anatolia united into an army under the leadership of the Ottoman army officer Mustafa Kemal Pasha (1881–1938), starting the Kurtuluș Savaşı, or war for the integrity and independence of Türkiye (1919–1922).

For this reason, on 23 April 1920, in the Central Anatolian town of Angora (now Ankara), a people's government was established, which, despite the lack of support from the official government headed by the Sultan, with its good decisions led to a successful end to the war of independence.

6 Tuncer Baykara, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara 2022.

Polish Attempts to Renew Diplomatic Relations with Babıâli.

Immediately after World War I, Poland's independence was announced to the whole world on 11 November 1918. Jozef Pilsudski (1867–1935), the leader of the Republic of Poland at that time, made a move against Türkiye. He decided to launch a diplomatic mission and reported it to the Ottoman government. The first diplomats arrived in Istanbul in 1919 and opened a diplomatic mission office. The main purpose of this mission was to give to the Poles in the Ottoman Empire the good news that they would be able to reconnect with Poland. The first president of the mission was Witold Jodko-Narkiewicz (1864–1924). Jodko-Narkiewicz established good relations with the reigning sultan and obtained the diplomatic ability and capacity he desired.[7]

However, it should be emphasised that unofficial diplomatic contacts with Türkiye were established by Polish political centers back during World War I. From 1915, the Supreme National Committee, and later the Provisional Council of State and the governments of the Regency Council delegated their representatives, whose task was to conduct activities supporting the implementation of their political concepts. The author of the plan for Naczelny Komitet Narodowy (Supreme National Committee, SNC) SNC to conduct foreign operations in the Balkans was Tadeusz Stanisław Grabowski. On his initiative, Zdzisław Maciejowski, who had already been involved in promoting the Polish cause in this country, was appointed as the representative of the Press Office of the Military Department of the SNC in Türkiye. Maciejowski's activity focused on two problems: (i) activities aimed at improving the difficult situation of Poles in Türkiye, especially of the prisoners of war captured on the Russian-Turkish front; (ii) journalistic work consisting of publishing information and articles on the Polish issue in the Turkish press.[8]

In May 1917, Olgierd Górka was sent to Istanbul by the SNC and the Provisional Council of State. Due to an intervention of the German authorities opposed to this mission, Górka's stay in Türkiye lasted only one and a half months. However, it resulted in an improvement in the fate of

7 Danuta Chmielowska, *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie międzywojenny*m, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2006, pp. 23, 35–36.

8 Henryk Bartoszewicz, "Misja Romana Knolla w Ankarze 1824–1925", *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej,* Vol. XXXVI, Warsaw 2001, p. 110. https://rcin.org.pl/Content/44262/PDF/WA303_58936_A453-SzDR-R-36_Bartoszewicz.pdf

Poles living in this country. Among other things, they obtained the right to leave the Ottoman army and join the Legions created by the future Marshal of Poland, Józef Piłsucki.

After the Sultan's government signed the Armistice in Mondros (1918), it was not Olgierd Górka, but Zdzisław Maciejowki who officially represented the Poles before the Allied High Commission.

A breakthrough moment in Polish-Ottoman relations came when the above-mentioned plenipotentiary minister with the title of Delegate of the Polish Government at the High Ottoman Port, Witold Jodko-Narkiewicz, the then-head of the Eastern Section of the Ministry of Foreign Affairs, was sent to Istanbul.[9] It should be emphasised that Poland could not establish an embassy in Türkiye at that time, but only a mission, because carrying out such an act before concluding peace would be frowned upon by the Entente.

When Jodko-Narkiewicz went to Istanbul via Paris on 22 June 1919, the situation in Türkiye was exceptionally difficult. The above-mentioned partisan movement led by General Mustafa Kemal was developing at the time, to finally prevent a conquest and partition of the country in the near future. Then, Mustafa Kemal did not recognise the terms of the treaty signed in Sèvres on 20 August 1920 and the conditions imposed on the Sultan's government by the coalition powers (Entente).

Kemal's military and political successes forced the governments of the Entente countries to enter into peace negotiations with him, which ended with the signature, first in Mudanya in 1922, and then on 24 July 1923 in Lausanne, of a new peace treaty securing the sovereignty of the "new" Türkiye.[10]

The Polish leader Józef Piłsudski considered the relations with Türkiye very important and appointed as Jodko-Narkiewicz's successor an equally experienced diplomat Władysław Baranowski (1885–1939) who maintained the good diplomatic relations established with his government. In addition, he became aware of the Kuva-yi Milliye movement that started in Anatolia and of its leader, Mustafa Kemal. Although he advised the Polish government to contact Mustafa Kemal, he did not receive a response for a long time. One day, however, the Polish Ministry of Foreign Affairs sent

9 Chmielowska, op. cit., p. 71–73.

10 Chmielowska, op. cit., pp. 186–194.

instructions to go to the Anatolia region, contact Kemal Pasha and meet with him at his residence. The one who left was Tadeusz Gasztowtt (1881–1936). Since he was a member of the Committee of Union and Progress, he finally established communication with Kemal Pasha. Although the meeting was short, he obtained valuable information, returned to Istanbul and sent a report to Poland. This report spoke of Kemal Pasha's thoughts, projects, and his desire to establish contact with Poland. The report was found very valuable and important by the Poles.

Polish-Turkish Diplomatic Meeting in Lausanne (1922–1923)

The superpowers' decision to exclude Poland from participation in the Lausanne conference provoked the Warsaw government to take a closer look at the issue of relations with Ankara.

At the request of the then-head of the Ministry of Foreign Affairs, Gabriel Narutowicz, an analysis was prepared which concluded that from the point of view of Poland's interests, it is desirable to establish a strong Turkish state that would be able to free itself from the influence of Soviet Russia and remain independent of the Entente. Therefore, the Polish delegation 1922 sent to Lausanne undertook bilateral negotiations with the Turkish delegation participating in peace negotiations with the Entente. On 23 July 1923, one day before the signing of the Lausanne Treaty and the Straits Convention by the superpowers, talks on the Polish-Turkish agreements were finalised. The basic document concluded between Poland and the new Türkiye in Lausanne was the Treaty of Friendship. In addition to the declaration of friendship and peace between the two countries, it determined the establishment of normal diplomatic relations and the conclusion of the trade and settlement conventions, signed simultaneously with the Treaty.

The document and both conventions were signed by the Polish envoy in Bern, Jan Modzelewski, the head of the Eastern Division in the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs, Aleksander Ładoś, and the Department director in the Ministry of Industry and Trade, Henryk Tennenbaum on the Polish side. Signatories on the Turkish side were the Minister of Foreign Affairs and Kemal Pasha's closest associate – Ismet Pasha, the Minister of the Turkish Government Riza Nur Bey and Deputy to the National Assembly of Türkiye Hassan Bey.[11] *The Treaty of Friendship* and the conventions concluded with Türkiye were, on the one hand, the

11 Chmielowska, op. cit., pp. 186–194.

culmination of Poland's current policy towards this country, and at the same time the beginning of establishing normal bilateral relations between Warsaw and Ankara. The main goal of Polish policy towards Türkiye, formulated in the years 1919–1922, was to weaken Soviet influence in the Balkans as well as the Near and Middle East. The agreements signed in Lausanne were intended to enable the implementation of the above plans.

TREATY OF FRIENDSHIP BETWEEN POLAND AND TÜRKİYE

(approved by the Act of 5 December 1923 – Journal of Laws of 1924, No. 1, item 3).

ON BEHALF OF THE REPUBLIC OF POLAND WE STANISŁAW WOJCIECHOWSKI THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF POLAND

Make known to everyone and everyone who needs to know about it:

On the twenty-third day of July, year one thousand nine hundred and twenty-three in Lausanne between the Government of the Republic of Poland and the Government of the Grand National Assembly of Turkey, a Treaty of Friendship was signed, which reads as follows word for word:

"Treaty of Friendship between Poland and Turkey, signed in Lausanne on 23 July 1923.

POLAND on the one hand, and TÜRKİYE on the other, desiring equally to renew and tighten the bonds of sincere friendship, of which the Most Serene Republic of Poland and Türkiye have provided each other with evidence over the centuries past, considering that this friendship between Poland and Türkiye has withstood the most difficult historical trials, and in the mutual belief that the relations between the two States, once resumed, will contribute to the flourishing and prosperity of their nations, decided to conclude a Treaty of Friendship and for this purpose appointed as their plenipotentiaries (...), who, after exchanging their authorisation, deemed to be in good and proper form, agreed to the following provisions:

Art. 1.

Undisturbed peace and sincere, eternal friendship will remain between the Most Serene Republic of Poland and Türkiye and between the citizens of both countries.

Art. 2.

The Exalted Contracting Parties agree to resumption of diplomatic relations between the two States in accordance with the principles of the law of nations; they undertake that, subject to reciprocity, Ministers, Members of Parliament and Diplomatic agents of each Party will enjoy in the territory of the other Party the privileges, honours, immunities and liberties such as are accorded to the State most privileged.

Art. 3.

The Exalted Contracting Parties consent to concluding on this dayof a Trade Convention and a Settlement Convention.

Art. 4.

This Treaty shall be ratified, and ratifications shall be exchanged at Berne in in the shortest possible time. It will enter into force on the fifteenth day after the exchange of ratifications.

In witness whereof the Plenipotentiaries of both Parties have signed this Treaty and affixed their seals.

Prepared at Lausanne in two copies, on the twenty-third of July of the year one thousand nine hundred and twenty-three.

Having become acquainted with the above treaty, we have recognised it and we consider it to be correct both in its entirety and in each of the provisions contained herein; we declare it adopted, ratified and approved – and we swear that it will be unwaveringly observed.

In witness whereof, we have issued this act, bearing the seal of the Republic of Poland

Polish. In Warsaw, on 18 January 1924.[12]

Implementation of Diplomatic Cooperation

The Lausanne Peace Treaty of 1923 confirmed the existence of a sovereign Turkish state. Its area included Anatolia and eastern Thrace. The British-occupied province of Mosul, which the Turks claimed, was annexed to Iraq for a time, awaiting a by the League of Nations. The sanjak of Alexandretta

12 https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/turcja-polska-traktat-przyjazni-lozanna-1923-07-23-16777370, access: 14.02.2024.

(Hatay) remained in French Syria. The islands in the Aegean Sea, apart from Imroz (Gokceada) and Tenedos (Bozca), fell to the Greeks and Italians. The Straits Zone was demilitarised (except for a garrison of up to 12,000 men in Istanbul) and placed under the management of the International Commission. The decision to cancel the capitulation was upheld, but Türkiye had to honour all existing foreign concessions and was not allowed to change its customs rates at will until 1929. All residents of the country, including foreigners, were subject to Turkish courts. All war reparations claims were withdrawn. As for minorities, a clause was added in which Türkiye committed to protect its citizens regardless of religion, nationality or language. Greece and Türkiye also concluded an agreement on mandatory population exchange. The Greeks living in Anatolia (about 900,000 people) were resettled to Greece, and about 400,000 Turkish Muslims (except those living in Western Thrace) to Türkiye.

Obtaining independence was not only a political fact, but also led to the complete destruction of the old social order (abolition of the sultanate in 1922) and the emergence of a new one. The Republic of Türkiye was proclaimed on 29 October 1923 and work on creation of a completely new state with a new – republican – system began. It was formed within ethnic boundaries. The creation of a new country began, establishing public institutions, administration, judiciary, education, and army. The previous Ottoman legislation, organisation of the economy and communications had already become obsolete. Along with the war of liberation, ideologies such as pan-Turkism, Ottomanism and pan-Islamism also irrevocably lost their raison d'être.[13]

The official diplomatic relations were not established immediately after signing the Treaty of Friendship with Poland. In mid-1924, the Polish side took steps to finalise the establishment of the Polish Legation in Türkiye. It was not only about developing bilateral economic relations, but also the result of specifying the goals of Polish policy in the Balkans and the Middle East.[14] In the first half of 1924, the Minister of Foreign Affairs, Maurycy Zamoyski, pursued an active policy towards the Balkan states, primarily Romania, but

13 It needs to be emphasised that after its victory (the Mudanyi Treaty, 1922), the national independence movement went through a pluralism phase (until 1925), after which an authoritarian government was introduced, and a reform programme launched. Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk. Droga do nowoczesności*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2004.

14 Piotr Łossowski, *Dyplomacja Drugiej Rzeczpospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej,* Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1992.

also Türkiye. At that time, important decisions were made, which were to begin their implementation eleven months after the conclusion of the Polish-Turkish Lausanne Agreements. Zamoyski responded favourably to the ideas and proposals of one of the MFA employees, Roman Knoll, who later became the first Polish envoy to Türkiye.[15] He and his supervisors saw Türkiye as an ally in the East, mainly in implementing, among others, the above-mentioned tasks that Poland had to fulfill, i.e., Józef Piłsudski's federation aspirations.

The envoy candidate started his career in the diplomatic service at the Representation of the Regency Council in Russia, so he already had some experience in the foreign service.[16] Not only was he one of the originators of organising a great Polish economic exhibition in Istanbul, but he also proposed that the seat of the Polish Legation should be Ankara, the new, emerging capital of the Turkish state, where legations of the USSR, Afghanistan, and Greece had already been established. Moreover, Knoll proposed establishing a branch of the Polish Ankara outpost in Istanbul. Placing the legation in the new capital of Türkiye was to provide its staff with permanent contact with the state authorities, especially with its leader Mustafa Kemal Pasha. The branch was to be entrusted primarily with contacts with the diplomatic corps. The tasks assigned to the first Polish envoy to Türkiye were specified in Zamoyski's instructions to Knoll, dated June 1924.[17]

The first part of this document defines Türkiye's international position and Poland's policy towards this country since the Lausanne conference. It was emphasised that back then Poland was the only country to define without reservations, in a separate pact "its positive inclination towards the current Turkish government". However, 11 months have passed since the signing of the Treaty of Lausanne, and during this time a number of countries, including the

15 Roman Dmowski, the Minister of Foreign Affairs, emphasised that he intends to strive towards two goals in this area. The first was a closer political connection to the Muslim countries, especially Türkiye. The second was an economic expansion eastward through the Romanian ports, the Black Sea, and Türkiye. This proves the continuity in the Polish eastern policy. The threat to Poland from Russia and ne necessity to build a system of treaties securing the Polish eastern border was noticed both by Piłsudski and Dmowski. He was emploed by the Ministry of Foreign Affairs from 1918.

16 Knoll later participated in Polish-Ukrainian talks, negotiating the terms of the treaty concluded by Poland with Semen Petlura. He participated in the peace talks in Riga as the representative of minister Sapieha. From 1921 to 1923 he worked in the Polish Legation in Moscow, first as a councellor, then as a chargé d'affaires. He was also the head of the Russia, Ukraine, and Caucasus Department. He left his post as the envoy in Moscow due to a conflict with the Minister of Foreign Affairs Marian Seyda, recalled by his successor, Roman Dmowski, on 31 December 1923.

17 H. Bartoszewicz, op. cit., p. 112.

United States, Germany, Hungary and Austria, have established relations with Türkiye, following the example of Poland and signing political declarations and trade agreements. In the instruction, Minister Zamoyski also pointed out that the superpowers had not yet ratified the Treaty of Lausanne, and their position towards the new Türkiye had not been made sufficiently specific.[18]

The head of Polish diplomacy recommended Knoll to strive for political and economic rapprochement between Poland and Türkiye and to establish contacts with diplomats staying in Ankara. The aim of economic cooperation was to regain old and create new markets for industrial products, and above all, for Polish coal. In the sphere of the Polish-Turkish political relations, Zamoyski considered the most important goals to be "expanding the front against Russia, strengthening our influence in access to the Black Sea (both economically and strategically) and acquiring a new factor available for our influence in the game of power in the Balkans". At the same time, he stipulated that the methods of implementing these objectives will be specified after the envoy investigates Türkiye's actual capabilities and influence in the areas of interest to the Polish state policy. This was primarily about the importance among other Muslim peoples, in particular to those living in the southern and eastern parts of the USSR. He also expected information about the military possibilities of maintaining and defending the straits and Istanbul.

The last part of Zamoyski's instructions to Knoll concerned preparing the ground for Polish-Turkish cooperation regarding the attitude towards the USSR. The head of the Ministry of Foreign Affairs emphasised that both Poland and Türkiye focus primarily on the internal consolidation of their statehoods, which is why he recommended Knoll to provide assurances in Ankara about the peaceful nature of Polish foreign policy.

It follows from the above that in Polish-Turkish relations, it was planned to develop a common policy on the Russian issue, the independence of Muslim and Caucasian nations and the Balkans.[19]

18 AAN, Romana Knolla Files, *Ambasada RP w Londynie*, sygn. 59, Instrukcja Ministra Spraw Zagranicznych R. Dmowskiego dla posła polskiego w Bukareszcie J. Wielowieyskiego, 3 grudnia 1923, pp. 1–3. Ibidem, pp. 4–5. AAN, Ambasada RP w Paryżu, sygn. 150; Memorandum posła polskiego w Ankarze R. Knolla do ministra spraw zagranicznych RP, 10 sierpnia 1924, pp. 28–29; same document, ibidem, Ambasada RP w Londynie, sygn. 416, pp. 48–49. AAN, Ambasada RP w Paryżu, Instrukcja ministra spraw zagranicznych M. Zamoyskiego dla posła polskiego w Ankarze, czerwiec 1924, pp. 20–23. The orignal of the instruction did not survive; the date June 1924 applies to the copy sent by the Ministry of Foreign Affairs to the Polish Legation in Paris.

19 However, the plans in this area presumed long-term activity and their implementation

Polish Legation in Ankara

The legation reached the new capital of Türkiye via Bucharest and Sofia on June 24, 1924.

On the next day, the first Polish envoy in Ankara, Roman Knoll, accompanied by his colleagues, presented his credentials to the first president of the Republic of Türkiye, Kemal Pasha. The first conversation was purely formal.[20] (At the same time, the Turkish envoy Ibrahim Taliy Bey arrived in Warsaw, which confirmed the establishment of bilateral diplomatic relations).[21]

On 26 June Knoll presented the message to the Prime Minister and the Minister of Foreign Affairs, Ismet Pasha, and two days later the head of government and diplomacy of Türkiye paid a visit to the Polish envoy. This fact is said to have no precedent in the to-date relations between the Turkish authorities and the diplomatic corps, was the first expression of Türkiye's favour towards Poland shown to Knoll.[22] The Turkish politicians emphasised that they consider this gesture to be proof of Poland's friendship and independent policy towards their country. Knoll's first reports to Warsaw indicated, however, that the Polish envoy would have to act in unfavourable political conditions. He became aware of the new conditions and was skeptical about the possibility of implementing the Polish policy programme in the Balkans and the Middle East as formulated in the instruction received from Zamoyski. He believed that the tradition of friendly relations between Türkiye and Poland could have only a minimal impact on shaping current bilateral relations. He believed that Polish-Turkish rapprochement was possible only after Türkiye's relations with the Western powers were

was considered dependent on the development of internal situation in the USSR and the policy of the superpowers towards it. Zamoyski instructed Knoll to stop in Bucarest on his way to Ankara and confer with the envoy Józef Wielowieyski and the Polish envoy to Sofia Tadeusz S. Grabowski. The talks between the three envoys concerned probably the Ministry's instructions related to Poland's current policy in the Balkans, and most of all the coorfination of activities of the Polish diplomatic outposts in Bucarest, Sofia and Ankara on the subject of its implementation.

20 The ceremony was mentioned by one of the members of the delegation, an Embassy employee and a diplomat Władysław Günther, who also wrote about the gaffes allegedly committed by Knoll due to his lack of knowledge of the Turkish customs concerning the ways of holding a conversation and of eating.

21 Chmielowska, op. cit., p. 220.

22 The head of the Polish outpost was not wrong when he wrote that the deloay in establishing diplomatic relations was offset by the fact that the Legation immediately settled in Ankara.

normalised. According to him, "only eliminating the fight against the West from the canons of Turkish foreign policy would allow the country to become completely independent from the influence of the Soviet Union". It was widely known that the Bolsheviks, realising this, were fueling anti-Western sentiments in Türkiye. According to Knoll, there was a fear of the powerful neighbour, but at the same time there was no noticeable possibility of building an alliance that would enable Ankara to oppose the USSR.

He considered the state of Türkiye's relations with the other Balkan countries to be equally unfavourable for Poland's eastern policy. The difficulties existing at that time in getting closer to Bulgaria and Romania excluded the possibility of building the block of Black Sea countries planned by Poland.

In the first months of the Legation's operations, the important event was the Polish industrial exhibition in Istanbul (1924). Knoll, as the initiator (still in Warsaw) of this venture was particularly interested in its success. The first and most important task of the Legation's branch was to supervise the exhibition. Knoll entrusted the organisation of the branch to counselor T. Günther. However, the envoy tried to personally supervise all the work related to the exhibition. From the very beginning the activities in this area had the full support of the Polish authorities, including the Ministry of Foreign Affairs.[23]

The Ministry of Foreign Affairs had excessively high hopes for the exhibition. On 14 August 1924, the headquarters informed the Polish envoy in Paris that the Polish government intends to take advantage of the successes of the economic exhibition in order to convince France about Poland's good relations with Türkiye and its significant influence in that country, which could be a path to a French-Turkish agreement.

The exhibition was well prepared not just from the propaganda side, but also from the organizational side. After its formal opening on 1 September, it was an eloquent testimony to the economic possibilities of the reborn Poland at the time. It did not bring any short-term commercial benefits, although it was not without impact on the future economic contacts with the Balkan and Middle Eastern countries. In the sphere of the Polish-Turkish economic relations, the authorities in Warsaw did not immediately make

23 On 10 August 1924 the head of the Political Department in the Ministry of Foreign Affairs, Kajetan Dzierżykraj-Morawski, sent a letter to the Polish legations in the European capitals, instructing them to promote the Istanbul exhibition.

use of the positive attitude with which the Turkish side welcomed Poland's recognition of Istanbul as a suitable area for the first foreign demonstration of its industrial achievements.

R. Knoll used the industrial exhibition to implement his plans for the structure and principles of operation of the Legation and its branch in Istanbul. He not only proposed leaving a branch in Istanbul, but also believed that it should have a staff of several people, and the position of its head should be rotated within the staff of the Polish Legation in Ankara.

Moreover, he specified the scope of competences of the branch, which would include: (i) maintaining contacts with the diplomatic corps in Istanbul, with particular emphasis on cooperation with the Legations of Romania and Bulgaria; (ii) establishing contacts with the Turkish opposition; (iii) maintaining relations with representatives of Caucasian and Transcaucasian organisations

After completing the work related to the Polish industrial exhibition in Istanbul, Knoll focused all his attention on political matters. He carefully observed the internal situation in Türkiye, especially the increase in opposition activity in the period preceding the meeting of the National Assembly, planned for late October 1924. He tried to find out the position of the Turkish government regarding insurgent movements in the Caucasus.

According to the information he sent, the opening of the autumn session of the Turkish National Assembly took place on 1 November 1924, and he followed its course carefully, not losing hope that Muslims could be used to achieve the goals of the Polish eastern policy, especially the creation of such a balance of power in the Middle East and the Balkans that would eliminate, or at least limit, the danger of the Soviet expansion, which also threatened Poland. This was therefore one of the reasons why Knoll made contact with Sheikh Senussi, considered the number one figure in the world of Islam at the time, and then supported the Sheikh's request to the Polish government regarding the arrival of his representative to Poland and sending a delegate of the Polish Muslims to Cairo, to the pan-Islamist congress planned for March 1925. In return, the Sheikh promised to "develop the most energetic Polonophile propaganda among the Muslims in Russia."

Knoll also negotiated with the Orthodox Patriarch at the time and his successor in Istanbul. It was the successor to the patriarchal throne, Constantine VI, who, in a message dated 13 January 1925, notified the authorities of all the Orthodox Churches about the recognition of the autocephaly of the Church in Poland. Knoll played a significant role in the Polish Orthodox Church

gaining independence from the Moscow Patriarchate. In addition, the Polish envoy in Ankara was involved at that time in activities that prevented the transfer of the ecumenical patriarchate from Istanbul to Greece or to Jerusalem. In late 1924 and early 1925, he held talks on this subject with representatives of the patriarchate and the Turkish authorities. He believed that changing the seat of the ecumenical patriarch would be contrary to the interests of the Polish eastern policy. In Greece, the patriarchate would be a matter of competition between Great Britain and the Soviet Union, while in Jerusalem it would be completely subordinate to the British authorities.

In his reports, he was critical of the Georgian social democrats (Mensheviks), who created an independent state and, after the fall of the Republic, a government in exile, and then in August 1924 caused an uprising. In his opinion, an uprising in Georgia or the Caucasus could only be successful in the event of a simultaneous coup in Moscow.

Knoll's Promethean campaign gained a serious boost with nomination of Lieutenant Colonel Tadeusz Schätzel to the position of the military attaché to the Polish Legation in Ankara, on 2 December 1924. The views of both diplomats on the issue of the Polish eastern policy were similar. They both saw as the main goal of this policy the weakening of the Soviet position in the Balkans as well as in the Near and Middle East, and therefore the Promethean operation in Türkiye, from the second half of 1925, was led by military attaché Lieutenant Colonel Schätze.[24]

At that time, R. Knoll left Ankara and most likely never returned to his post. The reasons for ending, or rather interrupting, Knoll's mission in Ankara could not be determined. He was officially dismissed from his position as the envoy to Ankara on 15 February 1926.[25]

24 AAN, Akta Romana Knolla, sygn. 4, Pismo R. Knolla do naczelnika Wydziału Wschodniego MSZ, 23 lipca 1925, pp. 30–31. The rganization's press outlet was a magazine also titled *Le Promethée.* AAN, Akta Romana Knolla, sygn. 4, Pismo R. Knolla do naczelnika Wydziału Wschodniego MSZ, 23 lipca 1925, pp. 30–31; Dokument b. tytułu [Opracowanie dotyczące historii współczesnej Turcji], Ankara, 31 lipca 1925, pp. 3–24. List R. Knolla do Karola [Badera], 3 grudnia [1925], pp. 224–226. Władysław Günther, *Pióropusz I szpada. Wspomnienia ze służby dyplomatycznej*, Księgarnia Polska, Paris 1963, s.p. 82; K. Bader was the Polish envoy to Ankara from 22 February to 26 August 1926. AAN, Akta Romana Knolla, sygn. 4, Raport R. Knolla dla ministra spraw zagranicznych, 8 maja 1925, pp. 138–142; Pismo R. Knolla do dyrektora Departamentu Polityczno-Ekonomicznego MSZ RP, 8 czerwca 1925, pp. 102–107; Raport R. Knolla dla ministra spraw zagranicznych, 28 lipca 1925, pp. 26–28.

25 About R. Knoll see also: Danuta Chmielowska, *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne,* op. cit., inter alia pp 204, 208, 213.

Conclusion

As an envoy in Ankara, Roman Knoll strictly implemented the provisions contained in Minister Zamoyski's instructions and the recommendations of his successor, Minister Skrzyński. At that time, he managed to bring about a significant rapprochement between Poland and Türkiye. His actions contributed to the development of economic relations, especially exchanges between the two countries. The Polish envoy actively supported the Polish-Turkish military cooperation. He established contacts with the ecumenical patriarchate of the Orthodox Church in Istanbul that were beneficial for Poland, contributing to the independence of the Polish Orthodox Church from the Moscow Patriarchate. Moreover, he gained recognition from the authorities in Ankara. The best example of this was persuading the Turkish politicians to support the Promethean Action, which they were initially not very inclined to do.

Assessments of Türkiye's international position and the country's foreign and domestic policy, as well as the predictions in this regard contained in Knoll's reports, were exceptionally accurate. Knoll's political and diplomatic values were appreciated by his superiors, including the subsequent heads of the Ministry of Foreign Affairs, M. Zamoyski and A. Skrzyński. His position as a diplomat was so significant that when Türkiye and Italy concluded a conciliation treaty on 30 May 1928, his candidacy for one of the three neutral commissioners in the 5-person conciliation commission was accepted.

There has been interest in Türkiye in Warsaw ever since Poland regained independence. The fact that Chief of State Józef Piłsudski attached great importance to Polish-Turkish relations is evidenced by, among other things, the fact that he delegated two of his very close associates to Istanbul as Polish representatives, first Jodko-Narkiewicz and then Władysław Baranowski. From mid-1920, the Polish side took steps to establish contacts with Kemal Pasha. Both Jodko-Narkiewicz and Baranowski were in favour of formalising relations with the government in Ankara. They both proposed to the Ministry of Foreign Affairs to send a semi-official Polish delegate to the new capital of Türkiye, created at the time by Kemal Pasha, to would undertake a military-diplomatic mission.[26]

26 The article uses materials from: Bayram Bayraktar-Muhammed Karakaş-Hasan Özsoy eds., "Osmanlı Devletini Parçalama Planları" in *Çağdaş Türkiye Tarihi*, İnkılap Kitabevi, Istanbul 2005, pp. 77–82.

BIBLIOGRAPHY

Archiwum Akt Nowych (AAN),

Ambasada RP w Londynie. Romana Knolla Files

Ambasada RP w Paryżu. Romana Knolla Files

Research and Review Works

Bartoszewicz Henryk, *Roman Knoll. Polityk i dyplomata*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018.

Bartoszewicz, Henryk, "Misja Romana Knolla w Ankarze 1824–1925", *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej,* Vol. XXXVI, Warsaw 2001, p. 110. https://rcin.org.pl/Content/44262/PDF/WA303_58936_A453-SzDR-R-36_Bartoszewicz.pdf.

Baykara, Tuncer, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara 2022.

Bayraktar, Bayram-Karakaş, Muhammed-Özsoy, Hasan, "Osmanlı Devletini Parçalama Plânları" in *Çağdaş Türkiye Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005.

Chmielowska, Danuta, *Polsko-tureckie stosunki dyplomatyczne w okresie międzywojenny*m, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszaw 2006.

Günther, Władysław, *Pióropusz i szpada. Wspomnienia ze służby dyplomatycznej*, Księgarnia Polska, Paris 1963.

Jevakhoff, Alexandre, *Kemal Atatürk. Droga do nowoczesności*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2004.

Kosińskiej, Urszuli-Dukwicz, Doroty-Danilczyka, Adama eds. *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2014.

Lewak, Adam, *Dzieje w emigracji polskiej w Turcji*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1935.

Łossowski, Piotr, *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej,* Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1992.

Rejchman Jan, *Historia Turcji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973.

Ścisłowicz Łukasz, *Adam Czartoryski. Książę Wielkiej Emigracji i jego myśl polityczna*, Warszawa 2017. https://histmag.org/Adam-Czartoryski.-Ksiaze-Wielkiej-Emigracji-i-jego-mysl-polityczna-14734, access: 15.02.2024.

Treaty of Friendship Between Poland and Türkiye https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/turcja-polska-traktat-

II. Abdülhamid Döneminde Hariciyenin Merkez ve Yurtdışı Teşkilatı

Zeynep Bostan*

Öz

Osmanlı Hariciyesinin modern temelleri III. Selim Dönemi'nde Avrupa başkentlerinde sürekli elçiliklerin açılmasıyla atılmıştır. Hariciyenin inşa süreci II. Mahmud Dönemi'nde "Reisülküttablık"ın Hariciye Nezaretine dönüştürülmesi ve kapatılmış olan elçiliklerin yeniden açılmasıyla devam etmiştir. II. Abdülhamid Dönemi'nde dış politika karar alma süreçlerinde padişahın ve genel ifadesiyle Mabeynin ön plana çıkması, Bâb-ı Âlî'nin ve Hariciye Nezaretinin etkinliğinin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte, Hariciye Teşkilatının II. Abdülhamid Dönemi'nde de gelişmeye devam ettiği görülmektedir. II. Abdülhamid Dönemi'nde dış politika üretiminde bir aygıt olarak diplomasinin kullanılma şekli ve diplomatik organizasyona yapılan yatırımın boyutlarını tespit etmek, Osmanlı diplomasi organizasyonunun gelişimini süreklilik içinde değerlendirmek açısından önemlidir. Bu tebliğde Hariciyenin merkez ve yurtdışı yapılanmasında meydana gelen değişim ve dönüşümler; farklılıklar ve devamlılıklar üzerinden analiz edilmektedir. Dış politikada yaşanan gelişmelere paralel olarak diplomasinin bürokrasiye bakan yüzünde kurumsal gelişmelerin izi sürülecektir. Bu çerçevede Osmanlı Hariciyesinin merkez ve yurtdışı teşkilatı ele alınacak, merkezde nezaretin iç yapılanması ve birimlerinde tespit edilen yenilikler; yurtdışında ise yeni açılan ve statüsü değişen elçilik ve şehbenderlik ağının gelişimi irdelenecektir. Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerde denge politikası çerçevesinde yeni devletlerle yakınlaşma içine girmesi, yeni elçilik projelerinin gündeme gelmesinde ve statülerinin değişiminde etkili olmuştur. Ağırlığını giderek daha fazla hissettiren Panislamizm odaklı dış politika, özellikle Asya ve Afrika coğrafyasında, şehbenderlik ağının genişlemesine

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, zeynep.bostan@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5952-1754 DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.237

sebep olmuştur. Dönemin yeni ticari ve ekonomik gerçeklikleri çerçevesinde Amerika ve Avustralya kıtasına yönelik göçler ise burada yeni şehbenderlikler kurulmasını sağlamıştır. Sonuç olarak bu tebliğde II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Hariciyesinin modernleşme serüveni, modern diplomasi ile modern bürokrasinin kesişim noktasında ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hariciye Nezareti, II. Abdülhamid, Elçilikler, Şehbenderlikler, Dış Politika.

Giriş

Osmanlı Hariciyesinin gelişimini bir süreklilik içinde değerlendirmek, dış politika üretiminde bir araç olarak diplomasinin kullanılma şekli ve diplomatik organizasyona yapılan yatırımın boyutlarını her dönemde tespit etmeyi gerektirmektedir. III. Selim Dönemi'nde 1793'ten itibaren ikamet elçiliklerin açılmasıyla, karşılıklı ve sürekli diplomasi uygulamasını benimseyen Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hariciyenin inşası, 1821'de elçiliklerin kapatılmasıyla verilen ara dışında, süreklilik içinde devam etmiştir. II. Mahmud Dönemi'nde, 1836'da Reisülküttablığın Hariciye Nezaretine dönüştürülmesinden sonra, kapanan elçilik ve şehbenderlikler (konsolosluklar) yeniden açılmış, kısa süre içinde sayılarında dikkate değer bir artış görülmüştür. Tanzimat Dönemi'nde Hariciye Nezaretinde yeni müdürlüklerin kurulmasıyla gelişim devam etmiştir. Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler sisteminin resmen bir parçası olmasıyla, açılan elçilik sayısı artmış, özellikle büyük devletlerin sömürgelerinde, kurulan şehbenderliklerle, İttihâd-ı İslam, Panislamizm politikasının hariciyedeki ilk yansımaları görülmüştür.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, dış politikanın karar alma süreçlerinde padişahın ön plana çıkması, Tanzimat Dönemi'nde en aktif yıllarını yaşayan Hariciye Nezaretinin etkinliğinin göz ardı edilmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte, Hariciye teşkilatı dış politikanın ihtiyaçları ve alınan yeni kararlar çerçevesinde bu dönemde de gelişimine devam etmiştir. II. Abdülhamid'in Ağustos 1876'da tahta çıkışından itibaren Hariciye Nezaretinin merkez teşkilatındaki birimlerde ve elçilik ve şehbenderlik ağında çeşitli yenilikler ve dönüşümler tespit edilmiştir.

Hariciyenin Merkez Teşkilatı (1876-1909)

Devlet Salnameleri ve Hariciye Nezareti Salnameleri ile Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırma sonucunda hazırlanan Tablo 1'de II. Abdülhamid'in tahta çıktığı 1876'dan saltanatının son yılı olan 1909'a kadar Hariciye Nezaretinin merkez birimlerindeki değişimler gösterilmiştir. Buna göre, II. Abdülhamid Dönemi'nde önceki dönemden miras kalan ve bu dönemde çalışmaya devam eden temel birimler Tercüme Odası, Mektubi-i Hariciye Dairesi, Tahrirat-ı Hariciye Dairesi ve Muhasebe Odasıydı.[1]

Tablo 1: II. Abdülhamid Dönemi'nde Hariciye Nezareti.

Önceki Dönemden Miras Kalan ve Devam Eden Birimler	Önceki Dönemden Miras Kalan ve Başka Bir Daireye Bağlanan Birimler	Önceki Dönemde Var Olup Dönüşen Birimler	Yeni Kurulan Birimler	Önceki Dönemden Miras Kalan ve Ortadan Kalkan Birimler	Bu Dönemde Hariciye Nezaretine Bağlanan Birimler
Mektubi-i Hariciye Dairesi	Divan-ı Hümayun Kalemi	Deavi-i Hariciye Kitabeti> Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odası	Babıali Hukuk Müşavirliği	Hariciye Evrak Dairesi	Meclis-i Umur-ı Sıhhiye
Tercüme Odası	Mezahib Kalemi	Matbuat Kalemi> Matbuat-ı Ecnebiye Müdiriyeti	Umur-ı Şehbenderi Müdiriyeti	–	–
Tahrirat-ı Hariciye Dairesi	–	–	Umur-ı Telgrafiye Odası>Şifre Müdiriyeti	–	–
Hariciye Nazırlığı	–	–	Teşrifat-ı Hariciye Dairesi	–	–
Hariciye Müsteşarlığı	–	–	Sicill-i Ahval Müdiriyeti	–	–

1 Bk. Tablo 1.

Muhasebe Odası	–	–	Umur-ı Ticariye Müdiriyeti	–	–
–	–	–	Encümen-i Hariciye Komisyonu>İdare Komisyonu ve İntihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu	–	–
–	–	–	Tâbiiyet Kalemi	–	–
–	–	–	Kalem-i Mahsus Müdiriyeti	–	–

Kaynak: *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 32. Def'a, Halil Efendi Matbaası, İstanbul 1294/1877, s. 111-112.

Tahrirat-ı Hariciye refakatinde 1879'da kurulan Kalem-i Mahsus Müdiriyeti 1898'de yeniden kurulmuştur. Birimin kurulma amacı Fransızca gizli ve önemli belgelerin kalemler arasında dolaştırılmaması ve devlet sırlarının gizli tutulmasıydı. Birim 1907'de ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle yeniden kapatıldı.[2]

Tercüme Odası 1821'de yabancı dil bilen memurların yetişmesi için kurulmuş ve 1836'dan itibaren nezaret bünyesinde çalışmasına devam etmişti.[3] Yurtdışı teşkilatında elçilik ve şehbenderliklerle yazışmaları gerçekleştiren Mektubi-i Hariciye, nezaretin en köklü birimi olarak faaliyetine devam etti.[4] Aynı şekilde nezaretle özdeşleşen Tahrirat-ı Hariciye Odası da yabancı dildeki yazışmaları kaydetme, iletme ve arşivleme işi için 1856'da kurulmuştu.[5]

Önceki dönemden miras kalan fakat bu dönemde başka bir birime bağlanan Divan-ı Hümayun Kalemi dışişleriyle birlikte, iç işleriyle ilgili görevleri de yürüten Reisülküttaplıktan kalan bir birimdi. Bu dönemde Sadarete bağlanması, nezaretin vazife alanın yalnızca dış işlerine hasredilmesini amaçlayan, uzmanlaşma sürecinin bir parçasıydı.[6] Reisülküttaplık döneminden beri Osmanlı

2 Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatı'nın Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 149-150.

3 Bk. Sezai Balcı, *Babıâli Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2013.

4 Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 104, 110.

5 Akyıldız, *age.*, s. 112.

6 Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Döneminde*

vatandaşı gayrimüslimlerin devletle ilişkilerini düzenlemekte olan Mezahib Kalemi ise aynı amaçla 1877 yılı sonunda Adliye Nezaretine bağlandı.[7]

Bu dönemde başka bir birime dönüşen fakat görevleri sabit kalan şubelerden biri Deavi-i Hariciye kitabetiydi. Osmanlı Devleti ve yabancı devlet vatandaşlarının karma davalarıyla ilgilenen bu şubenin yerini 1880'den itibaren Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odası aldı.[8]

Basın takibi ilk kurulan ikamet elçiliklerinden beri Hariciyenin en çok önem verdiği faaliyetlerden biri olmuştur. 1869'da yerli ve yabancı gazetelere basın bültenleri sağlamak ve basını kontrol etmek için kurulan Matbuat Kaleminin yetersiz kalması üzerine, 1883'te Matbuat-ı Ecnebiye Müdiriyeti kuruldu. Osmanlı Hariciyesinde yabancı muadillerine kıyasla erken bir tarihte kurulan basın takibi ile ilgili birimin görev kapsamına II. Abdülhamid Dönemi'nde tekzip yayınlama, zararlı olduğu düşünülen yayınların İmparatorluk sınırından girişini engelleme ve ülke içindeki gazetelere haber ajansları tarafından gönderilen telgrafları denetleme görevleri de eklendi.[9]

Hariciye Nezareti'nde ilk defa kurulan birimlerden en önemlisi imparatorluk diplomasisinde özellikle bu dönemde çokça ihtiyaç duyulan hukuk danışmanlığı hizmetiyle ilgiliydi. Uluslararası meselelerde uzman görüşüne başvurulması için 1883'te Babıali Hukuk Müşavirliği, diğer adıyla İstişare Odası faaliyete geçti.[10]

Diğer yandan daha önce Tahrirat-ı Hariciye bünyesinde bulunan Umur-ı Şehbenderi Ciheti 1884'te ayrı bir müdüriyet hâline gelirken[11] Telgraf Ciheti müstakil bir birim olarak 1886'da Umur-ı Telgrafiye Odası adıyla yapılandırıldı. 1898'den itibaren ise Şifre Müdiriyeti adıyla çalışmaya devam etti.[12]

Diplomasi, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021, s. 106-107.

7 Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. bsk., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 64-65.

8 Carter Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 296; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 36. Def'a, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1298/1880, s. 215-218.

9 Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdiriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C I/ S. 1, Nisan 1999, s. 107.

10 Bostan, *age.*, s. 111-113.

11 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD), 2509/18, lef 3, 9 Zilkade 1303/9 Ağustos 1886.

12 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 42. Sene, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1304/1887, s. 161; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 54. Sene, Alem Matbaası, İstanbul 1316/1898, s. 158-159.

1885'te var olan Teşrifati-i Hariciye memurluğu yerine bir ofis olarak Teşrifat-ı Hariciye Dairesi kuruldu.[13] Osmanlı bürokrasisinde modern bir personel kayıt sistemi oluşturmak için kurulan Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Hariciye Nezareti içindeki bir şubesi olarak Sicill-i Ahval Kalemi 1885'te nezaretteki yerini aldı.[14]

Bu dönemde nezaretin özgün ve önemli kazanımlarından biri de Umur-ı Ticariye Müdiriyeti'dir. Bu müdüriyet, dış ticaretin geliştirilmesi için gerekli malumatın yurtdışındaki şehbenderlerden toplanması ve yeni politikaların üretilmesi amacıyla 1896'da kurulmuştu.[15] Şehbenderler görev yaptıkları bölgeye yönelik gözlem ve tavsiyelerini içeren raporları artık bu müdüriyete göndereceklerdi. Müdürlük raporları bir araya getirerek Ticaret Layihaları adıyla yayınlamıştır.[16]

Görsel 1: Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'dan tüm sefaretlere gönderilen Umur-ı Ticariye Müdiriyetini bildiren 20 Nisan 1896 tarihli yazı.

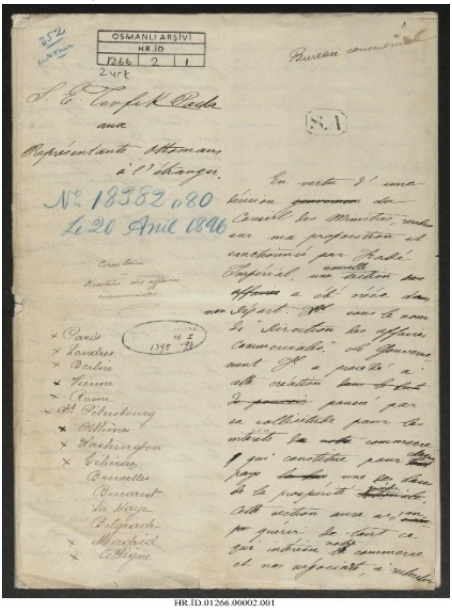

Kaynak: BOA, HR. İD, 1266/2, lef

13 *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 41. Def'a, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1303/1886, s. 152; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 63. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul 1325/1907, s. 230-231.

14 Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 8-10, 24-28.

15 BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.), 1266/2, lef 1, 2, 20 Nisan 1896.

16 Bk. Tuğrul Arık, *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Tabiiyet Kalemi, vatandaşlık işlemlerinin yapılması ve tabiiyet tespiti için daha önce kurulması planlanan bir ofisti. İlk defa 1881'de Hariciye Nezareti yapısı içinde tespit edilmektedir. Bu şube esas olarak Osmanlı tebaasının yabancı devlet vatandaşlığı iddiasıyla kanuna aykırı olarak kapitülasyonlardan yararlanmalarını engellemeyi amaçlıyordu.[17]

Avrupalı devletlerin karantina uygulanmasına yönelik baskıları Osmanlı diplomasisinin önemli bir faaliyet alanını teşkil etmekteydi. Bu süreci düzenlemek amacıyla kurulan Karantina Meclisi bir dönem başka nezaretler bünyesinde görev yaptıktan sonra 1879'da Meclis-i Umur-ı Sıhhiye adıyla Hariciye Nezareti'ne bağlandı.[18] İstanbul'daki yabancı elçilerin vekilleri, Avrupalı doktorlar ve Osmanlı temsilcilerinin bulunduğu meclise Hariciye ve Sıhhiye Nazırı başkanlık yapıyordu.[19]

1885'ten itibaren nezaret yapısı içinde yer almayan Hariciye Evrak Dairesi, nezaretin arşiv işleriyle ilgilenen şube olarak Tanzimat Dönemi'nde kurulmuştu. Gelinen noktada gelişen ve pek çok yeni şubeye ayrılan nezaretin, her biriminin kendisi için özel bir arşive ihtiyaç duymasıyla merkezdeki Evrak Dairesi şubelere ayrılarak ortadan kalktı.[20]

Son olarak nezaret bünyesinde bu dönemde bütün birimler için üst seviyede bir denetim ve koordinasyon sağlanması amacıyla Encümen-i Hariciye Komisyonu 1885'te kuruldu ve daha sonra İdare Komisyonu ve İntihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu adları altında ikiye bölünerek faaliyetine devam etti.[21] Nezaret bünyesindeki bütün birimlerin yönetiminden Hariciye Nazırı ve Hariciye Müsteşarı sorumluydu.

II. Abdülhamid Döneminde Elçilikler

Hariciyenin yurtdışı teşkilatında elçilik ve şehbenderlik ağında ise dönemin dış politika ihtiyaçları çerçevesinde dikkate değer gelişmeler yaşandı. Çeşitli sebeplerle yeni elçiliklerin kurulmasıyla Osmanlı sefaret ağı genişledi, bazı elçiliklerin statüsü yükseltildi, bazı devletlerde kurulmak üzere yeni elçilik projeleri gündeme geldi.[22]

17 Findley, *age.*, s. 213, 217; Sinan Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, Times Books, Londra 1982, s. 501.

18 Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 24, İstanbul 2001, s. 464.

19 Findley, *age.*, s. 299.

20 Findley, *age.*, s. 296.

21 Çakmak, *age.*, s. 178-184.

22 Bk. Tablo 2.

Tablo 2: II. Abdülhamid Döneminin İlk On Yılında Elçilikler

	1877	1878	1879	1880	1881	1881 / 1882	1882 / 1883	1883 / 1884	1884 / 1885	1885 / 1886	1886 / 1887
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	M	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B		B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	O	O	B	B	B	B	B	B	B	O	B
Roma	O	O	O	O	O	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	M	M	M	M	O	O	O	O
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş			O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm				O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey				O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad					O	O	O	O	O	O	O
Çetine					O	O	O	O	O	O	O
Madrid						O	O	O	O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi M: Maslahatgüzar G: Geçici (Muvakkat) Elçi

1876'da mevcut olan on sefarete ek olarak Romanya'da Bükreş, Sırbistan'da Belgrad, Karadağ'da Çetine ilk defa kurulan elçiliklerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile eski Osmanlı topraklarında bağımsız olan devletlerde diplomatik temsilcilik kurulması, II. Abdülhamid'in bu devletlerle iyi ilişkileri sürdürme ve kapsayıcı olma siyasetine bağlanabilir. Diğer yandan sınırları içinde kalan Müslüman nüfusun meseleleri ve göç sorununun düzenlenmesi için acil bir ihtiyaca cevap vermek üzere bu elçilikler kurulmuştu.[23]

23 Bostan, *age.*, s. 136.

Harita 1: II. Abdülhamid Döneminde Elçilikler

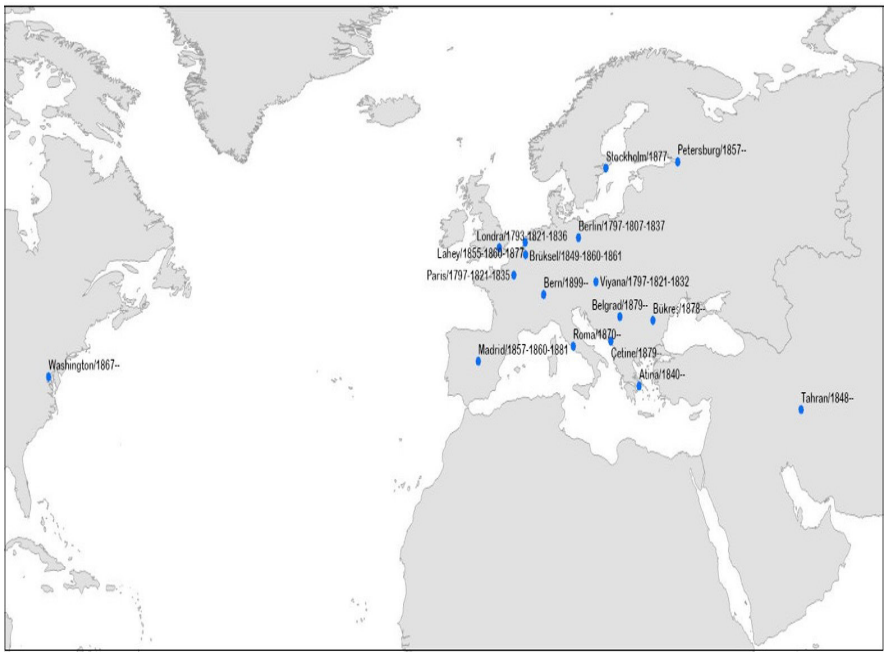

II. Abdülhamid Dönemi'nin en önemli meselelerinden biri olan Jön Türk muhalefetinin takibiyle ilgili olarak 1899'da İsviçre'nin merkezi Bern'de de bir elçilik kuruldu. Bern'de kurulan elçilik, tıpkı başta Paris olmak üzere Avrupa'nın diğer başkentlerindeki sefaretler gibi muhaliflerin faaliyetlerini takip etmekle ve engellemekle yükümlüydü.[24] Daha önceden var olup kapatıldığı hâlde bu dönemde, 1877'de Lahey ve Stockholm'de ve 1881'de Madrid'de sefaretlerin yeniden açılması Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yalnız kalan ve İngiltere'ye veya diğer büyük devletlere dayalı bir dış politika yürütemeyeceğini anlayan II. Abdülhamid'in Avrupa'daki daha küçük devletlerle ilişkileri geliştirme isteğinden kaynaklanıyordu.[25]

Aynı gerekçeyle Avrupa'nın yeni bir üyesi olarak İtalya ile daha yakın ilişki içinde olmanın bir işareti, 1881'de elçiliklerin karşılıklı olarak büyükelçi

24 BOA, İrade Hariciye (İ.HR), 365/16, 9 Recep 1317/13 Kasım 1899; BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1402/105129, 12 Recep 1317/16 Kasım 1899.

25 BOA, İ. HR, 273/16536; BOA, HR. İD, 438/3; Sinan Kuneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C XI-XIV, Ankara 1973-75, s. 161-175.

statüsüne yükseltilmesiydi.[26] Denge siyasetinin bir diğer yansıması olarak İran'la ilişkilerin geliştirilmesi, iki devlet arasında dostluk ve *ittihad*ın ilerletilmesi amacıyla Tahran Orta elçiliği de 1878'de büyükelçiliğe yükseltildi. Bu, İttihad-ı İslam politikası çerçevesinde değerlendirilebilecek bir adımdı.[27]

Washington sefaretinin 1908'de büyükelçiliğe yükseltilmesinin arkasında uzun yıllara dayanan ve önemli diplomatik krizlerin yaşandığı bir süreç bulunmaktadır. Avrupa devletleri arasında, diplomatik protokolde artık büyük güç olarak kabul edilmek isteyen Amerika Birleşik Devletleri, ilişkide olduğu tüm devletlerle sefaretlerini karşılıklı olarak büyükelçilik statüsüne yükseltme talebinde bulunmuştu. 1893'te İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ile, 1898'de Meksika ve Rusya ile, 1902'de Avusturya ile sefaretler büyükelçiliğe yükseltildi.[28] ABD 1897'den itibaren aynı taleple Osmanlı hükûmetine başvurmuşsa da II. Abdülhamid bu isteğe kesin olarak karşı çıkmıştı. ABD sefirinin diğer büyük devlet sefirleri kategorisine yükselmesi ve Osmanlı hükûmeti üzerinde onlar gibi baskı kurmasının önüne geçmek isteyen padişah, talebi çeşitli şekillerde geçiştirmeye çalışmıştı.[29] 1904'te misyoner okullarının açılması ve sefaret statülerinin yükseltilmesi talepleri tekrar geri çevrilince ABD savaş gemilerinin İzmir'e gelerek Osmanlı yönetimini tehdit ettiği bir kriz de yaşandı.[30] 1906'da diplomatik teamüle aykırı şekilde ABD sefareti tek taraflı olarak büyükelçiliğe yükseltildi.[31] Washington'daki Osmanlı elçiliği ise padişahın direnmesi sonucunda II. Meşrutiyet'in ilanına kadar ortaelçi statüsünde kalmış ve ancak 1908'de büyükelçiliğe yükseltmişti.[32]

26 BOA, Yıldız Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 2/39, 1297/1880; *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, 1301/1885, ed. Ahmed Nezih Galitekin, C 1, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 172, 216; *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, 1318/1900, ed. Ahmed Nezih Galitekin, C 3, İşaret Yayınları, İstanbul 2003, s. 142.

27 *Salname-i Nezaret-i Hariciyye*, 1301/1885, s. 243; BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 63/1, 29 Cemaziyelahir 1295/30 Haziran 1878.

28 Elmer Plischke, *U.S. Department of State: A Reference History*, Greenwood Press, Connecticut 1999, s. 212.

29 BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 367/148, lef 3/1, 28 Şubat 1897; BOA, Y.A.HUS., 367/148 lef 1, 2, 28 Ramazan 1314/2 Mart 1897.

30 Adil Baktıaya, "'Büyük Sopa' Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi", *Toplumsal Tarih*, S. 262, Ekim 2015, s. 54-55.

31 BOA, İrade Hususi (İ.HUS.), 146/27, 11 Şaban 1324/30 Eylül 1906; BOA, İ.HUS. 146/36, 17 Şaban 1324/5 Ekim 1906.

32 BOA, İ.HR., 414/38 lef 2, 26 Recep 1326/24 Ağustos 1908; BOA, İ.HR., 414/19 lef 2, 11 Recep 1326/9 Ağustos 1908.

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle yakınlaşma isteği ve denge siyaseti çerçevesinde daha önce resmî ilişki kurulmamış olan devletlerle, elçilik projeleri bu dönemde gündeme gelmiş çeşitli müzakereler sonucunda projeler hayata geçememiştir. Özellikle Rusya'nın Katoliklere yönelik baskıcı politikalarına ve Panslavizm siyasetine karşı Papa'nın Dersaadet vekili sıfatıyla gönderilen elçilerine karşılık, Vatikan'da bir Osmanlı daimî elçisi bulunması 1898'de istenmiş, görev için uygun kişinin belirlenmesi çalışmaları yapılmış, fakat süreç Fransa'nın karşı çıkması ve Almanya'nın baskıları sebebiyle sonuçlanmamıştı.[33]

Uluslararası arenada henüz yeni bir devlet olan Japonya ile elçi teatisi ise II. Abdülhamid'in doğuya yönelme siyaseti çerçevesinde gündeme gelmişti. Japonya ise Avrupalı devletlerin yanında Osmanlı Devleti ile de resmî ilişkiler kurmak ve ticaret yapmak istiyordu. 1894'ten itibaren Berlin'deki Osmanlı ve Japon elçilerinin müzakereleriyle başlayan görüşmeler, Japonya'nın diğer devletlerin sahip olduğu kapitülasyonlar için talepte bulunması sebebiyle tamamlanamadı. Kapitülasyon talepleri özellikle Babıâli Hukuk Müşavirliği'nden yazılan raporlara dayanan kati görüşlerle reddedildi ve iki devlet arasında elçi teatisi gerçekleşmedi.[34]

II. Abdülhamid Döneminde Şehbenderlikler

Elçiliklere bağlı olarak görev yapan ve yabancı bir devlette seyahat ve ticari faaliyet için bulunan Osmanlı vatandaşlarının haklarını korumak ve onları temsil etmek için kurulan şehbenderliklerin sayısı da bu dönemde kayda değer biçimde artmış ve hariciye teşkilatındaki en önemli gelişim, şehbenderlik ağında görülmüştür.

33 Bostan, *age.*, s. 167-173.

34 Bostan, *age.*, s. 173-176.

Grafik 1: II. Abdülhamid Döneminde Şehbenderliklerin Sayısındaki Artış

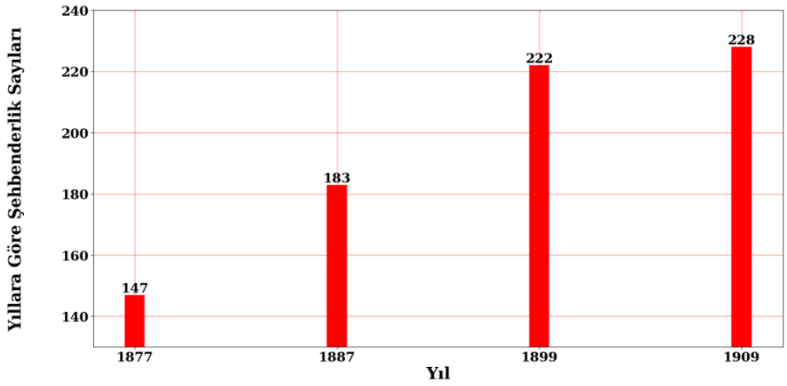

Kaynak: 1294, 1305, 1317, 1326 tarihli Devlet Salnameleri.

Şehbenderlik Defterleri ve Devlet Salnamelerinde yapılan tarama sonrasında dönemin başında 147 olan şehbenderlik sayısı dönem sonunda 228'e yükselmiştir. Bu rakamlar hariciye nezareti tarafından görevlendirilen maaşlı yani muvazzaf şehbenderlerin yanında, yabancı devlet vatandaşları içinden fahri olarak bu görevi yapan şehbenderleri de kapsamaktadır.[35]

Grafik 2: Maaşlı Şehbenderliklerin Fahri Şehbenderliklere Oranı

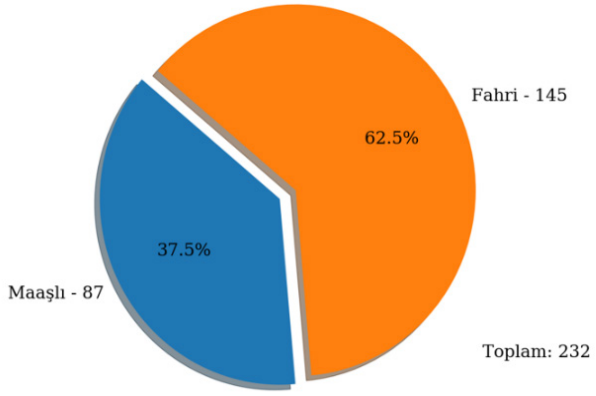

Kaynak: 1318 tarihli Devlet Salnamesi.

19. yüzyılda tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti için de şehbenderlik sayısının artma sebeplerinden biri ekonomik ve pratik faydaları gözetilerek

35 Bk. Grafik 1.

fahri konsolos atamalarının yaygınlaşmış olmasıdır. 1900 yılında görev yapan şehbenderlerin %37'si maaşlı/muvazzaf iken, %62'si fahri şehbenderdi.[36]

Grafik 3: II. Abdülhamid Döneminde Şehbenderliklerin Sayı ve Oranları

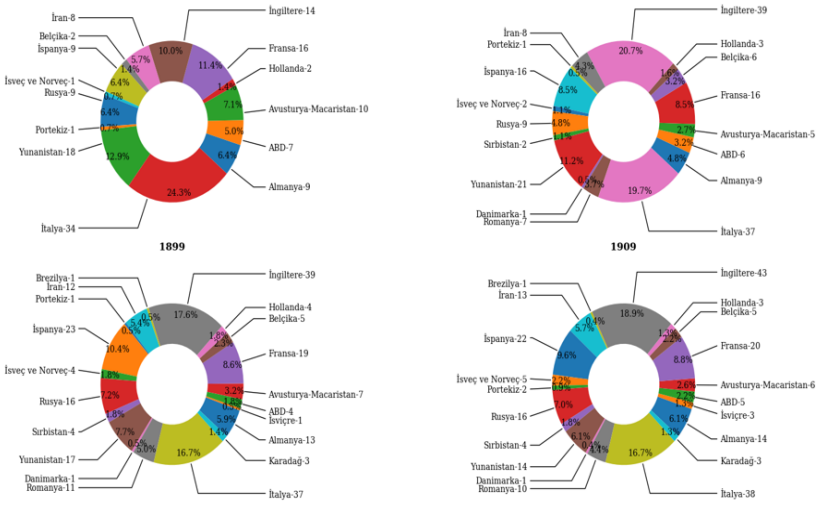

Kaynak: 1294, 1305, 1317, 1326 tarihli Devlet Salnameleri.

Şehbenderlerin ülkelere göre dağılımını gösteren bu grafiklere göre II. Abdülhamid Dönemi başında en fazla şehbenderlik bulunan devlet İtalya iken dönem sonunda bu sayı İngiltere lehine artmıştır. Hemen hemen tüm devletlerdeki şehbenderlik sayısı artmış, yeni ilişki kurulan devletlerde açılan şehbenderliklerle ağ genişlemiştir.[37]

Panislamizm siyaseti ile özellikle İngiltere ve Hollanda gibi devletlerin sömürge bölgelerinde Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerde yeni şehbenderlikler açılmış ve var olanların bu alandaki etkinlikleri artırılmıştır. Hindistan'da önceden kurulan şehbenderliklere ek olarak Madras, Karaçi ve Rangoon'a, Güney Afrika'da Johannesburg ve Natal'e fahri, Endonezya'daki Batavya'ya maaşlı şehbenderler tayin edilmiştir. Bu bölgelerdeki Osmanlı vatandaşlarıyla ilgilenmenin yanında Müslüman yerli halkla padişah adına ilişki kurmuşlardır.[38] [39]

36 Bk. Grafik 2.

37 Bk. Grafik 3.

38 Bostan, *age*., s. 218-234.

39 Bk. Harita 2.

Harita 2: Panislamizm ve Şehbenderlikler.

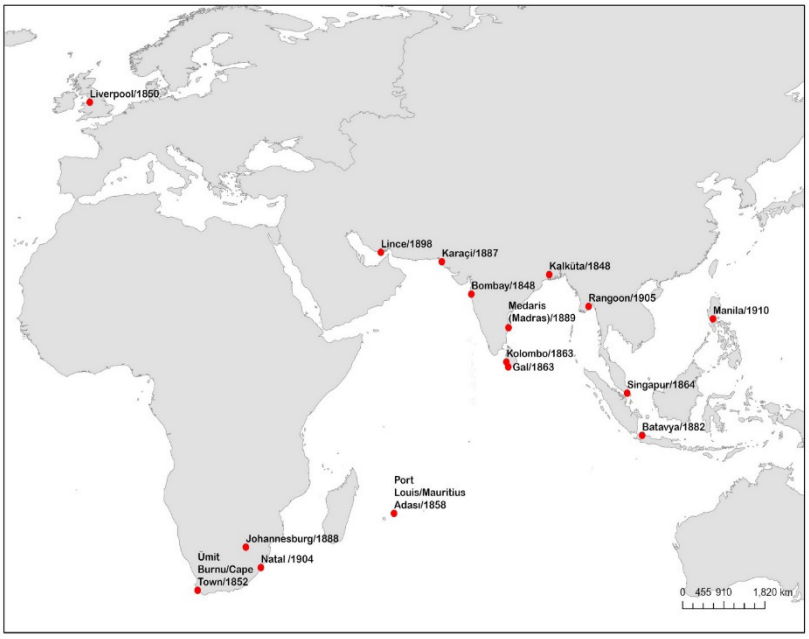

Dönemin dünyayı etkileyen ticari ve ekonomik gelişmeleri de şehbenderlik sayısının artmasına katkıda bulunmuştur. Yeni kıtalardaki devletlerin işçi ihtiyacı sebebiyle göçmen alımına başlamaları sonucunda Osmanlı coğrafyasından Güney Afrika ve Avustralya'ya göçler yaşanmış, bu dönemde giden Osmanlı vatandaşları için Brezilya'da Rio de Janeiro'da, Sao Paulo'da, Küba'nın başkenti Havana'da ve Avustralya'da Sidney ve Melbourne'de şehbenderlikler açılmıştır.[40] [41]

40 Bostan, *age.*, s. 215-218.

41 Bk. Harita 3.

Harita 3: Göçler ve Şehbenderlikler

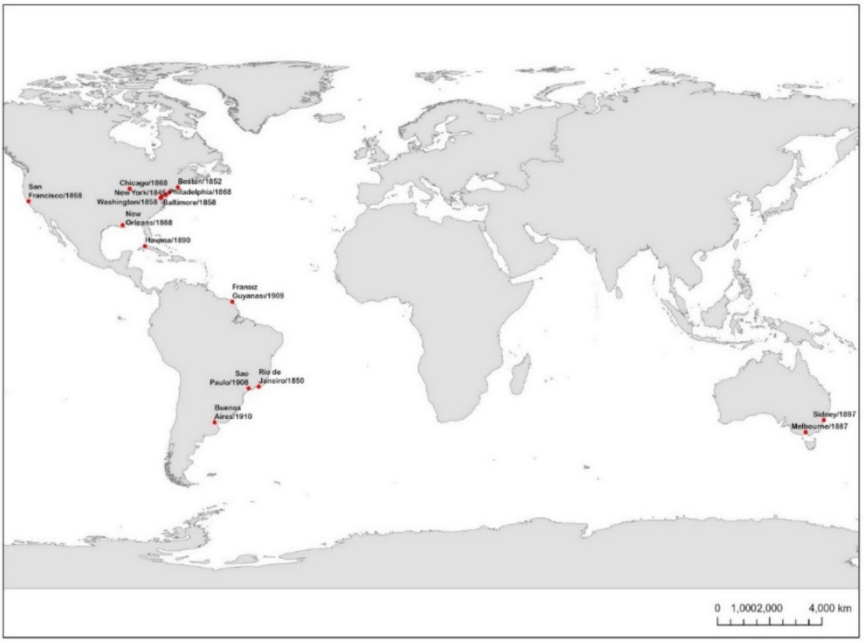

Sonuç olarak, II. Abdülhamid Dönemi'nde padişahın kişisel yönetiminin Babıali'nin etkinliğini azaltması söz konusu olsa da bu durum, Hariciye Nezaretinin kurumsal gelişimine etki etmemiş, dönemin dış politika ihtiyaçları çerçevesinde merkez teşkilatında yeni şubelerin açılması ve var olanların dönüştürülmesiyle gelişim ve uzmanlaşma devam etmiştir. Yurtdışı teşkilatında pek çok yeni elçilik ve şehbenderlik açılarak kurumsal genişleme devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı'dan bağımsızlığını kazanan devletlerde imparatorluğun acil olarak temsil edilme gerekliliği, denge siyaseti, Panislamizm ve II. Abdülhamid'in yurtdışındaki muhaliflerini takip ve engelleme isteği etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası (BEO), 1402/105129, 12 Recep 1317/16 Kasım 1899.

Hariciye Nezareti İdare (HR. İD.), 1266/2, lef 1, 2, 20 Nisan 1896, 438/3.

İrade Hariciye (İ.HR), 365/16, 9 Recep 1317/13 Kasım 1899, 414/38 lef 2, 26 Recep 1326/24 Ağustos 1908, 414/19 lef 2, 11 Recep 1326/9 Ağustos 1908, 273/16536.

İrade Hususi (İ.HUS.), 146/27, 11 Şaban 1324/30 Eylül 1906, 146/36, 17 Şaban 1324/5 Ekim 1906.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), 367/148, lef 3/1, 28 Şubat 1897, 367/148 lef 1, 2, 28 Ramazan 1314/2 Mart 1897.

Yıldız Elçilik Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA), 2/39, 1297/1880.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 63/1, 29 Cemaziyelahir 1295/30 Haziran 1878.

Şura-yı Devlet (ŞD), 2509/18, lef 3, 9 Zilkade 1303/9 Ağustos 1886.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

Arık, Tuğrul, *20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Baktıaya, Adil, "'Büyük Sopa' Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi", *Toplumsal Tarih*, S. 262, Ekim 2015, s. 50-58.

Balcı, Sezai, *Babıâli Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2013.

Bostan, Zeynep, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri: II. Abdülhamid Dönemi'nde Diplomasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2021.

Çakmak, Aydın, *Türk Dışişleri Teşkilatı'nın Gelişimi: Hariciye Nezareti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, 2. bsk., Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010.

Findley, Carter, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıali, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Kuneralp, Sinan, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C XI-XIV, Ankara 1973-75, s. 161-175.

Kuneralp, Sinan, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic", *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner, Times Books, Londra 1982.

Kurşun, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdiriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, C I/ S. 1, Nisan 1999, 105-118.

Plischke, Elmer, *U.S. Department of State: A Reference History*, Greenwood Press, Connecticut 1999.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 32. Def'a, Halil Efendi Matbaası, İstanbul 1294/1877.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 36. Def'a, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1298/1880.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 42. Sene, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1304/1887.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 54. Sene, Alem Matbaası, İstanbul 1316/1898.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 41. Def'a, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1303/1886.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 63. Sene, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul 1325/1907.

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, 1301/1885, ed. Ahmed Nezih Galitekin, C 1, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, 1318/1900, ed. Ahmed Nezih Galitekin, C 3, İşaret Yayınları, İstanbul 2003.

Sarıyıldız, Gülden, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 24, İstanbul 2001, 463-465.

Sarıyıldız, Gülden, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Etiyopya'da Türk Diplomasisi ve Ahmet Mazhar Bey'in İstanbul'a Raporları

Zafer Çınar* - Haşim Koç**

Öz

Etiyopya'nın en doğusunda yer alan Harar şehri 19. yüzyılda Hint ticaret yolunun Aden Körfezi'ne girdikten sonra, deniz yolundan ayrılıp Afrika içlerine doğru giden rotadaki en önemli duraklarından biriydi. Vaktiyle Etiyopya'nın en büyük eyaleti iken günümüzde en küçük eyaleti konumunda bulunan Harar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında bölgede önemli bir rol oynamış ve dönemin büyük devletlerini tedirgin edecek derecede hareketlilik gösteren bir yer olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonuna doğru etkinliğini yitirdiği Habeş Eyaleti'nin yanı başındaki Harar bölgesine 20. yüzyılın başındaki gelişmelerden ötürü kayıtsız kalamamış ve 1912'de Harar'a bir şehbender tayin etmişti. 1912'de Osmanlı Devleti'nin ulaşımın kolaylığı ve bölgedeki Yemenli, Suriyeli ve Ermeni Osmanlı tebaası, nüfusun mevcudiyetinden dolayı başkent Addis Ababa'ya değil de Harar kentine konsolosluk açmış olması manidardır. Harar'da şehbenderliği kuran Necib Hac Bey'in kısa süre sonra vefat etmesi üzerine yerine Bâb-ı Âlî Tercüme Odası'ndan Ahmet Mazhar Bey'in atandığını görmekteyiz.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Harar'da Fransız ve İtalyan konsoloslukları da bulunmaktadır. Ahmet Mazhar Bey'in Fransız kontrolündeki Cibuti ve İngiliz kontrolündeki Somali bölgeleri ile bölgesel çekişmeler ya-

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, zinar2000@gmail.com ORCID: 0009-0008-8615-409X.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.255
** Doktora Öğrencisi, Göttingen Georg-August-Üniversitesi Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKYE, hasimkoc@gmail.com ORCID: 0000-0002-8669-0510.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.255

şayan Etiyopya yönetiminin durumu ve Avrupalı devletlerin elçi ve konsoloslarının bu bölgesel gerilimlerdeki hareketliliklerini İstanbul'a raporladığını arşiv belgeleri üzerinden görebilmekteyiz. Bu çalışmada Ahmet Mazhar Bey'in sunduğu bazı raporlarla, Roma ve Berlin'den bölge hakkında yazılmış olan bazı raporların içeriklerini karşılaştırarak diplomatik açıdan değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etiyopya, Ahmet Mazhar Bey, Harar, Şehbender, Diplomatik Raporlar.

Giriş

Günümüz Etiyopya'sının en doğusunda yer alan Harar şehri, kimi kaynaklarda İslam'ın dördüncü kutsal kenti diye geçer.[1] 5 ana kapısı, 99 adet cami, tekke ve türbesi ile 10. ve 11. yüzyıldan bu yana varlığını sürdüren, UNESCO tarafından kültür mirası listesine alınmış alçak sur duvarları ile sıra dışı bir kenttir.

Harar ve bölgesi hem Kızıldeniz hem de Aden Körfezi'ne yakınlığından ötürü deniz yollarına hâkimiyet sağlamakta stratejik bir öneme sahiptir. Bu önem dönemin kolonyalist devletleri açısından da bilinmekteydi. Harar, nüfus itibariyle Habeşistan'ın dünyaya açıldığı bölgedir ve stratejik olarak da liman bölgesinden Afrika'nın içlerine doğru gerçekleşecek harekâtlarda yüksek ve korunaklı bir konumda bulunur. Ayrıca kolonyalist güçlere karşı gelebilecek bir direniş gücü için de hem su kaynakları hem verimli topraklarının sağladığı lojistik imkânları itibariyle Düvel-i Muazzama'nın bu bölge ve civarında etkili ve takipte olmasını zorunlu kılmaktaydı. Nitekim ele alacağımız raporlar içerisinde Harar ve civarında o dönemde İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'nın yoğun faaliyetleri olduğu görülmektedir. Bahsi geçecek olan Birinci Dünya Savaşı'ndan yirmi sene kadar evvel de bölgede Avrupalı devletlerin iş birliği ve hatta çekişmeleri gözlemlenmektedir. Örneğin 1890'ların ortasında İtalya'nın bölgeyi kolonize etme teşebbüsleri esnasında İtalyanların, "Fransız ajanlarının Kral II. Menelik'i Fransız mandasına almayı ve İtalya'ya karşı korumayı" teklif ettiklerine dair raporların ele geçirdiği; bir süre sonra İtalyanların başta Harar olmak üzere İngiltere ile Fransa arasında hatta Rusya'nın da içinde yer aldığı bazı gizli anlaşmalar yapmış olduklarından ve Harar'ı Fransa'ya bırakmak istediklerinden şüp-

1 Patrick Desplat, "The Making of a 'Harari' City in Ethiopia: Constructing and Contesting Saintly Places", *Harar, Dimensions of Locality*, ed. Georg Stauth, Samuli Schielke, Transcript Publishing, Bielefeld 2008, s.149

helendikleri kaynaklarda belirtilmektedir. Bu dönemde bölgeyi takip eden elçilikler arası görüşmeler henüz Kahire üzerinden gerçekleşmekteydi. Örneğin İtalyanların kolonyalist emellerine dair şüphelerini gidermek ve teskin etmek amacıyla İngiltere'nin Kahire temsilcisi Lord Cromer'in (Evelyn Baring) Kahire'deki İtalyan meslektaşına "Habeşistan'ın kontrol edilmesine dair İngiltere'nin İtalya'yı desteklediği ve endişe etmemeleri gerektiği" yönünde açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.[2] Bu dönemde bölgeye dair Kahire daha merkezî bir diplomatik çekişme alanı olarak görülse de 1889'da Addis Ababa'nın başkent ilan edilmesinden bir süre sonra Avrupalı devletler Addis Ababa'da yeni elçilikler, Harar'da ise fahri ya da resmî viskonsolosluk (vice consul) denilen elçiliğe bağlı yardımcı konsolosluklar kuracaklardı.

Harar ve Osmanlı İmparatorluğu İlişkisi

16. yüzyılın ortasında Kızıldeniz'in güneyinde her iki yakada da fetihler gerçekleştiren ve Portekizlilere karşı mücadele yürüten ve Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan Özdemir Paşa, 1554 yılında 10 bin kişiyle Sevâkin Adası ve batı yakasındaki Masavva Limanı'nı ele geçirmiş ve böylece 1555 tarihinde Habeş Beylerbeyliği Sevâkin'de kurulmuştu. Osmanlı'nın desteğiyle, Portekizlilerin ve Afrika'daki kabilelerin saldırılarına maruz kalan bölge Müslümanları hayatiyetlerini sürdürmüş[3] ve Harar Emirliği mahalli bir güç olarak XIX. yüzyıla dek varlığını devam ettirmişti.[4] 19. yüzyılda kolonyalist güçlerin Afrika Kıtası'nın farklı bölgelerinde işgal faaliyetleri başlatmaları, Habeşistan topraklarını da etkiledi. İtalyan, İngiliz ve Fransız güçleri de buraya taarruz etti. Bu yeni gelişmeler karşısında Osmanlı İmparatorluğu merkeze çok uzak kalan bu bölgeyi kontrol etmekte zorlanmaya başlamış ve Masavva'nın idaresini 1866 yılında Mısır Hıdivliğine havale etmişti. Kızıldeniz'in batı kıyısının idaresini

2 Marcus, Harold G., "A Background to Direct British Diplomatic Involvement in Ethiopia, 1894-1896", *Journal of Ethiopian Studies*, C 2/S. 1, 1963, s. 123.

3 Emeri van Donzel, "The Turks of Habeş Eyaleti in a Yemenite Source, 1650", *CIÉPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri,* haz. Jean-Louis Bacqué-Grammont-İlber Ortaylı-Emeri van Donzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 309-315. Donzel, Türklerin özellikle Masavva limanında hâkimiyetlerini devam ettirdiklerini vurgular. 18. yüzyıldaki Habeş Eyaleti yöneticilerini inceleyen bir çalışma için bk. Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılda Habeş Eyaleti ve İdarecileri", *XVII. Türk Tarih Kongresi. Ankara-15-17 Eylül 2014, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, II. Kısım: Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 713-730.

4 Ahmet Kavas, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliği'yle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Tepkisi", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek. SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 448.

elinde tutan Hıdivlik, yaklaşık 10 yıl kadar sonra Habeşistan'daki iç durumlardan olumsuz etkilenen Harar'daki Müslüman emirliğinden gelen yardım talebi üzerine Mehmed Rauf Paşa komutasındaki birliklerini buraya havale etmişti. Rauf Paşa'nın birlikleri Harar'a girerek 11 Ekim 1875'te idareyi ele geçirdiler. Ardından Hıdiv İsmail Paşa, Uganda'ya kadar sınırları genişletti ve burada *Hattıistivâ* isimli bir vilayet kurdu. Bu bölge Osmanlı'nın Doğu Afrika'da ulaştığı en geniş sınırları içeriyordu.[5]

Harar Başşehbendirliği'nin Kurulması

Osmanlı Devleti 16. yüzyıldan itibaren irtibatta olduğu ve 19. yüzyılın sonuna doğru etkinliğini yitirdiği Habeş Eyaleti'nin yanı başındaki Harar bölgesine[6] 20. yüzyılın başındaki gelişmelerden ötürü kayıtsız kalamamış ve 1912'de Harar'a bir şehbender tayin etmişti. Bu tarihten öncesinde 1875'te Hıdiv İsmail Paşa'nın Harar ve civarını kontrol altına alması üzerine Osmanlı İmparatorluğu bölge ile dolaylı olarak irtibat kurmuş sayılıyordu.[7] Hıdivliğin bölgeden 1885'te çekilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyle irtibatı kopmuş gibi görülse de bu tarihten hemen sonra cereyan eden Etiyopya-Sudan Savaşı ve ardından baş gösteren Etiyopya-İtalya Savaşlarının II. Abdülhamid tarafından yakından takip edildiği ve Etiyopya yönetimi ile diplomatik ilişkiler kurulduğu görülmektedir.[8] 1896 yılında Adova (Adwa/Adua) Savaşı'nda[9] İtalyanları[10] yenen Habeşistan Kralı II. Menelik, bu sayede ülkesinin bağımsızlığını pekiştirirken bir taraftan da Osmanlı ile olan ilişkilerini geliştirmek istemişti. Nitekim bu savaştan bir yıl sonra Kral II. Menelik tarafından İstanbul'a bir

5 Kavas, agm., s. 452. Habeş Eyaleti ve Sudan ile alakalı Osmanlı arşivindeki belgelerin derlendiği bir çalışma için bk. *Osmanlı İdaresinde Sudan*, yay. haz. Recep Karacakaya-Ali Osman Çınar vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

6 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.22-26 ve aynı yazarın "Osmanlıların Habeşistan Siyaseti: 1554-1560", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C XV/S. 20, 1965, s. 39-54.

7 Sinan Çakar, "Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in Silah Taciri: Serkiz Terziyan (1868-1915)", *MUTAD*, S. VII, 2020, s. 291.

8 Fatma Yıldız, "The Ottoman Empire as an External Actor and its Effect on Politics in Ethiopia from Emperor Tewodros to King Iyasu V", *Africania-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2021, s. 173-192.

9 John Dunn, "For God, Emperor, and Country!' The Evolution of Ethiopia's Nineteenth-Century Army", *War in History*, C 1/S. 3, 1994, s. 249-277.

10 İtalyanların 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Kızıldeniz'in iki yakasındaki faaliyetlerini inceleyen bir çalışma için Nicola Melis, "Some Italian Reports on the Red Sea and its Rivalry with the Ottomans (1899-1902)", *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu: Bildiriler*, haz. Ayşenur Şenel-Şükrü Çavuş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 243-264.

heyet gönderilmiş ve görüşmelerde Habeşistan ve Osmanlı Devleti arasında sürekli ilişkilerin tesis edilmesi gündeme gelmişti.[11] 1904 yılında ise Osmanlı Devleti, Sâdık el-Müeyyed Paşa öncülüğünde bir elçilik heyetini dostluk bağını kuvvetlendirecek hayli yüklü hediyelerle Habeşistan Kralı II. Menelik'e, Addis Ababa'ya göndermişti.[12] Lakin II. Abdülhamid Dönemi'nde, tam da 19. yüzyılın son yıllarına rastlayan bir zamanda bir yandan Girit ayaklanması ve sonrasındaki süreç, bir yandan Alman İmparatoru Wilhelm'in İstanbul'u ziyareti, Bağdat demiryolu hattı meselesi, bir süre sonra Hicaz demiryolu projesinin adımlarının atılması, Balkanlarda yeni ayaklanma teşebbüsleri gibi birçok gelişme, sorun ve durumdan ötürü Osmanlı-Etiyopya ilişkilerini güçlendirecek somut adımlar atılamamıştı. Bu duruma dair bir istisna olarak Kudüs'teki Deyrüssultan Manastırı meselesi zikredilebilir fakat bunun ötesinde ticari bir anlaşma, askerî anlaşma, müttefiklik vb. herhangi bir gelişme ya da teşebbüs görülememiştir.[13]

Harar ve Cibuti Limanı arasındaki bölgede yer alan Dire Dawa ve Somali bölgesinde kalan Jigjiga şehirlerinde 19. yüzyıldan itibaren bilhassa ticaretle uğraşan Anadolulu ve Suriyeli Ermeni[14] ve Yemenli Arap asıllı Osmanlı vatandaşlarının varlığını arşiv belgelerinden görülebilmekte, bu vatandaşlara dair belgelere sıklıkla rastlanmaktadır.[15]

11 Musa Kılıç, "Filipinler ve Habeşistan'da İlk Daimî Osmanlı Temsilcisi: Manila ve Harar Başşehbenderi Necib Hac Bey (1871-1913)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 23/S. 2, 2022, s. 345-356, s. 349.

12 Sadık el-Müeyyed, *Habeş Seyahatnamesi 1904*, der. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 65. 1322 (1904-5) yılında İkdam Matbaası'ndan Osmanlıca olarak basılan seyahatname, *İkdam* gazetesinde de tefrika hâlinde yayımlanmıştır. Osmanlılarla Etiyopya arasındaki ilişkilerin başlangıcından II. Abdülhamid Dönemi'nin sonuna dek inceleyen bir çalışma için bk. Adem Nigusu-Yimer, Belay Beyene Chekole, "Ethiopia's Relation with the Ottomans: From Hostility to Understanding", *Kadim*, S. 3, Nisan 2022, s. 53-76, doi.org/10.54462/kadim.1039019, son erişim tarihi: 22.05.2022.

13 İlhami Yurdakul, "Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kıptilerinin Dinî-Siyasî Nüfuz Mücadelesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 1/S. 1, 2016, s. 198-237.

14 Bu dönemde önce Mısır'da ardından Habeşistan'da Ermeni nüfusunun artmasının çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan biri de Mısır Hıdivliği'nin, Mehmet Rauf Paşa komutasındaki orduyla Harar bölgesini kontrol altına almasıydı. Bu orduda yer alan Ermeniler, daha sonra Mısır ve Anadolu'daki tanıdıklarını davet ederek bölgedeki Ermeni nüfusunun artmasına katkıda bulunmuşlardı. Örneğin bunlardan biri de imparator Menelik'in silah tüccarlığını yapacak olan Serkiz Terziyan idi. Çakar, agm., s. 290-291.

15 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH.TMIK.M), 130/19/4, 23 Ca 1320 / 28 Ağustos 1902; BOA, Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita

1908 yılına gelindiğine Habeşistan'da bulunan Osmanlı ahalisi payitahta serzenişte bulunan bir mesaj göndermiştir. O dönemde Abissina olarak adlandırılan Habeş memleketinde ticaret yapan Osmanlı vatandaşı tüccarların, 84 kişilik bir imza listesiyle İstanbul'a başvurarak Habeşistan'a acilen bir elçilik veya konsolosluk açılmasını talep ettikleri görülmektedir. Bu talepler sonucunda Osmanlı yönetimi en hızlı çözümü müttefik Almanya'nın Addis Ababa'daki elçiliğini Habeşistan'daki Osmanlı nüfusu için de resmî işlemleri yapmaya haiz bir elçilik olarak tanıtmakta bulmuştu.[16]

Bununla beraber Alman elçiliğine verilen yetkilendirmeye karşın Habeşistan'daki Osmanlı tebaasının talepleri son bulmamıştı ve bir şehbenderlik açılması hususunda başkente yapılan baskılar sonuç verecek, İstanbul'da yapılan değerlendirme sonucunda Rumi 1326 (1910/11) bütçesinde Harar'da bir Osmanlı şehbenderliği için maaş ve tahsisatın ayrıldığı görülecekti.[17] Karar süreciyle alakalı net bir bilgi olmamasına karşın iki yıl boş duran şehbenderlik kadrosuna 1912 yılının başlarında kapanacak olan Filipinler Manila Başşehbenderliği'nden Başşehbenderlik pozisyonunda bulunan Suriye asıllı bir Maruni Ortodoks olan Necib Hac Bey'in tayinine[18] karar verilecekti.[19] İyi öğrenim görmüş ve bir çok dil bilen Necib Hac Bey Filipinlerden Harar'a gelerek Osmanlı Devleti adına bölgedeki ilk önemli adımı atmış olan mühim bir tarihî şahsiyetti.[20]

Necib Hac Bey'in Kısa Süren Harar Görevi

Kılıç'ın çalışmasında[21] hayatını özetlediği ilk temsilci Başşehbender Necib Hac Bey'in Harar'daki serüveni ne yazık ki kısa sürecek ve Başşehbender

Müdiriyeti (HR. UHM), 166/59, 13 Haziran 1914.; BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (*A.* MKT. MHM) 544/16, 18 Z 1315, 10 Mayıs 1898; BOA, HR, Londra Sefareti (SFR.3), 597/20, 24 Eylül 1909.

16 BOA, Yıldız Hususi Maruzat, (Y.A. HUS), 518/72, 22 M 1326, 25 Şubat 1908.

17 20 Ocak 1910 tarihli Habeşistan'a konsolosluk açılması önerisi için bk. BOA, Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO), 53/11/4,

18 BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 4009/300629, 9 Ra 1330 / 27 Şubat 1912, Necib Hac Bey'in görevlendirildiği bu belgenin görseli için bk. Ek-2. Ayrıca BOA, İrade Hariciye (İ. HR), 428/37, 19 Ra 1330 / 8 Mart 1913.

19 Kılıç, agm., s.352.

20 BOA, Hariciye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, (HR. SAİD) 22/8, 7 Z 1327 / 20 Aralık 1909.

21 Kılıç, agm., s. 349.

dört aylık görev süresi sonrasında, 16 Mart 1913 tarihinde, sebebi bilinemeyen bir hastalıktan ötürü hayatını kaybedecekti.[22] Harar'da şehbenderliği kuran Necib Hac Bey'in bu beklenmedik vefatı üzerine İstanbul'da yapılan değerlendirme sonucu yeni bir şehbenderin tayini üzerinde düşünülmüş ve fakat bu defa sahadan, konsolosluk tecrübesi olan biri yerine merkezden bürokrasi ve diplomasinin kesiştiği yer olan Hariciye Nezaretinden birinin görevlendirilmesine karar verilmişti. Necib Bey'den sonra 8 Nisan 1913'te, Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda yetişmiş ve burada müdürlüğe kadar yükselmiş olan Ahmet Mazhar Bey Harar'ın yeni şehbenderi olarak atanmıştı.[23]

Ahmet Mazhar Bey'in Başşehbenderliği

Mazhar Bey'in göreve başladığı sırada Etiyopya tahtında İtalyanlara karşı 1895'teki büyük zaferi kazanmış olan İmparator II. Menelik bulunuyordu. İmparator Habeşistan ve havalisinin önde gelen Gondar, Shoa, Wello, Gojjam gibi yerel hanedanlarının kızlarıyla çeşitli evlilikler yapmış fakat üç evlilik sonunda ölümle ve beklenmedik sağlık sorunlarıyla sonuçlanan birkaç varis doğumundan sonra tahtı bırakabileceği bir oğul edinememişti.[24] II. Menelik Aralık 1913'te hayatını kaybedince yerine henüz kendisi hayatta iken 13 Mayıs 1909'da tahta varis tayin ettiği[25] torunu Lij Iyasu'nun geçmesi kararlaştırıldı fakat Ahmed Mazhar Bey ile yakın ilişkiler kuracak olan Lij Iyasu hiçbir zaman taç giyemeyecek ve tam olarak kral ilan edilemeyecek, hatta bundan ötürü ileride *Tahtsız Kral* olarak anılacaktı.

Ahmed Mazhar Bey Etiyopya'da yönetim sorununun ortaya çıkışından kısa bir süre önce gelmişti Harar'a. Fakat daha da önemlisi Birinci Dünya Savaşı'nın tam arifesiydi bu dönem. Etiyopya, kısa süre sonra başlayacak olan bu savaşın baş aktörleri için Afrika'nın diğer yerlerinden farklıydı. Etiyopya,

22 Bir Fransız doktor olan Dr. Brunati tarafından tedavi edilmeye çalışılan Necib el-Hac Bey'in Harar'da gördüğü tedavi ve ölümüne dair açıklamayı Harar Katolik kilisesi rahibi Andre Jarosseau'nun raporunda görmekteyiz. BOA, HR. UHM, 144/3/24-25-26, 10 Nisan 1913.

23 BOA, BEO, 4161/312059, 1 Ca 1331 / 8 Nisan 1913. Belgenin görseli için bk. Ek-3.

24 Heran-Sereke Brhan, "Like Adding Water to Milk": Marriage and Politics in Nineteenth-Century Ethiopia", *The International Journal of African Historical Studies*, C 38/S. 1, 2005, s. 49-77, özellikle de s. 63-70.

25 Jan Záhořík, "Iyasu V of Ethiopia (1913–1916): Perilous Traitor or a True Modernizer?", *Acta Faculty of Philosophy of the University of West Bohemia in Pilsen*, S. 2, 2013, s. 124-136, s. 128.

Almanya ve Avusturya'dan çeşitli toplar ve silah satın alımları yapmıştı.[26] Tam da dünya savaşı öncesinde bu gücü nasıl kullanacağına dair Batı dünyası için soru işaretleri barındırıyordu. Diğer bir soru işareti de Etiyopya savaşın bir parçası olursa Kızıldeniz'de sömürge topraklarından gelip giden gemilerin rotalarının değişip değişmeyeceği meselesiydi.

Mazhar Bey'in Göreve Başladıktan Sonraki İcraatları ve Raporları

Mazhar Bey'in göreve başladıktan sonra ilk icraatı bölgeyi, coğrafyayı, kabileleri, Müslüman ahaliyi tanımak, sosyal ilişkileri ve yerel dengeleri anlamaya çalışmak olmuştur. Tüm bunlarla beraber bölgeye dair evvelden beri Yemen üzerinden yürütülen istihbarat çalışmaları da şehbenderliğin görevleri arasında yer alıyordu.[27] Henüz erken bir tarihte 25 Kasım 1913'te Payitaht'a gönderilen bir istihbarat raporu dikkat çekmektedir. Bu rapora göre Harar'ın şarkında ve İngiliz Somalisi hududu üzerinde bulunan *Çig Çiga* (günümüzde Jigjiga) namındaki Habeş şehri kaymakamı olup bilhassa İngilizlerin sıkı iş birlikçisi olduğu bilinen ve Devlet-i Aliyye Şehbenderliği'ne karşı hayli "bigane" olarak nitelendirilmiş olan Abdullah Taha ismindeki Yemenli'nin, Harar'a gelerek İngiliz konsolosu ile uzun görüşmelerde bulunduğu ve o dönemde Jigjiga'nın bağlı olduğu Harar Valisi'nden beş ay için izin isteyerek ve şehbenderlikten mürur tezkeresi almayarak[28], gizlice Zeyla liman kenti yoluyla Yemen'e ulaştığı ve evvela Aden'e geçip oradan Yemen'e giderek kara yoluyla Hicaz'a kadar gideceği tahkik olunarak anlaşıldığı ve bu seyahatin alelade bir sıla ve hac için düzenlenmiş olması mümkün olmakla beraber sonraki günlerde İngiltere'nin Umman sahil kuvvetleri ile birlikte icraat göstermeye başladığı ve kaymakamın İngilizlere olan sıkı bağlılığına nazaran durumunun takibe devamının önemli olabileceği Habeşistan Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne arz edilmişti.[29]

26 BOA, *HR, Siyasi Kısım (SYS), 2335/6, 20 Haziran 1914;* ayrıca bk. Rudolf Agstner, "Lij Iyasu, the Austro-Hungarian Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914", *The Life and Time of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights,* ed. Eloi Ficquet-Wolbert G. C. Smidt, LIT Verlag, Berlin vd. 2014, s. 115-120.

27 Yemen'de telgrafın gelişimini anlatan bir çalışma için bk. Diren Çakılcı, "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları", *Türkiyat Mecmuası*, C 32/S. 1, 2022, s. 61-92.

28 Harar, Osmanlı topraklarına dâhil değilse de, kaymakamın Osmanlı toprağı olan Yemen'e gidecek olması nedeniyle yolculuk izni anlamına gelen mürur tezkeresi alması usulen zaruri görülmekteydi.

29 BOA, Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), 6/4, 29 Z 1331 / 29 Kasım 1913.

Kısa süre sonra 9 Aralık 1913'te ise şehbenderlikten bölgede bulunan Osmanlı vatandaşlarından 233 kişi için Habeşistan ve hareket alanlarında yer alan bölge ülkelerinde kullanabilecekleri üzere dönemin pasaportu hüviyetinde olan *Tabiyet İlmuhaberi* çalışması gerçekleştirildiği görülmektedir.[30] Böyle bir çalışma sadece sıradan bir elçilik çalışması değildi; başka bir açıdan bakıldığında ilerleyen süreçte bölgedeki resmî ya da devlet için çalışan gayriresmî Osmanlı yetkililerinin de hareket kabiliyetlerini kolaylaştırmaktaydı. Nitekim ileride bahsedeceğimiz üzere Sahraaltı Batı Afrika'nın haberleşme süreci Harar-Yemen üzerinden cereyan ediyordu.

Ahmed Mazhar Bey'in göreve tayininden yaklaşık bir yıl sonra, Nisan 1914'te, kendisinin İstanbul'dan talebi üzerine yapılan durum değerlendirmesi sonucunda elçiliğin Harar'dan Addis Ababa'ya nakline karar verilmişti:

> "Harar Başşehbenderliğinin Habeşistan'ın payitahtı olan Addis Ababa'ya nakli Habeşistan'da mukim tebaa-i Osmaniye'nin muhafaza-i hukuku nokta-i nazarından ve cihet-i adide-i saireden dolayı mucib-i fevâid olduğu mahall-i mezkur başşehbenderliğinden bittahrirat bildirilmiş ve işar vaki Nezaret-i acizece muvafık görülerek hakk-ı kazası bütün Habeşistan'a şamil olmak üzere Harar başşehbenderliğinin Addis Ababa'ya nakli ve başşehbender Mazhar Beyin dahi mahsusat-ı haliyesiyle mezkur başşehbenderliğe nakil suretiyle tayini tensib olmuş olmağla olvechile icrây-ı icabı içün iktiza eden irade-i seniyye-i hifret-i padişahinin istihsaline delalet buyrulması babında emr-ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir.[31]"

Belgelerden anlaşıldığı üzere, kararın arkasında, tren yolunun -henüz tam olarak Addis Ababa'ya varmış olmasa da- ciddi bir kısmını aşmış olması ve diğer elçiliklerin Addis Ababa'da bulunması, yalnızca Harar bölgesinde değil tüm Habeşistan'daki Osmanlı vatandaşlarına hizmet verilmesi gerektiği düşünceleri yatıyordu. Said Halim Paşa imzalı kararnamedeki baskın ifade ise tüm ülkeye yönelik faaliyet yürüten bir elçilik açılması için başkente geçilmesi gerekliliğiydi. Durumu Ahmed Mazhar Bey'in aylar öncesinde Haziran-Temmuz 1913'te İstanbul'a kendi el yazısı ile yazmış olduğu raporlarındaki izahatı daha da açıklığa kavuşturuyordu. Mazhar Bey, Almanya Addis Ababa Konsolos Vekili Mösyö Fransiz Kaden'in Cibuti'den Harar'a dönüşte kendisini ziyaret ettiğini ve Addis Ababa Alman Elçiliğinden kendisine bir

30 BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR), 47/26, 10 M 1332 / 9 Aralık 1913.

31 BOA, İ. HR, 433/72, 5 Ca 1332 / 1 Nisan 1914.

tahrirat gönderildiğini belirterek tahriratı bir bilgi ile paylaştığını belirtmektedir. Buna göre Mösyö Kaden Almanya Addis Ababa Elçiliği, Harar'daki Osmanlı Şehbenderliğinin kuruluşu üzerine artık Habeşistan'daki -Addis Ababa'da olsun olmasın- Osmanlı tebaası vatandaşların resmî işlemleri ile ilgilenemeyeceğini, Osmanlı vatandaşlarının elçilik işlerini yürütemeyeceğini, bu durumu Habeş Hükûmeti'ne de resmî olarak bildirdiklerini beyan etmiştir. Mazhar Bey bunun haricinde durumu teyit eder birkaç mektup aldığını, bunlardan Addis Ababa'da ticaretle uğraşan Ohannes Terziyan'ın mektubunda "Habeşistan'da bizi hangi elçilik temsil etmektedir?" sorusunu sorduğunu belirtmiş ve elçiliğin Addis Ababa'ya naklinin iyi olacağı önerisinde bulunmuştur.[32] Vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik ele alınan bu durum, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Elçiliği'nin Addis Ababa'da bulunan İngiltere, Fransa ve İtalya elçiliklerini de yakından takip etmesine vesile olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine hemen hemen 1,5 ay kadar bir süre varken Ahmed Mazhar Bey, 20 Haziran 1914'te önemli bir bilgi aktarıyordu. Addis Ababa Avusturya Fahri Konsolosu Karl Schwimmer[33] rehberliğinde Habeş Hükûmeti, Avusturya Hükûmeti ile anlaşarak eski sistem, kırk elli senelik 200 adet kadar Cebel Topu (Dağ Topu/Mountain Artillery) satın almıştı. Bu işin görüşmesi için Lij Iasu'nun yeğeninin Avusturya'ya gönderildiği ve hatta topları Cibuti'ye ulaştırdıkları, yalnızca henüz Addis Ababa'ya ve gerekli istihkam mevkilerine dağıtılmadıkları belirtilmektedir.[34] Bu durum aslında İtalya'nın pek de hoşuna gitmeyecekti çünkü savaşın he-

32 BOA, HR. HMŞ. İŞO, 81/3/7-8-9, 23 Nisan 1332 / 6 Mayıs 1914.

33 Karl Schwimmer aslında Avusturya vatandaşı, Yahudi bir silah tüccarıydı. İlk defa 1910'da gittiği Etiyopya'da silah ticareti üzerine gördüğü potansiyeli değerlendirmek için faaliyetlere girişmişti. Sonrasında Osmanlı Devleti hatta Cumhuriyet Türkiye'sinin de uyguladığı görülen, bir bölgedeki etkin bir ticaret adamının fahri konsolosluk yürütme adeti üzere Avusturya-Macaristan hükûmeti de bu yolu izleyerek Schwimmer'i fahri konsolos olarak seçecekti. Balazs Szelinger, *A Short History of the Ethiopian-Hungarian Relations*, Budapest, AHU Hungarian African Knowledge Database 2012, s.4.; aslına bakılırsa Etiyopya'ya Avrupalı güçler tarafından silah satışının daha önceleri de gerçekleştiğine dair örnekleri de mevcuttur. Nitekim tam bu dönemde Avusturya-Macaristan'a karşı tavır alan İtalya'nın bizzat kendisi Etiyopya ile büyük çaplı silah ticareti anlaşmaları imzalamıştır. Örneğin bir diplomat olan Pietro Antonelli Kasım 1884'te kral Menelik ile 2 anlaşma imzalamış ve bunlara göre İtalya Etiyopya'ya ilk etapta 50 bin adet Remington tüfek ve bunlara uygun 10 milyon adet fişek; ikinci etapta 4000 adet Wetterly tüfek ve 400 bin adet fişek satacaktır. Richard Pankhurst, "Guns in Ethiopia", *Transition*, Indiana University Press, C 20, 1965, s.26-33, s. 20.

34 BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR. SYS), 2335/6, 20 Haziran 1914.

men öncesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak kararı almış olan İtalya, savaş çıkarsa kolonileştirmek için hedeflediği ve 1895'te başaramadığı işi tamamlamak üzere Etiyopya'yı işgal etmeyi planlıyordu. Hâlbuki İtalya'nın müttefiki olan bir devlet Etiyopya'ya silah satışı gerçekleştiriyordu. Bu durum bir süre sonra İtalya'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan ile arasının açılmasındaki etmenlerden biri olacaktı. Mazhar Bey'in bu ittifak durumlarına dair bir yorum yapmadan durumu İstanbul'a bildirerek başkente bazı ön bilgileri ulaştırdığı görülmektedir.

28 Temmuz 1914'te, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilanından 10 gün sonra, Mazhar Bey'in İstanbul'a savaşın ilanı ve hızlıca Habeşistan'a yansıması ile ilgili bilgi aktarımında bulunduğunu görüyoruz. Mazhar Bey, üç gündür Cibuti üzerinden Dire Dawa'ya varmış olan Fransız Konsolosu'na gelen telgraf haberlerinden; Avusturya Hükûmeti'nin Sırbistan'a ardından da Rusya'ya ilan-ı harb ettiği ve İngiltere, Fransa ve İsviçre'de seferberlik ve İsveç ve Norveç ile İtalya tarafından da tarafsızlık ilan edildiğinin anlaşılmış olduğunu belirtiyordu fakat bununla beraber belki de üstü kapalı bir serzenişle İstanbul'a yazdığı yazıda "Hükûmet-i seniyye ile diğer Balkan hükûmetlerinin vaziyeti hakkında bu ana kadar hiçbir haber vârid olmadığını" belirtiyordu. Durumun ciddiyetini gören Mazhar Bey "ahali-i Habeşiyye muharebe haberlerine karşı umumiyet itibariyle lâkayıddır" diyerek halkın henüz durumun ehemmiyetinin farkında olmadığını vurgulamıştır. O sırada henüz Harar'da bulunan Mazhar Bey raporunda "Harar'da ise "Hükûmet-i mahalliye cebel topçularına bazı talimler yaptırmak suretiyle ihtiyat ibraz etmek istiyor... Addis Ababa'dan henüz bir haber gelmedi" sözlerine "Habeşistan'ın dahi bu savaştan etkilenmesi ve müteessir olması mümkündür" ifadesini ekleyerek durumu bildirmektedir. Son olarak raporunda bölgedeki Müslüman ahalinin ve bilhassa ticaretle uğraşanların Osmanlı Devleti'nin böyle bir savaş durumunda hangi pozisyonda olacağını çok merak ettiklerini belirtmektedir.[35]

12 Eylül ve 19 Eylül 1914 tarihlerinde ise Mazhar Bey en kapsamlı raporlarından birkaçını sunuyordu. Raporda evvela Etiyopyalıların, Somali sınır bölgesinde yer alan çoğunluğu Müslüman olan Somalili kabileler üzerine sert ve kanlı askerî operasyonlarından bahsedilmektedir.[36] Ogaden, Güney-

35 BOA, HR. SYS, 2335/7/1, 4 Ağustos 1914.

36 BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb) 1/51/1, 28 L 1332 / 19 Eylül 1914.

doğu Etiyopya ile Somali arasında kalan bir sınır bölgesi olup bu bölgede yaşayanların çoğunluğu göçebe Müslümanlardı. Mazhar Bey'in raporlarında zaman zaman bahsettiği üzere Etiyopya Hükûmeti hem bu göçebe toplulukların Etiyopya topraklarına girmesine izin vermemek hem Müslüman grupların herhangi bir harekâtta bulunması endişesinden dolayı önleyici tepki göstermek hem de Dünya Savaşı'nın patlak vermiş olduğu bir dönemde İngiltere başta olmak üzere düvel-i muazzamaya askerî hareketlilik kabiliyetinde olduğunu göstermek amacıyla operasyonlar düzenlemekteydi.

Mazhar Bey rapordaki başka bir bilgide "bölgemdeki reisü'l-meşayihten aldığım mahremane malumata göre" diye belirtip Habeş askerinin Ogaden ve Harar arasındaki bölgede bulunan Somalili Müslüman kabilelere karşı yürüttüğü ve haksızca yürütüldüğü düşünülen askerî operasyonlara karşı bütün kabilelerden temsilciler seçilerek bir heyet oluşturulduğunu, bu heyetin cizye hükmündeki vergilerini ödemek ve bu esnada durumlarına dair açıklamada bulunmak amacıyla yetkililerle görüşmek istediklerinde, beklendiğinin aksine hoş karşılanmadığını, görüşme taleplerinin kabul edilmediği ve hatta üzerlerine ateş açılarak kurşunla cevap verilmiş olduğunu ve dahi beraberinde bulundurdukları tüm eşyaların zorla alındığını, gasp edildiklerini aktararak, Osmanlı elçiliğinin de kendilerine en azından siyaseten destek olmalarını rica etmektedir."[37]

Mazhar Bey gerek Harar'da gerek Addis Ababa'da diğer elçiliklerin hareketliliklerini ve bu pozisyonlarda bulunan yetkililerin bilgilerini de olabildiğince İstanbul'a aktarmaya çalışmıştır. Eylül 1914'teki raporunda İtalya'nın Harar Konsolosu'nun değişiminden bahsetmektedir; "Şimdiye kadar Harar'da bulunup İtalya Konsolosluğu vazifesini de yürütmekte olan İtalya ordusu askerî doktorlarından Binbaşı *Mozetti* İtalya'ya dönüş emrini almış ve kendisinin yerine İtalya Hükûmeti'nin Aden Konsolosluğu görevinde bulunan Mösyö Sula tayin edilerek Harar'da göreve başlamıştır."[38]

Kasım 1914'e ait Habeşistan'ın dâhili durumu hakkında başlıklı bir diğer raporda da İtilaf Devletleri'nin Etiyopya'yı nasıl yakından izledikleri ve bir

37 "Reisülmeşayih olan, Ogaden'den gelen deraviş yani Molla Abdullah Hasan askerinden veya anlardan kaçan muhacirinin bu defa da güya o savlete mukabeleten ve reayay-ı mutiayı muhafazaten hareket etmek isteyen asakir-i Habeşiyenin ayakları altında ve iki ateş ortasında ezildiklerini bilbeyan hiç olmazsa siyaseten kendilerine yardım etmekliği talep eylemektedir." BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/51/1.

38 Sebebi bilinmemekle beraber Mazhar Bey, Mösyö Sula için normalde Etiyopya resmî makamlarınca gerçekleştirilen resmî, askerî hoş geldin merasiminin gerçekleşmediğini ve bunu garipsediğini dile getirir. BOA, DH.EUM.5.Şb, 1/51/2.

dizi askerî malumat aktarılmaktadır. Henüz savaşa girmemiş bir Etiyopya söz konusu olsa da rapora göre bir müddetten beri Habeşistan Hükûmetince askerî hazırlıklara hız veriliyordu. Mazhar Bey duruma dair gözlemlerini şöyle aktarıyor;

> "Bu durum İtalya, Fransa ve İngiltere Devletleri'nin dikkatlerini özellikle çekmiş ve edindiğim bilgilere göre başta İtalya sefiri Kont Kolla olmak üzere büyük devletlerin Addis Ababa'daki sefirleri ayrı ayrı Habeş Hariciye Nezaretine müracaatla görüşme talep etmişler, yapılan görüşmelerde de gerçekleşmekte olan askerî hazırlıkların nedenini ve neye yönelik olduğunu sormuşlardır. Habeş Hükûmeti bu askerî tedbir ve hareketliliğin kati surette Avrupa Devletlerine müteveccih olmadığını ve kendi iç meselelerinden ötürü gerçekleştiği cevabını vermekle iktifa etmiştir."[39]

Mazhar Bey, Ogaden'deki kabileler üzerine gerçekleşen harekâtın ihtimal ki bu cevaba/bir esas teşkil etmek üzere gerçekleştiğini belirtir.

Rapor şöyle devam etmektedir;

> "Şimdilik Meskel Şenlikleri[40] vesilesiyle Ogaden mücadelatına fasıla verilmiş ve orada bulunan askerî birliklerden büyük kısmı Meskel merasiminde bulunmak üzere Harar'a getirilmiştir. Bu mücadelede Somalililerden bin beş yüz ve Habeş askerinden yüz kadarının hayatını kaybettiği ve Somalililerin kayıplarının büyük kısmı her muharebede alelade dört bin kurşundan ziyade cephane bulunmamasından kaynaklandığı…"

beyan ediliyor. Habeşilerin taarruz ettikleri kabileler arasında sadık aşiretlerden olduğu bilinen ve İslam ahalisi arasında pek muazzez addolunan *Şeyhaş*[41] cemaati de mevcuttur. Cemaat şeyhi durumdan şikâyetçi olmak üzere Harar'a gelmiş ve Mazhar Bey'i de ziyaret ederek haksız yere uğradıkları taarruzu şikâyet etmiştir.

39 BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/3, 02 M 1333 / 20 Kasım 1914.

40 Meskel Günü, çok dindar oldukları bilinen Etiyopya Ortodokslarının "Gerçek Haçın Keşfedilişi Günü" olarak kutladıkları bir dinî bayramdır. Günümüzde tüm Etiyopya'da muazzam ilgi ve etkinliklerle kutlanmaya devam edilen Meskel gününün Ahmed Mazhar Bey'in 1914 yılı raporunda da görüldüğü üzere büyük bir insan hareketliliği ile kutlandığı anlaşılmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Steven Kaplan, "Finding the True Cross: The Social-Political Dimensions of the Ethiopian Mäsqäl Festival", *Journal of Religion in Africa*, C 38/S.4, 2008, s. 447-465.

41 Guido Ambroso, *Clanship, Conflict and Refugees: An Introduction to Somalis in the Horn of Africa*, Brussels, 2002, s.13

Bu noktada Mazhar Bey daha evvel Avusturya'dan satın alınan dağ toplarından bahsetmiş olmakla birlikte ilk defa daha ufak çaplı ve fakat daha büyük sayıda silah tedarikinden bahsetmiştir; "Hükûmet-i Habeşiyece hayli zaman evvel Almanya'dan varid olup elân Cibuti'de alıkonulan on iki bin kadar mavzer tüfengi teşebbüsat-ı mahsusa icrasıyla oradan getirilmiş ve bin beş yüz kadarı meskel resm-i geçidinden evvel Harar'a vasıl olarak vali-i vilayetçe kıtaat-ı muhtelifeye tevzi" olunmuştur".[42] İtilaf Devletlerinin Kızıldeniz'deki ablukası ve sıkı kontrollerine rağmen belgede belirtildiği üzere devletin getiremediği silahların "teşebbüsat-ı mahsusa" (özel teşebbüs) ile Harar'a ulaştırıldığı ve askerî birliklere dağıtıldığı bilgisi raporda dikkati çeken bir nokta olarak görünüyor.

Rapordaki bilgilere göre Harar Valisi Decazmac [Dejazmatch] Tafari'nin[43] bir müddet sonra askeriyle beraber meçhul bir yere hareket edeceği tahmin ediliyordu ve Habeş yöneticileri bu hareketi adetleri olduğu üzere son derece gizli tutuyorlardı. Avrupalıların meşguliyetinden istifade ederek ya Somalililere karşı tesirli bir darbe vurmak için Ogaden'e yahut Lic Yasu'nun taç giyme meselesine son vermek için başkent Addis Ababa'ya gidecekleri zannolunuyordu. İkinci ihtimal daha kuvvetli görünmekteydi. Şayet Almanya bu dünya savaşında galip gelir yahut da İtalya Avrupa'da bir harbe girişirse Etiyopya civarındaki sömürgeleştirilmiş Afrika toprakları ve bilhassa Eritre'ye karşı bir harekâta girişme ihtimalinden dolayı bahsi geçen askerî hareketlilikler Batılı devletler için ciddi endişe kaynağıydı.[44]

Mazhar Bey Harar'da Kasım 1914 itibariyle 25 bini aşkın Habeş askerinin her an silahlı bir şekilde hazır bulunduğunu belirtmektedir. Addis Ababa'da ve diğer vilayet merkezlerinde dahi Meskel münasebetiyle Habeş kuvvetleri sürekli içtimada tutuluyorlardı. Bu merkezlerdeki toplam silahlı asker sayısının 300 bin civarında olduğu tahmin ediliyor. Bahsi geçen askerlerin askerî eğitimleri pek zayıf ve gevşek olmakla beraber tıpkı bir çete hâlinde dolaşmakta ve açık buldukları dükkânlara girip cebren ve bedelsiz bir şekilde

42 BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/2.

43 Raporda adı geçen ve o dönemde henüz Harar Valisi olan Dezajmach Tafari aslında geleceğin meşhur kralı Heile Selassie I'dir. Etiyopya 20. yüyılının en önemli lideri kabul edilmektedir. Birçok Afrikalı için Afrika'yı Birleşmiş Milletler'de en güçlü biçimde savunmuş lider olarak kabul edilmektedir. Paolo Borruso, "Politics and Religion in Haile Selassie's Ethiopia", *International Journal of Ethiopian Studies*, C 7/S. 1 & 2, 2013, s. 101-124; ayrıca bk. Asfa Wossen Asserate, *King of Kings: The Triumph and Tragedy of Emperor Haile Selassie I of Ethiopia*, Haus Publishing, Chicago 2015.

44 BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/2.

istedikleri eşyaları almaktadırlar. Öyle ki bu askerler az sayıdaki polise dahi ateş açmakta ve şehirde terör estirmektedirler; Mazhar Bey'in yorumuna göre hükûmet aciz bir seyirci vaziyetindedir.

11 Kasım 1914 tarihine geldiğimizde İttifak Devletleri yanında artık Osmanlı Devleti de Birinci Dünya Savaşı'nın bir parçasıdır. Ahmed Mazhar Bey bu durumun ilk acı gerçeği ile Harar telgrafhanesinde karşılaşmaktadır. Yazmış olduğu raporda "Osmanlı Devleti'nin harbe dâhil olması sebebiyle Harar Postahanesi doğrudan doğruya Osmanlı Devleti için mektup kabul edemeyeceğini ilan etmiş olduğundan bilvasıta gönderdiğim bir telgrafnamenin ikinci bir suretini de işbu arizamla beraber Cenevre Başşehbenderliği'ne gönderdim."[45] demektedir. Mazhar Bey ya kendi fikri ile zekice bir yol bulmuş ya da dönemin diplomasi dünyasında bu gibi yollar bilindik olduğundan böyle bir yol izlemiş görünmektedir; anlaşıldığı kadarıyla da izlediği yol başarıya ulaştırmıştır.[46]

Ahmed Mazhar Bey'in 1915 yılı ve sonrasında da merkezle yazıştığını ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki gelişmelere yönelik önemli öngörüleri içeren raporları vakitlice Bâbıâli ile paylaştığını elimizdeki arşiv belgelerinden görebiliyoruz. Savaşın başlaması ve ardından hem Etiyopya hem de savaşın genel gelişimi ile alakalı rapor ve yazışmaları bu çalışmanın kapsamı dışında tutarak, başka bir çalışmada Birinci Dünya Savaşı bağlamında değerlendirmek istiyoruz.

Sonuç

İtilaf Devletleri bu dönemde her kadar ortak hareket ediyor olsalar da İkinci Dünya Savaşı'nda ayyuka çıkacağı üzere İtalya önceden beri İngiltere ve Fransa ile tam anlamıyla aynı çizgide duramamıştı. Nitekim daha 1885 yılında Londra'daki İtalyan Elçisi de endişelerini İngiltere Hükûmeti'ne iletmiş, bu noktada İngiltere'nin sıkı bir şekilde İtalya'yı desteklemesi gerektiğini, aksi hâlde Fransa'nın Harar üzerinden Batı Afrika'daki topraklarına ulaşmak ve Doğu-Batı Afrika arasında bir bağ kurmayı hedeflediğini, bunun da İngiltere menfaatleri için iyi olmayacağını belirtiyordu.[47]

45 BOA, HR. SYS, 2335/15/2, 9 Aralık 1914.

46 Türkiye ile Etiyopya ilişkilerini alan bir çalışma için bk. Abu Muhammed Ali, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2012, Ankara. s.130-131.

47 Marcus, *age.*, s. 123.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dönemin ismiyle Abissina'ya olan ilgisi 19. yüzyıl sonunda II. Abdülhamid Dönemi'ndeki olaylarla başlamış, İtalya ile savaşında Habeşistan'ın başarılı olmasından sonra daha da artmıştır. Kızıldeniz'in jeopolitik olarak önemini artırdığı bir konjonktür atmosferinde Osmanlı İmparatorluğu da buna bigâne kalmamış ve bölge ile olan ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreç bölgedeki Osmanlı tabiiyetindeki tüccar ve vatandaşların da talebi üzerine Harar Başkonsolosluğu'nun açılmasıyla taçlanmıştır.[48] Bu noktada küresel ölçekli gelişmeleri takip eden Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkan lüzum üzerine Başkonsolosluğu açtığını görüyoruz.[49]

Başkonsolosluk ya da dönemin tabiriyle Başşehbenderlik açılırken ilk atanan Başşehbender Necib Hac Bey[50], Manila Baş Şehbenderliği'nin kapatılmasıyla Harar'a atanmış, lakin göreve başladıktan dört ay sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine Tercüme Odası Mühimme Sabık Müdürü Ahmed Mazhar Bey, 8 Nisan 1913 tarihinde Harar'a tayin edilmiştir.[51] Daha önce başşehbenderlik yapmış bir görevlisini ilk başşehbender olarak görevlendiren Osmanlı İmparatorluğu, beklenmedik kayıp üzerine de Tercüme Odası'ndan yine tecrübeli bir memurunu Harar'a atayarak yeni açılan misyona verdiği önemi göstermiştir. Onun tecrübesini raporlarında kullandığı dilin ağırlığından takip etmek de mümkündür.

Mazhar Bey, Harar'a tayininin ardından çok aktif bir diplomatik faaliyet sürdürmüştür. Özelde Harar ve daha genelde Habeşistan'ı tanıma çabasına giren Mazhar Bey'in, yerel unsurları tanımak, onlardan bilgi toplamak adına da birçok faaliyeti sürdürdüğünü biliyoruz.[52] Yine Harar'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti şubesinin açılması gibi önemli bir faaliyet de kendi döneminde hayata geçmiştir. Kendisi yereli iyi anlamaya çalışmış, bu noktada "mahrem" bilgi kaynaklarından aldığı bilgileri de doğru harmanlayarak hem merkezi vakitlice bilgilendirmiş hem de Prens Yasu[53] ve diğer yerel otoritelerle kurduğu sağlam ve güven temelli ilişki sayesinde Habeşistan'ın İtilaf Devletleri safına geçmesini engelleyerek büyük bir askerî diplomatik başarı göstermiştir.

48 Bk. Ek 1.

49 Başkonsolosluğun o dönemdeki bir görseli ile günümüzde çekilmiş görseli için sırasıyla bk. Ek 6 ve Ek 7.

50 Bk. Ek 2.

51 Bk. Ek 3.

52 Kenan Tepedelen, "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya", *Belleten*, C 71/S. 261, Ağustos 2007, s. 745-756, s. 748.

53 I. Ahmed Hassen & Seyfettin Erşahin, "İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916)", *Journal of History Culture and Art Research,* C 7/S. 1, 2018, s. 740-751.

1916 yılında gerçekleşen hükûmet darbesinin ardından Mazhar Bey'in durumunun güçleştiğini elimizdeki yazışmalardan takip edebilmek mümkündür. Başkentle yazışmalarının da bir müddet kesildiğini, sonrasında Harar'a geçerek 1919 yılına kadar görevini Harar'dan yürüttüğünü de biliyoruz.[54] Bu kıymetli diplomatımız, 13 Ocak 1920 tarihinde Cibuti'de vefat etmiştir. Mezarının yeri bilinmemekte ve bulunması yönünde çalışmalar ilgili kurum ve kuruluşlarımız tarafından Cibuti makamlarıyla birlikte sürdürülmektedir.

54 Aralık 1853 tarihli Güney Nil Deltası'nı Gösteren Bir Haritada Habesha Abissina ve Harar bölgesini gösteren bir harita için bk. Ek 8.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3522/264132; 4009/300629; 4161/312059.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH. EUM.5.Şb), 1/51/1; 1/51/2; 4/10/2; 4/10/3; 2/3.

Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS), 6/4.

Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR),47-26.

Dahiliye Nezareti Teşri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH. TMIK.M), 130/19/4.

Hariciye Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO), 53/11/4; 81/3/7-8-9

Hariciye Nezareti Londra Sefareti, (HR.SFR.3), 597/20.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS), *2335/6;* 2335/7/1*;* 2335/8; 2335/15/2; 2335/19/01.

Hariciye Nezareti Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti (HR.UHM), 166/59*;* 144/3/7; 144/3/24-25-26.

Hariciye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti, (HR.SAİD), 22/8.

Haritalar (HRT.h), 109, 30 Ra 1270 / 31 Aralık 1853.

İrade Taltifat (İ.TAL), 493/35

İrade Hariciye (İ.HR), 428-37; 433-72

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı *(A.MKT.MHM),544/16*

Yıldız Hususi Maruzat, (Y.A.HUS), 518/72

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ali, Abu Muhammed, *Etiyopya-Türkiye İlişkileri: Karşılıklı Şüphe ve Anlaşmazlıktan Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğine*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2012, Ankara.

Altun, Esra, *1. Dünya Savaşı Yıllarında Habeşistan ve Habeşistan'a Yönelik Türk-Alman Faaliyetleri*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2020.

Ambroso, Guido, *Clanship, Conflict and Refugees: An Introduction to Somalis in the Horn of Africa*, Brussels, 2002.

Agstner, Rudolf, "Lij Iyasu, the Austro-Hungarian Consul in Addis Abeba and the Cannon Deal of 1914", *The Life and Time of Lij Iyasu of Ethiopia: New Insights*, ed. Eloi Ficquet-Wolbert G. C. Smidt, LIT Verlag, Berlin vd. 2014. s. 115-120.

Asserate, Asfa Wossen, King of Kings: The Triumph and Tragedy of Emperor Haile Selassie I of Ethiopia, Haus Publishing, Chicago 2015.

Borruso, Paolo, "Politics and Religion in Haile Selassie's Ethiopia", *International Journal of Ethiopian Studies*, C 7/S. 1-2, 2013, s. 101-124.

Brhan, Heran-Sereke, "Like Adding Water to Milk: Marriage and Politics in Nineteenth-Century Ethiopia", *The International Journal of African Historical Studies*, C 38/S. 1, 2005, s. 49-77.

Chojnacki, Stanislaw, "Some Notes on Early Traveller to Ethiopia", *University College Review*, C 1/S. 1, 1961, s. 71-89

Çakar, Sinan, "Habeşistan İmparatoru II. Menelik'in Silah Taciri: Serkiz Terziyan (1868-1915)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi (MUTAD)*, S. VII, 2020, s. 287-312.

Çakılcı, Diren, "Yemen'i Payitaht'a Bağlamak: Yemen Vilayeti Telgraf Şebekesi ve Bağlantı Hatları", *Türkiyat Mecmuası*, C 32/S. 1, 2022, s. 61-92.

Demir, Uğur, "Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 43, 2014, s. 301-339.

Desplat, Patrick, "The Making of a 'Harari' City in Ethiopia: Constructing and Contesting Saintly Places", *Harar, Dimensions of Locality*, ed. Georg Stauth, Samuli Schielke, Transcript Publishing, Bielefeld 2008.

Donzel, Emeri van, "The Turks of Habeş Eyaleti in a Yemenite Source, 1650", *CIÉPO*: *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri,* haz. Jean-Louis Bacqué-Grammont-İlber Ortaylı-Emeri van Donzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 309-315.

Dunn, John, "For God, Emperor, and Country!' The Evolution of Ethiopia's Nineteenth-Century Army", *War in History*, C 1/S. 3, 1994, s. 249-277.

Erlich, Haggai, *Ethiopia and the Middle East,* Lyenne Rienner Publishers, Londra 1994.

Hassen, I. Ahmed-Erşahin, Seyfettin, "İhtidanın Bedeli: Etiyopya Kralı Iyasu Örneği (1913-1916)", *Journal of History Culture and Art Research,* C 7/S. 1, 2018, s. 740-751.

İnbaşı, Mehmet, "XVIII. Yüzyılda Habeş Eyaleti ve İdarecileri", *XVII. Türk Tarih Kongresi. Ankara-15-17 Eylül 2014, Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, II. Kısım: Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 713-730.

Kaplan, Steven, "Finding the True Cross: The Social-Political Dimensions of the Ethiopian Mäsqäl Festival", *Journal of Religion in Africa*, C 38/ S. 4, 2008, s. 447-465.

Kavas, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Harar Emirliği'yle Münasebetleri ve Hıristiyan Habeşistan (Etiyopya) İmparatorluğu ile Yakınlaşmasına Tepkisi", *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek. SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem-Ankara 2001, s. 443-464.

Kılıç, Musa, "Filipinler ve Habeşistan'da İlk Daimî Osmanlı Temsilcisi: Manila ve Harar Başşehbenderi Necib Hac Bey (1871-1913)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 23/S. 2, 2022, s. 345-356.

Marcus, Harold G., "A Background to Direct British Diplomatic Involvement in Ethiopia, 1894-1896", *Journal of Ethiopian Studies*, C 2/S. 1, 1963, s.121-132.

Melis, Nicola, "Some Italian Reports on the Red Sea and its Rivalry with the Ottomans (1899-1902)", *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu: Bildiriler*, haz. Ayşenur Şenel, Şükrü Çavuş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 243-264.

Mutahar, Najwa, *Doğu Afrika Sahillerinde Nüfuz Mücadelesi ve Osmanlı İmparatorluğu: Musavva Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014.

El-Müeyyed, Sadık, *Habeş Seyahatnamesi 1904*, der. Mustafa Baydemir, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Nigusu-Yimer, Adem ve Chekole, Belay Beyene, "Ethiopia's Relation with the Ottomans: From Hostility to Understanding", *Kadim*, S. 3, Nisan 2022, s. 53-76, doi.org/10.54462/kadim.1039019, son erişim tarihi: 22.05.2022.

Orhonlu, Cengiz, "Osmanlıların Habeşistan Siyaseti: 1554-1560", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C XV/S. 20, 1965, s. 39-54.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996.

Osmanlı İdaresinde Sudan, yay. haz. Recep Karacakaya-Ali Osman Çınar vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013.

Smidt, Wolbert G. C., "Five centuries of Ethio-German Relations", *Ethio-German Relations*, ed. Philip Schauer-Dieter Klucke vd., Addis Ababa 2004.

Szelinger, Balazs, *A Short History of the Ethiopian-Hungarian Relations*, Budapest, AHU Hungarian African Knowledge Database 2012.

Tepedelen, Kenan, "Birinci Dünya Savaşı'nın Unutulmuş Bir Diplomatik Cephesi: Etyopya", *Belleten*, C 71/S. 261, Ağustos 2007, s. 745-756.

Yıldız, Fatma, "The Ottoman Empire as an External Actor and its Effect on Politics in Ethiopia from Emperor Tewodros to King Iyasu V", *Africania-İnönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi,* S. 1, 2021, s. 173-192.

Yurdakul, İlhami, "Kudüs Deyrussultan Manastırı'nda Habeşlilerin ve Mısır Kıptilerinin Dinî-Siyasî Nüfuz Mücadelesi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* C 1/S. 1, 2016, s. 198-237.

Záhořík, Jan, "Iyasu V of Ethiopia (1913–1916): Perilous Traitor or a True Modernizer?", *Acta Faculty of Philosophy of the University of West Bohemia in Pilsen*, S. 2, 2013, s. 124-136.

EKLER

Ek 1: 20 Ocak 1910 tarihli Habeşistan'a Konsolosluk Açılması Önerisi,

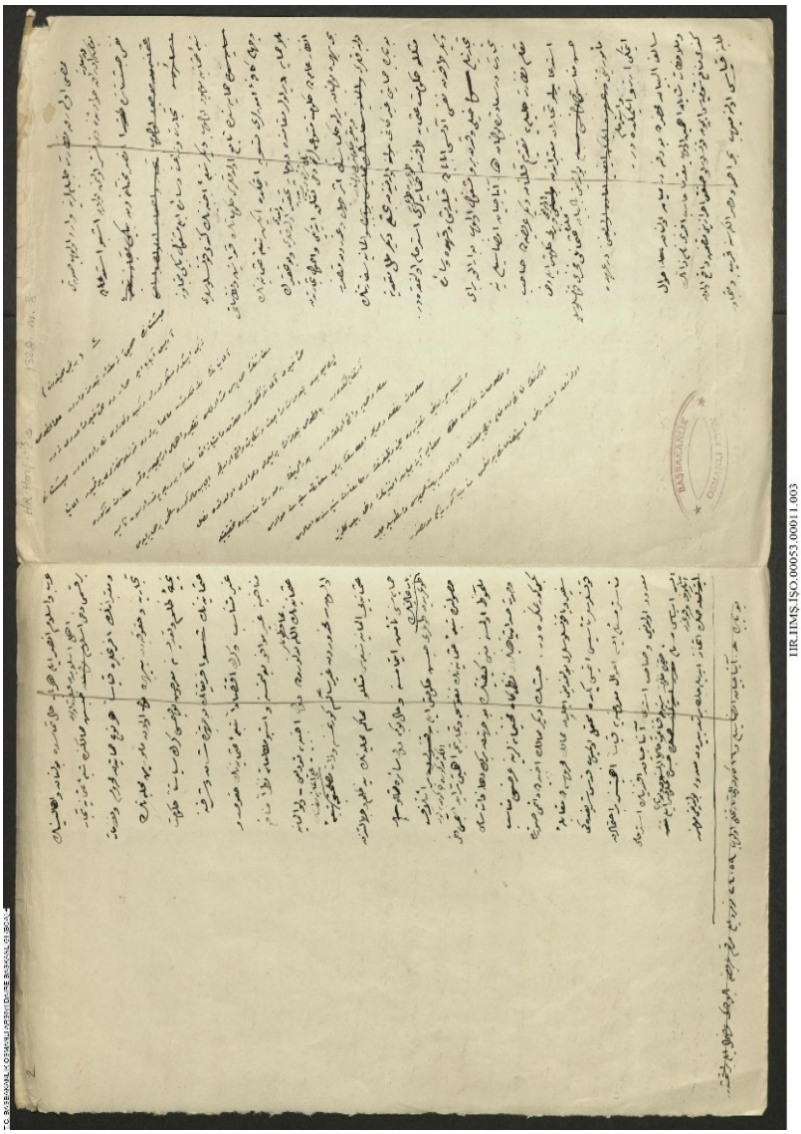

Kaynak: BOA, HR. HMŞ. İŞO, 53/11/4.

Ek 2: 27 Şubat 1912 Necip Hac Bey'in görevlendirildiğine ve maaş tahsisine dair belge

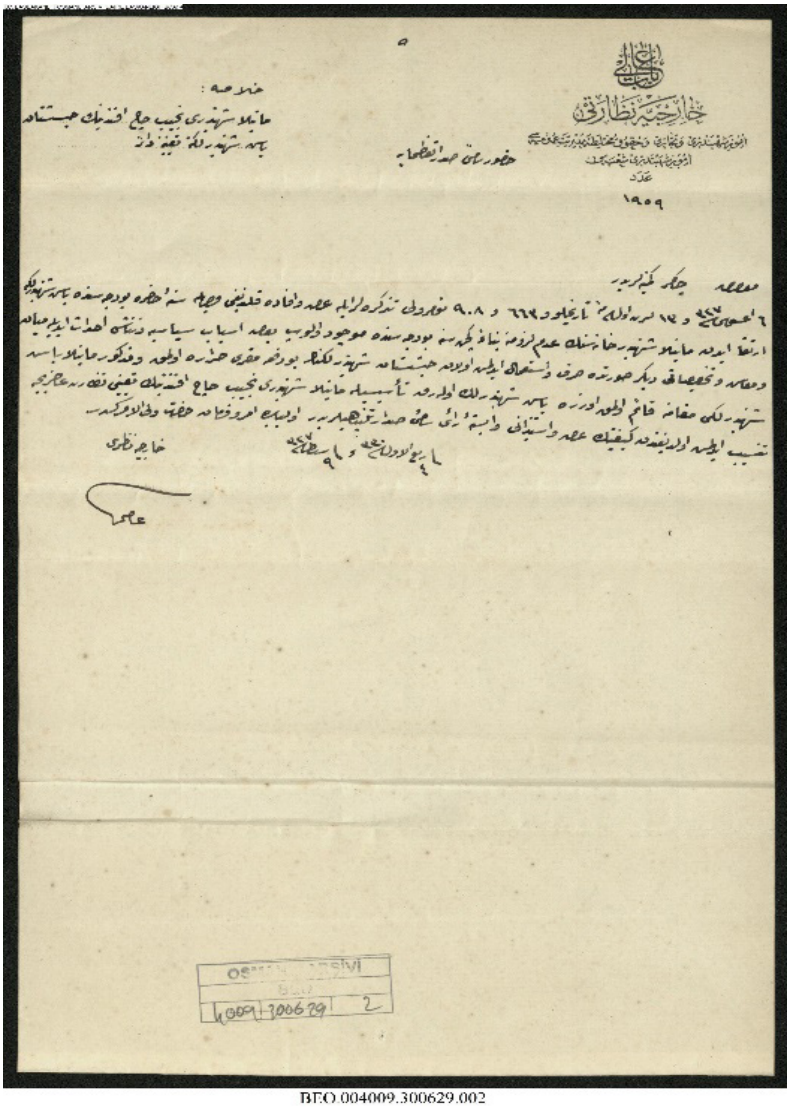

BEO.004009.300629.002

Kaynak: BOA, BEO, 4009/300629, 9 Ra 1330 / 27 Şubat 1912

Ek 3: 8 Nisan 1913 tarihli Ahmed Mazhar Bey'in Tayin Kararı,

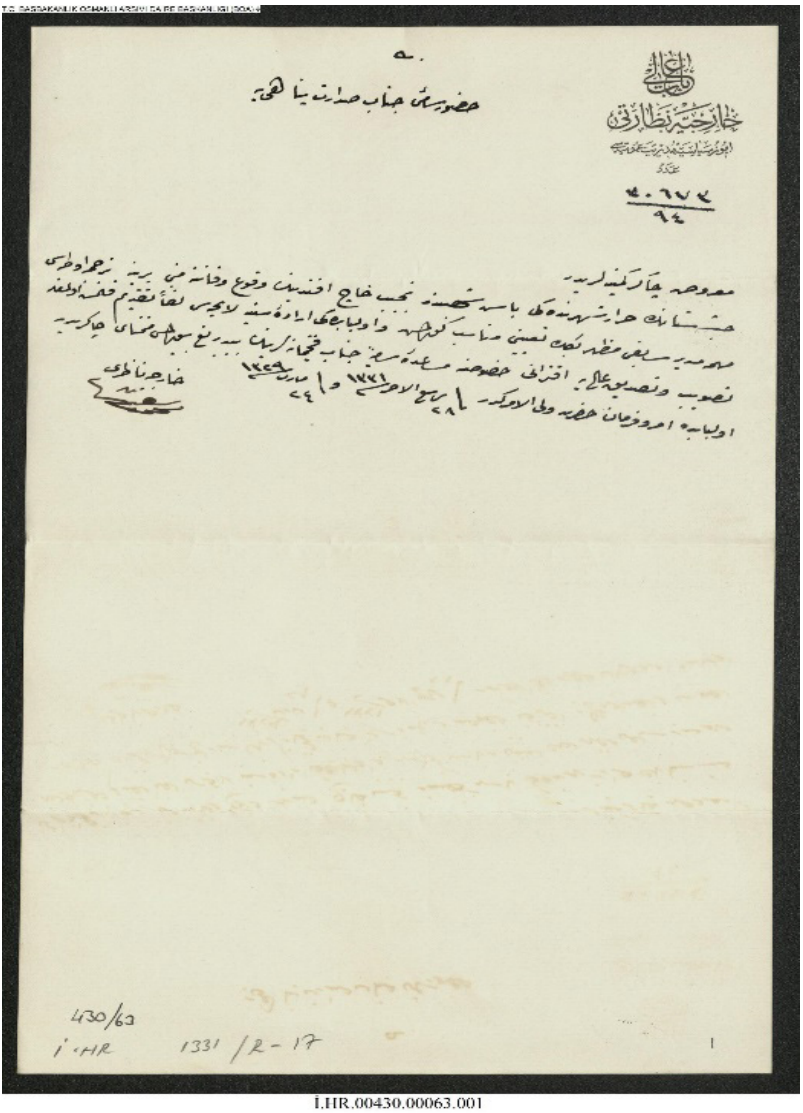

İ.HR.00430.00063.001

Kaynak: BOA, İ. HR, 430/63, 29 R 1331 / 7 Nisan 1913

Ek 4: Ahmed Mazhar Bey'in 19 Eylül 1914 tarihli Genel Raporu,

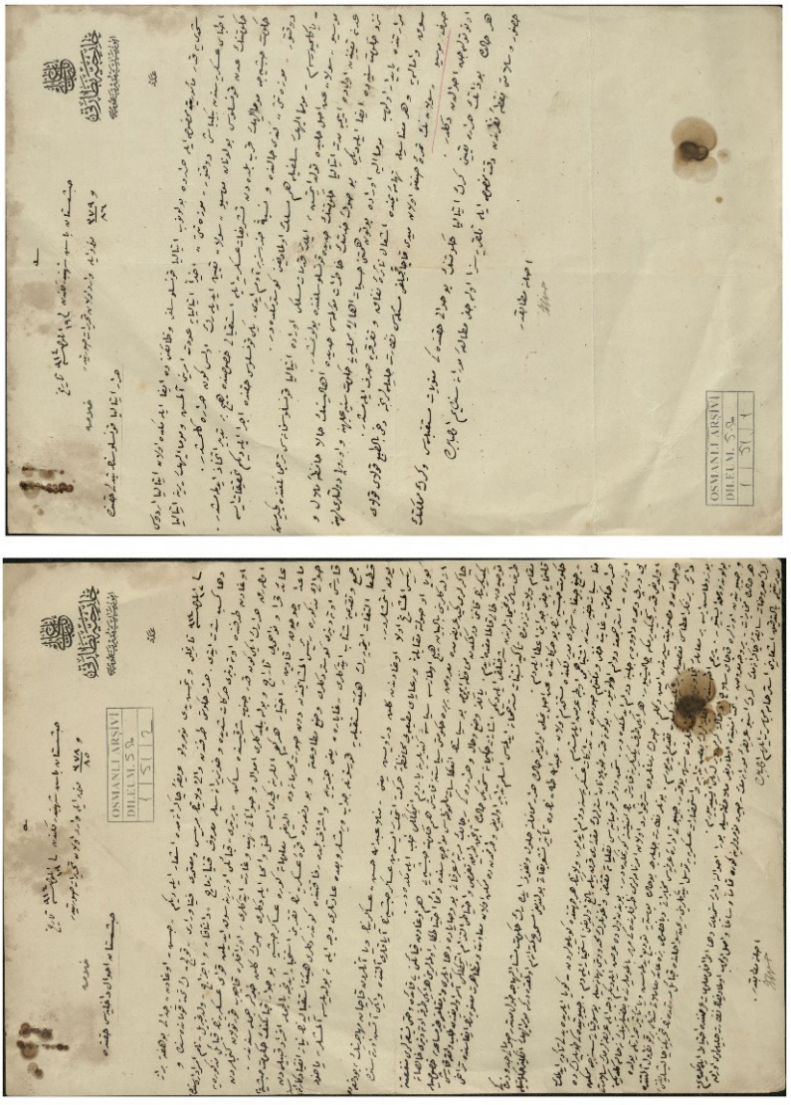

Kaynak: BOA, DH.EUM.5.Şb, 2/3

Ek 5: Ahmed Mazhar Bey'in Kasım 1914 Tarihli Genel Raporu,

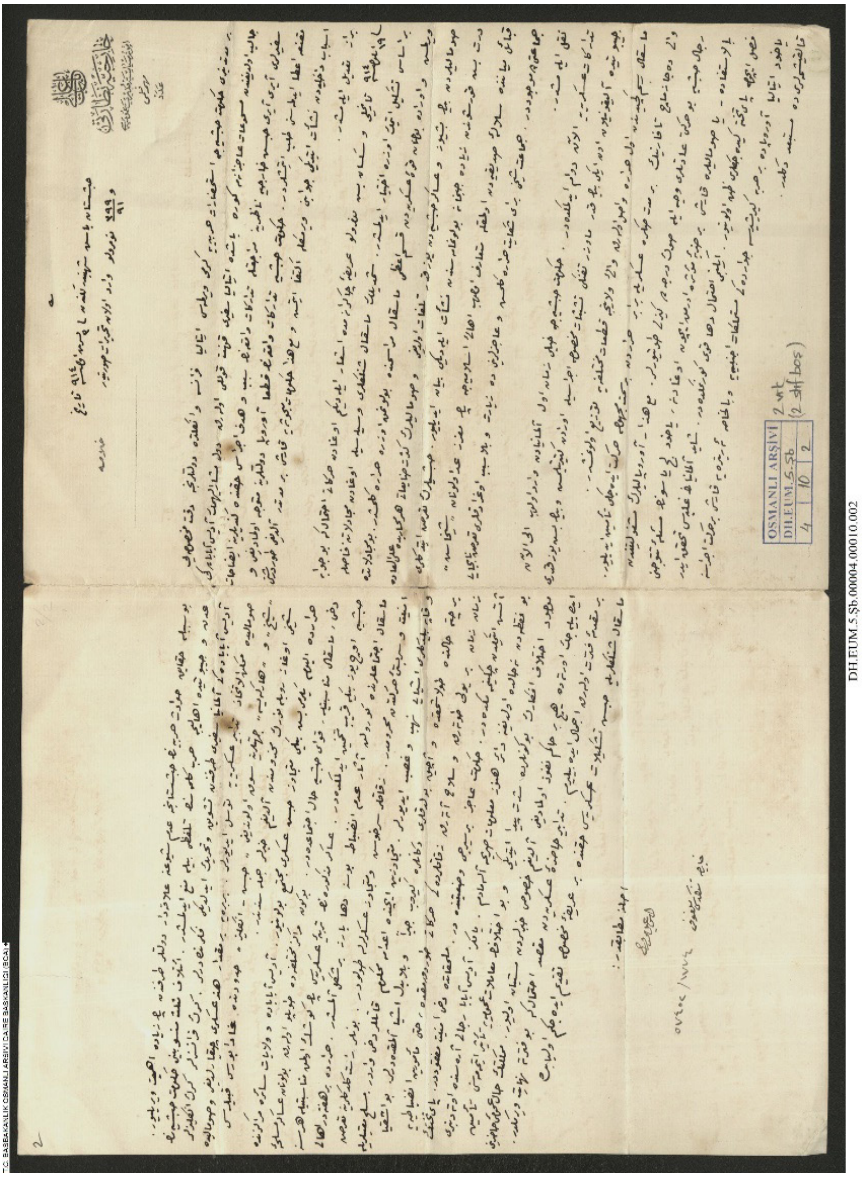

Kaynak: BOA, DH.EUM.5.Şb, 4/10/2

Ek 6: Harar Konsolosluğunda Bayramlaşma Töreni
(Fotoğrafın tam ortasında Ahmed Mazhar Bey görülmektedir)

Kaynak: https://www.tika.gov.tr (erişim tarihi 14.04.2023)

Ek 7: Harar Başkonsolosluğu'nun güncel bir fotoğrafı,

Kaynak: Zafer Çınar şahsi fotoğraf arşivi.

Ek 8: Aralık 1853 tarihli Güney Nil Deltası'nı Gösteren Bir Haritada Habesha

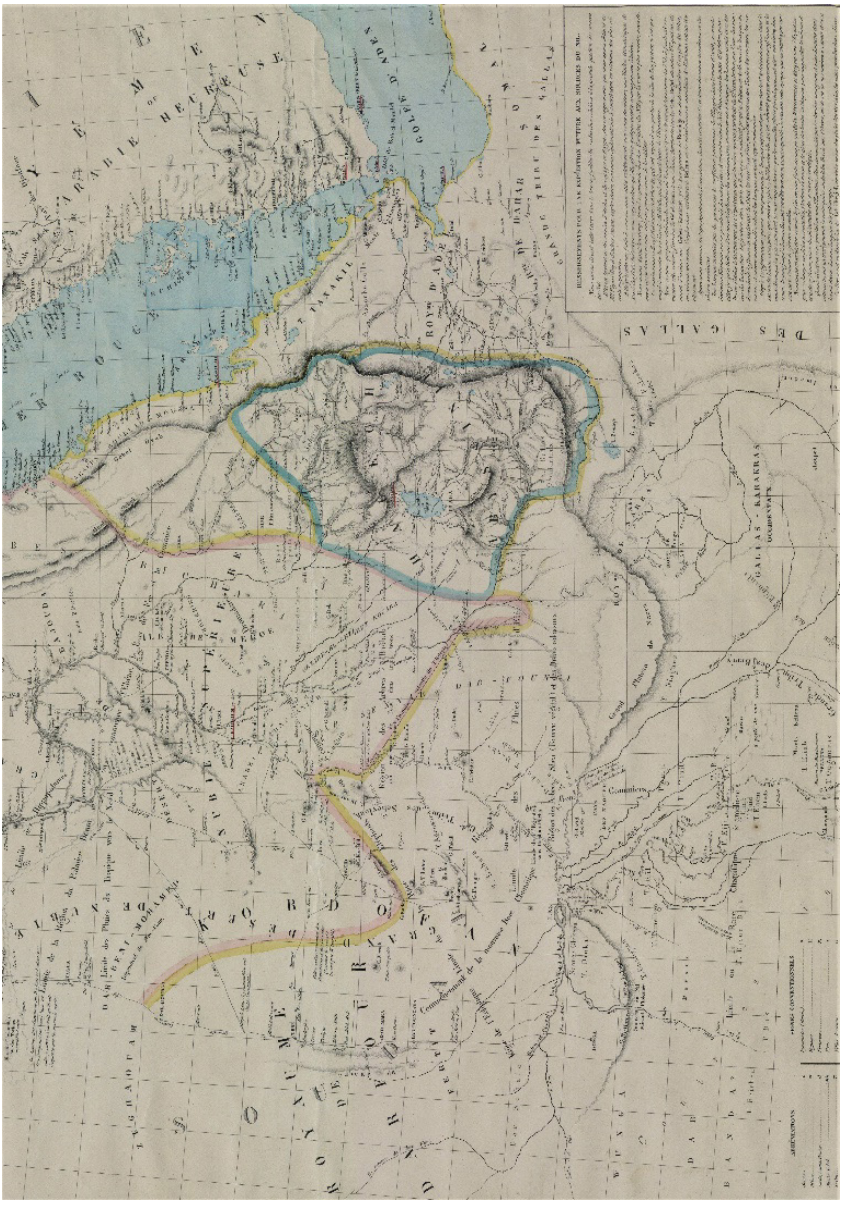

Kaynak: BOA, HRT.h, 109, 30 Ra 1270 / 31 Aralık 1853.

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923 ve Çukurova'da Bir Ermeni Yurdu Kurulması Talepleri

Yücel Güçlü*

Summary

During the Lausanne Peace Conference, Armenian delegations claimed that the Armenian question could not be solved without the creation of an Armenian national home in northwestern Türkiye or in Çukurova. These delegations specified an area in Çukurova between the Ceyhan and Fırat rivers, extending north to Kozan and Elbistan, as a location for a possible Armenian national home. Before his dispatch to Lausanne as Chief Turkish Delegate, the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) had instructed İsmet Paşa (İnönü) to avoid giving any outside power an ability to interfere with the actual government of Turkish territories. In particular, he was not to yield a centimeter on the suppression of the capitulations and the demands to delimit an Armenian national home zone.

In his speeches in the conference, İsmet Paşa said he could not help regarding the cession of an integral part of Turkish territory for the cause of an Armenian home as a fresh attempt to dismember Türkiye. Abundant proof had been given that all such schemes were illegitimate and impossible. Türkiye had not a centimeter of territory either in Çukurova, or in elsewhere, which could be detached in any way whatever from the mother country. The Chief Turkish Delegate stated that the Turkish population of such regions as Çukurova had made countless sacrifices to defend their homes against invasion or foreign occupation and could definitely not abandon their dwellings to others.

İsmet Paşa in his private talks made it plain that any insistence on the question of an Armenian national home would lead to the breakup of the Lausanne Conference. On this, he took the attitude of a soldier rather than a diplomat:

* Emekli Büyükelçi. T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara /TÜRKİYE
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.283

the instructions of the GNAT were very strict on this matter. Ankara objected intensely to any possibility of reducing its territory in Çukurova or in elsewhere to form segregative areas for the Armenians. The minorities still living could live there on the same footing as the Turks. The most İsmet Paşa was prepared to concede was that Türkiye wanted to give every minority all necessary guarantees, but under law common to all. Türkiye would give the minorities all the advantages contained in any treaty concerning minorities so far ratified in Europe. Together with the capitulations, there was no other subject on which the Turkish delegation was so resolved. It was impossible, except by going to war, to detach from Türkiye any territory for an Armenian home. Any Armenians remaining in Türkiye would be useful where they were and, if not subject to foreign interference, would be safe safe and happy.

The question of the Armenian home practically ceased to be discussed at the second part of the Lausanne Conference on 23 April-24 July 1923 and the Chief British Delegate Sir Horace Rumbold preferred to remain silent on the subject. İsmet Paşa finally met with Sir Eyre Crowe from the British delegation, telling him that the Turkish thesis was clear and definite and that they categorically rejected the Armenian home demands. The item was thus lifted from the agenda. As a consequence, the text and the annexes of the Lausanne Peace Treaty consisting of a preface, 143 articles, five sections and seventeen protocols contained no special mention of Armenia and Armenians.

In the words of Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) following the signing of the Lausanne Treaty the question of establishing an Armenian national home was erased. One of the most important differences between the *Sèvres* and Lausanne Treaties was that of non-founding of an Armenian home or state on the Turkish territories.

Keywords: Lausanne Peace Treaty, Armenian, Çukurova, League of Nations.

Giriş

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi, 18 Temmuz 1932

Birinci Dünya Savaşı içinde uluslararası barış ve güvenliği sağlamak üzere uluslararası bir siyasi örgüt kurulması fikri önce İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Fransa, İsviçre ve Hollanda'daki resmî olmayan çevrelerde doğmuştur. Özellikle İngiltere'de Sir Edward Grey, Lord Bryce ve ünlü yazar Herbert George Wells'in üyesi oldukları dernekler, ABD'deki eski cumhurbaşkanlarından William Taft'ın başkanlık ettiği The League to En-

force Peace bu fikrin resmî çevrelerce de kabulünde ısrarlı çalışmaları ile başlıca rolü oynamışlardır. ABD Cumhurbaşkanı Thomas Woodrow Wilson 1916'dan itibaren bu fikri benimseyerek çeşitli nutuk ve mesajlarında denizlerin serbestliğini sağlayacak, savaşı önleyecek, siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü güvence altına alacak ve silahsızlanmayı gerçekleştirecek uluslararası bir örgüt kurulmasını savunmuştur. Nihayet Wilson'ın 18 Ocak 1918'de ilan ettiği *On Dört Nokta*'nın[1] sonuncusu ile bu fikir şöyle açıklanmıştır: "Büyük ve küçük devletler için eşitlik dairesinde siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü karşılıklı olarak garanti etmek amacıyla özel antlaşmalar uyarınca genel bir Milletler Cemiyeti kurulmalıdır."[2]

Savaştan sonra Paris'te toplanan Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919 tarihli oturumunda, uluslararası iş birliğini ve uluslararası yükümlülüklere riayeti sağlamak ve savaşı önlemek üzere bir uluslararası örgüt kurulması projesi kabul edilmiştir. Daha çok Amerikan hukukçusu David Hunter Miller ile İngiliz hukukçusu Sir Cecil Hurst'un hazırladıkları tasarılara dayanılarak meydana getirilen Milletler Cemiyeti Misakı, bazı değişikliklerden sonra, Barış Konferansı'nın 28 Nisan 1919 tarihli oturumunda onaylanmıştır. Barış antlaşmalarının (Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint-Germain, Macaristan ile Trianon, Bulgaristan ile Neuilly ve Osmanlı Hükûmeti ile Sèvres Antlaşması) ilk bölümü olarak hazırlanan Milletler Cemiyeti Misakı, Versailles Antlaşması ile birlikte 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girmiştir. Misak'ın dibacesinde Cemiyet'in ana amaçları "Uluslararası iş birliğini geliştirmek ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamak" şeklinde belirtilmektedir. Bunun için de savaşa başvurmamak hususunda bazı yükümlülüklerin kabul edilmesi, uluslararası ilişkilerin aleni olması, devletler hukukunun hükümlerine uyulması, adaletin egemen kılınması ve antlaşmalara riayet edilmesi gereği vurgulanmıştır. Cemiyet'in makamı Cenevre idi.[3]

1 On dört Noktanın metni: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Paris Peace Conference*, C 4, United States Government Printing Office, Washington D. C. 1938, s.12-17

2 Nihat Erim, "Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 1/S. 1, Ocak 1943, s. 32-33; Harold William Vazeille Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, C 1, Oxford University Press, Londra 1924, s. 433.

3 Francis Paul Walters, *A History of the League of Nations*, C1, Oxford University Press, Londra 1952, s. 25-39, 61-64. İngiliz Walters 1933-1939'da siyasi işlerle görevli Milletler Cemiyeti Genel Sekreter Yardımcısı idi. Cemiyet Misakı metni için bk. League of Nations, *Official Journal*, C1, Şubat-Haziran 1920, s. 1-12. Cemiyet Misakı Türkçe metni için bk. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C 1 *(Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1953, s.528-529.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Karşı Takındığı Olumsuz Tavır

Türkiye çeşitli nedenlerle Milletler Cemiyeti'ne girmekte isteksiz davranmıştır. Milletler Cemiyeti Misakı'nın Türkiye'nin ölüm fermanı anlamına gelen 10 Ağustos 1920 tarihli Sèvres Antlaşması'nı[4] derpiş etmesi Ankara'da Cemiyet'e karşı ilk kuşkuların duyulmasına yol açmıştır. Sèvres ölü doğmuş ve hiçbir zaman uygulanamamış bir antlaşma olmasına rağmen, Türk milletinin vicdanında uyandırdığı tepkilerle bizzat millî hareketi ve mukavemet ruhunu besleyen bir itici kuvvet olduğunu kaydetmek gerekir. Bu antlaşma Türk milleti arasında bir yeis, bitkinlik, ümitsizlik ve teslimiyet duygusu yaratacağı yerde tam tersi direnme azmini kamçılamıştır. Fransız temsilcisi Henri Franklin-Bouillon 13 Haziran 1921'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükûmeti yetkilileriyle yaptığı görüşmelere esas olarak Sèvres Antlaşması projesini almak istediğinde Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) şu mukabelede bulunmuştur:

> "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türk devleti doğmuştur. Bunu tanımak gerekir. Bu yeni Türkiye, her bağımsız devlet gibi, haklarını tanıtacaktır. Sèvres Antlaşması Türk milleti için öylesine meşum bir idam hükmüdür ki, onun bir dost ağzından çıkmamasını dileriz. Bu konuşmamız sırasında bile Sèvres Antlaşması'nı ağzıma almak istemem. Sèvres Antlaşması'nı kafasından çıkarmayan milletlerle güven temeline dayanmayan ilişkilere giremeyiz. Bize göre böyle bir antlaşma yoktur."[5]

İkincisi, Ermeni meselesinin Milletler Cemiyeti'nde birçok kereler ele alınıp Türkiye'nin katliamlar yapmakla suçlanması idi. Örneğin, 1921 yılındaki İkinci Genel Kurul Toplantılarında Güney Afrika delegesi Lord Robert Cecil 1915 Ermeni Olayları'nı "hunharca işlenmiş cinayetler" diye nitelemiştir. 1922'deki Üçüncü Genel Kurul Toplantılarında da Yunanistan delegesi M. Seferiades bu olaylara yüzbinlerce Ermeni'nin öldürüldüğü planlı ve örgütlü imha hareketi şeklinde atıfta bulunmuştur. Ayrıca, Birinci Genel Kurul 15 Aralık 1920'de aldığı bir kararla Sèvres Antlaşması'nın 142 ve 144. maddelerinin uygulanması için Cemiyet Konseyi'ni Türkiye, Ermenistan ve bitişik bölgelerde Birinci Dünya Savaşı yıllarında katliama uğrayan Ermeni kadın ve çocukların içinde bulundukları mevcut şartların tahkiki için bir Soruşturma Komisyonu kurmaya davet etmiştir.[6]

4 *Sèvres Antlaşması*'nın metni için bk. *Great Britain, Treaty of Peace with Turkey, Signed at Sèvres, August 10, 1920, Cmd. 964, Accounts and Papers*, C 25, His Majesty's Stationery Office, London 1920, s.16-132. Türkçe metin: Erim, a. g. e., s.525-691.

5 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 422.

6 League of Nations, *Deportations of Women and Children in Turkey, Asia Minor and Neighboring Territories, Report Presented by the Fifth Committee to the Second Assembly*,

Sèvres'in 142. Madde'sinin metni şöyleydi:

> "1 Teşrinisani 1914 tarihinden beri Türkiye'de bir usul-i idare-i tedhiş mevcut bulunmuş olmasından dolayı ihtida hususat-ı hal-i tabiide cereyan etmemiş ve tarih-i mezkurdan sonra vaki olan ihtidaların hiçbiri tanınmamış olduğundan 1 Teşrinisani 1914 tarihinden evvel gayr-i müslim kalmış addolunacaktır. Meğerki iade-i hürriyet ettikten sonra birrıza ihtida için muktazi muamelatı ifa etmiş ola. Hükûmet-i Osmaniye harbin devamı müddetince Türkiye'de irtikap olunan kıtallar esnasında efrada karşı ika olunan zararların vasi bir surette tazmini için 1 Teşrinisani 1914 tarihinden beri herhangi bir ırk veya dine mensup olursa olsun kaybolmuş veya cebren kaldırılmış veya hilaf-ı usul hapis (kapatılmış) veyahut esir edilmiş olan bilcümle eşhasın zahire ihracile teslimleri için ifa-yı muavenet etmeği ve memurlarının muavenetini temin eylemeği taahhüt eyler. Hükûmet-i Osmaniye bizzat mutazarrır olan eşhasın ve aileleriyle akrabalarının şikayetlerini istima, tahkikat-ı muktaziyeyi ifa ve eşhas-ı mezkurenin tahliye-i sebillerine kemal-i istikrar ile karar ita etmek üzere Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından nasbolunacak muhtelit komisyonların icraatını teshil etmeği taahhüt eder. Hükûmet-i Osmaniye mezkûr komisyonların mukarreratına riayet ettirmeği ve hukuku bitamamiha iade edilmiş olan eşhas-ı mezkurenin emniyet ve hürriyetlerini temin eylemeği taahhüt eyler."

Aynı antlaşmanın 144. Madde'si de şuna amirdi:

> "Hükûmet-i Osmaniye emval-i metruke hakkındaki 1915 tarihli kanun ile ahkam-ı mütemmimenin haksız olduğunu tasdik eder ve keenlemyekun hükmünde olduğunu ve gerek makabline ve gerek mabadine hüküm ve tesiri olamayacağını beyan eyler. Hükûmet-i Osmaniye 1 Ağustos 1914 tarihinden beri Türk olmayan tebaa-i Osmaniyeden gerek taktil havfile ve gerek diğer herhangi bir vasıta-i zecriye ile yurtlarından cebren tardedilen eşhasın yurtlarına avdetlerini ve iş güclerile tekrar iştigallerini teshil için tedabir-i mümküneyi ittihaz etmeği resmen taahhüt eyler. Ve tebaa-i merkumenin veya bunların mensup oldukları cemaatlerin uhde-i tasarruflarında bulunan emval-i menkule ve gayr-i menkuleden tekrar ele geçebilecek olanların—kimin elinde bulunursa bulunsun—sürat-i mümküne ile iadeleri iktiza ettiğini tasdik eyler. Emval her guna rüsum ve tekaliften vareste olarak ve mutasarrıf ve zilyetleri için bir guna tazminat ita olunmaksızın iade olunacak ve fakat bu mutasarrıf ve zilyetlerin failleri aleyhine ikame-i dava etmek hakları mahfuz kalacaktır. Hükûmeti

A.127.1921.

> Osmaniye münasip görülecek her mahalde Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından hakem komisyonları teşkilini kabul eder. Bu komisyonlardan her biri Hükûmet-i Osmaniyenin bir mümessili ile zarar görmüş olmak iddiasında bulunan veyahut efraddan biri tarafından bu iddia dermeyan olunan cemaatin bir mümessilinden ve Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından mansup bir reisten mürekkep olacaktır. Hakem komisyonları işbu maddede beyan olunan kaffe-i metalibi tetkik ve bu metalip hakkında mücmel bir usul-i muhakeme tatbikile icra-yı hükm edecektir. Mezkûr komisyonlar hususat-ı atiyeyi emir edebilmek salahiyetini haiz olacaklardır. Evvelen: Tekrar inşa ve tamir için lüzum görecekleri kaffe-i ameliyata mahsus amelenin Hükûmet-i Osmaniye tarafından tedariki, bu amele hakem komisyonu tarafından ameliyat-i mezkurenin hangi arazide icrasını lüzum görecekleri mezkûr arazide sakin ırklara mensup eşhas tarafından alınacaktır. Saniyen: Taktil ve tehcire fiilen iştirak etmiş veyahut bu taktil, tehcir fiillerinin ikaına sebep olmuş olduğu badettahkik sabit olan her şahsın tebidi, şahs-ı mezburun emvali hakkında ittihaz olunacak tedabir komisyon tarafından tayin olunacaktır. Salisen: 1 Ağustos 1914 tarihinden beri bilavaris vefat etmiş veya kaybolmuş olan bir cemaat efradına ait kaffe-i emval ve emlakin intikali, emval ve emlak-i mezkure hükûmet yerine bir cemaata intikal ettirilebilir. Rabian: 1 Ağustos 1914 tarihinden sonra emval-i gayr-i menkule hakkında vaki olan bilcümle bey'i muamelat ile emval-i mezkure üzerindeki hukuk-ı muhdeseye mütedair kaffe-i muamelatın iptalini; zilyetlerin tazmini Hükûmet-i Osmaniye'ye terettüp edecek ve bu tazmin-i iadenin tehirine bahane ittihaz olunamayacaktır. Maamafih mevzuubahis olan mülkün zilyed-i hazırı tarafından bazı mebaliğ tavsiye olunmuş ise hakem komisyonu alakadarlara adilane bazı suver-i tesviye tahmil etmek salahiyetini haiz olacaktır. Hükûmet-i Osmaniye komisyonların vazifelerini teshil etmeği ve kaabil-i istinaf olmayan kararlarının temin-i icrasını mümkün mertebe teshil eylemeği taahhüt eyler. Devair-i adliye veya idare-i Osmaniyenin hiçbir kararı bunlara karşı dermeyan olunamayacaktır.7"

Yukarıdaki maddelerden görüleceği üzere, Sèvres Antlaşması Ermeni kadın, çocuk ve malları ile ilgili olarak Türkiye aleyhinde çok ağır ve haksız hükümler ihtiva etmekteydi.

Daha ötesi, Milletler Cemiyeti'nin 1921 ve 1922 yıllarındaki Genel Kurul Toplantılarında Ermenilere Kuzeydoğu Anadolu'da veya Çukurova'da millî yurt tahsis edilmesi için İngiltere'nin yönlendirmesiyle tavsiye kararları alın-

7 Erim, *age.* s.571-574.

mıştır. Ermeni yurdu meselesi Cemiyet Genel Kurulu'nun Eylül 1921'deki İkinci Oturumu'nun on beşinci toplantısında gündeme gelmiş ve hemen görüşülmeye başlanmıştır. Lord Robert Cecil, durumun güçlüklerine dikkat çekip Cemiyet'in TBMM Hükûmeti'ni gerek maddi gerek manevi bakımlardan etkileyebilecek bir güce sahip olmadığını ve hiçbir ulusun Ermenistan mandasını kabule yanaşmadığını söylemiştir. Adı geçen tarafından sunulan ve Genel Kurulca kabul edilen bir kararda Konsey'e Başlıca Müttefik Kuvvetler Yüksek Kurulu'na Türkiye ile Müttefikler arasında imzalanacak Barış Antlaşması'na Ermenistan'ın geleceğinin güvence altına alınması ve özellikle Türk Hükûmeti'nden tamamen bağımsız bir Ermeni yurdunun kurulmasına dair bir hüküm konmasının sağlanması amacıyla baskı yapılması derpiş edilmiştir.[8] Ayrıca, Ermenilere millî yurt sağlanması ihtiyacının Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerinde gözden kaçırılmamasını tavsiye eden Cemiyet Genel Kurulu İkinci Komite raporu 20 Eylül 1922 tarihli Genel Kurul toplantısında ele alınıp bazı sınırlı tadilatla kabul edilmiştir.[9]

Türkiye ile Müttefik Devletler (İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya) arasındaki 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması imzalanıp yürürlüğe girdiğinden dolayı *Sèvres* geçerliliğini yitirmiştir. Bu yüzden gerek *Sèvres*'in 142 ve 144. maddeleri hükümleri gerek Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun 1921 ve 1922 yıllarında Ermeni konusunda aldığı tavsiye kararları uygulanmaya konmamıştır.[10]

Üçüncüsü, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan *Türk ve Rum Ahalisinin Nüfus Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol*'ün ardından yapılan görüşmeler sırasında Milletler Cemiyeti'ne bağlı Uluslararası Daimî Adalet Divanının *établi* meselesi hakkında Yunan tezi lehine verdiği 21 Şubat 1925 tarihli istişari oydan kaynaklanmıştır. Anılan mukavelenamenin 2. Madde'sine göre 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde "*yerleşmiş*" (établi) bulunan Rumlarla Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, yani bunlar bulundukları yerlerde kalacaklardı. Lakin müzakereler sırasında établi deyiminin uygulanması hakkında Türk ve Yunan temsilcileri arasında görüş ayrılığı çıkmıştır. Türkiye'ye göre établi deyiminin anlamı Türk kanunları uyarınca tayin edi-

8 League of Nations, *The Records of the Second Assembly Plenary Meetings*, 1921, s.294-296.

9 League of Nations, *The Records of the Third Assembly Plenary Meetings*, 1922, s.38-39, 148.

10 24 Temmuz 1923 tarihli *Lozan Barış Antlaşması*'nın metni için bk. *Düstur*, Üçüncü Tertip, C 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s.12-357; League of Nations, *Treaty Series*, C 28/ S.1-4, 1924, s.11-114.

lecekti. İstanbul'da mümkün olduğu kadar fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan ise, her ne suretle olursa olsun, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'da bulunan her Rum'un établi sayılması gerekeceğini iddia etmiştir. Bu görüş ayrılığından doğan anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyi'ne havale edilmiş; o da meselenin hukuki niteliğinden dolayı Uluslararası Daimî Adalet Divanı'ndan istişari oy istemiştir.[11]

En önemlisi de Milletler Cemiyeti'nin Musul Meselesi'nde tamamen İngiltere'nin etkisinde kalarak 1926 yılında Türkiye'nin aleyhinde karar almasıydı. Lozan Barış Antlaşması'nın 3. Madde'sinin 2. Fıkra'sına göre uyuşmazlığa taraflar arasında dokuz ay zarfında çözüm bulunmadığı takdirde Musul Meselesi Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulacaktı. Türkiye ile İngiltere arasındaki müzakereler 19 Mayıs 1924'te başlamıştır. İngiltere'nin Musul ilinin yanı sıra Hakkâri ilinin bazı yörelerini de talep etmesi üzerine müzakereler hiçbir anlaşmaya varılmadan kesilmiştir. Mesele bunun üzerine Cemiyet'e havale edilmiştir.[12] Cemiyet tarafından atanan üç kişilik komisyon soruşturmaları sonucunda hazırladığı raporu Eylül 1925'te sunmuştur.[13] Komisyon Musul'un Irak'a bağlanmasını ve Irak üzerindeki İngiliz mandasının yirmi beş yıl süreli olmasını tavsiye etmiştir. Bu rapor ve Konsey'in buna dayalı tavsiyeleri Türkiye'de Cemiyet hakkında bir kere daha kuşkuların doğmasına yol açmıştır; çoğu kimse Komisyon'un İngilizlerden aşırı derecede etkilendiğine kaniydi.[14]

11 Türk ve Rum Ahalisinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol'ün metni için bk. Cemil Bilsel, *Lozan*, Ahmet İhsan Matbaası, C 3, İstanbul 1933, s. 666-672; Meray Seha, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Takım 2, C 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s.89-95; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C 5, İkinci Baskı, s.84-89.

12 Milletler Cemiyeti'ndeki görüşmeler için *Vatan* gazetesinde 24 Eylül 1924'te başlayan Ahmet Şükrü (Esmer) imzalı bir dizi makaleye bakılabilir.

13 *League of Nations Doc. VII. Questions of the Frontier Between Turkey and Iraq. Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30, 1924.* C. 400. N.147 1925.

14 Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1938, s.162. Bayur 1920-1923'te Türk Dışişleri Bakanlığının Siyasi İşler Genel Müdürlüğü'nde bulunmuştur. 1925-1927'de Belgrad'da Ortaelçilik, 1928-1931'de de Kabil'de Büyükelçilik yapmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın TBMM'de yaptığı konuşma için bk. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1926,* C 21, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1926, s.104 vd. Aras 1925-1938'de Dışişleri Bakanı, 1939-1942'de Londra Büyükelçisi olmuştur. Adı geçenin kişilik ve icraatı hakkındaki bir değerlendirme için bk. Yücel Güçlü, *Selahattin Ülkümen: The Turkish Righteous Among the Nations*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2022, s.121-123, 130, 135-136, 143, 267.

Bu noktadaki en büyük mesele Milletler Cemiyeti Konseyi'nin nihai kararını oy birliğiyle verip vermeyeceğiydi; eğer verecekse Türk delegesinin oyu da dâhil edilmeliydi. Mesele hakkında anlaşma olmadığı için Konsey Uluslararası Daimî Adalet Divanı'nın istişari oyuna başvurmuştur. Divan ilgili tarafların hiçbirinin oyunun sayılmamasını ve Cemiyet'in kararının her iki taraf için de bağlayıcı olmasını tavsiye etmiştir.[15] Türk delegesinin bu kararı şiddetle protesto etmesine rağmen, Konsey bu yolu seçmeye karar vermiştir. Türkiye, sonunda Musul'un Irak'a terki için 5 Haziran 1926'da Ankara'da İngiltere ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu büyük bir fedakârlıktı ve Türkiye uzun süre Cemiyet'in Musul'u söküp almak için alet olarak kullanıldığı intibaını muhafaza etmiştir. Musul Meselesi ve bu şekilde çözümü Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerini olduğu kadar Türkiye'nin Cemiyet'e karşı tutumunu da etkilemiştir. Nitekim Cemiyet'in kararından bir gün sonra Türkiye Sovyetler Birliği'yle 17 Aralık 1925'te Paris'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı imzalayarak tepkisini ortaya koymuştur.[16] Musul Meselesi'nde Cemiyet'in İngiltere lehine karar almasının en önemli nedeni, Türkiye bu örgüte üye değilken İngiltere'nin en nüfuzlu üye olmasıydı.

Bütün bunlar uluslararası örgütlerin büyük devletlerin aletleri olduğuna dair Türkiye'deki inancı güçlendirmiş ve hem Türk kamuoyunda hem Hükûmet çevrelerinde büyük tepki ve hayal kırıklığı yaratmıştır. Milletler Cemiyeti basında ve TBMM'de şiddetle eleştirilmiştir. Dolayısıyla İngiltere ve Fransa'nın dış politika aracı olarak görülen ve başarı şansı henüz belli olmayan böyle bir örgüte üyelik konusunda acele edilmemiştir. Bu konuda Sovyetler Birliği'nin tutumu da etkili olmuştur. Bu ülke Milletler Cemiyeti'ni uzun yıllar boyu "emperyalizmin siyasi ve örgütsel uzantısı" olarak görmüştür. Türkiye de 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı uzatan 17 Aralık 1929 tarihli Protokol hükümleri gereği keyfiyet hakkında Sovyetler Birliği'ne danışmak zorunluluğundaydı. Sovyetler Birliği 1932 yılına kadar Batılı ülkelerle iyi ilişkiler kuramadığı için Türkiye de bu tarihe kadar örgüte girmek için başvuruda bulunmamıştır.

Türkiye Lozan Barış Antlaşması'yla Milletler Cemiyeti'ne girmeyi taahhüt etmiş değildi. Lozan Konferansı'nın birinci kısmında İngiliz heyetine başkanlık eden Dışişleri Bakanı Lord Curzon anılan antlaşmanın Lordlar

15 Advisory Opinion of 21 November 1925. Permanent Court of International Justice, Collection of Advisory Opinions, Series B, No.12.

16 17 Aralık 1925 tarihli *Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*'nın metni için bk. League of Nations, *Treaty Series*, C 57/ S.3610, 1935, s.353-369.

Kamarası'nda görüşüldüğü sırada yaptığı bir açıklamada "Türklerden ancak Milletler Cemiyeti'ne ileride girme vaadini alabildim" demiştir.[17]

Türkiye'nin Batılı Ülkelerle İlişkilerinin İyileşmesi

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne karşı takınmaya mecbur kaldığı bu olumsuz tavır, Batılı demokrasilerle ilişkileri iyileştikçe tedricen değişmeye başlamıştır. Batılı demokrasilerin Türkiye hakkındaki ilk intibaları da yavaşça değişiyordu. 1922-1923 Lozan Konferansı'ndan sonraki olayların baskısıyla gelişen Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yaklaşma süreci de Batılı demokrasilerde Türk tutumunun bir süre yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Ancak, Türkiye'nin gerçek tutumu zamanla anlaşılmaya başlanmıştır. Örneğin, İngilizlerin nüfuzlu gazetesi *The Times* 19 Temmuz 1932 tarihli sayısında Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulan yeni devletin ilk saikinin Avrupa ve Avrupa kurumlarından kopmayı andırdığını ve en yakın ilişkiler kurduğu ülkenin Sovyetler Birliği olduğunu kaydettikten sonra Gazi'nin çok geçmeden Türkiye'nin hiçbir ülkeden kopya çekilen bir hükûmet şekli değil Türk ulusunun özelliklerine ve çağdaş hayatın gereklerine uygun bir yönetim ihdas ettiğini belirtmiştir.[18] Yazıda ayrıca, Türk millî hareketinin hiçbir şekilde Avrupa aleyhtarı olmayıp Avrupa yöntemlerinin ve Avrupa'nın kendisinin Anadolu'daki uzantısı olduğunun zamanla görüleceği ifade edilmiştir.

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı dönemde barışın güçlendirilmesi için faal bir şekilde çalışmış ve Cemiyet'in işlerine kayıtsız kalmamıştır. Türkiye Balkan komşularıyla da iyi ilişkiler kurmaya hazır olduğunu göstermiş; Cemiyet silahsızlanma meselesini ele alınca Balkan ülkeleri Türkiye'nin yokluğunda bu işi görüşmeye isteksiz davranmışlardır. Türkiye Cemiyet'in 1928'de Silahsızlanma Hazırlık Komisyonu Konferansı çalışmalarına katılma davetini kabul etmiştir. Çok geçmeden Afyon Trafiki Danışma Komitesi görüşmelerine katılmış; daha sonra Uluslararası Afyon Sözleşmesi'ne taraf olmuştur. Avrupa Birliği Briand Soruşturma Komisyonu'na temsilciler, Uluslararası Çalışma Örgütü toplantılarına da gözlemciler göndermiştir.

Gerek uluslararası olayların seyri gerek Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişmeler muvacehesinde Türkiye 1920'li yılların sonundan itibaren er geç Milletler Cemiyeti'ne gireceğine dair işaretler vermeye başlamıştır.

17 Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.169.

18 *The Times*, 19 Temmuz 1932, s.14.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1928'de Cenevre'de Silahsızlanma Konferansı'na katılmış ve Türkiye'nin Cemiyet'e üye olma isteğini dile getiren bir konuşma yapmıştır. Türkiye 31 Ocak 1929'da savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmayı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nı Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra imzalayan ikinci ülke olmuştur. Bu dönemde, özellikle Avrupa'da statükocu ve revizyonist devletler arasında giderek belirginleşen saflaşma karşısında Türkiye daha çok statükocu kesimde yer almak istediği için, Cemiyet'e üyeliğin bir tür konum belirleme ve güvenliği sağlama aracı olabileceğini düşünmüştür.

1930 yılına doğru Avrupa'da belirli bir hâl alan gruplaşma hareketi uluslararası barış ve güvenliğin yeni tehlikelerle baş başa kaldığını açıkça gösteriyordu. Bu durum karşısında o zamana kadar kendi iç meseleleriyle fazla meşgul olması nedeniyle uluslararası politikanın dışında kalan Türkiye statükocu Batılı demokrasilerin önem verdiği bir devlet olmaya başlamıştır.

Türkiye 1930'ların başından itibaren İngiltere'ye daha çok yaklaşmaya başladıkça Milletler Cemiyeti'ne üyelik konusundaki tutumu da değişmeye başlamıştır. Musul meselesi esasen Türkiye'nin bu kuruluşa üye olmayışının sakıncalarını göstermiştir. 1930'dan sonra Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi her an bekleniyordu. 7 Aralık 1930 tarihli *Vakit* gazetesinin "Hariciye Vekilimizin Beyanatı" başlıklı bir haberinde Aras'ın görüşlerine yer verilmekte ve Türkiye'nin Cemiyet'e karşı daima sempatiyle yaklaştığı bildirilmekteydi. Türkiye'nin herhangi bir uluslararası örgüte katılmasının kendisine eşit muamelenin sağlanmasıyla mümkün olabileceğine dair ifadeler, Aras'ın sözleri arasından seçilen önemli satır başları olarak yer almıştı. Adı geçen, Türkiye Anayasası'na ve coğrafi konumunun gerektirdiği hususlar sağlanıncaya kadar Cemiyet'e dâhil olmak için beklemede olduklarını söylemiştir. Bununla birlikte, barış politikasını savunan Türk Hükûmeti'nin davet edildiği takdirde buna olumlu cevap vereceğini de ilave etmesi Cemiyet fikrine sıcak baktığına delalet etmekteydi.[19]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Katılmaktaki Bazı Tereddütleri

Türkiye'nin belli bir noktada Milletler Cemiyeti'ne katılması beklenmesine rağmen 1931'e kadar Ankara bu konuda hâlâ bazı tereddütler duymuştur. Temmuz 1931'de TBMM'deki bütçe görüşmeleri sırasında Aras Türkiye'nin Cemiyet'e girişine dair bir soruya cevaben şu görüşte olduğunu söylemiştir:

19 *Vakit*, 7 Aralık 1930, s.1.

> "Cemiyet-i Akvam fikri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk inkılabının pek hoşlandığı bir fikirdir. Adeta kendi fikrimizdir diyebiliriz. Bir de o fikri tatbik için yapılan bir müessese vardır. Fikir ile müesseseden ayrı ayrı bahsedişim, tatbikat ile nazariyat arasındaki mesafeyi işaret içindir. Yoksa bu müesseseye karşı da çok muhabbetli ve dostane hareket ediyoruz ve onun teşebbüs ettiği her işe memnuniyetle iştirak ediyoruz. Birçok noktada beraber, bir hava içinde, bir muhit dahilinde çalışıyoruz. Böyle iken neden girmedik?[20]"

Aras aynı konuşmasında Türkiye'ye Konsey'de yer verilmemesi ihtimali bulunduğunu hatırlatarak Konsey'in alacağı tedbirler karşısında Türkiye'nin tereddütlerini şu şekilde ifade etmiştir:

> "O kararın herhangi bir devlet aleyhine iktisadi bir karar olduğunu kabul edelim. Orada bizim ajanımız yoktur. Alınan kararın adaleti hakkında kanaatimiz de tekevvün etmemiş bulunuyor. Size karşı mesul olmayan bir takım zevatın aldığı tedbirlerin bu memlekette tatbiki nasıl olacak? Buna imkân var mı? İşte bu müşkülatın daimî surette gayritabii hal olacağını zannetmiyorum. Hakikaten Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çok iyi bir kabul, arzu gösteren bu müesseseye ve içinde şimdi pek çok dostumuz bulunan ve herhalde hiç düşmanımız olmayan bu müesseseye karşı bizim de aynı hislerle mütehassis olduğumuzu bildiklerinden şüphe etmek istemem. Ancak o müessesenin bugünkü şekliyle bizim inkılabımızdan, yani müsavi muamele ve hukuk hakkındaki haklı zihniyetimizden doğan bu müşkülü iyi bir surette onların usulüne ve bizim halimize uyacak surette halledebileceğimiz gün bu teşekküle girebilmemiz mümkün olacaktır.[21]"

Türk Dışişleri Bakanı'nın konuşmasının üzerinden bir süre geçtikten sonra bu tereddütler zail olacaktı. Silahsızlanma Konferansı Genel Komisyonunun 13 Nisan 1932 tarihli toplantısında Türkiye'nin dış politikasını özetledikten sonra Aras şunları söyleyecekti: "Eğer bu politika Milletler Cemiyeti'nin ruhuna uygunsa, Türkiye Cumhuriyeti'nin müşterek davaya katılmasında hiçbir güçlük bulunmayacağı hakkında sizi temin ederim. Cemiyet Türkiye'yi azalığa katılmaya davet ederse Türkiye Hükûmeti bunu memnuniyetle kabul edecektir."[22] Türkiye'nin Cemiyet'e üye olmaya davet edilmesi süreci Aras'ın bu sözleriyle başlamıştır.

20 Tevfik Rüştü Aras'ın Konuşması, 15 Temmuz 1931, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1931*, C 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1931, s.133.

21 *Age*.

22 League of Nations, "Records of the Special Session of the Assembly, Sixth and Seventh Plenary Meetings", *Official Journal, Special Supplement*, S. 102, 1 ve 6 Haziran 1932, s.9.

Davet ve Giriş Süreci

Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri İngiliz Sir James Eric Drummond derhâl Aras'ı makamına davetle Türkiye'nin örgüte üyeliği konusunu kendisiyle özel olarak görüşmüş ve yardımcısı Fransız Pierre Comert de Türkiye'nin örgüte katılması için yapması gereken zorunlu işlemleri Aras'a anlatmıştır. Buna göre Cemiyet'in üye olmak isteyen devletleri davet etmek gibi bir yetkisi yoktu. Üye olmak isteyen devlet davet edilmez, kendisi Cemiyet'e üyelik başvurusunda bulunurdu. Türkiye'nin davet edilmesi örgütün Misak'ına aykırıydı fakat Türkiye, Meksika'yı örnek göstererek, davet edilmek konusunda diretmiş; şayet örgüt kendisini davet etmeyecek olursa üyelik için başvurmayacağını söylemiştir. Durumu inceleyen Drummond Cemiyet'e üyeliğin yasal şekli üye olmak isteyenin başvuruda bulunmasıdır; ancak şayet bu usulü uygulamamız Türkiye'nin örgüte üye olmasına engel teşkil edecekse bu durumda bu yasal uygulamanın bir yana bırakılması gerekir çünkü Türkiye'nin Cemiyet'e katılmasının örgüt açısından çok büyük bir önemi vardır, diyecek ve bu konuda bir karar vermek üzere Genel Kurul'u toplantıya çağıracaktı.

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 1 Temmuz 1932'de Çin-Japon uyuşmazlığını görüşmek için yaptığı olağanüstü toplantı sırasında İspanyol delegesi Salvador de Madariaga tarafından sunulan ve Arnavutluk, Avustralya, Avusturya, İngiltere, İspanya, İsviçre, Bulgaristan, Kolombiya, Küba, Çekoslovakya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Guatemala, Macaristan, İran, İtalya, Japonya, Latviya, Hollanda, Yeni Zelanda, Panama, Polonya, Romanya, İsveç ve Yugoslavya tarafından desteklenen şu karar tasarısının gündeme alınmasını kararlaştırmıştır: "Türkiye Cumhuriyeti'nin bir devletin Milletler Cemiyeti'ne üye olması için gereken ve Misak'ın 1. Madde'sinde derpiş edilen genel şartları haiz olduğunu müşahedeyle Türkiye Cumhuriyeti'ni Milletler Cemiyeti'ne girmeğe ve değerli iş birliğinden Milletler Cemiyeti'ni istifade ettirmeğe davet etmeyi Genel Kurula teklif eder."[23]

Milletler Cemiyeti'nin Genel Kurulu'nun 6 Temmuz 1932 tarihli Yedinci Toplantısı'nda Türkiye'nin kabulü ele alınırken bütün delegeler lehte konuşmalar yapmışlardır. Karar taslağı hakkında ilk söz alan Avustralya delegesi Sir Granville Ryrie alkışlarla sık sık kesilen konuşmasında şunları söylemiştir:

23 Age. Milletler Cemiyeti Misakı'nın 1. Madde'sinin 2. Fıkra'sının metni şöyle idi: "Kendisini serbestçe yöneten herhangi bir Devlet, Dominyon veya Sömürge uluslararası taahhütlerini içtenlikle ifa edeceğine dair fiili güvence vermesi ve kendi kara, deniz ve hava kuvvetleriyle silahları hakkında Cemiyet'in koyduğu düzenleri kabul etmesi şartıyla kabulü Genel Kurul'un üçte iki çoğunluğuyla kararlaştırılırsa Cemiyet üyesi olabilir."

> "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne davet olunmasına dair yapılan teklifi Avustralya Hükûmeti hararetle destekler. Birçok batınlardan mevrus en yüksek bir kültür derecesine ve olağanüstü ciddi bir millî mahiyete malik olması Türkiye'nin en bariz özelliklerinden birini teşkil etmektedir. Bu özellikler geçen yüzyıllardan ziyade bugün gelişmiş bulunmaktadır. Büyük Savaşın muhariplerinden ve Çanakkale, Sina, Filistin ve Suriye'de savaş hattında bulunmuş bir insan sıfatıyla söylüyorum. Türk askerinin savunmadaki eşsiz kahramanlığını ve hücumdaki kudret ve yeteneğini hayretle görmek fırsatına nail oldum. Çanakkale'de ben ve arkadaşlarım Türklerin cesaret ve mukavemetleri karşısında mükerrer defalar hayretler içinde kaldık. Türk ordularının Avustralya mitralyözlerine karşı ve İngiliz donanmasının gülle yağmuru altında pervasızca ileri atıldıklarını gördük. Türklerin kıymet ve mukavemet kudretleri hakkında yüksek düşüncelerimi işte ben bu suretle elde ettim. Savaşın facialarını bu kadar yakından gören bu ulusun geleceğini savaşa engel olmaya hasredeceği kanaati o zamandan beri diğer herhangi duygunun fevkinde olarak bende kati surette yer etmiştir. Milletler Cemiyeti'nin mesleki savaşı yasa dışı saymak ve uluslararası uyuşmazlıkları muslihane yollarla çözümlemektir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi bu ülkenin geleceğini bu ideallere hasredeceğini gösterir. Böyle bir olayın birinci derecede önemi haiz olduğunu düşünmekten kendimi menediyorum. Bu olay aynı zamanda Türkiye'nin ulusal hayatında yeni bir başlangıcı teşkil edecektir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti eserinde iş birliği olağanüstü değerli olacaktır.[24]"

Yunan delegesi Dışişleri Bakanı M. Mihalakopoulos şöyle konuşmuştur:

> "Yeni Türkiye hepimizin amaçladığı yüksek ideallere erişmek için sarf olunan mesaiye katılmak azmini mükerrer defalar izhar etmiştir. Yeni Türkiye ne Silahsızlanma Konferansı'nın Hazırlık Komisyonu'na ne de anılan Konferans'a katılmaktan imtina etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Komisyonunun mesaisine fiilen katılmış ve daima barış için çalışmak hususundaki içten arzusunu göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti insanlığa daha iyi bir gelecek sağlamak için mütesanit bir şekilde birleşmiş olan ulusların arasında kendisine isabet eden mevkii işgal hususundaki davet şerefine kesbi liyakat etmiştir. Türkiye Yunan ulusu ile kendisini ayıran yüzyıllık husumeti izale hususunda gösterdiği iyi niyet ve bu husumetin yerine bulutsuz bir dostluk ikame etmek yolunda sarf ettiği halisane mesai ile uyuşmazlıkların ve endişelerin köşesi olarak telakki edilen bir toprak parçasında barışa içtenlikle hizmet ederek Avrupa'ya ve bütün dünyaya büyük bir iyilik yapmıştır. Şayet birisi bu kürsüden Yunanistan'ın bir gün Türkiye ile el

24 *Age*., s. 17-18.

> ele vererek ortak ideale doğru yürüyeceğini söylemiş olsaydı bu adam kehanetlerinde çok ileri giden bir hayalperest olarak tebessümlerle karşılanırdı.[25]"

İran delegesi M. Sepahbodi Türkiye'nin davetini memnuniyetle karşıladığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri dünya barışı meselelerinde iş birliğinden bir an geri kalmadığını ve bu faaliyetinin Milletler Cemiyeti dışında kalmasının mucib-i teessür olduğunu, Türkiye'nin muhtelif komşularıyla, bu meyanda İran'la, mevcut yüzyıldır çözümlenmemiş uyuşmazlıkları içtenlikle çözümlemesinin barışçı fikrinin parlak bir delili olduğunu ve Cemiyet'e girmesinin dünya barışının sürmesi için bir güvence olduğunu söylemiştir.[26]

İngiliz delegesi Marki Londonderry demiştir ki:

> "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne kabulü evrensel bir memnuniyet tevlit edecektir. İngiltere Hükûmeti Türkiye'nin önemli bir barış ve istikrar unsuru olduğu kanaatindedir. Türkiye'nin iş birliği yalnız coğrafi durumu itibarıyla değil aynı zamanda Gazi'nin çok mümtaz yönetimi altında izlediği politika itibariyle de elzemdir. Gazi, ulusal bir eserin mutlak dar bir milliyetperverliği gerektirmediğini görmüş ve ulusların toplantılarında Türkiye'nin oynaması gereken rolü derpiş etmiştir. Eski düşmanlıklar unutulmuş ve eski dostluklar ihya olunmuştur." Fransız delegesi Dışişleri Bakanı Joseph Paul-Boncour konuşmasında özetle "Türkiye'nin davet edilmesi için açıklanan duygulara katılmak üzere Fransa adına bizzat kendim gelmek istedim. Avrupa ile Asya arasında irtibat kuran bu çok eski ülkenin Cemiyet'e katılması izlenen evrensel değerlerin bir sembolüdür" demiştir. İtalyan delegesi Vittorio Scialoja'nın uzun konuşmasının özeti şuydu: "Avrupa'nın önemli bir unsuru olan Türkiye'nin aramızdaki eksikliği açıkça belliydi. Öneriyi desteklemek sadece Türkiye hakkındaki dostluğumuzu ve içtenliğimizi açıklamış olmuyor, aynı zamanda Gazi'nın aydın genç Akdeniz devletinin doğuşunu ülkemin nasıl bir güvenlik duygusuyla karşıladığını ve gelişimini de izlediğini Genel Kurulumuz önünde tekrar beyan ediyorum.[27]"

İspanyol delegesi Salvador de Madariaga Türkiye'nin girişinin Milletler Cemiyeti'nin bir kriz geçirmekte olduğu yönündeki görüşleri boşa çıkartacağını ilave etmiştir. Japon delegesi Naotake Sato insanlığın geleceği hakkında önemli meselelerin görüşüldüğü böyle bir oturumda diğer temsilcilerin söylediklerine

25 *Age*., s. 10.

26 *Age*., s. 18.

27 *Age*., s. 5-19.

katıldığını ve önemli bir yere sahip olan Türkiye'nin Cemiyet'e kabulünün yeni bir aşama teşkil edeceğinden bahisle "Japonya Batılılarca çok az tanınmış olduğu bir dönemde bile içten ilişkilere sahip olduğu büyük Türk ulusunu olağanüstü bir memnuniyetle karşılar" demiştir. Alman Dışişleri Bakanı Baron Constantine von Neurath adına konuşan Alman delegesi Otto Goeppert "Cumhurbaşkanı Atatürk'ün isabetli yönetiminde uluslararası barış eserinde iş birliğine layık olan büyük Türkiye Cumhuriyeti'nin davet edilmesini Almanya memnuniyetle karşılar" demiştir. Bulgar delegesi ise Bulgaristan'ın komşularından Cemiyet'e girmemiş tek ülkenin Türkiye olduğunu, Türkiye'nin Cemiyet'e girmesinin önemli bir boşluğu doldurduğunu, Türkiye'nin zaten Cemiyet'in faaliyetlerine öteden beri yardımcı olduğunu, Türkiye'nin Cemiyet'in çalışmalarına daha önceden çeşitli anlaşmalar suretiyle bağlılığını gösterdiğini beyanla Türkiye'nin davetini içtenlikle selamlamıştır. Diğer ülkelerin delegeleri de söz alıp Türkiye'nin Cemiyet'e özel olarak davet edilmesi gerektiğini savunan konuşmalar yaptıktan sonra oylamaya geçilmiş ve oy birliğiyle Türkiye'nin davet edilmesine karar verilmiştir. Örgütün Genel Sekreteri Drummond Cemiyet'te alınan davet kararını, gönderdiği bir mektupla Aras'a bildirmiştir. [28]

Bütün bunların kuru birer protokol ve nezaket eserleri olmadığı, bu toplantıda bulunmuş olan Türk Dışişleri Bakanlığı Milletler Cemiyeti Şubesi Müdürü Aptülahat Akşin tarafından belirtilmektedir.[29]

Bu beyanlar hakkında TBMM'de konuşan Aras şunları söylemiştir: "Sarf edilen bu cümlelerden tekamülünde yeni bir merhale gösteren Cemiyet-i Akvam'ın cihanşumülleşme yolunda ileri bir adım attığı hissedilmektedir. Türkiye'nin Cemiyet'e kabulü dünya çapında kardeşlik ve icraatımızın sağlamlığına dayanan bir politikanın istikrarından kaynaklanmıştır."[30]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi konusunda Cenevre'de yapılan tarihî toplantıya dair *Hakimiyeti Milliye* gazetesinin 9 Eylül 1932 tarihli sayısında şu anlamlı yorum çıkmıştır:

> "6 Temmuz 1932 günü Cemiyet-i Akvamda birçok milletin murahhasları Türkiye'den bahsettiler. Yalnız Cemiyet-i Akvama aza olarak bir millet girerken değil, şu bildiğimiz alelade cemiyetlere aza olarak bir fert girerken de namzedin tezkiyesini yapmak usuldendir. 6 Temmuz 1932 günü Cemiyet-i Akvamda Türk milletinin tezkiyesi yapıldı.

28 *Age*.

29 Akşin, *age*., s.173.

30 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1932*, C 9, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1932, s.538.

> Bildiğimiz alelade cemiyetlere teklif olunan namzet vasatın altında yahut vasat bir şahıs ise, onu sadece tanıyan bir-iki aza tezkiye eder (duvara iki imzalı bir teklif asılır) ve namzet hadisesizce deftere kaydolunur. Eğer namzet vasatın fevkinde bir şahıs yani bir şahsiyet ise, şu bildiğimiz alelade cemiyetlerde dahi birdenbire bu şahsiyeti adeta bütün mevcut azanın tanıdığı görülür. Onu iyi ve eskiden ve yakından tanımak bahsinde adeta bütün mevcut aza birbiriyle yarış eder. Ve tezkiye bir hadise olur. 6 Temmuz 1932 günü Türk milletinin Cemiyet-i Akvamda tezkiyesi bir hadise oldu. Ve aza milletlerin murahhasları namzet milleti iyi ve eskiden veya yakından tanımış olmak bahsinde birbiriyle yarış ettiler.[31]"

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılmasından memnuniyet duyan ülkelere gönderilen teşekkür telgraflarından aşağıdakisi Ankara'nın uluslararası iş birliğine karşı gösterdiği tutumu özetlemesi itibarıyla iktibasa değerdir:

> "Hakikaten biz daima şu kanaati besledik ki, memleketler saadetlerini onların gayrikabili içtinap bir surette tecerrübe sevk eden dar bir milliyetperverliğin tatbikinde değil ve keza diğer memleketlerin felaket ve harabisinde değil, belki medeni milletler camiası içinde kendi mesailerinde ve umumun saadetinde bulabilirler. Şimdiye kadar faaliyetimize bu kanaat saik oldu. İştirakı mesaimize daha büyük bir vüsat vermekliğimiz lazım geldiği zaman da bu hakikatten ilham alacağız.[32]"

Milletler Cemiyeti davetinin Türkiye'ye bildirilmesi üzerine TBMM 9 Temmuz 1932'de "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne İltihakının Tasdik Edildiği Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı"nı kabul etmiştir. Aynı gün Aras Cemiyet Genel Sekreteri Drummond'a gönderdiği bir mektupta TBMM'nin daveti kabul ettiğini kendisine bildirmiştir. Bu mektubun metni şöyledir:

> "Heyeti Umumiye namına vaki davetinize cevaben, Türkiye Cumhuriyeti'nin Cemiyet-i Akvama aza olmaya hazır olduğunu ve Türkiye'nin Cemiyet-i Akvam azası Devletlerle de aktolunanlar da dahil olduğu halde, şimdiye kadar akdettiği muahedelerle deruhte ettiği taahhüdatın, Cemiyet-i Akvam vezaifi ile asla gayrikabili telif olmadığını bildirmekle şeref kazanırım. Bunun esasen Türkiye'nin kabulünden evvel imzalanan bütün bu muahedatın Cemiyet-i Akvam azasının ekserisinin aynı veçhile mümzi bulunduğu Paris Misakı ruhu

31 Burhan Asar, "Cemiyet-i Akvam ve Türkiye – Harici Politikamızın Zafer Alayı – Türkiye ve Beynelmilel İtibar", *Hakimiyeti Milliye*, 9 Temmuz 1932, s.1.

32 "Tevfik Rüştü Aras'ın Milletler Cemiyeti'ndeki İngiliz Delegesi Londonderry Markisi'ne Cevabı", *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1932*, C 9, s. 541.

> dahilinde aktolunduğuna işaret ederim. Bu beyanatı yaparken Türkiye'nin 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan mukavelattan münbais askeri mahiyetteki taahhüdat dolayısıyla hususi bir vaziyette bulunduğunu da ilave etmeyi vazife bilirim. Bu şerait dahilinde Almanya Hükûmet'inin Almanya'nın Cemiyet-i Akvama kabulüne dair kâtibi Umumiye gönderdiği 8 Şubat 1926 tarihli mektubunda zikrettiği Belçika, Fransa, İngiltere İmparatorluğu, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya mümessilleri tarafından mümzi 1 Kanunuevvel 1925 tarihli nota tabiratını hatırlatmalıyım. Bu notanın son fıkrası atideki şekilde ifade edilmiştir: "Cemiyet azasına bu madde (16. madde) mucibince terettüp eden taahhüdat şu şekilde anlaşılmalıdır ki, Cemiyet azası Devletlerden her biri, Misak'a riayeti temin ve taarruz hareketini mümanaat için, askeri vaziyeti ile kabili telif olarak ve coğrafi mevkiini hesaba katacak bir mikyas dahilinde, dürüst ve müessir bir şekilde teşriki mesai etmekle mükellefdir.[33]"

Bu kabul notası TBMM tarafından 9 Temmuz 1932'de oy birliğiyle onaylanmıştır. Anılan cevap 18 Temmuz 1932 tarihli Genel Kurul özel oturumunda Başkan Belçika Dışişleri Bakanı Paul Hymans tarafından okunmuş; Türkiye'nin üyeliğinin kabul edildiğine ve Türk delegelerinin dönem toplantılarına çağrılmasına dair karar tasarısı üye devletlerin oyuna sunulmuş ve Türkiye'nin Cemiyet üyeliği toplantıda bulunan kırküç üyenin oy birliğiyle kabul edilmiştir. Hymans bu vesileyle şunları söylemiştir:

> "Türkiye Milletler Cemiyeti toplantılarına ilk defa katılıyor değildir. O bizimle Avrupa Birliği Komisyonu'nda ve Silahsızlanma Konferansı'nın Hazırlık Komisyonu'nda iş birliğinde bulundu. Bizim davetimizi kabul eden Türkiye Cumhuriyeti böylelikle dayanışma ve feraset eseri göstermiştir. Türkiye çok çetin imtihanlar atlattıktan sonra adetlerinde ve müesseselerinde derin reformlar yapmış, enerji göstermiş ve kişiliğini tanıtmıştır. Milletler Cemiyeti Misakı'ndaki haklarına ve gerekli teminatlara sahip olacaktır. Türkiye'nin Cemiyet'e katılması onun için mutlu bir olay olmuştur. Bu davranış Cemiyet'in evrenselliğine doğru hayırlı bir gelişme olacaktır.[34]"

Bu değerlendirme yerindedir. Türkiye üç yıl sonra Lahey'deki Uluslararası Daimî Adalet Divanına üye olmuştur.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne şimdiye kadar dâhil olmaması göze çarpan bir anormallik arz ediyordu. Çünkü Türkiye Güneydoğu Avrupa işler-

33 *Age.*, s. 543.

34 Akşin, *age.*, s.173-174.

inde yıllardır yoğunlaşan faaliyetlerde bulunuyor ve güttüğü barış politikasıyla Balkanlardaki iş birliğinde nüfuzu genişliyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda arazi kaybına uğrayan ülkeler arasında sadece Türkiye'nin bu keyfiyeti kendi iradesiyle kabul ettiği söylenebilirdi. Ayrıca, Türkiye daha ileri giderek yeni durumunu kabulle mütecanis bir ulus olma yolunda yeniden bir iç örgütlenmeye gitmiştir. Cumhuriyet Batılı bir yönelimi benimser benimsemez Cemiyetten uzak durması için mantıki bir neden kalmayacaktı. Bununla birlikte, Türkiye'nin Cemiyet'e girmesi için kendisine hiçbir baskı yapılmamış ve kabul zamanı kendisinin seçimine bırakılmıştır. Birkaç yıl önce Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran'la olan ilişkilerinin belirsiz hâli Cemiyet üyeliğinin Türkiye'nin menfaatlerine aykırı uzlaşılar gerektirebileceği ihtimalini akla getirebilirdi; ancak hemen bütün önemli güçlüklerin ortadan kaldırılması ve iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması bu müşkülleri sona erdirmiştir. Cemiyet üyeliği Türkiye'nin uluslararası camiadaki konumunu düzene koymuştur.[35]

Savaşların dehşetlerinin nasıl karşılanabileceğini gösteren Türkiye barış davasına olan bağlılığını ve geleceğini Milletler Cemiyeti'nin Misak'ında derpiş edilen ideallere adamaya hazır olduğunu kanıtlamıştı. Türkiye'nin Cemiyetteki iş birliği sadece coğrafi konumu için değil, fakat önderliği tarafından ulusal yeniden inşaat görevinin illaki dar bir milliyetperverlik anlayışı gerektirmediği, Türkiye'nin uluslararası toplantılarda rol oynaması için istendiği açıktı.[36]

Milletler Cemiyeti'ne girişin önemli faydalarından biri de Türkiye açısından diplomatik bir sosyalleşme alanı yaratmış olmasıydı. Aras "Milletler Cemiyeti müessesine girmiş olmak sayesinde birçok devletle seyahatler ve ziyaretler gibi nümayişlere ve tefsirlere kapı açan vasıtalara müracaata mecbur kalmadan temas etmek imkânını kazandık" diyerek üyeliğin kazanımlarından birine işaret etmiştir.[37]

35 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), A.IV-16-B.d.65-1, F.60-1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi, 1934; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), K.44 Ş.22 D.B.1.a.4(1). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi Hakkında Yazışmalar, 1931-1934.

36 CA, A. IV-16-B.D.65-1, F.60-1. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi, 1934; DBA, K.44 Ş.22 D. B.1.a.4 (1). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi Hakkında Yazışmalar, 1931-1934.

37 Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s.108.

Giriş ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

Kurtuluş Savaşı'ndan beri dostane devam eden Türk-Sovyet ilişkileri Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişinde bu devletin de örgüt karşısındaki tutumunu göz önünde bulundurmasını gerektiriyordu. Türkiye'nin Cemiyet'e girişi Sovyetler Birliği'nin dış politikasıyla ilişkisi açısından önemi haizdi. Batılı devletlere olan husumet ve kuşku duyguları Birinci Dünya Savaşı'ndan ve 1923'ten sonra Türkiye'yi etkilemeye devam etmiş ve bu durum Ankara'nın Moskova ile yakın ilişkiler kurmasına yol açmıştır. Türkiye'nin Cemiyet'e girişine kadar Ankara ve Moskova aynı zamanda Cenevre kurumunun kurucuları olan büyük devletlere karşı tavır almışlardır. Bu ortak tutum Musul Meselesi'nin Cenevre'deki çözüm tarzından dolayı yeniden güçlenmiş; Cemiyet'in kararından bir gün sonra yeni bir Türk-Sovyet Paktı'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bundan sonra Ankara'nın kuzey komşusuyla ilişkileri tedricen daha az yakın olmaya başlamış veya hiç olmazsa diğer komşularıyla ilişkileri iyileştikçe daha az münhasır olmuştur. Bununla birlikte, Ankara dış politikasında Sovyetlerle ciddi bir ayrılık yaratacak bir adım atmaktan dikkatle kaçınmıştır. Dolayısıyla Türk dış politikası Japonya'nın 1931 sonbaharında Uzak Doğu'da savaş çıkartana kadar komünist rejimin kuruluşundan beri Sovyet Hükûmeti'nin politikasının başlıca özelliklerinden biri olan Milletler Cemiyeti'nden uzak durmadan kuvvetle müessir olmaya devam etmiştir. Bu mülahaza Türkiye'yi çok etkilemiş; dolayısıyla Cemiyet'e giriş tarihi önem kazanmıştır. Türkiye'nin Cemiyet üyeliğine kabulü Japonya'nın Uzak Doğu'daki militan politikasının başlangıcından bir yıldan az bir sürede gerçekleşmiştir. Bu Japon saldırganlığı Moskova'nın politikasındaki değişikliğe yol açan ana etkenlerden biri olarak Sovyetler Birliği'nin kendisinin 18 Eylül 1934'te Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle sonuçlanmıştır.[38]

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi Sovyetlerde belli bir hassasiyet yaratmıştır. Bunlar Cenevre'deki katılım törenleri sırasında Aras'ın Ankara'da kalmasına neden olmuşa benzemektedir. 18 Temmuz 1932'de Türkiye'yi temsil görevi dolayısıyla Bern'deki Ortaelçi Cemal Hüsnü Taray ile Silahsızlanma Konferansı'ndaki Türk delegesi Necmettin Sadık Sadak'a düşmüştür. Cenevre'de tanınmış bir kimse olan ve giriş işinde çok çalışan Aras'ın şahsen orada bulunup Genel Kurul Başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Paul Hymans'ın kutlamalarını kabul edememesi bir talihsizlik olmuştur.[39]

38 DBA, K.45 Ş.3 D.B.1.a.4(2). Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi, 1934; Numan Menemencioğlu, *Les Détroits vus de la Méditerranée: Aperçus, Études, Souvenirs*, Yayımlanmamış Eser, s.31,34.

39 DBA, K.43 Ş.5 D.B.1.a.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişinde Yapılan

Milletler Cemiyeti'ne giriş tarihi itibarıyla Türkiye'nin mevcut uluslararası meselelerinden bazıları çözümlendiği için Ankara ile eski düşmanları arasındaki ilişkiler iyileşmeye başlamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri o an hâlâ dostane iken Türkiye ile Avrupa ülkeleri arasındaki her iyileşme ve Türkiye'nin uluslararası iş birliğine daha çok katılmak için yaptığı her hareket onu henüz Cemiyet üyesi olmayan Sovyetler Birliği'nden bir adım daha uzaklaştırmıştır. Sovyetler Birliği uzun bir süredir Milletler Cemiyeti'ni kapitalist ülkelerin aleti olarak görmüş ve er geç kendi aleyhine yöneltilebileceğinden korkmuştur. Yukarıda işaret edildiği gibi, bu kuşku 1931'de Uzak Doğu'da Japonya'nın Mançurya'ya saldırısı sonucu bir parça azalmış ve Sovyetler Birliği Cemiyet üyeliği yoluna koyulmuştur. Öyle olsa da Moskova Türkiye'nin Cemiyet'e girişi karşısında biraz sabırsızlık göstermiştir.

Bu arada, Türk Dışişleri Bakanlığından Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği Maslahatgüzarı'na bu konuda gönderilen 10 Temmuz 1932 tarihli notada, Sovyetler Birliği gerekli şekilde yatıştırılmaya çalışılmıştır. Notada, Türkiye'nin uğraşmak zorunda olduğu istisnai güçlükler ile Avrupa ülkeleriyle mevcut ilişkilerini tatminkâr bir düzeyde tutabilmek için gereken şartlar belirtilmiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinin 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nda derpiş edilen karşılıklı taahhütlere gölge düşürmeyeceği beyanla Cemiyet'te barış ilkelerine aykırı yönelimler zuhur ederse ve bunlar özellikle Sovyetler Birliği'ne doğru çevrilirse, Türkiye bu yönelimlere kesinlikle karşı çıkacaktı. Türk-Sovyet dostluğu açısından Cemiyet Misakı'nın 16 ve 17. maddelerinde derpiş edilen yükümlülükler hakkında da şunlar belirtiliyordu. İlk önce, bu maddelerde sözü edilen müeyyideler Sovyetler Birliği'ne ancak kendisi üçüncü bir tarafa kışkırtma olmaksızın saldırırsa uygulanabilecekti. İkincisi, Türkiye Sovyetler Birliği aleyhine yöneltilecek bir suçlamayı tasvip etmedikçe onun aleyhine girişilecek bir eyleme katılıp katılmamakta serbest olacaktı. Üçüncüsü, Türkiye Sovyetler Birliği aleyhine uygulanabilecek müeyyidelere Lozan Barış Antlaşması'nda tespit edilen askerî durumu ve coğrafi konumuyla bağdaşabileceği ölçüde katılacaktı.[40]

Milletler Cemiyeti Misakı'nın 16. Madde'sinin 1. Fıkra'sına göre taahhütlerine aykırı olarak savaşa başvuran bir üye, devlete karşı Cemiyet'in bütün diğer üyeleri ticari ve mali bütün ilişkilerini derhâl kesmeyi, kendi yurttaşları

Kutlamalar, 1932.

40 DBA, K.45 Ş.2 D.B.1.a.4(2). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi Hakkında Yazışmalar, 1931-1934; Menemencioğlu'nun Anıları, s.42.

ile Misak'ı ihlal eden devletin yurttaşları arasındaki her türlü ilişkiyi yasaklamayı ve Misak'ı ihlal eden bu devletin yurttaşları ile Cemiyet üyesi olsun veya olmasın diğer herhangi bir devletin yurttaşları arasındaki ticari, mali ve kişisel bütün ilişkilere engel olmayı taahhüt ederler. 16. Madde'nin 2. Fıkra'sına göre de Misak'ın hükümlerine aykırı olarak bir devlet savaşa başvurursa Konsey ilgili hükûmetlere ve Cemiyet taahhütlerine riayeti sağlayacak kuvvetlere Cemiyet üyelerinden her birinin katacağı kara, deniz ve hava birlikleri hakkında tavsiyelerde bulunmakla görevlidir. 16. Madde'nin 3. Fıkra'sında ise üye devletler Cemiyet'in taahhütlerine riayeti sağlamak için ortak harekete katılan her Cemiyet üyesinin kuvvetlerinin kendi ülkelerinden geçmesini kolaylaştırmak için gerekli tedbirleri alacaktır denilmektedir.

Türkiye'nin Konsey Üyeliği Beklentisi

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılımı Cenevre kurumu ile şimdiye kadar burada sadece İran ve Arnavutluk tarafından temsil edilen İslam dünyası arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. Türkiye'nin Cemiyet'e katılımının dünya örgütünün başlıca meşgalesinin bir dizi hezimetler olduğu bir sırada vuku bulması ilginç ve önemlidir. Türkiye Cemiyet'e girerken aklında evvela barış ve güvenlik meselesi vardı. Türkiye Cemiyet Misakı'nı kabulle saldırıya karşı etkinliğini yeniden güçlendirmeyi arzu etmiş ve kendi güvenliğini artırmaya çalışıyordu. Türkiye'nin ana hedeflerinden biri de uluslararası hayatta hak ettiği yeri almaktı. Cemiyet bir kurumdu ve Türkiye de onun amaçlarına yakınlık duyuyor, yöntemlerini takdir ediyor ve birçok faaliyetine katkı sağlamaktan memnuniyet duyuyordu fakat Ankara her şeyden önce uluslararası camianın tam üyelik statüsünden yararlanmak ve insanoğlunun geleceğinin dünya çapında tedricen yeniden düzenlenmesi sürecinde rol almak istiyordu.[41]

Konsey üyelerinin sayısı Cemiyet'in varlığı boyunca değişiklik göstermiştir. Misak'ın 4. Madde'sinin 1. Fıkra'sına göre Konsey "Müttefik ve Ortaklaşa Başlıca Devletlerin temsilcileri ile Cemiyet'in diğer dört üyesinin temsilcilerinden" meydana gelecekti. Müttefik ve Ortaklaşa Başlıca Devletler şunlardı: İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya. Bu devletlerin Konsey üyeliği daimî idi. Misak'ın 4. Madde'sinin 1. Fıkra'sında diğer dört üye hakkında bunların "Genel Kurul tarafından serbestçe ve kendi arzusuna göre tespit edileceği, fakat bu yapılıncaya kadar Belçika, Brezilya, İspanya ve

41 DBA, K.44 Ş.22 D.B.1.a.4 (1). Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi Hakkında Yazışmalar, 1931-1934. Ayrıca, Walters, *age*., C 2, s. 563-564.

Yunanistan'ın Konsey'de üye olacakları" belirtilmekteydi. Böylece Misak'a göre Konsey'in dokuz üyesi olacaktı. Genel Kurul'da devletlerin eşitliğine riayet edilirken Konsey'in kuruluşunda büyük Devletlere üstünlük tanınmış olmaktaydı. Bununla beraber, devamlı olmayan Konsey üyelerinin sayısını artırma yönünde güçlü bir cereyan da vardı.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi barışçı niyetlerini ve Avrupa'daki statüko kampına yaklaşmasını teyit etmiştir. Giriş, bir anlamda, Türkiye'nin uluslararası camiadan nispi tecridinin sonunu ve dışişlerinde yeni inisiyatifler almasının başlangıcını belirlemiştir. Orta boy bir devlet için Türkiye Cemiyet işlerinde faal bir rol üstlenmiştir. Cenevre kurumunun güvenirliliğinin örgütün güncel gerçekleri yansıtacak ve orta boy devletlerin emellerini karşılayacak bir reforma ihtiyaç duymasına rağmen, Türkiye Cemiyet'in faaliyetlerini desteklemiştir. Cemiyet üyeliği artmasına rağmen, geniş coğrafi bölgelerin ve insanlığın çoğunun bu organda temsil edilebilmesi amacıyla Konsey'in büyütülmesi yönünde hiçbir çaba gösterilmemiştir. Konsey'in beş daimî üyesi Büyük Savaş'ın galipleri olan İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya idi. Türkiye, meşruiyeti ve etkinliğinin artması için Konsey'in daha çok temsili hâle gelmesi görüşündeydi. Türkiye Cemiyet'in demokratikleştirilmesi fikrini savunuyordu. Bu reform ve genişleme orta boy devletlere temsiliyet tanınması için düzenlenecek bir anlaşmanın parçası olmalıydı. Yapılacak herhangi bir genişlemede bazı orta boy devletlerin daimî üye olarak Konsey'de yer almaları esastı. Yeni daimî üyeler daimî üyeliğin gerektirdiği sorumlulukları üstlenebilecek kapasite ve yeteneğe sahip olmalıydılar. Türkiye'nin bu sorumlulukları üstlenecek yeteneği de itibarı da vardı.[42]

Sonuçta, 1933'teki Milletler Cemiyeti Konsey seçiminde Türkiye, adaylığını koymadığı hâlde, yirmi oy almıştır. Bu gelişme üzerine yorum yapan *Milliyet* gazetesi Türkiye'nin başvurmadığı hâlde Konsey seçiminde yirmi oy almasının Türkiye'nin bu organın üyeliği için gereken şartları haiz olduğuna dair Cemiyet çevrelerinde kanaat mevcut olduğunu gösterdiğini belirtmiştir Hiç kuşku yoktu ki Türkiye seçilmiş olsaydı makul bir harekette bulunulmuş olacaktı. Bu yolla, gruplaşmaların dışında kaldıkları için, Konsey'de görüşleri temsil edilmeyen yaklaşık on beş ülke emellerine nail olacaklardı.[43]

42 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar-Yorumlar*, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 32-33. Erkin 1939-1947'de Türk Dışişleri Bakanlığında Siyasi İşler Genel Müdürü, Genel Sekreter Birinci Yardımcısı ve Genel Sekreter idi. 1947-1962'de Roma, Madrid, Washington ve Londra'da Büyükelçilik yapmıştır. 1962-1965'te Dışişleri Bakanı olmuştur.

43 *Milliyet*, Başyazı, 12 Ekim 1933, s.1.

Türkiye'nin Konsey Üyeliği

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun Eylül 1934 tarihli toplantısında Türkiye Konsey üyeliği için adaydı. Cemiyetteki Türk daimî delegesi Cemal Hüsnü Taray Türkiye'nin bu konudaki saiklerini 6 Eylül 1934'te yaptığı şu açıklamayla izah ediyordu: "Türkiye Cumhuriyeti Konsey'deki daimî olmayan üyelik için adaylığını koymuştur. Türkiye'nin son on yıldır barış yolunda kaydettiği ilerleme herkes tarafından iyi bilinmektedir. Türkiye'nin bütün devletlerle ve özellikle komşularıyla ilişkileri daha iyi olamaz. Türkiye'nin amacı bu yönde sarf ettiği çabaları Konsey içinde devam ettirmektir."[44]

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda Eylül 1934'teki genel görüşmeler sırasında Aras, Türkiye'nin dış politikasını şöyle özetlemiştir:

> "Türkiye için bir önceki Genel Kurul'dan sonraki dönemin en belirgin özelliği Türk ulusunun diğer bütün uluslarla iş birliğinde bulunmaya devam etmesi ve uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik faaliyetlerinin artmasıdır. Bu kapsamda Türkiye ile Balkan komşuları arasında yeni antlaşmalar imzalanmış ve Batı Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurulması için faaliyetlere devam edilmiştir."

Aras, bu dönemde Türkiye'nin gizli kalan hiçbir anlaşma imzalamadığını ve Milletler Cemiyeti'nde usulüne uygun olarak tescil edilmeyen hiçbir anlaşmasının bulunmadığını ilave etmiştir.[45]

Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 17 Eylül 1934 tarihli sekizinci oturumunda Türkiye'yi İngiliz, Balkan ve Batı Asya gruplarının desteğiyle kırk sekiz oyla üç yıllık bir süreyle Çin'in yerine Konsey'in daimî olmayan üyeliğine seçmiştir.[46] Türkiye'nin Cemiyet'e kabulünden iki yıl sonra Konsey'e seçilmesi ülkede sevinçle karşılanmış ve Türk kamuoyu ve basınında geniş yankılar yaratmıştır. *Milliyet* lehteki kahir çoğunluk oyunun dürüst Türk dış politikasının dünya çapında güven kazandığını gösterdiğini yazmıştır.[47] *Zaman* Türkiye'nin Avrupa barışında en önemli etkenlerden biri hâline geldiği kanaatini izhar etmiştir.[48] *Cumhuriyet* böyle bir dostluk ve güven tezahürünün Türk ulusunun uluslararası camiaya ne kadar önemli bir katkı sağlayabildiğine delalet ettiğini belirt-

44 Anadolu Ajansı, 7 Eylül 1934, s.1.

45 Anadolu Ajansı, 16 Eylül 1934, s.1.

46 League of Nations, "Records of the Fifteenth Ordinary Session of the Assembly Special Supplement" *Official Journal*, S.125, Eylül 1934, s.60-61.

47 Ahmet Şükrü Esmer, "Konsey Azalığına İntihabımız", *Milliyet*, 19 Eylül 1934, s.1.

48 Ebüzziyazade, "Türkiye ve Cemiyet-i Akvam", *Zaman*, 19 Eylül 1934, s.1.

miştir.[49] *Akşam* Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine seçilmesinin Türkiye'nin uygar dünyaya yaptığı katkıların tanınması anlamına geldiğini ifade etmiştir.[50] *Hâkimiyeti Millîye* Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine seçilmesinin Türkiye'nin Cemiyet'e üye olmadan çok daha önce izlemeye başladığı barış ve iş birliği politikasının mantıki sonucu olduğuna işaretle Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Cemiyet'e aynı zamanda girmelerinin örgütü güçlendireceği fikrinde olduğunu ilave etmiştir.[51]

Sonuç

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine seçilmesi uluslararası çevrelerde mükemmel bir gelişme olarak görülmüştür. Zira Türkiye güçlü ve kapsamlı bir Cemiyet'in en tutarlı savunucularından biriydi. Türkiye Sovyetler Birliği'yle mevcut dostluğuna zarar vermeden Batı'ya uzanan bütün yolları açık tutmak istemekteydi. Böylece Cenevre'deki Türk daimî temsilciliği mensupları uluslararası barış ve güvenliği ilgilendiren bir dizi aşina konuda Batılı meslektaşlarıyla birlikte çalışabileceklerdi.

Aras Sovyetler Birliği'nin 1934'te Milletler Cemiyeti'ne girmesinden dolayı Türkiye'nin duyduğu memnuniyeti şöyle ifade etmiştir:

> "Milletler Cemiyeti'nin bu seneki toplantısında bir mühim hadise de büyük komşumuz dost devlet Sovyetlerin Cemiyet'e girmeleridir. Avrupa ve Asya'daki muazzam mevkii aşikâr ve sulh vadisindeki gayret ve eserleri cihana malum olan Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesi orada kuvvet ve kudret getirecek amildir. Türkiye hem bundan dolayı diğer bütün dostları gibi memnundur, hem de büyük komşu memleketin değerli Hariciye Komiseri Maksim Litvinof'la Milletler Cemiyeti'nde Konsey'de daha sık teşriki mesai edeceğimizden dolayı bizzat bahtiyarım.[52]"

Aras, Cemiyet katılımcılarına ve Cemiyet gözlemcilerine barış yolunda yaptığı coşkulu konuşmalarla esin kaynağı olmuştur. Türk Dışişleri Bakanı bir kere daha uluslararası ilgiyi üzerinde toplamıştır. 1935'te Cemiyet Konseyi'nin seksen dört ve seksen beşinci dönem başkanlığını yapmıştır. 1937'de Genel Kurul Başkanı seçildiği zaman eski başkan Aras'ı şöyle tanımlamıştır:

49 Yunus Nadi Abalıoğlu, "Türk Milletinin Kazandığı Yüksek Mevkii", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1934, s.1.

50 Akşamcı, "Cemiyet-i Akvamda Türkiye", *Akşam*, 21 Eylül 1934, s.1.

51 Falih Rıfkı Atay, "Cemiyet-i Akvam'da", *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Eylül 1934, s.1.

52 Anadolu Ajansı, 30 Eylül 1934, s.1.

> "Genel Kurul oy birliğiyle Türkiye birinci temsilcisi Tevfik Rüştü Aras'ı başkanlığa seçmiştir. Kendilerinin çok seçkin bir siyasi mesleği vardır. Üstün nitelikleri, geniş görgü ve deneyimleri ve sonsuz incelikleri ile Milletler Cemiyeti'ne katıldıkları ilk günden bu yana herkesin derin saygı ve sevgisini kazanmışlardır. Genel Kurul kendilerini başkan seçmekle yalnızca bu devlet adamı ve Cemiyetin iyi hizmetkarını değil aynı zamanda temsil ettikleri Atatürk Türkiye'sine ve Türk ulusuna karşı duyduğu saygıyı da belirtmek istemiştir.[53]"

1934-1937'de Konsey'de sandalye sahibi olması Türkiye'ye uluslararası alanda itibar ve nüfuz sağlamıştır.

53 Anadolu Ajansı, 17 Eylül 1937, s.1.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).

A. IV-16-B.D.65-1, F.60-1A. IV-16-B.D.65-1, F.60-1.

Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA).

K.44 Ş.22 D.B.1.a.4 (1), K.43 Ş.5 D.B.1.a.4., K.45 Ş.2 D.B.1.a.4(2), K.45 Ş.3 D.B.1.a.4(2).

Araştırma ve İnceleme Eserler

Abalıoğlu, Yunus Nadi, "Türk Milletinin Kazandığı Yüksek Mevkii", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1934, s.1.

Anadolu Ajansı, 7 Eylül 1934, s.1.

Anadolu Ajansı, 16 Eylül 1934, s.1.

Anadolu Ajansı, 17 Eylül 1937, s.1.

Anadolu Ajansı, 30 Eylül 1934, s.1.

Akşamcı, "Cemiyet-i Akvamda Türkiye", *Akşam*, 21 Eylül 1934, s.1.

Aptülahat, Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Aras, Tevfik Rüştü, *Atatürk'ün Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Aras, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim*, Yörük Matbaası, İstanbul 1968.

Aras, Tevfik Rüştü ed. Numan Menemencioğlu, *10 Ans sur les Traces de Lausanne*, Akşam Matbaası, İstanbul 1935.

Asar, Burhan, "Cemiyet-i Akvam ve Türkiye Harici Politikamızın Zafer Alayı-Türkiye ve Beynelmilel İtibar", *Hakimiyeti Milliye*, 9 Temmuz 1932, s.1.

Atatürk, Kemal, *Nutuk 1919-1927*, haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

Atay, Falih Rıfkı, "Cemiyet-i Akvamda", *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Eylül 1934, s.1.

Avenol, Joseph, "The Future of the League of Nations", *International Affairs*, C13/S.2, 1934, s.143-158.

Barlas, Dilek, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", *Uluslararası İlişkiler*, C 14/S. 55, 2017, s. 93-111.

Barros, James, *Betrayal from Within: Joseph Avenol, Secretary-General of the League of Nations, 1933-1940*, Yale University Press, New Haven, CT 1969.

Barros, James, *Office Without Power: Secretary-General Sir Eric Drummond 1919-1933*, Oxford University Press, Londra 1979.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Yeni Türkiye Devletinin Dış Siyasası*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1938.

Bilsel, Cemil, *Cemiyet-i Akvam*, Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1924.

Bilsel, Cemil, *Lozan*, C 3, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933.

Düstur, Üçüncü Tertip, C 5.

Ebüzziyazade, "Türkiye ve Cemiyet-i Akvam", *Zaman*, 19 Eylül 1934, s.1.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları),* C 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1953.

Erim, Nihat, "Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 1/ S. 1, Ocak 1943, s. 31-46.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl. Anılar-Yorumlar*, C 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.

Esmer, Ahmet Şükrü, "Konsey Azalığına İntihabımız", *Milliyet*, 19 Eylül 1934, s.1.

Great Britain, Treaty of Peace with Turkey, Signed at Sèvres, August 10, 1920, Cmd. 964, Accounts and Papers, C 25, His Majesty's Stationery Office, Londra 1920.

Güçlü, Yücel, *Selahattin Ülkümen: The Turkish Righteous Among the Nations*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne 2022.

"Hariciye Vekilimizin Beyanatı" *Vakit*, 7 Aralık 1930, s.1.

Henig, Ruth, *The Peace That Never Was: A History of the League of Nations*, Haus Publishing, Londra 2019.

Kırdar Üner, "Atatürk ve Milletler Cemiyeti", *Sivil Müdafaa Dergisi*, C14/S. 47, Ocak 1972, s. 3-16.

League of Nations, *Official Journal*, C1, Şubat-Haziran 1920,

League of Nations, *Treaty Series*, C 28/ S.1-4, 1924.

League of Nations, *Treaty Series*, C 57/ S.3610, 1935

Menemencioğlu, Numan, *Les Détroits vus de la Méditerranée: aperçus, études, souvenirs*. Yayımlanmamış eser.

Meray, Seha, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*, Takım 2, C 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Milliyet, Başyazı, 12 Ekim 1933, s.1.

Northedge, Frederick Samuel, *The League of Nations: Its Life and Times*, Holmes and Meier, New York 1986.

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, Paris Peace Conference, C 4, United States Government Printing Office, Washington D.C. 1938.

Temperley, Harold William Vazeille, *A History of the Peace Conference of Paris*, C1, Oxford University Press, Londra 1924.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1926, C 21, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1926.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1931, C 3, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi 1932, C 9, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara 1932.

Ünal, Müzeyyen Ezel, *Cumhuriyetin Diplomatı Olmak: Erken Cumhuriyet Dönemi Büyükelçileri Üzerine Prosopografik Bir İnceleme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

Walters, Francis Paul, *A History of the League of Nations*, C 2, Oxford University Press, Londra 1952.

Winkler, Henry, "The Development of the League of Nations Idea in Great Britain, 1914-1919", *Journal of Modern History*, C 20/S.2, Haziran 1948, s.95-112.

Türkiye İsrail'i 1949'da Neden ve Nasıl Tanıdı?*

Çağrı Erhan**

Öz

Filistin'in geleceği tartışmaları ve İngiltere'nin Orta Doğu güvenliğine yaklaşımı gibi konular, dış politikasını özü itibarıyla güvenlik parametreleriyle şekillendiren Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki öncelikleri arasına girmişti. Savaştan sonra Türkiye'nin başlıca hedefi toprak bütünlüğünü korumak ve sınırlarını değiştirmeye yönelik teşebbüsleri bertaraf etmekti. Ankara bir yandan savaş öncesinde var olan toprak taleplerinin yeniden canlanmasını önlemek, diğer yandan da bu türden yeni iddiaları caydırmak zorundaydı. Bilhassa yirmi yıllık süresi dolmakta olan saldırmazlık anlaşmasının yenilenmeyeceğini bildiren 19 Mart 1945 tarihli SSCB notasını takiben, Türkiye'nin diplomatik alandaki neredeyse tüm girişimleri yukarıdaki ana hedefe ulaşmaya matuf olarak planlandı ve icra edildi. Türkiye'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına başlangıçtaki mesafeli yaklaşımının da bilahare İsrail'i resmen tanıyarak bu ülkeyle diplomatik ilişkiler kurmasının da aynı kökten beslendiği söylenebilir. Bu kök SSCB'den algılanan tehdit ve ABD ile yakınlaşma hevesidir.

Bu dönemde Türkiye'nin Filistin politikası başlıca dört unsur çerçevesinde şekillenmiştir. Ankara; (i) Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki SSCB taleplerinin eyleme dönüşmesinden duyduğu endişeyle güneyindeki Arap devletleriyle daha güçlü bir dayanışma içine girmeyi arzu etmekte, (ii) Filistin'e muhtemel komünist sızmalarının bölgeyi istikrarsızlaştıracağını değerlendirmekte, (iii) Fransa'dan bağımsızlığını kazanan Suriye'de yükselen

* Bu tebliğ geniş ölçüde *Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu Anglosaksonları Kırmadan Arapları Kollamak,* başlıklı kitabımın 2, 3 ve 4'üncü bölümlerine dayanılarak ve alıntılar yapılarak hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Altınbaş Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE, cagri.erhan@altinbas.edu.tr ORCID: 0000-0002-7446-5535
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.313

milliyetçiliğin Hatay konusunda maceraya girişmesini engellemek istemekte, (iv) Avrupa-Atlantik alanında inşa edilmekte olan güvenlik mimarisinin koruyucu şemsiyesi altına girmeyi hedeflemekteydi.

Bununla birlikte, Ankara'nın Filistin'e ve Avrupa Yahudilerinin bu topraklara göçüne dair yaklaşımlarının oluşmasında iki savaş arası dönemde yaşananların büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Bilhassa Batı Avrupa'da yükselen antisemitizmin etkisiyle ve Siyonistlerin çabalarıyla hız kazanan göç faaliyetleri ve bunların yansımaları Türkiye'nin konuya olan ilgisini artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Filistin, Birleşmiş Milletler, Güvenlik, Diplomasi.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nı takiben İngiltere'nin manda idaresi altına sokulan Filistin'de Yahudiler tarafından bir devlet kurulması fikrine Türkiye başlangıçta soğuk yaklaştı. Türkiye'nin bu tutumu, İngiltere'nin Filistin'den çekileceğini Birleşmiş Milletlere (BM) bildirdiği 1947'de ana hatlarıyla netleşti. 1947-1950 yılları arasında Türkiye'nin Filistin Yahudilerine ve İsrail devletine olan tutumunda tedrici bir değişiklik meydana geldi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya siyaseti yeniden şekillendirilirken Türkiye'nin özelde Filistin, geneldeyse Orta Doğu siyasetiyle ilgili benimsemiş olduğu beş temel önceliği vardı.

Bunlardan ilki, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin kabul edilmesi veya Hatay'ın geri kazanılması gibi Türkiye lehine olan istisnalar haricinde statükonun korunmasıydı. Özellikle sınırların değişmemesi hususu başka gruplara emsal teşkil etmemesi açısından Ankara için hayati önem taşımaktaydı. Yahudilere kendi bağımsız devletlerini kurma izninin verilmesi Türkiye'nin yakın çevresinde başka girişimleri cesaretlendirebilirdi. Türkiye'nin bir başka önceliği ise Sovyetler Birliği'nin bölgeye askerî olarak girmesine yol açabilecek herhangi bir çatışmanın çıkmasının engellenmesiydi. Yeni bir devlet kurma teşebbüsünün burada Araplarla Yahudiler arasına geniş çaplı bir çatışmaya sebep olabileceği ihtimali, Sovyetler Birliği'nin Birleşmiş Milletler Barış Gücü adı altında bu bölgeye asker gönderebileceği endişesini doğurmaktaydı. Bir diğer husus, Arapların Türkiye'nin karşısına geçmesine ve 1947'den beri Hatay konusunda tekrar talepkâr olan Suriye'yi desteklemesine yol açabilecek bir durumun ortaya çıkmasına mâni olmaktı. Türkiye, bir yandan da Sovyetler Birliği'nin talepleri karşısında İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yakın ilişkiler kurmayı arzu ettiği için bu dönemde onların politikalarına ters

düşecek bir tutum içerisine girmek istememekteydi. Son olarak, Filistinli Yahudiler arasında sosyalizm ve komünizm düşüncelerinin yaygın olması yeni kurulabilecek devletin bir komünist uydusu olacağı endişelerine sebep olmaktaydı. Ankara, Sovyetler Birliği'yle organik bir ilişki içerisinde olacak böyle bir devletin, yakın çevresinde kurulmasını istemiyordu.

Bu bağlamda Filistin meselesi BM'de ele alınırken Dışişleri Bakanlığının 1947 yılının Nisan ayında Türkiye'yi temsil edecek olan Vaşington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a yolladığı telgraf Türkiye'nin tavrının ne olacağını özetler nitelikteydi: "Gayemiz, İngiliz ve Amerikan nokta-i nazarlarına karşı muhalif bir vaziyet almamakla beraber Arap memleketlerini gücendirecek durumlardan da sakınabilmektir."[1]

> Son zamanlarda komşumuz olan Arap Âlemiyle münasebatımız çok iyileşmiş ve günden güne de iyileşmektedir. Bu yakınlaşmaya zarar verebilecek bir hareket tarzını mahzurlu buluyoruz. Esasen Arap âlemi ile yakınlaşmamız müttefikimiz İngiltere'yi de memnun etmiştir. Hatta İngiltere bu yolda bize telkinler yapmaktan dahi kaçınmamıştır. Diğer taraftan beynelmilel sahada Anglosakson devletleriyle muvazi ve ahenkli çalışmayı şiar edinmiş bulunuyoruz. Binaenaleyh Filistin işinde hedefimiz Anglosaksonları kırmadan Arap âlemini kollamaktır.[2]

Dışişleri Bakanlığı, bu değerlendirmenin ardından, şifreli telgrafta Vaşington Büyükelçisi Baydur'a BM Genel Kurulu'nda yapılacak Filistin özel oturumunda nasıl hareket edileceğiyle ilgili nihai kararını aktardı:

> Hükûmetimizin kararı şudur: İngiltere veya Amerika bizden sarahaten aksini istemedikçe Arap teklifleri lehinde rey vermek. İngiltere veya Amerika Arap teklifleri aleyhinde rey vermemizi talep ettikleri takdirde müstenkif kalmak. Şu kadar ki, beşinci maddenin derpiş ettiği vaziyet muvacehesinde kalındığı takdirde Arap hükümetlerinden hiç olmazsa bir ikisinin komisyonda temsili lehine mutlak surette rey verilecektir. Davanın mahallinde göstereceği inkişafın hattı hareketimiz üzerinde müessir olabileceği tabiidir.[3]

1 Dışişleri Bakanlığından Vaşington Büyükelçiliğine gönderilen telgraf için bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi (DDA), 525/82, 21 Nisan 1947.

2 Dışişleri Bakanlığından Vaşington Büyükelçiliğine gönderilen telgraf için bk., DDA, 715/80, 22 Nisan 1947.

3 Dışişleri Bakanlığından Vaşington Büyükelçiliğine gönderilen telgraf için bk., DDA,

Filistin Meselesi'nin ele alındığı Mayıs 1947'deki ilk olağanüstü BM Genel Kurulu'na katılan Türk diplomatları, Ankara'nın kendilerine verdiği görevi başarıyla yerine getirmişti. Türkiye, bir yandan İngiltere ve ABD ile yakın temas hâlinde ve onların politikalarına açıkça karşı çıkmayarak "Anglosaksonları kırmamış," diğer yandan da tüm oylamalarda birlikte hareket ettiği "Arap âlemini kollamış bulunuyordu."

Öte yandan Haziran 1947'de çalışmalarına başlayan, BM Filistin Özel Tahkikat Komisyonu (UN Special Committee on Palestine – UNSCOP), 16'sı kamuya açık, 36 özel toplantı yaptıktan sonra hazırladığı raporu 31 Ağustos 1947'de açıkladı.[4] UNSCOP çalışmaları esnasında Filistin'in mukadderatına dair iki ayrı plan öne çıktı. Önemli sayıda Müslüman nüfusa sahip olan üyeler Hindistan, İran ve Yugoslavya, Arapların ve Yahudilerin ayrı bölgesel yönetimlere sahip olduğu federal bir devlet modeli önerdiler. Azınlık Planı olarak nitelenen bu plana göre, BM Filistin'i üç yıllık geçiş dönemi boyunca yönetecek ve bu süre içinde nispi temsil yoluyla seçilecek Arapların ve Yahudilerin temsil edildiği iki kamaralı yasama organı içeren bir anayasayı oluşturacaktı. Yahudilerin Filistin'e göçü bağımsızlık ilan edilene kadar BM tarafından kontrol edilecek, bağımsızlıktan sonra ise göçün düzenlenmesi federal hükûmetin yetkisinde olacaktı. Azınlık Planı ne kendi bağımsız devletlerini isteyen Yahudiler ne de Filistin'in üniter bir Arap devleti olarak şekillendirilmesini isteyen Araplar tarafından desteklenmekteydi.

Çekoslovakya, Guatemala, Hollanda, İsveç, Kanada, Peru ve Uruguay tarafından geliştirilen Çoğunluk Planı'na göre ise Filistin topraklarında ayrı ayrı Arap ve Yahudi devletleri kurulacak, Kudüs ise BM'nin uluslararası vesayet yönetimi altına sokulacaktı. Filistin topraklarının yaklaşık %57'si Yahudilere bırakılmaktaydı. Plan karmaşık bir toprak ve nüfus yönetimi öngörmekteydi. Filistin arazisi sekiz parçaya bölünmekteydi. Üç bölge ve Yahudi topraklarıyla çevrili Yafa kasabası Araplara, diğer üç bölge ise Yahudilere bırakılmaktaydı. Kudüs, Azınlık Planı'nda olduğu gibi, BM vesayet yönetimi altına sokulacaktı.[5]

Bu noktada Büyükelçi Selim Sarper'in 1947 yazında Türkiye'nin daimî temsilcisi olarak resmen görevlendirilmesiyle birlikte BM Daimî Temsilciliği

739/83 28 Nisan 1947.

4 Çiğdem Ör, *Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018, s.11.

5 Ör, *agt*. s. 11-12.

(Turkuno) Filistin Meselesi'nin takibi ve bir ölçüde Yahudilerin temsilcileriyle yürütülecek temaslar bakımlarından Türk Dışişlerinin ana üssü hâline geldi. Sarper'in New York'ta bulunduğu fakat resmen BM'de göreve başlamadığı sırada görüştüğü ilk isimlerden biri ABD'deki Yahudi Ajansı temsilcisi Eliahu Epstein oldu.[6] Epstein, Filistin Meselesi'nde Türkiye'nin hasmane tutumu devam ettiği müddetçe, ABD'deki Yahudileri ya da Siyonist davaya sempati duyan genel kamuoyunu Türkiye'ye ekonomik yardım konusunda ikna etmenin zor olacağını ifade etti.[7] Bu söylem, takip eden yıllar içinde Ankara'da taraftar bulacak olan, "ABD'den destek almak için evvela bu ülkedeki Musevi lobisini ikna etmenin gerekli olduğu" şeklindeki yaygın kanaatin başlangıç noktasını teşkil etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Yahudilerin ABD kamuoyu ve siyaset yapıcıları üzerindeki etkisini göz önünde bulunduran Büyükelçi Sarper, 4 Ağustos 1947'de Ankara'ya bir şifre telgraf yollayarak, Mayıs ayındaki BM Genel Kurulu sırasında Türkiye tarafından takınılan net Arap yanlısı tutumun ne ölçüde esnetilebileceğini sordu. Dışişleri Bakanlığı 12 Ağustos'ta Sarper'e gönderdiği talimatta durumun hassasiyetini, "gayemiz İngiltere'ye ve Amerika'ya karşı muhalif bir vaziyet almamakla beraber Arap memleketlerini gücendirecek durumlardan da sakınabilmektir" cümlesiyle açıkladıktan sonra, "kararımız: İngiltere ve Amerika bizden sarahaten aksini istemedikçe Araplar lehine rey vermek, İngiltere veya Amerika Arap teklifleri aleyhine rey vermemizi talep ettikleri takdirde müstenkif kalmak şeklindedir" diyerek daha önceki hareket tarzında herhangi bir değişiklik olmadığını vurguladı.[8]

Öte yandan Filistin'in geleceğinde bir Yahudi yönetiminin şu veya bu şekilde var olacağı ihtimalinin kuvvetlenmeye başladığı bu dönemde, söz konusu Yahudilerin komünistlerle ilişkileri konusu da Türkiye'yi derinden meşgul etmeye başlamıştı. SSCB'nin Boğazların statüsünün değiştirilmesi ve Doğu Anadolu'daki bazı vilayetlerin kendilerine verilmesi yönündeki talepleri sürerken Türkiye, güney sınırlarının ötesinde SSCB'nin yeni bir nüfuz alanı

6 Bu görüşmeye dair Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bir yazışma görülmemiştir fakat Eliahu Epstein'in görüşmeyle ilgili olarak Yahudi Ajansı'na gönderdiği 31 Temmuz 1947 tarihli mesajında yer alan görüşme tutanağı Kudüs'teki Merkezi Siyonist Arşivi'nde bulunmaktadır. George Gruen, Emanuel, *Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study in the Diplomacy of Ambivalence*, Columbia Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1970, s.29-30.

7 Gruen, *agt*., s. 30.

8 Dışişleri Bakanlığından Birleşmiş Milletler Kurulu Nezdinde Türkiye Delegeliğine gönderdiği talimat için bk., DDA, 1266/9, 12 Ağustos 1947.

oluşturmasından endişelenmekteydi. Türkiye'nin endişesi Filistin'in bölünmesiyle ortaya çıkabilecek bir Yahudi devletinin "komünist uydusu" olacağıydı. Bu endişeler içerisinde de Sovyetlerin Yahudi devletinin kurulmasını temin ederek Akdeniz'e kalıcı şekilde yerleşmek peşinde oldukları düşüncesi hâkimdi.

29 Kasım 1947'de yapılan oylamada BM Genel Kurulu Çoğunluk Planı'nı 181 numaralı kararı olarak kabul etti. *Filistin'in Ekonomik Birlikle Taksimi* başlığını taşıyan karara göre, Filistin'de İngiliz manda yönetimi en geç 1 Ağustos 1948'e kadar sona erdirilecek ve İngiliz askerleri bölgeyi tahliye edeceklerdi. Tahliyeden iki ay sonra, en geç 1 Ekim 1948'e kadar, bağımsız Arap ve Yahudi devletleri kurulacak, Kudüs ise özel uluslararası yönetim (corpus separatum) altına sokulacaktı.[9] Planda önerilen Yahudi devleti Filistin topraklarının %55'ini (Necef dâhil) kapsayacak, 500 bin Yahudi ve 400 bin Arap nüfusa sahip olacaktı. Arap devleti ise Filistin'in %44'üne sahip olacak ve 10 bin Yahudi azınlık barındıracaktı.[10] 33 BM üyesinin olumlu oyla destek olduğu Plan'a Türkiye; Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Küba, Lübnan, Mısır, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye, Yemen ve Yunanistan'la birlikte karşı çıktı.

BM Daimî Temsilcisi Büyükelçi Sarper kararın alınmasından sonra "müstakbel Yahudi Filistin Devleti Başkanı Dr. Weizmann ve Dışişleri Bakanı Dr. Shertok [Sharett] ile" temas kurdu. Bu görüşmelerde Yahudi Ajansı'nın temsilcileri Türkiye'nin oylamadaki tutumuna karşı "anlayışları olduğunu ve gelecekte Türkiye ile iyi münasebetler tesis ve idame etmek arzusunda bulunduklarını ve bunun için ellerinden gelen her şeyi yapmaya amade olduklarını" söylediler. Aynı zamanda Yahudi Ajansı'ndan Eliahu Epstein'in talebi üzerine 1 Aralık 1947'de Sarper'in makamında gerçekleşen görüşmede ele alınan hususlar ve görüşmeden sonra Sarper'in Ankara'ya yolladığı şifre telgrafta dile getirdiği öneriler, taksim kararının alınmasından sadece iki gün sonra Türkiye'nin Filistin Meselesi'ne bakışında başlayan tedrici değişime işaret etmesi bakımından önemlidir.

Epstein, Yahudilerin, davalarını kazanmalarından dolayı şımarıklık göstermeyeceklerini ve Araplarla anlaşmak için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını söylediği görüşmede, bölgeye Rusların müdahale etmesini istemedik-

9 "The UN General Assembly Resolution181", *United Nations the Question of Palestine*, 20 Şubat 2021.

10 Ian Black, *Komşular ve Düşmanlar Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler 1917- 2017*, çev. İrem Sağlamer, Pegasus, İstanbul 2018, s. 97.

lerini, dolayısıyla "böyle bir müdahaleyi kolaylaştırabilecek her türlü ihtilafın önüne geçmek için çalışacaklarını" dile getirdi.[11] Hatta Türkiye'nin bu konuda endişelenmemesi gerektiğini söyledikten sonra bir adım daha ileri giderek, "mahrem kalması kaydı ile esasen İngilizlerle de anlaşmış olduklarını, İngilizlerin tahliyeyi yavaştan alacaklarını, gerekirse işgali bir müddet daha devam ettireceklerini" vurguladı.[12] Epstein'e göre Yahudilere en büyük problemi Suriye çıkartmaktaydı. İç zorluklar dolayısıyla kamuoyunu Filistin konusuyla oyalamaya çalışan Suriye'yi benzeri bir durumda olan Irak'ın takip ettiğini kaydettikten sonra,

> [B]una mukabil Lübnan, Mısır ve Şark-ül-Ürdün ile anlaşabileceklerini umduklarını ve bilhassa Araplar arasında yegane geniş görüşlü devlet adamı olan Abdullah'ın kendilerine zahir olacağını ümit etmeleri için sebeplerin mevcut olduğunu, Suudi Arabistan'a gelince, yine mahrem kaydıyla, onları yola getirmeyi de, o memlekette birçok iktisadi menafi ve münasebat tesis etmiş olan Amerika'nın deruhte etmiş bulunduğunu,

dile getirdi. Epstein, "Türkiye ile iyi münasebetler geliştirmek istediklerini, bu yolda ellerinden geleni yapacaklarını, mesela Amerika'nın Yahudi matbuatına başvurarak, aleyhte rey vermesi münasebetiyle Türkiye'ye karşı gayri dostane neşriyattan içtinap etmelerini tavsiye eylemiş olduklarını, neticede aleyhine bir kelime çıkmadığını" ifade ettikten sonra,

> Türkiye ile müstakbel Filistin Yahudi Devleti arasında dostane münasebetler tesisinin Amerikalılarca da matlup ve mültezem olduğunu ve bu mevzuda Amerika Hariciyesiyle esaslı görüşmeler yapmış olduklarını, esasları takarrür etmiş olan Yahudi Hükûmeti içinde Başbakan ve Hariciye Nazırı başta olmak üzere İstanbul Hukuk'tan mezun Türkçe bilen üç bakan olduğunu, söyledi.[13]

Epstein'in Büyükelçi Sarper'le görüşmesinde altını çizdiği tüm konular -Yahudilerin SSCB'ye bakışı, Yahudilerle komünistler arasındaki ilişkiler, İngiltere'nin ve ABD'nin Yahudi meselesinin geleceği konusundaki tutumu, Arapların taksim kararı karşısında birlikte hareket edip edemeyecekle-

11 Birleşmiş Milletler Nezdindeki Türkiye Daimî Delegeliği Başkanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığına, DDA, 3535/61, 4 Aralık 1947.

12 Birleşmiş Milletler Nezdindeki Türkiye Daimî Delegeliği Başkanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığına, DDA, 3535/61, 4 Aralık 1947.

13 Birleşmiş Milletler Nezdindeki Türkiye Daimî Delegeliği Başkanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığına, DDA, 3535/61, 4 Aralık 1947.

ri- Türkiye'nin endişelerini ortadan kaldırmaya ve aleyhte oy vermiş olsa da bundan sonra Filistin'in taksim kararını benimsemesini ve kurulacak Yahudi devletini kabullenmesini sağlamaya dönüktü. Bu doğrultuda Büyükelçi Sarper, bir şeylerin değişmekte olduğunu fark etmişti.

BM Genel Kurulu'nun taksim kararından sonra, Ankara, Yahudi Devleti'nin komünizmin tesiri altında olacağına olan görüşünden vazgeçmemekle ve Amerikalıları da bu konuda ikna edebilmek için çalışmaya devam etmekle birlikte, Türkiye'nin taksim kararı alındıktan sonra artık Filistin'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasına prensip olarak karşı bulunmadığını da ilk defa şu cümlelerle Sarper'e bildirdi: "Filistin'de bir Yahudi Devleti normal şekilde kurulduğu takdirde bununla, her ilgili bulunduğumuz yabancı devletle olduğu gibi, dostane münasebetler tesis edeceğimiz tabiidir."[14]

Nihayetinde Aralık 1947 sonu itibariyle Türk Hükûmeti'nin Filistin Meselesi'ndeki siyasetinin temeli, "Arap devletlerine itidal ve sükûnet tavsiye ve onları Amerikan siyasetinin değişmesi hâlinde ortaya çıkacak vaziyetleri beklemeye imale suretiyle meselenin inkişaflarına intizar etmektir." cümlesiyle belirlenmiş oldu.[15]

Nitekim 14 Mayıs'ta Yahudiler Filistin'de İsrail adıyla bir devlet kurduklarını ilan ederek İngiltere'nin manda yönetiminin bitmesini beklemeden (15 Mayıs'ta sona eriyordu fakat 15 Mayıs Cumartesi'ye, yani Yahudiler için kutsal Şabat gününe rastladığı ve Yahudi şeriatına göre Şabat günleri çalışmak haram olduğundan[16]) bağımsızlıklarını ilan ettiler. İsrail'in bağımsızlık bildirgesinin ilan edilmesinden sadece 11 dakika sonra ABD İsrail devletini de facto olarak tanıdı. ABD'yi[17] Guatemala, İzlanda, Nikaragua, Romanya ve Uruguay takip etti. 17 Mayıs'ta SSCB, İsrail'i de jure olarak tanıyan ilk devlet oldu.[18] Bunu Mayıs içinde Nikaragua, Çekoslovakya, Yugoslavya, Polonya, Uruguay, Guatemala, Macaristan'ın ve Güney Afrika'nın İsrail'i de jure tanımaları izledi.[19]

14 Dışişleri Bakanlığından Turkuno'ya, DDA, 2001/69, 10 Aralık 1947.

15 Dışişleri Bakanlığı, Filistin Meselesi, DDA, 331. TSID: 117927, Aralık 1947; Dışişleri Bakanlığından Londra Büyükelçiliğine, DDA, 2072/156, 22 Aralık 1947.

16 Lewis, *The Middle East, A Brief History of the Last 2000 Years*, Scribner, New York 1995.s. 363.

17 ABD'nin İsrail'i *de jure* tanıması 31 Ocak 1949'da yapılan İsrail'deki ilk genel seçimden sonra gerçekleşecektir.

18 Moskova Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına, DDA, 18 Mayıs 1948, 1632/108.

19 *Israel International Relations: International Recognition of Israel*. Jewish Virtual Library. https://www.jewishvirtuallibrary.org/international-recognition-of-israel, son erişim

Kamuoyundaki genel Arap yanlısı ya da Yahudi karşıtı atmosfere rağmen Türk Hükûmeti Arap-İsrail çatışmaları sırasında tarafsızlığını sürdürdü. İki tarafın silahlı birliklerine Türkiye'den gönüllülerin katılmasını ve bölgeye silah ve mühimmat gönderilmesini engellemek için önlemlerini sıkılaştırdı. Yahudi devletinin tanınması konusunda ise acele edilmemesi, gelişmelerin beklenmesi şeklinde bir diplomatik pozisyon alındı. Bu arada, dış temsilciliklerden yabancı hükûmetlerin İsrail'e yaklaşımları konusunda değerlendirmeler toplandı.[20]

İsrail'in Türkiye'nin kendisini tanıması için ilk talebi Vaşington'daki Türkiye Büyükelçiliği üzerinden ulaştı. 17 Mayıs'ta Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur'a "İsrail Devleti Geçici Hükûmeti" antetli bir mektup gönderen İsrail Geçici Hükûmeti'nin Temsilci Vekili Eliahu Epstein, Türkiye'nin "İsrail'i tanıyarak milletler topluluğu içine kabul edeceğini ümit ettiğini" bildirdi. Epstein mektubunda, İsrail Geçici Hükûmeti'nin Türk Hükûmeti'ne bağımsızlık ilanını bildiren ve tanınma talebini içeren resmî bir mektup yolladığını fakat "İsrail'in, ABD dışında hiçbir ülke ile doğrudan kablolu iletişimi bulunmadığından, Türk Hükûmeti'nin bu bildirimi alıp almadığının bilinmediğini", o sebeple Hükûmet'inin bu mesajı Vaşington'daki Türkiye Büyükelçisine de göndermesini kendisinden istediğini yazmaktaydı.[21] Bu sebeple 20 Mayıs'ta İsrail Geçici Hükûmeti'nin Dışişleri Bakanı sıfatıyla Moshe Shertok tarafından Ankara'ya Fransızca bir telgraf daha yollandı.[22] Dışişleri Bakanlığından Türkiye'nin yurtdışındaki tüm büyükelçilik ve elçilikleriyle BM nezdindeki daimî temsilciliğine yollanan 25 Mayıs 1948 tarihli tamimde, "muvakkat İsrail Hükûmeti namına Hariciye Nazırı imzasıyla alınan 20 Mayıs tarihli bir telgrafta İsrail Devleti'nin ve onun muvakkat Hükûmetinin resmen tanınması" istenilmekte olduğu bildirilmekteydi. Aynı tamimde, Türkiye'nin İsrail'i tanımayla ilgili politikası da netleştirilmekte ve tüm diplomatik temsilciliklerden uygun hareket etmeleri istenmekteydi. Buna göre Türk Hükûmeti, "vaktinden önce yapılacak bir tanımanın Birleşmiş Milletlerin bu hususta muhtemel kararlarına takaddüm eden manasını tazammun edeceği kanaatini" taşımakta ve "Filistin davasının malum ehemmiyeti dolayısıyla meseleyi sıkı bir etüde tabi tutmak ve vaziyetin inkişafına

tarihi: 2021, 28 Şubat

20 Buenos Aires Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına, DDA, 10008/198, 19 Mayıs 1948; Sofya Elçiliğinden Dışişleri Bakanlığına, DDA, 1643/142, 20 Mayıs 1948.

21 Vaşington Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına, DDA, 585/204, 24 Mayıs 1948.

22 Au Nom du Gouvernement Provisoire d'Israel a la Ministre des Affaires Etrangers Turquie, DDA, 21749/105533, 20 Mai 1948.

intizaren vaki tanıma teklifine şimdilik herhangi bir surette mukabele etmemek" kararını vermişti.[23]

Ankara, Filistin'deki gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte, Orta Doğu'da ne olup ne bittiğinden ziyade, bunların Türkiye'nin Batı İttifakı'nın bir parçası olmasını kolaylaştırıp kolaylaştırmayacağıyla ilgileniyordu. Araplar arasında iyice belirginleşen anlaşmazlıklar da Türkiye'yi Filistin Meselesi'nde 1948 yazından beri geliştirmeye başladığı tarafsızlık statüsünü sağlamlaştırmaya sevk etti. Dahası BM Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1948'de Paris'te yaptığı toplantıda aldığı 194/3 numaralı kararıyla Filistin Uzlaştırma Komisyonu adıyla bir komisyon kurulması ve Türkiye'nin bu komisyona üye seçilmesi, Türkiye'nin tarafsız statüsünü neredeyse zorunlu hâle getirmekteydi. Ankara, Filistin Meselesi'nde, taraflara eşit mesafede kalırken kendi politikasını Batılı ülkelerle koordine etme konusundaki hassasiyetini de sürdürmekteydi. Elbette ki Türkiye'nin, kurulmakta olan Atlantik İttifakı'na katılmak için ABD nezdinde girişimlerini yoğunlaştırdığı bir dönemde, özellikle ABD ve İngiltere'nin Filistin Meselesi'ne bakışındaki örtüşen ve ayrışan yönleri Ankara tarafından çok yakından takip ediliyordu.

Tarihler 3 Ocak 1949'u gösterdiğinde, Bakanlar Kurulu tarafından alınan bir kararla Ankara Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın Üçlü Uzlaştırma Komisyonu'na Türkiye Hükûmeti adına delege olarak atandı.[24] 75 yaşındayken bu göreve atanan Yalçın; Fransızca, İngilizce ve İtalyanca dillerine hâkimdi, ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yakın bir siyasetçi olarak komünizm karşıtlığıyla tanınmaktaydı.[25]

Türkiye'nin SSCB'den gelen tehditler karşısında Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Batı ile ilişkilerini güçlendirmesine önem veren Cumhurbaşkanı İnönü, komünizm karşıtlığından en ufak şüphe duymadığı Yalçın'ın, İsrail'in devlet yapılanmasında komünistlerin etkisini, yöneticilerinin siyasi eğilimlerini ve SSCB ile bağlarını incelemesini istemiş olması mümkündü. Gerçekten de komisyon üyeliği sırasında İsrail'e giderek Başbakan Ben Gurion ile görüşen ve hükûmetin SSCB sempatizanı olmadığını

23 Dışişleri Bakanlığından Bütün Büyükelçilik ve Elçiliklere Tamim, DDA, 1022/67, 25 Mayıs 1948;

24 Arda Baş, "Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Türkiye," *Tarih Dergisi,* S. 69 2019, s.142; BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü (BMGM), Karar, 8520, 030-18-01-02, 3 Ocak 1949.

25 Baş, agm. s. 142-143; Yalçın bu görevini Haziran 1950'ye kadar sürdürecek, yerine eski dışişleri bakanlarından Tevfik Rüştü Aras atanacaktır. Baş, agm., s. 150.

anlayan Yalçın,[26] Mart 1949 başlarında değerlendirmelerini İnönü'ye sunacak ve Türkiye'nin İsrail'i tanımasını önerecekti.[27]

Komisyon Arap devletlerinin temsilcileriyle görüşmeler yaptığı sırada, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Şubat ayında önce Londra'ya sonra da OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) toplantısı için Paris'e gitmişti. Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi David Kelly, Sadak'ın Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'le Filistin Meselesi hakkında görüş alışverişinde bulunmak istediğini, kendisinin İngiltere'nin Filistin konularındaki tüm tavsiyelerine iş birliği içinde yaklaştığını İngiltere Dışişleri Bakanlığına önceden bildirmişti.[28] Ancak 14 Şubat'ta gerçekleşen Bevin-Sadak görüşmesinde Filistin Meselesi hiç açılmadı. İki mevkidaş Türkiye'nin Atlantik Paktı'na (NATO) alınması konusunu görüştüler. Sadak, İtalya'nın üyeliğe davet edilmesiyle artık sadece bir Atlantik örgütü olmaktan çıkan İttfak'a Türkiye'nin de alınması gerektiği yönünde ısrarcı olurken Bevin Türkiye'nin Batı ile Orta Doğu arasında bir bağlantı sağlayabileceğini, bunun da Doğu Akdeniz'den Hindistan'a kadar yeni ve büyük bir refah alanının yaratılmasına yol açabileceğini söyledi. Görüşmede Sadak Bevin'e, "Türkiye'nin siyasetinin şimdi ve bundan sonra İngiltere'nin politikasıyla yan yana olmaya devam edeceğini" ifade etti.[29]

Sadak'ın Bevin'e söylediği gibi Türkiye'nin politikası İngiltere'ninkiyle yan yana ise o hâlde İngiltere İsrail'i tanımamışken Türkiye'nin de bu adımı atmaması gerekiyordu. Gerçekten de 17 Şubat'ta Fransız Basın Ajansı'na (AFP) konuşan Dışişleri Bakanı Sadak, Türkiye'nin diğer iki komisyon üyesi

26 Çağrı Erhan- Ömer Kürkçüoğlu, "Filistin Sorunu," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2001 s. 640.

27 Gencer Özcan, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, İstanbul, TESEV, 2005, s.15; George Emanuel Gruen, "Turkey's Relations with Israel and its Arab Neighbours: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances," *The Middle East Review*, C 17/S. 3, Bahar 1985, s. 36.; Yalçın BM Uzlaştırma Komisyonu üyesiyken ve Türkiye henüz İsrail'i de facto tanımamışken 5 Mart 1949'da *Cumhuriyet* gazetesine şöyle konuşmuştu: "Türkiye'nin İsrail'i tanıması hususu Hükûmetimizin bileceği iştir. Fakat bu, ileride mutlaka tahakkuk edecektir. Zira bütün dünya devletleri İsrail'i tanımaya başlamışlardır." Bk. Burak Şenel, *İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014, s.66.

28 Public Record Office, Foreign Office (PRO), FO 800-507, From Istanbul (Constantinople) to Foreign Office, 31 Ocak 1949.

29 PRO, FO 800-507, Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Foreign Minister, 14 Şubat 1949.

ABD ve Fransa ile birlikte Filistin Meselesi'nin çözümünde özel ve ortak sorumluluk taşıdığını vurgulayarak Komisyon üyeliği sürerken Türkiye'nin İsrail'i tanımak için adım atmayacağını ifade etti.[30]

28 Şubat 1949'da bu kez Anadolu Ajansı'na bir demeç veren Sadak, "İsrail Devleti bir vakıadır. 30'dan fazla devlet tanımıştır. Arap temsilcileri de İsrail ile konuşmaktadır. Türkiye'ye gelince, Uzlaştırma Komisyonundaki vazifemizi daha iyi görebilmek için bugünkü durumumuzu değiştirmemeyi daha faydalı buluyoruz" diyerek Komisyon çalışmaları sürerken Türkiye'nin İsrail'i tanımayı düşünmediğini bir kez daha tekrar etti.[31] Fakat, esasen Sadak'ın ileri sürdüğü gerekçe diğer bir komisyon üyesi olan ABD'nin 14 Mayıs 1948'de de facto, 31 Ocak 1949'da da de jure İsrail'i ve Ürdün'ü, Fransa'nın ise 24 Ocak'ta İsrail'i de facto tanıdığı göz önüne alındığında zayıftı çünkü Komisyon üyeliği ile İsrail'i tanıma arasında herhangi bir bağ yoktu.

Uzlaştırma Komisyonu'nun ilk tur ziyaretlerini tamamladığı bir sırada, 3 Mart 1949'da BM Güvenlik Konseyi Mısır'ın ret, İngiltere'nin çekimser oyuna karşılık 9 oyla İsrail'in BM'ye üye olmasını Genel Kurul'a tavsiye eden bir karar aldı. BM Daimî Temsilcisi Büyükelçi Sarper, konunun Genel Kurul gündemine getirebileceğini belirterek Türkiye'nin yapılacak oylamada hareket tarzı için Ankara'nın talimatlarını sordu.[32]

Aynı gün Uzlaştırma Komisyonu üyesi Hüseyin Cahit Yalçın da Ankara'da Cumhurbaşkanı İnönü ile bir görüşme yaptı. Görüşme sonrasında basına yaptığı açıklamada, İsrail'deki temasları sırasında safiyane milliyetçi hissiyatın dışında, İsrail Devleti'nde herhangi bir yabancı tesirin rol oynadığına şahit olmadığını söyledi.[33] Yalçın'ın sözleri, İsrail Devleti'nin bir Sovyet uydusu olacağı tezinin artık anlamını yitirdiğini gösteriyordu.

Nihayetinde Ankara, İsrail'i de facto tanımanın vaktinin geldiği kanaatindeydi. İngiltere'nin bu ülkeyi tanımasının beklenmesinden vazgeçildi. Yine de tanımanın hemen mi, yoksa İsrail'in BM'ye üyelik oylamasının sonucuna göre mi yapılması konusunda farklı görüşler mevcuttu. Tanıma konusunda, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak tarafından Başbakanlığa gönderilen 24 Mart 1949 tarihli yazıda Türkiye'nin, o gün itibariyle 40'tan fazla devlet ta-

30 Baş, agm. s. 148-149.

31 Baş, agm. s. 149.

32 Birleşmiş Milletler Daimî Delegeliği'nden Dışişleri Bakanlığına, DDA, 721/38, 7 Mart 1949.

33 Gruen, *agt.* s. 87.

rafından tanınmış bulunan, Uzlaştırma Komisyonu'nun diğer iki üyesi olan ABD ve Fransa'nın tanıdığı, Arap devletlerinin de ateşkes müzakerelerine başlamak suretiyle üstü kapalı şekilde tanıdığı İsrail'i neden ve ne şekilde tanıması gerektiği izah edilmekteydi. Sadak'ın yazısında, Yunanistan'ın da İsrail'i tanıyan devletler arasına katıldığına da yer verilmekte, Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret hacminin önemine vurgu yapılmakta ve İsrail ile ilişkilerin bir an önce düzenlenmesinin Türkiye'nin yararına olduğunun altı çizilmekteydi. Bununla birlikte Sadak, yazısında, o güne kadar Türkiye'nin Filistin politikasında hassasiyetle üzerinde durduğu Arap devletleriyle olan ilişkilerin zedelenmemesi yaklaşımına uygun şekilde, Türkiye'nin İsrail'i tanımasının BM Genel Kurulu'ndaki üyelik oylaması sırasında yapılmasını önermekteydi.

Dışişleri Bakanı Sadak tanımanın BM Genel Kurulu'ndaki görüşmeler esnasında yapılmasını önermiş olsa da yazının kaleme alındığı 24 Mart'ta Bakanlar Kurulu "İsrail Devleti'nin derhâl tanınmasını" kararlaştırdı.[34] Bu noktada bu kadar acele edilmesinin iki sebebi olabilirdi. Birincisi, Sadak'ın yazısında da ifade edildiği üzere, İngiltere hariç Batılı ülkelerin hemen hemen tamamının İsrail'i tanıdığı, Yunanistan'ın da son olarak bu ülkeler arasına katıldığı bir dönemde, Türk dış politikasının Batı ile uyum içinde olduğunu gösterme çabasıdır. Bununla bağlantılı ve daha muhtemel ikinci sebep ise, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın Nisan ayında gerçekleştireceği ABD seyahati öncesinde Vaşington'a "Orta Doğu politikasında seninle aynı çizgideyiz" mesajını vermek ve yeni kurulacak Atlantik Paktı'na girebilmek için son kez talepte bulunabilmektir. Zira Dışişleri Bakanı Sadak'ın şubat ayı içinde basına yapmış olduğu iki açıklamada, Uzlaştırma Komisyonu üyeliği devam ederken Türkiye'nin İsrail'i tanımayacağını belirtmiş olmasına, dahası, İngiltere Dışişleri Bakanı'na İngiltere ile aynı çizgide bir siyaset takip edileceğini söylemiş olmasına rağmen Ankara'nın ani bir karar değişikliğiyle 24 Mart'ta İsrail'i derhâl tanımasının en mantıklı açıklaması bu olabilir. Bu varsayımı doğrular mahiyetteki en önemli gelişme, oluşturulmakta olan Kuzey Atlantik Paktı'na davet edilmemesi karşısında hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'nin, Pakt'a girebilmek için 1949 baharında bir kez daha şansını deneme yönündeki çabalarıdır.[35]

Nitekim Türkiye'nin bu yöndeki talebini muhataplarına en üst seviyede dile getirmek için Necmettin Sadak görevlendirilecek ve ABD'ye resmî ziyaret-

34 BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), Karar, 030-18-01-02, 118-108-3, 24 Mart 1949.

35 Şenel, *agt.*, s.70.

te bulunan ilk Türk Dışişleri Bakanı olacaktır. Nisan 1949'daki bu ziyaret öncesinde Amerikalılarla yapılan temaslarda mütemadiyen Türkiye'nin Atlantik İttifakına alınması ve genel bütçesinin %48'ini savunmaya harcayan Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın artırılması vurgulanmıştır.[36] Sadak'ın ABD seyahatinin başlamasından çok kısa bir süre önce İsrail'i tanıyarak dış politikasında ABD ile olan yegâne uyumsuzluğu da ortadan kaldıran Türkiye, Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği önemi göstererek Atlantik İttifakı'na dâhil olabilmek ve bunun ötesinde New York'taki finans çevrelerinden sıkışan ekonomiyi rahatlatacak bir kredi alabilmek arzusunu da taşımaktaydı.[37] Sadak Vaşington'daki temaslarında ağırlıklı olarak Türkiye'nin Atlantik İttifakı'na alınması ve ABD'den gelen yardımın artırılması üzerinde durdu. Hem 12 Nisan'da ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson hem de 13 Nisan'da Dışişleri Bakan Yardımcısı Willard Long Thorp ile yaptığı görüşmelerde SSCB baskısının devam ettiğini ifade ederek Türkiye'nin İttifak'a katılmak istediğini ısrarla dile getiren Sadak, ABD'den bir kez daha ret cevabı aldı.[38]

Sadak'ın ziyaretinden iki hafta sonra Cumhurbaşkanı İnönü'ye bir mektup yollayan Başkan Truman, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın imzalanmasının ABD'nin Türkiye'nin güvenliğine verdiği önemi azaltmadığını, bilakis İttifak'ın kurulmasının Türkiye'nin güvenliğinin artmasında da hizmet edeceğini söyleyerek, Ankara'nın NATO'ya katılma talebini üstü kapalı şekilde reddetti.[39]

Şayet yukarıda varsayıldığı gibi Türkiye'nin İsrail'i tanıma konusundaki tereddüdünden vazgeçerek Sadak'ın ABD ziyaretinden önce aceleyle bu devleti tanımasından muradı, ABD'den talep ettiklerini almayı kolaylaştırmak idiyse, bu hedefine ulaşamamış olduğu aşikârdır. Bununla birlikte, İsrail'i tanımasının ABD'deki Türkiye algısını ve Türk-Amerikan ilişkilerini olumlu yönde etkilediği inkâr edilemezdi.

36 Foreign Relations of the United States (FRUS), The United States Special Representative in Europe for the ECA (Harriman) to the Administrator of the ECA (Hoffmann), The Near East, South Asia and Africa, C 6, 6 Ocak 1949; FRUS, The Ambassador of Turkey (Wadsworth) to Secretary of State, 3 Şubat 1949.

37 Özcan, *age*., s. 16-17.

38 FRUS, Memorandum of Conversation by the Secretary of State, 12 Nisan 1949; The Near East, South Asia and Africa, C 6.

39 FRUS, President Truman to President of Turkey (İnönü), The Near East, South Asia and Africa, C 6. 26 Nisan 1949,

Öte yandan İsrail'e bir cümlelik bir tanıma bildiriminde bulunulması, Tel Aviv'in, BM'nin 1947'deki Taksim Kararı'nın ötesine geçmiş bulunan fiilî sınırlarının da Türkiye tarafından tanındığı yanlış algısına yol açabilir, Arap devletlerinde de Türkiye'ye karşı -tanıma kararından dolayı oluşması zaten muhtemel olumsuz havanın- daha da kötü bir mahiyet almasına zemin hazırlayabilirdi. Bu düşüncelerle hareket eden Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin "İsrail'in sınırlarını tanımadığını ama İsrail'i de facto olarak tanıdığını" belirten ama bunu da mümkün olan en nazik ifade ile yapan Fransızca bir metin hazırladı. Dışişleri Bakanlığı söz konusu metni İsrail'deki muhatabına iletmeden bir gün önce 28 Mart'ta, Türkiye'nin BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu'ndaki üyesi olan ve o sırada Beyrut'ta bulunan Hüseyin Cahit Yalçın'a Türkiye'nin İsrail'i tanıyacağını aşağıdaki mahrem yazıyla bildirdi:[40]

> 1. İsrail kırkı mütecaviz devlet tarafından tanınmış bulunmaktadır.
>
> 2. Güvenlik Konseyi yeni devletin UNO'ya kabulünü 1 muhalife karşı 9 oyla tavsiye etmiştir.
>
> 3. İsrail'in kendilerince tanındığını tazammun etmeyeceğini ilan etmekle beraber, Arap devletleri Yahudilerle müzakerelere girişmiş ve birer birer mütarekenameler imzalamaya başlamışlardır. Bu hareket hakikatte İsrail'i fiilen tanımak demektir.
>
> 4. Uzlaştırma Komisyonu faaliyetinin müspet netice vermesi uzun zamana mütevakkıf görünmektedir. Yukarıda maruz mülahazalar muvacehesinde, Bakanlar Kurulu İsrail'i fiilen tanımak kararı vermiştir. Tanıma muamelesinin tekamülüne intizaren, keyfiyeti sırf şahsi bilgileri için arz ederim.

Bir gün sonra, 29 Mart'ta Dışişleri Bakanlığı Yalçın'a bir yazı daha yollayarak önceki telgrafına çok önemli bir ekleme yaptı. Bu yeni telgrafta, Türkiye'nin İsrail'i, "hiçbir veçhile hudut tasdikini tazammun etmemek şartıyle" tanıdığının İsraillilere bildirildiği yazmaktaydı. Tırnak içindeki kısmın metnin ilk taslağında yer almaması, telgraf çekilmeden önce el yazısıyla eklenmiş olması ise dikkat çekicidir.[41] Böylece Türkiye'nin günümüzde de hâlen devam eden, "İsrail devletini tanıyorum ama uluslararası hukuk bakımından tartışmalı sınırlarını tanımıyorum" şeklinde özetlenebilecek tutumunun ilk uygulaması ortaya çıkmıştır.

40 Dışişleri Bakanlığından Berut Elçiliğine (Sayın Yalçın'a aittir), DDA, 21744/156053, 607/10, 28 Mart 1949.

41 Dışişleri Bakanlığından Berut Elçiliğine, (Sayın Yalçın'a aittir), DDA, 21744/156035, 616/11, 29 Mart 1949.

Tanımayla ilgili kararın önce Hüseyin Cahit Yalçın'a bildirilmesini müteakip sıra asıl muhatap İsrail'e ve Türkiye'nin bütün dış temsilciliklerine gelmişti. Tanıma bildirimi 29 Mart'ta Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak tarafından İsrail Dışişleri Bakanı Moshe Sharett'e aşağıda Türkçesi sunulan açık telgrafla iletildi:

> "Ekselanslarına, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin İsrail Devleti'ni de facto olarak tanımaya karar verdiğini bildirmekten onur duymaktayım. Yeni devletin hudutlarının sınırlandırılması hususuna halel getirmeyen bu tanıma, İsrail Hükûmeti bu bildirimin alındığını Türkiye Dışişleri Bakanlığına bildirdiği anda yürürlüğe girecektir. Lütfen Sayın Bakanım, en yüksek saygımın teminatını kabul edin.[42]"

Metne bakıldığında görüleceği gibi, tanımanın Yalçın'a 29 Mart'ta iletilen mesajda yer alan "hiçbir veçhile hudut tasdiki" anlamına gelmeyeceği ifadesi İsrail'e gönderilen telgrafta yer almamakta, onun yerine "yeni devletin hudutlarının sınırlandırılması hususuna halel getirmeyen bu tanıma" şeklinde tercüme edilebilecek, Fransızcasında da tam olarak ne kastedildiği anlaşılmayan bir cümleye[43] yer verilmektedir. Söz konusu telgraf içeriği aynı zamanda Dışişleri Bakanlığının İkinci ve Üçüncü daireleriyle, Koordinasyon, Protokol, İktisat ve Ticaret, Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk daireleriyle de paylaşılarak tüm Dışişleri merkez bürokrasisinin gelişmeden haberdar olması sağlandı.[44]

29 Mart'ta Türk Dışişleri, Türkiye'nin dış temsilciliklerine gruplar hâlinde yolladığı yazılarla onları tanıma kararından haberdar etti. Dışişleri Bakanlığından dış temsilciliklere gönderilen yazılar 3 farklı büyükelçilik-daimî temsilcilik grubuna, 2 farklı metinle yollandı. Neden tüm dış temsilciliklere aynı metnin yollanmamış olduğuna ilişkin herhangi bir bilgi ise mevcut değildir.

Birinci grupta, Atina, Rio, Nanking, Ottova, Varşova, Bükreş, Belgrad büyükelçilikleriyle Buenos Aires, Brüksel, Bükreş, Sofya, Prag, Kopenhag, Helsinki, Lahey, Madrit, Stokholm, Bern, Peşte, Lizbon, Oslo, Meksiko ve Santiago elçiliklerinden oluşmaktaydı. Söz konusu diplomatik temsilciliklere gönderilen yazıda sadece şu cümleler yer almaktaydı: "Bakanlar Kurulu İsrail'i fiilen tanımak kararını vermiştir. Kararın tatbikinin tarih ve şekli ayrıca arz edilecektir."[45]

42 Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'tan İsrail Dışişleri Bakanı Moshe Sharett'e, Açık Telgraf, DDA, 21744/3359148, 36310/601, 29 Mart 1949.

43 "[c]ette reconnaissance qui ne préjuge point de la question de la délimitation des frontèires du nouvelle État"

44 Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'tan İsrail Dışişleri Bakanı Moshe Sharett'e, Açık Telgraf, DDA, 21744/3359148, 36310/601, 29 Mart 1949.

45 Dışişlerinden Muhtelif Elçiliklere, DDA, 21744/156643, 611/28, 29 Mart 1949.

İkinci grupta yer alan dış temsilcilikler ise, BM nezdinde Türk delegasyonu, Vaşington, Paris, Londra, Moskova, Roma, Kabil, Yeni Delhi, Karaçi ve Tahran büyükelçilikleriydi. Üçüncü grupta ise Arap devletlerinde yer alan, Kahire, Berut, Şam, Amman, Bağdat ve Cidde büyükelçilikleri yer almaktaydı. İki grup hâlinde olmakla, tüm bu temsilciliklere aşağıdaki müşterek mesaj yollandı:

> Bakanlar Kurulu İsrail'i fiilen tanımak kararını vermiştir. Kararın tatbikinin tarih ve şekli ayrıca arz edilecektir. Bu kararı almaya bizi sevk eden amiller hakkında aşağıdaki şekle idare-i lisan etmeniz mercudur:
>
> 1.İsrail kırkı mütecaviz devlet tarafından tanınmış bulunmaktadır.
>
> 2.Güvenlik Konseyi yeni devletin UNO'ya kabulünü 1 muhalife karşı dokuz oyla tavsiye etmiştir.
>
> 3.5 Nisan'da toplanacak Asamblenin bu tavsiye mucibince karar vereceği çok muhtemeldir.
>
> 4.En kuvvetli amil ise Arap devletlerinin Yahudilerle müzakereye girişerek birer birer daimî mütarekeler imzalamağa başlamış olmalarıdır. Araplar bu hareketleriyle yeni devleti tanımadıklarını ilan etmelerine rağmen, fiiliyatta İsrail'in mevcudiyetini tanımış oldular. Biz kararımızı şimdi vermeseydik, mütareke silsilesi tamamlandıktan sonra İsrail'i tanımayan yegâne devlet[46] vaziyetine düşecektik.[47]

Türkiye'nin İsrail devletini fiilen tanıma bildirimine cevap İsrail Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili David Ben Gurion'un, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a 30 Mart 1949'da yolladığı -yine Fransızca- bir telgrafla- geldi:

> Ekselanslarından gelen, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin İsrail Devletini de facto tanıma kararını duyuran 29 Mart tarihli telgrafı aldığımı bildirmekten onur duyuyorum. Türk Hükûmetinin bu kararı, Hükûmetimiz ve İsrail halkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı ve eminim ki, sadece iki ülke ilişkilerinde değil, aynı zamanda siyasi gelişme ve istikrar konusunda da Orta Doğu'da yeni bir sayfa açacaktır. İsrail Hükûmeti, iki ülke için ortak bir çıkar oluşturan çeşitli alanlarda Türkiye ile etkin bir şekilde iş birliği yapabilmekten mutluluk duyacaktır. Lütfen en yüksek saygımın teminatını kabul edin.[48]

46 Yeni Delhi'den Dışişlerine, DDA, 1160/17; 21744/155980, 31 Mart 1949.

47 Dışişleri Bakanlığından Muhtelif Temsilciliklere, DDA, 21744/156016, 618/29, 29 Mart 1949; 21744/ 1560005, 619/30, 29 Mart 1949.

48 David Ben Gurion'dan Necmettin Sadak'a Telgraf için bk. DDA, 21744/155992, 30 Mart 1949; Gruen, *agt*. s. 90.

Aynı zamanda İsrail Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin tanıma kararını acil bir radyo telgrafıyla Vaşington'daki İsrail Büyükelçisi ve BM'deki İsrail temsilcisi Epstein'e de bildirdi.[49] Ben Gurion'un Sadak'a cevabı telgrafının Ankara'ya ulaştığı gün ise (31 Mart) Dışişleri Bakanlığı tüm dış temsilciliklere -bu kez gruplara ayırmadan ve tek seferde- aşağıdaki ortak telgrafı yolladı:

> İsrail Dışişleri Bakanına 29 Mart tarihinde çekilen bir telgrafla, hudutlarının hiçbir vechile tasdikini tazammun etmemek şartıyla, Hükûmetimizin İsrail devletini fiilen tanımaya karar verdiği ve tanımanın İsrail Hükûmetinin cevabının verildiği tarihten muteber olacağı bildirilmişti. Bugün İsrail Hükûmetinden alınan 30 Mart tarihli telgrafta Hükûmetimizin bu kararının büyük memnuniyetle karşılandığı bildirildiği maruzdur.[50]

Elbette ki Türkiye'nin İsrail'i de facto tanıması İsrail'de resmî çevrelerde ve kamuoyunda genel bir memnuniyetle karşılandı.[51] Ancak tanıma kararı almış olmasına rağmen Türkiye İsrail'le ilişkilerinde, Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılanabilecek hızlı adımları atmaktan hassasiyetle kaçınmaya devam etti.

Nihayetinde İsrail 14 Ekim'de Eliahu Sasson'un Türkiye'ye elçi olarak atanması için agreman verilmesini istedikten ve İstanbul'daki İsrail Başkonsolosluğu 16 Ekim'de açıldıktan sonra, Cumhurbaşkanı İnönü, İsrail ile diplomatik ilişkilerin kurulacağını açıklayacaktı. İnönü, 1 Kasım 1949'da son kez yaptığı TBMM Açış Konuşması'nda, "Yeni doğan İsrail Devleti ile siyasi münasebetler açılmıştır. Bu devletin Yakın Doğu'da bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümid ediyoruz" sözleriyle ilan etti.[52] İnönü'nün bu açıklamasından iki hafta sonra, Türkiye Eliahu Sasson'un Ankara'ya tayinini uygun buldu[53] ve karşılık olarak Dışişleri Bakanlığı "Birinci Daire Umum Müdürü Seyfullah Esin, üçüncü dereceye terfian Orta Elçi payesiyle İsrail Hükûmeti nezdinde Türkiye elçiliğini maslahatgüzar sıfatıyla tedvire memur edildi."[54]

49 ISA, "Ministry for Foreign Affairs Press and Information Division", 31 Mart 1949, Türkiye 1948, 72-28.

50 Dışişleri Bakanlığından Tüm Temsilciliklere, DDA, 631/31; 21744/105046, 31 Mart 1949.

51 Kudüs Başkonsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığına, DDA, 31 Mart 1949, 21744/104733.

52 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 33.

53 BCA, BMGM, 30-10-0-0, 131-942-5, 14 Kasım 1949; Sasson Ürdün ile barış görüşmelerini yürütmüş, İsrail'in deneyimli diplomatlarından biriydi ve Türkçe de biliyordu. (Şenel, *agt.*, s.76).

54 BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (BTDB), Karar, 22930, 30-11-1-0, 210-37-2, 26 Kasım 1949.

Takip eden aylarda, Türkiye ile İsrail arasında de jure ilişkiler de -ayrıca resmî bir bildirime ihtiyaç duyulmadan, Tel Aviv'deki Türkiye maslahatgüzarının elçi olarak resmen atanması ve İsrail Cumhurbaşkanı'na güven mektubunu sunmasıyla tesis edilecektir.

Başlangıcından itibaren Filistin Meselesi karşısında hem bölgesel hem de küresel dinamikleri göz önünde bulundurarak ihtiyatlı bir politika izleyen Türkiye için, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki kutuplu dünya düzeni kurulurken bu konuda ABD ve İngiltere'nin nasıl hareket ettikleri önemli hâle gelmiştir. Türkiye'nin 1945-1950 döneminde Filistin'e yaklaşımı; somut ve gerçekçi hedefleri olan, pragmatik ama itidalle yürütülen akılcı bir stratejinin ürünüdür. Genel hatları itibariyle -birkaç istisnai örnek hariç- söz konusu yaklaşım ilerleyen yıllarda da sürdürülmüştür.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi (DDA),

DDA. 525 / 82, 21 Nisan 1947; 715/80, 22 Nisan 1947; 739/83 28 Nisan 1947; 1266/9, 12 Ağustos 1947; 3535/61, 4 Aralık 1947; 3535/61, 4 Aralık 1947; 2001/69, 10 Aralık 1947; 22 Aralık 1947, 2072/156; 1632/108, 18 Mayıs 1948; 10008/198, 19 Mayıs 1948; 1643/142, 20 Mayıs 1948; 21749/105533, 20 Mai 1948; 585/204, 24 Mayıs 1948; 1022/67, 25 Mayıs 1948, 721/38, 7 Mart 1949; 21744/156053, 607/10, 28 Mart 1949; 21744/3359148, 36310/601, 29 Mart 1949; 21744/156035, 616/11, 29 Mart 1949; 21744/156016, 618/29, 29 Mart 1949; 21744/ 1560005, 619/30, 29 Mart 1949; 21744/156643, 611/28, 29 Mart 1949; 21744/155992, 30 Mart 1949; 1160/17; 21744/155980, 31 Mart 1949; 631/31; 21744/105046, 31 Mart 1949; 31 Mart 1949, 21744/104733.

331. TSID: 117927, Aralık 1947

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (BTDB), Karar, 22930, 30-11-1-0, 210-37-2, 26 Kasım 1949.

Muamelat Genel Müdürlüğü (BMGM), Karar, 8520, 030-18-01-02, 3 Ocak 1949; 30-10-0-0, 131-942-5, 14 Kasım 1949.

Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), Karar, 030-18-01-02, 118-108-3, 24 Mart 1949.

İsrail Devlet Arşivleri (Israel State Archives) (ISA)

"Ministry for Foreign Affairs Press and Information Division", 31 Mart 1949, Türkiye 1948, 72-28.

İngiliz Arşiv Belgeleri (Public Record Office, Foreign Office) (PRO),

FO 800-507, From Istanbul (Constantinople) to Foreign Office, 31 Ocak 1949.

FO 800-507, Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Foreign Minister, 14 Şubat 1949.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri (Foreign Relations of the United States) (FRUS)

Memorandum of Conversation by the Secretary of State, The Near East, South Asia and Africa, C 6., 12 Nisan 1949;

President Turman to President of Turkey (İnönü), The Near East, South Asia and Africa, C 6., 26 Nisan 1949;

The United States Special Representative in Europe for the ECA (Harriman) to the Administrator of the ECA (Hoffmann), The Near East, South Asia and Africa, C 6., 6 Ocak 1949.

Birleşmiş Milletler Belgeleri

"The UN General Assembly Resolution 181", United Nations The Question of Palestine, 20 Şubat 2021. https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/C758572B78D1CD008 5256BCF0077E51A, son erişim tarihi: 1 Mart 2021. https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-185393/

Araştırma ve İnceleme Eserler

Baş, Arda, "Filistin Uzlaştırma Komisyonu ve Türkiye," *Tarih Dergisi*, S. 69 2019, s. 135-168.

Black, Ian, *Komşular ve Düşmanlar Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler 1917-2017*, çev. İrem Sağlamer, Pegasus, İstanbul 2018.

Erhan, Çağrı, *Türkiye-İsrail Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu Anglosaksonları Kırmadan Arapları Kollamak*, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023.

Erhan, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer, "Filistin Sorunu," *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 635-641.

Gruen, George Emanuel, *Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study in the Diplomacy of Ambivalence*, Columbia Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1970.

Gruen, George Emanuel, "Turkey's Relations with Israel and its Arab Neighbours: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances," *The Middle East Review* C 17/S. 3, Bahar 1985, s. 33-43.

Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

Lewis, Bernard, *The Middle East, A Brief History of the Last 2000 Years*, Scribner, New York 1995.

Ör, Çiğdem, *Amerika Birleşik Devletleri Sovyetler Birliği Ekseninde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1982),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.

Özcan, Gencer, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm Güvenliğin Ötesi*, İstanbul, TESEV, 2005.

Patten, Howard A., *Israel and the Cold War*, London, I. B Tauris, London/ New York 2013.

Şenel, Burak, *İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2014.

Israel International Relations: International Recognition of Israel. Jewish Virtual Library. https://www.jewishvirtuallibrary.org/international-recognition-of-israel, son erişim tarihi: 2021, 28 Şubat

Türkiye's Active Role in Promoting Peace and Solidarity through Development Cooperation

Rahman Nurdun*

Abstract

Türkiye, India, Korea and China have emerged as the new actors in development cooperation in the post-Cold War years. After the 9/11, we have witnessed a considerable transformation of ODA as evidenced in the US and Japan's reorientation of their aid efforts towards security and conflict resolutions. Aid effectiveness, aid coordination and tied aid have become priority concerns of the DAC of OECD. Within this context, Türkiye, both as a donor and recipient country, has a unique position in development cooperation.

In the past 10 years, in accordance with foreign policy objectives of opening up to wider world, Türkiye has extended its development aid to various regions in Africa, Middle East, Far East and Latin America. Sectors such as vocational training, agriculture and health, where Türkiye have comparative advantages over others, played a crucial role in Turkish official aid deliverance.

Growing unilateralism and various humanitarian crises have negatively affected aid behavior in recent years. Therefore, it is increasingly vital that we empower partnerships for solidarity and encourage the donor countries to do their best to promote a more peaceful environment for reaching sustainable development goals and help unleashing the potential of the developing countries to contribute to creating a better world.

Keywords: Türkiye**,** Solidarity, Promoting Peace, TİKA

* Vice President of Turkish Cooperation and Coordination Agency, Ankara/TÜRKİYE, r.nurdun@tika.gov.tr ORCID: 0009-0009-1677-5226
DOI 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.335

Introduction

Türkiye, India, Korea and China have emerged as the new actors in development cooperation in the post-Cold War years. After the 9/11, we have witnessed a considerable transformation of ODA as evidenced in the US and Japan's reorientation of their aid efforts towards security and conflict resolutions. Aid effectiveness, aid coordination and tied aid have become priority concerns of the DAC of OECD. Within this context, Türkiye, both as a donor and recipient country, has a unique position in development cooperation.

In the past 10 years, in accordance with foreign policy objectives of opening up to wider world, Türkiye has extended its development aid to various regions in Africa, Middle East, Far East and Latin America. Sectors such as vocational training, agriculture and health, where Türkiye have comparative advantages over others, played a crucial role in Turkish official aid deliverance.

Growing unilateralism and various humanitarian crises have negatively affected aid behavior in recent years. Therefore, it is increasingly vital that we empower partnerships for solidarity and encourage the donor countries to do their best to promote a more peaceful environment for reaching sustainable development goals and help unleashing the potential of the developing countries to contribute to creating a better world.

This paper starts with a brief information on the evolution of development, then elaborates on Turkish perception of aid delivery, finally focuses on the importance on promoting solidarity and peace through development cooperation.

Aid Evolution

The beginning of using foreign aid as a national policy tool can be traced back to late 19th century, when European powers began their aid deliverance to poor countries, and by the 1920s and '30s countries like Germany, France and Britain were giving regular aid to their colonies in Africa, Latin America and Asia. Their aid money was used to build infrastructure, such as ports, roads, railways. It is worth mentioning that rich American industrialists were also engaged in providing development aid through the Ford and Rockefeller Foundations.[1]

1 Keri Phillips, "The History of Foreign Aid" https://reliefweb.int/report/world/history-foreign-aid

After the Second World War, a number of communist governments emerged in the late 1940s in Europe and Asia. This political upheaval prompted the dismayed US government to launch the Truman Doctrine so as to help steer Greece and Türkiye away from communist threat, and "do whatever was necessary both economically and militarily to contain the spread of communism around the world."[2] "The Truman Doctrine" was followed by the "Marshall Plan", which was an enormous economic aid package worth $13 billion aimed at Europe's reconstruction well as its economic stabilization. Within the framework of this plan, various European countries have been provided with military and economic aid.[3]

However, due to the confrontational nature of the Cold War,[4] the scope of foreign aid was further expanded in 1950s, and contoured in accordance with the "security" concerns and other objectives of donor countries.[5] The former Soviet Union, on the other hand, have distributed their kind of aid, again based on strategic projects, to enforce the Eastern Block against the Western Block.

While there is no doubt that the US has always been in the lead of providing foreign aid, Western Block countries such as France, Canada, Western Germany and Britain, and Eastern Block countries led by the Soviets Union such as the Eastern European countries as well as China have given significant amounts of foreign aid.[6] This aid, which were initially given by the countries individually, have later been enriched with the added multilateral foreign aid programs.

2 "Start of the Cold War - The Truman Doctrine and the Marshall Plan", Kahn Academy, https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/postwarera/postwar-era/a/start-of-the-cold-war-part-2#:~:text=The%20Truman%20Doctrine%20demonstrated%20that,Europe%20in%20the%20Marshall%20Plan.

3 The Truman Doctrine and the Marshall Plan, https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/truman

4 For more detailed information for US-Soviet Confrontation in the early phase of Cold War, see Paul C. Avey, "Confronting Soviet Power: U.S. Policy during the Early Cold War", *International Security* Vol. 36/ No. 4, Spring 2012, pp. 151-188, Published by The MIT Press

5 Jeffrey F. Taffet, Foreign Economic Aid, https://doi.org/10.1093 acrefore/9780199329175.013.500 Published online: 24 October 2018; Narayan Khadka, "U.S. Aid to Nepal in the Cold War Period: Lessons for the Future", *Pacific Affairs*, Vol. 73/No. 1, Spring, 2000, pp. 77-95.

6 "China's Foreign Aid - State Council Information Office of the People's Republic of China, *Beijing Review*, April 2011, http://www.bjreview.com.cn/document/txt/2011-05/19/content_359254.htm#

However, despite the fact that huge amounts of funds have been allocated for foreign assistance, the development gap between the developed and the developing countries have continued to grow. Foreign aid provided by the developed countries to the developing countries under the Cold War conditions was mainly out of military, economic and humanity concerns. Although it looks different in form of distribution and scope, nearly all of the development aid is, in theory, aimed to restore the economies and improve the living standards of the target countries, but in reality, according to some critics, it is believed that the real motivation behind aid-giving has been to prevent the partner country from slipping into the opposite ideology and to gain a political superiority.

Today, the real intentions of the traditional donors are being challenged by various circles, efficiency of the aid has become the top agenda of aid community, and emergence of new aid architecture involving the Global South, non-governmental actor, private sector and academics is the center of discussion on various international platform on sustainable development.

Turkish Model of Development Cooperation

While a recipient country until year 2000, Türkiye has become a net donor country from 2002 onwards, an achievement demonstrating her determination in the field of development assistance. For instance, the Global Humanity Aid report prepared by the Developmental Initiatives, a London-based organization, listed Türkiye in the second place with 5,587 billion dollars spent on humanitarian assistance as a sub-category of Turkish development assistance in 2021, which accounted for 0,86 ODA/GNI. Therefore, among the 20 donors providing the most humanitarian assistance as a percentage of GNI, Türkiye was the biggest humanitarian donor and Most Generous Countries.[7]

As of the level she reached today, Türkiye introduces a new incentive to the international development policies by drawing attention to increase, not only quantity, but also the quality of development aid. Today, with her aid policy that puts "international reconciliation and cooperation" as top priority, Türkiye follow closely the UN guidelines about reaching the SDG goals.

Unlike some traditional donors, Türkiye does not hold an objective of imposing its own values. On the contrary, Türkiye carries out her aid

7 https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2022/donors-of-humanitarian-and-wider-crisis-financing/#section-3-2

activities by preserving local features and defining special needs of the people in host countries. Türkiye establishes cooperation relationship with partner countries and implements special projects together with these countries who are looking for technical cooperation rather than cash support.

Historical and Geographical Background

Distinction of the Turkish model, which has become a topic of academic research nowadays, can be derived from her rich historical and geographical background. Türkiye enjoys an advantageous position among the world nations with her deep-rooted history through interacting with nearly all nations from Central Asia all the way to Europe to the West. As a country acting in accordance with the principle of "serving and supporting the human life so that the state will remain alive", Türkiye has emerged as a responsible donor to shoulder its responsibility in achieving the SDGs through its principal aid agency TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency).

Walking the Talk

Reaching more than 160 countries throughout the world, 60 of which host its 62 Program Coordination Offices, TİKA (Turkish Cooperation and Coordination Agency) prefers taking all the risks and defines the problems at their sites and operates at the crux of the trouble.

In an environment where TİKA staff establish first-hand dialogues with local authorities and communities, the problems peculiar to those countries are being defined more accurately, while needs, demands and projects can be evaluated and designed with more ease. With this approach, it is possible to prepare well-supported and practical projects based on real needs and demands, rather than imposed and ostentatious projects, costs are also reduced, meanwhile the amount of benefits provided for people from each dollar are increased. Unlike some donor countries, in some risky regions such as Somalia, Mali, Niger and Libya, Türkiye is able and continues to carry out directly her own aid activities. Türkiye has been the first country to draw world attention on Somalia, a nearly demolished country abandoned by the international society for 20 years to its own devices. The visit of then Turkish Prime Minister H.E. Recep Tayyip Erdoğan to Somalia with three planes full of visitors including his family and officials has been a milestone in Somalia's history.[8]

8 During a conference organized by CSIS (Centre for Strategic and International Studies) in

Touching People's Hearts and Minds

Türkiye's main distinction from other donors is that her people feel sympathy for other nations in need and share deeply their sorrows and want all the best for other nations. With this instinct, in countries we serve, we first define problems and, starting from the most urgent ones, we immediately implement the projects that will solve these problems.

In the Turkish model, no restrictions drawn in finding solutions and no effort is spared to take the necessary assistance to those in need. One of the best examples of these initiatives is the fieldwork performed by TİKA Program Coordination Office opened in Gaza Strip in 2005 which radically improved the living conditions of the area which were no better than those of an "open air prison". Contrary to the compassion fatigue other donor countries face with when encountered with the problems increased simultaneously with the population in Gaza, Türkiye extended (and still continues to extend) her helping hand to the locals to support them to survive the already harsh conditions that are worsened by the bombs and poverty.

Effective Aid Delivery

As an emerging donor, Türkiye, through TİKA, promotes reconciliation and aid activities with realistic budgets, focusing on values coinciding with reality. Today, the Turkish model calls not for the quantity of the aid, but for the philosophy behind it and offers a more active aid modelity that moves with ethical values and feasible, reasonable budgets. The most prominent factor that distinguishes TİKA from other international aid organizations is its flexible structure, free from the rigidity of the heavy bureaucracy, which allows her to respond to calls for aid promptly and efficiently. Today, TİKA is able to respond to emergency events occurring in any part of the world on

2013 in Washington D.C, Hassan Sheikh Mahmoud, then the President of Somalia was quoted as saying "the Turkish model in Somalia is very, very clear. They said we want to do this thing in Somalia, and they do it. They don't have the restrictions that many of the Western world has got. There is a deputy prime minister who come to Somalia every other month just to monitor and see how the projects are going on. They are building or implementing projects that are really tangible ones... They are doing the work there. They are driving their own cars. They are moving the city. They are building. They are teaching. There are a number of clinics that provide a free service to the people in Mogadishu alone… They are there and the government, the people are there. The government aid administration agent is there, their embassies there. Ambassador, full-fledged staff, military attaché, everybody – commercial attachés are there, while the international NGOs staff are not there". His statement is a vivid description Türkiye's solidarity with Somalian people, https://www.csis.org/news/csis-statesmens-forum-president-somalia-hassan-sheikh-mahamud.

the same day, as it did at the service of the victims of earthquakes, tsunamis, and floods that occurred in Indonesia, Sub-Saharan Africa, and Pakistan.

Promoting Peace and Solidarity

When the Millennium Development Goals fell short of meeting its target in 2015, United Nations Member States came together in 2015 and agreed to adopt the 2030 Agenda for Sustainable Development, envisaged to provide a shared blueprint for peace and prosperity for people and the planet. At its core are the 17 Sustainable Development Goals (SDGs), which require immediate action by all countries in a global partnership.[9]

Looking back at its track record of aid deliverance, Türkiye stands out as one of the leading countries in the South that has been keen on building a peaceful environment in regions troubled by fragile situations. The following case studies of Turkish aid are closely relevant to the 16th goal of sustainable development:

The Case of Somalia

When the 2011 famine, which was caused by drought, conflict, rapidly-rising global food prices, and other long-standing structural factors, struck Somalia, Turkish President Recep Tayyip Erdoğan (then the Prime Minister) was touched by the miserable situation when he visited Somalia in August 2011. His historic visit not only draw the world's attention to the plight of Somalia but also affected the Turkish people deep down in heart. Many Turkish people felt a sense of obligation to help the suffering by donating money or traveling to the country to help on the ground. This kind of action has been deeply rooted in the waqf culture of Turkish people for many centuries.[10]

Meanwhile, all relevant institutions were mobilized to offer their help. Thus, Somalia has become one of the largest recipients of Turkish assistance ever since. Somalia has served as an ideal country for Ankara to present its goodwill and promote peace and solidarity. However, Türkiye's role in Somalia goes far beyond that emotional engagement under the banner of humanitarian diplomacy. The Turkish assistance model combines development, peacebuilding, and business. Somalia occupies a special place in Türkiye's national consciousness.

9 https://sdgs.un.org/goals

10 Bahaeddin Yediyıldız, "Place of the Waqf in Turkish Cultural System", in his paper presented at Habitat II, 12 April 1996, Istanbul, https://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyildiz/placeofthewaqf.htm; Cahit Eftekin, *Türklerde Vakıf Kültürü*, Bilgeoğuz Yayınları. Istanbul 2023.

The depth of Türkiye's relatively recent engagement in Somalia is visible in the capital, Mogadishu. The rehabilitation of a 23-kilometer road across the capital, a new airport terminal, and the rebuilding of the former Digfer hospital are all conspicuous symbols of Türkiye's role in the development of Somalia. Business and the sense of normalcy in the capital have grown significantly as a result of the rehabilitated roads, particularly in and around Makka Al-Mukarrama Road, the main thoroughfare that connects several districts. Other involvements in education, agriculture, business, health, garbage collecting, construction of military barracks, military and police training in Türkiye, and the peace-building efforts between Somaliland and the federal government made their model unique.[11]

The Case of Helping Rohingya People of Myanmar

Extending a helping hand to the persecuted Rohingya refugees and finding a lasting solution to the crisis are two of Türkiye's main foreign policy objectives and priorities. Türkiye's was among the first countries involved in humanitarian relief for Rohingya Muslims. Since 2012, when communal violence broke out between Buddhist and Muslim populations, Turkish aid agencies, NGOs have been highly mobilized to offer humanitarian assistance, with high-level government officials visiting refugee camps and having talks with the Myanmar government for the peaceful resolution of the crisis. [1] When the second crisis broke out in 2017, Turkish First Lady Emine Erdoğan and Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu flew to Cox's Bazar to show Türkiye's solidarity with the Bangladesh government in coping with this crisis. Subsequent Turkish contributions to the wellbeing of Rohingya Muslims in Bangladesh's Cox's Bazar camps exceed $60 million, besides the aid that is dispersed through the UN agencies.[12]

The Case of Mindanao Conflict

Thanks to the active mediation of the Malaysian government, forty years of on-and-off fighting between Muslim armed opposition groups in Mindanao and the Philippine military forces were officially ended when the Philippine government and the country's largest Muslim rebel group signed a peace deal

11 Mahad Wasuge, *Turkey's Assistance Model in Somalia: Achieving Much with Little*, The Heritage Institute for Policy Studies, Mogadishu 2016.

12 Türkiye to start first foreign aid distribution in the Myanmar, https://www.reuters.com/article/us-myanmar-rohingya-turkey-idUSKCN1BG11X ; Serdar Çam, "Mazlumlara Sahip Çıkan Güçlülerle Müzakere Eden Ülke TÜRKİYE", 09/09/2017, https://www.serdarcam.com.tr/bloglar/makaleler/sayfa/16

in 2012. This would serve as a blueprint for setting up a new autonomous region in the South.[13]

Türkiye is among the members of both the International Contact Group (ICG) and Third-Party Monitoring Team (TPMT), supporting the Peace Process between the Government of the Philippines and the Moro Islamic Liberation Front (MILF), and of the Peace Committee for the South Philippines, established within the Organization of Islamic Cooperation (PSCP-OIC) to support the peace process between the Government of the Philippines and the Moro National Liberation Front (MNLF). Furthermore, Türkiye is contributing to the Peace Process in the South Philippines by assuming the Chairmanship of the Independent Decommissioning Body (IDB) since its establishment in 2014.[14] To contribute to this political process, TİKA launched an agricultural development program called "TİKA Buhayan" for the Mindanao region, built up some schools, and donated mobile clinic vehicles and medical equipment to Amai Pakpak hospital. So far, TİKA has contributed to the peace process by realizing 24 projects.

The Case of Peace Building Projects for Colombia

In September 2016, then Colombian President Juan Manuel Santos and Rodrigo Londono, leader of the Revolutionary Armed Forces of Colombia, signed a historic peace accord, thus ending a half-century of combat that caused more than 220,000 deaths and made 8 million homeless.[15]

Shortly after the peace deal, upon the request of then President Santos of Colombia, TİKA was instructed by President Erdoğan to build a modern school in the Orejon area of Antioquia, in the country's northwest, to show Türkiye's solidarity by contributing to the newly reached peace process. Inaugurated in May 2017 by President Santos, the school has emerged as a major employer in the region besides its main purpose of educating rural children; thus, Antioquia became the first region to see the benefits of the Columbian government's peace deal with guerrillas with TİKA's hard

13 For a brief history of Mindanao problem, see Hurights Osaka, "Mindanao Conflict: In Search of Peace and Human Rights", *Focus*, Vol. 54, December 2008. https://www.hurights.or.jp/archives/focus/section2/2008/12/mindanao-conflict-in-search-of-peace-and-human-rights.html

14 Relations between Türkiye and the Philippines, https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-the-philippines_.en.mfa

15 https://nationalpost.com/news/world/colombia-government-farc-rebels-sign-peace-treaty-ending-50-year-conflict-that-left-220000-dead

work.[16] Other projects for the purpose of reconciliation in the Antioquia region include, fishing project in Choco, Santander de Quilichao; agricultural projects in Verede Mandiva, Hacari, Teorama; Health projects in Caqueta and Norte Santander; municipal capacity building project for Bojava and poultry project for Medlin.

The Case of Beekeeping Project in North Macedonia

With the "Development of Beekeeping Project" carried out since 2007 in various regions of North Macedonia, TİKA supported rural development and contributed to the improvement of the socio-economic infrastructure for the people of the region. The project helps the people of the region learn about the beekeeping profession and supports beekeeping to turn into an industry in the region by marketing the products of the project.

Within this framework, active implementation of the project in Radovis, Konce and Valandovo regions revitalized the commercial life. These regions are well known for the frictions among its diverse ethnic groups. Therefore, this project has proved boosting the rate of employment and increasing household income. By including families of various ethnic backgrounds in the project, it has contributed to the reconciliation among different ethnic groups and the will to live together in Macedonia.

Conclusion

From these case studies, it is self-evident that Türkiye's understanding of its role in promoting peace and global solidarity is, quite simply, to be part of the solution. Before becoming part of the solution however, it is important to first understand the dimensions of the problem. This helps to identify how one can use their expertise most effectively in solving the issue. In order to become a more effective part of the solution, Türkiye has fully used its main strengths in the area of development assistance and is actively applying this knowledge where it is needed.

While responding to the aid requests, Türkiye uses all its available means to provide support by strictly conforming to the laws and regulations of the partner country without pursuing any hidden agenda. All projects tailored for meeting the needs of a region and implemented with respect to regional diversities naturally attract the attention of the global community and, at most times, they are rated as the best practice by international organizations.[17]

16 https://www.trtworld.com/americas/turkey-opens-school-in-columbia-367373

17 For the best practice TİKA projects, see the following websites: https://unsouthsouth.

BIBLIOGRAPHY

Avey, Paul C., "Confronting Soviet Power: U.S. Policy During the Early Cold War", *International Security* Vol. 36/No. 4, Spring 2012, pp. 151-188.

"China's Foreign Aid – State Council Information Office of the People's Republic of China, *Beijing Review,* April 2011, http://www.bjreview.com.cn/document/txt/2011-05/19/content_359254.htm#

Çam, Serdar, "Mazlumlara Sahip Çıkan Güçlülerle Müzakere Eden Ülke TÜRKİYE", 09/09/2017, https://www.serdarcam.com.tr/bloglar/makaleler/sayfa/16

Eftekin, Cahit, *Türklerde Vakıf Kültürü*, Bilgeoğuz Yayınları, Istanbul 2023.

Osaka, Hurights, "Mindanao Conflict: In Search of Peace and Human Rights", *Focus*, Vol. 54, December 2008. https://www.hurights.or.jp/archives/focus/section2/2008/12/mindanao-conflict-in-search-of-peace-and-human-rights.html

Khadka, Narayan, "U.S. Aid to Nepal in the Cold War Period: Lessons for the Future", *Pacific Affairs*, Vol. 73/No. 1, Spring, 2000, pp. 77-95.

Phillips, Keri, "The History of Foreign Aid" 17 December 2013. https://reliefweb.int/report/world/history-foreign-aid

Relations between Türkiye and the Philippines, https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-the-philippines_.en.mfa

"Start of the Cold War - The Truman Doctrine and the Marshall Plan" , Kahn Academy, https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/postwarera/postwar-era/a/start-of-the-cold-war-part-2#:~:text=The%20Truman%20Doctrine%20demonstrated%20that,Europe%20in%20the%20Marshall%20Plan.

Turkey to Start First Foreign Aid Distribution in Myanmar, https://www.reuters.com/article/us-myanmar-rohingya-turkey-idUSKCN1BG11X

---

org/2021/10/12/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-vol-3-2020/;
https://unsouthsouth.org/2021/07/07/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-in-sid-advancing-samoa-pathway-and-achieving-sustainable-recovery/;
https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:miwbQ-uiv2gJ:https://www.southsouth-galaxy.org/partner-of-the-month/tika/&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr;
https://my.southsouth-galaxy.org/en/solutions/?search=TIKA

Taffet, Jeffrey F., *Foreign Economic Aid*, https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.500

Published online: 24 October 2018;

Turkish aid agency offers a lifeline to Rohingya Muslims, https://www.arabnews.com/node/1157041/middle-east

The Truman Doctrine and the Marshall Plan, https://history.state.gov/departmenthistory/short-history/truman

Wasuge, Mahad, *Turkey's Assistance Model in Somalia: Achieving Much With Little*, The Heritage Institute for Policy Studies, Mogadishu 2016.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Place of the Waqf in Turkish Cultural System", paper presentation at *Habitat II*, 12 April 1996, Istanbul, https://yunus.hacettepe.edu.tr/~yyildiz/placeofthewaqf.htm,

https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2022/donors-of-humanitarian-and-wider-crisis-financing/#section-3-2

https://www.csis.org/news/csis-statesmens-forum-president-somalia-hassan-sheikh-mahamud.

https://sdgs.un.org/goals

https://nationalpost.com/news/world/colombia-government-farc-rebels-sign-peace-treaty-ending-50-year-conflict-that-left-220000-dead

https://www.trtworld.com/americas/turkey-opens-school-in-columbia-367373

https://unsouthsouth.org/2021/10/12/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-vol-3-2020/

https://unsouthsouth.org/2021/07/07/good-practices-in-south-south-and-triangular-cooperation-for-sustainable-development-in-sid-advancing-samoa-pathway-and-achieving-sustainable-recovery/

https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:miwbQ-uiv2gJ:https://www.southsouth-galaxy.org/partner-of-the-month/tika/&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

https://my.southsouth-galaxy.org/en/solutions/?search=TIKA

Ali Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçiliği (1934-1939) ve Türk İngiliz Yakınlaşması

İrşat Sarıalioğlu*

Öz

Ali Fethi Okyar 19 Mart 1934 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Londra Büyükelçisi olarak atanmış ve bu görevini 4 Ocak 1939 tarihine kadar sürdürmüştür. Okyar'ın Londra Büyükelçisi olarak görev yaptığı yıllar hem uluslararası konjonktür hem de Türk dış politikası açısından oldukça kritik biz zaman aralığını kapsamaktadır. Bu dönemde dünya siyaseti statükocu ve revizyonist güçler arası çatışmaya odaklanmışken Türk dış politikasında dünya politikasında yaşanan değişimlerin de etkisiyle Batı'yla yakınlaşma eğilimi görülmektedir. Döneme Türk-İngiliz ilişkileri çerçevesinde bakıldığında ise, Akdeniz Paktı, Demir Çelik Fabrikasının İngiltere'nin yardımıyla açılması, Kral VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti ve Montreux Boğazlar Konferansı gibi ikili ilişkiler açısından oldukça önemli gelişmelerle birlikte savunmadan ticari ve iktisadi alana doğru gittikçe derinleşen bir iş birliği süreciyle de karşılaşılmaktadır. Kuşkusuz dönemin Londra Büyükelçisi Ali Fethi Okyar da bu süreçte önemli roller üstlenmiştir. Bu çalışmada, ilk etapta böylesi kritik bir evrede Fethi Okyar'ın Londra büyükelçiliğine seçilmesine dönemin uluslararası konjonktürü ve Türk dış politikası çerçevesinde yanıt aranmaya çalışılacak ardından ise Londra büyükelçisiyken gerçekleştirdiği diplomatik faaliyetlere yer verilerek büyükelçiliği döneminde Türk-İngiliz ilişkilerinin durumu ve Okyar'ın ilişkilere katkısı analiz edilecektir. Çalışmada Türk dış politikasına ilişkin literatürün yanı sıra başta Fethi Okyar'ın anıları olmak üzere döneme ilişkin anılar ile Türk ve İngiliz arşiv belgelerinden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Fethi Okyar, Londra Büyükelçiliği, Milletler Cemiyeti, Boğazlar Meselesi, İtalyan Tehdidi.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, irsat.sarialioglu@hbv.edu.tr ORCID: /0000-0001-7835-0746. DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.347

Giriş

Pirlepe doğumlu Ali Fethi Okyar (1880-1943), Manastır Askerî İdadisinin ardından 1904'te Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş Selanik'teki III. Ordu'da kurmay yüzbaşı olarak göreve başlamıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında görev yapan Fethi Bey, İttihat ve Terakki Partisi'nden 4. ve 5. dönem Meclis-i Mebûsan'da yer almış, 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde Dâhiliye Nâzırı olarak görev yapmıştır. 1919-1921 yılları arasında Malta'da sürgünde bulunan Okyar, Ankara Hükûmeti'nin girişimleriyle serbest bırakıldıktan sonra Millî Mücadele'ye katılmıştır. Malta'daki sürgün yıllarında İngilizcesini ilerleten Okyar, bu dönemde John Maynard Keynes'in *The Economic Consequences of the Peace* (*Barışın Ekonomik Sonuçları*) adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. Okyar, siyasi kariyeri boyunca hem iç politika hem de dış politika alanında önemli görevler üstlenmiştir. TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisliği, Dâhiliye Vekâleti, Başvekâlet ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti iç politikaya yönelik görevlerinden bazılarını oluştururken Sofya (1913-1917), Paris (1925-1930) ve Londra (1934-1939) büyükelçilikleri de yürüttüğü diplomatik görevlerinden bazılarıdır.[1]

Ali Fethi Okyar, üstlendiği tüm bu önemli görevlerin yanı sıra Türk siyasal hayatında liberal siyasete olan yakınlığı ve Atatürk'ün yakın dostu oluşuyla ön plana çıkmaktadır. Dönemin anılarında Fethi Bey, *Atatürk'ün davasını yürütmekte ilk aklına gelen arkadaşı* olarak tanıtılmaktadır.[2] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* isimli eserinde "Mustafa Kemal hükûmet reisi olarak kendi davasını birlikte yürütebileceği bir ikinci adam aradığı vakit, aklına ilk gelen kişi Fethi Bey olmaktadır.", diye aktarmaktadır.[3] Gerçekten de Atatürk'ün inisiyatif alıp başlattığı birçok önemli ve bazen de gizli girişimlerde Fethi Bey'le birlikte hareket etmeyi tercih ettiğini görmekteyiz. Fethi Bey'in 1922 Temmuz'undaki Londra misyonu bunun güzel ve önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu misyon Türk dış politikasına ilişkin literatürde genel-

1 Muammer Göçmen, "Okyar, Ali Fethi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 33, İstanbul 2007, s. 342-343; Fethi Tevetoğlu, "Okyar, Ali Fethi", *Türk Ansiklopedisi*, C 25, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, 408-409; William Hale, "Okyar, Ali Fethi", *The Encyclopaedia of Islam New Edition,* C 8, E.J. Brill, Leiden 1995, s.168; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları*, İstanbul: İş Bankası, 1997, s.22; İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.1-3.

2 Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Dâvâsını Birlikte Yürütmekte İlk Aklına Gelen Arkadaşı: Ali Fethi Okyar", *Türk Kültürü*, C 25/S.292, Ağustos 1987, s.461.

3 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s.460.

likle İngiltere'yle son bir uzlaşı girişimi olarak anılsa da gerçekte Atatürk ve birkaç kişinin asıl hedefini bildiği misyonda amaçlanan Millî Mücadele'nin İngiliz kamuoyuna anlatılması, Ankara'nın zaman kazanması ve Taarruz'un gizliliğinin korunmasıdır.[4] Bu görev için Mustafa Kemal Paşa'nın seçtiği isim Fethi Bey olmuştur. Atatürk'ün Fethi Bey'i yanına aldığı bir diğer durum ise çok partili hayata geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesidir.

Bu bildiride Mustafa Kemal Atatürk'ün 1930'larda Türk İngiliz yakınlaşmasını başlatma hedefini birlikte yürütmek için Fethi Bey'i özellikle seçtiğinin altı çizilecek ve ardından Fethi Bey'in Türk İngiliz yakınlaşması sürecindeki rolüne değinilecektir. Bunun için ilk etapta 1930'lı yılların dış politikasına ilişkin genel bir çerçeve çizilecek ve bu çerçeve dâhilinde Ali Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçiliği görevi anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Fethi Bey'in Londra'ya atanmasının İngiltere nezdinde nasıl karşılandığına bakıldıktan sonra ise, Okyar'ın Londra'da yürüttüğü diplomatik faaliyetlere odaklanılacak ve Fethi Bey'in Türk İngiliz yakınlaşmasındaki rolü açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Çalışma içerisinde bu amaçlar dâhilinde mevcut literatürün yanı sıra Türk Diplomatik Arşivi ve İngiltere Ulusal Arşivi'nde bulunan belgelerden istifade edilecektir.

1930'lı Yıllarda Türk Dış Politikası

Türkiye 1930'a gelindiğinde iç ve dış meselelerini büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş yeni bir cumhuriyet olarak uluslararası alanda aktif bir varlık gösterme hedefi içerisindeydi. Bu dönemde Batıyla olan sorunlarını büyük ölçüde gidermiş olan Türkiye'nin başta İngiltere olmak üzere Batı ülkelerine yakınlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1930 yılında Atatürk'ün çok partili siyasal hayat yolunda girişimde bulunması da bu gelişime uygun düşmektedir. Nitekim Türkiye, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne (MC) girmiştir. Türkiye'nin Cemiyet'e üyeliği uluslararası alanda iş birliğine olan ilgisini ortaya koyduğu gibi Fransa ve İngiltere'nin etkin olduğu bir kuruluşa katılması Batı'ya yaklaşmanın da dolaylı bir işaretini oluşturmaktaydı.[5] Tüm bunların yanı sıra bu dönemde Türkiye'nin dış politikasının büyük ölçüde İtalyan tehdidi tarafından belirlendiğini de unutmamak gerekmektedir. 1933 ve 1934

4 Ayrıntılı bilgi için bk. İrşat Sarıalioğlu, "Büyük Taarruz Öncesi Diplomasi: Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Londra Misyonu", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C 24/S.2, 2022, s. 636-661.

5 Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 1/S. 2, 1985, s. 458-459.

yıllarında, Avrupa savaşa sürüklenirken Türkiye kendini Akdeniz'de İtalyan tehdidi karşısında bulmuştur. Bu durum, Türkiye'yi Millî Mücadele'den beri devam eden Sovyetler Birliği dostluğunun yanı sıra, yeni savunma çareleri arama ve caydırıcılık olanaklarını artırma çabası içerisine sokmuştur.[6] Türkiye'nin İtalyan tehdidi üzerine vardığı kararı İsmail Soysal'a atıfla şu biçimde özetlemek mümkündür: Bir an önce Boğazların askerleştirilmesini sağlamak; MC çerçevesinde kolektif güvenliği etkin kılmak için aktif çaba içine girmek; Sovyetler Birliği ve Balkan Müttefikleri ile dayanışma sürdürülürken Fransa ve özellikle Akdeniz'in en güçlü devleti olan İngiltere ile temaslara girip Türkiye'ye güvence sağlayan düzenlemeler elde etmek.[7]

Türkiye'nin bu dönemki siyasetindeki diğer bir önemli olgu ise devlet eliyle sanayileşme hamleleri ve sanayileşme planlarının dönemin siyasetinde taşıdığı ağırlıklı roldür. Türk Hükûmeti, 1934 tarihli sanayi planından kısa bir süre sonra 1935 yılında ikinci beş yıllık sanayi programının hazırlıklarını başlatmıştır.[8] Planın uygulamaya konulduğu 1938 tarihine kadar ikinci beş yıllık sanayileşme planı ve planın finansmanının sağlanması Türkiye siyasetinin öncelikli konularından birini oluşturmuştur. Bu bağlamda sanayi planları için kredi bulma ve iş birliği içerisinde olunacak ülke meselesi de dış politikada ağırlığını hissettiren bir olguya dönüşmüştür.

Ali Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçisi Seçilmesi

Ali Fethi Okyar'ın Türkiye Cumhuriyeti'nin İngiltere nezdindeki büyükelçisi olarak görevlendirmesi 29 Ekim 1933'te, Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamaları sırasında, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile Fethi Okyar arasında geçen bir görüşmede gündeme gelmiştir. Görüşmede Gazi, Fethi Okyar'a, Fethi Okyar'ın Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurarken partiye dâhil olmasını istediği Mahmut Celal Bayar'ı İktisat Vekâletinin başına getirdiğinden söz ederek temel hedefinin ekonomik kalkınma ve karma ekonomiye dayalı yürütülecek bir teşebbüs olduğundan bahsetmiştir. Bu noktada Gazi, bilhassa karma ekonomiye dayalı yürütülecek bu teşebbüste İngiltere'den alaka beklediğini ve bu sebeple Londra'ya kendisine çok yakın bir büyükelçi göndermek niyetinde olduğunu belirtmiştir. Görüşmede altı çizilen bir diğer nokta ise Boğazlara meselesidir. Gazi yakın zamanda Boğazlar konusunda Lozan'daki

6 İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", *Belleten*, C45/S.177, Ocak 1981, 96.

7 Soysal, *age*., s.101-102.

8 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.365-366.

taahhütlerin sınırını değiştirecek müzakerelere girişme niyetini söylemiş ve bu hususta İngiltere'nin kilit bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.[9]

Bu görüşmeden hareketle Ali Fethi Bey'in Londra büyükelçisi olarak seçilmesinde, Boğazlar meselesinin ve İngiltere'yle kurulması planlanan iktisadi yakınlık hedefinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Fethi Bey'in Londra'da göreve başlamasının ardından Mustafa Kemal Atatürk'ün İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine ile olan görüşmesi ise bu durumu teyit emekte, meselenin boyutlarının biraz daha derin olduğuna işaret etmektedir.

Gazi Mustafa Kemal 20 Haziran 1934'te Percy Loraine ile yaptığı görüşmede Fethi Bey'in Londra büyükelçiliğinin tamamen kendi inisiyatifi olduğunu belirtmektedir. Fethi Bey'in İngiltere'ye azami değer atfettiğini ve Türk İngiliz dostluğunu arzuladığını vurgulayan Gazi, görüşme esnasında iki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştırmak arzusunda olduğunu da ortaya koymuştur.[10] Loraine Türk-İngiliz ilişkileri açısından tarihî bir öneme sahip olan bu görüşmeye ilişkin raporunda, Gazi'nin görüşmede inisiyatif alıp Türk-İngiliz yakınlaşmasını başlatmak istediğini, hatta üstü kapalı bir ittifak teklifinde bulunduğunu belirtmektedir.[11] Bu görüşmeden hareketle Fethi Okyar'ın Londra büyükelçisi olarak seçilmesinde Atatürk'ün İngiltere ile ilişkileri geliştirmek ve iki ülke arası yakınlaşma sürecini başlatmak amacının da etkili olduğunu söylemek mümkündür.[12] Burada Fethi Bey'in Atatürk'e olan yakınlığının yanı sıra Batı demokrasilerine ve liberal düşünceye olan yatkınlığını da akılda tutmakta fayda vardır. Londra'ya atanmadan dört yıl önce yaşanan SCF deneyiminde Fethi Bey İngiliz kamuoyu ve siyasi çevrelerince yakından tanınan bir isim hâline gelmiştir. İngiltere tarafından dikkatle takip edilen SCF'nin parti programındaki liberalizm vurgusu, MC hedefi ve bir bütün olarak programın ruhu, Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini değiştirecek bir girişim olarak değerlendirilmiş ve Fethi Bey'i Batı taraftarı olarak ön plana çıkarmıştır.[13]

9 Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, yay. haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980, s.535.

10 The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 424/279, Part XXVII, No: 48, From Loraine to Simon, 20. 06.1934.

11 TNA, FO, 424/279, s. XXVII, No: 49, Loraine'den Simon'a, 20. 06.1934.

12 Osman Okyar, "Fethi Okyar'ın 1922 ve 1934-1939 Yıllarında Londra'da İki Kez Görevlendirilmesi Işığında, Türk-İngiliz İlişkilerinin Savaş Arası Dönemdeki Gelişimi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü),* Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, Ankara 1985, s.72; Yücel Güçlü, "Turco-British Rapprochement On The Eve Of The Second World War", *Belleten,* C65/S.42, Nisan2001, s.279.

13 Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Tekin-İrşat Sarıalioğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası

Fethi Okyar'ın Büyükelçiliğinin Londra'daki Yankıları

Türkiye Cumhuriyeti'nin Fethi Okyar'dan önceki Londra Büyükelçisi Mehmet Münir Bey'in 13 Mart 1934'te Fethi Bey için İngiltere Dışişleri Bakanı'ndan agreman istemesinin ardından,[14] Fethi Bey İngiltere Kralı'na 12 Nisan 1934'te itimatnamesini[15] sunmuş ve görevine başlamıştır.[16] Fethi Bey'in Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra Büyükelçisi olarak atanması, Londra tarafından, Türkiye'nin İngiltere ile yakın ilişki kurma isteğinin bir delili olarak görülmüştür.[17] Örneğin Ankara büyükelçisi Loraine'e göre Fethi Bey'in Londra Büyükelçisi olarak atanması "Mustafa Kemal'in Türk İngiliz dostluğunun sadece arzu edilir değil mümkün de olduğu sonucuna vardığını" göstermektedir.[18]

Londra siyasi mahfilinde de Fethi Bey'in yeni görevi oldukça olumlu bir etki yaratmış ve olabilecek en iyi seçim olarak değerlendirilmiştir.[19] Fethi Bey ve eşi Galibe Hanım'ın itimatname sunumu sırasında İngiltere Kralı tarafından oldukça özenli bir resepsiyonla ağırlanması ise Türk siyasi çevrelerinde memnuniyet yaratmıştır.[20]

Londra Büyükelçiliğine atanmasının ardından 22.12.1934'te Muhafazakâr Parti üyesi ve Birmingham mebusu Patrick Hannon Fethi Bey'in şerefine bir akşam yemeği düzenlemiştir. Birçok parlamento üyesinin ve Dışişleri Bakanı John Simon'un da katıldığı bu yemekte Hannon, Muhafazakâr Parti'nin Türkiye ile olan eski dostluğu canlandırmak niyetinde olduğunu belirttikten sonra Dışişleri Bakanı'ndan bir konuşma yapmasını rica etmiştir. Dışişleri Bakanı'nın, kendisinin ve birçok parlamento üyesinin Hannon'ın düşüncelerini paylaştığını belirttikten sonra, "İngiliz dış politikasından mesul bir nazır sıfatıyla İngiliz hükûmetinin dış politikasında Türk dostluğunu kuvvetlendirmek prensibine itina olunduğunu resmen ifade edebileceğini" dile

---

Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması", *Belleten,* C86/S.307, Aralık 2022, s.1077-1116.

14 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/37338- 149851-26, 13.03.1934.

15 BCA, TDA,534/37338-149851- 4, 20.03.1934.

16 BCA, TDA,534/37338- 149851-24, 14.04.1934.

17 British Documents on Foreign Affairs (BDOFA): *Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print,* Part II, Series B, C 33, ed. Bülent Gökay, Doc.151, "Annual Report of 1934", s.170.

18 TNA, FO, 424/279, s. XXVII, No: 50, Loraine'den Simon'a, 22. 06.1934.

19 TNA, FO, 424/279, s. XXVII, No: 48, Loraine'den Simon'a, 20. 06.1934.

20 BDOFA, C 33, Doc.151, "Annual Report of 1934", s.170.

getirmesi[21] ise Fethi Bey'in Londra büyükelçiliğine atanması ile başlayan yakınlaşma döneminin habercisi niteliğindedir.

Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçiliği

12 Nisan 1934'te İngiltere Kralı 5. George'ye itimatnamesini sunarak görevine başlayan Fethi Bey, bu görevini 14 Ocak 1939 tarihine kadar sürdürmüştür.[22]

Fethi Bey, Londra'daki görevine başladığı zaman gerek daha önceki diplomatik misyonları gerek Mustafa Kemal ile olan dostluğu ve gerekse liberal siyasete olan ilgisi sebebiyle Londra siyasi çevrelerince bilinen bir isimdi. Fethi Bey'in görevine başladıktan sonra Avam Kamarası'nın oturumlarını bizzat takip ettiğini ve aralarında Winston Churchill gibi önemli isimlerin bulunduğu birçok İngiliz siyaset ve devlet adamıyla kişisel dostluk ilişkileri kurduğunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra Fethi Bey ve eşi Galiba Hanım, Londra'ya vardıktan kısa bir süre sonra İngiliz cemiyet hayatının sevilen isimleri arasına da girmişlerdir. Fethi Okyar'ın Londra görevinin birbirini tamamlayan diplomatik ve sosyal yönleri Türk-İngiliz yakınlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Bu bakımdan Fethi Okyar'ın, tıpkı Türk siyasi çevreleriyle yakın dostluk tesis eden ve güven oluşturan İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine[23] gibi Türk İngiliz yakınlaşmasının mimarları arasında anılması doğru bir değerlendirme olacaktır.[24]

Fethi Bey'in Londra'daki ilk diplomatik faaliyeti 1 Mayıs 1934'te Sınai Mülkiyeti Himaye Birliği Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmek olmuştur[25] fakat dört yılı aşkın görev süresi boyunca Okyar, Türk dış politikası, Türkiye'nin ekonomi politiği ve Türk-İngiliz yakınlaşması açısından çok daha kritik ve hayati diplomasi faaliyetlerine imza atacaktır. Türkiye'nin MC Konsey üyeliği, Boğazlar diplomasisi, İtalyan tehdidi karşısında güvence arayışı ve İngiltere'yle siyasi ve ekonomik yakınlaşma bunların başında gelmektedir.

Milletler Cemiyeti Konsey Üyeliği

Fethi Bey Londra'da görevine başlar başlamaz Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konsey'inde geçici üye olarak yer almasına yönelik bir çalışma içerisine girmiştir.

21 BCA, TDA, 534//37398-150258-40, 10.01.1935.

22 BCA, TDA, 534/37338-149772-2, 14.01.1939.

23 Percy Loraine'in Türk-İngiliz yakınlaşmasındaki rolü için bk. Seçkin Barış Gülmez, "Do Diplomats Matter in Foreign Policy? Sir Percy Loraine and the Turkish-British Rapprochement in the 1930s", *Foreign Policy Analysis*, C 15/S.2, Ocak 2019, s.65-82.

24 Balkaya, age., s.344-347; Osman Okyar, *age*., s.73-74; Soysal, *age*., s.105.

25 Balkaya, *age*., s.346.

Türkiye 1932 yılında MC'ye üye olmuş ve bu tarihten itibaren MC içerisinde aktif bir politika izlemeye başlamıştı. MC'ye üyelik yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki izolasyonunu ortadan kaldıracak ve uluslararası konumunu *normalleştirecek* bir gelişme olarak değerlendirilmekteydi.[26] Bu bağlamda MC içerisinde aktif görevlerde bulunmayı oldukça önemseyen Türkiye açısından 1934 yazında MC Konseyi'nde Çin'den boşalan yere aday olmak ve Konsey'de daimî üyelerin yanında geçici üye olarak yer almak önemli bir dış politika hedefi olarak belirmişti. Nitekim Türkiye, 1934 yılında Konsey'in yarı daimî üyeliği için adaylığını koymuştur.[27] Bu çerçevede Fethi Bey de görevine başlamasının hemen ardından, 1934 yılının yaz aylarında MC'nin etkin aktörlerinden biri olan İngiltere nezdinde çeşitli temaslarda bulunmuştur. Bu görüşmelerde Okyar, Türkiye'nin Konsey'de seçilmiş bir yere sahip olmasının yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki prestiji ve konumu açısından taşıdığı değere vurgu yapmıştır.[28] Fethi Okyar'ın Londra'da izlediği bu diplomasi sonuç vermiş ve Türkiye, İngiltere'nin de desteğiyle Milletler Cemiyeti Konsey üyeliğine seçilmiştir. 17 Eylül 1934'te 48 oyla Konsey yarı daimî üyeliğine seçilen Türkiye'nin bu başarısını Türk basını ve kamuoyu büyük bir sevinçle karşılamıştır.[29]

Boğazlar Meselesi

Yukarıda da belirtildiği üzere Fethi Bey'in Londra'ya büyükelçi olarak atandığı tarihte Türk diplomasisinin üzerinde önemle durduğu konuların başında Boğazlar meselesi gelmekteydi. Avrupa'da siyasal gerginliğin artmaya başladığı 1933 yılından itibaren Türkiye, Boğazları askerleştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmakta fakat bunlardan sonuç elde edememekteydi. Bu dönemde İngiltere de bu değişikliğe olumlu bakmamaktaydı. İngiltere'nin bu bakışı 1933 tarihli silahsızlanma konferansında Türkiye'nin taleplerinin kabul görmemesinde de etkili olmuştu. 1935 yılına gelindiğinde ise Almanya'dan duyulan korkunun yayılması ve İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki istikrarı tehdit edici eylemleri Türkiye'nin Boğazlar konusundaki endişelerini gündeme getireceği elverişli bir konjonktür oluşturmuştu.[30]

26 Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", Uluslararası İlişkiler, C14/S.55, 2017, s.100-101.

27 Özden Zeynep Alantar, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 65; Barlas, agm., s.100-102.

28 BDOFA, C 33, Doc.151, "Annual Report of 1934", s.169.

29 Alantar, *age*., s. 65; Barlas, agm., s.102; BDOFA, C 33/Doc.151, "Annual Report of 1934", s.169.

30 Soysal, *age*., s.122.

Fethi Bey'in 1935 ve 1936 yılları arasındaki mesaisinin büyük bir kısmını Boğazlar diplomasisinin aldığı görülmektedir. Bu süreçte Fethi Bey, İngiliz Parlamentosu'nun ve Hükûmeti'nin içerisinde yer alan birçok önemli isimle görüşmelerde bulunmuş ve konuya ilişkin Türk tezini aktarmıştır. Müzakerelerin ilginç noktası, Fethi Bey'in görüştüğü isimlerin İngiltere Hükûmeti'nin mevcut muahedelere muhalif gördükleri her harekete *alelusul* hayır dediğinin altını çizerek olumsuz tutuma ehemmiyet atfedilmesine gerek olmadığını belirtmeleri ve değişiklik karşısında Türkiye'ye ılımlı yaklaşılacağını dile getirmeleridir.[31]

Bu tarz bir tutuma Fethi Okyar'ın 23 Mayıs 1935'te İngiltere Parlamentosu'nun eski mebuslarından Colonel Wedgewood ile görüşmesinde rastlamaktayız. Fethi Bey, Ankara'ya gönderdiği raporunda, İşçi Partisi'nin dış politikasının oluşumunda etkili isimlerinden biri olan Wedgewood'un, gerektiği takdirde Türkiye'nin Boğazlar davasına yardımcı olabilecek değerlendirmelerde bulunmasını sağlamak için görüşme sırasında konuyu Boğazların tahkimine getirdiğini belirtmektedir. Bu çerçevede Fethi Bey ilk etapta Japonya'nın MC'den çekilmesinin, Mançukuo hadisesinin ve İtalya'nın Habeş macerasının Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttırdığına dikkat çekmiş ve değişen dünya şartları içerisinde Türkiye'nin müdafaası için Boğazların hayati bir önem taşıdığını belirtmiştir. Ardından ise Ankara'nın Boğazlara ilişkin politikasının İngiltere tarafından olumsuz karşılanmasına anlam verilemediğine değinen Okyar, Almanların mevcut anlaşmayı kendi kendilerine ihlallerine ılımlı yaklaşan İngiltere'nin Türkiye'nin hakkını ve mevcudiyetini korumak için ileri sürdüğü bir isteğe karşı olan tavrının yarattığı şaşkınlığın altını çizmiştir. Buna karşılık Wedgewood'un yanıtı ise şu biçimdedir: "İngiltere'nin bu mukabelesine ehemmiyet vermeye gerek yoktur. Bunlar (hükûmet) muahedelere muhalif gördükleri her harekete alelusul hayır derler, fakat Alman fiiliyatını nasıl cebir ile karşılamak hatırlarına gelmiyorsa sizi de, bir emri vaki ihdas ettiğiniz takdirde, protesto ile iktifa edeceklerdir."[32]

Benzer bir durum Fethi Okyar'ın 26 Mayıs 1935 tarihinde Ernest Nathanial Bennett ile gerçekleşen görüşmesinde de yaşanmıştır. İngiltere'nin Doğu politikasıyla yakından ilgili bir isim olan Bennett, dönemin Başbakanı James Ramsay Mac Donald'a olan yakınlığı ile tanınmakta ve hükûmet azası olarak

31 BCA, TDA,534/37282-14911-1, 24.05.1935; BCA, TDA,534/37398-150257-144, 17.06.1935.

32 BCA, TDA,534/37282-14911-1, 24.05.1935; BCA, TDA,534/37398-150257-144, 17.06.1935.

görev yapmaktadır. Ayrıca Bennett Trablusgarp (1911) ve Balkan (1912-13) savaşları döneminde Manchester Guardian için savaş muhabirliği yapmış ve bu dönemde hem Türk ordusunu hem de aralarında Mustafa Kemal Atatürk ve Fethi Okyar'ın da bulunduğu Türk askerlerini yakından tanımıştır.[33] Fethi Bey'in Bennett ile dostluğu da 1911 Trablusgarp Savaşı'na dayanmaktadır.[34]

Türkiye'nin Boğazlar davasında haklı olduğuna ve bu davayı kazanacağına inanan Bennett, Okyar ile olan görüşmesinde Boğazların tahkimi konusunda Türkiye'nin cesaretle ileri yürümesini tavsiye etmiş ve bu yolda bir engelle karşılaşmaktan korkmamak gerektiğini dile getirmiştir. Fethi Bey'in İngiltere Dışişleri Bakanı'nın Boğazları silahlandırma meselesinde zorluk çıkardığını belirtmesi üzerine ise Bennett, Simon'un mukavemetinin gösterişten ibaret olduğunu ve bu mukavemetin mevcut olan bir muahedeyi müdafaasız bırakmamak kaygısından ileri geldiğini dile getirmiş ve şahsi fikrinin de hükmü geçmiş muahedenin tadil olunmamasına hiçbir sebep olmadığı yönünde olduğunu cümlelerine eklemiştir. Fethi Bey, görüştüğü ismin gizli kalmasını özellikle rica ettiği raporunda, Bennett'e Boğazlar işinde Türkiye'ye İngiltere tarafından ciddi bir zorluk çıkarılıp çıkarılmayacağını ehemmiyetle sorduğunu ve "Bennett'in ciddi bir mukavemetin asla mevzuubahis olmayacağını teminen" söylediğini belirtmektedir.[35]

Fethi Bey'in Boğazlar meselesine ilişkin Mart 1936 tarihinde gönderdiği rapor da bu çerçevede oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Okyar, raporunda, yaptığı araştırmalar neticesinde İngiltere Hükûmeti'nin Türklerle bir anlaşma yaparsa ya da bir teşebbüs alırsa bunun *marşantaj* (marchandage-pazarlık) yaptıkları değerlendirmesine yol açacağından rahatsız olduğunu; fakat esasında Türkiye'ye bu işte karşı çıkmayacaklarını öğrendiğini belirtmektedir. Okyar, bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yakın Şark Dairesi Şefi'nin, "bu sebepten biz bir şey yapmamalıyız; ancak onlara bu işte muarız değiliz, onlar usul ile teşebbüs almasını bileceklerdir.", değerlendirmesinde bulunduğunu belirtmektedir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fethi Okyar İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile süreçte nasıl bir yol izlenmesi gerektiği üzerine görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmede Lozan'da imzası olan devletlere ayrı ayrı müracaat etmek ve İngiltere ile Türkiye arasında bir inisiyatif almak seçenekleri üzerinde durulmuştur.[36]

33 Ayrıntılı bilgi için bk. Ernest Nathalian Bennett, *With the Turks in Tripoli; Being Some Experiences in the Turco-Italian War of 1911*, Methuen & co. ltd., London 1912.

34 BCA, TDA,534/37398-150256-7, 26.05.1935.

35 BCA, TDA,534/37398-150256-7, 26.05.1935.

36 BCA, TDA,534/37398-150257-49, 23.03.1936.

Okyar'ın raporunda belirttiği durumu, ilgili dönemde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda müsteşar olarak görev yapan Anthony Eden de anılarında teyit etmektedir. Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek istediğini kendilerine bildirdiğini ve değişiklik gerekçelerini Lozan imzacılarına bildirmeden önce İngiltere'nin desteğini aradığını belirten Eden, kendisinin Türkiye'nin Habeşistan sorununda İngiltere'ye olan desteği karşılığında, özel bir pazarlık yapılıyor izlenimini vermek istemediğini ve bu sebeple Aras'a, Lozan imzacılarının tümüne başvurmasını önerdiğini aktarmaktadır.[37]

Türkiye, 10 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere, uluslararası hukukun koşulları değiştiği takdirde hükümlerin de değişmesi gerektiği prensibine (rebus sic sitantibus) atıfla Boğazlara ilişkin yeni bir rejim saptanması için uluslararası bir konferansın toplanmasını talep eden bir nota göndermiştir.[38] Bunun üzerine 22 Haziran 1936 günü başlayan Montreux Konferansı'na katılan Türk heyetinde Ali Fethi Bey de yer almıştır. Bununla birlikte Fethi Bey, sağlık sebeplerinden dolayı imza törenine katılmamıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasının ardından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve heyette yer alan diğer murahhaslar tarafından Fethi Bey'e gönderilen telgraf şu biçimdedir:

> "Fethi Okyar
>
> Londra Büyük Elçisi
>
> Dün gece son imza celsesinde heyeti murahhasımızın teklifi üzerine konferansın zatı devletlerine hürmet ve muhabbet hislerini iblağa karar verdiğini, saygılarımızla arz eder ve samimi tebriklerimizi sunarız.
>
> Aras, Davas, Menemencioğlu, Sadak, General Gündüz.[39]"

Montreux Konferansı Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiş ve devam eden süreçte iki devletin yakınlaşması açısından önemli birçok gelişme yaşanmıştır. Kral VIII. Edward'ın, Fethi Bey'in de katılımcılar arasında bulunduğu, İstanbul ziyareti[40]; Türk donanmasının Malta ziyareti

37 Anthony Eden, *Facing the Dictators the Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon*, The Riverside Press, Boston 1962, s.471.

38 Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.371.

39 Balkaya, *age*., s.348.

40 Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.72; Okyar Seyitdanlıoğlu, age., s. 57.

ve Karabük Demir Çelik İşletmesi'nin yapımı için İngiliz Brasset firmasıyla imzalanan kontrat bu gelişmelerin başlıcalarıdır.[41] Bu noktada Karabük Demir Çelik İşletmesi'nin yapımı için İngiltere'yle kurulan iş birliğine biraz daha yakından bakmakta fayda olabilir. Burada dönemin dış politikasında İngiltere'ye yüklenen bir diğer dengeleyici işlev/rol karşımıza çıkmaktadır. Ankara 1936 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaretinde ve ekonomisinde giderek artan Almanya ağırlığından endişe duymaya başlamıştır. Öyle ki Almanya Türkiye'nin dış satımının yüzde 50'sini alırken Türkiye'nin toplam dışalımının da yüzde 45'ini sağlar hâle gelmiştir. Türkiye bu nedenle Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapımını daha iyi koşullar sunan Alman Krupp firması yerine İngiliz Brasset firmasına vermeyi tercih etmiştir.[42]

1936 yılı iki ülke kamuoyu nezdindeki karşılıklı algılar açısından da bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Türk kamuoyu Karabük Demir Çelik'e yönelik İngiliz desteğini İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan iyi niyetinin kanıtı olarak değerlendirmiştir. İngiltere'nin İhracat Kredileri Garanti Departmanı aracılığıyla projeyi finansal olarak desteklemesi, Türk Hükûmeti ve Türk halkı tarafından İngiltere'nin Türkiye'nin güçlenmesini istediği biçiminde yorumlanmış ve bir daha tarafların birbirine karşı savaşmayacağına ilişkin kuvvetli bir emare olarak ele alınmıştır.[43]

Bu açıdan, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Loraine'in 1936 senesine ilişkin genel değerlendirmesinde, Sovyetler Birliği ile kurulan dostluğun Türk dış politikasının köşe taşı olmaya devam ettiğini fakat bununla birlikte İngiltere'yle kurulan yakın ilişkilerin Türkiye'nin hedeflerini ve bakış açısını genişlettiğini belirtmesi önemlidir. Rapora göre Türk Sovyet dostluğu hâlâ Türk dış politikasının ana aksıdır fakat Türk İngiliz ilişkilerindeki hızlı büyüme ile Türkiye'nin ufkunda eskisinden daha az yer kaplamaktadır.[44]

İtalyan Tehdidi Karşısında İngiltere ile İttifak Girişimleri

Yukarıda da değinildiği üzere 1930'lı yıllarda Türk dış politikası büyük ölçüde İtalyan tehdidi etrafında şekillenmekteydi ve Türkiye İtalyan tehdidi karşısında İngiltere ile ittifak içerisinde hareket etmenin yollarını aramaktaydı.

41 Güçlü, age., s.270-272; Ludmila Jivkova, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, çev. F. Muharrem-F. Erdinç, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978, s.123-125; BDOFA, C 34, Doc.82, "Annual Report of 1936", s.142.

42 İlhan Uzgel, "Almanya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.305.

43 TNA, FO 424/282, s. XXXVI, No: 13, Loraine'den Simon'a, 16.02.1938.

44 BDOFA, C 34, Doc.82, "Annual Report of 1936", s.131-132.

Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehdidi, İngiltere ile Türkiye'yi birbirlerine yaklaştıran bir unsurdu. 1935 yılı Ekim ayında İtalya'nın Ege Adalarını silahlandırmaya başlaması ve ardından Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye MC'nin İtalya'ya karşı aldığı yaptırım kararına katılmıştı. İtalya'nın MC'nin yaptırım kararına katılan Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ı tehdit etmesi neticesinde İngiltere bu ülkelere zorlama tedbirlerine katılmalarından dolayı İtalya tarafından bir tehdit veya saldırıya uğrarlarsa yardım etme konusunda garanti verdi. Böylelikle iki ülke arasında İtalyan tehdidi karşısında doğrudan iş birliği siyasetinin önü açılmış oldu. Fakat Akdeniz Paktı olarak adlandırılan ve İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehlike karşısında ortaya çıkan bu karşılıklı garantiler sistemi uzun süre varlığını sürdüremedi. MC'nin İtalya'ya uygulanan yaptırımları kaldırmasının ardından İngiltere 27 Temmuz 1936'da Akdeniz Paktı'nı oluşturan anlaşmaları tek taraflı olarak kaldırdı. Diğer taraftan İngiltere bu süreçte Türkiye'nin ikili ittifak tekliflerine de yanaşmadı.[45] İtalyan tehdidi karşısında İngiltere ile ikili bir pakt veya ittifak yapma hedefi doğrultusunda hem Cumhurbaşkanı Atatürk'ün hem de Dışişleri Bakanı Aras'ın önemli girişimleri oldu fakat İngiltere'nin taahhüt altına girmekten imtina etmesi sebebiyle bu girişimler sonuç vermedi.[46]

İtalya'ya karşı İngiltere'den teminat alma siyasetinin Londra ayağını yürüten Fethi Bey'in de bu yönde birçok girişimi olduğunu görmekteyiz. Örneğin, 13 Haziran 1935'te İngiltere Dışişleri Bakanı ile görüşen Fethi Bey, İtalyan'ın Habeşistan'a karşı izlediği siyasetin MC'yi zayıf düşüreceğini ve üye devletlerin MC'ye itimadı kalmayınca kendilerini müdafaadan başka çare görmeyeceklerini öne sürerek bu konuda ağız yoklamıştır. Buna karşılık Dışişleri Bakanı ise herhangi bir taahhüt altına girmemiş ve İtalya'nın hareketinin nahoş olduğunu belirtmekle beraber bugüne kadar makul hareket etmiş olan Mussolini'nin bu sefer de makul olacağını ümit ettiğini belirtmekle yetinmiştir.[47]

Konuya ilişkin incelenen belgelerden, Türk-İngiliz yakınlaşmasında İtalyan tehdidi faktörünün Fethi Bey'in görevinin en zorlu tarafını oluşturduğu so-

45 İlhan Uzgel- Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.273-274; Ömer Kürkçüoğlu, "Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerden 1950'lere)", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, Ankara 1985, s.83-84; Jivkova, age., s. 144-145.

46 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, C 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.83-84.

47 BCA, TDA, 534/37193-149243-2, 13.06.1935; BCA, TDA,534/37209-149296-51, 13.06.1935.

nucu çıkmaktadır. Fethi Bey'in raporlarından, karşısına çıkan temel engelin, iki savaş arası dönemin revizyonist güçleri arasında Türkiye açısından İtalya'nın birincil ve acil tehdit kaynağı olarak görülmesiyle, İngiltere dış politikasında bu rolün Almanya'ya yüklenmesinin yarattığı uyumsuzluk olduğu okunmaktadır. Bu noktada Barlas ve Gülmez'in değerlendirmesine atıfta bulunarak, iki savaş arası dönemde Türk-İngiliz yakınlaşmasının ortak bir düşmana karşı ittifaktan daha farklı bir yapı arz ettiğini ve zaman zaman bunun zorluğunun ilişkilere yansıdığını ileri sürmek mümkündür.[48]

Fethi Bey'in bu noktada oldukça önemli değerlendirme ve öngörüleri bulunmaktadır. Örneğin, Fethi Bey'e göre İngiltere dış politikasını belirleyen temel husus Alman korkusudur ve İtalya'yı Almanya'dan ayırmak hedefi İngiltere açısından telaşla ve bir an evvel İtalya ile anlaşmak lüzumunu ortaya çıkarmaktadır.[49] Fethi Bey raporlarında, Akdeniz'de bir müddetten beri devam eden ve savaşa yol açma eğilimi gösteren gerginliği izale etmek için İngiltere tarafından yapılan fedakârlıkların esas sebebinin de İtalya'yı Almanya'dan ayırmak olduğunu belirtmektedir. Fakat bununla beraber İtalya ile Almanya'yı ayırmak ya da İtalya'yı İngiltere ile Fransa'nın safına çekmek çok da kolay değildir. Böyle bir durumda İtalya'nın Brener sınırına ilişkin hissedeceği tehdit bu yönde karar vermesini zorlaştıracaktır. Ayrıca Mussolini'nin bu yakınlaşma için İngiltere ve Fransa'dan giderek daha fazla fedakârlık bekleyeceği ve taleplerde bulunacağı da aşikârdır. Sonuç itibariyle Almanya'ya karşı mevcut anlaşmalar üzerinden daha fazla fedakârlık yapmamak için İtalyan dostluğuna ihtiyaç duyan İngiltere, Mussolini'nin güç dengesini alt üst edici emelleri karşısında ancak bir dereceye kadar fedakârlık yapabilecektir. Böyle bir durumda Mussolini'nin tatmin olmayıp cephe değiştirerek hedeflerine ulaşmak için fırsat kollayacağı da İngiltere'nin göz ardı etmediği bir hususdur.[50] Tüm bunlar İngiltere nezdinde İtalya'nın ne dereceye kadar güvenilir bir müttefik olacağı sorusunu ve her ne kadar İngiltere Dışişleri Bakanı teminat siyasetinden imtina etse de Akdeniz'deki İngiliz güvenliğinin de teminata muhtaç olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Fethi Bey bu hususta, İngiltere'nin yeni ittifaklara giriştiği algısını vermekten çekindiğine vurgu yapmakta ve gerçekte İngiltere'nin Akdeniz'de Balkan hükûmetleri ve Türkiye ile karşılıklı teminatları idame ettirmesi gerekeceğini belirtmektedir.[51]

48 Dilek Barlas-Seçkin Barış Gülmez, "Turkish–British relations in the 1930s: From Ambivalence to Partnership", *Middle Eastern Studies*, C 54/S.5, 2018, s. 827-840.

49 BCA, TDA, 534/37154-149114-20, 25.06.1936.

50 BCA, TDA, 534/37193-149244-1, 19.04.1938.

51 BCA, TDA, 534/37154-149114-20, 25.06.1936.

İki ülkenin İtalyan tehdidine karşı tutum farklılığının özellikle 1936 yılı Temmuz'unda ikili ilişkileri etkilediğini görmekteyiz. Ekim 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırmasının ardından Türkiye katıldığı MC'nin iktisadi yaptırım kararlarının Temmuz 1936'da kaldırılması ve ardından karşılıklı nota değişimiyle İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen Akdeniz Paktı'nın da İngiltere'nin tek taraflı olarak kaldırması (27 Temmuz 1936) Türkiye tarafında ciddi bir güven bunalımına sebep olmuştur. Bu durum üzerine iki taraf arasında yapılan görüşmelerde İngiltere'nin bu tutumundan Türkiye'den uzaklaştığı ve aldığı taahhütlerden kaçınmaya başladığı anlamını çıkarmamak gerektiğinin ve somut bir Akdeniz Paktı konusunun İngiltere açısından acele bir iş olarak telakki edilmekle beraber Türkiye bir İtalyan taarruzuna maruz kalırsa İngiltere'nin Türkiye ile müzakere etmeden İtalya'ya cevap vermeyeceğinin vurgulandığını görmekteyiz. Ayrıca görüşmeye ilişkin tutulan raporda, sadece Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan İnönü ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın bilgisine sunulmak üzere şöyle bir not karşımıza çıkmaktadır:

> Bizi önümüzdeki iki sene içinde biraz fazla sakin, fazla duygusuz ve fazla hareketsiz hissedeceksiniz. Hadisat karşısında takınacağımız bu tavrı istikrab etmeyiniz, bu[nun] bizim için ve sizin için yalnız şu manayı taşıdığını biliniz. Bu mana dahi hummalı bir hazırlık devresi içine girmiş olmamızın istilzam ettiği bir zarurettir. Akdeniz filosunu arttıracağız ve yalnız arttırmakla kalmayacak evsafını tazyid edeceğiz. Bunu böylece bilirseniz birçok hareketlerimizin manasını anlamakda zorluk çekmezsiniz.[52]

Bununla beraber İtalyan tehdidinin devam ettiği konjonktürde Fethi Okyar'ın İngiltere'den teminat alma yönündeki girişimleri devamlılık arz etmiştir. Bu girişimlerin etkisiyle 1938 yılının ilk aylarında İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'nin bir saldırganlıkla karşı karşıya kalması durumunda İngiltere desteğine ilişkin şüphelerini gidermek için Fethi Bey'e garanti dışında bir tebliğde bulunma formülünü değerlendirmeye almıştır. Eden'ın bu formül üzerine Ankara'daki Büyükelçi Loraine ile müzakerelerde bulunması üzerine İtalya karşısında Türkiye'ye verilecek İngiltere desteği, askerî kredi açma ve İngiltere desteği ile Türkiye'nin savunma kapasitesini geliştirme biçimine dönüşmüştür. Burada Loraine'in fikirlerinin etkili olduğu görülmektedir. Loraine, demeç veya teminatın tamamen açık ve sarih olmadığı sürece Türkiye nezdinde bir çözüm olarak algılanmayacağı ve ikili ilişkilerde

52 BCA, TDA, 534/37398-150256-12, 03.07.1936.

teminat meselesinin gündemden düşmeyeceği konusunda ısrarcıdır. Ayrıca Büyükelçiye göre mevcut durumda Türkiye'nin en çok ihtiyaç duyduğu şey askerî malzeme yardımıdır ve savunması için İngiltere'den destek almaya hazır olan Türkiye'ye en etkin biçimde yardım etmenin yolu budur. Sonuç itibariyle Eden'ın Loraine ile yaptığı görüşmeler neticesinde mevcut durumda en iyi çözümün İngiltere'nin Türkiye'nin savunma kapasitesini geliştirmesine yönelik destek sağlanması olduğuna karar verilmiştir. Böyle bir durumda Türkiye topraklarına yönelik saldırı riskinin ve İngiltere'nin Türkiye'yi korumak için kuvvete başvurma ihtimalinin düşecek olması da ikiliyi teşvik eden unsurlardandır. Bu durumun belgelerde yazılı olmayan ittifak olarak adlandırılması da önem arz etmektedir.[53]

Ticari ve Ekonomik İş Birliği

1934 tarihli sanayi planından kısa bir süre sonra, Türkiye Hükûmeti ikinci beş yıllık sanayi programının hazırlıklarına başlamıştı. Birinci beş yıllık sanayileşme planında Sovyetler Birliği yardımı ön plana çıkarken ikinci beş yıllık ekonomik planda Türkiye İngiliz desteğine yönelmiştir.[54] Buna karşılık olarak İngiltere de Türkiye'nin beş yıllık planıyla yakından ilgilenmekteydi. Bu noktada Almanya'nın Türkiye ve Balkan ülkeleri üzerinde kurduğu ekonomik nüfuzun İngiltere'de yarattığı endişe etkindi.[55] Diğer taraftan yukarıda da değinildiği üzere Alman ekonomik nüfuzu sadece İngiltere'yi değil Türkiye'yi de kaygılandıran bir unsurdu. Şubat 1937'de Türk Dışişleri Bakanı Aras, Loraine'e, Türk Hükûmeti'nin Anglosakson dünyasıyla ekonomik ilişkilerini mümkün olduğu kadar geliştirme ve derinleştirme; Almanya ile ise pey der pey düşürme politikasında karar kıldığını belirtmekteydi.[56]

Kral IV. George'un 12 Mayıs 1937'deki taç giyme törenine katılmak için dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün Londra'da olması[57] vesilesiyle gerçekleşen, Okyar, İnönü ve Eden görüşmesinde Türkiye'nin sanayileşme planı için ihtiyaç duyduğu kredi meselesi gündeme gelmiş ve bu konuda müzakerelere

53 TNA, FO, 424/282, s. XXXVI, No: 13, Loraine'den Simon'a, 16.02.1938.

54 Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy In Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World 1929-1939*, Brill, Leiden 1998, s.96, 177-178.

55 TNA, FO, 424/281, s. XXXIV, No: 27, Morgan'dan Eden'a, 09.09. 1937.; BDOFA, C 34, Doc.82, "Annual Report of 1936", s.142.

56 TNA, FO, 424/281, s. XXXIII, No: 41, Loraine'den Halifax'a, 22.02.1937.

57 İnönü'nün Londra ziyareti için bk. Temuçin Faik Ertan, "İsmet İnönü'nün Kral VI. George'un Taç Giyme Töreni için İngiltere'ye Gitmesi ve Türk Dış Politikasına Etkileri", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006),* C V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 2283-2293.

girişme kararı alınmıştır.[58] Türkiye Hükûmeti müzakereleri yürütmek için Fethi Beyi reis, İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş'i ise ikinci reis olarak tayin etmiş, Etibank Genel Müdürü İlhami Pamir'i de müzakereleri yürütecek heyete dâhil etmiştir.[59]

Fethi Okyar'ın kredi konusundaki diplomatik girişimlerinin dikkat çekici üç tarafı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye Hükûmeti'nin teşebbüs ettiği iktisadi programı kısa bir süre zarfında hayata geçirmeyi planladığının, bu önemli teşebbüsü gerçekleştirmek için teklif olunacak uzun vadeli kredilerin tercih edildiğinin ve muhtelif memleketlere mensup grupların müracaat ve tekliflerinin gündeme geldiğinin vurgulanmasıydı. Burada muhtelif memleketler ifadesiyle vurgulanmak istenen Almanya'nın plana olan ilgisiydi.

Fethi Okyar'ın vurguladığı ikinci husus ise, İngiltere ile yeniden başlayan dostane ilişikleri ilerletmek konusunda Türkiye Hükûmeti'nin samimi arzularının mutlak olduğu ve bu çerçevede bahsi geçen sanayi teşebbüsüne İngiltere'nin ne suretle iştirake istekli olduğunun Türkiye Hükûmeti'nce bilinmesinin önemiydi.

Fethi Okyar'ın bu süreçte yürüttüğü diplomaside dikkat çeken bir diğer husus ise şahsi dostluk ve kişisel ilişkiler üzerinden İngiltere Hükûmeti nezdinde kurulmak istenen etkidir. Bu noktada özellikle Fethi Okyar'ın İngiltere İhracat Kredisi Garanti Departmanı yetkilisi F.H. Nixon ile iş birliği öne çıkmaktadır. Müzakere sürecinde Nixon'ın önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Nixon Fethi Okyar ile yakın temas hâlindedir ve Türkiye'ye kredi verilmesi için Londra nezdinde Türkiye lehine görüşmeler yürütmektedir. Okyar'ın raporlarında da "Nixon'ın kredi işini başarıyla tamamlamak için azami gayret gösterdiği" belirtilmektedir. Diğer taraftan Okyar'ın kredi işi için görüşmelerde bulunduğu bir diğer isim de Bank of England'ın başında bulunan Montagu Norman'dır. Benzer bir biçimde Norman da kredi işi için Türkiye'ye yardım ve arka çıkma vadetmiştir.[60]

27 Mayıs 1938 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması uyarınca Türkiye'ye on altı milyon sterlin değerinde İngiliz kredisi açılmıştır. Bu kredinin altı milyon sterlinlik kısmı ise askerî kullanıma ayrılmıştır. Askerî kullanım için

58 İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s.178.

59 BCA, TDA, 534/37710-151747-39, 14.03.1938; *Tan*, 16.05.1938, s.1.

60 BCA, TDA, 534/37245-149513-60, 10.03.1938; BCA, TDA,534/ 37245-149513-62, 28.02.1938.

ayrılan kısım yukarıda değinilen Türkiye'nin İtalyan tehdidi karşısında savunma kapasitesinin arttırılarak desteklenmesi politikasının bir neticesidir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı 14 Mayıs 1938 tarihinde Fethi Bey'e gönderdiği bir notada, Türkiye ile İngiltere arasında mevcut ilişkinin İngiltere devletince azami memnuniyetle karşılandığını ve bu sebeple İngiltere Hükûmeti'nin Türkiye ile sadece iktisadi ilişkileri geliştirmekle kalmayıp aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin müdafaası için gerekli malzemeyi İngiltere'den temin edilmesi imkânını kolaylaştırmayı arzu ettiğini bildirmiş sınai işler için kullanılmak üzere on milyon sterline kadar kredi verilmesinin yanı sıra parlamentonun tasdiki şartı ile askerî ihtiyaçlarda kullanılması için altı milyon sterlinlik kredi itasına karar verildiğini bildirmiştir. Okyar bu durumu İngiltere Hükûmeti tarafından müstesna bir dostluk nişanesi olarak değerlendirmiştir.[61]

Türkiye'yle kurulan yazılı olmayan ittifak ilişkisi gibi askerî kullanıma ayrılan kredi konusunda da İngiltere Hükûmeti bazı devletlerin intibahını celp etmemek için dolaylı bir yola gitme gereği duymuştur. İngiltere Hükûmeti, Avam Kamarasında ilgili layihanın esbabımucibesi kısmında silahlan(dır)ma meselesine değinmemeyi ve mevcut durumun ticari kredi anlaşmasının eki olduğunu ve bazı teknik sebeplerden dolayı meclisin önüne geldiği yönünde açıklamayı uygun bulmuştur. Buradaki amaç Türkiye'nin silahlanmasına İngiltere'nin nakden yardım yaptığını duyurmamak ve Almanya ve İtalya gibi devletlerin tepkisiyle karşılaşmamaktadır. Durumu Okyar'a açıklayan hükûmet yetkilisi de İngiliz Parlamentosu'nda takınılan ihtiyatlı tutumun İngiltere'nin Türkiye'nin silahlanması konusunda isteksiz olduğu gibi yorumlanmaması için Türkiye Hükûmeti'ne bilgi vermesini istemiştir.[62]

İngiltere Hükûmeti her ne kadar ihtiyatlı bir tutum takınsa da Türkiye'ye açılan kredi dünya kamuoyu tarafından İngiltere ile Türkiye arasında yazılı olmayan bir ittifakın varlığının kanıtı olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Türkiye'deki ABD Büyükelçiliğinin raporlarında kredi antlaşmasıyla İngiliz İhracat Kredisi Garantisi Departmanı'nın kendi sınırlarının ötesine geçtiği belirtilmiş, ayrıca söz konusu kredi tutarlarının Türkiye tarafından geri ödenmesinin İngilizler açısından riskli olduğu kaydedilmiştir. Bu durumu departmanın risklere yönelik tutucu ve geleneksel tavrından bir sapma olarak değerlendiren ABD Büyükelçiliği, söz konusu kredilerin İngiltere'nin daha büyük bir politikasının bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini

61 BCA, TDA, 534/37710-151747-11, 14.05.1938.

62 BCA, TDA, 534/37245-149513-41, 27.05.1938.

savunmuştur.[63] İngiltere basınında da kredi anlaşması Türkiye ile İngiltere arasında son yıllarda başlayan siyasi yakınlaşmayı takviye edici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[64] Dönemin Türk basınına baktığımızda da benzer bir tutumla karşılamaktayız. Londra Anlaşması Türk basınında Türkiye ile İngiltere arasında siyasi dostluğun ve karşılıklı emniyetin bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir.[65]

Kredi anlaşmasının taşıdığı siyasi önemi, anlaşmanın imzalanmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk ile Fethi Okyar arasında gerçekleşen yazışmalarda da görmek mümkündür:

> Ekselans Bay Fethi Okyar'a
>
> Uzun zamandan beri devam eden malî müzakeratın anlaşma ile neticelendiğini büyük bir memnuniyetle öğrendim. Bu muvaffakiyetin elde edilmesinde gösterdiğiniz dikkat ve maharet takdire şayandır. Anlaşma yalnız Türkiye ile İngiltere arasında ekonomik münasebetleri inkişaf ettirmekle kalmayacak aynı zamanda memleketlerimizi bağlayan dostluk ve samimiyet rabıtalarını da kuvvetlendirecektir. Sizi hararetle tebrik eder ve riyasetinizdeki heyetin çalışkan azasına selamlarımın iblağını rica ederim.
>
> Kemal Atatürk.[66]

Karşılığında Fethi Okyar'ın Atatürk'e gönderdiği teşekkür mesajı ise şu biçimdedir:

> Reisicumhur Atatürk'e
>
> Teveccüh ve muhabbetinizin eseri olan tebriklerinize sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu güzel muvaffakiyetin memleketimizin tabii servetlerini süratle inkişaf ettirerek Türk milletinin istifadesine arz ve aynı zamanda İngiltere ile aramızdaki dostluk ve samimiyet bağlarını takviye edeceğine şüphe yoktur. Türkiye'nin beynelmilel vaziyetini yükseltmiş ve Türkiye dostluğunu pek kıymetli bir unsur olarak dünyaya tanıtmış bulunan siz Atatürk, şüphe yoktur ki bu muvaffakiyetin

63 Efe Sıvış, "1930'lu Yıllarda Türk Dış Politikasındaki Değişim: Amerikan Dışişleri Belgelerinde Türkiye'nin Alman Ekonomik ve Siyasi Baskısını Dengeleme Girişimleri", *Belgi*, C 2/S.19, Kış 2020, s.1864.

64 BCA, TDA, 534/ 37345-149513-24, 20.05.1938; BCA, TDA, 534/37245-149513-22, 28.05.1938.

65 *Tan*, 1.06.1938, s.4.

66 BCA, TDA, 534/ 37710-151747-4, 23.05.1938.

> başarılmasında en büyük âmilsiniz. Bu sebeple heyet azası ile birlikte en derin [muhabbet yazılmış, sonra üzeri çizilmiş] minnet ve şükran hislerimle sizi selâmlar ve ellerinizden öperiz.
>
> Okyar.[67]

Modernleşme Desteği

Fethi Okyar'ın Londra Büyükelçiliği döneminde Türkiye ile İngiltere arasında askerî alanda modernleşme desteğinin de kurulduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, Kasım 1935'te Fethi Okyar, İngiltere Dışişleri Bakanı'na Türk Hükûmeti'nin, belirli sayıda Türk hava subayının eğitim için İngiltere'ye gönderilmesine yönelik arzusunu bildirmiştir. Bahsi geçen misyon 1936 yılının başına kadar Londra'da eğitime tabi tutulmuştur.[68] Diğer taraftan 1936 yılında Türk Hükûmeti İngiltere'den hava araçları ve materyallerine ilişkin de destek talebinde bulunmuştur.[69]

1937 yılının sonunda ise Fethi Okyar, Türk Deniz Kuvvetlerinden belirli sayıda görevlinin İngiltere Kraliyet Donanması'nda eğitim alması için bazı girişimlerde bulunmuştur. Aslında bu teklif 1936 yılında da İngiltere Hükûmeti'ne iletilmiş; fakat yabancı görevlilerinin Kraliyet Donanması'nda eğitilmesine izin verilmediğinden reddedilmişti. Fakat bu sefer tamamen istisnai bir uygulamaya gidilmiş ve İngiltere donanması, sayıları altıyı geçmemek kaydıyla, Türk subaylarını eğitmeyi kabul etmiştir. Buna karşılık Türk Hükûmeti topçu, mühendis denizaltı ve torpido görevlilerinden oluşan dört subayı İngiltere'ye eğitime göndermeye karar vermiştir.[70]

Sonuç

Atatürk'ün ölümünün ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Fethi Okyar'dan kurulacak yeni kabinede Adalet Bakanı olarak yer almasını istemesiyle Okyar yeniden iç siyasette görev almış ve Londra Büyükelçiliği 14 Ocak 1939 tarihinde sona ermiştir.[71] Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kaleminden Kral VI. George'a yazılan mektupta Majestelerinin nezdinde fevkalade murahhas ve büyükelçi sıfatıyla vazife ifa etmiş olan Ali Fethi Okyar'ın başka bir vazifeye tayini sebebiyle Londra'daki memuriyetine

67 BCA, TDA, 534/372245-149513-27, 24.05.1938.

68 BDOFA, C 33, Doc.198, "Annual Report of 1935", s.257-258.

69 BDOFA, C 34, Doc.82, "Annual Report of 1936", s.142.

70 BDOFA, C 35, Doc.102, "Annual Report of 1938", s.98-99.

71 Fethi Okyar, *age*., s.543.

son verildiği belirtilmektedir.[72] Kral VI. George İnönü'ye verdiği cevapta, Fethi Bey'in görevi boyunca azimle ve yılmadan Türk İngiliz dostluğunu geliştirmek için çalıştığını ve büyükelçinin üslup ve tutumuyla İngiltere'nin en yüksek saygı ve takdir duygularına layık görüldüğünü belirtmektedir.[73] Kral VI. George'un Okyar'a ilişkin bu cümleleri Fethi Bey'in Londra'daki görevi boyunca İngiltere nezdinde kazandığı itibarı göstermesi bakımından önemlidir. Fethi Okyar'ın Londra görevi boyunca yürüttüğü ve birbirini tamamlayan bir nitelik arz eden diplomatik ve sosyal faaliyetleri Türk İngiliz yakınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. 1939 yılının başında Okyar Londra'dan ayrılırken Türkiye'nin İngiltere ile ilişkileri, Londra'ya geldiği tarih olan 1934 baharından farklı bir noktadadır. İki ülke arası ilişkiler dış politika ve ekonomi alanında oldukça ileri boyutlara taşınmış, İngiltere'den yarım yüzyıl sonra yeniden modernleşme desteği alınmaya başlanmış, Türk İngiliz dostluğu uluslararası sistem dâhilinde görünür bir niteliğe bürünmüş ve *taraflarca yazılı olmayan ittifak* tanımıyla değerlendirilir olmuştur. Bu bağlamda Okyar, Ankara'daki görevdaşı Percy Loraine ile birlikte Türk İngiliz yakınlaşmasının mimarları arasında yerini almıştır.

Çalışma içerisinde de belirtildiği üzere Fethi Okyar 1934 yılında Londra'ya bizzat Atatürk tarafından büyükelçi olarak gönderilmişti ve Okyar'ın temel vazifesini Türk İngiliz siyasal ve ekonomik iş birliğinin sağlanması ile Boğazlar diplomasisinde İngiltere'nin desteğinin elde edilmesi oluşturmaktaydı. Fethi Okyar'ın Londra'daki görev yıllarına aldığı bu talimat bağlamında baktığımızda kendisinden bekleneni yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Türkiye'nin MC Konsey üyeliğine yönelik İngiltere desteğini sağlamanın yanı sıra Boğazlar rejiminin değişmesi konusunda İngiltere'yle iş birliği içinde hareket etme hedefinde Fethi Okyar'ın rolü oldukça kritiktir.

Dönemin Türk dış politikasının bir diğer temel hedefi olan İtalyan tehdidi karşısında İngiltere ile bir ittifak ilişkisi kurulması ise Ankara'yı olduğu kadar Londra'da bu hususta girişimlerde bulunan Okyar'ı da zorlamıştır. Bununla beraber *yazılı olmayan ittifak* olarak adlandırılan, İtalyan tehdidi karşısında Türkiye'nin silahlanmasına altı milyon sterlin tutarındaki İngiltere kredisinin açılmasında Okyar önemli roller üstlenmiştir. Benzer bir biçimde Ankara tarafından en az askerî kredi kadar önemli görülen ikinci sanayileşme planına yönelik İngiltere desteğinin sağlanmasında da Fethi Bey'in oldukça

72 BCA, TDA,534/37338-149772-2, 14.01.1939.

73 BCA, TDA,534/37338-149851-5, 28.03.1939.

aktif bir diplomasi yürüttüğü görülmektedir. Bu noktada Fethi Okyar'ın kişisel bağlantı ve ilişkilerinin diplomatik faaliyetlerine olan etkisinin altını önemle çizmek gerekmektedir. 1938 yılındaki kredi anlaşmasının müzakere sürecinde Okyar'ın İngiltere İhracat Kredisi Garanti Departmanı yetkilisi F.H. Nixon ve Bank of England'ın başında bulunan Montagu Norman ile geliştirdiği ilişki önemli bir yere sahiptir. Bunun yanı sıra Fethi Bey'in Trablusgarp Savaşı yıllarından itibaren tanıdığı hükûmet azası Ernest Bennett ile İngiltere'nin Boğazlar politikasına yönelik yaptığı görüşmeler de Türkiye'nin konuya ilişkin yürüttüğü diplomaside kritik bir rol oynamıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında Fethi Okyar'ın 1934-1939 yılları arasındaki Londra büyükelçiliğinin, büyükelçilerin kişisel ilişkilerinin ülkenin diplomasisine olan etkisi konusunda da önemli bir örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 534/37154-149114-20, 25.06.1936; 534/37193-149243-2, 13.06.1935; 534/37193-149244-1, 19.04.1938; 534/37209-149296-51, 13.06.1935; 534/37245-149513-22, 28.05.1938; 534/372245-149513-27, 24.05.1938; 534/37245-149513-41, 27.05.1938; 534/37245-149513-60, 10.03.1938; 534/ 37245-149513-62, 28.02.1938; 534/37282-14911-1, 24.05.1935; 534/37338-149772-2, 14.01.1939 ;534/37338-149851-4, 20.03.1934; 534/37338-149851-5, 28.03.1939; 534/37338- 149851-24, 14.04.1934; 534/37338- 149851-26, 13.03.1934; 534/ 37345-149513-24, 20.05.1938; 534/37398-150256-7, 26.05.1935; 534/37398-150256-12, 03.07.1936; 534/37398-150257-49, 23.03.1936; 534/37398-150257-144, 17.06.1935; 534//37398-150258-40, 10.01.1935; 534/ 37710-151747-4, 23.05.1938; 534/37710-151747-11, 14.05.1938; 534/37710-151747-39, 14.03.1938.

İngiltere Ulusal Arşivi (The National Archives, TNA),

Foreign Office (FO) 424/279, S. 48., s. XXVII; 424/279, s. XXVII, S.49; 424/279, s. XXVII, S.50; 424/281, s. XXXIV, S.27; 424/282, s. XXXVI, S.13; 424/281, s. XXXIII, S.41.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Alantar, Özden Zeynep, "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, ed. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1994, s.49-78.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.

Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Barlas, Dilek, *Etatism and Diplomacy In Turkey: Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World 1929-1939*, Brill, Leiden 1998.

Barlas, Dilek, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", *Uluslararası İlişkiler*, C14/S.55, 2017, s.93-111.

Barlas, Dilek-Gülmez, Seçkin Barış, "Turkish–British Relations in the 1930s: From Ambivalence to Partnership", *Middle Eastern Studies*, C 54/S.5, 2018, s. 827-840.

Bennett, Ernest Nathalian, *With the Turks in Tripoli; Being Some Experiences in the Turco-Italian War of 1911*, Methuen & co. ltd., London 1912.

British Documents on Foreign Affairs (BDOFA): Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, Part II, Series B, C 33-.34-35.

Eden, Anthony Eden, *Facing the Dictators the Memoirs of Anthony Eden Earl of Avon*, The Riverside Press, Boston 1962.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, C1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Ertan, Temuçin Faik, "İsmet İnönü'nün Kral VI. George'un Taç Giyme Töreni için İngiltere'ye Gitmesi ve Türk Dış Politikasına Etkileri", *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006),* C V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 2283-2293.

Göçmen, Muammer, "Okyar, Ali Fethi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C 33, İstanbul 2007, s. 342-343.

Gönlübol, Mehmet- Kürkçüoğlu, Ömer, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 1/S.2, 1985, s. 451-474.

Güçlü, Yücel, Turco-British Rapprochement on the Eve of the Second World War, *Belleten,* C65, s.42, Nisan 2001, s.257-312.

Gülmez, Seçkin Barış, "Do Diplomats Matter in Foreign Policy? Sir Percy Loraine and the Turkish-British Rapprochement in the 1930s", *Foreign Policy Analysis*, C15/S.2, Ocak 2019, s.65-82.

Hale, William, "Okyar, Ali Fethi", *The Encyclopaedia of Islam New Edition,* C. 8, E.J. Brill, Leiden 1995, s.168.

İnönü, İsmet, *Defterler 1919-1973*, haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

Jivkova, Ludmila, *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, çev. F. Muharrem-F. Erdinç, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978.

Kürkçüoğlu, Ömer, "Türk-İngiliz İlişkileri (1920'lerden 1950'lere)", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, Ankara 1985, s.75-92.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, yay. haz. Cemal Kutay, Tercüman Yayınları, İstanbul 1980.

Okyar, Osman, "Fethi Okyar'ın 1922 ve 1934-1939 Yıllarında Londra'da İki Kez Görevlendirilmesi Işığında, Türk-İngiliz İlişkilerinin Savaş arası Dönemdeki Gelişimi", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü),* Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Müdürlüğü, Ankara 1985, s.61-74.

Okyar, Osman- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları*, İş Bankası, İstanbul 1997.

Özdemir, Hikmet, *Atatürk ve İngiltere Bir Barışmanın Diplomatik Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Özersay, Kudret, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.370-384.

Sarıalioğlu, İrşat, "Büyük Taarruz Öncesi Diplomasi: Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Londra Misyonu", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C 24/S.2, 2022, s. 636-661.

Sıvış, Efe, "1930'lu Yıllarda Türk Dış Politikasındaki Değişim: Amerikan Dışişleri Belgelerinde Türkiye'nin Alman Ekonomik ve Siyasi Baskısını Dengeleme Girişimleri", *Belgi*, C 2/S.19, Kış 2020, s.1860-1883.

Soysal, İsmail, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)", *Belleten*, C45/S.177, Ocak 1981, 95-155.

Tan, 16.05.1938.

Tan, 01.06.1938.

Tekin, Yusuf – Sarıalioğlu, İrşat, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesinin Uluslararası Yansımaları: Türk Dış Politikasında Değişim Tartışması", *Belleten,* C86/S.307, Aralık 2022, s.1077-1116.

Tevetoğlu, Fethi, "Okyar, Ali Fethi", *Türk Ansiklopedisi*, C 25, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977, s.408-409.

Tevetoğlu, Fethi, "Atatürk'ün Dâvâsını Birlikte Yürütmekte İlk Aklına Gelen Arkadaşı: Ali Fethi Okyar", *Türk Kültürü*, C25, S.292, Ağustos 1987, s.461-469.

Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950*), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Uzgel, İlhan, "Almanya'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.397-313.

Uzgel, İlhan- Kürkçüoğlu, Ömer, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.258-277.

Turkish Foreign Policy in the Republican Era: Unbroken Continuity in the Times of Constant Change

Hasan Ulusoy*

Abstract

The Turkish foreign policy in the Republican era can be associated with continuity over a century of constant change in international relations. In a world which is run by political realism, Türkiye has conducted a pragmatic but consistent and principled foreign policy guided by rationality that functions depending on how the state has perceived the outside world through the lenses forming its own identity. Over the years, the general patterns of Turkish foreign policy have not been altered despite the growing multi-dimensionalism tendency of it. On the contrary, they have been enriched by it. It is a fact that this policy has been increasingly challenged by various difficulties and constraints of different natures. Yet, the foreign policy has managed to follow an unbroken continuity and consistency, thanks to the guiding principles of the Republic, while adjusting to the ever-changing conditions of world affairs globally and endeavouring to provide tailor-made responses to a big variety of issues stemming from its multi-dimensionalism. In the presentation, this observation will be explained with the use of social constructivism, which has emerged in foreign policy analysis as a theoretical approach to breaking the stalemate that the mainstream debate resulted in. Constructivism in its conventional form, as a complementary tool to mainstream scholarship, provides a better and more comprehensive understanding of foreign policies. This tool, thus, is instrumental to provide a holistic analysis of Turkish foreign policy, offering a better understanding

* Ambassador Dr. Hasan Ulusoy, career diplomat and academic with a PhD degree in international relations. Currently Chairman of Center for Strategic Research of the Ministry of Foreign Affairs of Türkiye, Ankara/TÜRKIYE, hasan.ulusoy@mfa.gov.tr ORCID: 0009-0007-9341-7858. DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.373

of its continuity and consistency in encompassing interests defined based on its distinct identity and guiding principles of the Republic.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Unbroken Continuity, Multi-Dimensionalism, Post-Cold War.

Theoretical Framework

The foreign policy of a country is all about pursuing, attaining, preserving and improving its defined national interests.[1] In foreign policy, mainstream schools generally tend to work on analyses based on facts, i.e. outputs, seen/perceived on the grounds, i.e. outputs or results of a country's policies. However, these are, in some ways, in today's world, not exhaustive in providing a good understanding of the foreign policy of a country in question.

In this context, social constructivism[2] provides as a complementary tool, a better and more comprehensive understanding of foreign policies. Constructivism as a phenomenon has become inescapable in the post-Cold War era. It emerged as an approach to break the stalemate that the mainstream debate resulted in.

Constructivism in its conventional form (hereinafter *constructivism* in short) complements mainstream scholarship by giving a fuller account of world affairs that are still governed according to realist parameters. Importance of constructivism is that it does not disregard the existence of a world out there. In short, the constructivist project is not to change the world, but to understand it. It enables us to provide answers to *why* and *how* questions in such foreign policy analyses while mainstream scholarship can only provide partial analyses to *what* questions.

Constructivists argue that national interests and foreign policy strategies states adopt are to a significant degree a function of state identity. They also focus on the constitutive role of ideational factors particularly within the context of domestic level of foreign policy making and the role of identity

1 Marijke Breuning, *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, Palgrave Macmillan; 1st ed. New York 2007; Jean-Jean Frédéric Morin & Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*, Palgrave Macmillan; 1st ed. Cham Switzerland 2018.

2 Hasan Ulusoy, *One Policy, Many Identities: The Consistency of Turkey's Foreign Policy with Special Emphasis on Its Security Dimension in the Post-Cold War Era, A Constructivist Appraisal*, İstanbul, The Isis Press, 2007; Hasan Ulusoy, *A Constructivist Analysis of Turkey's Foreign and Security Policy in The Post-Cold War Era*, Middle East Technical University, Unpublished Ph.D. Thesis, Ankara 2005.

in constructing national interests. All these clearly attest to the utility of constructivism in this study.

With this approach, both practitioners and academics are assisted to analyse the backgrounds of the prevailing facts which are seen on the grounds. Background in this context means the whole process leading to the facts in a certain situation, such as break-out of a war for example. In that sense, the background consists of material elements such as history, geography, as well as all other factors affecting decision making processes including the identity of decision makers.

Constructivism lies between the positivist material world, as to the ontology, and the post-positivist or reflectivist constitution of this world, as to the epistemology. In this context, to better explain the utility of the constructivist theorizing in a positivist material world, by underlying fact that things are not fixed nor given but that they in fact might change according to their inter-subjective formation, one can give the following example about the difference between throwing a stone and a bird into the air.[3] When throwing a stone into the air, it is easy to predict its route according to the rules of nature and physics. However, when one throws a bird into the air, the route that the bird would follow cannot be predicted *a priori*. The epistemological formation of the bird, i.e. its knowledge and experience, would determine which direction the bird would take. Thus, in order to predict the bird's behaviour, one should know the factors shaping the epistemological formation of the bird based on its identity, values, experience etc., that are all inter-subjective by nature. The same is held true for states that are formed by human beings whose perception of the outside world is based on inter-subjectivism and reflectivism rather than positivism.

The above-mentioned metaphor enables us to distinguish states' behaviours as living mechanisms from the understanding of states of a positivist nature. Additionally, when it comes to comparing different states acting on different rationalities, the following metaphor could provide more: The famous *theater-in-fire* scenario of Arnold Wolfers. The scenario is a fire where all runs for the exits. Yet, even in these seemingly overdetermined circumstances, the lack of knowledge with regards to social practices or constitutive norms and structures still could not lead us to determinate conclusions. Who goes where in the same

3 Emanuel Adler, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, Vol. 3/No. 3, 1997, pp. 319-363.

situation, affecting many at the same time? Answering this question would require knowing more, such as the norms, culture, institutions, social practices and thus identities that constitute the states in a given situation. [4]

All this foregoing is a good indication of the utility of constructivism in foreign policy analyses. It is clear that constructivism is not an alternative but complementary to the realist understanding of the world and international relations. It provides additional explanations to the world outside without rejecting this realist world. Constructivism in its conventional form thus functions on the premises of the mainstream scholarship but also complements them with societal premises stressing the importance of identity, culture and norms, in addition to interests, in shaping the foreign policies of states in IR. In view of the foregoing, one can argue that constructivism in its conventional form does indeed help contemporary IR to provide a more complete picture of 'what makes the world hang together'.[5]

In view of the foregoing, one can argue with confidence that constructivism serves as a valuable theoretical framework in providing some insights about the evaluation of Turkish foreign policy in 100 years. This underlines the fact that Turkish foreign policy is a story of continuity in evolution as the mindset and identity as a whole shaping national interests remain intact. In that sense, thanks to a centennial experience, coupled with the legacy of an institutionalized diplomacy of 500 years[6], the foreign policy of the Republic of Türkiye has developed its own characteristics composed of various assets and practices which make it distinct at the international arena, while always adhering to the principles of international law and customs, such as *pacta sunt servanda.*

Today, one can define Turkish foreign policy as humanitarian and enterprising, conducted in a wise and compassionate manner. [7] It is multi-faceted and

4 Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Vol. 23/No. 1, Summer 1998, pp. 171-200.

5 John Gerard Ruggie, "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, Vol. 52/No. 4, Autumn 1998, pp. 855-885.

6 Mevlüt Çavuşoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the *Budget Debates of Turkish Grand National Assembly* on 12 December 2022, Ankara, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-tbmm-butce-gorusmelerinde-yaptigi-konusma-12-12-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

7 Mevlüt Çavuşoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the *10th Ambassadors Conference* on 13 August 2018, Ankara, where he described Turkish Foreign Policy as enterprising and humanitarian, https://www.mfa.gov.tr/data/BAKAN/sayin-bakanimizin-acilis-konusmasi-bkon.pdf, accessed 16.05.2023; Mevlüt Çavuşoğlu,

multi-dimensional, reaching out all corners of the world. In that context, beside its traditional areas of interests and interaction in its adjacent regions, such as Europe including the Balkans, in the west, the Black Sea basin, in the north, the Caucasus and the Central Asia in the east, the Mediterranean basin in the south, not to mention its Middle East and Euro Atlantic ties, Türkiye's policies focusing on the sub-Saharan Africa, Latin America and Caribbean as well as Asia, as a whole, contribute to implementing a holistic approach. Naturally this requires an active diplomacy not only at the table but also in the fields. Promoting regional ownership, taking timely initiatives, supporting localized responses to local needs, while also strongly engaging in multilateralism, are still the general patterns today.[8]

Although all those mentioned above might seem to be new approaches of recent times, they are in fact the testimony of the continuity of the Turkish foreign policy. For example, the young Republic, as early as in the 1920s, managed to establish its first embassies in sub-Saharan Africa and Latin America, namely in 1926 in Ethiopia and in 1929 in Brazil. Similarly, already in the 1930s, on the eve of the Second World War, Türkiye spearheaded regional organizations in its adjacent geographies, in the Balkans and the Middle East such as the Balkan Pact[9] and Saidabad Pact[10] as early examples of regional ownership, while also improving its relations with the western powers, many of whom were its foes during its war of liberation. This strategy of Atatürk can be described as an attempt to understand those countries and their perceptions of the world, i.e. their identities leading to their foreign policy strategies, by acting together with them in regional and multilateral settings, which can indeed be considered as a constructivist approach to such matters.

Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the *13th Ambassadors Conference* on 8 August 2022, Ankara, where he announced the theme of the Conference as "Wise and Compassionate Turkish Diplomacy on the Eve of 2023 and Beyond", https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-xiii-buyukelciler-konferansi-acilis-hitabi-8-8-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

8 Çavuşoğlu, *13th Ambassadors Conference, ibid*. Mevlüt Çavuşoğlu, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at a *Meeting with Diplomacy Reporters* on 14 September 2022, Ankara, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-diplomasi-muhabirleriyle-bulusmada-yaptigi-konusma-14-09-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

9 Balkan Pact was signed by Türkiye, Greece, Romania and Yugoslavia in 1934 as a way to ensure regional stability and cooperation.

10 Saidabad Pact was signed by Türkiye, Iran, Iraq and Afghanistan in 1937 as a non-aggression pact to ensure regional stability and cooperation.

The above examples clearly attest to the fact that the current Turkish foreign policy is the reflection of a continuity in a consistent manner. Naturally, since the advent of the present millennium, all these attributes of Turkish foreign policy have shown a progress with a strong leap forward leading to a foreign policy more advanced and efficient, thanks to certain facts, such as increased state capacity in all possible walks of life, varying from administration and institutions to economic and technological progress. At present, the presence of 260 diplomatic/consular missions abroad of Türkiye, which ranks it as the fifth leading country[11] in this category, is a good testimony of such increased capacity. Naturally this network of diplomatic/consular representation of such a size enables the Turkish MFA to be on the ground and thus better understand the realities and rationalities behind the foreign policies of many countries and international organizations which paved the way for designing tailor-made policies. Similarly, this also helps Türkiye, a genuine connective force between the East and the West, to implement a 360-degree approach[12] to the issues in the international arena. As we have seen above, these are useful tools in implementing social constructivism in the conduct of foreign policies.

Concluding Remarks

In view of the foregoing one can assert in a comparative and retrospective manner that there exists a story of continuity in Turkish foreign policy, empowered with a capability to adjust to ever changing and transforming conditions of the time over a century. Certainly, this capability has grown thanks to increased capacities.

The general patterns of the Turkish foreign policy have not been altered despite the growing multi-dimensionalism. On the contrary, they have been enriched by it. It is a fact that this policy has been increasingly challenged by difficulties and constraints of both endogenous and exogenous nature. Yet, it has managed to follow an unbroken continuity and consistency, thanks to the guiding principles of the Republic. The founding principle *Peace at Home, Peace in the World*, depicted by Mustafa Kemal Atatürk, has provided an everlasting identity, and indeed a roadmap for the Republic to follow since its inception to date. Türkiye has always sought to prioritize peace, stability and prosperity in neighbouring geographies and beyond to the extent possible in the attainment of its national interests in international relations.

11 Çavuşoğlu, *13th Ambassadors Conference, ibid.*

12 Çavuşoğlu, *13th Ambassadors Conference, ibid.*

In short, one can say that in a world which is run by political realism, Türkiye has conducted a pragmatic but consistent and principled foreign policy guided by rationality that functions depending on how the state has perceived the outside material world, through the lenses forming its own identity. The Turkish foreign policy, thus, shows an unbroken continuity as its determinants and the state identity remain intact. Even systemic changes such as the end of the Cold War did not lead to changes to the substance of this policy.

Yet, this should not lead to a conclusion that Turkish foreign policy suffers from *neophobia*. In fact, it has become even more open to novelties in the post-Cold War era, thanks to its multi-dimensionalism and multi-faceted responses to the issues of international politics. To cite a few, the UN Alliance of Civilizations initiative, which is co-sponsored by Türkiye, the Asia Anew Initiative, initiatives towards Latin America and sub-Saharan Africa, mediation/facilitation efforts, as well as the humanitarian assistance programmes (in fact, Türkiye ranks as the most generous country on the basis of per capita humanitarian assistance spending)[13] display the multidimensional, proactive, peace-oriented, humanitarian and enterprising aspects of the Turkish foreign policy. Thus, one can argue with confidence that thanks to its experience and expertise gained over a century, Türkiye will continue to implement its consistent foreign policy in responding to challenges of the future ahead, with the increasing conduct of new tools,

13 *Global Humanitarian Assistance Report* 2022, https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2022/donors-of-humanitarian-and-wider-crisis-financing/, accessed 16.05.2023.

such as mediation[14], digitalisation[15] and even AI[16], along with the Antalya Diplomacy Forum[17] of the Turkish MFA, whose distinctive functions and characteristics have already been acknowledged by the international society.

To sum up, constructivism as a phenomenon has become inescapable in the post-Cold War era. It emerged as an approach to break the stalemate that the mainstream debate resulted in. The constructivist project is not to change the world, but to understand it. As the chapter has suggested, constructivism in its conventional form does indeed provide a better understanding of the continuity in Turkish foreign policy over a century.

14 Türkiye plays a pioneering role in mediation efforts for peaceful resolution of conflicts all around the world. While Türkiye launched *Mediation for Peace* initiative with Finland in 2010 at the UN, it also assumes co-chairmanship of Groups of Friends at the UN, the OSCE, and the OIC. To ensure dialogue and peaceful resolution of conflicts, Türkiye has actively exerted efforts in various geographies and contexts such as Iraq, Lebanon, Kyrgyzstan, Bosnia and Herzegovina, Afghanistan, Iran, Somalia, and South Philippines. Most recently Türkiye played the role of a mediator/facilitator in the context of Russia-Ukraine War. First direct political contact between two sides, the Grain Agreement, large-scale exchange of prisoners, and the negotiations for the protection of the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant had all been made possible through Türkiye's timely efforts.

15 Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye announced the "Digital Diplomacy Initiative" in 2019 and has taken steps in areas such as consular services, public diplomacy, cyber security, and foreign policy analysis in this context. Ministry of Foreign Affairs effectively uses social media tools to inform wider audience with regards to Turkish foreign policy. The Ministry has Twitter accounts in Turkish, English, French, and Arabic, while also having accounts on Facebook, Instagram, and Youtube. The official website of the Ministry is available to the audience in 10 different languages, and the Turkish missions abroad also use social media accounts effectively.

16 As part of strengthening the digital infrastructure, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye provided an AI-based Chatbot application called *Hızır* for communicating with its citizens.

17 Antalya Diplomacy Forum is a novelty of and organized by the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, aiming at providing a platform for dialogue. Heads of state and government, ministers, diplomats, members of the business world, press, academia, and youth participate in the Forum to exchange ideas on various issues of common interest in international relations. The first ADF was held in June 2021 under the theme of "Innovative Diplomacy: New Era, New Approaches", and the second ADF was held in March 2022 under the theme of "Recoding Diplomacy".

BIBLIOGRAPHY

Adler, Emanuel, "Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, Vol. 3/No. 3, 1997, pp. 319–363

Breuning, Marijke, *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction*, Palgrave Macmillan; 1st ed. New York 2007.

Çavuşoğlu, Mevlüt, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the *Budget Debates of Turkish Grand National Assembly* on 12 December 2022, Ankara, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-tbmm-butce-gorusmelerinde-yaptigi-konusma-12-12-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

Çavuşoğlu, Mevlüt, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the *10th Ambassadors Conference* on 13 August 2018, Ankara, where he described Turkish Foreign Policy as enterprising and humanitarian, https://www.mfa.gov.tr/data/BAKAN/sayin-bakanimizin-acilis-konusmasi-bkon.pdf, accessed 16.05.2023.

Çavuşoğlu, Mevlüt, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the 13th Ambassadors Conference on 8 August 2022, Ankara, where he announced the theme of the Conference as "Wise and Compassionate Turkish Diplomacy on the Eve of 2023 and Beyond", https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-xiii-buyukelciler-konferansi-acilis-hitabi-8-8-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

Çavuşoğlu, Mevlüt, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at the *13th Ambassadors Conference* on 8 August 2022, Ankara, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-xiii-buyukelciler-konferansi-acilis-hitabi-8-8-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

Çavuşoğlu, Mevlüt, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, at a *Meeting With Diplomacy Reporters* on 14 September 2022, Ankara, https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-nun-diplomasi-muhabirleriyle-bulusmada-yaptigi-konusma-14-09-2022.tr.mfa, accessed 16.05.2023.

Global Humanitarian Assistance Report 2022, https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2022/donors-of-humanitarian-and-wider-crisis-financing/, accessed 16.05.2023.

Hopf, Ted, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, Vol. 23/No. 1, Summer 1998, pp. 171-200.

Morin, Jean-Frédéric, Paquin, Jonathan, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox, Palgrave Macmillan*; 1st ed., Cham Switzerland 2018.

Ruggie, John Gerard, "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, Vol. 52/No. 4, Autumn 1998, pp. 855-885.

Ulusoy, Hasan, *One Policy, Many Identities: The Consistency of Turkey's Foreign Policy with Special Emphasis on Its Security Dimension in the Post-Cold War Era, A Constructivist Appraisal*, The Isis Press, Istanbul 2007.

Ulusoy, Hasan, *A Constructivist Analysis of Turkey's Foreign and Security Policy in The Post-Cold War Era*, Middle East Technical University, Unpublished Ph.D. Thesis, Ankara 2005.

T.C. Dışişleri Bakanlığının Teşkilat ve Personel Kapasitesinin Geliştirilmesine Yönelik Düşünce ve Öneriler

Bekir Gezer*

Öz

Bu çalışmada, önümüzdeki dönemde Dışişleri Bakanlığının teşkilat ve personel kapasitesinin geliştirilmesi konusunda yapılabilecek teorik ve pratik konulara ilişkin düşünce ve öneriler özet olarak ele alınacaktır. Bakanlıkta geçmiş iki yılda gerçekleştirilen tarihsel araştırmalar, mevcut durum gözlemleri ve mülakatlar gibi tekniklerden yararlanılarak belirlenen öneriler; teşkilat kapasitesinin geliştirilmesi, personel birim kapasitesinin geliştirilmesi, kurumsal işleyiş sisteminin geliştirilmesi ve personel yetkinlik ve motivasyonunun geliştirilmesi başlıkları altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: T.C. Dışişleri Bakanlığı, Teşkilat Kapasitesi, Personel Birim Kapasitesi, Kurumsal İşleyiş Sistemi, Personel Yetkinlik ve Motivasyonu.

Giriş

Bu çalışmada, yüzyılları aşan bir geçmişe sahip Dışişleri Bakanlığının önümüzdeki döneme daha etkin ve dinamik bir şekilde girebilmesi için teşkilat ve personel yapılanmasında yapılabilecek yenilik ve iyileştirmeler ele alınacaktır. Çalışmanın metodolojisi, iki yılı aşkın süre ile Bakanlıkta gerçekleştirilen tarihsel araştırma-inceleme, mevcut durum gözlemleri ve mülakat tekniklerine dayalı olarak şekillendirilmiştir. Bu çerçevede, öncelikle Dışişleri Bakanlığının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrelere kabaca değinilecek, ardından asıl konumuz olan kapasite geliştirme alanlarına girilecektir.

Dışişleri Bakanlığının bugünkü yapı ve konumunu açıklamadan önce Bakanlık tarihinin geçirdiği dönemleri kısaca açıklamak yerinde olacaktır.

* Dr., T.C. Dışişleri Bakanlığı, Dış Politika Danışma Kurulu Üyesi V., Ankara/TÜRKİYE, bekir.gezer@mfa.gov.tr ORCID: 0000-0002-0507-459X.
DOI: 10.37879/978-975-17-4790-7.2025.383

Bunlardan ilki *Dışişleri*nin başka kurumlar içerisinde bir fonksiyon olarak yer aldığı dönemdi. Bu dönemlerde dışişleri, Nişancılık ve Reisülküttaplık müesseseleri içerisinde ve bunların diğer görevleri ile birlikte yürütülen işler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifade ile, daha sonra pek çok ayrı kurum tarafından yerine getirilecek olan görevler, o dönem önce *nişancı* bilahare de *reisülküttap* tarafından bir bütün olarak yerine getirilmekteydi. Söz konusu görevler arasında dışişleri de bulunmaktaydı.

Devam eden süreçte Dışişlerinin bağımsız birer yapı olarak yer aldığı bilinmektedir. Bu yapılar, Hariciye Nezareti ve Hariciye Vekaleti, yani bugünkü Dışişleri Bakanlığı olarak ifade edilebilir.[1] Bu yapılar bünyesinde dışişleri, bir bütün olarak ve sadece bu kurumlar tarafından veya bunların gözetiminde yerine getirilmiştir. Zikredilen bu dönemlerin her birinde *dışişleri yapılanması* görev ve fonksiyonları itibariyle sürekli ilerleme kaydetmiş, kendine olan ihtiyacı hissettirmiş ve küresel gelişmelerin de etkisiyle mütemadiyen gelişerek genişlemiştir. Günümüzde de bu gelişme devam etmektedir. Bu bağlamda, söz konusu gelişmenin etkin ve verimli bir şekilde gerçekleşebilmesi için yukarıda değinilen araştırma yöntemleri kullanılarak ulaşılan sonuçlar ve bu konularda yapılacak açılımların faydalı olacağı düşünülmektedir. Söz konusu açılımları dört başlık altında ele almak mümkündür.

Teşkilat Kapasitesinin Geliştirilmesi

Bakanlığın teşkilat kapasitesi, yüzyılların getirdiği birikim ve deneyimlere dayanmaktadır. İçinde bulunulan 500'üncü yıl kutlamaları da bunun bir göstergesidir. Ancak, güncel gelişmeler karşısında mevcut teşkilat kapasitesinin de geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki başlıklarda iyileştirmeler yapılması önümüzdeki dönem çalışmalarının daha aktif ve verimli olmasına vesile olacak niteliktedir. Bu bağlamda;

(i) bakan yardımcısı sayısının artırılması önerilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ne geçmeden önce 7 müsteşar yardımcılığı, 1 müsteşarlık ve 1 bakan yardımcılığına sahip olan -Avrupa Birliği Bakanlığının kapatılarak, siyasi işlerinin Dışişleri Bakanlığına aktarılmasıyla birlikte, 1 müsteşarlık ile 2 müsteşar yardımcılığının da bu sayıya eklendiği ayrıca göz önünde tutulmalıdır- Dışişleri Bakanlığı, yeni sistemle birlikte 3

1 Bekir Gezer, *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bakanlıkların Teşkilat ve Personel Kapasitesinin Geliştirilmesi: Dışişleri Bakanlığı Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.

bakan yardımcılığı ile yürütülmektedir. Bu durum ister istemez, konuların üzerinde durulması gereken süreleri azaltmaktadır. Bu bakımdan, işlerin daha rahat ve derinlemesine takibi için *bakan yardımcılığı* sayısının 5-6 civarına yükseltilmesi hususu değerlendirilmelidir. Diğer taraftan, bakan yardımcıları arasında koordinasyonun sağlanması amacıyla içlerinden birinin *koordinatör/kıdemli Bakan Yardımcısı* olarak belirlenmesi, Bakan üzerindeki yükü hafifletecektir.

(ii) Bakan yardımcısı seviyesinden başlanarak yetki devirlerinin artırılması önerilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'ne geçişle birlikte işlerin yukarıya doğru taşınarak merkezîleştirilmesi eğilimi, yeni sistemden beklenen bürokrasinin "hızlanacağı" anlayışı ile örtüşmemektedir. Tüm bakanlıklarda olduğu gibi Dışişleri Bakanlığında da söz konusu problemi aşmanın yolu, düzgün ve belirgin bir yetki devri mekanizması kurulmasından geçmektedir. Bürokrasinin tepesinde bulunan bakan yardımcılarının yetkilerinden önemli bir kısmını genel müdürlere devrederek kendilerini daha üst seviyede, gözetmen ve koordinatör olarak konumlandırmaları, keza genel müdürlerin de işlerinin rutin olanlarını yardımcılarına devretmesi, sistemde yaşanan gecikme ve merkezîleşme eğilimini ortadan kaldıracak yöntemlerdir. Bu durumun ileride ele alınacak olan "İmza Yetkileri Yönergesi" ile geliştirilerek daha alt seviyelere kadar ilerletilmesi mümkündür.

(iii) Konuyla ilgili bir başka öneri ise İç Denetim Birim Başkanlığı'nın Bakanlık Teşkilatı içerisindeki etkinliğinin artırılması olabilir. Zira iç denetim birimleri, 5018 Sayılı Kanun'la tüm bakanlıklarda kurulmuş olup temel amacı; bakanlıklar tarafından gerçekleştirilen çalışmalara değer katmak, potansiyel problemlere dikkat çekerek alternatif çözüm önerileri sunmak, böylece kamu maliyesinde oluşabilecek gereksiz giderleri azaltmaktır. Diğer taraftan bakanlıklar tarafından yerine getirilen iş ve hizmetlerin etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilebilmesi hem ekonomikliği sağlamakta hem de vatandaş memnuniyetini artırmaktadır. Bu yönüyle iç denetim birimleri, üst yönetimler için bulunmaz birer imkândır. Zira bu birimler sayesinde kurumların aksayan/aksayacak yönleri önceden tespit edilip zamanında tedbir alınması sağlanabilir. Dışişleri Bakanlığında mevcut olan *iç denetim* yapısının, güçlendirilerek üst yönetime iyileştirme ve geliştirme önerilerinde bulunması, önümüzdeki dönem açılımlarında faydalı olabilecektir. Bunun için öncelikle, iç denetçilerin Bakanlık teşkilat ve

idari yapısını çok iyi bir şekilde tanımalarını sağlayacak bir eğitimden geçirilmeleri ve iyileştirme/geliştirme önerileri sunacak kapasiteye kavuşturulmaları gerekmektedir. Diğer taraftan üst yöneticilerin, iç denetçilerden maksimum verimi alabilmeleri için "sürekli gelişim" anlayışına sahip olmaları ve hedeflerini gerçekleştirmek için sürekli bir biçimde iç denetçileri "işlevsel" hâlde tutmaları önem arz etmektedir.

(iv) Tüm bakanlıkların "Dış İlişkiler Birimleri"nin içinde olacağı bir koordinasyon mekanizmasının kurulması da teşkilat kapasitesinin geliştirilmesi bakımından önemli bir husustur. Dışişleri Bakanlığının yansıra yurtdışında diğer bakanlıkların da müşavirlik/ataşelik adı altında birim ve personeli bulunmaktadır. Ülkemizin, yurtdışında yaşayan vatandaşlarımıza daha kaliteli hizmet sunmak veya ikili ülke ilişkilerini geliştirmek amacıyla son yıllarda yaptığı yurtdışına açılım politikaları çerçevesinde mezkur birim ve personel sayısında da dikkat çekici bir artış olmuştur.[2] Gerek bu artışlar, gerekse rutin hizmet sunumları esnasında kamu kurum ve kuruluşlarının yurtdışı teşkilatlarında zaman zaman problemler çıkmakta ve her kurum kendi problemini kendi imkân ve anlayışı doğrultusunda çözmeye çalışmaktadır. Bu da benzer sorunlara; anlık, geçici ancak farklı nitelikli çözümler üretilmesine neden olmaktadır. Hâlbuki bu konuda yılların deneyim ve birikimine sahip olan Dışişleri Bakanlığının söz konusu tecrübelerini belli bir koordinasyon içerisinde diğer kamu kurum ve kuruluşları ile paylaşması hem yeknesaklığı sağlayacak hem de Dışişleri Bakanlığının mevcut prestijine ve teşkilat yapısına güç katacaktır. Bu kapsamda aylık ya da üçer aylık periyotlarla Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "Kamu Kurumları Dış İlişkiler Koordinasyon-İstişare Toplantıları" düzenlenmesi yararlı olacaktır.

Personel Birim Kapasitesinin Geliştirilmesi

Tüm kurum ve kuruluşlar, insan kaynağı ile çalışır. Çalıştırılacak personelin seçilmesi, planlanması, eğitilmesi, motive edilmesi, yükseltilmesi ve çalıştırılması konusunda ise "personel birimleri"ne büyük bir görev ve sorumluluk düşmektedir. Zira, bu görev ve sorumluluğun yerine getirilmesi ölçüsünde ilgili örgüt/teşkilatın başarı katsayısı değişecektir. Bu bakımdan başarılı olmak isteyen kuruluşların öncelikle kendi personel birimlerini

2 Çalışmanın yapıldığı dönemde, Dışişleri Bakanlığı haricinde yurtdışında teşkilatı olan kamu kurumu sayısı 17 olup bu kapsamda istihdam edilen personel sayısı da yaklaşık 500'dür.

güçlendirmeleri, kaliteli personeli bulup çıkaracak ve çalıştıracak bir personel birimi oluşturmaları zorunludur. Bu bağlamda;

(i) Personel Birimi'ne ilişkin görevlerin yeniden tanımlanarak "insan kaynakları" odaklı bir bakış açısının getirilmesi mühimdir. Bilindiği üzere ülkemizde kamu personel rejimi, 1970'lı yıllardan beri yürürlükte olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu kanun, yürürlüğe girdiği dönemin de etkisi ile "disiplin/cezalandırma" yönü ağırlıklı ve personeli sadece "çalışan" olarak gören bir anlayışa sahiptir. Personel birimleri de söz konusu anlayışın sahadaki takipçileri olarak sadece; atama, derece ilerlemesi, maaş, emeklilik, disiplin vb. iş ve işlemleri yapan birimler olagelmişlerdir. Ancak, kamudaki çalışma şartları ve çalışan hakları konusunda Dünya ülkelerinde yeni gelişmeler olmuş ve klasik "personelcilik" yaklaşımı yerini "insan odaklı" yeni bir yaklaşıma terk etmeye başlamıştır.

Bu yaklaşımı benimseyen kurumlarda/örgütlerde personel, artık salt bir *çalışan* olarak değil, öncelikle bir *insan* ve bir *paydaş* olarak değerlendirilmektedir. Durum böyle olunca personelin; doğum ve evlilik gününden diğer özel günlerine, kişisel yetkinliklerinin artırılmasından iş tatminin ölçülmesine, psikolojik sorunlarından maddi beklentilerinin karşılanmasına kadar geniş bir yelpazede takip edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması, en azından kendisine değer verildiğinin hissettirilmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle "Personel Birimi"nin bizzat kendisinin bu yaklaşımı uygulayacak bir altyapı ve donanıma sahip kılınması ve söz konusu beklentileri karşılayacak şekilde reorganizasyona tabi tutulması gerekmektedir. Bakanlıkta -yukarıda bahsedildiği şekilde- insan kaynaklı bir yaklaşımın etkin olmasının, çalışanlar üzerinde motive edici bir yönünün olmasının yansıra verimliliğe de pozitif yönde katkı yapacağından kuşku duymamak gerekir.

(ii) Bakanlık personelinin yaptığı işlerin yapay zekâ yardımıyla analiz, tanım ve gereklerinin çıkarılması da personel birim kapasitesinin verimliliğinin artırılmasına yardımcı olacaktır. Tüm örgütler/kurumlar, belli bir amacı gerçekleştirmek için kurulur ve yönetilirler. Başta yöneticiler olmak üzere tüm çalışanlar da kendilerine verilen görevleri yerine getirerek kurumlarının/örgütlerinin başarılı olması için çaba sarfederler. Ancak söz konusu çabaların verimli sonuçlara dönüşebilmesi için doğru bir zamanlama ile ve doğru bir şekilde sarf edilmeleri önem arz etmektedir. Bu bakımdan, teknolojik gelişmelerin ulaştığı mevcut noktada, artık

yapılan "işlerin" örgütsel/kurumsal döngü içerisinde "bilimsel ve sistematik" bir şekilde ele alınması, incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Böylece, daha az emekle daha verimli çıktıların alınması mümkün olabilecektir. Bakanlık, öteden beri iç dinamikleri vasıtasıyla geliştirdiği yöntemlerle "gelenekler" oluşturmuştur. Böylece, deneme-yanılma yöntemiyle en güvenilir sonuca ulaşmak amaçlanmıştır. Ancak, bilgi teknolojileri ile yukarıda bahsi geçen bilimsel çalışmaların katkısıyla yapılacak yeniden değerlendirmeler eşliğinde daha az emekle daha verimli sonuçlara ulaşmak mümkün bulunmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle *güvenli alan*lardan başlayarak "yapay zekâ" teknolojilerinden istifade etmek; görev tanımları, iş akışları, performans ölçümleri, ücret ödemeleri ve atamalar gibi alanlarda bilgi-işlem teknolojilerinden yararlanarak insan kaynağından tasarruf etmek mümkün bulunmaktadır.

(iii) Merkezde sabit uzmanlık alanlarının oluşturulması da personel planlaması açısından önemli bir husustur. Bakanlık personeli, genel itibariyle tayine tabi personelden oluşmaktadır. Ancak, Bakanlığın idari-mali işler, personel, bilgi-işlem, strateji geliştirme, bütçe, hukuk, arşiv, tercüme, eğitim, protokol veya vatandaşlarla ilişkiler gibi birimlerinde derin teknik bilgi, beceri ve deneyim isteyen; teknisyenlik/teknikerlik, bina alım/bakım/değerleme uzmanlığı, psikoloji, sosyoloji, ülke/bölge uzmanlığı, dinî inançlar uzmanlığı, iletişim, algı yönetimi, tarih, muhasebe gibi alanlarda çalışacak, rutin tayine gitmeyip sürekli merkez teşkilatında kalacak ve alanlarında *profesyonelleşecek* personel ve yöneticilere olan ihtiyacı kritik önemi haiz olup ancak böylece Bakanlıkta devamlılık, hafıza ve istikrar oluşumunun gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır. Bu çerçevede, ya yukarıda belirtilen görevlerle isimlendirilmiş ayrı uzmanlık alanları altında veya Konsolosluk İhtisas Memurluğu ile Dışişleri Uzmanlığı üst başlığı altında ama alt kategorileri sınav öncesinde net biçimde farklılaştırılmış bir şekilde işe alınacak personel marifetiyle hem ileriye dönük personel planlaması daha kolay yapılabilecek hem de birimlerin ihtiyaç duydukları uzman ihtiyacı daha kolay karşılanabilecektir.

(iv) Yurtdışında istihdam edilen yerel/yabancı sözleşmeli personelin seçilmesinde, Türkiye'de bulunmuş veya eğitim almış kişilerin tercih edilmesi, orta ve uzun vadede daha maliyet etkin ve etkili olmasını sağlayacaktır. Dışişleri Bakanlığı, görev alanı "yabancı ülkeler" olan ve personelinin büyük kısmını bu ülkelerde istihdam eden bir bakanlıktır.

Tabiatı itibarıyla istihdam ettiği personelin önemli bir kısmı da ilgili ülke vatandaşıdır. Uygulamada bunlara "Yerel/Yabancı Sözleşmeli Personel" (YSP) denilmektedir. Ülkemizin yurtdışına açılım politikaları çerçevesinde; Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Maarif Vakfı, TİKA, Yunus Emre Vakfı vb. gibi kurum ve kuruluşlarımız yaptıkları tanıtım faaliyetleri yoluyla pek çok yabancı öğrencinin ülkemizde eğitim-öğretim görmelerine imkân sağlamışlardır. Bu öğrenciler mezun olduklarında, Türkçe ve Türkiye'yi bilen ve Türkiye dostu olarak ülkelerine dönmektedirler. Bakanlığın yurtdışı personel ihtiyacının karşılanmasında bu potansiyelden istifade edilmesi, gayet makul ve mantıklıdır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı ile yapılacak bir koordinasyon neticesinde Bakanlığın istediği özellikleri haiz yerel personelin tespit edilmesi, kendileriyle iletişime geçilmesi ve Bakanlık kadrolarına dahil edilmesi orta-uzun vadede hem daha ekonomik hem daha verimli sonuçlar doğuracak niteliktedir.

Kurumsal İşleyiş Sisteminin Geliştirilmesi

Bakanlıklar, kendilerine verilen görevleri, İdare Hukuku hükümlerine tabi olarak yerine getirmek zorundadırlar. Diğer taraftan da söz konusu görevleri, en kısa sürede ve maksimum verimlilikle yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu bakımdan birini diğerine öncelemeden, her iki "zorunluluğu" da dikkate alarak eldeki kaynakları optimal şekilde kullanmak gerekmektedir. Bu kapsamda Bakanlıkta aşağıdaki konularda geliştirmeler sağlanabilir.

(i) Bakanlık iç işlerinin iyileştirilmesi/hızlandırılması için *koordinasyon toplantıları* düzenlenmesi iş ortamının uzun vadeli devamlılığına önemli katkılar sunacaktır. Bakanlığın gündelik iş akışları esnasında, kimi zaman basit ama bazen de oldukça ciddi idari aksaklık, tıkanık veya problemlerin çıkması muhtemeldir. Küçük dokunuşlarla aşılabilecek bu tipteki sorunlar, el atılmadıkça büyüyebilir, "astarı yüzünü aşacak" seviyeye gelebilir. Hâlbuki, bu gibi problemlerin ele alınacağı, tartışılacağı, *kolaylaştırıcı/önleyici* pratik önerilerin de değerlendirilip karara bağlanacağı ve bir bakan yardımcısının başkanlığında zaman zaman gerçekleştirilecek periyodik *diyalog* ve *koordinasyon* toplantıları sayesinde bu gibi sorunlar kolaylıkla aşılabilir niteliktedir. Diğer taraftan bu tip konuşma ortamları, kurumsal kültürün oluşması, personel motivasyonu ve sağlıklı bir iş ortamının sürdürülebilirliği açısından kayda değer faydalar sunacaktır.

(ii) İmza Yetkileri Yönergesi'nin geliştirilmesi de zaman ve enerjinin verimli kullanılmasını sağlayacaktır. Kurum ve kuruluşların teşkilat yapılarının iyi bir şekilde tasarlanması, personelinin iyi ve kaliteli olması gerekli birer özellik olmakla birlikte, organizasyonun sorunsuz çalışabilmesi için yeterli değildir. Bunlarla birlikte iyi düşünülmüş bir *imza yetki devri* mekanizması da yürürlüğe konulmalıdır. Yukarıda da değinildiği üzere, hizmet birimlerinin iş bölümünü ifade eden *yetki devirleri* ne kadar önemli ise bu birimler içindeki amirlerin astlarına yaptıkları imza yetkisi devirleri de o kadar önemlidir. Genellikle günlük rutin yazı, talimat veya onaylar için söz konusu olan imza yetkileri devri, iyi planlandığı takdirde bir teşkilatın rahat ve hızlı şekilde iş üretmesine imkân sağlayacak niteliktedir. Bu bakımdan Bakanlıkta çıkarılacak yeni bir *imza yetkileri yönergesi*, makamları gereksiz yere meşgul olmaktan kurtaracak; süre ve enerji tasarrufu sağlayacaktır.

(iii) Performans değerlendirme sisteminin oluşturulması da benzer şekilde mali imkânları ve insani sermayeyi verimli kullanmayı sağlayacak bir yöntem olacaktır. Kurum, kuruluş ve örgütler, belli bir amacı gerçekleştirmek üzere kurulurlar. Amaçlarını gerçekleştirmek için de insan ve para kaynağı kullanırlar. Ancak amaçlarını zamanında ve doğru bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için her iki kaynağı da son derece titiz kullanmak zorundadırlar. Hem özel hem kamu sektörü için geçerli olan bu prensip, insan kaynağı açısından "performans ölçüm" sistemiyle takip edilmektedir. Diğer taraftan, Bakanlık personelinin ana omurgasını oluşturan, diplomatik kariyer memurları, terfi esasına yükselmektedirler. Bu yükselmede, kıdem ve performans iki önemli kriter olarak belirlenmiştir. Zira, yalnızca kıdeme dayalı terfiler, zaman zaman eksik sonuçlar doğurabilmekte olup performans ölçümleri ile desteklenmelidir. Ancak, -eksik de olsa- kamuda performansı ölçme amaçlı konulmuş ve yıllarca yürürlükte kalmış olan Devlet Memurları Sicil Yönetmeliği'nin kaldırılmasıyla birlikte, tüm bakanlıklarda olduğu gibi Dışişleri Bakanlığında da oluşan boşluğu dolduracak ve yeni bir yaklaşımla hazırlanacak bir "performans ölçümü/değerlendirmesi" sistemi kurulması acil bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir. Bu itibarla hem terfilerde hem de atamalarda dikkate alınacak; başarı ve liyakat temeline dayalı, objektif kriterlerden oluşan bir "mekanizma"nın hazırlanarak en kısa sürede yürürlüğe konulması önem arz etmektedir.

(iv) Yurtdışı sözleşmeli personele ilişkin ayrı ve özel bir mevzuatın çıkarılması

hukuki açıdan Bakanlığı güçlenmesine katkı sağlayacağı gibi personelin motivasyonunu da artıracaktır. Ülkemiz içerisinde çalışan sözleşmeli personel, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunun 4/B maddesine göre çalıştırılmaktadır. Yurtdışı teşkilatlarında çalıştırılan sözleşmeli personel de aynı mevzuat hükümleri kapsamında istihdam edilmektedir. Ancak hem yurtiçinde hem de farklı hukuk sistemlerine sahip diğer ülkelerde çalışan sözleşmeli personelin aynı usul ve esaslara tabi tutulması zaman içerisinde çözülmesi gereken pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Zira her ülkenin; işe alım, işte çalıştırma, işe son verme, disiplin hükümleri, ücretlendirme, sosyal haklar, emeklilik vb. daha pek çok konudaki tutum ve davranışları farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan yurtdışında çalışan sözleşmeli personelin, yurtiçi sözleşmeli personel mevzuatından ayrıştırılarak durumlarına özel ayrı ve yeni bir mevzuata tabi tutulması, hem Bakanlığın maruz kaldığı hukuki sorunları azaltacak hem de personel motivasyonunu pozitif yönde önemli ölçüde etkileyecektir.

Personel Yetkinlik ve Motivasyonunun Geliştirilmesi

Kurum ve kuruluşların kalitesi, personelinin kalitesiyle doğru orantılıdır. Personel yetkinlik katsayıları yüksek olan kurumların, mal ve hizmet üretiminde de kaliteli sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Atasözlerimiz içerisinde yer alan "testinin içinde ne varsa, dışarıya o sızar" sözü de bu durumun veciz bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, kamu kurumlarında *vatandaş memnuniyeti* temelli ölçümler, son yıllarda ülkemizde de rağbet görmeye başlamıştır. Bakanlıkların tüm iş ve işlemlerinin maddi olarak ölçülemeyeceği gerçeği yadsınmamakla beraber, sunulan hizmetin ve ortaya konulan performansın vatandaş nezdinde bir karşılığının olacağı da hatırdan çıkarılmamalıdır. Bu bakımdan, Bakanlığın mevcut başarısına damga vuran ve hâlihazırda yüksek bir donamıma sahip olan personelin, mevcut yetkinliklerini daha da geliştirebilmesine imkân sağlayacak aşağıdaki adımların atılması önem arz etmektedir.

(i) Bakanlık bünyesinde, personele mesleki yaşamında yol gösterecek ve aynı zamanda farklı ilerleme yollarının avantaj ve dezavantajlarını sunacak bir *kariyer ofisi*nin kurulması ile bu ofis marifetiyle personele ilişkin yetkinliklerin veya eksiklerin tespit edilerek bir *yetkinlik havuzu* oluşturulması, insan kaynağı planlaması açısından önemli bir husustur. Kariyer ofisi sayesinde kendisine önem verildiğini hisseden personel, alacağı bilgilerle önünü daha rahat görebilecek, kariyer hayatını daha

rahat şekillendirebilecektir. Ayrıca, yapılacak ölçümlerle personelin eksiklik ve yetkinlikleri de tespit edileceği için kariyer haritasında nasıl, ne zaman ve ne şekilde ilerleyebileceğini de önceden bilebilecek ve ona göre tedbirler alabilecektir. Bakanlık açısından ise, oluşturulacak yetkinlik havuzu sayesinde tüm personelin yetkinlik seviyesi toplu halde bir "merkezde" bulunacak ve ihtiyaç hâlinde en uygun personele daha kısa zamanda ulaşılması mümkün olacaktır.

(ii) Diplomasi Akademisi'nin "Yetkinlik Eğitimi" alanında güçlendirilmesi personelin teknolojideki yeniliklere uyumlu çalışmasını sağlayacaktır. 1968 yılında Bakanlık teşkilatı içerisinde, personelin temel ve hazırlayıcı eğitimleri ile hizmet içi eğitim, staj ve diğer ihtiyaç duyulan alanlarda gerekli eğitimlerini planlamak ve icra etmek üzere Diplomasi Akademisi Başkanlığı (DİAB) kurulmuş olup o tarihten günümüze kadar söz konusu eğitimler Başkanlık tarafından yerine getirilmektedir. Ancak, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle yeni eğitim alanlarının ortaya çıkması, personele daha yoğun hizmetçi eğitim verilmesi ve mevcut yetkinliklerinin geliştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan önümüzdeki dönemlerde Akademi'nin bir yandan hizmetçi eğitim programını yoğunlaştırması, diğer taraftan geniş bir yelpazede *yetkinlik eğitimleri* düzenlemesi gerekecek gibi gözükmektedir.

(iii) Bu kapsamda, Bakanlığın belkemiğini oluşturan kariyer personeline ufuk açıcı ve stratejik değeri yüksek eğitimler verilmesi, yabancı ülke diplomatları dâhil yüksek lisans ve doktora imkânı sunulması, ikinci hatta üçüncü dil eğitimi verilmesi, kişisel gelişim konuları ile diplomatik yazışma ve konuşma yetkinliklerinin geliştirilmesi gibi hususlar kayda değer başlıklar olarak sayılabilir. Ayrıca, yıllarını diplomasi içerisinde geçirmiş ve yurda dönerek merkez görevine atanmış büyükelçilerin, edindikleri bilgi ve tecrübeleri akademi kanalıyla mesleğe yeni girmiş genç diplomatlara aktarmasının da önemli bir husus olarak altı çizilmelidir. Tabii ki tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle Akademinin fiziki mekân ve mali kapasitesinin güçlendirilmesi gerektiği izahtan vareste bir hususdur.

(iv) Personelin taleplerini dile getirebileceği çalışan-amir toplantıları düzenlenmesi, anket ve mülakatların yapılması personeli motivasyonu ve kurum kültürünün gelişmesi açısından elzem bir yöntemdir. Yakın zamanlarda çalışma koşulları ve iş ilişkileri üzerine yapılan araştırmalar, *personele değer verildiğinin hissettirilmesinin* onun motivasyon ve iş

tatmini üzerinde olumlu etkiler yaptığını göstermektedir. Bu bağlamda çalışma ortamları ve iş ilişkileri üzerine zaman zaman yapılacak amir-memur değerlendirme toplantıları, belli periyotlarla yapılacak anket-mülakat benzeri ölçme/değerlendirme uygulamaları, kurumsal aidiyet hissini güçlendirecek ve kurumsal kültürün gelişmesine katkı sağlayacak niteliktedir. Ayrıca, söz konusu uygulamalar yoluyla tespit edilecek şikâyet, görüş ve önerilerin amirler tarafından dikkate alınması, değerlendirilmesi ve sonuçlandırılması; bir taraftan personelin yaşadığı problemleri azaltacak, diğer taraftan verimlilik ve toplam kalite artışını sağlayacaktır. Yönetişim kavramının somut bir örneği olan bu gibi uygulamaların Batı ülkelerinde uzun zamandır kullanılmakta olduğunun da altı ayrıca çizilmelidir.

(v) Merkez büyükelçilerinden daha etkin bir şekilde istifade edilmesi.

Bakanlıkta mevcut olan terfi sistemine göre, diplomatik kariyer memurları 3. kâtiplikten mesleğe başlamakta ve uzun bir mesleki eğitim ve yetişme sonunda büyükelçi ünvanı ile yurtdışı görevine atanabilmektedirler. Yurtdışında 4 yıl kadar "misyon/konsolosluk şefi" olarak görev yapan büyükelçiler, daha sonra tekrar merkeze dönerek yeniden atanacakları zamana kadar yurtiçi görevlerinde kalmaktadırlar. Yaklaşık 3-4 yıllık bir süre merkezde kalan büyükelçilerden bu süre zarfında daha etkin bir şekilde istifade edilmesi, ülke insan kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması bakımından önem arz etmektedir. Son derece nitelikli ve iyi bir eğitim alarak Bakanlığa giren, girdikten sonra da kazandığı deneyim ve tecrübelerle branşlarının şahikasına yükselen büyükelçilerden gerektiği şekilde istifade edilmesi için çalışmalar yapılması ve yeni alanlar açılması isabetli olacaktır. Bu bağlamda, merkez büyükelçilerinin;

1. Bakanlık hizmet birimleri arasında yer alan; enerji, çevre, denizcilik-havacılık, ulaştırma gibi tecrübe ve birikim gerektiren dairelerde müşavir,
2. Önemli ülke, bölge veya konularda rapor ve dosya hazırlamakla görevlendirilen kurullarda üye,
3. Dış temsilciliklerin daha aktif veya verimli olabilmeleri için gerekli gözetim, motivasyon veya koordinasyon konularında rehber,
4. Dış ilişkileri yoğun olan bakanlıklar ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarında Bakan danışmanı veya müşavir,

5. Üniversitelerde dış politika, diplomasi tarihi, uluslararası ilişkiler gibi konularda hoca,
6. Uluslararası örgütlerde gözlemci, teknik danışman veya temsilci,
7. Yukarıda değinildiği üzere, Diplomasi Akademisi bünyesinde, genç diplomatları eğitme veya yeni yetenekleri Bakanlığa kazandırma konularında hoca ve yönlendirici, olarak görev almaları hem kendileri açısından hem Bakanlık hem de ülke açısından büyük kazanç olacaktır.

Sonuç

Bakanlığın tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evreler dikkate alındığında, sürekli bir gelişim ve ilerleme içerisinde olduğu görülmekte olup önümüzdeki dönemde de bu trendin devam edeceği anlaşılmaktadır. Çalışma kapsamında, sosyal bilimlerin en önemli araştırma yöntemlerinden olan "saha araştırması" ve ilgili diğer yöntemler yardımıyla oluşturulan bir "öneriler seti", ileriye dönük kapasite geliştirme çalışmalarında değerlendirilmek amacıyla sunulmuştur. Bu kapsamda; Teşkilat Kapasitesinin Geliştirilmesi, Personel Birim Kapasitesinin Geliştirilmesi, Kurumsal İşleyiş Sisteminin Geliştirilmesi, Personel Yetkinlik ve Motivasyonunun Geliştirilmesi başlıkları altında çeşitli potansiyel gelişim ve yenilik uygulamaları paylaşılmıştır. Elbette ki bunlar eksik görülerek yenileri eklenebilir; mevcut olanlar eleştirilebilir, değiştirilebilir veya geliştirilebilir, yeter ki açılım ve gelişim yönündeki çabalar durmasın…

Sonuç olarak, önerilen hususların uygulamaya geçirilmesi halinde, Bakanlığın orta-uzun vadede önemli kazanımlar sağlayacağı ve önümüzdeki dönemde, geçmişte olduğu gibi kamu kurumları arasında yine ön sıralarda yer alacağı evleviyetle tahmine müsaittir.

KAYNAKLAR

Gezer, Bekir, *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Bakanlıkların Teşkilat ve Personel Kapasitesinin Geliştirilmesi: Dışişleri Bakanlığı Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2022.